Dr. Gianina Maria-Cristina Picioruș

EPILOG LA LUMEA VECHE

Literatura română între *viziunea tradițională* și *ideologia modernă*

Vol. I. (partea întâi)

Mentalități, forme literare și univers spiritual

Teologie pentru azi

București
2010

Vol. I
(partea întâi)

POEZIA

O evaluare pe planul cultural-istoric concret al influenţei exercitate de vechea tradiţie lingvistică şi literară, în special asupra *constituirii limbajului metaforic al poeziei şi asupra definirii geniului expresiv al scriitorilor moderni*, rămâne – după câte ştim – în întregime de făcut.

Rosa del Conte[1]

Deosebit de edificatoare apar însă corespondențele [între *Cantemir* și *Blaga*, în speță, dar și între *poezia veche* și *cea modernă*, în general] abia atunci când servesc la descifrarea, în epoca pre-eminesciană, a sensurilor lirismului nostru modern.

Constelația poetică a acelei perioade iradiază o lumină mult mai puternică decât străbate, în mod obișnuit, prin *pânza deasă* a criticii actuale.

Ion Negoițescu[2]

---

[1] *Mihai Eminescu o dell'Assoluto*, Instituto di Filologia Romanza dell'Università di Roma. Studi e Testi, Società Tipografica Mondenese, Modena, 1963.
În româneşte: *Eminescu sau despre Absolut*, ediţia a II-a, îngrijire, traducere şi prefaţă Marian Papahagi, cuvânt înainte de Zoe Dumitrescu-Buşulenga, postfaţă de Mircea Eliade, cu un cuvânt pentru ediţia românească de Rosa del Conte, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2003, p. 281.
Date despre autoare aici: http://ro.wikipedia.org/wiki/Rosa_del_Conte.
Aici puteți asculta un podcast al nostru, de 20. 51 minute, despre opiniile autoarei referitoare la Eminescu: http://www.trilulilu.ro/bastrix/df368382ed75a4.

[2] Ion Negoițescu, *Scriitori moderni*, vol. II, Ed. Eminescu, 1997, p. 25-26. A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Negoi%C5%A3escu.

Eseu asupra evoluţiei literaturii române, de la tradiţia bizantin-ortodoxă la modernism

Lucrarea de faţă nu și-a propus să fie o *istorie a poeziei românești* (și a *prozei*, dacă Dumnezeu va îngădui acest lucru), în sens *didactic*, dar și-a propus să încerce să ofere *o altă perspectivă* asupra *organicității* literaturii române, a continuității ei de-a lungul istoriei, studiind zonele de interferență (destul de întinse) ale literaturii române *moderne* (începând cu epoca *preromantică*) cu *literatura veche*, cu spiritualitatea şi cultura tradiţională a acestui colţ de lume. O iniţiativă care, pe cât este absolut de firească, a fost tot pe atât de imposibil de săvârşit în ultima jumătate de secol şi mai bine.

Dacă vrem să fim corecți și să purcedem cu obiectivitate la descoperirea *modernității* literaturii româneşti, trebuie să începem cu începutul, adică nu de la *modernitate*, ci de la a stabili cât mai sigur cu putință, cât mai exact, dimensiunea *tradiționalistă* a acestei literaturi.

Atunci când se va determina care e *matca* în care curge arta literară românească, se vor putea discerne și numărul, și calitatea, și impactul influențelor *înnoitoare* (de la *umanism* până la *postmodernism*), fără a mai avea sentimentul că umblăm pe *nisipuri mișcătoare* și că fiecare epocă istorică își va impune *optica critică* în conflagrație cu stabilimentele anterioare.

Ceea ce se revendică adesea din literatura modernă este, de fapt, numai *suprafaţa* de genuri şi forme literare, care încep, din perioada pre-paşoptistă şi paşoptistă, să se *sincronizeze* cu Occidentul, nu şi adâncurile de cugetare şi mentalitate moştenite din vechime, reflexiile unei spiritualităţi străvechi şi care nu poate fi dizolvată la prima clătinare – fie ea şi *serioasă* – de vânt ideologic.

Formele literaturii sunt cele care fluctuează, în funcţie de climatul socio-istoric, de influenţe culturale şi mentalităţi seculare. *Fondul* însă nu poate fi *fluctuant*, temeliile nu pot fi *mişcătoare*.

Acestor temelii încercăm să le descoperim esenţa ideatic-vizionară.

Ele aparţin, în cazul literaturii noastre, pentru un ochi pătrunzător şi onest, spiritualităţii şi culturii *bizantin-ortodoxe*.

Ele vin – și împrumutăm cuvintele Zoei Dumitrescu-Bușulenga[3], pentru că ne oferă o sinteză revelatoare a fenomenului literar românesc – „din același Bizanț[4] care pe toți ai acestei lumi ne-a călăuzit și ne-a înrâurit. [...]

Și dacă în cadrul culturilor medievale atât de înrudite ale sud-estului prin impactul comun al Bizanțului, românii au dat bolțile lor specifice în arhitectură, izvoadele lor în pictura miniaturală și în cea monumentală, broderiile lor sau cântările psaltice de unică frumusețe, cu dulceața bucuriilor ori mâhnirilor duhovnicești, atunci în literatură să fi rămas oare ei mai prejos decât în tărâmul celorlalte arte, adică *mai întârziați* din punctul de vedere al producerii valorilor de limbă și literatură? [...]

Dar cercetătorii români și străini sunt de acord că manuscrisele slavone înseși poartă de timpuriu pecetea minții românești [...] ...mintea intelectualilor timpului, cu precădere clerici, lucra, mlădiindu-și și perfecționându-și necontenit mijloacele de expresie, în slavonă ca și în română (ba chiar, uneori, în greacă...) [...].

De aceea, chiar de la apariție, scrierile în românește, traduceri ori originale, se bucură de o limbă viguroasă și spornică, având un potențial expresiv notabil, decelabil chiar de la primul nivel al lecturii. [...]

Căci nu generalitatea reflecțiilor umaniste ale occidentului european te izbește în nucleele literare din textele noastre de început, ci o necontenită relatare a unor fapte specifice, revelatorii pentru o anumită condiție umană. [...]

Abia mai e nevoie de un adaos de ficțiune și de o brumă de generalizare pentru ca literatura să se nască. Iar limba capătă sonurile[5] gravității și solemnității ori răsfrângeri polemice, după caracterul precumpănitor al relatărilor.

O pietate *adâncă*, dar *rațională* se desprinde din paginile mult răsfoite ale scrierilor canonice[6] și omiletice[7], o judecată dreaptă și încrezătoare într-o justiție imanentă răsare din orice rând pus pe pergamente.

---

[3] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Zoe_Dumitrescu_Bu%C5%9Fulenga.

[4] Aici aveți date introductive despre *Imperiul Roman de Răsărit*: http://ro.wikipedia.org/wiki/Imperiul_Roman_de_R%C4%83s%C4%83rit.

[5] *Sonul* este unitatea de măsură a tăriei sunetelor. Son = sunet, ton, tonalitate.

[6] Se referă, în general, la scrierile *recepte* /acceptate în Biserica Ortodoxă și, în special, la cărțile Sfintei Scripturi.

[7] Cărțile de predici ale Sfinților Părinți.

Nestatornicia lucrurilor lumii se echilibrează printr-o nădejde moderată într-un viitor mereu crezut mai luminos în pofida realității grele.

Umaniștii istorici ori prelați, dieci[8] ori voievozi se supun *vremii*, adică necesității istorice, într-un fel de înțelepciune specifică în care se amestecă eroicul fatalism al dacilor, spiritul moderat al acțiunii romane, precum și urmele *isihasmului* bizantin.

Sinteza teologic-filosofică literară a acestei atitudini o va înfățișa acel monument literar edificat de Neagoe Basarab[9] în *Învățăturile către fiul său Theodosie*[10]...”[11].

Se spune adesea că *poporul român s-a născut creştin* şi că limba română s-a păstrat, şi-a conservat caracterul latin şi s-a ctitorit ca limbă cultă în Biserică.

Nu se remarcă însă că şi literatura română s-a născut tot *în* Biserica Ortodoxă, ca şi limba română, nu în afara ei, şi că nu a părăsit-o *in integrum* niciodată.

Acest lucru e confesat de operele literare înseşi, multe dintre studiile literare susţin contrariul (mai cu seamă în ultimele decenii), anume că nu avem, în literatura noastră, medievală şi modernă – între cei *de luat în seamă* –, decât *neoclasici*, *umanişti*, *(neo)platonicieni*...

Discuţiile asupra operelor literaturii române s-au purtat, în general, venind către ele pe un traseu al ideilor culturale propagate în ultimele două secole.

„Exegeții poeziei române din deceniile 4-6 ale secolului trecut au pornit de la trăsăturile romantismului european spre analiza propriu-zisă a poeziilor. Iar atunci când atenția îți e orientată, descoperi mai ușor, supralicitând, latențele. Trebuie însă *denunțată* această eroare, căci ea a generat la rându-i alte erori”[12].

Din păcate, această *tradiție* critică, de a impune în mentalitatea publică un construct cultural în mod artificial

[8] Diac = copist, cărturar, cântăreț bisericesc.

[9] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Neagoe_Basarab.

[10] La nivel online aici:
http://ro.wikisource.org/wiki/%C3%8Env%C4%83%C5%A3%C4%83turile_lui_Neagoe_Basarab_c%C4%83tre_fiul_s%C4%83u_Teodosie.

[11] Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Cuvânt înainte* la *Crestomație de literatură română veche*, vol. I, coordonatori I. C. Chițimia și Stela Toma, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1984, p. 6-9.
Volumul se poate downloada de aici:
http://www.archive.org/details/CrestomatieDeLiteraturaRomanaVechevol.1.

[12] Mircea Scarlat, *Istoria poeziei românești*, vol. I, Ed. Minerva, București, 1982, p. 61. Despre autror a se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mircea_Scarlat.

creat, se perpetuează până în epoca modernă (și până în zilele noastre): „poezia lui Vinea[13], cea a lui Fundoianu[14] şi chiar a lui Voronca[15] din anii ’20 nu justifică nici pe departe – cum am mai spus – denumirea de *modernism extremist* pe care au impus-o, cu câteva decenii în urmă, istoricii literari, ce veniseră la întâlnire doar spre a confirma *teoria generală a avangardei*”[16].

Nu *o cercetare critică* a textelor literare a condus la concluzia unui profil atent conturat al literaturii române, ci ideea preconcepută a *ceea ce ar trebui să fie* cultura şi literatura română a determinat viziunea *critică* asupra literaturii şi sensul ei hermeneutic.

Iar primul amendament al acestei *constituţii culturale* care domină concepţia critică este următorul: cultură europeană *nu există* cu adevărat decât în Occident şi o cultură română modernă *nu se poate naşte* decât sub auspicii occidentale: *Ex Occidente lex et lux, ex Oriente…nihil*[17].

În lucrarea noastră, vom privi sub lupă *textele în sine*, pentru a evita *dubiile* sau acuzaţia de *imprimare silită* a unei hermeneutici *inadecvate*.

Acel joc sclipitor de suprafaţă, de forme şi genuri literare, par să tragă literatura română şi s-o integreze, *treptat* dar *definitiv*, începând cu paşoptismul, în apele modernismului şi postmodernismului *extrem*, de inspiraţie vest-europeană şi (într-o măsură mai mică) americană.

Însă, se ignoră abisurile psihologice şi spirituale ale scriitorilor născuţi în acest popor şi care nu pot fi *recolajate*[18] ca o simplă *pânză postmodernistă*.

Imprimările din suflet *nu se şterg* şi *nu se repictează* nici cu pensula, nici cu alt instrument, oricât de fantastic. Numai privită în orizontul şi în matricea sa stilistică european-răsăriteană şi bizantin-ortodoxă, literatura română are *continuitate* şi nu este *un puzzle ireconciliabil*.

---

[13] *Ion Vinea*, pseudonimul literar al lui *Ion Eugen Iovanaki*: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Vinea.

[14] *Benjamin Fundoianu*, pseudonimul literar al lui *Benjamin Wexler*: http://ro.wikipedia.org/wiki/Benjamin_Fundoianu_-_Fondane.
Un blog românesc dedicat sieși: http://fondane.wordpress.com/.

[15] *Ilarie Voronca*, unul dintre cele trei pseudonime literare al lui *Eduard Marcus*: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ilarie_Voronca.

[16] Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române*, Ed. Cartea românească, Bucureşti, 2008, p. 165.
A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Negrici.

[17] În limba latină: Din Occident [a venit] legea și lumina, [pe când] din Orient...nimic.

[18] Referitor la o posibilă refolosire a unui colaj.

Într-o ambianţă a unor idei culturaliste preconcepute, adevărate *forme fără fond*[19] – nu pentru că nu exista absolut niciun *fond*, ci pentru că nu era cel care *trebuia* pentru noile *forme* anvizajate – s-a început construcţia unui edificiu solid, al instituţiei critice, care trebuia să susţină intrarea noastră literară în Europa şi în cultura occidentală, cu orice preţ, şi rămânerea definitivă acolo.

Prima care trebuia să cadă, care trebuia demolată în acest proces era *tradiţia religioasă* şi *ortodoxă* – ulterior, comunismul n-a făcut decât să treacă la proba practică. Susţinerea unui fundament spiritual est-european al culturii române ar fi însemnat construirea modernităţii pe o altă fundaţie decât cea de tip occidental şi acest lucru nu trebuia deconspirat.

Întorcându-ne *à nos moutons*[20], viziunea primară asupra literaturii este una bizantin-ortodoxă, chiar dacă acceptăm să vorbim, cu adevărat, despre *literatură* – ca intenţionalitate –, numai începând cu paşoptismul, deși pașoptiștii resping atribuirea acestui statut de *scriitori*.

Discutând însă în termeni generici, primii noştri scriitori şi poeţi *moderni* (preromantici şi romantici) au conştiinţa tradiţiei şi a continuităţii cultural-spirituale, şi nu *a rupturii* sau *a singularităţii*, a *meteorismului* ca fenomen cultural-literar.

Nici măcar Eminescu nu are în vedere teza unicităţii sale personale sau a epocii sale, la scara istoriei (vezi *Epigonii*[21]), ba dimpotrivă, deposedează constant epoca sa *modernă* de o perspectivă *superioristă*.

Scriitorii paşoptişti nu cunosc sentimente adverse faţă de religie sau faţă de interconexiunea dintre credinţa lor religioasă şi literatură, nu dau senzaţia unei discrepanţe sau disocieri între viziunea ortodoxă asupra lumii şi a existenţei (cu tot aerul *revoluționar* al tinerei generații exhibat în contra inerției tombaterei[22]) şi nevoia de a crea o literatură naţională.

Dimpotrivă, ei asociază *datele spirituale* ale cugetării vechi – constitutivă fiinţei şi viziunii lor – cu *imperativul*

---

[19] A se vedea articolul:
http://ro.wikipedia.org/wiki/Formele_f%C4%83r%C4%83_fond.

[20] În limba franceză: *la oile noastre*. E vorba de o expresie idiomatică, tradusă în franceză, în mod abuziv, de personajul *Chirița* al lui Vasile Alecsandri.

[21] Întregul poem, la nivel online, e regăsibil aici:
http://www.romanianvoice.com/poezii/poezii/epigonii.php.

[22] *Tombateră* era, în trecut, un acoperământ pentru cap sau îmbrăcăminte de modă orientală, iar la figurat: *un om cu idei învechite*. Etimlogia cuvântului vine de la substantivul sincopat τὸν πατέρα (*pe tatăl*; sg. Ac.), cu sensul de: *a imita pe tatăl*.

literar. Pentru paşoptişti, *poezia* e *profeţie* a unor timpuri noi şi fericite.

Doar Eminescu are o problemă cu optimismul futurist…

Literatura este însă percepută, în începuturile sale, în secolul al XIX-lea, ca un instrument *epocal*, ca o paradigmă a dezvoltării cultural-spirituale a poporului, specifică epocii.

Minţile cărturare ale neamului nu sesizează în literatură decât un *instrument* al vremii, necesar pentru emancipare şi evoluţie. De aceea nici nu apare vreun conflict între *literatură* şi *religie*. Nici nu se pune problema *disocierii* sau a *polemicii* între cele două. Ortodoxia este intrinsecă fiinţei neamului şi literatura lui o ilustrează.

De altfel, secolul al XIX-lea literar – interpretat *textual* – este profund retrospectiv, în ciuda presiunii, a şarjelor care încearcă schimbarea la faţă a României după chipul şi asemănarea Apusului, fără a face să funcţioneze, cu adevărat, *o distilerie valorică* în privinţa *a ceea ce primim din Apus*.

Mai bine-zis, acest conflict *religie-cultură* nu va apărea niciodată în literatura română, ilustrat printr-o operă monumentală.

Conflictul va fi *identificat* însă, în mod artificial, va fi exacerbat de către unii dintre critici, începând cu secolul al XX-lea.

Sau, dacă nu e sesizat niciun *conflict*, cel puţin dimensiunea spiritual-religioasă a literaturii este evaluată depreciativ, şi asta nu numai de către *socialişti* sau *modernişti*, ci şi de către un *tradiţionalist* ca Iorga[23], spre exemplu, pentru care *Didahiile* Sfântului Antim[24] sau *Istoria ieroglifică* a lui Cantemir[25] *nu au nicio valoare literară*.

De altfel, *tradiţionalismele* lui Ibrăileanu[26] şi Iorga nu se preocupă să determine *un profil* al tradiţiei literare româneşti, ci se concentrează tot asupra *impunerii de direcţii*.

De la Maiorescu[27] până la *epoca de aur* a comunismului, toată lumea trasează direcţii, făureşte programe, atât în poezie,

---

[23] Nicolae Iorga: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Iorga.

[24] Sfântul Sfințit Mucenic Antim Ivireanul: http://ro.wikipedia.org/wiki/Antim_Ivireanul.

Teza noastră doctorală, care a avut drept obiect de studiu viața, activitatea și opera Sfântului Antim, o puteți downloada de aici: http://www.teologiepentruazi.ro/2010/03/10/antim-ivireanul-avangarda-literara-a-paradisului-via%C8%9Ba-%C8%99i-opera-2010/.

[25] Dimitrie Cantemir: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Cantemir.

[26] Garabet Ibrăileanu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Garabet_Ibr%C4%83ileanu.

[27] Titu Liviu Maiorescu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Titu_Maiorescu.

cât şi în proză (deşi nu întotdeauna *scopurile didactice* trebuie interpretate *negativ*).

Scriitorii înşişi care concep articole, eseuri şi cărţi programatice despre *cum trebuie să fie literatura* (adesea lăsând *demonstraţia literară* pentru mai târziu), nu pot să-şi împlinească propriile deziderate sau nu le respectă (parţial sau integral) ori, odată cu schimbarea climatului politic, recurg la o metamorfoză dramatică de viziune literară, părăsind foarte uşor crezurile *modernist-avangardiste* pe care anterior le proclamaseră în mod fulminant.

Urmărirea cu fidelitate a *programelor literare* în hermeneutica pe care avem a o întreprinde este, de aceea, începând cu Macedonski[28] mai cu seamă, *o eroare fatală* pentru acurateţea şi onestitatea demersului critic.

Poezia lui Macedonski e *wagneriană*[29] numai în teorie (nici măcar nu e o *anticipare* a ei, în vreun fel), la fel şi lirica *avangardistă* a lui Ion Vinea sau cea a lui Ilarie Voronca.

În vremea comunismului, *libertatea de a trage cu puşca*[30] în Biserică şi în credinţa religioasă – mai cu seamă în cea Ortodoxă – va determina o avalanşă de mistificări, în receptarea corectă şi definirea tradiţiei literare româneşti, din încrengătura cărora nu am ieşit încă nici astăzi.

Tradiţia religioasă (susţinută de practica ei, pe care o mărturisesc destul de mulţi scriitori români sau o lasă să se întrevadă) este cea care a impus formula literară şi norma morală în literatura română pentru multă vreme şi continuă să o impună în operele unor autori foarte importanţi chiar în perioada modernă şi postmodernă a istoriei noastre, cu toate că scriitorii caută să beneficieze la modul optim de suportul ideologico-literar al epocii, pentru a se plasa şi a se menţine în elita scriitoricească, şi adeseori îşi camuflează adevăratele pulsiuni interioare sub aspecte literare şi stilistice care să le facă *invizibil* resortul spiritual.

E un război psihologic cu moda şi cu ideologia artistică în vogă, care se vrea câştigat de credinţa scriitorului în forţa sa de creaţie.

---

[28] Alexandru M. Macedonski: http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_Macedonski.

[29] Aluzie la muzica lui Richard (Wilhelm) Wagner: http://ro.wikipedia.org/wiki/Richard_Wagner.

[30] Titlul unui celebru poem al lui Geo Dumitrescu, pe care îl puteți citi aici la nivel online: http://atelier.liternet.ro/articol/1168/Geo-Dumitrescu/Libertatea-de-a-trage-cu-pusca-si-alte-poezii.html.
Despre autor aici: http://ro.wikipedia.org/wiki/Geo_Dumitrescu.

Cu precădere, marii artişti şi scriitori au tangenţe profunde cu spiritualitatea şi mistica, neechivoce, chiar dacă (sau poate tocmai de aceea) decenii de propagandă comunistă au condamnat *bigotismul obscurantist* şi *misticismul*, precum şi *dezorientarea* scriitorilor care au filosofat şi au făcut *teologie obscurantistă* pentru uzul burgheziei, dezorientarea intelectualităţii antrenate în *fideism ieftin şi alambicat*, care a dezvoltat *o cultură şi o gândire în descompunere*[31].

În acelaşi timp, este lesne observabilă absenţa unor accente nihilist-revoluţionare profunde, *ivankaramazoviene*[32], *camusiene*[33] ori *sartriene*[34], din literatura română, care să determine conceperea unor opere pe măsura *idealului măreţ* ateist.

Pentru că, în comparaţie cu ce ar putea scrie *un* Ivan Karamazov român, literat, spre exemplu, avangardismul nostru literar poate fi catalogat drept o *operă de caritate* creştină, menită să zguduie conştiinţele şi inimile pietrificate spiritual.

În literatura română nu s-a născut încă niciun scriitor *mare* sau *genial* care să se afle în război deschis cu religia şi spiritualitatea neamului său. Cel puțin, eu nu am identificat un astfel de scriitor.

Tendinţele nihilist-profanatoare sunt de slabă intensitate. Aserţiunea noastră este valabilă în proporţie covârşitoare mai ales în poezie (şi motivaţia e una foarte serioasă), dar nici proza românească n-a căpătat niciodată un profil autentic *nitzschean*. Dumnezeu *n-a murit* pentru majoritatea scriitorilor români, nici măcar *nu trage să moară* (după expresia unui personaj eliadesc[35]).

---

[31] *Cf.* *** *Cultele religioase în Republica Populară Română, Bucureşti*, 1949, p. 15, apud. George Enache, *Ortodoxie şi putere politică în România contemporană. Studii şi eseuri*, Ed. Nemira, Bucureşti, 2005, p. 385-386, nota 14.

[32] *Ivan Karamazov*, un personaj de roman, creat de Dostoievski. A se vedea despre personaj: http://en.wikipedia.org/wiki/The_Brothers_Karamazov și despre autor: http://ro.wikipedia.org/wiki/Feodor_Dostoievski.

[33] Albert Camus: http://ro.wikipedia.org/wiki/Albert_Camus.

[34] Jean-Paul Sartre: http://ro.wikipedia.org/wiki/Jean-Paul_Sartre.

[35] Este vorba de nuvela lui Mircea Eliade, *O fotografie veche de 14 ani...*, în care Dumitru, un tânăr sărac *de la Dunăre*, refugiat în America, înfruntă dezarmant necredința unui fost *ilustru predicator și taumaturg* (de fapt, un escroc). Acest *doctor* Martin, pe numele adevărat Dugay, rezumă astfel ideologia deist-nihilistă a lumii moderne: „Dumnezeu s-a retras din lume, a dispărut. Pentru noi, oamenii, e ca și mort. Putem spune, fără urme de nelegiuire, că Dumnezeu a murit, pur și simplu, pentru că nu mai e cu noi, nu ne mai este accesibil. S-a retras, s-a ascuns undeva. Acel *undeva* nu face parte din lumea noastră, e ceva pe care filozofii îl numesc *transcendent*. Dar pentru noi, oamenii, *transcendența* e o formă a morții. Deci, dacă Dumnezeu a murit pentru noi, cum de mai poate omul să se mântuiască într-o Biserică?”. Răspunsul lui Dumitru

De asemenea, apetenţa pentru o simbolistică şi o hermeneutică abisală în poezia modernă, a cărei interpretare – în cazul literaturii noastre *moderniste* – este *unisemantică* şi nu *polisemantică*, este un reflex al literaturii vechi, al hermeneuticii teologice şi patristice.

Eminescu şi, în urma lui, poezia română modernistă, caută expresia abisală, care să exprime adâncurile de sens şi de cunoaştere, irelevabile unei lecturi primare şi superficiale. Însă aceasta este o consecinţă a mai bine de 16 secole de hermeneutică biblică, exprimată scriptic şi oratoric în Biserica şi apoi în literatura acestui neam.

Eminescu este cel care face din poezie un *codru de simboluri*, de litere mistice, aşa cum este grădina cosmică, edenul universal, în tradiţia patristic-bizantină, dar şi în tradiţia noastră literară medievală.

Şi tot el stabileşte antiteza profundă dintre *poezie*, ca imagine ideală a unui Eden fericit, şi *proză* ca expresie a imanenţei, a lumii reale, a decăderii umane:

„Dumas[36] zice că *romanul a existat totdeauna*. Se poate. El e metafora vieţei. Priviţi reversul aurit a unei monede calpe, ascultaţi cântecul absurd a unei zile, care n-a avut pretenţiunea de-a face mai mult zgomot în lume decât celelalte în genere, extrageţi din aste poezia ce poate exista în ele şi iată romanul" (*Cezara*).

El operează o dihotomie irevocabilă, când separă *poezia* de *proză*, unde *proza* este înţeleasă în sensul de *tablou concret al vieţii* şi este *amară* (*Scrisoarea IV*), pentru că ea reprezintă teluricul decepţionant, în comparaţie cu *poezia* care încearcă să recupereze Paradisul, Raiul pierdut.

Aceasta este poezia *ideală*, pentru că şi la nivel poetic Eminescu operează cu distincţii categorice, între viziunea lirică tradiţională, fundamentată pe o credinţă solidă şi pe idealuri imuabile, şi viziunea modernă în care simbolul e aleatoriu, iar oamenii *numesc sânt, frumos şi bine ce nimic nu însemnează* (*Epigonii*).

Marii poeţi moderni concep poezia ca pe o recuperare a acestui *vizionarism esenţial*, a *expresiei poetice abisale*

---

este: „Să vă dea Dumnezeu noroc, doctore Martin, spuse. Noroc și sănătate. Dar degeaba încercați să mă speriați dumneavoastră, cum că Dumnezeu ar trage să moară. Nu mă las eu așa ușor păcălit de o glumă...", *cf.* Mircea Eliade, *Proză fantastică*, vol. I, ediție și postfață de Eugen Simion, Ed. Moldova, Iași, 1994, p. 390.

[36] Alexandre Dumas - Dumas Davy de la Pailleterie: http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandre_Dumas.

(coincidente cu căutarea *poeziei pure* şi a *limbajului poetic transempiric* în Occident, începând cu simbolismul şi cu Valéry[37]), dar simbolul nu e aleatoriu în poezia românească simbolistă și modernistă și nici polisemantic, ci e recuperabil într-o viziune hermeneutică unisemantică.

Absolut toţi marii poeți (Bacovia[38], Blaga[39], Barbu[40], Arghezi[41], Nichita[42], Sorescu[43], etc.) se raportează numai la *un singur poet*, în mod esenţial, şi acesta este Eminescu[44].

George Gană[45] exprimă foarte bine acest lucru: „Un mare noroc istoric a făcut ca această generaţie literară de după război să cuprindă câţiva mari poeţi, mai mulţi decât oricare alta dinainte: Arghezi, Blaga, Barbu, Adrian Maniu[46], Philippide[47], Pillat[48], Vinea, Voiculescu[49].

Dincolo de toate deosebirile de formaţie culturală, de opţiune estetică şi de formulă poetică, ei au în spate o tradiţie comună, în centrul căreia se află, pentru toţi, Eminescu.

El este, va scrie unul dintre ei, Blaga, *marele copac din care toţi ne tragem*. [...] Aceasta [opera lui Eminescu] nu mai reprezenta pentru ei *un model stilistic*, dar ilustra exemplar *o viziune asupra lumii* [...].

Ceva din spiritul eminescian se regăseşte şi la poeţi din generaţiile următoare, până la Nichita Stănescu şi dincoace de el. Chiar pentru cei care n-au avut afinităţi cu acest spirit pe

---

[37] Paul Ambroise Valéry: http://ro.wikipedia.org/wiki/Paul_Val%C3%A9ry.

[38] George Bacovia, pseudonimul literar al lui *George Andone Vasiliu*: http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Bacovia.

[39] Lucian Blaga: http://ro.wikipedia.org/wiki/Lucian_Blaga.

[40] *Ion Barbu*, pseudonimul literar al lui *Dan Barbilian*: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dan_Barbilian.

[41] *Tudor Arghezi*, pseudonimul literar al lui *Ion N. Theodorescu*: http://ro.wikipedia.org/wiki/Tudor_Arghezi.

[42] Nichita Hristea Stănescu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nichita_St%C4%83nescu.

[43] Marin Sorescu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Marin_Sorescu.

[44] *Mihai Eminescu*, psudonimul literar al lui *Mihail Eminovici*: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihai_Eminescu.
Opera sa, în 16 volume, ediția Perpessicius, poate fi consultată la nivel online aici: http://eminescu.petar.ro/opera_completa/index.html.

[45] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Gan%C4%83.

[46] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Adrian_Maniu.

[47] Alexandru I. Philippide: http://www.poezie.ro/index.php/author/0013261/index.html#bio.

[48] Ion Pillat: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Pillat.

[49] Vasile Voiculescu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Voiculescu. Puteți citi 82 de poeme ale autorului aici: http://poezii.t2i.info/poeti/vasile-voiculescu/.

nicio latură a lui, Eminescu a reprezentat *un reper axiologic*”[50].

Lirica românească, avându-l în centru pe Eminescu, se situează, ideatic şi vizionar, în tradiţia textelor religioase cu caracter poetic şi chiar în tradiţia omileticii, a literaturii oratorice româneşti medievale (oricât de sceptici ar fi *scepticii*), infuzate adesea de un lirism ieşit din comun şi caracterizate de o apetenţă deosebită pentru hermeneutică, pentru încriptări şi decriptări de simboluri şi mesaje, coborâte din tradiţia bizantină a lecturii simbolurilor cosmice şi a înţelesurilor biblice.

Întâmplător sau nu, deziderатul poeziei româneşti e convergent – măcar în aparenţă – cu idealurile de abstractizare şi *simbolizare* a limbajului poetic, practicate de poeţii aparţinând curentelor moderniste apusene.

Însă observaţiile critice, în general, se cramponează numai de acest ultim aspect al literaturii noastre moderne.

Impresia mea este că marii poeţi români modernişti, Blaga, Bacovia, Barbu şi Arghezi, au profitat din plin de confuzia (incomprehensibilă pentru neiniţiaţi) dintre teoriile literare şi poetice specifice curentelor occidentale (*modernismul* şi *avangardismul*) şi datele tradiţiei conservate şi exprimate simbolic şi perifrastic (Arghezi preciza undeva, într-un articol teoretic, că *simbolismul* e vechi de când lumea).

Pentru începuturile literaturii române însă, este caracteristică atenuarea distanţei dintre *poezie* şi *proză* sau, mai bine-zis, lipsa unei *delimitări categorice* între cele două.

Avem o proză cu accente lirice, solemne şi moraliste şi o poezie cu inserţie narativă – pentru că, tradiţional, *naraţiunea* bizantină nu însemna *proză*.

Mai mult decât atât, tradiţia acestei confuzii a genurilor se păstrează până târziu, ca dovadă *proza lirică* a lui Mihail Sadoveanu, dar şi *poezia narativă* a lui Ion Barbu, Tudor Arghezi, Marin Sorescu, revitalizarea *baladei* prin cercul literar de la Sibiu, etc.

Însă acesta este un reflex al literaturii vechi, din care fragmente dar şi pagini întregi, atât din literatura oratorică religioasă (Antim Ivireanul, cu precădere), dar chiar şi din cea *oratoric-istoriografică* (remarcabil de poetică este *Istoria ieroglifică* a lui Dimitrie Cantemir), se pretează *poetizării*, reconfigurării lor sub formă de versuri, datorită ritmului

---

[50] George Gană, *Melancolia lui Eminescu*, Ed. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 2002, p. 328-329.

interior şi a lirismului profund, fără a mai lua în seamă *ritmul melodic* şi *rima internă*, aleatorie sau nu.

Mircea Scarlat remarca admirabil: „Echivalarea clasicizantă a poeziei cu rostirea în versuri a privat cultura română de recunoașterea câtorva secole de poezie scrisă. Căci, privită ca efort deliberat de obiectivare *în versuri* a lirismului, poezia cultă românească apare neaccidental abia începând cu primii romantici. Dar *Învățăturile lui Neagoe Basarab* sunt o dovadă că noi avem poezie *scrisă* încă din secolul al XVI-lea! În literatura română, versificația a pătruns și s-a dezvoltat independent de Poezie”[51].

Proza lirică şi poezia narativă, confuzia genurilor, cultivate până târziu, atestă, între multe altele, în opinia noastră, existenţa unor forme şi a unei viziuni tradiţionale asupra literaturii.

Însă, de multe ori, ele creează impresia abordării unor tehnici literare *moderniste* avant la lettre, eterizând opțiunea tradiționalistă a scriitorilor.

Cu forţa sa vizionară remarcabilă, Eminescu este cel care trasează coordonatele esenţiale ale polemicii dintre *tradiţie* şi *modernitate*, exprimate astfel: simbolism şi hermeneutică abisală/cosmică *versus* literalism şi realism profan.

Traiectului hermeneutic, care plasează natura cosmică sub pecete simbolică, îi vor rămâne fidel toţi marii poeţi modernişti, scriind sub umbrela ideologiei moderniste, având apanajul *simbolismului* modern, al tehnicilor poetice moderniste şi al limbajului neobişnuit, fracturat, care tinde să spargă tiparele logicii şi ale sintaxei normale revendicate de tronsonul literar *realist*.

Realismul este, de aceea, mai puţin tradiţional, din perspectiva unei literaturi ortodoxe, care este profund simbolică şi *hermeneutică*, care presupune abisalităţi psihologice şi interpretative.

Proza sau romanul *realist* consemnează o distanţă *morală* şi *religioasă* a autorului faţă de evenimentele expuse, cel puţin în aparenţă.

Scriitorii români au avut multă vreme aversiune faţă de *realism*, înţeles ca *mimetism* şi *descriptivism neutru* din punct de vedere moral, impersonal.

---

[51] Mircea Scarlat, *Introducere în opera lui Miron Costin*, Ed. Minerva, București, 1976, p. 131.

De aceea romanul românesc realist-obiectiv s-a născut greu, neputându-se dispensa mai cu seamă de norma morală tradiţională, pe care nici nu a părăsit-o definitiv, decât la nivel de artificiu stilistic, de dragul de *a se sincroniza*[52] cu romanul vest-european (şi poate că tot de aceea, *marele roman românesc* aşteaptă încă să se nască).

În paralel cu acesta, a continuat să se perpetueze proza şi romanul liric, precum şi proza *magico-fantastică*, a protestului împotriva *realismului* (*pozitivist* prin esenţă).

În proză, proporţiile sunt mai echilibrate, în literatura noastră, între scriitorii care exhibă o viziune arhaică, tradiţională asupra lumii (cei mai mulţi au fost încadraţi la *proză lirică*, *magică* sau *fantastică*) şi cei care manifestă indiferentism religios (nu neapărat *ură sartriană* împotriva religiei, ci *dezinteres* sau *neimplicare teologică* şi *religioasă*).

Însă firile poetice sunt cu preponderenţă fidele viziunilor determinate de locuirea în orizontul spiritual vizionar al revelaţiei, mai ales poeţii pe care studiile de literatură îi consideră *geniali*, chiar dacă adeziunea lor interioară faţă de ceea ce înseamnă *vizionarism* şi *expresie abisală / metaforă revelatorie*, ca trăsături tradiţionale ale literelor româneşti, nu este clar *determinată* sau *confesată public* cu obstinență.

În acelaşi timp însă, romanul *modern* şi *subiectiv* ilustrează, ca şi poezia lui Bacovia şi a simboliştilor, aceleaşi crize interioare ale inadaptatului cu societatea *modernă*.

Avem aici paradoxul remarcabil al scriitorului *modern* care nu e decât paradigma inadaptării spirituale la lumea *modernă* (paradox firav sesizat de critica noastră, prea preocupată să exulte pentru că *avem* prozatori *moderni*). Aşa încât arta *modernă* şi *avangardistă* este adesea, paradoxal, cel mai virulent protest *anti-modernism*, ca realitate socială şi spirituală.

Exigenţele ideologice ale *sincronizării* cu Occidentul (autoimpuse sau impuse de epocă) reprezintă pentru scriitorii interbelici o mare presiune din afara esteticii şi a literaturii, căreia trebuiau să-i facă faţă.

[52] *Sincronizarea* e fenomenul literar prin care autorii români au încercat, în moduri personale, să desființeze declajul dintre ei și literatura din Occident. Cel care a introdus termenul în literatura română este Eugen Lovinescu și el l-a văzut ca un fapt *profund pozitiv*, excluzând realitatea ca atare, aceea că nu se poate trece la *o altă literatură* fără ca *interiorul spiritual* al scriitorilor *să fie altul*.
A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Lovinescu.

Avem iarăşi o generaţie *de jertfă*, cea interbelică, de la care se aştepta să creeze o literatură mare, sincronă cu literatura europeană.

Această presiune istorică e comparabilă cu cea pe care o resimţea Ureche[53], Costin[54] sau Dosoftei[55], când încercau să demonstreze că limba română e *aptă* pentru a fi instrumentată în conceperea unor opere de valoare.

Paşoptiştii au trăit mai puţin intens această *pasiune creatoare*.

Paradoxul *remarcabil* este însă acela că epoca socialistă, care, pe de-o parte, oprima literatura şi arta, pe de altă parte însă, a creat *un culoar de relaxare* a constrângerilor estetice.

Nichita Stănescu, Marin Sorescu sau Marin Preda[56] nu mai creează în contratimp cu *sincronizarea*.

Ba chiar, în ciuda climatului existenţial sufocant pe care îl presupunea comunismul, cred că marii creatori se puteau eschiva, totuşi, mai uşor în faţa factorului politic, care era unul exterior, extraliterar, decât să suporte presiunea unui anumit tip de *estetism* sau de *scriitură*, ceea ce reprezenta un *pat al lui Procust*[57] interior, mai stresant şi mai nemilos chiar decât infernul politic.

Relaxaţi din partea concurenţei literare cu o Europă *mult mai avansată* şi nemaipreocupaţi să recupereze *handicapuri*, obligaţi, în acelaşi timp, să-şi caute cu înfrigurare o tradiţie peste care regimul trăsese perdeaua, scriitorii se refugiază în trecut şi au timp să contemple şi să observe, din altă perspectivă, ceea ce nu se vedea din *maratonul*[58] interbelic.

În ce priveşte perioada amintită, dihotomia oarecum arbitrară între *modernişti* şi *tradiţionalişti* ne face şi astăzi să ignorăm adevărata discuţie despre actul literar interbelic, concentrându-ne exclusiv asupra tehnicilor literare, care constituie totuşi *o formă superficială* de abordare a temei.

Ca să nu mai vorbim de faptul că, fără glumă, pe mulţi nu ştim unde să-i situăm – destui scriitori fac naveta între *tradiţionalism* şi *modernism*, în funcţie de epocă şi de optica critică.

---

[53] Grigore Ureche: http://ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Ureche.

[54] Miron Costin: http://ro.wikipedia.org/wiki/Miron_Costin.

[55] Sfântul Dosoftei al Moldovei: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dosoftei.

[56] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Marin_Preda.

[57] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Patul_lui_Procust.

[58] Graba scriitorilor de *a se sincroniza* cu Occidentul. Aluzie la modul în care s-a anunțat victoria bătăliei de la Marathon.
A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/B%C4%83t%C4%83lia_de_la_Marathon.

Dacă Arghezi era un *avangardist* pentru contemporani, acum e *modernist* cu indulgenţă (mai mult în virtutea limbajului poetic, dificil de înţeles din cauză că este *eliptizat*), în timp ce Blaga a evoluat invers: de la *tradiţionalist* (E. Lovinescu) la *modernist.* „Pentru G. Călinescu[59], Ilarie Voronca era *tradiţionalis*t, ca şi B. Fundoianu, în timp ce Aron Cotruş[60] era *modern*”[61], etc.

Şi dacă interbelicul este o epocă fascinantă prin efervescenţa sa creatoare şi polemică, în schimb, cred că nume ca Nichita Stănescu, în poezie, sau Marin Preda, în proză, surclasează valoric această perioadă (nu *perioada* în întregime, ci pe *reprezentanţii* ei, priviţi comparativ).

Şi explicaţia este, în parte, cea pe care am oferit-o anterior, că nu se mai simt angoasaţi de o competiţie literară şi estetică cu *marea literatură europeană*.

Cred că suntem încă *prea aproape* de ei şi *prea marcaţi* de epoca nefastă comunistă ca să fim în stare să-i reperăm *obiectiv* şi să-i *valorizăm adecvat* pe cei doi mari scriitori pomeniţi.

Abia în anii ’80 a reintrat pe scena literaturii române ambiţia sincronizării, de data aceasta cu literatura postmodernă.

În ce-i priveşte pe postmodernişti, luaţi în general, ca fenomen, sunt o nouă generaţie *paşoptistă*, postmodernă, obsedată de *direcţii literare la modă în Occident*, care e receptivă la stimuli literari contemporani, proveniţi din zonele cu reputaţie civilizaţionistă, dar care, ca *mental colectiv*, nu depăşesc spaţiul matricial carpatin.

Literatura şi cultura română – ca şi toată societatea românească – suferă prea mult (de la Ureche încoace) de ceea ce aş numi *complexul lui Zenon*[62]: panica de a nu ajunge niciodată să întreacă broasca ţestoasă[63], adică orizonturile pe care singură le distanţează de sine.

---

[59] George Călinescu: http://ro.wikipedia.org/wiki/George_C%C4%83linescu.

[60] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Aron_Cotru%C5%9F.

[61] Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române*, op. cit., p. 163.

[62] Zenon din Eleea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Zenon_din_Eleea.

[63] Sofismul lui Zenon la care facem referire aici se numeşte: *Ahile și broasca țestoasă* şi are următorul conținut: „Ahile nu va întrece niciodată broasca ţestoasă. El trebuie să ajungă mai întâi în locul de unde broasca ţestoasă a plecat. În acest timp, broasca ţestoasă va căpăta un avans. Ahile va trebui s-o ajungă din urmă dar, în acest timp, broasca ţestoasă va profita şi va face un nou mic drum. El se va apropia tot timpul de ea dar fără s-o ajungă vreodată”.

În studiul nostru am operat cu distincţii inopinate, pentru că am privit operele literare din interiorul lor, şi nu de la suprafaţa fenomenului, receptat prin prisma ideologiei literare sau a mărcilor estetico-stilistice.

Conceptul de *poezie* sau de *literatură tradiţională*, definit din punct de vedere *estetic*, nu este neapărat *congruent* cu viziunea tradiţională asupra textelor literare, ba dimpotrivă, cele două puncte de vedere asupra *tradiţiei*, pot să opereze delimitări surprinzătoare, după cum se va putea observa.

*Nelinişti*le exprimate de poeţi precum Eminescu, Blaga, Bacovia, Barbu, Arghezi, Voronca, Vinea, Fundoianu, care determină temele majore ale poeziei lor, sunt de natură religioasă şi gnostico-teologică (ne referim la *cunoaşterea teologică* şi nu la erezia *gnostică*) şi ele vin în urma unei tradiţii şi nu ar fi existat sub această formă, dacă poeţii ar fi trăit într-un climat spiritual eterodox. Vom detalia acest subiect pe parcursul lucrării noastre.

Ortodoxia integrează *tradiţiei* sale opere care denotă un fundament mental şi vizionar tradiţional, fără să se poticnească de calitatea *modernă* a limbajului sau a tehnicilor literare.

Dostoievski este foarte bine, în acelaşi timp, *un mare scriitor ortodox* şi *un mare scriitor modern* – Blaga îl considera şi *un poet liric al trăirii ortodoxe*[64] –, fără ca cele două concepte să intre în conflict.

În ce priveşte literatura română, *conflictul* acesta a fost gonflat şi întreţinut cu abilitate.

Asemenea, literatura *magico-fantastică* de la Sadoveanu[65] la Eliade[66] sau literatura *absurdă* a unui Eugen Ionescu[67] sunt creaţiile unor spirite religioase profund neliniştite, cărora climatul spiritual autohton le imprimă o uriaşă forţă vizionară, care caută în *arhaicitate* ori în exfolierea *absurdului*, un continent taumaturgic literar pentru conştiinţa lor nefericită într-o lume antropocentrică și egocentristă.

Toate acestea sunt motive suficient de puternice pentru noi ca să ne determine să implicăm percepţia tradiţional-

[64] Lucian Blaga, *Trilogia culturii II. Spaţiul mioritic*, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1994, p. 36: „Dostoievski n-a fost numai *un neîntrecut analist* al iadului şi al raiului sufletesc, el n-a fost numai *un vizionar al mesianismului rusesc* sau *un dialectician ortodox* de incomensurabilă anvergură, ci şi *un poet liric al trăirii ortodoxe*".

[65] Mihail Sadoveanu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihail_Sadoveanu.

[66] Mircea Eliade: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mircea_Eliade.

[67] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Ionescu.

cultural-religioasă în aprecierea critică pe care trebuie s-o formulăm la adresa lor, fără a neglija esteticul.

De altfel, în aprecierile noastre, am luat în considerare ierarhiile literare aşa cum sunt ele acceptate în acest moment, propunând doar examinarea şi luarea în discuţie, la modul foarte serios, a unei influenţe masive a tradiţiei şi a lăuntricului spiritual bizantin-ortodox – esenţial în tradiţia literară românească – în viziunea literară a unor scriitori şi a unor opere majore ale literaturii române, influenţe care au fost eludate conştient sau inconştient – din cauza ignoranţei în materie de teologie şi cultură ortodoxă a multor literaţi sau a afilierii lor unor curente şi concepţii nonreligioase, de care au ţinut seama în mod programatic şi – în opinia noastră – *neacademic*.

Evaluarea sau reevaluarea dimensiunii tradiționale a literaturii române a fost și este de multe ori *un deziderat imposibil*, deoarece evaluatorii privesc, în timp ce scriu, *exclusiv la viitor* și la perspectivele futuriste și nu sunt preocupați, decât într-un procentaj drastic diminuat, să-și focalizeze atenția *spre trecut* și să lase la o parte acea atitudine pe care Noica[68] (în *Pagini despre sufletul românesc*) i-o reproșa lui Cantemir, de *obiectivitate* rece și distantă, a *omului de știință* dublat de *omul modern din viitor*.

Ni se pare, de asemenea, esenţial să nu trecem uşor cu vederea ce înseamnă aportul unei anumite *viziuni teologice* asupra lumii pentru conceperea unei opere literare.

Andrei Kuraev[69] remarca faptul că viziunea creştină, care a transferat accentul de la *morala exterioară* a literaturii greco-latine păgâne la *interiorul psiho-spiritual uman*, a făcut posibilă apariţia literaturii de tip subiectiv-confesiv şi a literaturii psihologice, transformând *epicul* în *introspecţie* şi *datele istorice* în *evenimente interioare*, în conformitate cu importanţa pe care o are în creştinism exerciţiul duhovnicesc de sondare a abisurilor lăuntrice proprii.

Astfel, „lumea pe care oamenii au descoperit-o în forul lor interior s-a dovedit a fi *mai bogată* decât lumea exterioară.

Creştinismul consideră că ceea ce se petrece în sufletul omenesc este *mai semnificativ* decât ceea ce se petrece în jur. *Pentru că ce-i va folosi omului, dacă va câştiga lumea întreagă, iar sufletul său îl va pierde?* (Mt. 16, 26). […]

---

[68] Constantin Noica: http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Noica.

[69] A se vedea pagina sa personală, în limba rusă: http://www.kuraev.ru/.

Istoria literaturii consideră însă că momentul de cotitură care a marcat trecerea de la *Antichitate* la *cultura europeană* îl constituie *Confesiunile* Fericitului Augustin[70]. Scrisă la începutul secolului al V-lea, această carte are ca subiect viaţa lăuntrică a sufletului omenesc [ca avanpremieră pentru *literatura psihologică* modernă].

Personajele operelor antice sunt lipsite de evoluţie interioară. Caracterul lor este sculptural, parcă dăltuit de la început în forma lui definitivă.

Se schimbă doar împrejurările, iar modificarea decorului produce jocuri de lumini, care scot în relief când o latură a personajului, când alta.

Predica evanghelică a pocăinţei a îndemnat însă la schimbări lăuntrice ale omului. […]

Îndemnul evanghelic la pocăinţă a hotărât că omul este eliberat de propria identitate, de propriul mediu şi de propriul trecut"[71].

Curtius[72] vorbeşte despre *prima istorie a literaturii universale* în redactarea Sfântului Isidor de Sevilla[73] şi scoate în evidenţă aportul său la dezvoltarea literaturii europene medievale[74].

El afirmă că scrierile lui Isidor de Sevilla, cu precădere *Etimologiile* (*Etymologiae*)[75] sale, au ajuns să aibă o importanţă deosebită pentru teoria literară.

Acestea constituie *o enciclopedie* care conţine şi *o scurtă istorie universală*.

Prin această recapitulare a istoriei universale, el continuă *istoriografia literară cronicărească* a Fericitului Ieronim[76].

Etimologiile conţin *in nuce*[77] istoria literaturii universale, dacă se combină notiţele sale cronografice cu alte sale. Rezultă astfel primele sinteze de *teoria* şi *istoria literaturii*, care au inspirat Evul Mediu apusean.

---

[70] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Augustin_de_Hipona.

[71] Diac. Prof. Dr. Andrei Kuraev, *Daruri şi anateme. Ce a adus creştinismul lumii*, trad. din limba rusă de Nina Nicolaevna, Ed. Sofia, Bucureşti, 2004, p. 29-30.

[72] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ernst_Curtius.

[73] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Isidor_din_Sevilla.

[74] Ernst Robert Curtius, *Literatura europeană şi Evul Mediu latin*, Ed. Univers, Bucureşti, 1970, p. 520 ş. u.

[75] A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Etymologiae.

[76] Idem: http://ro.orthodoxwiki.org/Ieronim.

[77] Expresie latină: *în esenţă*.

Prin urmare, viziunea teologică nu este câtuşi de puţin indiferentă pentru determinarea concepţiilor literare, a genurilor, a tehnicilor şi a unei stilistici cu amprentă specială.

În literatura română este foarte evidentă *stilistica literară de tip bizantin-ortodox*, înscrisă în felul în care este percepută poezia cosmică, relaţia dialogică dintre *logosul uman* şi *logosul cosmic*.

Poezia şi literatura română, în general, are un caracter *tradiţional*, în sensul respectării şi chiar al venerării unei tradiţii literare foarte vechi, începând cu literatura medievală.

Scriitorii novatori sunt adepţii unor *revoluţii de limbaj*, în timp ce *privirea contemplativă spre trecut* este recognoscibilă la toţi marii noştri creatori literari, până în epoca modernă şi postmodernă.

Nimeni nu s-a rupt de istoria, spiritualitatea şi tradiţia românească pentru a-şi însuşi concepţii total străine acestui popor sau atitudini malefice la adresa modului său tradiţional de a înţelege viaţa şi, credem că, în adâncul fiinţei lor, ar fi resimţit aceasta ca pe un sacrilegiu.

Atâta timp cât tradiţia creştină răsăriteană determină viziuni decelabile în mod fundamental în opera unui autor, teme şi motive, viziuni poetice şi literare care nu ar fi apărut niciodată într-un spaţiu musulman, budist sau politeist şi care denotă o diferenţă sensibilă chiar şi faţă de arealul catolic şi protestant al creştinismului occidental, ca să nu mai vorbim de scriitura unui ateu nihilist sau a unui satanist, nu avem cum să ignorăm această situaţie de fapt, chiar dacă ideologii diferite au făcut, decenii la rând, ca ea să fie ignorată.

Manuela Tănăsescu[78] publica, în 2009, *O istorie a literaturii române*, care s-a conturat pe parcursul unor cercetări întinse pe trei decenii şi prin care afirmă, că răspunde apelului din 2005, apărut sub semnătura lui Mircea Anghelescu[79], Ioana

---

78 Pseudonimul literar al *Emanuelei Athanasescu*: http://ro.wikipedia.org/wiki/Manuela_T%C4%83n%C4%83sescu.

79 De altfel, Mircea Anghelescu vede *specializarea literară* a viitorului în sens foarte larg, înţelegând perspectiva postmodernă, care are drept paradigmă esenţială reţeaua virtuală: „Cred însă că studiul literaturii nu mai poate fi doar *o punere în evidenţă* a valorilor ei "estetice" sau "expresive", nici o reconstituire a condiţiilor care au generat-o; nici critica impresionistă, nici istoria literară clasică, fără a fi inutilizabile azi, nu pot răspunde globalizărilor pe care le suferă toate procesele culturale din lumea de azi.
Studiul literaturii în această perspectivă, în şcoala generală deci, dar şi în primele nivele ale învăţământului universitar, ale cercetării, ar putea fi o punere în evidenţă a structurilor antropologice (umane, sociale, istorice, artistice) ale lumii, aşa cum apar ele în textul literar.

Bot[80], Ştefan Borbély[81] şi Dan C. Mihăilescu[82], care a pledat pentru studierea istoriei literaturii în contextul cultural şi politic al unei epoci, iar nu exclusiv prin prisma unor restrictive *principii estetice*, care să impună *o optică exclusivistă* şi adeseori *distorsionată* a unei opere sau a însăşi *ideii de literatură*: „o istorie exclusiv *estetică* a literaturii noastre este, metodologic vorbind, *o fantasmă perimată*".

În opinia celor menţionaţi, „esteticul se dovedeşte a fi, şi el, *o funcţie de context*, cu determinări precise, personale, politice, ideologice şi de altă natură, pe care o înţelegere integrativă a fenomenului lierar se cuvine *să le cuprindă*, nu *să le elimine*".

Consider că *elementul spiritual tradiţional*, alături de *cel istoric*, formează o *determinare* esenţială a fenomenului literar şi că acesta nu poate exista decât sub o anumită amprentă vizionară religioasă, care trebuie identificată şi studiată corect şi fără mofturi.

Manuela Tănăsescu *răspunde*, aşadar, „prin abordarea în primul rând a literaturii *vechi*"[83].

O perspecitvă care nu mai agreează linile trasate de *direcţia estetizantă*: „Un *modern* prin definiţie, G. Călinescu ne propune o abordare în răspăr: bine stabiliţi în criteriile de azi, să privim spre *literatura* medievală ca spre marile bucăţi de marmură brută din care viitori michelangeli vor ciopli capodoperele.

Ceea ce, în *Istoria*...lui, a şi făcut. Dar azi modernismul a ajuns şi el la apus, iar ideea că în artă (cel puţin) ar exista un *progres* de la *rudimentar* la *perfecţiune* este o pură iluzie.

În fiecare text există un desen interior, o idee, o experienţă; el este cel care interesează *masa* consumatorilor, aceştia caută experienţa umană concentrată într-o operă, şi a le răspunde (unde, cum şi de ce) este, cred eu, sarcina acestui studiu.
Dincolo de el, toate celelalte specializări, vechi şi noi, sunt licite şi binevenite, dar pentru a conecta cercetarea literaturii la aceea contemporană a istoriei, a sociologiei, la ştiinţele politice şi la realitatea culturală de azi cred că această revizuire este indispensabilă", *cf.* Mircea Anghelescu, *Totul sau aproape totul începe în secolul al XIX-lea, şi pînă nu vom înţelege acest lucru, nu vom putea să ne analizăm bine*, interviu acordat lui Daniel Cristea-Enache, în *Adevărul literar şi artistic*, nr. 733, sept. 2004.
Adresa web:
http://atelier.liternet.ro/articol/1800/Daniel-Cristea-Enache-Mircea-Anghelescu /Mircea-Anghelescu-Totul-sau-aproape-totul-incepe-in-secolul-al-XIX-lea-si-pina-nu-vom-intelege-acest-lucru-nu-vom-putea-sa-ne-analizam-bine.html.
Mircea Anghelescu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mircea_Anghelescu.
Daniel Cristea Enache: http://ro.wikipedia.org/wiki/Daniel_Cristea-Enache.

[80] Pseudonimul *Ioanei Both*: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioana_Bot.

[81] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Etefan_Borb%C3%A9ly.

[82] Saitul său personal: http://www.dancmihailescu.ro/.

[83] Manuela Tănăsescu, *O istorie a literaturii române* (*partea întâi*), Ed. Saeculum I.O., Bucureşti, 2009, p. 6.

Autonomia esteticului, ne dăm seama, nu a fost decât un caz special şi trecător al *culturalismului* consubstanţial care ne defineşte. [...]

O istorie a literaturii române care exclude perioada veche este, desigur, fragmentară şi lipsită de perspectivă”[84].

Cam acelaşi lucru, în esenţă, am încercat şi noi să facem în ultimii ani, radiografiind fenomenul literar românesc prin prisma unor mentalităţi cu valoare de tipar, punând în lumină amprenta cugetării şi a literelor româneşti *vechi* asupra fondului de gândire şi de simţire conţinut de literatura considerată *modernă*.

Dacă Manuela Tănăsescu a pus literatura *în contextul istoric* – şi *religios* în mod tangenţial –, personal am considerat că elementul spiritual, specific acestui spaţiu geografic şi istoric, este *esenţial* pentru literatură ca *produs* al spiritului omenesc.

Viziunea religioasă nu poate să nu-şi lase o amprentă profundă asupra lăuntricităţii umane, a interiorităţii creatorului de literatură şi artă.

Drept urmare, acest aport al religiosului tradiţional – ţinând seama de ceea ce spunea și Dan Horia Mazilu[85]: *un temei obligatoriu – literatura Bisericii* [86] – la formarea literaturii române nu doar *medievale*, ci şi *moderne*, nu poate să fie *superficial*, şi nici nu ne poate rămâne *indiferent* la nesfârşit, ignorat de o cercetare literară atentă.

Un lucru a fost subliniat şi socotit esenţial de Manuela Tănăsescu şi subscriem cu toată convingerea: textele în sine nu indică adesea ceea ce susţin studiile, mai ales cele din epoca *roşie*.

O parte din critica literară a încercat adesea, în trecut, să *europenizeze* (ar trebui să spun: să *vesteuropenizeze*) forţat mentalităţile, să inventeze un *fond* de gândire *liber-pansistă*[87] chiar şi atunci când realitatea nu putea să confirme asemenea demersuri.

Despre tradiţia şi viziunea ortodox-bizantină a scriitorilor noştri nu se vorbeşte prea des, ca şi cum aproape două milenii de istorie şi cultură creştin-ortodoxă n-ar fi lăsat nicio urmă şi ar fi putut fi *şterse cu buretele* sau *înghiţite de*

---

[84] Idem, p. 9, 15.

[85] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dan_Horia_Mazilu.

[86] Este titlul capitolului I din cartea lui Dan Horia Mazilu, *Studii de literatură română veche*, Ed. Academiei Române, Bucureşti, 2005.

[87] Este o expresie folosită de Caragiale în piesa *O scrisoare pierdută* și înseamnă: *liber cugetător*.

neant. Lucru de care eu însămi am fost convinsă şi în care am crezut mult timp.

Nu mai cred, însă, că putem să continuăm a avea, prea mult timp de acum înainte, faţă de Ortodoxie, în cele mai înalte foruri universitare şi academice, atitudinea românilor autoexilaţi, care refuză să îşi deconspire etnia.

Ideologiile *europenist-ateiste* (dacă nu cumva apelul la *Europa noastră* a fost şi este doar un paravan pentru implementarea de idei şi concepţii străine de morala şi filosofia tradiţională şi nu *o adeziune interioară* profundă şi responsabilă) şi cea comunistă au reuşit performanţa de a impune, nesilite de intervenţii externe ostile, imaginea unei României care a fost aproape 1800 de ani *terra deserta*[88] din punct de vedere spiritual şi care a început să fie locuită *numai* în secolele XIX-XX.

Tonul pentru această atitudine nu a fost însă dat în perioada comunistă, ci în interbelic, prin E. Lovinescu, precedat însă şi de alţi teoreticieni din secolul al XX-lea, dar şi de o atmosferă de secol XIX *semi-intelectuală* – aş zice *semidoctă* – de efervescenţă faţă de Europa şi de rejectare a valorilor tradiţionale, din partea tinerilor cu posibilităţi şi cu pretenţii, care ies peste graniţă la studii, se întorc şi formează pătura cărturărească a ţării.

Din nefericire, cea mai mare parte a acestor tineri nu fac decât să acumuleze dispreţ faţă de cultura şi spiritualitatea ţării lor, căzând în prosternaţie fără limite şi fără raţiune critică în faţa Occidentului.

Ne întrebăm sincer dacă sensibilitatea lor, ca şi a acelora din ziua de astăzi, se manifesta în faţa unei *înţelegeri* şi *aprecieri reale* a valorilor culturale şi de civilizaţie ale Occidentului sau, în mod exclusiv, în faţa *prosperităţii materiale*.

Despre un asemenea *voiajor* în Apus, Creangă scrie, în *Amintiri*, că *se duce bou şi se întoarce vacă*, iar Eminescu le reproşează unora ca aceştia că au *minte de oaie creaţă* şi că nu sunt în stare să discearnă între *adevăr* şi *ceea ce este calp* (*Ce a scos din voi Apusul, când nimic nu e de scos?*).

Intelighenţia a fost şi ea absorbită de apropierea culturală de Occident:

---

[88] Expresie latină: *pământ nelocuit*.

„Alexandru Duţu[89], pe bună dreptate, reproşează *paşoptismului* trecerea în umbră a unor veacuri întregi în care ne-am aflat sub influenţa culturii bizantine. [...] Sub ameninţarea de *a dispărea pentru totdeauna* de pe harta continentului, paşoptiştii au îmbrăţişat în totalitate formulele occidentale şi, privind trecutul nostru cu astfel de ochi, au reuşit să arunce odată cu *apa din copaie* şi *copilul*”[90].

Lovinescu devine însă, în interbelic, vârful de lance împotriva tradiţiei şi pune punctul pe *i* la adresa religiei şi a Ortodoxiei, când lansează o direcţie critică împotriva lui Nichifor Crainic[91] şi a curentelor *tradiţionaliste*, uzând de pretextul – *ideologic* la rândul lui –, al *purificării* principiului estetic de alte impurităţi ideologice, al *modernismului*, evoluţiei culturale şi *sincronizării* cu literatura europeană.

Teoretic însă, rejectând *definitiv* şi *samavolnic* sensurile mistice şi religioase în literatură, Lovinescu era cel puţin la fel de *ideolog* ca şi Ibrăileanu, Iorga sau Nichifor Crainic, doar că nu în câmpul *tradiţionalismului*, ci în cel al *modernismului*.

Estetica poetică sau *literară* nu exclude *mistica*. Dacă estetica este independentă de orice ideologie, atunci ea poate să îmbrace orice conţinut ideatic, fie religios, fie ateu.

Numai că *estetica* a fost şi este folosită ca un paravan fals pentru o ideologie care caută să contravină moralei şi să dizolve urmele de religiozitate care au mai rămas, după decenii de depeizare spirituală, în poporul român.

În contextul discuţiei sale despre poeţii *mistici* ai *Gândirii*, E. Lovinescu afirma, aiuritor pentru noi, nici mai mult şi nici mai puţin, decât faptul că: „literatura românească – **ca şi sufletul românesc** (subl. n.) – nu se recunoaşte în acest misticism [ortodox]”[92].

Este o afirmaţie de o vehemenţă uluitoare, având în vedere gravitatea subiectului, cu pretenţii de sentinţă *definitivă* şi *irevocabilă*, care învederează întreaga literatură şi cultură română, neavând nimic de-a face cu libertatea de opţiune de care trebuie să se bucure atât *cititorii*, cât şi *critica*.

Inutil să mai precizăm că renumitul critic nu îşi argumentează nicăieri afirmaţiile, printr-o analiză amplă şi

---

[89] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_Du%C5%A3u.

[90] Dan Horia Mazilu, *Studii de literatură română veche*, op. cit., p. 184.

[91] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nichifor_Crainic.

[92] E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane (1900-1937)*, postfaţă de Eugen Simion, Ed. Minerva, Bucureşti, 1989, p. 41.

acrivică, aplicată textelor literare şi care să ofere probele irefutabile ale onestităţii sale *ştiinţifice*.

Ne-am propus, şi din acest motiv, să întreprindem, în lucrarea de faţă, un studiu onest al textelor literare, pentru a investiga în ce măsură putem vorbi despre influenţa literaturii vechi şi a surselor ortodoxe, mistice şi isihaste, în literatura română, per ansamblu.

De altfel, cele afirmate de noi, într-o proporţie destul de mare, ţin de domeniul *evidenţei* şi nu *al speculaţiei*. Evidenţă cu care nu mai suntem, însă, *obişnuiţi*.

De altminteri, epoca modernă interbelică manifestă un interes cel puţin *egal*, ca valoare, atât pentru Occident, cât şi pentru Orient (Ion Barbu, Mateiu Caragiale[93], Mircea Eliade), ceea ce denotă o perspectivă a cunoaşterii *universalistă*, care nu se restrânge la orientarea spre cultura occidentală. Ba chiar, de multe ori, mai aproape pare *Levantul*[94] decât *Parisul*, inclusiv în literatură.

Studiul nostru se vrea unul care *să restaureze* şi *să recupereze*, pentru public şi pentru critica literară, *sensurile primare* ale textelor în sine, fără deviaţii circumstanţiale, speculative, care nu s-ar putea întemeia niciodată pe *text* şi pe *contextul operei* şi al *biografiei* unui scriitor.

Texte care am observat că nu se pretează atât de mult constructelor cu pretenţii filosofice ale criticii, fie că e vorba de filosofia platonică, indo-brahmană (care sunt mai degrabă *teologii* decât *filosofii*, dar care sunt preferate sau bine tolerate de critică întrucât s-au infiltrat în sistemul filosofic şi de gândire apusean încă din secolul al XIX-lea sau servesc unei anumite ideologii *culturaliste*) sau de filosofiile germane (care nici ele, nu pot fi cu adevărat înţelese în afara arealului teologic protestant, luterano-calvin, în care s-au născut şi de care sunt puternic ancorate).

De asemenea, tot Lovinescu *hotărăşte* că nu există o tradiţie literară românească, că scriitorii moderni nu se pot inspira din *Cazania* lui Varlaam, din *Psaltirea* lui Dosoftei, din cronica lui Ureche sau din versurile lui Miron Costin (în ce sens *nu pot să se inspire*? În mod cert, operele indicate *au inspirat* foarte mulţi scriitori, într-un fel sau altul, începând cu epoca paşoptistă şi până în postmodernism) şi lansează ideea

---

[93] Mateiu Caragiale: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mateiu_Caragiale.

[94] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Levant.

că „literatura noastră estetică nu începe decât odată cu veacul al XIX-lea”[95].

Cred însă că este o incomensurabilă diferenţă între *a lua în considerare valoarea estetică* a unei opere şi *a absolutiza principiul estetic*.

Toată literatura noastră veche este, fără discuţie, sensibilă la *estetica* discursului ei, numai că nu consideră principiul estetic *o formă fără fond*.

Privind lucrurile din această optică, afirmaţia lui Lovinescu este falsă. Şi este falsă şi pentru că problema *esteticului* primordial în artă, din perspectiva scriitorilor înşişi, rămâne discutabilă şi după veacul al XIX-lea, în ciuda precizărilor teoretice ale lui Maiorescu.

Dacă Maiorescu declara, vorbind despre comediile lui Caragiale, că *morala este subordonată artei* (şi cred, de altfel, că se referea la *morala socială* şi *publică* a unei epoci şi nu neapărat la *morală* în sens absolut), un Nichita Stănescu, ultimul mare poet modernist român, face candid precizarea că *arta este o culme a moralei* [96], fără să se sinchisească de faptul că afirmaţia lui contrazicea *decenii de luptă seculară* [97], care încercaseră să impună în mentalitatea critică *neutralismul etic* şi *autonomismul estetic*.

Deşi nu a încurajat *autonomia esteticului*, pentru că nu convenea propriei sale ideologii, comunismul s-a folosit fără îndoială de polemicile anterioare cu ajutorul cărora i-a fost mai uşor să impună *o viziune ateistă* asupra literaturii.

Pentru aspectele tradiţionale ale literaturii s-a elaborat în perioada comunistă o critică *mitologică* şi *filosofică* care a înglobat şi aspectele esenţiale, ortodoxe, ale operelor literare.

Acestea au fost împinse în perimetrul istoriei religiilor sau al filosofiei platonice (mai ales) şi interpretate prin prisma *arhetipurilor* mitologice şi a *idealităţii* platonice şi plotiniene.

Asta atunci când nu era totul transferat la capitolul *concepţii populare* şi *folclor*. Nu sunt împotriva apropierilor dintre *literatura cultă* şi *folclor*, dar rejectez în mod vehement încercările de *originare* a literaturii culte medievale ori a literaturii *tradiţionaliste* interbelice în folclor.

---

[95] E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane (1900-1937)*, op. cit., p. 42.

[96] *Antimetafizica*, Nichita Stănescu însoţit de Aurelian Titu Dumitrescu, Ediţia a II-a, Ed. Alfa, Bucureşti, 1998, p. 302.

[97] Nenea Nae Cațavencu, săracul (personajul lui I. L. Caragiale, din *O scrisoare pierdută*), pe care l-am parafrazat, este și pentru noi, ca și pentru alții, o fântână nesecată de expresii care au devenit *identitare* și au intrat în mentalul colectiv.

Aşa încât, dacă ne conformăm unei viziuni critice cvasi-generalizate, de la Eminescu la Mihail Sadoveanu avem o seamă de scriitori care au toţi *o viziune platonică* asupra lumii şi niciunul nu e ortodox şi nu are nicio viziune sau vreun aspect fundamental legat de tradiţia bizantină.

Contribuie la aceasta şi formaţia intelectuală a multora dintre criticii noştri, absolvenţi de Filologie clasică sau captivaţi de filosofia antică şi *mai puţin* sau *deloc familiari* cu literatura medievală, Biserica sau teologia şi spiritualitatea tradiţională.

Credem că este elocvent faptul că opera celui mai mare poet român, Mihai Eminescu (Călinescu i-a fost al doilea *naș* și i-a schimbat numele din *Mihail* în *Mihai* – Tudor Vianu[98] îl numea, încă, *Mihail*), nu a fost *receptată* şi *analizată* în contextul tradiţiei bizantine de niciun critic român, ci *exclusiv* doar de un exeget străin, italian, Rosa del Conte, care însă nu se poate disocia definitiv şi impregnează de multe ori optica sa catolică în concluziile pe care le trage – ca de exemplu, în felul în care consideră tradiţia mistică ortodoxă ca derivând din *filosofia platonică* şi *plotiniană*, pentru că *dogmele* creştinismului apusean au îmbrăţişat raţiunea artotelic-tomistă şi l-au dat pe Dumnezeu afară din lume şi din raza vizuală a spiritului omenesc.

Măcar domnia sa îl integrează pe Eminescu unui spaţiu creştin, observând, în acelaşi timp (spre ruşinea noastră) că „îi lipseşte României [...] o operă care *să examineze această poezie plecând din adâncul ei*, pentru a-i identifica sământa germinativă unică, *sâmburele* din care şi pe care a crescut vigurosul ei trunchi; aşa cum *îi lipseşte acel comentariu amănunţit la text, pe care noi îl considerăm indispensabil chiar şi pentru cititorul român şi care, fără să se suprapună peste cuvântul poetului, să fie o călăuză şi o luminare a înţelegerii lui* (subl. n.)”[99].

Nu ştiu nici astăzi dacă am făcut progrese remarcabile în această direcţie, cu toate că beneficiem de ediții și studii excelente, de la Perpessicius[100] și Tudor Vianu până la Ion Negoiţescu, Zoe Dumitrescu-Buşulenga, Ioana Em. Petrescu[101], l-a care s-a adăugat recent cel al lui George Gană.

[98] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Tudor_Vianu.

[99] Rosa del Conte, *Eminescu sau despre Absolut*, op. cit., p. 28.

[100] Pseudonimul lui *Dumitru S. Panaitescu*: http://ro.wikipedia.org/wiki/Perpessicius.

[101] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioana_Em._Petrescu.

Prea adesea însă – și nu numai în cazul lui Eminescu –, n-am aflat doritul *comentariu amănunţit la text*, plecând din adâncul poeziei, care să nu *se suprapună peste cuvântul poetului* și care ar trebui să stea la baza edificiului critic.

Pe de altă parte însă, este foarte adevărat că nici *cuvântul poetului* nu mai este ce pare a fi, pentru că, între timp, am ajuns să vorbim o altă limbă română decât Eminescu şi avem nevoie de dicţionar pentru acest *cuvânt al poetului*, dicţionar pe care ni-l pot oferi analiza surselor (multe dintre ele *bizantine* şi româneşti medievale), a manuscriselor şi o biografie veridică.

În ce o priveşte pe Zoe Dumitrescu-Buşulenga (*Maica Benedicta*, în ultimii ani de viață), studiul său din anii comunismului, *Eminescu – cultură şi creaţie*, n-a putut integra, din păcate, o receptare din perspectivă *tradiţională* a marelui poet, deşi concluziile pe care le trage sunt adesea asumabile unei interpretări ortodoxe – spre deosebire de cele ale Ioanei Em. Petrescu.

Ultimele sale articole despre Eminescu, însă, ne îngăduie să afirmăm că alta ar fi fost direcţia muncii sale de cercetare, dacă şi vremurile ar fi fost altele.

Pentru conştiinţa critică românească însă, în cea mai mare parte a ei, Eminescu – ca gândire esenţială – rămâne *un peregrin* între *filosofia germană* şi *cea indică*, fără nicio legătură cu arealul spiritual carpato-danubian – în afara tangenţelor cu folclorul, superficiale însă ca reper filosofic.

Cred sincer însă, că Eminescu şi-ar fi ars, mai degrabă, în piaţa publică toate poeziile şi manuscrisele, dacă ar fi ştiut că, prin ele, urma să devină *inamicul numărul unu* al spiritualităţii româneşti tradiţionale şi principalul denigrator al însăşi *ideii de existenţă* a unei astfel de spiritualităţi şi culturi profunde.

De multe ori, am avut impresia nefastă că citesc exegeze ale căror autori au urmărit să facă un expozeu de erudiţie personală (incontestabilă, de altfel), de subtilitate psihologică şi sociologică şi de fantezie hermeneutică, iar nu să descopere *adevărul* despre un scriitor sau o operă literară, despre adevăratele teme, motive şi concepţii ale literaturii şi ale scriitorilor noştri, care să deosebească trăsăturile acestui profil al culturii române.

Tocmai de aceea, în lucrarea de faţă, nu am dorit, în mod neapărat, *inventarierea* opiniilor critice, procedeu la care s-a apelat și se apelează prea des, considerat *ştiinţific*, dar al

cărui produs finit e un colaj care propune concluzii fabulatoriu argumentate, în liziera textului literar.

Nu am găsit, în istoria critică a literaturii române, subliniată *ideea continuităţii*.

Pentru acest studiu, am luat-o de la începuturi (de la Coresi) cu recitirea literaturii române şi am constatat, cu uimire şi stupoare – pentru că nu m-a ajutat nimeni să înţeleg mai înainte – că în literatura noastră (ca şi în toată istoria şi cultura noastră), există o unitate indestructibilă la nivelul gândirii, al mentalităţilor, o continuitate necontrazisă (dacă evoluţia acestei literaturi este privită în matca unei spiritualităţi unice, a unei atitudini vizionare nedezminţite), în mod fundamental, de nicio epocă.

Am aflat o uluitoare *unitate de atitudini identitare* româneşti şi stilistic-vizionare, de gesturi care ne dovedesc o moştenire de conştiinţă, spirituală, inatacabilă, care ne fac să ne simţim *acasă* în istorie (ar trebui să ne facă să ne simţim astfel), să ne trăim istoria ca pe o biografie, asumându-ne *biografic* viaţa poporului din care facem parte, cu tot relieful său spiritual.

Sunt lucruri pe care nicio istorie literară nu le pune în lumină așa cum ar merita – ci doar arar, unele studii sau articole.

Sau poate, într-o anumită măsură, doar *Istoria* lui Mircea Scarlat, iar dintre lucrările mai noi, anunțata *Istorie* a Manuelei Tănăsescu, din care însă, deocamdată, nu a apărut decât primul volum.

S-ar părea, totuși, că lucrurile încep să se miște în această direcție, pentru că putem semnala aici și studiul lui Al. Andriescu, publicat în 2004, *Psalmii în literatura română*, și care merge pe ideea de a urmări *genul psaltic* (laolaltă cu influența *Scripturii* și a *Psaltirei* în literatura română, fără a fi un studiu exhaustiv, în această privință), începând de la mitropolitul Dosoftei și până în contemporaneitatea postmodernă.

Salutăm această abordare, pe care și noi am resimțit-o ca *un corector absolut necesar* la perspectiva critică generală în care majoritatea studiilor au impus optica fragmentaristă, insulară.

Mircea Scarlat, autorul singurei *Istorii a poeziei românești*, consideră începuturile poetice în literatura română, după modele bizantine, nu de la *psalmii versificați* (cum se procedează de obicei), ci de la *poezia imnografică*, fapt cu care

suntem de acord, precizând doar că nici psalmii, chiar și *neversificați*, nu erau considerați *proză*, ei făcând parte din tradiția liturgică, fiind recitați și cântați.

El surprinde câteva lucruri esențiale, pentru a căror sesizare are toată admirația noastră, având în vedere vârsta sa tânără, dificultatea și complexitatea demersului său și epoca opacă în care scria și care făcuse ca lucrurile să fie și mai întortocheate și mai greu de descurcat.

În primul rând, se delimitează de *principiul strict estetic* și de Călinescu, care a denunțat *criteriul istoric* în stabilirea ierarhiilor, și a pus în loc *criteriul estetic*:

„Dar excesul contrar – absolutizarea valorii estetice – e și el *înșelător*. Căci absolutizăm criteriul *nostru* estetic, ceea ce duce la o atitudine implicit procustiană asupra operelor din trecut. [...]

Absolutizarea criteriului *nostru* estetic (care ne face să eliminăm din sfera poeziei marea majoritate a stihurilor cu care se deschideau vechile tipărituri) duce la falsificarea istoriei literare; neabordarea encomiasticii, să zicem, ar falsifica imaginea despre două veacuri din istoria poeziei românești”[102].

Studiul diacronic nu e lipsit de virtuțile reliefării inclusiv a unor fapte estetice esențiale, privite din perspectivă evolutivă. „Istoriografia literară a fost, în parte, discreditată de autorii care o confundau cu *documentarismul pedant*”[103].

Onestitatea și atenția sa pentru descoperirea adevărului istoric și literar, acrivia științifică sunt de reținut.

Semnalându-i opera și citând acum din ea, vreau să-i aduc un omagiu pentru eforturile întreprinse în această cercetare, chiar dacă pozițiile noastre nu rămân totdeauna *coincidente* și chiar dacă perspectiva sa este cea a unui *tânăr modern*, atașat destul de mult ideologiei moderniste, tributar concepțiilor doctrinar-literare ale vremii sale (și nu suntem toți, cel mai adesea, chiar dacă vrem sau ne credem *distanțați*?), dar însetat de adevăr și înfruntând, nu de puține ori, nu doar *lacune documentar-istorice grave*, dar și concepții și precizări critice considerate *bătute în cuie*.

Reproduc, așadar, câteva dintre concluziile sale (pe segmentele în care m-am regăsit, ca optică critică și istorică), apreciind munca de clarificare pe care a făcut-o, un demers

[102] Mircea Scarlat, *Istoria poeziei românești*, op. cit., p. 84.
[103] Idem, p. 29.

care nu doar că nu e *facil*, ci este cu mult *mai greu* decât s-ar putea crede[104].

Dar și pentru că, născut din școala critică și *estetizantă* a lui Nicolae Manolescu – dacă pot să mă exprim astfel – el nu poate fi *acuzat* că face parte dintre acei „istorici ai ideilor, *culturali*, mentaliști, bizantinologi, slaviști, imagologi...”[105] (precum Virgil Cândea, Dan Zamfirescu[106] sau Dan Horia Mazilu, cărora Eugen Negrici le-a găsit o *vină* în a se înscrie printre cele de mai sus) – în anumite puncte cheie însă, concluziile sale se întâmplă să fie în concordanță cu ceea ce, în cunoștință de cauză, susțin *vechiștii* sau *mentalist-tradiționaliștii*.

Cercetând sursele, Mircea Scarlat a conchis, corect, că „fondul cultural cel mai vechi este, la noi, cel *traco-getic*. Pe acest fond *originar* s-a suprapus – cu o determinantă forță modelatoare – *fondul latin*.

Toți savanții sunt de acord în privința acestei duble determinări a spiritualității noastre, ceea ce nu ne permite totuși, să vorbim și de o origine *daco-latină* a literaturii române.

Abia după părăsirea Daciei de către romani, creștinismul a adus aici o literatură ce va deveni curând *modelul* cel mai prestigios”[107]. [...]

„Creștinismul a jucat la noi, pe lângă rolul de *modelator*, și un rol de *colportor*.

Lucrul cel mai important pentru noi este că ne-a pus în legătură cu Bizanțul; și nu-i lipsit de semnificație faptul că, în fond, cultura bizantină era *greco-latină*; deși extrem de mediat,

---

[104] Ceea ce vreau să spun este că, încercând eu însămi să fac *critică literară*, m-am trezit, atât în ceea ce privește *literatura*, cât și *critica*, în mijlocul unei *naturi sălbatice*, al unui relief necunoscut, pentru care nu aveam nicio hartă.
Mai mult decât atât, totul mi se părea un relief *neidentificabil*, în care trebuia adesea să stabilesc singură care sunt *munții*, care *apele*, care *câmpiile*, care *dealurile* și care...*prăpăstiile*.
Mircea Scarlat chiar vorbea, în prologul *Istoriei* sale, de necesitatea ca un istoric literar să fie dublat de un *cartograf* și un *geolog*. Deși eu nu am pornit, ca el, de la fascinația pentru călătorii și aventură *spre* literatură (*ierarhia gusturilor* nu se discută dar, personal, o dezavuez pe cea pomenită), și, de multe ori, nici nu am ajuns la aceleași concluzii cu el, recunosc greutatea demersului științific pe care l-a întreprins și dificultatea majoră a orientării printre operele literare și critice.
Ultimele s-au adunat și se tot adună, de la pașoptiști și junimiști încoace și nu multe sunt lucrările care presupun (re)lectura *atentă* și *onestă* a literaturii, precum și exprimarea unui punct de vedere *imparțial*, ceea ce nu ar exclude deloc originalitatea.

[105] Eugen Negrici, *Iluziile...*, op. cit., p. 184.

[106] A se vedea: http://biserica.org/WhosWho/DTR/Z/DanZamfirescu.html.

[107] Mircea Scarlat, op. cit., p. 51.

contactul cu vechea cultură mediteraneană (existent în antichitate) se refăcea.

Așadar, în epoca de formare a poporului român, influența bizantină se exercită prin creștinism; altfel spus, Bizanțul *ne-a modelat* prin creștinism.

De aceea, modelele posibile le putem căuta în întreaga literatură bizantino-slavă; unele capodopere ale acesteia au fost găsit în copii manuscrise *numai* pe teritoriul românesc”[108].

El remarca: „determinantă rămâne – pentru epoca veche – aria ortodoxă, conservatoare a tradiției bizantino-slave. Manifestările poetice în italiană [Petru Cercel[109]], polonă [Miron Costin] și chiar cele în latinește [Nicolaus Olahus[110]] vor fi izolate și vor avea un pronunțat caracter ocazional”[111].

Autorul vorbește despre un „*filtru* deformator românesc” care acționează categoric, valabil pentru toate epocile.

Observațiile lui Mircea Scarlat sunt apriate și concordă cu propriile mele concluzii, pe care le-am extras urmărind textele, după cum se va vedea pe parcurs.

De aceea nu mă dau în lături de a le readuce, cu această ocazie, în atenția cititorilor:

„În ciuda caracterului *izolat* și *circumstanțial* (în epoca veche) al influențelor occidentale, tocmai ele au fost, cel mai adesea absolutizate!

În abordarea istoriei culturale a românilor, calea cea mai facilă și, de aceea, cea mai bătută, este paralelismul cu dezvoltarea culturii apusene, cu ale cărei scheme și concept (*prefabricate* de gândire și interpretare) se poate lesne lucra.

Dar lucrul esențial este că noi, cel puțin până în secolul al XVIII-lea, ne-am înscris constant într-o tradiție care a ocolit Renașterea!

Neaderând la catolicism, noi nu puteam avea nici *umanism*, *Renaștere*, *baroc* sau *Reformă* în sensul consacrat al acestor termeni, care devin, în abordarea realităților noastre cultural, simple metafore.

Cultura română oferă celei europene un *experiment* istoric insolit: *o latinitate fără catolicism și fără Renaștere*. Această experiență culturală este originală și *ea* trebuie subliniată.

---

[108] Idem, p. 53.
[109] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Petru_Cercel.
[110] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolaus_Olahus.
[111] Mircea Scarlat, op. cit., p. 56.

Departe de a (mai) vorbi, precum G. Călinescu, de *clasici întârziați*, vom înregistra ecourile dinafară ca simptome semnificative ale acestei experiențe inedite (experiență structural dintru început pe o rezistență al cărei efect este deformarea influențelor culturale; lucrul este vizibil și în coloratura națională a creștinismului românesc[[112]]).

De aceea, pentru epoca veche, comparația cu Apusul nu este atât de *relevantă* pe cât s-a crezut; dimpotrivă, mai grăitoare ne apare neasimilarea lui Olahus în tradiția românească [literară și ortodoxă]. [...]

În privința influențelor – deseori semnalate, cu mare osârdie – se cuvine să fim extrem de atenți asupra caracterului lor mediat (factorii medierii sunt deseori mai importanți decât sursa modelului) și asupra *filtrului* deformator prin care s-a făcut receptarea. [...]

Mai interesante decât influențele sunt – când există – eforturile deliberate de a rezista catolicismului (cu toate implicațiile sale) și culturii occidentale.

Un exemplu edificator îl oferă barocul, care, în forma occidentală reprezentativă (căci, se știe, n-a fost o mișcare omogenă), n-a avut vreo influență direct la noi, după cum clasicismul de care s-a vorbit în legătură cu scrierile românești din secolul al XVII-lea nu are decât tangențe întâmplătoare cu cel codificat de Boileau”. [...]

În Țările Române, în Evul Mediu, „se recepta o literatură de mare varietate și valoare. Mentalitatea literară a epocii medievale se exprimă prin *ceea ce se citește* (ascultă) și prin *ceea ce se traduce* (de fapt: *se prelucrează*).

Ceea ce frapează este marea capacitate de asimilare (deformatoare) în tradiția autohtonă; există opere baroce prelucrate în scopuri opuse scrierii lor. [...]

Aflată în proces de formare, cultura română se individualizează treptat, *conversând* fecund cu vecinii și revigorând tradiția deja existentă (ortodoxă).

Tradiția bizantină și cea slavonă se dezvoltaseră veacuri de-a rânduri în Moldova și Țara Românească. Bizanțul ne pusese în legătură cu o întreagă cultură antică...”[113], etc.

Ceea ce a constituit o plăcută surpriză pentru mine, a fost să văd că Mircea Scarlat a observat că aceste *proprietăți*

---

[112] Lucrul este vizibil în coloratura națională a creștinismului în cazul tuturor națiunilor ortodoxe, ceea ce denotă că *oikumenele* bizantin a fost un protector supranațional, fără a fi asupritor.

[113] Mircea Scarlat, *Istoria poeziei românești*, vol. I, op. cit., p. 57-59.

ale literaturii române *vechi* sunt comune și celei *noi*, moderne, că ele nu dispar odată cu epoca modernă, ci *se prelungesc* – cum ar fi fost foarte firesc să presupună (logic) și să urmărească și critica românească, în loc să propună *prăpăstii* istorice și culturale între *medievalitate* și *modernism*:

„O problemă mult mai spinoasă se ridică după înlăturarea regimului fanariot din Principate, când contactul din ce în ce mai strâns cu literatura Apusului a dus la previzibile (și, în multe cazuri, binevenite) influențe.

Ceea ce nu s-a subliniat îndeajuns este însă, în cazul marilor poeți, *caracterul mediat* (subl. n.) al acestor influențe.

Mai dificil de reliefat, *filtrul* autohton de care vorbeam, a acționat și aici. [...]

...Din perspectiva culturii apusene, eclectismul acelei perioade este dezarmant, ceea ce impune nuanțări foarte atente și mai ales folosirea cu circumspecție a conceptelor criticii occidentale.

Terminologia istoriei curentelor literare din Apus nu este întotdeauna funcțională în abordarea literaturii noastre (subl. n.); mai mult chiar, ea este adesea generatoare de mari erori.

Stăruind în vechile prejudecăți, vom continua să-l analizăm pe Heliade drept *poet romantic*... și să ne mândrim cu faptul că Eminescu ar fi fost *«ultimul» mare poet romantic european*. [...]

Când vorbim despre prima fază a ecourilor romantice la noi, determinant nu este *modelul*, ci *filtrul românesc, procustian* (subl. n.)”[114].

Mircea Scarlat vede funcționarea acestui *filtru procustian* până la simbolism (”Până la simbolism, curentele literare apusene pot fi *referenți* în analogie și atât. Absolut necesară este însă, în fiecare caz, analizarea *filtrului* autohton, procustian”[115]), însă eu merg mai departe, pentru că nici din punct de vedere logic nu se poate accepta *defectarea* lui *bruscă*.

Știu că, odată *sincronizați* și intrați în curentele moderniste, cu acceptul și adeziunea poeților (a scriitorilor, în general) înșiși, e greu și riscant să nu le recunoști această *apartenență*.

Însă părerea mea, pe care o voi susține, în mod demonstrat, mai târziu, este aceea că, așa cum nu putem vorbi

---

[114] Idem, p. 59-61.
[115] Idem, p. 60.

de *umanism*, *renascentism*, *baroc*, *clasicism* și *romantism*, în adevăratul sens al cuvântului, în cultura și literatura noastră, tot la fel nu vom putea suprapune cu adevărat, peste operele românești, nici conceptele de *simbolism*, *expresionism*, *avangardism*, *onirism*, *postmodernism*, etc., în adevăratul lor sens, cu care s-au născut și au funcționat în Apus.

Iar *filtrul procustian* a funcționat și în epoca modernă și funcționează și în cea postmodernă, cu toată *sincronizarea* noastră.

Între literatura veche, care se termină în secolul al XVIII-lea, şi cea care începe în secolele XVIII-XIX, cu poeţii Văcăreşti, cu *Ţiganiada* şi apoi cu literatura paşoptistă, există o ruptură de nivel *formal*, al formelor literare.

Dar în ceea ce priveşte *identitatea spirituală*, nu *conştiinţa creştină* în sine se estompează, ci acrivia, *zelul* conştiinţei creştine şi *expunerea pur teologică* şi *dogmatică* pe care o deosebim în literatura veche.

Ruptura stă nu în apariţia *diletantismului religios* sau *a conştiinţei spirituale diluate*, ci în *inversarea rolului* celor două feţe ale aceleiaşi conştiinţe, cea *râvnitoare*/zelotistă şi cea *novatoare* (deschisă şi spre alte perspective, dar care nu e o noutate absolută în secolul al XIX-lea), pe scena culturală a ţării, inversare care a lăsat Biserica Ortodoxă fără susţinerea cărturărească obişnuită, în sensul unui sprijin *compact* şi *viguros*.

Cred că Virgil Cândea exagerează când consideră că ultimele două secole (XIX şi XX) de literatură şi cultură română sunt *irelevante* pentru ansambulul tradiţiei noastre culturale ortodoxe.

Şi aceste ultime două secole, cu tot vălmăşagul de idei şi concepţii străine de această tradiţie, care şi-au *forţat* intrarea în gândirea românească, au încă *destulă relevanţă* şi literatura care le aparţine încă nu poate fi *scindată* de matca spiritualităţii, a sensibilităţii şi a cugetării tradiţionale.

Începând cu secolul al XX-lea, s-a încercat şi se încearcă în continuare *secularizarea literaturii*, prin evacuarea samavolnică a cugetării bizantin-ortodoxe din operele literare, chiar şi forţând cele mai elementare limite ale logicii şi ale receptării hermeneutice.

Însă adâncul conştiinţei vechi româneşti este atât de departe de a se fi pierdut, încât, pentru cine vrea să fie onest, trebuie să recunoaştem că e nevoie de aplicarea cu amendamente a termenului de *ruptură*.

Cei care vor, cu tot dinadinsul, să fundamenteze cultura şi literatura română fie pe *necredinţă* şi pe *ateism demonic*, fie pe *filosofie antică* sau *brahmano-budistă*, în orice caz, pe teoria unei atitudini *antireligioase* şi *antiecleziale* a majorităţii scriitorilor (şi mai cu seamă a celor *mari*), aceia sunt cei care caută din răsputeri să *ideologizeze literar* izolaţionismul cultural şi artistic, creând un fenomen colosal *modernist*, autonom, atât la nivel literar, cât şi al mentalităţilor.

Opinia noastră, pe care o vom demonstra pas cu pas, este că, cel puţin în literatură, *modernismul* se opreşte, în mare măsură, la suprafaţa estetică (ca şi *umanismul* secolelor XVII şi XVIII) şi nu afectează *straturile de mare adâncime* ale unor atitudini profund înrădăcinate în mentalul şi spiritualul colectiv.

Însă, chiar şi în condiţiile acceptării unei asemenea viziuni, *breşele* de conştiinţă creştină din literatura noastră modernă şi chiar postmodernă sunt numeroase şi semnificative, încât ne întrebăm cât are să mai dureze *defilarea* acestei ideologii așa-zis *moderniste* preponderente, bazate pe falsificări ale percepţiei critice asupra literaturii române.

Ne întrebăm, de asemenea, de unde *tradiţie* platonică şi brahmană la un popor care n-a fost interesat de vreuna dintre ele timp de 16 secole şi de unde cugetare platonică şi brahmană la nişte scriitori care, cu Eminescu în frunte, le inventariază cu titlu de informaţie culturală, asimilând organic câteva idei în sistemul lor de valori?

Operele literare sunt departe de a fi capabile să ne semnaleze faptul că autorii lor și-au însușit, în mod profund, filosofia antică şi modernă (despre care ştiau foarte bine că sunt *suprastraturi culturale superficiale* şi *instabile*, formate în ultimele decenii de istorie), şi că acestea le-au devenit mediu spiritual şi cognitiv interior, în conflict cu toate reperele literare şi spirituale vechi ale matricei stilistice autohtone.

De aici şi dificultatea majoră pe care au întâmpinat-o permanent elevii şi studenţii români de a-şi însuşi formule critice care sună discordant cu gândirea şi înţelegerea lor.

Optica critică prin care au fost siliţi să privească spre literatura română i-a îndepărtat pe mulţi de ea ca de o sumă de *basme* (termenul exact: *vrăjeli*), care nu deţin nicio cheie spre interiorul propriu sau spre cunoaşterea datelor spirituale genetice ale neamului lor.

Această *poză* s-a profilat atât de mult în mediul cultural, încât nu multă lume îşi dă seama de falsitatea ei.

Astfel încât s-a creat o distanţă considerabilă între conştiinţa multora, între interiorul lor unde, de multe ori, stă Hristos (vorbesc de o realitate constatată, care mi-a fost mărturisită foarte frecvent), şi învălmăşeala de concepţii şi atitudini *intelectualiste* sau nu, pe care și le însușesc artificial şi epidermic, ca pe o suprapunere necesară supravieţuirii în lumea de astăzi, fără ca ele să exprime persoana umană, în afară, sau să o lămurească întrucâtva, în interiorul ei, asupra a ceea ce este, din punct de vedere spiritual.

Pur şi simplu *se acceptă* și *se trăiește* cu aceste concepţii – inclusiv la nivel literar şi cultural – ca şi cu nişte date ale realităţii faţă de care nu se manifestă nicio atitudine, care nu formează cu adevărat o lăuntricitate, deşi au pretenţia de a fi *spirituale* – sau oamenii devin fiinţe dihotomice, personalităţi scindate interior, neînţelegând prea bine care este *sursa* atomizării lor interioare.

Este şi aceasta *o diluare* a conştiinţei creştine, dar ea nu este în mod neapărat în favoarea celor care susţin *ideologizarea ateistă* a culturii şi literaturii române, chiar şi din simplul motiv că *inerţia spirituală* nu poate fi calculată ca avantaj nici măcar de tabăra anti-creştină.

La concluziile acestei cărţi am ajuns, mărturisesc, nu fără o oarecare dificultate, pentru că mult timp conştiinţa mea, în care pătrunseseră adânc tezele inseminate de-a lungul anilor, a opus rezistenţă în faţa a ceea ce eu însămi descopeream ca pe *un teritoriu virgin*.

Am stat adesea în cumpănă şi am gândit şi regândit de zeci de ori o anumită problemă, deşi *soluţia hermeneutică* mi se părea, în acelaşi timp, solid întemeiată.

Am căpătat însă, treptat, sentimentul – care nu e doar *o iluzie vanitoasă* sau *o concluzie triumfalistă* –, recitind literatura română, al *perpetuării* iar nu *al întreruperii*, *al continuităţii* şi nu *al disocierii definitive de trecut*.

Am înţeles şi că tendinţele recuperatorii ale tradiţiei trebuie să pornească nu de la ideea de a căuta un *alter*[116] spiritual necunoscut în trecut, ci de a ne afla *identitatea* noastră, în limitele căreia se manifestă şi literatura modernă şi

[116] Cuvânt latin: *altul.* Aici: *un alt fel spiritual*, un alt mod de spiritualitate.

postmodernă, cu toate efuziunile ei protestatare tipice (*trendy*[117]) unei epoci sau altei.

Se scoate, cel mai adesea, în evidenţă numai *europenizarea*, modificarea mentalităţii în sensul *de-bizantinizării*, începând chiar cu cronicarii.

Dar mai niciodată nu se observă că, în condiţiile occidentalizării alerte inclusiv a ideologiei literare (nu mai vorbim de *cutumele sociale*), rămâne întotdeauna un *fond* foarte puternic (bizantin-ortodox) care configurează într-un mod foarte specific creaţia literară, din interior, un ADN care îi formează un profil şi trăsături individualizate puternic, dincolo de epiderma şi, mai mult, de *machiajul* european, pe care scriitorii, începând chiar cu cei medievali şi cu evocaţii cronicari, îl folosesc *conştient* şi chiar cu *conştinciozitate*, adaptându-se la *stilul vremii*, dar simţind că *stilul* acesta nu afectează, în mod esenţial, *conţinutul viziunii* lor.

E de remarcat capacitatea lor de *adaptare* şi *maleabilitatea* în acest sens.

O flexibilitate nu mai puţin specifică spiritualităţii ortodoxe, de a trece prin epoci ostile ca trestia prin vânt, folosindu-se cu abilitate de impresia – falsă – a *umilinţei* şi *insignifianţei*.

Pe de altă parte, marii poeţi sau scriitori, nu numai moderni, exprimă, în primul rând, prin opera lor, o *căutare de sine* esenţială – Salvador Dali[118] sintetizează remarcabil acest adevăr, recunoscând că în toate tablourile sale nu şi-a făcut decât *autoportretul*.

Ideea însăşi a *sincronizării* (pe care Maiorescu o *acuza* în studiul *formelor fără fond*) ca obiectiv literar primordial – ca şi cea a *estetizării pure*, cosmetizante – este contrară *spiritualităţii creatoare* şi neagă *o necesitate ontologică* fundamentală a fiinţei umane care se exprimă prin artă.

Dacă este absurd să considerăm, cum ne sugerează un istoric ostil, Rösler[119], că românii au părăsit această vatră antică de existenţă, timp de 1000 de ani, şi apoi s-au întors, cu atât mai mult este absurd să acceptăm că acest popor a supravieţuit 18 secole fără cultură şi literatură scrisă – chiar dacă aceasta nu corespunde conceptelor moderne – şi *şi-a revenit* din apatie în secolul al XIX-lea.

---

[117] Cuvânt englez: *la modă*.

[118] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Salvador_Dal%C3%AD.

[119] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Teoria_lui_Roesler.

De altfel, literatura paşoptistă – considerată îndeobşte ca *începutul literaturii moderne* – este în întregime fundamentată pe revalorizarea trecutului: spiritual, literar, istoric (*programul romantic* este un punct de sprijin, în acest sens).

Un popor *primitiv* nu ar fi supravieţuit invaziilor străine, atâtor presiuni colosale ale istoriei.

Deşi nu avem dovezi documentare, timp de aproape un mileniu şi jumătate, nu ni s-au păstrat cărţi scrise în limba daco-română[120] (deși Ovidiu[121] spune, în *Pontice*, că a scris un poem *în graiul getic* şi *în metru latin*, iar în secolul al XIII-lea, papa Inocențiul al IV-lea[122] nota că, *de aproape două veacuri, valahii din Dacia aveau tradusă liturghia în limba lor*) avem totuşi o probă indubitabilă: existenţa noastră.

Şi totuşi, cum putem explica setea cu care, din secolele XV-XVI, românii încep să traducă *scripturile sfinte* în limba vernaculară, aşa încât ajung să fie primul popor ortodox din sud-estul Europei care traduce *Biblia*?

Miron Costin, în prefaţa poemului său, *Viiaţa lumii*, ne oferă un răspuns rezumativ pentru toată istoria: el şi-a scris stihurile ca să demonstreze că limba română e destul de *coaptă* pentru a deveni *veşmânt poetic*, dar „nu numai aceasta, ce şi alte dăscălii şi învăţături ar putea fi pre limba românească, de n-ar fi covârşit vacul nostru acesta de acum cu mari greotăţi”[123].

„Românul medieval era convins că scrisul putea eterniza, putea nemuri, era trainic, putea *forţa* veşnicia.

Cei ce fac însemnări pe cărţi n-au nicio îndoială în această privinţă: *Scris-am eu, Dimitrie Bumbacilă cu mâna de ţărână. Şi mâna va putrezi dară scrisoarea în veac să va pomeni* sau *Această scrisoare am scris eu, Nicolae Dobrovoi* [...] *scris-am cu mâna de ţărână, mâna aceasta va putrezi iară cuvintele acestea n-or mai putrăzi* [...]”[124], etc.

---

[120] Arheologia lingvistică ne vine în ajutor, cu probe concrete, precum termenii latini *a scrie, a număra, carte*, dacă e să ne referim şi numai la aceste dovezi elementare.

[121] Publius Ovidius Naso: http://ro.wikipedia.org/wiki/Publius_Ovidius_Naso.

[122] A se vedea opera sa în *Patrologia Latină*:
http://www.documentacatholicaomnia.eu/01_01_1243-1254-_Innocentius_IV.html.
A se vedea întreaga colecție la nivel online:
http://www.documentacatholicaomnia.eu/1815-1875,_Migne,_Patrologia_Latina_01._Rerum_Conspectus_Pro_Tomis_Ordinatus,_MLT.html.

[123] Miron Costin, *Opere*, vol. II, ediţie critică de P. P. Panaitescu, EPL, Bucureşti, 1965, p. 113.

[124] Dan Horia Mazilu, *Lege şi fărădelege în lumea românească veche*, Ed. Polirom, 2006, p. 132.

Oamenii aceştia erau iluminaţi brusc de *o revelaţie a secolului* sau moşteneau *o atitudine tradiţională*?

Această carte a căpătat mai târziu forma actuală.

La început, au existat articole disparate, scrise pentru platforma noastră online[125] – tocmai pentru că, atunci când am pornit acest demers, am crezut că se va limita la *observaţii particulare*.

Pe parcurs, am încetat să mai cred în fortuitul observaţiilor de acest fel şi aşa s-a născut conştiinţa unui întreg organic, ideea acestei cărţi.

[125] *Teologie pentru azi*: http://www.teologiepentruazi.ro/.

ÎNCEPUTURILE POEZIEI ROMÂNEŞTI

Limba slavonă sau *limba română*?

La întrebarea din titlu, tendinţa este să se elimine din istoria literaturii române scrierile în slavonă, greacă, latină, polonă sau italiană, din epoca medievală, din motive lesne de înţeles dar nu şi *uşor de acceptat*.

Literatura română nu este una grandioasă, ca număr al producţiilor – în ceea ce priveşte valoarea, discuţia se nuanţează – şi, prin urmare, un argument principal împotriva acestei opinii ar fi acela că nu este benefic pentru cultura noastră să lepădăm cu *generozitate* compunerile heteroglose (aparţinând, unele, unor nume ca Miron Costin, Petru Cercel, Nicolaus Olahus) nici pe scriitorii alogeni (Stavrinos, Matei al Mirelor), pe motivul că studiul lor nu mai reprezintă un act de literatură, ci unul de cultură.

În condiţiile în care alte literaturi, precum cea franceză – dar nu numai – se manifestă expansionist, nici literatura română n-ar trebui să-şi caute impedimente pentru a-i integra în spaţiul său atât pe scriitorii *antici* (Sfinţii Nichita de Ramesiana[126], Ioan Cassian[127], etc.), cât şi pe cei medievali, care nu sunt *români* dar scriu despre noi, împreună cu o întreagă literatură în veşmânt slav, de inspiraţie bizantină, precum şi pe creatorii moderni ca Eugen Ionescu[128] sau Emil Cioran[129], care au preferat să-şi scrie o parte din literatură în limba franceză.

De altfel, ultimii doi sunt resimţiţi, mai degrabă, ca *scriitori români* şi ca *asimilabili* literaturii noastre, decât autorii medievali care nu s-au manifestat literar (parţial sau integral) în româneşte, ceea ce mi se pare o judecată inechitabilă.

Dacă Eugen Ionescu e prezent în manualele şcolare cu o piesă de teatru concepută în franceză, de ce n-ar fi şi *Poema polonă*[130] (cel puţin teoretic) a lui Miron Costin?

---

[126] A se vedea: http://www.scribd.com/doc/2517275/Sfantul-Niceta-de-Remesiana.

[127] Idem: http://www.episcopiacaransebesului.ro/readarticle.php?article_id=19.

[128] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Ionescu.

[129] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Emil_Cioran.

[130] O puteți citi, la nivel online, aici: http://www.bmb-on-line.ro/scripts/master.htm.

Şi aici am ajuns la o problemă *esenţială* şi *spinoasă*: cum *receptăm* şi *interpretăm* literatura veche?

Pare-mi-se că nu *aloglosia* este fenomenul esenţial în discuţie, deşi se prezintă ca *motivul principal* al excluderii din literatura română a producţiilor heteroglose.

Problema este falsă, pentru că studiul şi comentariul literar nu se ocupă, în mod esenţial, cu analiza *lingvistică*, a *fenomenelor de limbă*.

Acestea sunt *tangenţial* puse în lumină într-o exegeză *literară* şi nu ocupă *prim-planul* unui comentariu – cel puţin aşa stau lucrurilor în cazul studiilor aplicate poeziei şi literaturii *moderne*.

Marii *stilişti* (Sadoveanu şi Radu Petrescu[131]) nu sunt şi cei mai mari prozatori ai literelor noastre.

Liviu Rebreanu este printre *cei mai mari romancieri*, dar are un *stil cenuşiu* (Tudor Vianu).

Grandoarea unui scriitor nu e măsurată, în primul rând, în funcţie de *aspectele ligvistice*, de *opţiunile de limbă* care modulează stilul. De multe ori, studiul lor este *opţional* în cercetarea unui critic.

Asemenea, studiul *literar* al poeziei lui Eminescu, Blaga, Arghezi, etc. nu învederează, în mod esenţial, (ci doar *secundar* sau *episodic*) aspectele *strict lingvistice* sau *stilistice*, pentru că nu acestea sunt *determinante* şi *fundamentale* pentru judecata critică.

Important este conţinutul de idei, studiul mentalităţilor literare şi extraliterare, polemica filosofică, discuţia culturală.

Termenii în care se poartă această discuţie pot constitui factori generatori ai unei anumite vectorizări a interpretării literare, dar nu *întotdeauna* şi nu *neapărat*.

Analiza *literară* şi analiza *lingvistico-stilistică* sunt, totuşi, două lucruri diferite în comentariul modern.

Prima o include pe a doua dar depăşeşte cu mult sfera acesteia.

În cazul operelor aloglose, suntem privaţi de cea de-a doua, dar ne rămâne studiul ideilor, dezbaterea asupra mentalităţilor, ne rămân foarte multe lucruri de discutat şi care aparţin sferei *literare*.

Noi nu privim niciodată strict *lingvistic* spre marii creatori şi Eminescu nu mai este *Eminescu*, dacă susţinem că la baza aprecierii noastre stă *enumerarea tropilor*.

---

[131] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Radu_Petrescu.

Care studiu critic esenţial despre Eminescu se raportează la acestea din urmă?

Şi totuşi, literaturii vechi i se aplică exclusiv asmenea *standarde*, care ţin exclusiv de posibilităţile de receptare ale omului contemporan.

Citim şi studiem literatura medievală aşteptând ca să vină muntele la Mahomed, adică medievalii spre noi şi nu facem efortul, cum ar fi normal, *să ne deplasăm noi* spre *ei*.

Din cauza acestei probleme, fals puse, *literatura română veche* şi nu doar cea *aloglosă*, ci şi cea în limba română, a rămas multă vreme ignorată de exegeza literară.

Rezultatul, la ora actuală, este că avem *mari poeţi* şi *povestitori* (şi mă gândesc la Varlaam, mai cu seamă) în literatura medievală, care nu au fost analizaţi şi comentaţi, acest eşec fiind motivat şi de un alt impediment *major*, şi anume *amprenta religioasă a gândirii* lor, care a fost decretată ca *neliterară* de o serie de critici.

În felul acesta *scăpăm* de foarte mulţi scriitori nedoriţi şi neagreaţi...

Întorcându-ne la începuturile poeziei, dacă luăm în considerare doar ce s-a scris în limba română, atunci prima *poezie lirică* românească sunt *psalmii* alături de *imnele* şi *rugăciunile* din primele traduceri ale cărţilor de cult.

Dan Horia Mazilu susţine însă, şi pe bună dreptate, că apetenţa pentru *structură ritmică* şi pentru *versificare*, a primilor noştri traducători şi, respectiv, a lui Dosoftei, trebuie să fi fost determinată de o tradiţie veche, care să creeze *gustul* şi *aşteptarea*.

Această tradiţie nu este *în limba română*, ci *în slavonă*, dar prezintă un aspect esenţial, acela că a constituit forma artistic-literară în care s-au manifestat românii, în absenţa unei producţii în limba vernaculară.

A nu o lua în considerare înseamnă *a sări peste etape* şi a considera că *forma literară* a psalmilor traduşi în română şi *versificările* lui Dosoftei s-au născut *dintr-o dată*, fără să fi existat un orizont, o năzuinţă stilistică, un gust artistic pentru un anumit fel de manifestare spirituală, o preferinţă a unui tip de veşmânt pentru lăuntricul exteriorizat *literar*.

„Cu destulă întârziere, cercetătorii au băgat de seamă că în textele liturgice vechi slave (dar şi în alte specii literare, aparent *prozaice*) există *o tehnică a versificaţiei* bine pusă la punct, ajungând chiar până la subtile jocuri de rafinament prozodic.

Cercetarea organizărilor ritmice şi metrice descifrate în felurite compuneri, a produs rezultate de care investigatorii fenomenului literar din această parte a Europei (de prelungire bizantină) trebuie să ţină neapărat seamă.

Întârzierea cu care au fost observate aceste particularităţi de structurare ritmică (ţinând de o *convenţie* prozodică specifică) nu trebuie să ne surprindă.

Mult timp, până în secolul al XIX-lea, savanţii au taxat imnografia bizantină drept *proză curată*.

Construit după nişte reguli aparte, imnul bizantin era *scris continuu* (*scriptio continua*, ca, de altfel, toate textele poetice ale antichităţii), utilizând pentru *recunoaştere* un sistem particular de punctuaţie (ale cărui rosturi Al. Procopovici[132] le-a înţeles la noi *înaintea* multor învăţaţi), care, odată descifrat, a permis cercetătorilor să sesizeze, în fine, organizarea strofică.

Strofa imnică se baza pe ritmul silabic obţinut prin efectul muzical dat de numărul egal al silabelor din aceeaşi strofă şi de succesiunea regulată a unităţilor tone şi atone"[133].

În consecinţă, „în versul imnic şi nu în psalmi trebuie căutate primele modele de *tehnică* şi cele dintâi surse furnizoare de *figuri* pentru *poeţii* Europei răsăritene, între aceştia şi pentru stihuitorii români"[134].

Şi, „în plus, nu văd ce motive serioase ne mai pot îndemna, astăzi, să trecem cu vederea, pe întinderea câtorva secole, textele în versuri aparţinând unor autori ca Filothei monahul[135] şi Eusthatie de la Putna[136], Simion Dediulovici[137] ori Anastasie Crimca[138], pentru a-i pomeni numi pe cei mai însemnaţi"[139].

În opinia lui Mazilu, „alcătuirea primei tradiţii poetice în spaţiul românesc [...] s-a sprijinit pe depozitul întru totul stimabil al *imnografiei bizantine*"[140].

---

[132] Alexe Procopovici: http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexe_Procopovici.

[133] Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. II, Ed. Universităţii din Bucureşti, 1998, p. 10.

[134] Idem, p. 11.

[135] A se vedea: http://www.sfant.ro/sfinti-romani/monahul-filotei-imnograful-manastirea-cozia-4.html.

[136] Idem: http://biserica.org/WhosWho/DTR/E/EustatieDelaPutna.html.

[137] Amintit aici: http://www.enciclopedia-dacica.ro/webring/civilizatia/vechea_cultura.html.

[138] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Anastasie_Crimca.

[139] Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. II, op. cit., p. 8.

[140] Idem, p. 10.

Această „poezie românească de expresie slavă din veacurile al XV-lea şi al XVI-lea”, având o „marcă bizantină” şi constituind un „clasicism est-european” [o analogie terminologică arbitrară, pe care putem să o acceptăm sau nu], formează „o poezie lirică [care] este covârşitor *de inspiraţie* şi *cu destinaţie religioasă*”[141].

Între varietăţile de imnuri, el distinge: canonul, stihira, condacul şi icosul – „icoasele [împreună cu condacele alcătuiesc una din culmile lirice ale ritualului ortodox – *Marele Imn Acatist* [...] introdus în oficiere în veacul al VII-lea de patriarhul constantinopolitan Serghie I[142]”[143].

În descendenţa acestei vaste *tradiţii lirice* bizantine, spre sfârşitul secolului al XIV-lea, fostul logofăt al lui Mircea cel Bătrân[144], Filos, călugărit la Cozia sub numele de *Filothei*, *creează* – pe la 1394 – genul *pripealelor*, un ansamblu de imne în limba slavonă: *Pripeale la toate praznicele Domnului şi ale Născătoarei de Dumnezeu şi ale tuturor cuvioşilor Părinţi, mari şi Sfinţi, marilor şi vestiţilor Mucenici şi tuturor Sfinţilor deosebiţi*.

„*Pripealele* (*Pripěla*) lui Filothei, treizeci şi trei la număr, urmau a însoţi *psalmii aleşi* ai bizantinului Nicephoros Vlemmidis. Călugărul român îşi măsura astfel forţele cu autori consacraţi. Izbânda lui a fost deplină, polieleul său a circulat în numeroase copii, a trecut în Rusia, a fost chiar tipărit de o imprimerie sârbească din Veneţia, fiind introdus în oficiere[145]”[146].

În secolele următoare, al XVI-lea şi al XVII-lea, sunt demne de reţinut: imnul compus de Simion Dediulovici, muntean ca şi Filothei, scris întru lauda Sfântului Mihail Mărturisitorul, episcopul Sinadelor[147], imnele protopsaltului Eusthatie de la Putna şi *Versul de plângere al omului căzut către sufletul său*, compunere slavonă aparţinând lui Anastasie Crimca, *părintele spiritual* al lui Varlaam.

Galdi considera că „primul imbold [poetic] a venit, fără îndoială, din partea literaturii slavo-bizantine.

---

[141] Idem, p. 9.

[142] Al 61-lea patriarh al Constantinopolului: http://ro.orthodoxwiki.org/List%C4%83_a_patriarhilor_de_Constantinopol.

[143] Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. II, op. cit., p. 11.

[144] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mircea_cel_B%C4%83tr%C3%A2n.

[145] În cadrul Utreniei ortodoxe.

[146] Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. II, op. cit., p. 12.

[147] A se vedea: http://www.calendar-ortodox.ro/luna/mai/mai23.htm.

Răsfoind textele religioase publicate de Coresi, suntem adeseori încântați de acele pasaje care pot fi citate și azi ca adevărate *poeme în proză*”[148], însă el ia în considerare și semnificative *influențe liturgice* asupra poeziei populare, prin „participarea asistenței la cântarea sau recitarea unui text”[149].

Sub auspiciile nefaste ale comandamentelor politice ale vremii, Galdi ia mai adesea, din păcate, în discuție o influență *a poeziei folclorice* asupra *textelor religioase*, când logic ar fi să se analizeze fenomenul în sens invers.

Mircea Scarlat a refuzat chiar să se apropie de studiul *poeziei folclorice*, refuzându-i pe bună dreptate așa-zisa *însemnătate* sau *influență* asupra liricii culte: „folclorul nu oferă *cheia* pe care mulți au crezut că au găsit-o analizându-l. [...]

Folclorul oferă numai iluzia că, analizându-l, ne mișcăm pe un teritoriu mai ferm, spre a cunoaște formele arhaice de poezie și practicile religioase păgâne, anterioare creștinismului; dar textele pe care le cunoaștem au fost modelate de creștinism! [...]

...Convenția literaturii noastre *scrise* (singura pe care o putem analiza cu documentele pe masă) a fost, la origine, modelată de creștinism, ceea ce nu-i scade cu nimic interesul. [...]

…După formarea poporului român și a limbii sale, modelul cel mai prestigios l-a constituit, la noi, literatura creștină.

Pentru o lungă perioadă (secolele IV-XVIII aproximativ), creștinismul a fost principalul modelator al culturii noastre scrise, singura pe care o putem analiza în chip pozitiv; să nu uităm că cele mai vechi texte folclorice pe care le avem ne-au parvenit tot pe cale *scrisă*, deci filtrate prin convenția literară a epocii în care au fost notate”[150].

Prima poezie română (în limba română) se naşte sub semnul *Psaltirei*.

Acest lucru n-ar trebui să ne mire prea mult. În ultimul timp s-a încercat ancorarea poeziei noastre medievale în surse clasice greco-latine.

Nu s-a ţinut seama însă, adesea, de *mentalitatea* medievalilor noştri care moşteneau o mult mai veche concepţie

---

148 Ladislau Gáldi, *Introducerea în istoria versului românesc*, Ed. Minerva, București, 1971, p. 65.
149 Idem, p. 41.
150 Mircea Scarlat, op. cit., p. 48-49, 53.

creştină, specifică atât Apusului cât şi Răsăritului, până la despărţirea lor în două Biserici diferite.

Astfel, după Sf. Isidor de Sevilla[151] şi alţi Sfinţi Părinţi, „metrul cel mai vechi şi mai nobil este *hexametrul* (*metrum heroicum*[152]).

Primul care s-a folosit de el a fost Moise (Deut. 32), *mult înaintea lui Pherecydes*[153] *şi a lui Homer*[154].

Imnuri spre lauda lui Dumnezeu a scris cel dintâi David, şi *mult timp după el* Timothoe.

Primul epitalam îi aparţine lui Solomon, de la care genul a fost preluat de păgâni. *Cântecele lui Solomon* sunt alcătuite – după Ieronim[155] – din *hexametri* şi *pentametri*.

Isaia scrie proză retorică. Inventatorul cântecului de jale (*threnos*) este Ieremia, [iar] la greci – mult mai târziu – Simonide[156]; chitara a fost inventată de către Tubal [...]; astronomia de către Avraam [...].

Primul istoriograf a fost Moise [Miron Costin se declară, ca *letopiseţier*, în genealogia acestuia], apoi Dares[157] la păgâni, iar după el Herodot[158]"[159].

Asachi[160] se va revendica încă de la David, *dintâi profeta, cântător de imne sânte*. La fel și Alexandrescu[161].

Dar *David* ne va dărui şi prima poezie românească şi pe primii poeţi români, în limba română: Dosoftei şi Miron Costin.

---

[151] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Isidor_din_Sevilla.
[152] Expresie latină: *metrul eroic*.
[153] A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Pherecydes_of_Syros.
[154] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Homer.
[155] Idem: http://ro.orthodoxwiki.org/Ieronim.
[156] Idem: http://it.wikipedia.org/wiki/Simonide.
[157] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Darius_I_of_Persia.
[158] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Herodotus.
[159] Ernst Robert Curtius, *Literatura europeană...*, op. cit., p. 520-522.
[160] Gheorghe Asachi: http://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_Asachi.
[161] Grigore Alexandrescu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Alexandrescu.

Psaltirea coresină şi *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei

În ediţia sinodală a *Bibliei din 2001*, diortosită de ÎPS Bartolomeu Anania[162], s-a revenit la forma originală, *versificată*, a unor cărţi din canonul biblic, între care şi *Psaltirea*.

Opţiunea aceasta nu este *netradiţională*, deşi Biblia de la 1688[163] nu o accesează.

Versificarea la care mă refer presupune numai respectarea originalului şi aşezarea textului sub formă de versuri, nu şi prozodia, ca în cazul *Psaltirei în versuri* a lui Dosoftei[164].

Esenţial de precizat este că substanţa acestui text profetic a fost dintotdeauna percepută ca fiind *profund poetică*.

De altfel, tipărirea *Psaltirei*, în vechime, era la noi tradiţional însoţită de alte câteva *Cântări* din Scriptură: cele trei cântări al lui Moise, cântările Anei, mama lui Samuil, rugăciunea prorocului Avacum, cântarea celor trei tineri, cântarea Născătoarei de Dumnezeu.

Fapt ce sugerează că *Psaltirea* era percepută ca un *imn* către Dumnezeu.

În opinia lui Eugen Negrici, „psalmii [...] pot fi socotiţi ca modelul fundmental, *arhimodelul*, abecedarul poeţilor şi al cititorilor de poezie. Ei cuprind toată gama de stări, de teme şi de sentimente ale liricii, oferind tipare ritmice speciilor derivate ale *rugăciunii* şi *imnului*.

Specia psalmului are reguli de concepere şi de emisie bizare, o frenezie a mărturisirii, o sinceritate şi o naturaleţe a reacţiilor sufleteşti care o fac involuntar *modernă*"[165].

Inventarul *Psalmilor* care au circulat în perioada medievală, în limba română[166], cuprinde:

---

[162] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Bartolomeu_Anania.
[163] O puteți downloada de aici: http://www.4shared.com/file/gE_QKDjx/Biblia_de_la_Bucuresti_1688.html.
[164] O puteți citi, în format integral, aici: http://ro.wikisource.org/wiki/Psaltirea_%C3%AEn_versuri.
[165] Eugen Negrici, *Poezia medievală în limba română*, Ed. Vlad & Vlad, Craiova, 1996, p. 14.
[166] *Cf.* Idem, p. 14-15.

Psalmii din manuscrisele româneşti din prima jumătate a secolului al XVI-lea (*Psaltirea Scheiană*[167], *Psaltirea Voroneţeană*[168], *Psaltirea Hurmuzachi*[169]).

Psalmii reproduşi integral sau fragmentar în tipăriturile coresiene (*Tâlcul evangheliilor*[170], *Molitvenic românesc* [1567-1568]; *Psaltirea românească*, 1570[171], *Liturghierul românesc*, 1570[172]; *Psaltirea slavo-română*, 1577[173]).

Psalmi sau fragmente de psalmi (derivând, probabil, din *cartea de cântece* a calvinului Francisc David[174] sau din alte graduale ungureşti) reproduse în *Fragmentul Teodorescu* (1570-73?) şi în *Codicele Petrovay* (1672)[175].

Psalmi traduşi de Nicolae Milescu[176] între anii 1661-1664 şi folosiţi în *Biblia de la Bucureşti* (1688).

Psalmii din *Psaltiră ce se zice Căntarea a fericitului proroc şi împărat David* (publicată de Simion Ştefan[177], în 1651).

Psalmii din *Psaltirea de-nţăles*...editată de Dosoftei[178], în 1680 şi din *Molitvenic de-nţăles*, editat de acelaşi, în 1681.

Psalmii din *Biblia de la Bucureşti* (1688) traduşi de Nicolae Milescu şi revizuiţi, în parte, de Dosoftei.

Capodopera genului o reprezintă, indubitabil, *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei.

Odată cu el sau după el vor face şi alţii acest exerciţiu: Miron Costin prelucrează *Psalmul 5* şi îl introduce în *Stihuri împotriva zavistiei* (1671-1673), Ioan Viski (sau Ştefan Fogaraşi?) lasă în manuscris *Psalmii lui David* (1697), la fel şi de la Teodor Corbea avem manuscrisul cu titlul *Psaltire*

---

[167] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Psaltirea_Scheian%C4%83.
[168] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Psaltirea_Vorone%C5%A3ean%C4%83.
[169] Date despre familia care a deținut-o:
http://ro.wikipedia.org/wiki/Familia_Hurmuzachi.
[170] A se vedea: http://www.cimec.ro/Carte/cartev/talcul.htm.
[171] Idem: http://cimec.ro/Carte/cartev/psaltirea.htm.
[172] Idem: http://cimec.ro/carte/cartev/liturghier4.htm.
[173] Idem: http://www.cimec.ro/carte/cartev/psaltire3.htm.
[174] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Francisc_David.
[175] Idem:
http://ro.wikisource.org/wiki/Istoria_folcloristicii_maramure%C5%9Fene/Primele_atest%C4%83ri_documentare.
[176] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Milescu.
[177] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Simion_%C5%9Etefan.
[178] Idem: http://www.romanianvoice.com/poezii/biblio/bib_dosoftei.php.

(elaborat între 1710-1720?), iar Ioan Prale[179] tipăreşte la Braşov, în 1827, *Psaltirea prorocului şi împărat David* [180].

Dacă Dosoftei este „ctitorul poeziei lirice romănşti”[181], traducerile anterioare i-au oferit acestuia materialul esenţial pe care a lucrat şi l-a prelucrat, procedeu pe care l-a aplicat şi în traducerea, în româneşte, a cărţilor de cult ale Bisericii, *Liturghierul* (1679) şi *Molitvenicul* (1681), traduceri care, şi ele, păstrează o mireasmă poetică aparte, o urmă a exerciţiilor îndelungi de versificare întreprinse de autor.

Psaltirea lui Coresi[182] din 1577 are prestanţă poetică pentru cititorul de astăzi, întărită de limbajul arhaic şi neaşteptat de plastic:

Psalmul 8

1. *Doamne, Domnul nostru,*
că ciudatu [minunat] *e numele Tău*
pre tot pământul!
Că se luo mare frâmseţea Ta
pre mai sus [mai presus] *de ceriu;*

2. *den rostul* [gura] *tinerilor*
şi sugători [a celor ce sug]
sfârşit-ai laudă,
derept dracii [vrăjmaşii] *Tăi*
spărseşi dracul şi vrăjmaşul.

3. *Că văzu ceriul, lucrul deagetelor Tale,*
luna şi stealele ce-ai Tu urzit.

4. *Ce iaste omul,*
că pomenişi [pe] *el?*
sau fiul omului, că cearceţi
el [îl cercetezi]*?*

5. *Înmicşurat-au* [pe]

---

[179] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioan_Prale.

[180] Eugen Negrici, *Poezia medievală în limba română*, op. cit., p. 15-16.

[181] Idem, p. 48.

[182] Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparaţie cu Psaltirile coresiene din 1570 şi din 1589*, text stabilit, introducere şi indice de Stela Toma, Ed. Academiei RSR, Bucureşti, 1976.

el cu neşchit ceva de îngeri,
cu slavă şi cu cinste
cununat-ai [pe] *el.*

6. *Pus-ai* [pe] *el spre*
lucrul mânilor Tale.
Toate supus-ai supt
picioarele lui:

7. *oi şi boii toţi,*
încă şi vita câmpilor,

8. *pasările ceriului şi peştii mărei,*
ce îmblă cărările mărei.

9. *Domne, Domnul nostru,*
că minunatu e numele Tău
preste tot pământul!

Psalmul 41

1. *În ce chip jeluiaşte cerbul*
la izvoarăle apelor,
aşa jeluiaşte sufletul mieu
cătră Tine, Doamne.

2. *Însetoşă sufletul mieu către Zeul*
[cel] *tare şi viu;*
când veni-voi şi ivi-mă-voi
feaţeei Zeului?

3. *Fură lacrămele meale*
mie pâine zi şi noapte,
când zicea mie [cel rău]
în toate zile: „io e Zeul tău?”

4. *Acestea pomenii şi vărsai*
spre mine sufletul mieu,
că proidii pren loc coperit minunat
până la casa Zeului. /.../

9. *Fără-fund, fără-fundul*
chem în glasul sloatelor Tale [183].

10. *Toate susurele Tale şi undele*
Tale preste mine trecură.

11. *E în zi* [şi ziua] *zise Domnul*
meserearea [<miserere>, mila] *Sa,*
şi noaptea cântarea Lui de [la] *mine. /.../*

Psalmul 49

1. *Dumnezeul dumnezeilor*
Domnul zise şi chemă pământul.

2. *De* [la] *răsăritul soarelui până la apus.*
De [din] *Sion dulce frâmseţea Lui.*

3. *Domnul aiavea* [aievea] *vine,*
Dumnezeul nostru şi nu tace.

4. *Foc într-Îns*[ul] *aprinde-se*
şi demprejurul Lui bură mare.

5. *Chemă ceriul de sus*
Şi pământul să judece
[pe] *oamenii Săi.*

6. *Adunaţi Lui* [pe] *preapodobnicii*
[cei asemenea/ preasemenea] *Lui,*
de ziseră zisa Lui de cumândare [jertfă].

7. *Şi spuseră ceriurile dereptatea Lui,*
că Zeul judeţ [Judecător] *iaste.*

8. *Auziţi, oamenii miei, şi zice-voiu vouă,*
Israil şi spune-voiu ţie:

---

183 Biblia 1989: Adânc pe adânc cheamă în glasul căderii apelor Tale.
Biblia 2001: Adânc pe adânc se cheamă în vuietul cascadelor Tale.

„Dumnezeu, Zeul tău sunt eu”.

9. *Nu de cumândările tale*
oblici-voiu [te voi certa pe] *tine,*
toate arsele tale întru Mine sunt pururea.

10. *Nu priimesc den casa ta viţel,*
nece den turmele tale ţap;

11. *că ale Meale sunt toate vitele dumbrăviei,*
vite în codri şi boi.

12. *Cunoscui toate pasările ceriului.*

13. *Să flămânzire nu voiu zice ţie,*
a Mea e toată lumea şi plinul ei.

14. *Au doară mănânc carne de junc*
sau sânge de ţap beau?

15. *Junghie Zeului cumândare*
laudă [jertfă de laudă]
şi plăteaşte susului [Celui de sus]
făgăduitul tău.

16. *Chiamă-mă în zi de grija ta*
şi izbăvi-te-voiu şi proslăvi-Mă-veri. /.../

Ps. 101

1. *Doamne, auzi rugăciunea mea*
şi strigarea mea cătră Tine să viie.

2. *Nu întoarce faţa Ta de mine;*
în ce zi tânjesc, pleacă cătră mine urechea Ta.

3. *În ce zi chemu-te, curând auzi-mă.*

4. *Că periră ca fumul zilele meale*
şi oasele meale ca uscarea uscară-se.

5. *Vătămat fuiu ca iarba şi*
uscă-se inima mea,
că ultai să mănânc pâinea mea.

6. *De glasul suspinilor meale,*
lepiră-se oasele meale peliţeei meale.
7. *Podobii-mă* [m-am asemănat cu]
nesăturatul pustiiei.
Fui ca de noapte corb în turn.

8. *Prevegheiu şi fuiu ca pasărea*
ce însingură-se în zid.

9. *În toată zi împutară-mi*
dracii [vrăjmaşii] *miei*
şi ce lăuda-mă cu mine jura-se.

10. *Derept ce cenuşe*
ca pâinea mâncai
şi bearea mea cu
plângere mestecaiu;

11. *de faţa mâniei Tale şi de urgiia Ta,*
că rădicaşi, aruncaşi-mă.

12. *Zilele meale ca umbra trecură*
şi eu ca fânul secaiu.

13. *E Tu, Doamne, în veac*
lăcuiaşti [locuieşti]
şi pamentea [pomenirea] *Ta*
în neam şi în neam.

14. *Tu întru înviere miluişi Sionul*
că vreamia [este] *să miluieşti* [pe] *el,*
că vine vremea.

15. *Că dulce vrură şerbii*
Tăi pietrele lui
şi ţărâna lui miluiră.

16. *Şi spăimânta-se-vor limbile*
de numele Domnului,

şi toţi împăraţii
pământului de slava Ta.

17. *Că zideşte Domnul Sionul*
şi iveaşte-Se în slava Sa.

18. *Şi căută spre ruga plecaţilor,*
şi nu trecu rugăciunea lor.

19. *Să se scrie acestea în neam altul*
şi oamenii ce se zidesc laudă Domnul.

20. *Că plecă-Se den naltul Sfinţiei Sale,*
Domnul den ceriu spre pământ căută.

21. *Să auză suspinele ferecaţilor.*
Să dezlege [pe] *fiii omorâţi.*

22. *Spuiu în Sion numele Domnului*
şi lauda Lui în Ierusalim.

23. *Când aduna-se-vor*
oamenii denpreună
şi împăraţii să
lucreaze Domnului.

24. *Răspunse lui în cale vârtutea Sa.*
Scăderea zilelor meale spune mie.

25. *Nu rădica* [mă lua pe] *mine în*
premiezare [prima parte a] *zilelor meale,*
în neamul neamului anii Tăi.

26. *Întru începute, Tu, Doamne,*
pământul urzişi,
şi faptele mânilor Tale
sunt ceriurele.

27. *Eale pier, e Tu lăcuieşti,*
şi toate ca cămaşa învechescu-se
şi ca veşmânt învolbi-le şi schimbă-se.

28. *E Tu Acela*[şi] *eşti şi anii Tăi nu scad.*

29. *Fiii şerbilor Tăi întra-vor*
Şi sămânţa lor în veac derege-se.

Ps. 103

1. *Blagosloveaşte sufletul*
mieu [pe] *Domnul.*
Doamne Dumnezeul mieu,
măritu-Te-ai foarte.

2. *În ispovedire şi în mare frâmseţe*
înveşti-Te [Te îmbraci],
înveştitu-Te-ai cu lumină ca în cămaşe.

3. *Întinseşi ceriul ca piialea,*
coperişi ca apa mai susul lui;

4. *puse nuorii suirea Sa,*
îmblă spre arepile vântului.

5. *Feace* [pe] *îngerii Săi duhuri şi*
slugile Sale foc aprins;

6. *urzi pământul în vârtutea Sa,*
nu se va pleca în veac de veac.

7. *Fără-fundul* [adâncul, marea]
ca cămaşa înveştirea ei,
spre codri stau ape.

8. *De apăratul Tău fugi-vor,*
de glasul tunetului Tău
spământa-se-vor.

9. *Sui-se codrii şi deştindu-se câmpii*
în loc ce-ai urzit lor.

10. *Hotar puseşi ce nu-l trecu*
nece întorcu-se să coapere pământul.

11. *Tremeseşi izvoare în iazere,*
pre mijloc de codri trec ape.

12. *Adapă toate gadinele*
[animalele] *satelor,*
aşteaptă onagrii în seatea sa.

13. *În aceia pasările*
ceriului prămândesc,
de [din] *mijloc*
de piatră deade glas.

14. *Adapă codrii despre susul Tău,*
de plodul faptelor Tale
sature-se pământul.

15. *Ce răsărişi pajişte vitelor*
şi iarbă în slujba oamenilor.

16. *Să scoţi pâine den pământ*
şi vinul veseleaşte inema omului.

17. *Unge faţa ta cu unt* [ulei]
şi pâinea inema omului întăreaşte.

18. *Satură-se leamnele* [copacii] *câmpilor,*
chedrii Livanului ce i-ai răsădit;
aciia pasările încuibuiră-se.

19. *Erodiei vietoare vlăduiaşte ei,*
codrii înalţi cerbilor,
piatra scăpare iepurilor.

20. *Fapt-ai* [făcut-ai] *luna în vremi;*
soarele cunoscu apusul său. /.../

24. *Ieşi omul în lucrul său*
şi în lucrul său până seara.

25. *Că măriră-se faptele Tale,*
Doamne,toate în mândrie fapt-ai.
Împlu-se pământul de faptele Tale.

26. *Adecă marea mare şi* [în]*tinsă;*
aciia gadine ce nu lă e măsură,
e viile [vieţuitoarele] *mici cu mari.*

27. *Aciia corabiile noată.*
Zmeul cesta ce fapt-ai
să-şi bată joc d-insul,

28. *toate cătră Tine aşteaptă*
să dai mâncare lor în bună vreame.

29. *Dând Ţie, lor aduna-vor,*
deşchizând Ţie mâna toate
împlu-se de dulceaţă.

30. *Întorcând Ţie faţa turbură-se;*
iai duhul lor şi pier
Şi în ţărâna sa toarnă-se [se întorc].

31. *Tremeţi Duhul Tău şi zidi-se-vor*
şi noi-veri [înnoi-vei] *faţa pământului.*

32. *Fie slava Domnului în veac!*
Veseleaşte-Se Domnul
de faptele Sale.

33. *Caută spre pământ şi*
face-l a tremura-se,
atinge codrii şi afumă-se.

34. *Cânt Domnului în viaţa mea,*
cânt Zeului mieu, până sunt.

35. *Să se îndulcească Lui cuvântul mieu,*
e eu veselescu-mă în Domnul.

36. *Cumplu-se păcătoşii de pământ*
şi fără-legii ca nefiind lor.
Blagosloveaşte sufletul mieu,
[pe] *Domnul.*

Am extras din *Psaltirea* coresiană câteva exemple, în care se remarcă rafinamentul poetic care însoţeşte relatarea actului creator al lui Dumnezeu şi descrierea lumii, a universului pe care El îl creează, aşezându-l sub stăpânirea omului. Vom regăsi această viziune în toată literatura veche, dar şi mai târziu.

Acest rafinament poetic este o particularitate a *Sfintei Scripturi*, care mlădiază – prin aceste traduceri, necesare Bisericii – limba română şi o formează după asemănarea cuvântului sfânt şi după poezia frumuseţii dumnezeieşti imprimate în lume. Cu această frumuseţe a harului Său, El a pecetluit făptura, universul, toate cele din cosmos, care sunt *faptele mâinilor Sale*.

Acelaşi rafinament extraordinar în sesizarea detaliilor frumuseţii cosmice îl moştenesc şi îl preiau atât Dosoftei şi Antim Ivireanul, cât şi Dimitrie Cantemir, dar şi poeţii romantici şi moderni, care sunt conştienţi de izvorul scriptural şi bisericesc al *poeziei* cosmice pe care o transpun în versurile lor, cât şi al *poeziei* limbii române, formate pe calapodul acestei gândiri.

Dumnezeu creează o lume fascinantă, luxuriantă, bogată în expresia vieţii şi a fenomenelor. Iar genialitatea *Scripturii*, adâncul inspiraţiei dumnezeieşti rezidă în aceea că expresia biblică nu este *barocă*.

Poezia *Scripturii* e o sculptură în cuvinte, într-o linie clară şi pură, care înşurubează ochii cititorului în adâncul înţelesurilor, acolo unde acesta se pironeşte asupra unei frumuseţi cu mult mai uluitoare decât dacă s-ar încerca descrierea ei fastuoasă într-o cascadă de metafore şi figuri de stil.

Simplitatea, pe care o vor redescoperi, într-o anumită măsură, poeţii moderni, îşi are poezia ei sublimă, fără necesitatea unor *suplimentări expresive* care ar atrage atenţia asupra limbii, dar nu şi *a abisului semantic* şi *al cunoaşterii*.

*

Versificând *Psaltirea* (tipărită la Uniev, în 1673) – *Psăltire a svântului proroc David* –, mitropolitul Dosoftei al Moldovei nu doar *traduce* textul în româneşte (se va folosi, de

altfel, ca şi în cazul cărţilor de cult, de traducerile preexistente), dar este, în acelaşi timp, *teolog* şi *poet*.

Este *teolog* pentru că, fiind silit de necesităţi prozodice, el exprimă perifrastic sensul scriptural, oferind nu doar *o aproximare*, ci *o interpretare* în limitele cugetării şi ale hermeneuticii ortodoxe:

„Dosoftei evocă, în chiar fila de titlu a tipăriturii din 1673, cele două *faze* pe care le parcursese elaborarea – îndelungată – a cărţii: «*Psăltire a sfântului proroc David*, pre limbă rumânească [...], din svintele scripturi a Svinţilor Părinţi, dascălilor Svintei Beserici, şi de-acia pre verşuri tocmită în cinci ani foarte cu osârdie mare, de smeritul Dosoftei, mitropolitul de Ţara Moldovei»”[184].

Metrificând psalmii, Dosoftei apelează la „amplificări ale textului biblic, care nu se găsesc în Kochanovski[185]”[186].

El recurge la *svintele scripturi a Svinţilor Părinţi* pentru *interpretare*, pentru *o perifrază dogmatică* în tradiţia patristică a Ortodoxiei.

Şi este *poet* nu numai pentru că reuşeşte să construiască *rime* şi *picioare metrice*, ci şi pentru că *gândeşte poetic*: „Dosoftei întemeiază, cu această monumentală operă, *pre verşuri tocmită în cinci a*[n]*i foarte cu osârdie mare*, limbajul poetic românesc”[187].

Studiile asupra psalmilor versificaţi ai lui Dosoftei au scos la lumină destule fapte semnificative pentru înţelegerea motivaţiilor şi a procedeelor sale literare. Nu intenţionăm să le recapitulăm acum.

Remarcăm însă un aspect esenţial, pe care l-a observat Dan Horia Mazilu, şi anume modul în care concepe şi realizează Dosoftei *versificarea*, subliniind că era vorba de un procedeu în esenţă *retoric*, instrumentat şi de Cantemir în *Istoria ieroglifică*, cu singura diferenţă că Dimitrie Cantemir păstrează *aspectul prozaic* în opera sa, nerecurgând la *idiograma versificată* a expunerii.

Mazilu demonstrează peremtoriu această mentalitate *retorică* (o *retorică* teologică) aflată sub umbrela *poeziei*,

---

[184] Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. I, Ed. Universităţii Bucureşti, 1994, p. 410.

[185] Jan Kochanowski: http://en.wikipedia.org/wiki/Jan_Kochanowski.

[186] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, prefață de Dan Horia Mazilu, bibliografii finale de Dan Simionescu, ediție îngrijită de Rodica Rotaru și Andrei Rusu, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1996, p. 191.

[187] Al. Andriescu, *Studiu introductiv* la: Dosoftei, *Opere 1 (versuri)*, ed. critică de N. A. Ursu, studiu introductiv de Al. Andriescu, Ed. Minerva, Bucureşti, 1978, p. XVI.

exemplificând prin textele publicate de Dosoftei în paralel cu *Psatirea* versificată, şi anume: *Acatistul şi Paraclisul Precistei*, *Canonul de la Sâmbăta Paştilor* şi *Canonul la toţi sfinţii*: „o carte de *poezie*, deci, *Imnul Acatist*, introdus în oficiere de patriarhul constantinopolitan Serghie I, în veacul al VII-lea este – cu cele 12 condace şi 12 icoase ale sale, fiecare icos fiind urmat de câte o litanie – o culme a imnografiei bizantine, cu autori faimoşi într-un şir ce începe cu Chiril al Alexandriei[188] şi se isprăveşte cu Roman Melodul[189] şi Andrei din Creta[190]. [...]

[Dosoftei] *transcrie*, pe alocuri, versiunea în proză pe care lucra (tălmăcită de el sau rezultată, mai degrabă, din prefacerea unei traduceri mai vechi), modificând *ritmul* frazei şi realizând chiar *rime*, obţinute «prin simpla schimbare a topicii» (Mariana Costinescu[191]).

Fraza amorfă a tălmăcirii *translate* în acest chip capătă mărci ce o disting, înnobilând-o vădit:

Ms. nr. 540 B.A.R. :

Bucură-te că ai oborât din scaun pre muncitoriul cel fără de omenie;

Bucură-te că tu eşti îndreptătoarea cea înţeleaptă a credincioşilor;

Bucură-te veselia a toate rodurele;

2. Bucură-te că tu eşti veselia a toate seminţiile;

Bucură-te ruga Giudeţului [către Judecătorul] *celui dirept pentru păcătoşi;*

2. Bucură-te că tu rogi pre Giudeţul cel dirept pentru păcătoşi;

Bucură-te iertarea a mulţi păcătoşi;

2. Bucură-te că tu eşti iertarea a mulţi păcătoşi [...].

***Acatistul* Dosoftei**:

---

[188] A se vedea: http://ro.orthodoxwiki.org/Chiril_al_Alexandriei.

[189] Idem: http://ro.orthodoxwiki.org/Roman_Melodul.

[190] Idem: http://ro.orthodoxwiki.org/Andrei_Criteanul.

[191] Una dintre lucrările sale: *Codicele Voroneţean*, ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1981.

Bucură-te că pre muncitoriul cel fără de omenie l-ai scos din boierie [...]

Bucură-te credincioşilor povaţă de curăţie; [...]
Bucură-te tuturor rudelor [neamurilor] *bucurie;* [...]
Bucură-te a Giudeţului drept rugătoare;
Bucură-te a păcatelor multă iertare...

[...] Cred că exerciţiile ordonate de aceeaşi *deprindere ritoricească* au dus şi la apariţia pasajelor versificate din *Paraclisul* lui Dosoftei.

Deloc întâmplător, alcătuirea acestei cărţi coincide (dacă nu cumva chiar precede), verosimil, cu şlefuirea *Psaltirii în versuri*.

Aranjând lungi fragmente ale versiunii în proză în «*structuri ritmate* şi, de multe ori, chiar *rimate*» […] Dosoftei îşi făcea, desigur, *mâna* :

La loc de răotate
Plecat în neputinţe
S(v)inţia ta Fecioară
Să-mi trimiţi sănătate
Schimbându-mă din boală /.../
O, prealuminte nuor,
A lui Dumnedzău Maică,
Pre ceia ce ne luptă,
Le dă durere multă,

Cu s[vâ]*nta ta direaptă.*
Vestită de putere,
Pre cei din grele scârbe
Le fii Fecioară dvorbă,
Pre cei din strâmbătate
Îi apără şi-i scoate.

[...] Rămân la părerea că aceste versuri din *Paraclis* au o semnificaţie aparte în ansamblul compunerilor în stihuri puse pe seama lui Dosoftei.

Pe lângă ştirile pe care le oferă în legătură cu practicarea unor foarte utile exerciţii, etape semnifcative pe drumul deprinderii unui meşteşug ale căror rezultate se vor cristaliza, superb, în monumentala *Psaltire* – şi apoi în celelalte, foarte multe, scrieri în versuri ale mitropolitului – ele ne dezvăluie două (cel puţin) construcţii din *aparatul conceptual* ale

scriitorului: dominanta retorică sub care Dosoftei (ca şi alţi – cei mai mulţi – condeieri ai acestui timp) îşi aşază întreprinderea literară [...] şi *mecanismul* pus în lucru spre desăvârşirea ei.

Sigur că acest *mecanism* nu poate fi despărţit – în cazul de faţă – de *harul autentic* al creatorului. Dacă eu operez aici această disociere, o fac doar din motive ce ţin de *ierarhiile analizei*”[192].

Cercetătorii, Mariana Costinescu și apoi Dan Horia Mazilu, au semnalat *poeticitatea* acestor alcătuiri, fapt care l-a determinat pe cel din urmă să înainteze (am văzut) ipoteza unor *exerciții de poezie* întreprinse de Dosoftei, metrificând, secvențial, *Acatistul* și *Paraclisul*, cel mai probabil înaintea șlefuirii *Psaltirei*.

Nu știu exact la ce s-a gândit D. H. Mazilu, dar bănuiesc că intuiția sa a mers pe acest traseu: dacă Dosoftei a tradus inițial *Psaltirea* din slavonă (având sub ochi însă și textul grecească, latin și ebraic), în *proză*, apoi a versificat-o, dar a tipărit mai întâi varianta în versuri, înseamnă că ordinea tipăriturilor nu indică și ordinea impulsului și a exercițiilor sale literare.

În consecință, versificarea *Acatistului* și a *Paraclisului*, pornind de la modelele imnografice bizantine și de la excepționala lor poezie, putea să fie un exercițiu anterior și determinant pentru versificarea *Psaltirei*, chiar dacă cele două imne, tipărite – de altfel – odată cu *Psaltirea*, au rămas într-un stadiu de prelucrare *nedesăvârșit*.

Mitropolitul Dosoftei a încercat să urmărească poeticitatea originalului literar bizantin, după cum se poate lesne remarca și din lectura textelor alăturate ale *Acatistului Născătoarei de Dumnezeu* (Οἶκος ά / Icosul I), deși la Dosoftei textul are aspect continuu, *prozaic*, iar cezurile le-am identificat după original:

Ἄγγελος πρωτοστάτης |
οὐρανόθεν ἐπέμφθη
εἰπεῖν τῇ| Θεοτόκῳ| τὸ Χαῖρε·

Καὶ σὺν ἀσωμάτῳ| φωνῇ|
σωματούμενόν σε Θεωρῶν
Κύριέ
ἐξίστατο καὶ ἵστατο κραυγάζων

[192] Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. I, op. cit., p. 407-410.

πρὸς αὐτὴν τοιαῦτα·

Χαῖρέ δι’ἧς ἡ χαρὰ ἐκλάμψει·
Χαῖρέ δι’ἧς ἡ ἀρὰ ἐκλείψει·

Χαῖρέ τοῦ πεσόντος
’Αδὰμ ἡ ἀνάκλησις·
Χαῖρέ τῶν δακρύων
τῆς Εὕας ἡ λύτρωσις·

Χαῖρέ ὕψος δυσανάβατον|
ἀνθρωπίνοις λογισμοῖς·
Χαῖρέ βάθος δυσθεώρητον|
καὶ ’Αγγέλων ὀφθαλμοῖς·

Χαῖρέ Νύμφη ἀνύμφευτε· [193]

Înger de nainte de Dvoreț,|
din cer trimis fu,
să spue Născătoarii de
Dumnedzău bucuriia.
și cu fără de trup glas |
întrupându-Te vădzând,
Doamne,
să înspeima și sta strigând
cătră însa ca acestea:

Bucură-te, din carea bucuriiea va străluci!
Bucură-te, prin carea blăstămul să va stinge!

Bucură-te, cădzutului Adam sculare!
Bucură-te, lacrămilor Evvei izbăvire!

Bucură-te, nălțâme nelesne suitâ |
de cugete omenești!
Bucură-te, adâncime nelesne vădzutâ|
și de ochii îngerești! /.../
Bucură-te, nevastâ nenevestitâ! [194]

[193] *Cf.* Ermanno M. Toniolo, *Acatistul Maicii Domnului explicat. Imnul și structurile lui mistagogice*, prezentare și traducere de diac. Ioan I. Ică jr, Ed. Deisis, Sibiu, 2009, p. 63-64.
[194] *** *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu*, Uniev, 1673, BAR, cota CRV 66, f. 5r-5v.

Mariana Costinescu remarca și alte structuri *ritmate* și *rimate* (le-a citat și Mazilu), indubitabil reușite *stilistice* și *literare* în comparație cu textele manuscrise:

Bucură-te, că pre muncitoriul
cel fără de omenie
L-ai scos din boierie!
Bucură-te, credincioșilor povață de curăție!
Bucură-te, a Giudețului dirept rugătoare!
Bucură-te, a păcatelor multă iertare! /.../
Bucură-te, că să buiguiră
Cumpliții cercetători!
Bucură-te, că să veștedziră
A basnelor scornitori! [195]

Ipoteza lui Mazilu însă ne orientează spre o altă sursă de inspirație a *poetului Dosoftei*, în ceea ce privește versificarea *Psaltirei*, spre izvoarele bizantine ale imnului, mai mult decât spre analogul poetic reușit (e drept, anterior) de Kochanowski și de posibilele modele occidentale luate în discuție în privința acestei întreprinderi poetice.

Exegeza literară a luat în considerare asemenea alăturări, dar a și constatat că Dosoftei nu-l pomenește niciodată pe Kochanowski (nici pe vreun alt poet versificator al *Psaltirei*, din cei care, începând cu Clément Marot[196], au făcut acest exercițiu dificil) și nici nu s-a inspirat din opera acestuia[197].

Simțul său artistic și poetic este nativ, dar și cult-complex, din moment ce „este interesat nu numai de *exactitatea* traducerilor, ci și de *expresivitatea* lor" și, chiar atunci când are de-a face cu proză extinsă, „năzuiește mereu să dea *formă poetică* materiei narative"[198].

---

[195] Mariana Costinescu, Versiuni din secolul al XVII-lea ale „Acatistului" și „Paraclisului Precistei" în vol. Studii de limbă literară și filologie, vol. III, Ed. Academiei RSR, București, 1974 (p. 217-239), p. 234-235.

[196] A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Cl%C3%A9ment_Marot.

[197] Cf. I. C. Chițimia, *Dosoftei, „Psaltirea în versuri"*, în *Crestomație de literatură română veche*, vol. II, coordonatori I. C. Chițimia și Stela Toma, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1989, p. 160-162.
Volumul se poate downloada de aici:
http://www.archive.org/details/CrestomatieDeLiteraturaRomanaVechevol.2.

[198] Mihai Moraru, Dosoftei, *„Viețile sfinților"*, în *Crestomație de literatură română veche*, op. cit. supra, p. 122.

Adăugăm aici că practica lui Dosoftei, de a imprima un ritm *poetic*, însoţit de metrică şi rimă, icoaselor (uneori şi condacele sunt *cadenţate* astfel) s-a păstrat în Biserică şi s-a transmis până astăzi, putând fi adesea reperabilă în unele acatiste. Există însă şi cazuri excepţionale, ca cel al *Imnului Acatist la Rugul Aprins al Născătoarei de Dumnezeu*, al lui Daniil Sandu Tudor, care este versificat în întregime[199].

Ierarhul care a versificat *Psaltirea* şi a făcut pasul introducerii în cultul Bisericii a limbii române, prin traducerea

---

[199] Ieroschimonahul Daniil Tudor, *Scrieri I*, îngrijirea ediţiei şi prefaţă de Alexandru Dimcea, Ed. Christiana, Bucureşti, 1999, p. 23-60. Spre exemplu, *Condacul II* şi *Icosul II* din acest *Acatist*:

Condacul II:

Precistă prea-mângâioasă,
Domnă Pruncă Cuvioasă!
Cu străina cuviinţă a cuvântului Tău cald
şi chemarea cu priinţă dintru a minţii rugăciune,
cea dintâi Tu ai intrat la pristolul de minune,
sfânta-sfintelor din om, locul nostru de smarald.
Cu îndrăznită înţelepciune,
Tu ai spart cercul robirii, cerc de moarte, cerc de somn
biruind blestemul firii, greul vieţii noastre domn,
prin puterea curăţiii, pentru care pururea
Celui ce ni te-a dat să-i rostim înflăcărat: Aliluia!

Icosul II :
Fecioară a neînseratului veac,
Sfântă Maică a Luminii!
Ascultă-ne şi pre noi cei din păcat
netrebnicii fii ai tinii!
Preablândă, bună, preasfântă Fecioară
polata Domnului Iisus!
dezleagă-ne blestemul ce ne-nzăvoară
deschide-ne „calea de sus".
Ca prin aprinsă descoperire,
arcana doritului Mire
şi noi să putem aşijderi cânta
aşa cum Moisi dezlegat de sanda,
cu faţa în văpaia de rug,
fierbinte de har Ţie Îţi striga
unele ca acestea-n amurg:

Bucură-Te tulpină de lumină a Rugului nemistuit
Bucură-Te pridvorule de smirnă prin care Dumnezeu S-a ivit
Bucură-Te inel al unui foc ce-i mai presus de cer
Bucură-Te dezlegare care topeşti tot lăuntricul ger
Bucură-Te toiag cu floare întru a inimii călătorie
Bucură-Te fir de răcoare izvorât în lăuntrica pustie
Bucură-Te parafă de jar în suflet pătrunsă
Bucură-Te zăpadă a minţii de nicio patimă ajunsă
Bucură-Te măsura a opta a împărăţiei din noi
Bucură-Te învăţătură scoasă din bucuria de apoi
Bucură-Te miare sărutată cu duhovnicească minune
Bucură-Te Mireasă urzitoare de nesfârşită rugăciune.

Liturghierului şi *Molitvenicului* – dintr-un proiect mult mai vast, căci intenţiona a transpune în româneşte şi celelalte cărţi de slujbă –, care a participat la traducerea *Bibliei de la Bucureşti* (diortosind varianta lui Nicolae Milescu), a încercat să ne ofere şi istoria Moldovei în versuri (128 de stihuri), inserată în prefaţa la *Molitvănicul de-nţăles* (Iaşi, 1681)[200].

Versurile nu sunt lipsite de har artistic şi putem extrage din toate aceste fapte concluzia unui exerciţiu literar şi de versificaţie în limba română îndelungat, practicat de Dosoftei, o abnegaţie care nu poate fi înţeleasă şi explicată în absenţa unei tradiţii literare şi *poetice*, măcar că în *veşmânt slavon*, care să determine un asemenea gust şi zel pentru această îndeletnicire artistică, chiar dacă ea nu se înscrie în cadrele *plăcerii estetice pure*.

Revenind la *Psaltire*, dorim să urmărim în psalmii versificaţi ai lui Dosoftei nu numai performanţa *metrificării*, care este remarcabilă, dar şi resorturile *lirice* şi *retorice* (care ţin de practica oratorică specifică omiliei şi hermeneuticii bizantine), *poezia dogmatică* 201 şi *poezia cosmică*, pe care am început să o urmărim în *Psaltirea* coresiană, şi promovarea unei anumite concepţii, proprie Ortodoxiei isihaste, care vor avea un viitor demn de remarcat în lirica românească, precum şi alte câteva aspecte care nu au fost aduse în atenţie anterior.

Universul este creaţia *ex nihilo* a Dumnezeului treimic: *A Ta este, Doamne, lumea şi pământul, / Ce le-ai împlut singur dintâi cu cuvântul* (Ps. 23, 1-2)[202].

E o precizare dogmatică rezonantă în concepţia psalmilor: *Ce Tu, Doamne, ceriul şi pământul / Le-ai făcut din voaie* [de voia Ta] *cu cuvântul /.../ Să fiţi blagosloviţ de Domnul, / Ce-au fapt ceriul, pământul şi omul* (Ps. 113, 29-30, 61-62); El *au fapt ceriul cu cuvântul / Ş-au întărit tot pământul* (Ps. 120, 5-6).

Sau: *Ce-au poruncit sângur cu cuvântul / De s-au făcut ceriul şi pământul* (Ps. 133, 13-14), etc.

Dumnezeu a gândit lumea din veşnicie şi a adus-o întru existenţă atunci când a dorit, într-o armonie deplină, nemaiexistând nimeni care să cunoască *sfatul* Treimii şi gândul Său:

---

[200] *Cf.* Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. II, op. cit., p. 148-152.
[201] Eugen Negrici (*Poezia medievală în limba română*, op. cit., p. 30) distinge *psalmi morali* şi *psalmi dogmatici*.
[202] Urmărim textele reproduse în: Dosoftei, *Opere 1 (versuri)*, op. cit. supra.

Cela ce-au pus stelelor măsură / Şi numere careaş pre făptură [care a dat nume stelelor], */ Mare este Domnul de tărie, / Şi gândul Lui nime nu-i să-l ştie* (Ps. 146, 13-16); *Că Domnul au cugetat cu gândul / De le-au făcut* [cele ce există] *şi-I ţân toate rândul* [orânduiala, ordinea] (Ps. 148, 15-16).

Hristos Dumnezeu este Lumină şi Iubire arzătoare şi, într-o exprimare mistico-simbolică, are *sălaşul în soare, / De scripeşte şi dă strălucoare, / Ca un Mire când stă de purcede / Dintr-a Sa cămară unde şede. /.../ Şi nu-i nime să-I scape de boare, / Să s-ascunză de Dâns la răcoare* (Ps. 18, 13-16, 21-22).

Mirele acesta este însăşi Frumuseţea şi Arhetipul frumuseţii umane, de Care nimeni nu se poate ascunde în *răcoarea* nefiinţei sau a nevederii Sale, nu se poate autodesfiinţa ontologic, ci doar se poate desfigura prin refuzarea acestei asemănări cu El (vom vedea mai târziu psihologia omului păcătos, sub *condeiul* lui Dosoftei):

Limba îm voi face condei de scrisoare / A scriitori grabnic ce nu-i pre sub soare, / Cu cât eşti de ghizdav [frumos, minunat] *să-Ţ scriu în frâmseţe, / Că-ntreci pre toţ giunii cei din tinereţe* (Ps. 44, 3-6).

Creatorul acesta a făcut şi lumea întreagă după chipul Său ca frumuseţe şi lumină materială:

Văz că-i tocmit ceriul de mânule Tale,
Cu toată podoaba, şi-i pornit cu cale.

Ai tocmit şi luna să crească, să scază,
Să-ş ia de la soare lucoare din rază.

Stele luminate ce lucesc pre noapte,
De dau cuviinţă, Tu le-ai urzât toate.
(Ps. 8, 9-12)

De la Tine zua luminează,
Şi noaptea cu stelele dă rază.

Tu ai tocmit luna de dă zare,
Şi soarelui i-ai dat de răsare.
Tu i-ai dat pământului frâmseţe,
De l-întoarce vara-n tinereţe.

Primăvara-i de Tine făcută,

Să plodească roua roadă multă.
(Ps. 73, 65-72)

Că mare Domn este Domnul /.../
Că-I este lumea pre mână,
Cu pământ şi cu ce-i plină,
Şi munţâi cu dealuri nalte
Supt cuvântu-I sunt plecate.

Şi marea cu nalte valuri
A Lui este-n toate laturi.

Şi de mâna Lui lucrată
Toată laturea uscată.
(Ps. 94, 11, 15-22)

Şi Tu, Doamne, cu cuvântul
Dintăi ai urzât pământul,
Şi ceriurile ce-s nalte
Sunt de mâna Ta lucrate.
(Ps. 101, 89-92)

Toate, ce vru Domnul a le face
Pre pământ şi-n cer, le-au fapt cu pace,
În mări şi pre la toată genunea,
De ş-au ivit Dumnezău minunea.

Suind nuori de preste hotară,
În ploi fece fulgere cu pară,
Dintr-a sale cămări scoţând vântul,
De-I face porunca şi cuvântul.
(Ps. 134, 11-18)

Creaţia aceasta este o *urzeală* desăvârşită, cu soare, lună, stele, munţi *cu dealuri nalte* şi mări *cu nalte valuri*, o lume nu doar *înaltă*, ci şi *adâncă* de *genuni*, vie şi dinamică, pe scena căreia se mişcă nori, *fulgere cu pară* şi vânturi.

Dumnezeu, cu *mânule* Sale, a făcut *stele luminate*, pe care *Tu le-ai urzât toate* şi – arghezian – *de mâna Lui lucrată* este *toată laturea uscată*, adică *a pământului frâmseţe*.

Luna *dă zare* nopţii, am zice, amintindu-ne de Blaga, *cu largi fiori de sfânt mister*...

„Dosoftei laudă lumea proaspătă, luminoasă, veselă chiar, plină de minuni, *edenică*...”[203], trăsături care le vom regăsi aidoma la Antim Ivireanul şi care se vor imprima în textura literară a poeziei româneşti moderne şi o vor personaliza din interior.

Ni se confirmă și de către alți cercetători: „această *sacralizare* cosmică îşi va pune o pecete definitorie pe întreaga fizionomie a liricii româneşti”[204].

Aceste versuri nu doar „vădesc un suflet cu ochii deschiși și spre frumusețile naturii”[205], ci natura *paradisiacă* (în stare să fie avangarda frumuseţii paradisiace) este un corelativ al dogmelor teologice, care susţin crearea lumii de către un Dumnezeu care este Izvorul frumuseţii şi al curăţiei/fecioriei.

Ea este, totodată, *o prelegere cosmică* expusă permanent în faţa conştiinţei umane, care e un public întins pe tot pământul.

Când Immanuel Kant[206] se arăta impresionat numai de *cerul înstelat de deasupra sa* şi *de legea morală din sine însuşi*, îşi descoperea amprenta teologică, fiindcă nu făcea decât să-l reformuleze pe Sfântul Pavel, care, mai întâi, a afirmat că universul este *o carte de înţelepciune* şi că *legea conştiinţei* sau *legea morală* se află dintru început în fiecare om, cultivat sau necultivat: *Cele nevăzute ale Lui se văd de la facerea lumii, înţelegându-se din făpturi, adică veşnica Lui putere şi dumnezeire* (Rom. 1, 20); [...] *când păgânii care nu au lege, din fire fac ale legii, aceştia, neavând lege, îşi sunt loruşi lege* (Rom. 2, 14).

Epistola paulină către romani era, de altfel, preferata lui Luther[207] şi, prin el, capătă o importanţă deosebită în aria protestantă de gândire, iar Kant nu avea cum să o ignore.

Eminescu putea afla la Kant şi Schopenhauer[208] sau la romanticii germani o stilistică filosofică modernă, conformă cu spiritul vremii şi cu *răul secolului*, dar nu mai multă *filosofie* decât găsea în arhiva spiritualităţii proprii.

De aceea, ni se pare inconsistentă afirmaţia Zoei Dumitrescu-Buşulenga:

---

[203] Manuela Tănăsescu, op. cit., p. 348.
[204] Idem, p. 343.
[205] N. Cartojan, op. cit., p. 192.
[206] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Immanuel_Kant.
[207] Martin Luther: http://ro.wikipedia.org/wiki/Martin_Luther.
[208] Arthur Schopenhauer: http://ro.wikipedia.org/wiki/Arthur_Schopenhauer.

„În *imperativul categoric* kantian din *Critica raţiunii practice* i se părea că găsise cheia acordării sale lăuntrice.

Adâncimile lumii morale, frumuseţea şi gratuitatea acelei norme universale sădite în noi, la fel de frumoasă ca cerul înstelat desupra noastră, i-au dat un punct de sprijin în univers, un reper al perfecţiuniii interioare posibile"[209].

În opinia noastră, Kant nu făcea decât să îi reamintească, eventual, de imperativul moral.

Cosmosul este prima sursă de cultură a omului, un interlocutor intelectual pe măsura raţiunii sale, prima sa Academie de teologie şi filosofie, în timp ce în interior, conştiinţa sa este un nomocanon drastic.

Şi în afară, şi în sine însăşi, fiinţa umană are *cărţi* nescrise, busole sau repere negreşite spre adevăr.

Ne situăm într-o tradiţie – pe care o urmărim acum la Dosoftei, dar de care nu ne vom despărţi niciodată în poezia românească şi care va naşte cei mai mari poeţi români, de la preromantici şi Eminescu până în epoca modernă (de aceea şi insistăm) – pe care o precizează Sfântul Ioan Hrisostom *în capul cărţii*, mai înainte de a începe să comenteze *Evanghelia*:

„Ar fi trebuit să n-avem nevoie de ajutorul Sfintelor Scripturi, ci să avem o viaţă atât de curată încât harul Duhului să fi ţinut locul Scripturilor în sufletele noastre. Şi după cum Sfintele Scripturi sunt scrise cu cerneală, tot aşa ar fi trebuit ca şi inimile noastre să fi fost scrise cu Duhul Sfânt. [...]

Dumnezeu n-a vorbit prin scrieri cu Noe, cu Avraam şi cu urmaşii lui, cu Iov şi cu Moise, ci a vorbit cu ei faţă către faţă, pentru că a găsit curat sufletul lor.

Când însă întregul popor a căzut în păcate grele, atunci da, atunci a fost nevoie de scrieri, de table, de însemnarea în scris a tuturor faptelor şi cuvintelor lui Dumnezeu"[210], şi în epoca Vechiului Testament, cât şi în cea a Noului Testament.

Asemănător îşi va formula discursul şi Varlaam, în prefaţa *Cazaniei*, fundamentându-şi demersul pe necesitatea transmiterii *scriptice* a înţelepciunii, în contextul declinului umanităţii şi al decadenţei istorice.

Ne aflăm la o distanţă semnificativă de Apusul Europei care, după despărţirea de Bizanţ, a instituit în cultura sa centralitatea Bibliei *scrise*, fundament pe care umanismul şi

---

[209] Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Eminescu - Viaţa*, ediţie îngrijită de Dumitru Irimia, cuvânt înainte Dan Hăulică, Ed. Nicodim Caligraful, Mănăstirea Putna, 2009, p. 161.
[210] Sfântul Ioan Gură de Aur, *Scrieri III. Omilii la Matei*, col. PSB, vol. 23, traducere, introducere, indici şi note de Pr. D. Fecioru, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1994, p. 15.

protestantismul l-a întărit acolo definitiv – numai o reconvertire religioasă îl mai poate zgudui.

Nu trebuie să înţelegem de aici că Orientul bizantin şi est-european s-a concentrat pe o cultură *populară*. În niciun caz!

Acelaşi Ioan Gură de Aur scrie: *Acuzare celor care nu citesc Sfintele Scripturi* [211].

Nu e un îndemn, este o obligaţie, transmisă panpatristic, şi care a străbătut la noi secolele şi istoria: *Ispitite Pisaniia* (*Cercetaţi Scripturile* – In. 5, 39).

Pentru medievalii noştri, cel ce nu ştia să citească era *dobitoc* (Ps. 48, 12) – şi, în capitolul dedicat lui Dimitrie Cantemir, G. Călinescu sesiza, în *Istoria* sa literară, că boierii Costini îl apostrofau astfel pe Constantin Cantemir, care era iliterat.

Însă există un hiat între Occidentul catolico-protestant care absolutizează *Scriptura*, afirmând exodul lui Dumnezeu în cer şi absenţa relaţiilor Sale directe cu oamenii (a revelaţiilor), şi Răsăritul ortodox care posedă în continuare o *biblie cosmică*, pe lângă cea *scrisă*, precum şi experienţa mistică a contactelor revelaţionale dintre Dumnezeu şi oameni, apărată şi întărită de curentul isihast sub îndrumarea unor mari gânditori mistici ca Sfântul Simeon Noul Teolog[212] (sec. XI), Sfântul Grigorie Sinaitul, Sfântul Grigorie Palama[213] (sec. XIV), Sfântul Paisie Velicikovski (sec. XVIII) – ca să evoc doar câteva nume răsunătoare, dintr-o mare mulţime de susţinători ai teologiei *vederii lui Dumnezeu*.

Aceste precizări sunt esenţiale pentru a înţelege *poezia* lui Dosoftei şi a urmaşilor săi, efluviile de entuziasm ale lirismului care sesizează firele de lumină şi de har ce străbat textura unei naturi şi a unui cosmos, privit ca *spaţiu securizant*, tocmai pentru că e contemplat în ingenuitatea sa.

Dosoftei urmează, în ce priveşte *urzirea* cerului şi a luminătorilor cereşti, tradiţia traducerilor mai vechi ale *Psaltirei*, precum cele utilizate de Coresi, care precizează, chiar mai subtil, că Dumnezeu a *urzit* toate cu *degetele*: *Că văzu ceriul / vădzură cerurile, lucrul deagetelor Tale, luna şi stelele ce-ai Tu urzit*...[214].

Aceleaşi detalii le regăsim şi în Cazania lui Coresi:

---

[211] Idem, p. 545 ş. u.

[212] A se vedea: http://ro.orthodoxwiki.org/Simeon_Noul_Teolog.

[213] Idem: http://ro.orthodoxwiki.org/Grigorie_Palama.

[214] Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577)*..., op. cit., p. 53.

Şi împărţi lorŭ tocma (ce se zice, pre voia loru-şŭ lăsă pre ei), ca un Iubitoriu de oameni şi de feciori. Întocmai amu deade Dumnezeu oamenilorŭ tuturora înţelesu şi samavolnicie [raţiune şi voinţă liberă].

Deade lorŭ soarele, luna, stealele, pământulŭ şi totu ce e pre elŭ. [...] *Iar celŭ fecioru mai mare şi dereptŭ întru slava Domnului aceastea le primi. Văzu ceriulŭ şi de bunătatea făpturiei cunoscu pre Ziditoriulŭ. «Văzu», zice, «ceriulŭ, lucrulŭ degetelorŭ Tale, luna şi stealele ce Tu le-ai urzitŭ».*

Văzu amu lumea aceasta şi mulţemi şi proslăvi Domnulŭ, cela ce o au înfrumuseţatŭ [215].

Un alt *poem creaţionist*, reprodus şi comentat (fragmentar) de toate studiile dedicate lui Dosoftei, este psalmul 103.

El detaliază zilele creaţiei şi le relatează într-o reflectare poetică, chiar şi în varianta neversificată, cu atât mai mult în transpunere *poetizată*:

Să Te-mbraci cu mărturie,
Cu frâmseţe şi tărie,
Că Tu Te-nveşti cu lumină,
Ca soarele-n zî senină.

Şi Ţi-ai tins ceriul ca cortul,
De l-ai înfrâmşat cu totul,
Şi i-ai pus deasupra ape,
Din tinsori să nu să scape.
Nuorii Ţ-ai pusu-Ţ scară,
Când vei să pogori în ţară.

Caii Îţ sunt iuţ ca vântul,
De mărg unde Ţi-i cuvântul,
Şi ca gândul mărg de tare
Îngerii Tăi cei călare,
Şi pedestrimea ca focul
Merge strălucind cu totul.

Tu-ntemeiez[i] *cu cuvântul*
De stă nemutat pământul.

Tu i-ai datu-i de mainte

---

[215] Coresi, *Evanghelie cu învăţătură (1581)*, publicată de Sextil Puşcariu şi Alexie Procopovici, Bucureşti, Atelierele grafice Socec & Co, Societate anonimă, 1914, p. 24.

Prăpastea de-mbrăcăminte,
Şi stă gata să te-asculte,
Să dea apa preste munte,
Şi de svânta Ta poruncă
Va fugi din deal la luncă,
Că va merge detunată,
De glasul Tău înspăimată. /.../
Copacilor de pre câmpuri
Tu le dai saţâu pre timpuri,
Şi chedrilor din Livanul,
Ce-i răsădeşti pre tot anul.

Acolo vrabii ş-or face
Cuiburi, di-oe şedea cu pace,
Că le este rodionul
Povaţă, pus de la Domnul.

Cerbilor le-ai dat să salte
Pre munţâi cu dealuri nalte,
Şi iepurilor scăpare
Le-ai dat s-aibă supt stânci tare.

Luna ai făcut cu rază
Să crească-n vremi şi să scază,
Şi soarele ş-nmereşte
Apusul ce odihneşte.

Din tuneric faceş noapte,
De ies gadinile toate.

Lupii urlă şi scâncează,
Când spre vânat să gătează,
Să-ş ceie şi să-ş răpască
De la Domnul să-i hrănească,
Până când răsare soare,
De mărg cineş la-nchisoare.

Şi omul, fără de greaţă,
Iese-n treabă demineaţă,
De lucrează pănă-n sară,
Zî de iarnă şi de vară.

Pentru-aceea, Doamne svinte,

Să fii mărit de mainte
De lucruri ce-ai făcut mare,
Cu sfat bun, cu aşezare!

Pământul îi plin de fapte
Ce-ai făcut cu bunătate.

Şi marea câtu-i de lată,
Şi largă, şi desfătată,
Într-însă să ţin heri multe,
Jigănii mari şi mănunte.

Preste luciu de genune
Trec corăbii cu minune.

Acolo le vine toană
De fac chiţii gioc şi goană.
(Ps. 103, 5-30, 71-112)

Psaltirea este o *Biblie* în mic, chintesenţiată, care repetă totul de la Geneză până la eshatologie (de aceea este cartea din canonul *Vechiului Testament* solicitată cel mai mult în cultul Bisericii), deşi adesea într-o formă profetică umbrită, simbolică, care are nevoie de o hermeneutică înaltă şi subtilă (fapt ce o face şi mai *agreabilă* hermeneuticii teologice ortodoxe), iar psalmul 103 este o *deuterogeneză*, o relatare a primelor şase zile ale creaţiei, într-o altă formulă decât cea din primul capitol al *Facerii*.

Critica literară a remarcat pe drept cuvânt *poezia* acestui psalm, deşi, cu toată amprenta personală imprimată de Dosoftei, ea este *în esenţă* scripturală.

Dosoftei nu face decât să-i e*xtrapoleze* semnificaţiile şi să-i aplice *o haină lingvistică* românească inedită – ceea ce nu-i scade câtuşi de puţin din virtuţile de *poet*.

Se observă ordinea în care sunt create *faptele*/făpturile: *cerul şi pământul* (*cf.* Fac. 1, 1), prin care Sfântul Maxim Mărturisitorul şi alţi Sfinţi Părinţi înţeleg: *lumea nevăzută* şi *lumea materială*.

Dumnezeu este Creatorul şi Soarele amândurora, Cel ce Se îmbracă *ca soarele-n zî senină* şi care are *nuorii scară*, adică *slava dumnezeiască*, *harul* sau *energiile Sale necreate*, pe care o pot sesiza duhovniceşte oamenii sfinţi, *când vei să*

pogori în ţară, când Se revelează lor: pe Sinai (Sfântului Moise – în timp ce poporul privea temător de departe), pe Carmel (Sfântului Ilie), pe Ermon şi Tabor (Sfinţilor Apostoli), sau, aparte şi individual, unei persoane anume, care vede numai cu *ochii inimii*, nedetectat de cei din jur.

Versurile acestea reproduc o altă hermeneutică patristică la *scara lui Iacov* (mai frecvent se consideră însă că o reprezintă simbolic pe Maica Domnului), adică *scara* pe care a văzut-o Sfântul Patriarh Iacov în vis extatic, care unea cerul cu pământul şi pe care urcau şi se pogorau îngerii Domnului (Fac. 28, 12: *Şi a visat că era o scară, sprijinită pe pământ, iar cu vârful atingea cerul; iar îngerii lui Dumnezeu se suiau şi se pogorau pe ea*).

Domnul are *îngerii* drept *cai...iuţ ca vântul...şi ca gândul* (nu e o expresie populară, de basm, părerea mea este că Dosoftei e creatorul, sursa primară, nu *imaginaţia populară*), şi *pedestrime* [de îngeri] *ca focul...*, *strălucind cu totul*, zeloşi să-I împlinească Lui *cuvântul*, porunca (*de mărg unde Ţi-i cuvântul*). Aceştia sunt *cerul*.

Imaginile nu sunt doar *poetice*. Norii slavei lui Dumnezeu sunt *trăsura* sau *caleaşca* Lui, zice Sfântul Ioan Gură de Aur, comentând pogorârea Sfântului Duh la Cincizecime.

Însă unde e vorba despre *nori* în *Scriptură*, avem, de fapt, o indicare *a slavei negrăite* a lui Dumnezeu, a luminii Sale dumnezeiști.

Niciodată *norii* nu stau în preajma îngerilor. Ei sunt un element definitoriu, extatic în *Scriptură*, care indică prezenţa lui Dumnezeu însuşi: *pre denainte-Ţ nuorii fac cale* (Ps. 17, 33).

Aidoma vorbeşte şi în omiliile la Matei, comentând *Schimbarea la faţă*, când se întreabă de ce se aude glasul Tatălui din nor: „Aşa Se arată totdeauna Dumnezeu! *Nor şi negură împrejurul Lui* [Ps. 96, 2]; şi: *Şade pe nor uşor* [Is. 19, 1]; şi iarăşi: *Cel ce a pus norii suirea Lui* [Ps. 103, 4]; şi: *Nor L-a luat de la ochii lor* [Fapt. 1, 9]; şi: *Ca Fiu al omului, venind pe nori* [Dan. 7, 13].

Glasul a venit din nor ca să creadă apostolii că glasul vine de la Dumnezeu. Şi norul era luminos”[216].

Norii luminoşi sunt *întunericul supraluminos* [217] (Sfântul Dionisie Areopagitul) al slavei eterne a Preasfintei Treimi,

---

[216] Sfântul Ioan Gură de Aur, *Scrieri III. Omilii la Matei*, op. cit., p. 651.

lumină ce *scripeşte... cu negură groasă de grea strălucoare* (Ps. 17, 27-28).

„Întunericul dumnezeiesc este *lumina neapropiată* în care se spune că *locuieşte* Dumnezeu (*cf.* I Tim. 6, 16)”[218].

De aceea, Dosoftei o numeşte *scară* (urmărind cel mai probabil o altă interpretare patristică, ce nu mi-e cunoscută în mod deosebit), adică *scara* pogorârii lui Dumnezeu la om, atât înainte cât şi după Întruparea Cuvântului, *revelaţia* Sa ca Lumină negrăită, pentru că Fiinţa lui Dumnezeu rămâne în veci necunoscută, nu numai oamenilor, dar şi îngerilor, dar putem cunoaşte (ba chiar suntem *obligaţi*, conform teologiei ortodoxe, să cunoaştem) *strălucirea feței* Sale, adică lumina/harul/energiile Sale necreate şi veşnice.

Cunoaşterea aceasta este echivalentă cu sfinţirea şi îndumnezeirea umanului şi pe ea o promovează toată literatura română medievală, de la Neagoe Basarab la Varlaam şi Antim, Dimitrie Cantemir, Constantin Cantacuzino şi Nicolae Milescu-Spătarul[219] (ultimul scrie şi un tratat dogmatic, adresat catolicilor, despre *Steaua Răsăritului luminând peste Occident – Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali splendens*).

Nu trebuie să ne mire prezenţa *mirenilor* (*laici*) în această enumerare: „Grigorie Palama a oferit descrierea ideală a trei variante de isihasm ca *adevărata filosofie* a Vieţii creştinilor: un isihasm anahoretic pentru pustnici (*Lauda Cuviosului Petru Athonitul* din 1332-1333), un isihasm pentru monahii şi monahiile din mănăstiri, urban chiar (*Epistola-tratat către monahia Xeni* din 1345-1346) şi un isihasm laic pentru intelectuali (*Epistola-tratat către Ioan şi Teodor filozofii* tot din intervalul 1345-1346)”[220].

Dialogul Dumnezeirii cu umanitatea foloseşte şi o altă *scară*, căci *îngerii* sunt *caii* şi *pedestrimea* Lui – cu un alt termen, biblic, *oştirea* sau *taberele* Lui (Fac. 32, 1-2). *Biblia*

---

[217] Sfântul Dionisie Areopagitul, *Opere complete şi scoliile Sfântului Maxim Mărturisitorul*, traducere, introducere şi note de Pr. Dumitru Stăniloae, ediţie îngrijită de Constanţa Costea, Ed. Paideia, Bucureşti, 1996, p. 248 (cap. II din *Despre Teologia Mistică*).

[218] Idem, p. 258 (*Epistola V, Către Dorotei liturgul* (diaconul)).

[219] A se vedea: http://biserica.org/WhosWho/DTR/M/NicolaeMilescuSpataru.html.

[220] Ioan I. Ică jr., *Maica Domnului în teologia secolului XX şi în spiritualitatea isihastă a secolului XIV: Grigorie Palama, Nicolae Cabasila, Teofan al Niceei*, Ed. Deisis, Sibiu, 2008, p. 198.

de la 1688 face o precizare în plus, individualizându-i ca *arhangheli*. În mod cert, Dosoftei nu se inspira din *folclor* [221].

Antim Ivireanul îi numeşte *care şi căruţe*, desemnându-i pe îngeri ca un alt *vehicul*, creat – în afară de slava Sa necreată şi veşnică – al deplasării lui Dumnezeu spre oameni, îngerii fiind *mărturia* slavei Lui copleşitoare, însoţitorii şi escorta Lui împărătească, dar şi *intermediari* între Dumnezeu şi om: *de I-au fost lipsă de cară şi de căruţe, ca să meargă undevaş, are El mult mai slăvite şi mai lăudate cară decât aceştia; că zice David, Psalm 17: „S-au suit pe heruvimi şi au zburat; zburat-au pe arepile vântului”*[222].

În psalmul indicat şi de Antim, vedem că Dosoftei păstrează aceeaşi *retorică teologică* în denumirea *activităţii* îngerilor (ca şi în cazul altor precizări de acest gen): *Când ai să faci cale unde Ţi-i cuvântul / Ai heruvimi gata de-s repez*[i] *ca vântul* (Ps. 17, 29-30).

[221] Așa cum, din păcate, eronat au crezut I. C. Chițimia (a se vedea: *Dosoftei, „Psaltirea în versuri”*, în *Crestomație de literatură română veche*, vol. II, op. cit., p. 162 ș. u.) sau așa cum încă mai crede Al. Andriescu.

De asemenea, ambii greșesc, în opinia noastră, când consideră că originalul biblic e mai *sărac* din punct de vedere expresiv decât transpunerea poetică a mitropolitului.

Ceea ce caracterizează prin excelență expresia biblică este concentrarea, laconismul simbolico-profetic și paremiologic-metaforic.

Extrapolarea *poetică* a sensurilor este posibilă tocmai datorită acestei concentrări care ascunde un abis semnatic și care poate fi desfăcută apoi în parafrazări, prelucrări și interpretări cât de mari și întinse, după cum se dorește.

Al. Andriescu dezavuează, pe bună dreptate, curentul *etnicizant*, inițiat de N. Iorga și moștenit până la E. Negrici, care susține așa-zisa *românizare* a psalmilor lui Dosoftei, dar consideră pe mai departe valabilă *influența folclorică*, afirmând, spre exemplu: „Creatorul [lumii] este preamărit în mijlocul *minunilor* sale, cum spune inspirat Dosoftei, tălmăcind imaginile biblice într-*o limbă poetică de inspirație folclorică*, ce era capabilă, mlădiată de el, să le conserve și să le restituie nealterată, dacă nu îmbogățită, întreaga frumusețe.

În această *pictură naivă*, norii sunt *scară* la cer, creatorul își mână caii *iuț ca vântul*, *îngerii cei călare* ca *gândul mărg de tare*, *prăpastea de-mbrăcăminte* își pornește apa *detunată* de porunca lui Dumnezeu...”, etc, etc. , *cf.* Al. Andriescu, *Psalmii în literatura română*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2004, p. 24.

O astfel de perspectivă este cu totul eronată și este provocată de necunoaștere în domeniul teologiei mistice ortodoxe.

Însă, dacă specialiști de o asemenea ținută și care sunt de bună credință cad într-o asemenea capcană, nu mai trebuie să ne mai întrebăm mai mult despre cum s-au produs mistificările din critica deceniilor trecute, cu atât mai mult cu cât erau solicitate masiv și de intenții malefice.

Altfel, studiul lui Al. Andriescu este, din punct de vedere literar, solid și acrivic, și multe din precizările sale sunt foarte binevenite.

[222] Antim Ivireanul, *Opere*, ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Ed. Minerva, Bucureşti, 1972, p. 105-106.

Asemenea zice şi Varlaam: *Dumnedzău, cela ce nice început, nice svărşit n'are, carele iaste mai denainte decăt toţi vecii, îmbrăcat cu lumină neatinsâ* [neapropiată – I Tim. 6, 16] *şi cu slavâ negrâitâ, câruia nu-I trebuia nice ceriu, nice pămănt, nice altă lume ca sâ-L proslâvească, câ acestea toate le ave întru sine, şi era mârit şi slâvit deusebi de toatâ lumea, iarâ pentru mare mila Sa vru să-ş arate slava Sa lumiei,* [slava] *carea o ave mainte încă de ce nu era lumea, pentr'aceea întăiu fâcu îngerii* [223].

Mai aproape, oarecum, de gândirea ortodoxă (ca şi de Dumitru Stăniloae şi chiar vorbitor puţin de limbă română), un teolog protestant existenţialist, Jürgen Moltmann[224] – deşi, pe traiect catolico-reformat, confundă *fiinţa* cu *energiile*/lucrările lui Dumnezeu – afirmă că din veşnicie „Dumnezeu se hotărăşte să-şi descopere propria slavă. [...] În primul rând, Dumnezeu se hotărăşte pentru Împărăţie şi mai apoi pentru creaţie. De aceea fundamentează împărăţia creaţiei, creaţia fiind promisiunea reală a împărăţiei”[225].

Eroarea lui, din punct de vedere ortodox, este de a considera că „în slava Sa se descoperă propria-i viaţă şi fiinţă, veşnice”[226]: în slava Sa se descoperă *viaţa* lui Dumnezeu dar nu *fiinţa* lui Dumnezeu. Fiinţa lui Dumnezeu rămâne pururea incomprehensibilă îngerilor şi oamenilor.

Dacă *cerul* e plin de slava lui Dumnezeu şi este populat de puterile îngereşti, la începutul lumii, *pământul* este mai întâi acoperit de ape, adică are *prăpastea de-mbrăcăminte* – pentru că, după cum am precizat, psalmul 103 urmăreşte ordinea celor şase zile ale creaţiei.

Descoperindu-se apoi pământul de sub ape, la porunca lui Dumnezeu, *Şi munţâi, şi dealuri nalte / S-or ivi, şi şesuri late* (Ps. 103, 31-32), în locul în care *sunt urzite*.

Pe lângă *poezia cosmică*, a *naturii sălbatice* (cu munţi, ape, râuri, *hiare* – cerbi, iepuri, lupi care sunt *lei* în original –, păsări care *slobod cântece şi glasuri*) există şi o *natură domestică* (aşa cum sunt şi *hiare* sălbatice şi *dobitoace* domestice – o precizare anticipativă împotriva teoriei evoluţioniste) înţeleasă ca *utilitară*, utilă omului, care este şi ea demnă de remarcat:

---

[223] Varlaam, *Cazania (1643)*, ed. îngrijită de J. Byck, Ed. Academiei RSR, Bucureşti, 1966, p. 377.
[224] A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/J%C3%BCrgen_Moltmann.
[225] Jürgen Moltmann, *Dumnezeu în creaţie. O perspectivă ecologică asupra creaţiei*, editori: Pr. Emil Jurcan şi Pr. Jan Nicolae, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2007, p. 105.
[226] Ibidem.

Tu dai fânului să crească,
Dobitoacelor să pască,
Şi creşti pajiştea cea moale,
De scoate grâul din foale,
De-ş culeg oamenii hrană
Să le hie şi pre iarnă.

Că scot pita cu sudoare
Să mănânce la răcoare,
Din pământ agonisită
Pre porunca Ta cea svântă.

Şi le-ai dat vinul să-ş facă
Veselie, să le placă.

Cu oloi [227] să-ş netezască
Faţa şi să să-ncrăvască
Cu pâinea cea de mâncare,
Să să facă omul tare.
(Ps. 103, 55-70)

Secvenţe asemănătoare ca înţeles descoperim şi în alţi psalmi:

Demineaţă când ieş[i]*, Tu dai rază,*
Şi de Tine cina să-mfrâmşază.
De Tine pământul să adapă,
Şi de bişug nime nu să scapă.

Că părăul Tău, Dumnezău, varsă,
De saţâu gătind tuturor masă.
Brazdele pământului le-mbată,
Să rodească secere bogată.

În ploi bune, vesele să crească
Vipturile [roadele] *şi să să mulţască.*

Anul cu cunună l-năroceşte
Şi cu de tot bine l-îndulceşte,
Câmpii de grăsâme să să împle

[227] Arhaism pentru *ulei*, dar pe care Eminescu îl păstrează în textele sale.

Şi pustia grasă să să tâmple.

În frâmseţe, dealurile nalte
Bucurie le-a-ncinge să salte.

Să-nvăscură oile, mieorii,
Şi s-or veseli secerătorii
De zăpodii ce vor unda grâne,
Şi toţ vor cânta sătui de pâine.
(Ps. 64, 25-44)

Omul este în centrul acestui univers şi în atenţia *primordială / aurorală* a lui Dumnezeu, care creează lumea pentru el şi cu *raza* Sa îl priveghează încă de *demineaţă*.

Centralitatea omului în cosmos sau această postură de stăpân al lumii, în care omul este deschis continuu spre Dumnezeu și în relație cu El (contrar *antropocentrismului renascentist*), descoperă aici o rânduială divină, o stare de fapt, stabilită de Dumnezeu la originile lumii.

Ne întoarcem la *poezia cosmică*, pentru că ea va prilejui pagini de literatură remarcabilă, atât în perioada medievală, cât şi în cea modernă.

Omul, pe care l-am văzut puţin mai devreme ca *lucrător* al pământului şi beneficiar al roadelor lui, este şi un *contemplativ*.

Ţăran sau *păstor*, îndeletnicindu-se să *secere* sau ocupându-se cu *oile* şi *mieorii*, el este chemat să fie şi un *teolog* şi *literat filosof*, care să citească *biblia cosmică*.

Nu trebuie să aştepte epoca modernă ca să *devină* contemplativ. Ilie Moromete[228] are predecesori.

În orice epocă, la orice vârstă, a omului sau a istoriei, adevărul îi este accesibil – precizare pe care o vom afla şi în *Istoria ieroglifică* a lui Dimitrie Cantemir, pentru care şi pruncii *sub ţâţele maică-sa sugători* sunt în stare să judece şi să înţeleagă crearea lumii *ex nihilo* de către Dumnezeu.

Universul este *luminiscent* (Manuela Tănăsescu zice *radios*) şi *reflectă* frumuseţea şi desăvârşirea dumnezeiască, având o *raţiune cosmică* sădită în el, care dialoghează cu omul, îi *povesteşte* acestuia (termenul aparţine *Scripturii*), îi *narează* despre Creatorul lui:

[228] Personajul principal din volumul I al romanului *Moromeții* de Marin Preda.

Cerurile spun [229] *fără-ncetare*
De slava Ta, Doamne, de cea mare,
Şi facerea mânuloru-Ţ svinte
Tăria dă-n toţ vestea-nainte.

Zî din zî voroava izbucneşte,
Şi noaptea din nopate gând vesteşte,
Cât nu este graiuri să s-ascunză,
Sau cuvinte să nu să răspunză.
(Ps. 18, 1-8)

Cosmosul acesta e o Sheherezadă[230] în stare să povestească *o mie şi una de nopţi* numai despre minunile lui Dumnezeu.

E *o povestire* sau *o naraţiune originară*, care imprimă *literaturii* caracter animator, vivificator, un rol *dia-logic*, *logosific*.

Literatura cosmică o anticipează pe cea umană, e anterioară lui *Ghilgameş*[231], povestirilor din *Halima*[232] şi întregii literaturi a lumii.

Aici nu se mai pune problema de *anterioritatea* sau *posterioritatea* Bibliei sau a concepţiilor iudeo-creştine faţă de alte epopei sau filosofii antice, pentru că există o *carte a cărţilor* cosmică pe care tradiţia bizantină şi ortodoxă o are pururea în vedere, sub aspect dogmatic, dar pe care catolicismul şi protestantismul, instituind raţiunea scolastică (reprodusă ulterior și în filosofie prin argumentul *raţiunii suficiente*, al lui Leibnitz[233]) şi, respectiv, centralitatea *Bibliei* scrise, au exclus-o din teologia lor.

Reflexul stilistic e o rază a teologiei dogmatice, pentru scriitorii noştri medievali, ierarhi sau cărturari mireni.

Vom avea prilejul să observăm această îmbinare dintre *teologie* şi *poezie* cu prisosinţă şi în capitolele care vor urma.

Literatura şi poezia umană sunt secundare, în planul naşterii (cosmosul *precedă* omul) sau ca *act cultural*, dar sunt la fel de primordiale în percepţia şi reflectivitatea sa interioară (de aceea Eminescu şi mulţi dintre scriitorii noştri se întorc la

---

[229] În *Biblia* ed. Bartolomeu Anania, 2001, este: *cerurile povestesc slava lui Dumnezeu* (διηγοῦνται = povestesc, descriu, *cf.* Ps. 18, 2, în *Septuaginta*).
[230] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eeherezada.
[231] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Epopeea_lui_Ghilgame%C5%9F.
[232] Idem: http://biblior.net/istoria-literaturii-romane/literatura-eroica.html?page=2.
[233] Gottfried Wilhelm Freiherr von Leibniz:
http://ro.wikipedia.org/wiki/Gottfried_Wilhelm_von_Leibniz.

copilărie ca la o vârstă a simţirii harului şi a convorbirii tainice cu el).

Poezia şi povestirea cosmică au primordialitate, în ordine temporală, iar omul este *condeiul* harului şi *narator reflector* al aceleiaşi frumuseţi pe care o narează şi oglinda cosmică.

Eminescu va reproduce magnific această percepţie străveche vizionară (care n-are nimic de-a face cu platonismul sau neoplatonismul, este chiar antagonică în raport cu aceste teologii/filosofii), în poemul *O,-nţelepciune, ai aripi de ceară!*[234]:

Şi tot ce codrul a gândit cu jale
În umbra sa pătată de lumini,
Ce spun: izvorul lunecând la vale,
Ce spune culmea, lunca de arini,
Ce spune noaptea cerurilor sale,
Ce lunii spun luceferii senini
Se adunau în râsul meu, în plânsu-mi,
De mă uitam răpit pe mine însumi.

Omul, posesor al unei duble naturi, materiale şi spirituale, este creat după chipul Său, mai presus decât lumea întreagă (*puţân nu de-atocma cu îngeri în slavă* – Ps. 8, 17), pentru că *universul iraţional* (*logos alogos*, cum îl numeşte Origen[235]) nu are conştiinţă ca să perceapă această asemănare, însă omul da.

Omul străbate treptele cunoaşterii imediate şi ale contemplaţiei naturale, pentru a accede la o cunoaştere şi o contemplaţie spirituală mai presus de acestea, insuflată de Dumnezeu:

„Când marele David, datorită credinţei, a străbătut cu mintea, în Duh, prin cele văzute, ca prin nişte uşi încuiate, spre cele inteligibile, şi a primit de la înţelepciunea dumnezeiască o oarecare înţelegere a tainelor ce pot fi ajunse de oameni, a zis: *Adânc pe adânc cheamă întru glasul căderii apelor Tale* (Ps. 41, 9).

Prin aceasta a indicat poate că toată mintea contemplativă care se aseamănă, din pricina invizibilităţii

[234] Puteți citi întregul poem aici: http://ro.wikisource.org/wiki/O,_-n%C5%A3elepciune_ai_aripi_de_cear%C4%83!.
[235] A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Origen.

naturale şi a adâncimii şi mulţimii cugetărilor, cu un *adânc*, după ce a străbătut toată orânduirea celor văzute şi a ajuns în ţara celor inteligibile, şi apoi s-a ridicat şi peste acestea prin mişcarea fulgerătoare a credinţei, [...] invocă precum se cuvine înţelepciunea duhovnicească, sau *adâncul* cu adevărat de nestrăbătut prin cunoaştere [*imediată* sau *pur raţionalistă*], ca să-i dăruiască *zvonul* căderilor Sale de apă, dar nu *căderile însele*; adică cere să-i dăruiască o oarecare *înţelegere a credinţei*, care să-i facă cunoscute modurile şi raţiunile providenţei dumnezeieşti referitoare la toate cele ce sunt [există]"[236].

Treptele cunoaşterii urcă spre *vederea lui Dumnezeu* (teoptia). Dorul de Dumnezeu din om este cel care doreşte să vadă *faţa Sa*, slava Sa, lumina Sa veşnică:

Strigând mi-au venitu-mi ameţală,
Mi-au amurţit limba-n osteneală.

Ochii să tâmpiră de zăbavă [aşteptare]*,*
Dorind, Doamne, de svânta Ta slavă.
(Ps. 68, 7-10)

Cândva de-aş vedea-mă să-Ţ prăvesc în faţă,
Să-m bucuri şi mie sufletul de viaţă,
Inema şi trupul să stea-n gânduri bune

---

[236] Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Ambigua*, traducere din greceşte, introducere şi note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1983, p. 346.
Reproducem, de la aceeşi pagină, nota 440, şi o parte din comentariul Părintelui Stăniloae:
„[...] Mintea noastră ca abis cheamă mereu abisul dumnezeiesc. [...] Iar din abisul dumnezeiesc se revarsă faptele Lui de iubire, darurile Lui, sensurile Lui, ca nişte ape în avalanşă, pe care fiinţa noastră le primeşte lărgindu-se continuu.
Abisul acesta nu poate fi văzut, nici valurile iubirii Sale spre lume, şi înţelesurile şi motivele lor. Mintea noastră poate auzi numai zvonul acestor avalanşe, ecoul lor. Şi aceasta, numai când a trecut dincolo de toate chipurile şi zvonurile finite ale lucrurilor finite, care sunt produsele avalanşelor divine.
Zvonul acesta nu ne dă cunoaşterea valurilor de iubire ale lui Dumnezeu, căci nu ne mijloceşte pătrunderea în abis şi nici avalanşa apelor Lui. Aceasta n-am putea-o suporta. Dar sesizarea zvonului apelor Lui e şi ea *o cunoaştere* şi *o trăire*. Şi impresia a ceea ce se cunoaşte şi se trăieşte e covârşitoare.
Căci abisul dumnezeiesc e totuşi simţit din zvonul supraformidabil al valurilor Lui de putere şi de iubire. Zvonul nu ne lasă numai cu o teologie negativă teoretică [*teologia apofatică ortodoxă*, cea care vorbeşte despre *întunericul dumnezeiesc*, este ceva diferit de *teologia negativă teoretică*, şi care Îl defineşte pe Dumnezeu prin ceea ce *nu este*, prin negaţii: *nu este văzut*, *nu este materie*, *nu este circumscris în spaţiu şi timp*, etc.], ca la Evagrie Ponticul [eretic], cum socoteşte Hausherr sau chiar Hans Urs von Balthazar. Prin acest zvon vine totuşi ceva din abisul dumnezeiesc la noi; avem totuşi o anumită experienţă a lui".

De Domnul, de Cel viu, cât să nu poci spune[237].
(Ps. 83, 7-10)

Că la Tine este de viaţă fântână
Şi-ntr-a Ta lucoare vom vedea lumină.
(Ps. 35, 21-22)

Fiinţa umană se poate face părtaşă, întru cunoştinţă, luminii dumnezeieşti şi vieţii Sale cereşti, prin duh:

Şi Tu, Doamne svinte, îm trimiţ lumină,
De-m luminez faţă cu rază senină.

Ş-al meu întunerec dobândeşte rază
Dintr-a Ta lucoare ce strălumineează.
(Ps. 17, 77-80)

Cugetul îm svinţeşte, ochii luminează
Dintr-a Ta strălucoare de senină rază.
(Ps. 12, 11-12)

Raza creatoare a luminii dumnezeieşti (sesizabilă adesea şi în iconografia ortodoxă) este cea care îl aduce pe om întru fiinţă, din *întunerecul* nefiinţei, dar şi cea care îl aduce din nou la viaţă, scoţându-l din *întunerecul* păcatelor, al infernului interior sau al Iadului propriu-zis.

Despre *raza* aceasta vom avea multe de discutat la Eminescu, unde *raza ta şi geniul morţii* este *raza gândirii cei eterne* şi Îl reprezintă pe Cel ce este Izvorul vieţii dar şi Judecătorul căderii umane, pe care o pedepseşte cu moartea, într-o înţelegere înaltă simbolică.

Isihasmul, remarcat şi de studiile literare ca fiind învăţătura spirituală fundamentală a *Învăţăturilor* lui Neagoe Basarab, dar şi a *Cazaniilor* lui Coresi şi Varlaam – sursele de bază fiind identificate în omiliile lui Ioan Caleca şi Calist Patriarhul, doi patriarhi isihaşti, al doilea fiind ucenic al Sfântului Grigorie Sinaitul (din acelaşi Calist Patriarhul, Eminescu obişnuia să copieze sârguincios în caietele sale,

---

[237] *Cât să nu poci spune* este foarte probabil o parafrază la *cuvintele de nespus* de la II Cor. 12, 2-4: „Cunosc un om în Hristos, care acum paisprezece ani – fie în trup, nu ştiu; fie în afară de trup, nu ştiu, Dumnezeu ştie – a fost răpit unul ca acesta până la al treilea cer. Şi-l ştiu pe un astfel de om – fie în trup, fie în afară de trup, nu ştiu, Dumnezeu ştie –, că a fost răpit în rai şi a auzit *cuvinte de nespus*, *pe care nu se cuvine omului să le grăiască* (subl. n.)”.

descoperind, într-o rugăciune a acestuia, cea mai bună *cunoaștere* şi *descriere* – în opinia lui Eminescu – a naturii umane) –, se poate sesiza şi în formula poetică oferită de Dosoftei *Psaltirei*.

Slava lui Dumnezeu (*strălucirea* feței lui Dumnezeu) sau lumina dumnezeiască este copleşitoare, este numită *negură* pentru că este *întuneric supraluminos*, după cum am precizat deja, mai devreme:

Lumina scripeşte supt svinte-Ţ picioare
Cu negură groasă de grea strălucoare.

Când ai să faci cale unde Ţi-i cuvântul,
Ai heruvimi gata de-s repez ca vântul.

Pus-ai întunerec de-Ţ ascunzi lumina,
Cu sălaş de ape ce-ai făcut cu mâna.

Şi pre denainte-Ţ nuorii fac cale,
Cu ploaie aprinsă curând [curgând] *ca o vale.*
(Ps. 17, 27-34)

Cine poate sta să vază
De pre nouri cum dai rază?
Că de-atocma nu Ţi-i nime,
Nice gios, nice-n nălţime. /.../

Cu neguri este Tavorul,
Ermonul i-i nalt pogorul.

Abi-aşteaptă să Te vază,
De pre dânşii 238 *să dai rază...*
(Ps. 88, 25-28, 51-54)

Aceeaşi slavă dumnezeiască a fost văzută de departe de poporul lui Israel, pe muntele Sinai, şi în *Vechiul Testament* (într-o înţelegere duhovnicească, *munţii* semnifică *înălţimea vederii* şi a cunoaşterii).

Doar că, atunci „când Dumnezeu ameninţă, norul este întunecos, ca pe Muntele Sinai.

[238] De pe munţii Tabor şi Ermon, pe care Hristos Şi-a dezvăluit Apostolilor slava Sa dumnezeiască.

Că spune *Scriptura*: *A intrat Moise în nor şi în negură; şi ca aburul, aşa se purta fumul* [Ieş. 24, 18].

Profetul David, vorbind de ameninţarea lui Dumnezeu, spune: *Întunecoasă apă în norii văzduhului* [Ps. 17, 3]"239. Sau:

Pre denainte-I foc merge,
De arde cei fără lege.

Fulgerile Lui cu pară
Ard de să văd preste ţară.

Pământul să-mplu de frică,
Munţâi să topesc de pică
Şi cură ca neşte ceară,
Văzând pre Domnul în ţară.

Şi de faţa Lui cea svântă
Tot pământul să spăimântă.

Cerurile grăiesc toate,
De-I spun dreptatea-n gloate.

Şi toţ oamenii văzură
Slava Lui de să-ncrezură.
(Ps. 96, 11-24)

Atât în *Vechiul Testament*, cât şi în *Noul Testament*, adică atât înainte cât şi după întruparea Cuvântului lui Dumnezeu, oamenii au văzut aceeaşi slavă veşnică a Treimii, cei cărora S-a revelat, pentru că mântuirea oamenilor a fost şi este sinonimă cu îndumnezeirea lor:

„Sfântul Grigorie Palama operează cu o înţelegere mai subtil nuanţată a noţiunilor de *mântuire* şi *îndumnezeire*, care îi permite printre altele să evite *un hiat* dintre Vechiul şi Noul Testament şi să afirme, din contră, *continuitatea teofaniilor* şi *identitatea* revelaţiei şi a experienţei ei îndumnezeitoare în cele două Testamente.

În întreaga istorie a mânturii, oamenilor li se descoperă aceeaşi slavă necreată a lui Dumnezeu văzută de patriarhi, profeţi, Maria, apostoli, sfinţi, într-un proces sinergic de urcuş

---

[239] Sfântul Ioan Gură de Aur, *Scrieri III. Omilii la Matei*, op. cit., p. 651.

ascetico-contemplativ al omului şi de pogorâre energetică a lui Dumnezeu"[240].

Vederea luminii dumnezeieşti cu ochii inimii, ai duhului, rămâne dezideratul aflat în centrul spiritualităţii ortodoxe, aşa cum îl traduce Dosoftei în psalmii versificaţi, în descendenţa tradiţiei apostolice şi patristice.

Ceea ce face posibilă această *revelare* sau *extaz mistic* este *paza inimii şi a minţii* de gândurile întinate, însoţită de rugăciunea neîncetată, *neptică* sau *veghetoare*:

Pentru-aceea vă luaţ sama tot omul,
De vă rugaţ cu tot gândul cătră Domnul.

Şi feriţ să nu vă scape gând din minte,
Ce să prăznuiţ în rugă cu herbinte.
(Ps. 75, 23-26)

Că vei zidi, Doamne svinte,
Sionul ca de mainte
Şi Ţ-vei ivi svânta faţă
Cu slavă şi cu dulceaţă.

Că le vei căuta de rugă
Celor din pedeapsă lungă,
Şi de dânş nu-Ţ va fi greaţă,
[De cei] *Ce să roagă cu dulceaţă. /.../*

Şi Domnul din ceri, dând rază,
Caŭtă spre pământ să vază
Şi s-auză de durere
Celor ferecaţi în here [fiare, lanţuri] */.../*

Să-m dai veste şi cu bine
Pentru zâle ce-am puţâne,
Şi când îm vei lua viaţa,
Mă rog, Doamne, să-Ţ văz faţa.
(Ps. 101, 53-60, 67-70, 83-86)

Pentru isihaşti, există şi *rugăciunea tăcerii* înaintea lui Dumnezeu: *Tu, Doamne, mi-ascultă / Ruga din tăcere* (Ps. 53, 7-8). „Tăcerea este taina veacului viitor"[241].

---

[240] Diac. Ioan I. Ică Jr., op. cit., p. 196.

Dar versul lui Dosoftei nu poate să nu ne amintească *Psalmul* arghezian: *Ruga mea e fără cuvinte, / Şi cântul, Doamne, mi-e fără glas. / Nu-ţi cer nimic. Nimic ţi-aduc aminte. / Din veşnicia ta nu sunt măcar un ceas. // Nici rugăciunea, poeate, nu mi-e rugăciune, / Nici omul meu nu-i, poate, omenesc. / Ard către tine-ncet, ca un tăciune / Te caut mut, te-nchipui, te gândesc*.

Ceea ce, în contextul epocii moderne, poate fi interpretat ca *nihilism* şi *revoltă*, dacă e privit în matca sa tradiţională, se descoperă a fi anihilare de sine şi de egoul propriu, ascetică, şi care se mai numeşte şi *pocăinţă*, în aceeaşi tradiţie, ignorată adesea de studiile literare.

Pentru conştiinţa ascetică ortodoxă, întoarcerea la *nihil* înseamnă întoarcerea la *materialul de creaţie* al lui Dumnezeu (avva Sofronie de la Essex[242]) şi oferire de sine spre *remodelare* de către acelaşi Creator care l-a extras pe om din nefiinţă şi l-a destinat vieţii şi slavei Sale eterne.

Fără prea multă adâncire în subtilităţile teologice – măcar şi teoretic, acestea ar fi trebuit să constituie o platformă de cercetare pentru determinarea particularităţilor poeziei sale –, Tudor Arghezi[243] a fost transplantat din pământul culturii sale monastice direct în arealul teologiei protestante a lui Karl Barth[244] şi Paul Tillich[245], pe care ar fi anticipând-o.

Vom reveni însă asupra acestei dezbateri la momentul potrivit.

Lumina lui Dumnezeu este slava nesfârşită a Bisericii sau Împărăţiei veşnice (*C-am îndrăgit, Doamne, a Ta svântă casă* [Biserică]*, / Pentr-a ei frâmseţe să fie aleasă. / Cu slava Ta, Doamne, ce o luminează, / De dă cuviinţă şi sloboade rază.* – Ps. 25, 17-20), dar este şi focul cel nestins care arde veşnic pe cei necuraţi: *Să-i pui ca cuptoriul ce arde cu pară, / 'N vremea* [arătării] *feţii Tale, când vei veni-n ţară* (Ps. 20, 23-24), când vei veni, adică, pe pământ, a doua oară, la Judecată.

Dacă cerul material, sensibil, era o *urzeală* cu stele, împărăţia cerului, cea spirituală, este *de mătasă* (*sonorităţi argheziene* de felul acesta sunt arhiprezente în psalmii lui Dosoftei şi ne orientează spre o decriptare mult mai fină şi mai

---

[241] Sfântul Isaac Sirul, *Cuvinte despre sfintele nevoinţe*, în *Filocala românească*, vol. X, traducere, introducere şi note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1981, p. 474.

[242] Fericitul Sofronie Saharov: http://ro.orthodoxwiki.org/Sofronie_%28Saharov%29.

[243] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Tudor_Arghezi.

[244] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Barth.

[245] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Paul_Tillich.

subtilă a *materialităţilor* – greșit înțelese și definite ca „cea mai groasă materialitate”[246] – poetului modern: *Niciodată toamna nu fu mai frumoasă / Sufletului nostru bucuros de moarte. / Palid aşternut e şesul cu mătasă. / Norilor copacii le urzesc brocarte – Niciodată toamna*), fiind zidită prin urzeala rugăciunii neîncetate a ziditorilor (*dvoreţi*) care înalţă Biserica Lui, ale cărei pietre sunt ei înşişi:

... Şerbii toţ ce slujiţ pregiur Domnul,
Carii dvoriţ la Domnul în casă [biserică]*,*
În curţâle cele de mătasă.
Şi nopţâle ţâind dvorbă lungă [cu Dumnezeu]*,*
Vă rădicaţ mânule pre rugă,
În locurile Lui cele svinte,
Cu rugăciuni la Domnul priĭmite.
(Ps. 133, 4-10)

Zice şi în altă parte de *svânta Ta casă* [Biserică veşnică] care are *veşmânt de mătasă* (Ps. 73, 13-14), ca şi despre faptul că toată creaţia materială, sensibilă, va fi transfigurată la a doua venire a Domnului, şi atunci cerul şi pământul vor fi *ca haina ponosâtă* şi *Li s-a destrăma făptura / Din hire* [fire]*, ca vechitura. / Şi li-i depăna ca tortul, / De să vor schimba cu totul* (Ps. 101, 95-100).

Este adevărat că se poate vorbi aici despre o asemănare cu ocupaţia tradiţională românească a torsului şi ţesutului dar, în acelaşi timp, imaginile plastice ale lui Dosoftei nu sunt doar *simple figuri de stil*, inspirate de o *imaginaţie populară*, ci reprezintă, secondând referatul biblic, o dezvoltare, o detaliere imagistică a unei expresii a *Scripturii*, din psalmul 101, 27 (*Psaltirea* ne-versificată) care precizează că făptura mâinilor Lui, cerul şi pământul, vor îmbătrâni şi vor fi ca o haină veche, atunci când va veni Dumnezeu Cuvântul şi va transfigura lumea aceasta şi-i va judeca pe oameni.

Anticipăm, dar acest procedeu *literar*, prin care este extrapolată metaforic o sintagmă biblică, îl vom semnala mai târziu la Cantemir şi apoi la Eminescu şi nu cred că greşesc dacă spun că *precedentul Dosoftei*, cu autoritatea lui ierarhică şi eclasială, a îngăduit şi a deschis calea pentru această *libertate literară* pe care şi-au însuşit-o ulterior şi alţi scriitori.

---

[246] Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Ed. Paralela 45, p. 624.

Nu vom trece cu vederea nici o anumită libertate de limbaj, specifică lui Dosoftei, şi care este înrudită cu *vorbirea naturală* (ca să folosim un eufemism) a lui Arghezi, autorul de *Psalmi* moderni, purtat în vecinătatea revoltei nihiliste tocmai din cauza nedescifrării corecte a limbajului său dur, coroziv, plin de asperităţi şi pe deasupra, eliptic.

Dar la această discuţie ne vom întoarce mai târziu.

Pe de altă parte, nu ne mai mirăm de Arghezi, când Dosoftei însuşi, cât era el de mitropolit, a fost condus pe panta *laicizării* şi a *secularizării*, pe care, pe traseu exegetic, vor aluneca şi Miron Costin, Cantemir, cronicarii..., aş putea spune: *toţi cu toţii*.

Recent însă, cineva semnalează că, săvârşind versificarea *Psaltirei*, Dosoftei avea mai întâi de toate, înaintea ochilor, „turma pe care trebuia să o conducă" şi că „nu e mânat în primul rând de rigori *prozodice*, ci de exprimarea cât mai adecvată a sensului creştin.

Desigur, pentru noi, azi, descifrarea este mai grea – multe conotaţii în mare parte s-au pierdut, cum ar fi cele ale *elementelor naturale* (cer, pământ, apă, izvoare, munţi, diverse animale etc.), de aici impresia că prin unele adaosuri mitropolitul parţial ar fi laicizat textul"[247].

Aşa, spre exemplu, Eugen Negrici a considerat că *versificatorul*, „căutând rima la cuvântul *Ierusalimul*, el a trezit o imagine realistică de un umor involuntar, prin sunetul laic pe care îl conţine: *Doamne svinte, păgânii veniră / În ţara Ta de o răsâpiră /.../ Şi feceră Ierusalimul / Ca o cramă când i să ia vinul* [Ps. 78, 1-2, 5-6]"[248].

Numai că lăsarea *Ierusalimului ca o cramă* de către cei care îl dărâmă şi-l jefuiesc, nu este o comparaţie metaforică născută de imaginaţia lui Dosoftei, această exprimare există în traducerile anterioare ale *Psaltirei* (*Psaltirea Şcheiană* şi cea coresiană[249]) şi se păstrează, ulterior, şi în *Biblia* de la 1688 [250].

Manuela Tănăsescu, socotind că semnificaţiile mistice şi profetice ale *vinului* ar trebui să fie indubitabile, consideră că

[247] Manuela Tănăsescu, op. cit., p. 332-333.
[248] Eugen Negrici, *Poezia medievală...*, op. cit., p. 52.
[249] Cf. Al. Andriescu, *Psalmii în literatura română*, Ed. Universităţii „Aleaxandru Ioan Cuza", Iaşi, 2004, p. 20-22.
[250] E drept că traducerile moderne renunţă la această opţiune pentru o variantă *adaptată* la percepţia unui public nerăbdător cu simbolurile adânci: „făcut-au din Ierusalim ruină" (Ps. 78, 1 – Biblia 1988).
În ediţia Bartolomau Anania, 2001, se spune „făcut-au Ierusalimul colibă prădată", cu precizarea, la nota de subsol, că sensul literal este „făcut-au Ierusalimul ca şi cum ar fi fost o colibă a paznicului livezii (sau viei)".

eroarea de interpretare a lui Negrici este „simptomatică pentru condiţia receptării literaturii vechi: secularizarea a mers atât de departe încât a reuşit să pună între paranteze o bună parte din zestrea noastră culturală, lipsindu-ne de o vastă moştenire şi amputându-ne capacitatea de a o mai valorifica.

Astfel pierdem sensul cutremurător al profanării Ierusalimului, şi, ca urmare a acestei păgubiri semantice, pentru noi, azi, lumea întreagă îşi pierde sacralitatea, nu mai este o *vie sădită* de mâna Domnului, cum află creştinii în fiecare duminică, ci se transformă într-o *crâşmă* la margine de autostradă”[251].

În acelaşi *simptom secularizant* aş integra şi *folclorizarea abuzivă*:

„Nevoit să inventeze un limbaj poetic, Dosoftei va folosi în structura lingvistică a imaginilor elemente populare în primul rând.

Recunoaştem cu uşurinţă în psalmul 7, v. 41-42, din versiunea poetică a lui Dosoftei, un foarte cunoscut proverb românesc adaptat de circumstanţă nevoilor versificării: *Cine va săpa groapă altuia să-l surpe, / Sângur ş-va cădea-n râpă şi viaţa ş-a rupe*”[252].

Sursa lui Dosoftei nu este *paremiologia populară*, aşa cum propunea Al. Andriescu – deşi recunoaştea că imaginea se regăseşte şi în *Psaltirea Şcheiană* – ci *Scriptura*, în mod indubitabil: „Groapă a săpat şi a adâncit-o şi va cădea în groapa pe care a făcut-o” (Ps. 7, 15), „Săpat-au înaintea mea groapă şi au căzut în ea” (Ps. 56, 9), „Cel ce umblă fără prihană va fi mântuit, iar cine apucă pe căi strâmbe va cădea într-o groapă” (Pilde 28, 18), „Cel ce sapă o groapă poate să cadă în ea” (Eccl. 10, 8), „Se cuvine oare a răsplăti cu rău pentru bine? Ei însă sapă groapă sufletului meu” (Ier. 18, 19), etc.

Sensul biblic este acesta: a *săpa groapa altuia* înseamnă a-i dori sau chiar a-i pregăti mormântul, moartea, dar Dumnezeu dejoacă planurile uneltitorilor. În niciun caz nu e *un proverb popular*.

Dar să mergem mai departe. Dumnezeu Se zideşte însuşi *ca o cetate* în cei ce se roagă (cf. Lc. 17, 21: *împărăţia lui Dumnezeu este înăuntrul vostru*) cu nădejdea în mutarea din

---

[251] Manuela Tănăsescu, op. cit., p. 333-334.

[252] Al. Andriescu, *Studiu introductiv* la: Dosoftei, *Opere 1 (versuri)*, op. cit., p. XXXVII.

Ierusalimul cel de jos în cel de sus şi din *mulţimea* de aici la *moşnenii* care au *parte* cu El:

Mă veselesc de vestea ce-m vine,
De mă-mbie drepţii cu sine
Să-ntrăm cătră Dumnezău în casă,
La curtea cea svântă ce-ş aleasă.

Eram oarecând stând cu mulţime
În curtea ta, Ierusalime,
Ce şi de-acmu încă ni-om sui-ne,
De ne-a spori Dumnezău cu bine,
Cu moşnenii Tăi ce le ţâi parte,
Unde Te zideşti ca o cetate.
(Ps. 121, 1-10)

Dorul de Dumnezeu, care, în termenii *Scripturii*, este o *sete* a sufletului şi a trupului, în acelaşi timp, o ardere a întregii fiinţe umane în dragostea pentru El, este descris şi de Dosoftei în detalii aproape fiziologice, de un realism al suferinţei interioare ce caracterizează această tensiune a aşteptării vederii Sale, care stă – după cum se observă – alături de expresii mistice şi simbolice care sunt total străine de sfera descriptivismului realist:

În ce chip doreşte cerbul de fântână,
Cându-l strânge setea de-l arde-n plămână,
Sufletul mieu, Doamne, aşa Te doreşte,
Cu sete aprinsă, de mă veştezeşte.

Mişelul [sărmanul] *mieu suflet de Tine-nsătează,*
De Domnul puternic şi viu, să Te vază.

Cândva de-aş agiunge să Te văz în faţă,
Să-m astâmpăr de sete în trai de dulceaţă.

De-aceasta mi-i jele cu inemă arsă
Şi ochii miei lacrămi în tot ceasul varsă, /.../

Unde-mi vine-aminte de svânta Ta faţă,
Mi se varsă-n suflet răceală de gheaţă,
De dor ce m-agiunge de svânta Ta casă
Şi de corturi tinse în funi de mătasă.

(Ps. 41, 1-10, 13-16)

Corturile sfinţilor în Rai, *tinse în funi de mătasă*, reprezintă o imagine mistică exprimată în termenii concreteţii, dar care nu intenţionează decât să constituie o realitate sugestivă, indicii simbolice către o hermeneutică anume.

În schimb, suferinţele descrise mai sus sunt, în acelaşi timp, *lăuntrice* şi *fizice*, reale şi realist expuse, avându-şi însă originea în durerea de natură spirituală.

Cele relatate în acest psalm ţin, într-o înţelegere ortodoxă, de o anumită experienţă mistică, însă nu mai intrăm în amănunte.

Reţinem faptul că dorul de a-L vedea pe Dumnezeu, de a trăi revelarea Sa întru lumina necreată a harului Său, este unul sfâşietor şi caracterizează în mod esenţial spiritualitatea oamenilor de pe aceste meleaguri.

De aici şi până la poetul *mâhnirilor abstracte* [253], cum îl definea G. Călinescu pe Dosoftei, este o distanţă semnificativă.

Dorul psalmistului este *foarte concret*, nu e *abstract*, aşa cum slava lui Dumnezeu nu e *o abstracţiune*, ci *o realitate concretă*, chiar dacă *nematerială* – concreteţea ei depăşeşte infinit *umbra* materiei, a lumii care e *vis şi părere*.

Tot la fel simbolurile mistice nu se pot încadra la *abstracţiuni*, pentru că sunt, de fapt, *vederi extatice*.

Isihastului i se indică să-şi îndrepte cugetarea spre umilinţă şi recunoaşterea păcatelor, dar şi spre amintirea Raiului şi a Iadului, ca cele două alternative veşnice care îi sunt puse înainte omului, spre alegere.

Descriind dorul său de Paradis, în parafraza pe care o face psalmilor davidieni, Dosoftei reuşeşte să ne ofere o imagine a Raiului absolut tulburătoare – şi se va putea face o comparaţie între aceasta şi descrierile similare ca subiect pe care le prezintă Varlaam şi Cantemir, pe care le vom reproduce într-un capitol viitor.

Spre deosebire de cei doi amintiţi, dintre care Varlaam insistă pe starea de beatitudine a Sfinţilor, iar Cantemir asupra frumuseţii *neputrede* a naturii paradisiace, Dosoftei ne reprezintă *curţile Domnului* într-o incredibilă notă de

---

[253] „Dosoftei are acea curgere mieroasă a limbii, densitatea de lichid greu a frazei, materialitatea vorbei, care dau mireasmă mâhnirilor abstracte" – G. Călinescu, *Istoria literaturii române. De la origini până în prezent*, ediţie nouă revăzută de autor, text stabilit de Al. Piru, Ed. Vlad & Vlad, Craiova, 1993, p. 49.

sensibilitate şi gingăşie (la care nu ne-am fi aşteptat), subliniată prin comparaţii cu universul *neînsemnat* – care ne îndeamnă să reflectăm la predilecţia lui Arghezi (îi putem enumera tot aici şi pe Eminescu, Topârceanu[254], Ion Barbu, Eugen Ionescu, ultimul debutând cu *Elegii pentru fiinţe mici*) pentru acelaşi tip de *atenţie*, dar şi la apetenţa, redirecţionată, a poeţilor prepaşoptişti pentru *drăgălăşenii* şi diminutivări:

Câtu-s de iubite şi de drăgălaşe
Şirurile Tale cele de sălaşe [255]*!*

O, Dumnezău svinte, că eu nice-n visuri,
Nice-n deşteptare nu-Ţ uit de şiruri,
De le duce dorul mişelul mieu suflet,
Şi curţâle Tale nu-m mai ies din cuget. /.../

Ca o vrăbiuţă ce să încuibează
'N streşină de casă deaca să-nsărează,
Şi ca turtureaua de cuib ce-ş gătează,
De de-abia aşteaptă cu pui să să vază,
Aşe mi-e de grijă să Te văz mai tare,
O, Dumnezău svinte,-n jărtve la oltare [altare].

Că Dumnezău Tu-m eşti, şi de-mpărăţâie
Nime nu-i ca Tine cuvântul să-ş ţâie.
Ferice de-acela cine lăcuieşte
În svânta Ta casă de Te proslăveşte. /.../

Când va veni mare valea de plânsoare [256]*,*
Când Domnul va face giudeţ şi strânsoare, /.../
Atunce direpţii tâlniş [257] *bun vor face*
Între lucori svinte de îngeri cu pace.
(Ps. 83, 1-6, 11-20, 25-26, 29-30)

Sfinţii – şi sfinţenia – sunt percepuţi aici ca făcând parte din paradigma nevinovăţiei şi a sensibilităţii absolute, a pruncieі desăvârşite în ce priveşte răutatea.

[254] George Topârceanu: http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Top%C3%AErceanu.
[255] Şirurile de sălaşe constituie o parafrază la: „În casa Tatălui Meu multe locaşuri sunt" (In. 14, 2).
[256] *Valea de plânsoare* înseamnă *valea plângerii* sau *valea lui Iosafat*, în care va avea loc Judecata.
[257] *Tâlniş = întâlniş*, întâlnire (?).

În *priveliştea* oferită de Dosoftei, Raiul este locul neprihănirii, al inocenţei inimii: *de nu vă veţi întoarce şi nu veţi fi precum pruncii, nu veţi intra în împărăţia cerurilor* (Mt. 18, 3).

Despre mitropolitul Dosoftei, Ion Neculce afirmă că era *pre învăţat, multe limbi ştie: elineşte, lătineşte, sloveneşte şi altă adâncă carte şi-nvăţătură, deplin călugăr şi cucernic, şi blând ca un miel. În ţara noastră pe-ceasta vreme nu este om ca acela* [...] *că dzic oamenii că-i sfânt* [258].

După caracterizarea lui Neculce, putem spune că Dosoftei a împlinit preceptul: *fiţi dar înţelepţi ca şerpii şi nevinovaţi ca porumbeii* (Mt. 10, 16).

Dacă aşa trebuie să fie sfinţii şi drepţii, pe de altă parte, psalmii urmăresc îndeaproape şi psihologia păcătosului, a omului care se luptă cu Dumnezeu, teomah, care-i prigoneşte pe cei nevinovaţi şi care se află, din punct de vedere caracterologic, la antipodul a ceea ce este omul credincios:

Rădică-Te, Doamne, cu a Ta tărie,
Să să părăsească omul de mândrie /.../
Dară căce, Doamne, Te mutaş departe
La loc de nevoaie şi de greutate,
Şi pre necuratul laşi de să dezmiardă,
De să sămeţeşte pre mişel [sărman] *şi-l pradă?* [259]

Sfatul şi voroava ce fac necuraţâi
Tind sâlţe şi laţuri să strice pe alţâi. /.../
Că şi păcătosul cu mult să făleşte
În dezmierdăciune, căce-i prisoseşte.

Asuprele face, şi-l grăiesc de bine [260]*,*
Mânie pre Domnul cu rău ce-are-n sine.

Şi nu va să cerce să-ş afle folosul [sufletesc]*,*
Ce stă-ntr-a sa pizmă-n tot ceas păcătosul.

---

[258] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. critică şi studiu introd. de Gabriel Ştrempel, Ed. Minerva, Bucureşti,1982, p. 313-314.

[259] Dosoftei urmăreşte cu fidelitate ideea psalmilor din Scriptură. A nu se deduce de aici vreo îndepărtare de filiera biblică şi ortodoxă şi vreo apropiere de cugetarea nihilistă. De asemenea, interogaţii *virulente* de genul acesteia, care sunt de fapt un ţipăt către Dumnezeu, se pot regăsi nu de puţine ori în *Scriptură* şi prezenţa lor pledează pentru neîntemeierea catalogărilor *frugale* ca sceptici şi nihilişti, pe baza unor exprimări similare, a unora din poeţii sau scriitorii noştri moderni.

[260] E lăudat de alţii cel păcătos, pentru că e puternic şi îşi permite să facă nedreptăţi şi să rămână nepedepsit.

De toţ dumnezăii mai presus să urcă [261]
Şi căile sale pre [în] *tot ceasul spurcă.*

Vor lipsi din faţă-i a Tale giudeţe,
Că-n svânta Ta lege n-a vrea să să-nveţe.

Şi căce ş-va-nvince preste toţ pizmaşii,
Inema i-va zâce să nu-ş mute paşii
Din rudă de rudă până nu va face
Peste toată lumea vrajbă şi nepace.

Gura i-este plină de amărăciune,
De blăstăm, de hulă şi de-nşelăciune.

Supt limba lui este trudă şi durere,
Şi-n gândul său poartă să facă [altora] *scădere.*

Ascuns să supune-n leşnici cu bogaţâi,
Ca să viclenească, să nu-l prinză alţâi.

Cearcă să găsească vreme pre-ndemână
Întru să ucigă pre cel fără vină.

Şi cu ochii lacomi pre mişel [sărman] *prăveşte,*
Ca leu în ogradă ascuns leşuieşte,
Tupilă s-apuce şi să căpuiască,
Pre mişel să tragă-n laţ şi să-l smerească [262].
(Ps. 9, 53-54, 59-64, 67-92)

Cred că este o primă conturare literară deosebită, în limba română, a *personajului negativ*, cu elemente de analiză care tinde spre mari adâncimi psihologice.

Păcătosul *fără de minte* ameninţă pe cel ce-şi pune încrederea în Dumnezeu: *Zică cât le place ceia ce n-au minte, / De vor să mă sparie cu a lor cuvinte, / Să fug pre la munte cu pădure deasă, / Ca o vrăbiuţă să mâi* [263] [să rămâi] *fără casă* (Ps. 10, 2-6).

---

[261] Adică n-are niciun Dumnezeu.
[262] *Să-l smerească* în sensul: să-i facă rău sau chiar sau să-l ucidă.
[263] Verb arhaic, pe care îl mai folosește însă Eminescu: Astfel ades eu nopți întregi am mas / Blând îngânat de-al valurilor glas (Fiind băiet păduri cutreieram).

Dar, în viziunea lui Dosoftei, fericirea şi puterea nu ţin de evidenţă: *Strâmbătatea cine o iubeşte, / Acela el sângur sufletul ş-ureşte* (Ps. 10, 19-20) şi *Ce folos este de cinste / Omului fără de minte, / Ce-şi dă firea omenească / Pre fire dobitocească* (Ps. 48, 39-42).

Dumnezeu, care-*ndelung rabdă şi tace* (Ps. 9, 98), care *Milosu-i şi-ndurat Domnul / Că rabdă-ndelung pre omul, / Şi cu mila Sa cea mare / Ne fereşte de certare. / Nu ne ţâne-n veci mânie / Prin păcate, cu urgie...* (Ps. 102, 27-32), este însă înspăimântător atunci când Se mânie pe cerbicia umană – şi Dosoftei ne procură din nou pagini impresionante de poezie:

Piatră cu jăratec, cu foc împreună,
Cu multă tărie Domnul din ceri tună.

Da-ş-va de sus glasul, săgeţ va trimite,
Greşiţii să-ş moaie inemi împietrite.

Pre pizmaş goni-i-va cu fulgere multe
Şi le va da spaimă cu săgeţ mănunte.

Mările săca-va de s-a vedea fundul,
Apele fugi-vor de-a rămânea prundul,
De îngrozâtură şi de grea-nfocare
Ce-a să slobozească Domnul cu suflare.
(Ps. 17, 35-43)

Dumneză, din svântul Tău sălaş faci cale,
Când stoleşti către război oştile Tale. /.../

Când Te-ai pogorât la dânş într-acea ţară,
Toate apele cu sânge să-nchegară.
Şi cu urlete ploi mare vărsa tare,
De herbea undele-n bezne ca-n căldare.

Şi din nuori mergea hreamăt şi săgete,
Să-ngrozească eghiptenii, să să certe [264].

Glasul tunetului Tău trăsniia-n roată,
De-Ţ lumina fulgerile lumea toată.

---

[264] Să se pocăiască egiptenii.

S-au strămutat de cutremur pământul,
Când ai tăiat cale-n mare cu cuvântul,
De-ai uscat într-însă vaduri în vânt mare,
Că Tu, Doamne, ai făcut cărări prin mare.
(Ps. 76, 31-32, 41-52)

Psalmii încep o tradiţie pe care o va urma *Ecclesiastul*, cea a denigrării deşertăciunilor lumeşti şi a vanităţii umane.

Tema aceasta a făcut carieră în literatura românească.

Lumea şi omul sunt mari minuni ale lui Dumnezeu, dar, în comparaţie cu Dumnezeu însuşi, ele – parafrazând pe Eminescu – *n-ajung nici umbra măreţiei Tale* (*Fata-n grădina de aur*):

Zâlele cu număr mi-s la Tine-n palmă,
Nainte-Ţ mi-i statul nice de o samă.

Că lumea aceasta-i ca o miză mică,
Omul, cât de-a hirea, este o nemică.

De vreme ce trece ca o umbră rară,
Zădar să trudeşte de zî până-n sară,
De ş-agoniseşte s-aibă şi pre mâine;
Strânsura ce strânge nu şti cui rămâne.
(Ps. 38, 15-22)

Să te temi de zî cumplită,
Să nu-ţ dea de călcâi smântă.

Cela ce ai bogăţie,
Să nu stai în sămeţâie,
Ni s-aibi nădejde-n frate [în rude]*,*
Sau în om, la greutate.

Şi cu ce schimb va da omul,
Să să schimbe de la Domnul?
Cu preţ de răscumpărare
Sufletului, de pierzare?

Fi-i-va truda [munca veşnică] *nencetată,*
Că la iad nu va fi plată.
(Ps. 48, 13-24)

Nu-ntoarce, Doamne, pre omul
Să-l cuprinză-n jele somnul[265]*,*
C-ai zâs să să-ntoarcă-n tină
Tot omul de supt lumină.

De i-ar fi viaţa [atât] *de lungă*
'Ntr-o mie de a[n]*i s-agiungă,*
Naintea Ta este scurtă
Ca cea zî de ieri trecută.

Şi ca strajea cea de noapte
Îi sunt zâlele lui toate.

Ca neşte şegi, fără treabă,
I să trec a[n]*ii cu greabă,*
Ca otava ce să trece
De soare şi de vânt rce,
De demineaţă-i cu floare,
Sara-i veştedă de soare,
A doua zî să usucă,
Ca-n cuptori când o aruncă. /.../

Şi de svânta Ta lumină
Veacul nostru ne-nstrăină.
Zâlele noastre le neacă
Urgia Ta şi le sacă.

A[n]*ii ni să trec cu grabă,*
Ca o painjină slabă.
(Ps. 89, 9-26, 31-36)

Pleacă-Ţ auzul spre mine
Şi să-m hii, Doamne, cu bine.

Şi la ce zî Ti-oi striga-Te,
Să-mi auz[i] *de greutate,*
Că-m trec zâlele ca fumul,
Oasele mi-s săci ca scrumul.

Ca neşte iarbă tăiată
M-este inema săcată,

265 Să nu-l ajungă moartea fiind deznădăjduit.

Că stă uitată de mine,
Ce-am uitat să mănânc pâine.

De suspinuri şi de jele
Mi-am lipitu-mi os de piele.

De-atocma cu pelecanul,
Prin pustii petrec tot anul,
Şi ca corbul cel de noapte
Îm petrec zâlele toate,
Ca o vrabie rămasă
În supt streşină de casă.

Toată zua mi să strâmbă
Pizmaşii miei, de-m fac scârbă,
Şi ceia ce mă-mbunează
Fac giurământ să mă piarză.

Am mâncat pâine de zgură
Şi lacrămi în băutură,
De faţa mâniii Tale,
Ce mi-ai dat de sus la vale.

Mi-s zâlele trecătoare,
De fug ca umbra de soare,
Şi ca iarba cea tăiată
Mi-este vârtutea săcată.

Iară Tu, Dumnezău svinte,
Tot eşti din veci, de mainte,
Şi petreci în rod de rudă,
Tu Te scoală fără trudă
De vei milui Sionul,
Şi să-l cruţ[i]*, că Tu-i eşti Domnul. /.../*

Că preste tot rod de rudă
Îţ sunt a[n]*ii fără trudă.*

Şi Tu, Doamne, cu cuvântul
Dintăi ai urzât pământul,
Şi ceriurile ce-s nalte
Sunt de mâna Ta lucrate.

Acelea toate s-or trece,
Iară Tu tot vei petrece.

Şi ca haina ponosâtă,
Când le-a hi vremea sosâtă,
Li s-a destrăma făptura
Din hire, ca vechitura.

Şi li-i depăna ca tortul,
De să vor schimba cu totul.

Iară Tu, Dumnezău svinte,
Tot eşti Domn, ca şi mainte,
Şi trăieşti pre aşezare
Ca cela ce eşti Domn tare.
(Ps. 101, 9-44, 87-104)

Şi ca tatăl ce i-i milă
De hiii săi când li-i sâlă,
Aşe nu să-ndură Domnul [nu e neîndurat],
Ce I-i milă de tot omul.

Că sângur [însuşi] *ne şti de faptă,*
Din ce ni-i hirea lucrată,
Ne şti că suntem din tină
Făcuţ, de svânta Sa mână.

De ne-ar hi zâlele multe
Ca iarba, tot ar hi scurte,
Şi ca floarea ce să trece
De soare şi de vânt rece,
De să destramă cu totul
Şi nu-ş mai cunoaşte locul.
(Ps. 102, 47-60)

Mai multe din imaginile de mai sus (omul *trece ca o umbră rară*, îi *trec zilele ca fumul* şi *ca umbra de soare*, ori *ca iarba* sau *otava*, zilele şi anii omului sunt ca *floarea* şi *ca o painjină slabă* – ca pânza de păianjen, etc.), specifice *Psaltirei*, *Ecclesiastului* şi altor relatări scripturale, se vor regăsi şi în poemul *Viiaţa lumii* al lui Miron Costin, despre care vom vorbi puţin mai jos.

De asemenea, ele pot fi sesizate, într-o descendenţă scripturală nedezminţită, şi în *Cazanii*, dar şi la Dimitrie Cantemir (*Divanul*).

La fel, rezonantă în literatura veche este şi tema *morţii care nu alege*, pe care o va reproduce şi poezia *modernă*, paşoptistă şi romantică:

Că măiestrul încă moare
Ca tot omul de supt soare.
Şi nebunul cu buiacul
Vor peri de pre tot veacul.

Ş-averea de dânş rămâne
De o iau rude străine.

Cât să vor scoate din casă,
Numele li s-a uita-să,
Li s-a uita şi mormântul,
Cât i-a-mpresura pământul.
(Ps. 48, 27-36)

„De altfel, Dosoftei le este, s-a constatat, dascăl”[266], în ceea ce priveşte această temă, multor autori viitori.

Tema o va aborda şi Miron Costin, dar Cantemir va ilustra magistral această secvenţă finală din existenţa umană terestră, în *Divan* – vom vedea la timpul potrivit.

Îi va urma de aproape, ca viziune şi sensibilitate, Arghezi, în poezia modernă. Nici Eminescu nu era străin de această cugetare:

Vezi pe-un rege ce-mpânzeşte globu-n planuri pe un veac,
Când la ziua cea de mâne abia cuget-un sărac...

Deşi trepte osebite le-au ieşit din urna sorţii,
Deopotrivă-i stăpâneşte raza ta şi geniul morţii; /.../

Poţi zidi o lume-ntreagă, poţi s-o sfarămi...orice-ai spune,
Peste toată o lopată de ţărână se depune.

[266] Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, op. cit., p. 127.

Mâna ce-au dorit sceptrul universului şi gânduri
Ce-au cuprins tot universul încap bine-n patru scânduri...
(*Scrisoarea I*)

Căci *Fiecare vede că înţelepţii mor, cum mor şi cei neînţelepţi şi nebunii, şi lasă altora bogăţia lor* (Ps. 48, 10).

Pentru că am amintit în câteva rânduri de Arghezi – se întâmplă de multe ori ca cititorul să rămână uimit, „presimţindu-l pe Arghezi sau pe Voiculescu"[267] în poezia lui Dosoftei (se consideră, de altfel, că, între poeţii moderni, în afară de cei evocaţi, mitropolitul mai are şi alţi „prozeliţi declaraţi [...]: Ion Gheorghe[268], Ioan Alexandru[269] şi chiar Nichita Stănescu[270]) –, reproducem mai jos câteva versuri dintr-un psalm mesianic, psalmul 21, care, din punct de vedere literar, sub pana lui Dosoftei, sună arghezian *avant la lettre*:

Tu eşti, Doamne, ce m-ai tras din maţe
Şi maică-mea m-ai dat viu în braţe.
Şi m-ai pus la sân de mi-ai fost viaţă,
Hrană şi cu saţâu de dulceaţă.

Din matrice şi din scăldătoare,
Şi din faşe m-ai pus pre picioare.

Şi din zgăul mamii, Doamne svinte,
Tu-m eşti Dumnezău, şi-Ţ ad-aminte /.../

Giuncii şi cu tauri mă-mpresoară,
Cu căscate guri, să mă omoară,
Ca leii ce apucă şi zbiară,
Cu gurile rânjite, pre hiară.

Şi ca apa fui vărsat afară,
Şi oasele mi să răşchirară.

Inema-n zgău mi să veştezeşte,

---

[267] Eugen Negrici, *Poezia medievală...*, op. cit., p. 56.
[268] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Gheorghe_%28poet%29.
[269] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioan_Alexandru.
[270] Al. Andriescu, *Studiu introductiv* la: Dosoftei, *Opere 1 (versuri)*, op. cit., p. LXXXIII.

Ca o ceară când să răstopeşte.

Mi-i vârtutea ca hârbul de sacă,
Limba-n gingini lipită să neacă.

Şi m-ai lăsat, Doamne,-n ţărna morţâi,
Şi câinii mă-ncungiură cu toţâi.
(Ps. 21, 31-38, 43-54)

Al. Andriescu și Ion Negoițescu au făcut aceleaşi observaţii şi apropieri stilistice între *limbajul dur* al lui Arghezi şi exprimarea lui Dosoftei.

Andriescu exemplifică prin psalmii 104 şi 108, din *Psaltirea în versuri* şi, respectiv, prin *Blestemele* lui Arghezi.

Astfel, în Ps. 104, Dosoftei scrie: *Izvorât-au broaşte-n ţara / De să va-ntr-înş pomeni ocara, / Că şi la-mpăratul juca-n haine, / Pren sicrie şi pren toate taine*.

O viziune asemănătoare aflăm şi la poetul modern:

Sobolii şi viermii să treacă pribegi / Prin stârvuri de glorii întregi. / Să fete în purpură şoarecii sute. / Gângănii şi molii necunoscute / Să-şi facă-n tezaur cuibare, / Sătule de aur şi mărgăritare.

Asemenea, în Ps. 108 (care, profetic, se referă la Iuda Iscarioteanul), se spune: *Şi ca măduha-n ciolane / Să să-mbrace, ca-n căftane*. Arghezi e foarte aproape: *Să-ţi crească măduva, bogată şi largă, / Umflată-n sofale, mutată pe targă* [271].

S-a remarcat, ca aspect prozodic, şi faptul că „Arghezi, care a inovat cu atâta îndrăzneală, şi în direcţii atât de numeroase, limbajul poetic, nu se dă în lături să modifice în vers, întocmai ca Dosoftei şi Eminescu altădată, accentul cuvintelor”[272].

Ion Negoițescu era de părere că: „psalmii lui Dosoftei [...] au partea lor de merit într-o istorie a expresivității lirice românești.

Căci în ritmurile inițiate de dulcele mitropolit, și în acea limbă de vechime, în bătrâneștile lui contorsiuni de cuvinte, aveau să prindă glas, peste veacuri, în vremea noastră cea nouă, ritmurile unor poeți moderni.

Sunt, în poezia lui Tudor Arghezi și a lui V. Voiculescu[273], anume asperități fie voite, ritmări ce în

---

[271] *Cf.* Idem, p. LXVIII-LXIX.
[272] Idem, p. LV.
[273] Vasile Voiculescu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Voiculescu.

sinuozitatea lor se apropie de un gen de aritmie superioară [...] care au fost pentru întâia oară încercate de duioasul nostru psalt.

Nu e însă mai puțin adevărat că Dosoftei exprimă și o simțire ce a revenit în poezia lui Arghezi și a lui Voiculescu: tânjirea, înconjurată de scârba păcatului, după Dumnezeu. Fiorul celest în magma terestră.

Vremea de viclenie sângeroasă, de pizmă și trădare, de ură și crimă, în care a trăit Dosoftei, are ceva din incertitudinea modernă, din neliniștea și scârba vremii [noastre]...

De aici vin *Blestemele* lui Arghezi, *Florile de mucigai*, gingașele lui buruieni [...]. De aici vine și silnicia verbală a lui Voiculescu, forjajul disperat al versului, care se zbate să prindă dulceața plină de chin a simțurilor...”[274].

Și tot la Dosoftei s-a patentat „verbul cvasi-modern, cu ritmul greu și abscons, ca [mai târziu] la un Adrian Maniu[275]”[276].

Dosoftei află uneori, intenţionat sau nu, soluţii expresive extraordinare. Spre exemplu, în *zâle bătrâne* (Ps. 142, 18), Dumnezeu Şi-a arătat *bătrâna bunătate* (Ps. 73, 44).

Poporul lui Israel, în pustie, îşi aduce aminte de *gingăşitura* din Egipt, adică de *pepeni şi slănină* (Ps. 77, 88, 90)277.

Iacov *păscu* [pe popor] *cu inemă curată / Şi cu-nţelăpciune strecurată* (Ps. 77, 227-228).

Pilda şi învăţătura bună fac pe mulţi să se convertească, *întinzându-ş mintea către Domnul* (Ps. 39, 13).

Omul drept, *Şi la-ntunerec de ceaţă / Va vedea lucori de viaţă* (Ps. 111, 11-12), etc.

Chiar dacă vorbim de expresivitate *involuntară*, efectul este remarcabil şi nu cred că trebuie să ne anesteziem tresăririle.

Până la urmă este meritul unei limbi româneşti vechi, pusă în valoare literară, care presupune semnificaţii adânci şi conotaţii ramificabile ale cuvintelor.

---

[274] Ion Negoițescu, *Scriitori moderni*, vol. II, op. cit., p. 11-12.

[275] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Adrian_Maniu.

[276] Ion Negoițescu, *Scriitori moderni*, vol. II, op. cit., p. 13.

[277] E adevărat că *gingăşie* sau *gingăşitură* înseamnă *mâncare*, în limba română de atunci, aşa cum în *Letopiseţul* lui Ureche, *caii gingaşi* ai turcilor (în bătălia de la Podul Înalt), adică *îngrăşaţi*, bine hrăniţi, slăbesc neaflând decât iarbă pârjolită.
În *Biblia* de la 1688, *gingaşii* (substantiv) înseamnă „mai marii cetăţii” (*cf.* Mihai Moraru, *De nuptiis Mercurii et Philologiae*, Ed. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1997, p. 181).

Stilistic, Dosoftei împarte premiul cu o tradiţie lingvistică şi literară mlădiată spiritual, mai largă, dar nu trebuie să uităm că această tradiţie e formată din *dvoreţi* care îşi depun, fiecare, efortul într-o construcţie în care fiecare piatră contează.

S-a vorbit, de asemenea, despre *libertăţile* pe care şi le permite Dosoftei în raport cu textul scriptural original, în sensul *etnicizării* – având în vedere că şi el, ca şi Varlaam, îşi considera opera *dar* limbii româneşti – dezbătându-se faptul, dacă nu cumva naţionalismul a prevalat în faţa respectării fidelităţii în traducere şi chiar dacă nu a favorizat *laicizarea* sensurilor.

Răspunsul nostru la această problemă este acela că Dosoftei, versificând, în acelaşi timp este şi *predicator* şi se adresează unei *turme ortodoxe*, în faţa păstoriţilor săi.

E un gest tipic, care – spre exemplu – îl determină pe Varlaam să *autohtonizeze* viaţa Sfântului Ioan de la Suceava[278] şi pe Antim Ivireanul să spună că Dumnezeu S-a născut într-o noapte de iarnă când *pământul şi apele sunt îngheţate de ger şi de vânturile cele reci* [279] (amănunte climaterice care nu sunt precizate în textele sfinte, deși poate că Antim știa ceva mai mult, pentru că, puțin mai târziu, în noaptea arestării Domnului – cunoaștem din *Evanghelii* –, Petru stătea, de frig, și se încălzea la foc în curtea arhiereului).

A fost remarcat, mai ales, modul în care au fost *autohtonizate* peisajul, instrumentele muzicale, animalele şi păsările, etc.

Ele au fost *transformate* astfel, *familiarizate* pentru creştinii români, pentru a-i apropia de *Scriptură* şi pentru a anula ininteligibilitatea, distanţa spaţială şi temporală sau impresia că ar fi vorba de realităţile *străine* şi îndepărtate care nu-i vizează.

Autorul este *un omilet* şi *un teolog* – cred că cea de-a doua ipostază a părut destul de evidentă din cele expuse anterior – care *tălmăceşte* Psaltirea în faţa conştiinţei unui auditoriu personalizat, român şi creştin-ortodox, şi care introduce învăţături dogmatice şi morale specifice Ortodoxiei

[278] Un sait dedicat sieși: http://sfantulioancelnou.ro/.
[279] Antim Ivireanu, *Opere*, op. cit., p. 196.

într-un *discurs* retorico-poetic, fără ca să altereze conţinutul psaltic fundamental al textului[280].

Când poetizează despre *urzirea* soarelui, a lunii şi a stelelor, pe de-o parte, secondează fidel referatele scripturistice şi patristice iar, pe de altă parte, configurează un spaţiu familiar eclesial-cosmic, în care credincioşii se simt integraţi şi neapăsaţi de imensitatea infinitului: „emanaţiile de lumină potenţată, culese ca într-un vas de o biserică bizantină duc gândul la lumina originară făcută de Dumnezeu cu întâiul său cuvânt"[281].

Lumina are un rol esenţial în spaţiul eclesial ortodox, pe traseu dogmatic:

„Transcendentul care coboară ca să se arate [în revelarea luminii dumnezeieşti], ca să se materializeze [în întruparea Domnului], e un gând metafizic [teologic] pe care-l surprindem de altfel şi în funcţia pe care, în arhitectura bizantină, spre deosebire de cea gotică, o are lumina"[282].

Mai multe versuri ne avertizează asupra locului pe care şi-l asuma autorul, în mijlocul *Eclesiei*, personalizând profilului spiritual al auditoriului:

În veci este Domnul de împărăţeşte,
Slava lui şi cinstea nu să obârşeşte.

Păgânii să pieie din svânta Lui ţară
Să nu mai rădice în creştini ocară.
(Ps. 9, 115-118)

Că să poticniră de să răsturnară
Toţ pizmaşii noştri, călări şi din cară.

Iară noi, creştinii, stăm fără cădere,
C-am făcut izbândă cu a Ta putere.
(Ps. 19, 27-30)

---

[280] Pe G. Călinescu însă nu părea să-l deranjeze *etnicizarea*: „Ortodocşii vor să închidă punctele de temelie ale creştinismului în mituri autohtone, coborând familia sfântă şi pe apostoli pe teritoriul daco-român.
Lucrul nu-i nou, nici abuziv, ba chiar, contrar părerilor oponenţilor, de un firesc desăvârşit.
Fecioara doarme, în iconografia Europei de sus, în paturi gotice, înconjurată de servi şi sfinţi îmbrăcaţi medieval, iar în pictura italiană nu numai înveşmântarea este locală şi istorică, dar toată legenda sacră se desfăşoară în geografie italică sieneză, perugiană, venetă, după cum e cazul", *cf. Istoria literaturii române...*, op. cit., p. 60.

[281] Lucian Blaga, *Spaţiul mioritic*, op. cit., p. 70.

[282] Ibidem.

În mijloc de besericӑ mare
Îţ voi mulţămi şi-ntr-adunare.

Pominoace încӑ Ţ-voi aduce,
Jӑrtve grase şi colive dulce.
(Ps. 21, 93-96)

Aduceţi colaci grӑmadӑ
În cinstita Lui ogradӑ
Şi sӑ vӑ-nchinaţ tot omul
În curtea ce şede Domnul.
(Ps. 95, 37-40)

Deși „pe Dosoftei Mitropolitul, ale cărui *bucine ferecate* (*Și bucine ferecate / Lăsam prin sălci aninate* – Psalmul 136) au aninat sute de ani în sălciile tăcerii, l-a readus în sfera conștiinței lirice Ion Pillat[283] [prima evocare a lui Dosoftei în poezia modernă], la o dată când roade depărtate ale psalmilor săi începură să-și trădeze răsfrângerile în opera unui Arghezi sau a unui V. Voiculescu"[284], cu toate acestea, „Dosoftei este [...] *oglinda primă* în care poezia română își poate iubi chipul"[285].

În mod paradoxal, conștiința lirică modernă, cu hermeneutica ei specializată în a sparge mesaje poetice încriptate, de abia, ne deschide ochii asupra unei literaturi vechi cu care are în comun tocmai această dragoste pentru *lăuntricul aprofundat* și *hierofanizat literar*.

Deși s-au recunoscut în psalmii versificați și sonuri *preromantice*[286] (el e *preromantic* avant la lettre sau *preromanticii* s-au inspirat din el?), totuși, „psalmii lui Dosoftei nu câștigă o semnificație propriu-zisă *poetică* decât târziu, în ambianța modernă, când trăsăturile de prim ordin ale liricii argheziene se desprind din oglindirea în apa aceea bătrână, sfințită de vechime ca și de har.

Și această oglindire, peste goluri de timpuri, prin pregnanța ei de alchimie a unor substanțe afine, este, în adevăr, zguduitoare.

---

283 A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Pillat.
284 Ion Negoițescu, op. cit., p. 10.
285 Idem, p. 15.
286 I. C. Chițimia, Dosoftei, *„Psaltirea în versuri"*, în *Crestomație...*, op. cit., p. 170.

Ieșind din izolarea și praful documentelor, psalmii și-au transfigurat *painjina slabă*, în țesătură de aur; aninate în sălciile vremii moarte, bucinele își vor trimite prin veac, de câte ori dorul adie prin ele, desferecarea sonoră"[287].

Dosoftei lucra în respect față de înaintași, „folosind vocabular de veche tradiție literară românească (existent în *Psaltirea Scheiană*, în *Psaltirea Hurmuzachi*, în Coresi etc.)"[288], nu fără a face eforturi deosebite, „înlocuind chiar propriul vocabular din traducerea de mai înainte în proză"[289], diortosindu-se singur, ca mai târziu Antim Ivireanul.

Deși propunea ipoteza că „metrica poeziei populare cu măsura de 5-6 silabe a influențat pe Dosoftei în versurile sale"[290] – recunoscând însă că o influență mai profundă n-a fost documentată – Cartojan face el însuși precizarea că psalmii versificați au avut o circulație foarte mare în toate ținuturile românești și că o parte din acești psalmi „au pătruns în ciclul colindelor populare și se cântă până în vremurile noastre de copiii care poartă cu steaua, pe ulițele satelor și orașelor, solia nașterii Domnului.

Din cântecele de stea, psalmii lui Dosoftei au fost introduși mai departe în țesătura dramei religioase populare a Vicleimului – cu deosebire psalmii 94 și 98"[291].

Prin urmare, ni se pare mai logic ca lirica folclorică să fie cea care a suferit influența creației culte a lui Dosoftei și nu invers, după cum atestă cazul amintit al colindelor și Vicleimului.

Liric şi *retoric* în acelaşi timp, Dosoftei depăşeşte un prag *psihologic* în literatura şi poezia română, dovedindu-i şi determinându-i, concomitent, aptitudinile.

*

Un experiment…

Am făcut, cu elevii unui liceu bucureştean, un experiment.

Şi anume, le-am oferit, pe foi, câţiva *Psalmi* arghezieni.

[287] Ion Negoițescu, op. cit., p. 24.
[288] I. C. Chițimia, Dosoftei, *„Psaltirea în versuri"*, în *Crestomație...*, op. cit., p. 164.
[289] Ibidem.
[290] N. Cartojan, op. cit., p. 192, n. 1.
[291] Idem, p. 193.

Între aceştia am inserat însă, fără să-i avertizez, şi o selecţie din *Psaltirea în versuri* (1673) a Sfântului Dosoftei:

A ta este, Doamne, lumea şi pământul,
Ce le-ai umplut singur dintâi cu cuvântul.
Şi toate din lume de Tine-s făcute,
Şi i-ai dat podoabă de noroade multe.
I-ai pus aşezarea pe mări şi pe ape,
I-ai făcut temeiul tare, [nimeni] *să nu-l sape.*

Văd că-i făcut cerul de mâinile Tale,
Cu toată podoaba, şi-i pornit cu cale.
Ai tocmit şi luna să crească, să scază,
Să-şi ia de la soare lucoare din rază.
Stele luminate, ce lucesc în noapte,
De dau cuviinţă, Tu le-ai urzit toate.

Doamne, nu mi-e inima măreaţă
Nici căutătura nu mi-e semeaţă
Nici n-am purces de-a mă suirea
În minuni mai sus decât mi-e firea.

Dintr-adânc ţi-am strigat, Doamne Sfinte,
Şi să-mi auzi glas de rugăminte.
Şi-ntr-auzul tău, Doamne, să ajungă
Glasul meu cel ofilit de rugă.

Rezultatul a fost acela că, în contextul limbajului inedit arghezian, nu s-a observat că *Psalmul* de mai sus – un colaj din opera Sfântului Dosoftei – nu se integra în peisajul poetic arghezian şi că era, de fapt, un corp străin.

Am ajuns la concluzia astfel, că una este lectura unui *cititor obişnuit*, a unui student oarecare şi chiar a unor critici reputaţi, pe care aceştia o fac literaturii vechi, şi alta este lectura pe care şi-o fac scriitorii, unii altora, indiferent din ce epocă.

Ba chiar, cu cât distanţa temporală este mai mare, insaţietatea scufundării în lectură şi în descoperirea hermeneuticii complicate şi a deliciilor stilistice, pe care contemporaneitatea le reprimă, este mai mare.

Sunt sigură că destule texte vechi i-au putut incita pe poeţii şi scriitorii noştri moderni la avangardism, la dislocare

sintactică, la încifrarea sensurilor sau, dimpotrivă, la un limbaj frust şi direct, neconvenţional şi că nu putem înţelege literatura română *modernă* fără literatura română *veche*.

Între 1671-1673, înainte ca Dosoftei să-şi tipărească *Psaltirea în versuri*, Miron Costin[292] concepe poemul *Viiaţa lumii* (130 de versuri).

Modelul *stihurilor* Miron Costin îl află la Homer şi Vergilius[293] şi la *Sfinţii învăţătorii Besericii noastre cum iaste Ioan Damaschin, Cozma* [Sf. Cosma de Maiuma, fratele vitreg al Sfântului Ioan Damaschin]*, Theofan, Mitrofan, Andrei din Crit* [Sf. Andrei Criteanul]", care *au scris cântările Sfintii Biserici, stihirile, canonile, antifoane, cu carile, ca cu nişte pietri scumpe şi flori neveştenite, au împodobit Biserica. Cu această pildă scrisu-ţ-am şi eu această mică carte, a căriia numile îi iaste „Viiaţa lumii", arătându-ţi pre scurtu cum iaste de lunecoasă şi puţină viiaţa noastră şi supusă pururea primejdiilor şi primenelilor* [schimbărilor][294].

Balanţa însăşi a enumerării surselor înclină spre izvoarele *clasice* bizantine, în timp ce antichitatea greco-latină este evocată cu doar două nume mari.

Un izvor neindicat (sau indicat la final – *cu mărturie de la David prorocul, mai ales*) dar urmărit cu fidelitate este *Psaltirea*, ceea ce apropie mult demersul lui Costin de cel al lui Dosoftei.

Esenţial de înţeles pentru noi este că *sfera poeziei*, într-o concepţie tradiţional-bizantină, se lărgeşte foarte mult, de la psalmii amintiţi mai devreme şi interpretaţi ca *imn* (trebuie să se țină seama că psalmii erau incluși de mult în tradiția liturgică și că nu erau considerați *proză* și nu aveau nevoie neapărat să fie *versificați* ca să fie apreciați drept *poezie*), împreună cu alte *cântări* din *Scriptură*, la o serie foarte extinsă ca gen, de cântări folosite în cultul Bisericii Ortodoxe, dintre care Costin aminteşte câteva: stihiri, canoane, antifoane.

La acestea putem adăuga cele despre care vorbeam anterior, *Acatistele* şi *Paraclisele*, pe care Dosoftei ajunsese să le *rimeze* aproape în totalitate, mărimuri, pripeale/pripeli (Filothei monahul, românul, rămâne în istorie ca iniţiatorul acestui gen), laude, doxologii, luminânde, polieleie, etc.

---

[292] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Miron_Costin.

[293] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Publius_Vergilius_Maro.

[294] Miron Costin, *Opere*, vol. II, ediţie critică de P. P. Panaitescu, EPL, Bucureşti, 1965, p. 113.

Dacă *Psaltirea*, versificată sau nu, era „carte de poezie”[295], cărţile de slujbă ale Bisericii (*Molitfelnic*, *Triod*, *Penticostar*, *Ceaslov*, *Octoih*, etc.) sunt, adesea, covârşitor de poetice, sunt pline de cântări şi de poezie, *dogmatică* şi *lirică*.

Această *poezie* o vor presupune şi insera în discursul lor şi omiliile – Coresi şi Varlaam într-o anumită proporţie, Antim *cu asupra de măsură*.

Ceea ce remarcăm este că nu se vede o distincţie între *poezie* şi *proză*. Dar, mai bine zis, *nu există* proză în sensul în care definim şi înţelegem noi astăzi *proza*. Nu putem să nu observăm că *tradiţia poetică* românească este neobişnuită, în comparaţie cu cea occidentală. Acest inedit *originar* îi va imprima şi o direcţie de dezvoltare *originală*, o va parafa din interior chiar şi în momentele de *maximă sincronizare* a literaturii noastre cu Apusul.

S-a făcut deja și observația că, „în cazul lui Costin, nu trebuie să căutăm poezie numai în versuri, ci în *toată opera* sa. Perspectiva este curat lirică. De aceea, putem vorbi la el mai degrabă de o *atitudine lirică*, accidental obiectivată în scris...”[296].

Enumeraţia de mai sus, din introducerea (*predoslovia*) lui Miron Costin la poemul său, ar trebui să ne ofere o imagine corectă în privinţa surselor spre care înclină opţiunile sale, dacă punem în balanţă poezia antică şi pe cea bizantină.

În ignoranţă faţă de aceste precizări, o serie de de studii au susţinut, pe baza unor apropieri tematice şi ideatice de versurile lui Costin, o filiaţie extinsă şi cvasi-exclusivă din poeţii latini – nici măcar Homer, amintit de autor, nu este sesizat cu vreo *contribuţie*.

Dan Horia Mazilu le inventariază, deşi atrage mai înainte atenţia că tema *norocului nestatornic* (*fortuna labilis*) era „cultivată la noi, în descendenţa lui Ioan Chrisostom, încă de Neagoe Basarab şi ale sale *Învăţături*”[297].

Ovidiu a fost solicitat cel mai mult în aceste studii, „fără a fi, desigur, primul care a cugetat asupra fragilităţii şi vanităţii existenţei – tema apare în *Ecleziast*, la Plutarh[298] (*Ad*

---

[295] Eugen Negrici, op. cit., p. 28.

[296] Mircea Scarlat, *Introducere în opera lui Miron Costin*, op. cit., p. 136.

[297] Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, op. cit., p. 96.

[298] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Plutarh.

Apollonium), Euripide[299], Demetrius din Faler[300], Tibul[301], Properţiu[302]...”[303].

Personal, cred că tangenţele ţin de „un loc comun al gândirii europene” (Virgil Cândea), cum remarca şi Mazilu[304] – ori, cel mult, de *o contaminare* sau *suprapunere tematică* – şi nu de *o filiaţie strictă*.

De altfel, nu *apropierile în sine* mă nelinişteşc, ci reticenţa mea are în vedere faptul că majoritatea acestor studii nu urmăreau decât să demonstreze *caracterul umanist* al poemului, pe fundalul unei epoci căreia i se părea *normal* să facă operaţii plastice asupra literaturii române, remodelându-i trăsăturile.

Inutil să mai precizăm că, aşa cum ar fi fost corect şi *ştiinţific*, nimeni nu a căutat să cerceteze imnele marilor imnografi Ioan Damaschin, Cosma de Maiuma (sec. VIII), Andrei Criteanul (sec. VII), Theofan și Mitrofan, mitropolitul Smirnei (sec. IX).

De la primii trei ni s-au păstrat o seamă de cântări, unele foarte cunoscute în cultul ortodox (cum ar fi *Canonul cel mare* al Sfântului Andrei sau slujba înmormântării, unde o serie de cântări îl au ca autor pe Sf. Ioan Damaschin – citat şi de Eminescu, în mai multe rânduri, ca motto al poemelor sale – şi în care se găsesc destule referinţe la caracterul fulgurant al existenţei umane, în raport cu veşnicia).

Sf. Mitrofan a compus canoanele *Octoihului* dedicate Prea Sfintei Treimi și canoanele triadologice ale miezonopticii din duminici[305], iar Sf. Teofan imnograful, ca și Sf. Iosif, este autor de triode și de alte cântări (de fapt, sunt doi Sfinți Iosif, din sec. VIII-IX, amândoi scriitori de cântări, unul episcop al Tesalonicului – în cărțile noastre e recognoscibil prin particula *chir* în față – și fratele Sf. Teodor Studitul, iar celălalt egumen și discipol al Sf. Grigorie Decapolitul[306]).

---

[299] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Euripide.
[300] Opera sa: http://books.google.ro/books?id=_meJRfpN7aIC&pg=PR5&lpg=PR5&dq=Demetrius+din+Falera&source=bl&ots=G5MLv6YQGg&sig=Pv6_S1Mt5I8kn49d5kVhw3Wnwsk&hl=ro&ei=xFveS7_wKIqtOLPy0bwH&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=3&ved=0CBAQ6AEwAg#v=onepage&q&f=false.
[301] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Tibul.
[302] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Proper%C5%A3iu.
[303] Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, op. cit., p. 97.
[304] Idem, p. 98.
[305] *Cf.* Prof. Dr. Badea Cireşanu, *Tezaurul liturgic al Sfintei Biserici creștine ortodoxe de Răsărit*, tomul II, Tipografia Gutenberg, Bucureşti, 1911, p. 502.
[306] A se vedea: http://www.calendar-ortodox.ro/luna/noiembrie/noiembrie20.htm.

Acești *scriitori de cântări* nu sunt însă deloc necunoscuți pentru medievalitatea românească.

În epilogul *Triodului* slavon tipărit de Coresi în 1578, sunt menționați ca autori: „dumnezeeștii bărbați Damaschin și Iosif și Cozma și Teofan, inspirați de sosirea Sfîntului Duh, ne-au predat nouă dumnezeeștile cărți numite *Trioade*”[307].

Pe de-o parte, exegeţii noştri simţeau că trebuie să schimbe percepţia – falsă – de *oamenii cavernelor* (exagerez, desigur, dar nu foarte mult) care apăsa asupra *medievalilor*, să-i smulgă din *întunericul* Evului Mediu (că doar, vorba lui nenea Cațavencu, *ieri obscuritate, azi lumină! ieri bigotismul, azi liber-pansismul! ieri întristarea, azi veselia!*) dar, pe de altă parte, sursa nobleţii şi a valorii literar-culturale era exclusiv Occidentul şi descoperirea unor cugetări înalte sau a unei psihologii abisale şi complexe în operele acestora trebuia *fatidic* argumentată prin ancorarea lor în *Renaştere* şi *Umanism*.

Aşa, de exemplu, Edgar Papu[308] descoperea în Neagoe Basarab un „*hombre secreto*[309] al barocului” şi susţinea, cu citate, asemănarea dintre *Învăţăturile* lui Neagoe către fiul său, Theodosie, şi „sfaturile, tot pentru domnie, date de Don Quijote lui Sancho Panza”[310].

În felul acesta, putem integra aproximativ orice operă din cultura română nu numai în *Umanism* şi *Renaştere*, dar şi în orice altă arie de cultură şi spiritualitate de pe globul pământesc – aşa a şi fost asimilat Eminescu, de studiile Amitei Bhose[311], în filosofia budistă (concluziile sale au fost, în general, aprobate *fără reticenţe*, ba chiar *cu entuziasm* de critica românească).

Sunt convinsă că, dacă ne apucăm să căutăm, o să descoperim similitudini cu literatura indiană, chineză, mayaşă, etc.

Nu cred că există cultură sau literatură cu care să nu avem ceva în comun, pe care să îl scoatem în evidenţă, cu atât

---

[307] Cf. Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, tomul I (1508-1530), editat de Academia Română, București, Stabilimentul grafic J. V. Socec, 1903, p. 68-69.

[308] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Edgar_Papu.

[309] În spaniolă: un om ascuns. Aici: un tainic promotor al barocului.

[310] Edgar Papu, *„Învăţăturile lui Neagoe Basarab” în contextul Renaşterii*, în ****Neagoe Basarab (1512-1521). La 460 de ani de la urcrea sa pe tronul Ţării Româneşti*, volum omagial publicat de Societatea Culturală „Neagoe Basarab” din Curtea de Argeş, Ed. Minerva, 1972, p. 358-359.

[311] Un sait românesc dedicat sieși: http://amitabhose.net/Biografie.asp.

mai mult cu Europa Occidentală cu care, totuşi, Răsăritul a fost *într-un cuget* timp de un mileniu.

Întorcându-ne la poemul lui Miron Costin, *Viiaţa lumii* a fost, în opinia noastră, greşit înţeles şi interpretat.

El este considerat – şi studiat astfel – mai mult ca un *poem filosofic*, primul de acest gen din literatura română, considerându-se că reprezintă *o detaşare* de gândirea ortodoxă şi un început al *pătrunderii umanismului* în cugetarea românească – ca, de fapt, întreaga operă costiniană.

Premisele unei astfel de interpretări se află în catalogarea personalităţii autorului drept *umanistă*, pornindu-se de la faptul că şi-a făcut studiile în Polonia, la colegiul iezuit din Bar, pe când tatăl său, boierul Iancu Costin, se afla acolo în exil împreună cu familia.

Receptarea aceasta se prevalează de faptul că a scris şi versuri în limba polonă (o *Poemă* despre istoria Moldovei, destinată să facă lobby pentru ţara sa la curtea regelui polon), precum şi de elogiile adresate Antichităţii şi apelurile la aceasta – nu atât în română, cât în textele redactate în poloneză (însă, când eşti la Roma, trăieşti ca romanii – la fel şi Costin, scriind în poloneză pentru polonezi, respecta cutuma literară).

Se mai ia în considerare şi profilul *clasicizant* al sintaxei şi limbajului costinian (cu referire la *Letopiseţ*).

Cred însă că, în ce-i priveşte pe cărturarii noştri, atât limbajul lui Dosoftei (*novator* şi *neologizant* chiar, inclusiv în traducerile cărţilor de cult), cât şi sintaxa lui Miron Costin şi a lui Cantemir nu sunt opţiuni *umaniste* în sens strict, ci sunt opţiuni patriotice şi erudite, ei simţind că au ceva de demonstrat în legătură cu standardele limbii române şi cu instituirea acestei limbi vernaculare, cu drepturi depline, între limbile sacre şi clasice, greacă, slavonă şi latină.

Varlaam, Antim Ivireanul şi Ion Neculce nu sunt frământaţi de aceste *pasiuni lingvistice*, iar Grigore Ureche e undeva la mijloc.

La acestea se adaugă faptul că poemul este scris pe un ton care *nu pare* să întrevadă un scop şi un final fericit al lumii, într-o concepţie luminoasă ortodoxă, ci e învăluit în unde de *mâhnire* care lasă impresia impregnării autorului de percepţia apuseană, neliniştită şi tristă – cred că Virgil Cândea a greşit în acest caz, când a oferit această interpretare.

O aprehensiune de acest gen pierde cu totul din vedere faptul că autorul n-a intenţionat să ilustreze decât *secvenţial*

tradiţia şi viziunea spiritualităţii sale, iar nu *exhaustiv*, atenţia sa canalizându-se pe *deşertăciunea deşertăciunilor* şi atât.

Opinia noastră este că aceste luări de atitudine sunt totuşi pripite, ca şi în cazul *pesimismului schopenhauerian*[312] al lui Eminescu, favorizate fiind şi de perioada comunistă şi de studiile în vogă, care împărţeau medalii de *umanist* într-un mod ciudat (pentru noi, cei de astăzi) de *generos* şi de *gratuit*.

Ele nu pot rezulta din premisele pe care ni le oferă poemul şi nici studiile în străinătate nu ne pot conduce fără greş la concluzia că acestea l-au transformat, în mod inerent, pe Miron Costin într-un *umanist* convins.

Prin *umanism*, în esenţă, după cum înţelege toată lumea de fapt, percepem un concept compatibil cu *ateismul* şi *agnosticismul*, care denumeşte o *ideologie* caracterizată prin antropocentrism, în care, în cel mai bun caz, Dumnezeu este *eliminat* din universul empiric şi *claustrat* în transcendenţă, atenţia literaturii şi a ştiinţelor fiind îndreptată spre om, spre omul întors în antichitate, repăgânizat, spre omul necreştin sau cu totul lipsit de rădăcinile sale religioase, condus de raţiunea sa autonomă.

Bineînţeles că există şi *nuanţe* ale *umanismului*, care nu se înscriu în definiţia de mai sus.

Umanist este şi teologul catolic olandez Erasmus din Rotterdam[313] (pe care îl omagia Nicolaus Olahus, la moartea sa), care, în ciuda criticilor la adresa anumitor scăderi ale clerului, rămâne un credincios fervent şi neîndoit.

De asemenea, dacă vrem să extindem *umanismul* şi *renaşterea* (ca şi *barocul*) la spaţiul bizantin-ortodox, faptul în sine trebuie însoţit de precizări ample, pentru că simpla etichetare într-un fel sau altul predispune la confuzii majore.

Aceste periodizări sunt specifice Apusului şi nu se pot suprapune sud-estului european atât de uşor, „într-un spaţiu de cugetare religios ortodox, cu minime şi irelevante manifestări laice”[314], chiar subînţelegând contacte susţinute, interferenţe culturale şi propunând *defazări recuperate*.

De altfel, *defazările* rezultă chiar din încercările de suprapunere a celor două istorii, operație nu tocmai corectă.

D. H. Mazilu insistă foarte mult pe *baroc* şi cred că îl înţelegea nuanţat, dar trebuie să fiu de acord şi cu Blaga: „Aparenţele de similitudine cu barocul să nu ne înşele. O

---

[312] Arthur Schopenhauer: http://ro.wikipedia.org/wiki/Arthur_Schopenhauer.

[313] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Erasmus_din_Rotterdam.

[314] Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române*, op. cit., p. 189.

apropiere între *stilul bizantin* şi *cel baroc* e principial imposibilă. Căci barocului îi lipseşte tocmai substratul metafizic despre care vorbim: sentimentul transcendentului care descinde din înalt.

De altă parte în baroc se concretizează un sentiment care e cu totul absent în stilul bizantin: frenezia şi voluptatea martirajului în vederea bucuriei şi splendorilor cereşti [cu accent pe *durere* – a se vedea panegiricele lui Bossuet[315] despre Francisc din Assisi[316] sau Teresa d'Avila[317]], sentiment propriu bisericii fanatic-militante a conrareformei"[318].

Erau scriitorii noştri medievali *umanişti*?

Răspunsul nostru e acela că, înţelegând *umanismul* stricto senso[319], cu adânci consecinţe din punct de vedere teologic şi existenţial: nu, în niciun caz.

Tradiţia literară bizantină era alta: „Creştinismul [...] şi-a pus puternic amprenta asupra literaturii bizantine. Se ştie ce loc important ocupa în Bizanţ religia, cât de fastuoasă era pompa ceremoniilor, cât de mare influenţa Bisericii asupra spiritelor; se cunoaşte interesul pe care îl arăta toată lumea discuţiilor teologice, respectul cu care erau priviţi călugării, plăcerea pe care o simţeau mulţi bizantini întemind aşezăminte pioase.

Scrierile Părinţilor Bisericii, ale Sfântului Vasile, ale lui Grigorie din Nazianz, ale Sfântului Ioan Gură de Aur se bucurau de o admiraţie universală, erau studiate în şcolile bizantine şi serveau drept model scriitorilor.

E demn de remarcat faptul că singură teologia reprezintă jumătate din întreaga producţie literară bizantină şi că chiar puţinii scriitori bizantini, chiar profani, au abordat la un moment dat, într-un fel sau altul, probleme teologice.

Şi această atracţie exercitată de chestiunile religioase, acest respect faţă de tradiţia creştină şi de autoritatea Părinţilor aveau să aibă, la rândul lor, consecinţe destul de importante pentru literatură"[320].

Consecinţe importante au şi pentru literatura română.

---

[315] Jacques-Bénigne Bossuet:
http://en.wikipedia.org/wiki/Jacques-B%C3%A9nigne_Bossuet.

[316] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Francisc_de_Assisi.

[317] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Teresa_of_%C3%81vila.

[318] Lucian Blaga, *Spaţiul mioritic*, op. cit., p. 70.

[319] Expresie latină: *în sens strict*/limitat/rigid.

[320] Charles Diehl, *Cugetarea bizantină şi mişcarea ideilor la Bizanţ*, în *** *Literatura Bizanţului*, antologare, traduceri şi prezentare Nicolae-Şerban Tanaşoca, Ed. Univers, Bucureşti, 1971, p. 82.

Cărturarii şi cronicarii români au fost oameni religioşi, venind pe traseul creştinismului răsăritean, nişte mireni devotaţi credinţei lor.

Miron Costin, Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir, Radu[321] şi Şerban Greceanu[322], Constantin Cantacuzino[323] sunt, cu prisosinţă, creştini ortodocşi autentici, cu o conştiinţă înaltă, cu o teologie profundă şi cu o cunoaştere vastă scripturală şi patristică, în stare să poarte discuţii şi controverse cu cu cele mai înalte autorităţi teologice ale vremii, din interiorul şi din afara Ortodoxiei.

Mai puţin teologi (*zeloţi* sau *polemişti*), Grigore Ureche[324] şi Ion Neculce[325] nu sunt însă nici ei *agnostici*.

Mai pe larg ne propunem să vorbim în a doua parte a lucrării noastre de față, rezervată *prozei* (când și dacă Dumnezeu va îngădui să se scrie), în capitolul despre *cronicarii vremii*.

Precizăm aici doar faptul că Ureche ni s-a părut *mai umanist* decât Costin, dacă stăm şi judecăm bunăvoinţa sa *ecumenică* faţă de catolici, sentimentele pro-unioniste (mă refer la unirea dintre ortodocşi şi catolici) şi atitudinea sa rezervată (ca să nu zic *mefientă*) faţă de Sfântul Marcu al Efesului sau poziţia favorabilă faţă de căsătoria dintre fiica lui Vasile Lupu şi principele calvin Radziwił, pe care o încuviinţează spre disperarea lui Costin, care se lamentează amarnic, întrebându-se *cu ce inimă* a putut Ureche face aceasta.

Şi exemplele sunt mai multe, care ne relevă un Costin mult mai sever în respectarea disciplinei canonice şi dogmatice ortodoxe, o inimă caldă şi pătrunsă de durere şi de milă profundă, de durere pentru decăderea moravurilor şi dispreţuirea moralei şi de compasiune pentru soarta lumii şi pentru cei care suferă nedreptăţi cumplite.

La Ureche, considerat îndeobşte mai *ortodox* şi în marjele *tradiţiei*, nu am aflat atâta dragoste de oameni şi nu înţeleg de ce cuvintele înlăcrimate ale lui Costin trebuie proiectate pe un fond neguros al spiritului frământat occidental, când ele pot fi interpretate foarte bine ca ecoul unui suflet profund compătimitor.

---

321 A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Radu_Greceanu.

322 Despre ambii frați Greceanu: http://www.bmb-on-line.ro/biografii/15/biografie.htm.

323 A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Cantacuzino,_stolnicul.

324 Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Ureche.

325 Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Neculce.

Mircea Scarlat, de altfel, integrându-l pe Costin (cu toată factura *istorică* a operelor sale) în linia scrierilor *morale* românești ale secolelor XVI și XVII, a *cărților de învățătură* (*Cazanii*) și a *povestirilor folositoare* ori a culegerilor de genul *Floarea darurilor*, sesiza cu subtilitate: „Interesul scriitorului se îndreaptă în mod egal spre viața țării și spre viața lumii, fiecare ajutând la înțelegerea celeilalte. [...] *Viiața lumii* nu este urmărită doar în poemul cu acest titlu, ci în toate operele lui Miron Costin”[326].

Ne întâlnim în cazul acestui poem cu o variantă a disputei din *Divanul* lui Dimitrie Cantemir.

Asemenea poemului costinian, şi opera lui Cantemir e considerată ca fiind *prima lucrare filosofică românească*, însă, dacă o citim cu atenţie şi fără preconcepţii, observăm că e profund teologică, că are adânci racordări scripturale şi patristice – vom vedea mai târziu.

Dacă vrem să comparăm poemul lui Costin cu *Divanul* lui Cantemir, remarcăm că ambele tratează o temă teologică, *deşertăciunea lumii*, cu o concluzie firească: *memento mori*[327].

Şi nu credem că este un hazard sau că Eminescu a scris poemul epopeic *Memento mori* în totală ignoranţă faţă de tradiţia românească veche, având aceeaşi temă, subliniată în subtitlu: *Panorama deşertăciunilor*.

Motto-ul poemului lui Costin este celebrul vers al Ecclesiastului: *Deşertarea deşertăciunilor şi toate sunt deşarte* (scris şi în slavonă: *Sueta suetsv, vseaceska sueta*).

În răspăr cu motto-ul, se spune adesea că tema poemului este *fortuna labilis* (a *norocului nestatornic*), deşi aceasta nu caracterizează decât una dintre secvenţele poemului – mai precis, un al treilea *tablou* al lumii şi al existenţei terestre, din cele cinci pe care credem noi că le putem deosebi:

1. viaţa ca *umbră şi vis* sau ca *vis şi părere* (înşelăciune),
2. lumea ca univers destinat *arderii* şi *trasfigurării*,
3. viaţa nesigură guvernată de *norocul nestatornic* (echivalent cu *fortuna labilis*),
4. viaţa care sfârşeşte, în mod inexorabil, cu moartea (*ubi sunt?*[328]) şi
5. moartea care nu alege.

---

[326] Mircea Scarlat, Introducere în opera lui Miron Costin, op. cit., p. 50.

[327] În latină: Adu-ți aminte de moarte!

[328] Idem: Unde sunt?

Pe parcursul poeziei pot exista interferenţe între teme şi motive, dar credem că acestea sunt *capitolele* poemului.

În *predoslovie*, autorul afirmă că scopul redactării lui, pe lângă dovedirea virtuţilor limbii române e acela de a arăta că există cărturari şi în neamul românesc.

Dar, şi mai esenţial decât atât, e acela că el vrea să plece *voia* locuitorilor acestei ţări spre învăţăturile Scripturii Sfinte: *şi să fie spre învăţături Scripturii mai plecate a lăcuitorilor ţării noastre voe. Citeşte cu bună sănătate şi cât poţi mai vârtos de primejdiile lumii să te fereşti, cu ajutorul preaputernicului Domnului Dumnezeu. Amin* [329].

Textul poemului este un melanj de parafraze scripturale şi de alte dezvoltări ale unor teme şi motive care îşi au originea tot în *Biblie*, al căror mesaj central se rezumă la avertismentul asupra deşertăciunii lumii şi a *vicleniei* cu care ea ucide sufletele celor care iubesc *aparenţele*.

Aparenţe care sunt numai iluzia *perenităţii* celor pământeşti. Aceeaşi *viclenie* o va pune *dramatic* în scenă Dimitrie Cantemir (autor care, în capodoperele sale literare, dovedeşte un simţ *dramatic* remarcabil, pe lângă cel *retoric*, ca şi Eminescu), făcând din *lume* un personaj şi interlocutor al conştiinţei umane.

În cele ce urmează, vom scoate în evidenţă ideile principale ale acestui poem, care sunt esenţialmente creştine, iar nu neapărat *umaniste*.

Viaţa omului pe acest pământ este *cumplită*, este *cu griji şi primejdii*, durata ei scurtă făcând ca totul să pară un vis deşert: *A lumii cântu cu jale cumplită viiaţa, / Cu griji şi primejdii cum iaste şi aţa: / Prea subţire şi-n scurtă vreme trăitoare. / O, lume hicleană, lume înşălătoare! / Trec zilele ca umbra, ca umbra de vară, / Cele ce trec nu mai vin...* .

Asemănarea vieţii cu o *aţă subţire*, care se taie repede, ar putea fi inspirată din Eccl. 12, 5-7 („…fiindcă omul merge la locaşul său de veci şi bocitoarele dau târcoale pe uliţă; mai înainte ca să se rupă *funia* de argint şi să se spargă vasul de aur şi să se strice ulciorul la izvor şi să se sfărâme roata fântânii, şi ca pulberea să se întoarcă în pământ cum a fost, iar sufletul să se întoarcă la Dumnezeu, Care l-a dat.”), dar şi din alte locuri tradiţionale.

Deşi pare a fi o oarecare distanţă între *aţă* şi *funie*, nu e atât de mare pe cât s-ar crede.

[329] Urmărim: Miron Costin, *Opere*, vol. II, op. cit., p. 113-120.

Spre exemplu, ediţia 1988 a *Bibliei*, la psalmul 138, 3, spune: „Cărarea mea şi firul vieţii mele Tu le-ai cercetat...”, dar în ediţia 1688, *firul* este *funie*: „Cărarea mea şi funea mea Tu ai iscodit-o...”.

În conştiinţa românească s-a păstrat expresia *funia vieţii*, ca spre exemplu, în denumirea dată împletiturii colacilor, în unele zone ale ţării.

Putem interpreta că Miron Costin a subţiat această *funie* până la *aţă*, din necesităţi prozodice, obţinând un efect convenabil, în acord cu ideea de fragilitate extremă a existenţei.

Se mai vorbeşte, de asemenea, şi despre un vers al lui Ovidiu[330]: *Omnia sunt hominum tenui pendentia filo*[331]. Este posibil să se fi produs şi o contaminare cu *firul* ovidian, deşi Ovidiu nu e indicat de autor printre izvoare.

Mai există însă şi o altă posibilitate de interpretare, care nu a fost luată în calcul, dar pe care o consider mai aproape de adevăr.

În acelaşi poem, ceva mai încolo, se spune: *painjini sunt anii şi zilele noastre* – după Ps. 89, 10: „Anii noştri s-au socotit ca pânza unui păianjen” (*Biblia* 1988).

Dosoftei vorbeşte despre anii ca o *painjină slabă* şi la fel se exprimă (fără adjectivul *slabă*) şi *Psaltirea* coresiană şi *Biblia* de la 1688.

Aţa lui Costin ar putea fi extrasă din această *pânză*.

Ar putea fi, într-un mod deductiv, pentru că traducerile vechi, după cum vedem, nu pomenesc de *pânză*, deşi termenul ἀράχνην din *Septuaginta*, înseamnă şi *ca păianjenul*, dar şi *ca pânza de păianjen*.

Pe cea din urmă variantă o preferă traducerea biblică (1988) atribuită, în mare parte, lui Gala Galaction[332].

Ediţia *Bibliei* diortosită de Bartolomeu Anania[333] ne dă o lămurire asupra textului grecesc al *Septuagintei*, pe care autorii medievali îl cunoşteau, de bună seamă.

Astfel, în *Biblia* 2001 se spune *anii noştri ca un păianjen şi-au depănat povestea*, cu precizarea, la nota de subsol corespunzătoare, că „verbul *meletáo* înseamnă *a recita* sau *a declama fluent*, în curgere continuă, o bucată literară sau

---

[330] A se vedea: http://www.giga-usa.com/quotes/authors/ovid_a012.htm.

[331] *Cf.* Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, p. 97.
Textul latin: *Toate lucrurile oamenilor atârnă de un fir* [subţire].

[332] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Gala_Galaction.

[333] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Bartolomeu_Anania.

oratorică. Păianjenul îşi deapănă firul cu mişcări curgătoare, dar pânza lui e plăpândă, fragilă”.

În concluzie, imaginea biblică este cea a anilor care se ţes precum un păianjen îşi deapănă firele pânzei.

Această interpretare sau percepţie a *timpului* existenţial s-a păstrat şi în expresia *pânza vremii* – o variantă a poemului eminescian *Împărat şi proletar* se numea *Umbre pe pânza vremii*[334].

Nu este dificil de dedus că, dacă anii şi zilele noastre sunt *păianjeni*, viaţa noastră e ca *firul* sau ca *aţa* acestui păianjen (mai ales că *aţa* în locul *firului* poate fi explicată şi prin raţiuni de prozodie).

În afară de aceasta, ni se pare că există o diferenţă subtilă dar semnificativă între *firul* lui Ovidiu şi imaginea poetică a lui Costin şi Dosoftei.

Ovidiu ne avertizează că toate cele ale oamenilor stau atârnate de un fir: imaginea e urmărită pe *verticală*, pentru că esenţială este *spânzurarea* de un fir.

Sensul avertismentului se referă la fragilitatea clipei, la momentul de primejdie, în care îţi poţi pierde viaţa, dacă firul se taie. Tema în care se înscrie e *fortuna labilis*.

La Miron Costin şi Dosoftei, anii şi zilele omului sunt ca un păianjen şi ca un fir (*aţă*) subţire şi scurt, care se deapănă, curge, se *povesteşte*: imaginea se derulează pe *orizontală* (a vieţii, referindu-se la durata existenţei, efemeră), iar semnificaţia, subliniată – la Costin – de versurile următoare (întărită şi de comparaţia cu *apa în cursul său*, care indică aceeaşi idee de curgere, desfăşurare) este alta, aceea că toate sunt *visuri şi părere*.

Suntem la o altă temă, predilectă Ecclesiastului, a *vieţii ca vis*, ca durată efemeră. Această temă este expusă pe larg în prima secvenţă a poemului.

Imaginea *pânzei de păianjen* ca simbol al vanităţii o foloseşte şi Antim Ivireanul, în dedicaţia[335] la cartea lui Ion Cariofil, *Manual despre câteva nedumeriri* (Snagov, 1697):

„Cu acest prilej, el [Cariofil] a dizolvat şi împrăştiat, cu claritate şi concis, flecărerile şi inepţiile celor cu păreri opuse,

---

[334] *Cf.* Mihai Moraru, *De nuptiis Mercurii et Philologiae*, op. cit., p. 215. Cartea în întregime o puteți accesa intrând aici: http://www.teologiepentruazi.ro/2010/04/25/de-nuptiis-mercurii-et-philologiae/.

[335] O puteți citi în integralitate aici: http://ro.wikisource.org/wiki/Dedica%C5%A3ie_la_cartea_lui_Ioan_Cariofil,_Manual_despre_c%C3%A2teva_nedumeriri,_tip%C4%83rit%C4%83_la_Snagov,_%C3%AEn_anul_1697.

aevea *unei pânze de păianjen*, iar părerea Sfintei noastre Biserici şi hotărârea ca şi judecata adevărului evanghelic, el le-a lămurit şi confirmat”[336].

Într-o scrisoare către Iacob Negruzzi[337], Eminescu avea să scrie:

„Numai Dumnezeu mai poate descurca ce este omul.

Astfel, un individ care crede că se cunoaşte bine pe sine, care-şi urmează liniştit treburile lui or concrete, or abstracte, *ţesături de painjăn* (subl. n.) filosofice sau poetice [...] el singur se trezeşte deodată că e alt om...”[338].

Dacă pentru Costin, viaţa e *ca o aţă*, la Eminescu *epocele se-nşiră ca mărgelele pe aţă* (*Scrisoarea II*). În timp ce Nichita Stănescu vorbeşte despre *sfoara subţire / a vremii aceleia, / când totul se începea cu moartea...* (*Epilog la lumea veche*).

Prima constatare, aceea că *aţa* e *prea subţire şi-n scurtă vreme trăitoare* este imediat secondată de punerea în evidenţă a caracterului ipocrit şi iluzoriu al lumii: *O, lume hicleană, lume înşelătoare!*

Iluzia nu este în acest caz – aşa cum nu este nici la Eminescu, care se va inspira de la Dosoftei, Costin şi Cantemir – *o maya budistă*, ci ea constă în halucinarea minţii umane, în înşelarea celor care îşi pun speranţele în viaţa aceasta, când ar trebui să conştientizeze faptul că *Trec zilele ca umbra, ca umbra de vară; / Cele ce trec nu mai vin, nici să-ntorcu iară. / Trece veacu desfrânatu, trec ani cu roată / Fug vremile ca umbra şi nicio poartă / A le opri nu poate. Trec toate prăvălite / Lucrurile lumii şi mai mult cumplite.*

Motivul principal se regăseşte în *Scriptură*, la Ps. 143, 4: *Omul cu deşertăciunea se aseamănă; zilele lui ca umbra trec*.

Dar şi Varlaam scrie despre zilele omului care trec *ca o piatrâ din deal la vale când se răntunâ*.

Anii cu roată îşi află temeiul tot în *Psaltire*. Cu precizie ni-l indică Dimitrie Cantemir, în *Divan*, după cum observa și Mazilu: „*Roata lumii* (sau *roata vieţii*), «închipuire» veche a norocului înşelător, adusă spre vremea modernă şi de textele apusene şi de cele răsăritene, este flancată, în Cartea a II-a a *Divanului*, (în paragraful 63: *Vârsta şi norocirea lumii, ca roata când să învârteşte*), de o sentenţie, culeasă de la Psalmist

---

[336] Antim Ivireanul, *Opere*, op. cit., p. 401.

[337] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Iacob_Negruzzi.

[338] *Cf.* Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Eminescu - Viaţa*, op. cit., p. 104.

(*Psalm* 83, sh. 14): *Dumnădzăul mieu, pune-i pre dânşii ca roată...*”[339].

În locul sursei scripturale şi bizantine, s-a preferat Horaţiu[340] – poemul *Ad Postumum*: *Eheu fugaces, Postume, Postume, / Labuntur anni, nec pietas moram. / Rugis et instanti senectae / Adferit indomitaeque morti...*[341] – dar pe mine nu mă convinge.

Însăşi personificarea lumii, pe care o practică şi Dimitrie Cantemir în *Divanul*, este de sorginte biblică, neotestamentară mai ales.

Lumea aceasta este, în viziunea de esenţă bizantină a celor doi cărturari, o personificare negativă, a răutăţii şi a stricăciunii, atunci când ea reprezintă acea masă de oameni care preferă să trăiască departe de Dumnezeu, care nu-L acceptă în viaţa lor.

Este lumea care îl are stăpânitor pe diavolul (*cf.* In. 12, 31), sau *veacul desfrânatu* (*cf.* Mt. 12, 39: Iar El, răspunzând, le-a zis: Neam viclean şi desfrânat cere semn, dar semn nu i se va da…).

Comparaţiile alese de Miron Costin, pentru a pune în evidenţă perisabilitatea lumii, sunt foarte concrete, foarte plastice.

Imaginea vieţii ca o *aţă subţire*, amintită mai sus, este dublată de aceea a anilor care aleargă ca o *roată*, a vremilor care se duc ca o *umbră* vaporoasă şi a lumii care trece *ca apa în cursul său*. Impresia creată este una foarte puternică, de rostogolire neostoită, de prăvălire, de lipsă de consistenţă şi stabilitate.

Rusticitatea acestor imagini nu este de *factură populară*, ci este şi ea *o secondare* a referatului biblic. Este vorba de termeni scripturali la origine şi care au intrat în conştiinţa populară prin predica Bisericii şi nu invers.

---

[339] Dan Horia Mazilu, *Dimitrie Cantemir. Un prinț al literelor*, Ed. Elion, București, 2001, p. 27.

[340] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Quintus_Horatius_Flaccus.

[341] *Cf.* Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, p. 98.
Textul latin: „Despre trecut:
Vai, [cum] fugiți timpuri trecute, timpuri trecute!/
Cum ne scapă anii [pe sub degete], și evlavia ne apune [nici bunătatea nu e împiedicată să piară]!/
Bătrânețea cu ridurile în mare grabă/
Și cu multă silință ne poartă spre moarte...”.

Acelaşi caracter *rustic* l-au semnalat mai mulţi cercetători şi în operele lui Varlaam, Dosoftei şi Antim Ivireanul, cu precizarea că plasticitatea imaginilor avea amprentă biblică, o amprentă simbolică ce ascunde o hermeneutică profundă şi ramificabilă semantic.

În *Cazania* lui Varlaam aflăm un pasaj semnificativ şi având un mesaj identic cu cel costinian, în care autorul accentuează următoarele:

Câlătoria noastrâ în ceastâ lume iaste foarte sârguitoare, ca o apă rrepede ce curâ [curge[342]]. *Aşe şi noi curâm* [curgem] *şi ne apropiem de moarte, şi dzilele noastre trec ca o umbrâ de nuâr fârâ de ploae. Ca corabiea pre mare ce o bate văntul spre margine, ca o piatrâ din deal la vale cănd se răntunâ* [se răstoarnă] *şi nu să poate opri, aşea merge de tare şi viaţa noastrâ cătrâ moarte. Şi noi simtem ca neşte nemernici* [străini] *în ceastâ lume* (Din cazania la *Duminica a treizecea*)[343].

Ceea ce am reprodus anterior din poemul costinian este aproape identic, doar că e un discurs expus într-o formulă versificată.

Şi, de altfel, dacă Dosoftei este „cel mai strălucit *varlaamian*"[344], Miron Costin poate nu e la fel *de strălucit*, dar *varlaamian* este.

Dosoftei era ierarh, ca şi Varlaam, pentru el retorica omiletică presupunea şi experienţă practică, ceea ce nu este cazul pentru Costin.

Şi mai departe continuă pe acelaşi ton: *Fum şi umbră sunt toate, visuri şi părere /.../ Spuma mării şi nor supt cer trecător* – îi va sugera lui Bolintineanu şi Eminescu o comparaţie dintre omul umil şi *valul de spumă* (*Şi ce îţi pasă ţie, sărmană, tristă humă, / Să ştii ce te aşteaptă când lumea vei lăsa? / Vezi tu pe faţa mării trecând un val de spumă? / El e figura ta. – Conrad*[345]) sau *spuma nezărită* (*Scrisoarea I*[346]), pentru că, dacă *valurile* sau *marea* se regăsesc la mulţi scriitori medievali, în schimb, *spuma mării* îi aparţine numai poeziei lui Costin.

---

[342] Din lat. *curro, currere, cucurri, cursus* = a curge repede.

[343] Varlaam, *Cazania*, op. cit., p. 334.

[344] Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, op. cit., p. 484.

[345] Primul cânt, din cele patru ale poemului, aici: http://ro.wikisource.org/wiki/Conrad._C%C3%A2ntul_I._Ionienele.

[346] Textul integral al poemului: http://www.romanianvoice.com/poezii/poezii/scrisoarea1.php.

Exprimarea este calchiată, de fapt, după alte două versete din *Psaltire* – e vorba de Ps. 38, 8-9: „Dar toate sunt deşertăciuni; tot omul ce viază. Deşi ca o umbră trece omul, dar în zadar se tulbură”.

Şi parafraza continuă: *Zice David prorocul: „Viaţa iaste floare, / Nu trăieşte, ci îndată iaste trecătoare”. / „Viiarme sunt eu şi nu om”, tot acela strigă* (*cf.* Ps. 102, 15: „Omul ca iarba, zilele lui ca floarea câmpului; aşa va înflori. Că vânt a trecut peste el şi nu va mai fi şi nu se va mai cunoaşte încă locul său”; şi Ps. 21, 6: „Iar eu sunt vierme şi nu om, ocara oamenilor şi defăimarea poporului”).

Am văzut mai devreme şi *poezia* lui Dosoftei, magnifică, corespunzătoare psalmului 102.

Viaţa este floare are însă o întemeiere mai extinsă în *Sfânta Scriptură*: „Omul născut din femeie are puţine zile de trăit, dar se satură de necazuri. Ca şi floarea, el creşte şi se veştejeşte şi ca umbra el fuge şi e fără durată” (Iov, 14, 1-2); „Tot trupul este ca iarba şi toată mărirea lui, ca floarea câmpului!” (Is. 40, 6), etc.

Cantemir va face şi el apel la această retorică în *Divan*, la comparaţiile scripturale dintre fiinţa umană şi *iarbă* sau *floarea câmpului*.

Dar şi mai târziu, în *Memento mori*[347], încercând să definească omul, Eminescu îl reprezenta astfel: *vezi icoana unui secol* [imaginea unei generaţii] *lângă chipul unei flori*.

Până aici este desfăşurat primul gen de paradigmă a lumii: lumea ca ispită, ca realitate negativă, *lumea vicleană* (deşertăciune şi înşelare: *vis şi părere*) şi *veacul desfrânat*.

Cea de-a doua ipostază a lumii este una *semi-nefastă* – aceleaşi ipostaze ale *lumii* se regăsesc, într-un discurs identic, şi în *Divanul* cantemirean.

Avem o nouă reprezentare a lumii ca şi creaţie a lui Dumnezeu, în care, însă, a intrat morbul păcatului şi al stricăciunii şi care există între hotare temporale bine delimitate de către însuşi Făcătorul întregului univers.

O caracterizare sumară ar surprinde tabloul înfăţişat de Costin în termenii următori: frumuseţe perisabilă, splendoare destinată morţii şi transfigurării:

Ceriul faptu [făcut] *de Dumnezeu cu putere mare,*
Minunată zidire, şi el sfârşit are.

[347] Idem: http://ro.wikisource.org/wiki/Memento_mori.

Şi voi, lumini de aur, soarele şi luna,
Întuneca-veţi lumini, veţi da gios cununa.
Voi, stele iscusite, ceriului podoba [podoaba],
Vă aşteptă groaznică trâmbiţa şi doba [toba].

În foc te vei schimosi, peminte [pământule], *cu apa. /…/*
Toate-s nestătătoare, toate-s nişte spume.

Tu, Părinte al tuturor, Doamne şi Împărate,
Singur numai covârşeşti vremi nemăsurate.

Celelalte cu vreme toate să să treacă.

Singur ai dat vremilor toate să petreacă.
Suptu vreme stăm, cu vreme ne mutăm viiaţa…

Acest episod secund al poemului urmăreşte referatul biblic, versetele profetice cu privire la *Apocalipsa*.

Conform *Sfintei Scripturi*, soarele, luna şi stelele se vor întuneca la sfârşitul acestei lumi, iar pământul, cu mări şi oceane, va arde şi toate vor trece prin focul transfigurator, pentru că Dumnezeu va face *cer nou şi pământ nou* (Ps. 101, 26-27; Is. 13, 10; 60, 19 ; Ioil 3,4; Mt. 24, 29; Mc. 13, 25; Apoc. 21, 1).

Descrierea costiniană are caracter cataclismic, urmărind să pună în evidenţă sensul spre care se îndreaptă lumea, faptul că decăderea ei se va sfârşi printr-un *foc* poruncit de către Dumnezeu, care va curăţi lumea învechită, perimată şi o va reînnoi.

Călinescu îl considera pe Costin un „liric în înţelesul adevărat al cuvântului" şi recunoştea în *Viiaţa lumii* „un lirism al deşertăciunii, plin de mireasmă biblică" (iar mai apoi vorbeşte şi de „adevărate imagini în stil bisericesc [ce] se desfăşoară solemn"), adăugând însă, fără temei, că acest lirism biblic este „după anumite indicii, de *origine populară*"[348].

Cum ar putea fi tema biblică *de origine populară* şi de ce ar fi căutat un cărturar precum Miron Costin *interpretări populare* ale *Scripturii*, ne este însă destul de dificil să înţelegem.

---

[348] G. Călinescu, op. cit., p. 47.

După cum vom vedea în cele ce urmează, la fel fundamentează renumitul critic şi *Istoria ieroglifică*: pe *metafora ţărănească* tratată cult.

De asemenea, va canaliza, în mod forţat, izvoarele religioase ale literaturii în delta folclorului popular, creând premizele pentru *folclorizarea* abuzivă din perioada comunistă a tot ceea ce înseamnă *temă* şi *motiv religios* şi *ortodox* în literatura română.

Deşi există o patină cataclismică, tabloul lui Costin conţine şi câteva imagini care dezvăluie pecetea frumuseţii dumnezeieşti asupra universului zidit de către El.

Soarele şi luna sunt contemplate ca *lumini de aur*, sunt *cununi* ale cerului, stelele sunt *iscusite* şi *podoaba* tăriei. Ele arată amprenta Ziditorului asupra lor, felul în care au fost create: cu o desăvârşită delicateţe şi frumuseţe.

În *Paremiile preste an*, traducând din latină prorocia Sibilei Eritreia privind *Judecata finală* – temă comună lui Dosoftei şi Lactanţiu[349] – (și Nicolae Milescu scrie un tratat *despre sibile*), după o versiune a lui Eusebiu de Cezareea[350], Dosoftei scria, de asemenea: *Fugi-va soarelui raza şi a stelelor şireaguri, / A tot ceri lucă s-a rumpe, şi acea de aur lună* [351] (Effugiet solis iubar, astrorumque horae / Omne poli lumen solvetur et aurea luna[352]).

Eminescu va continua această tradiţie a lui Costin şi Dosoftei, de a numi stelele *lumini de aur* şi mai ales, *acea de aur lună*...

Mai mult decât atât, pornind de la aceste scrieri vechi, care sunt sursa acestui vizionarism ce încriptează într-o singură metaforă atât *geneza* cât şi *eshatologia cosmică*, Eminescu va transforma calitatea aceasta de a fi de *aur*, caracterizând luminătorii cereşti, într-un *superlativ absolut al frumuseţii* şi *virtuţii* cosmice şi umane, fapt pe care îl vom evidenţia într-un capitol viitor.

Iscusirea stelelor portretizează, de fapt, măiestria Creatorului dumnezeiesc.

---

[349] *Cf.* Mihai Moraru, *Acrostihul sibilin*, în *Crestomaţie de literatură română veche*, vol. II, op. cit., p. 186-187 și în *De nuptiis Mercurii et Philologiae*, op. cit., p. 129-130. Despre *Lucius Caecilius Firmianus*, alias *Lactanțiu*, a se vedea: http://ro.orthodoxwiki.org/Lactan%C5%A3iu.

[350] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Eusebiu_din_Cezareea.

[351] *Cf.* Dosoftei, *Opere 1 (versuri)*, op. cit., p. 373 şi 480-481.

[352] *Cf.* Mihai Moraru, *Acrostihul sibilin*, în *Crestomaţie de literatură română veche*, vol. II, op. cit., p. 184.

În traducerile vechi, care au supravieţuit până la *Psaltirea* lui Coresi şi a lui Dosoftei, se vorbeşte, în Ps. 8, 3 spre exemplu, despre *urzirea* cu *degetele* lui Dumnezeu a cerului cu stele.

Aceasta este atitudinea ortodoxă – la care aderă pe deplin şi Miron Costin –, căreia îi repugnă gnosticismul[353], bogomilismul[354], transcendentalismul[355] şi toată heterodoxia celor care consideră creaţia materială *rea* şi *nedemnă* de a se atinge Dumnezeu de ea şi Îl îndepărtează pe El de zidirea Sa, fie prin susţinerea tezei unui *creator* intermediar, fie prin *exilarea* lui Dumnezeu în propria Sa transcendenţă.

Autorii noştri din vechime nu făceau *numai literatură*, ci şi *dogmatică*, chiar şi nişte mireni precum Miron Costin, Dimitrie Cantemir sau Constantin Cantacuzino[356].

Erau *teologi* de mare respiraţie şi aşa au fost mulţi boieri şi domnitori români din istoria noastră.

Probabil că, în timpurile noastre, nu se mai vede *pădurea* din cauza *copacilor* şi *religiozitatea* acestor autori din cauza *prea multei evidenţe*.

Poemul se desfăşoară mai departe pe tema *norocului schimbător* (*fortuna labilis*, cum îl numeau anticii) şi a instabilităţii acestei vieţi:

Vremea lumii soţie şi norocul alta,
El a sui, el a surpa, iarăşi gata. /.../

Norocului i-au pus nume cei bătrâni din lume;
Elu-i cela ce pre mulţi cu amar să afume.

El sue, el coboară, el viiaţa rumpe,
Cu soţiia sa, vremea, toate le surpe.

Norocul la un loc nu stă, într-un ceas schimbă pasul.
Anii nu potu aduce ce aduce ceasul.

Numai mâini şi aripi, şi picioare n-are
Să nu poată sta într-un loc niciodinioare.

---

353 A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Gnosticism.

354 Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Bogomilism.

355 Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Transcendentalism_american.

356 Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Cantacuzino,_stolnicul.

Imaginea ultimă, a *norocului cu aripi* şi *fără picioare*, provine din *Alexandria*, fragmentul cu pricina fiind tradus de Miron Costin (*Graiul solului tătărăsc*).

Nici împăraţii nu îşi ştiu soarta, care multora le-a adus un sfârşit neaşteptat, dureros şi ruşinos. Şi oricât ar fi fost împăraţii de mari (*Xerxes*[357], *Alixandru Machidon*[358], *Artaxers*[359], *Avgust*[360], *Pompeiu*[361], *Chesar*[362], *Ţiros* [Cirus[363]]), moartea le-a curmat tuturor viaţa: *Acu de-abiia nume / Le-au rămas de poveste*:

Unde-s ai lumii împărați, unde iaste Xerxes,
Alixandru Machidon, unde-i Artaxers,
Avgust, Pompeiu și Chesar? Ei au luat lume,
Pre toți i-au stinsu cu vreme, ca pre niște spume.

Fost-au Țiros împărat, vestit cu războae,
Cu avere preste toți. Și multă nevoe
Au tras hândii și tătarii și Asiia toată.

Caută ce le-au adus înșelătoarea roată:
Prinsu-l-au o fămee, i-au pus capul în sânge
„Satură-te de moarte, Țiros, și te stinge
De vărsarea sângelui, o, oame înfocate,
Că de vrăjmășia ta nici Ganghes poate
Cursul său să-l păzească”. Așa jocurește
Împărățiile lumea, așa le prăvălește.

Motivul acesta, al lui *ubi sunt?*, îl atingea și Dosoftei, traducând prologul tragediei *Erofili* (începutul secolului al XVII-lea), a cretanului Gheorghios Chortatzis[364]:

Undi-s elinilor împărății, chesarii,
Și-a Râmului avgușți, bogați, putemicii și tarii?
Înțălepciune unde li-i și minte lor cea plină,
Slava, scriptura ș-armele, vestiții dintr-Athină?
Lui Alexandru Machidon unde i-i vitejiia?

[357] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Xerxes_I_of_Persia.
[358] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_cel_Mare.
[359] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Artaxerxes_I_of_Persia.
[360] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Cezar_August.
[361] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Cneus_Pompeius_Magnus.
[362] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Iulius_Cezar.
[363] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Cyrus_al_II-lea_cel_Mare.
[364] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Georgios_Chortatzis.

Undi-i cinste chesarilor, putere și dârjie
Cu care ei au biruit de-au stăpânit pre lume,
Și s-au vestitu-să supt ceriu lățindu-și al său nume?

Unde li-i a haldeilor scripturs haldiiască
Ce găndiia fără moarte în lume să trăiască?
Și pentru-aceia siliia scriind toate războaie
Ce și ei încă și-au perit de vănt și de puhoaie.

Undi-i avere cea multă, mărire cea vestită
Acei țări ce gândie c-a sta fără de smântă?

Că avuțiia tuturor, viața cu sănătate,
Vreme le duci la sfârșit și rămân des uitate.

Și cele ce apucați le pierdeți și de-a mănă
Cele ce strângeți și zidiți să răsăpesc în tină.
Ca scânteile ci să stăngu, slava voastră să treci.

Vi să rășchiră numele de soare, de väntu rece,
Și ca scrisoria pe năsăp, pre margine de mare,
Și cu spumele de pre pospai să trecu și-ncă mai tare...[365]

Egalitatea în faţa morţii – în ultima secvenţă a poemului costinian –, era o temă specifică *Psaltirei* și parcursă şi de Dosoftei – am văzut în capitolul anterior – iar la *ubi sunt qui ante nos*[366] (subiect generos găzduit de literatura patristică şi de toată literatura europeană medievală, apuseană şi răsăriteană) va recurge şi *Divanul* lui Cantemir şi *Memento mori* al lui Eminescu.

Din nou, versurile lui Costin (*Moartea, vrăjmaşa, într-un chip calcă toate casă, / Domneşti şi-mpărăteşti, pre nime nu lasă: / Pre bogaţi şi săraci, cei frumoşi şi tare. / O, vrăjmaşă, priiatin ea pre nimeni n-are*) au fost considerate ca inspirate din odele lui Horaţiu: *Palida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas regumque turres* [367].

Miron Costin putea solicita însă o sursă mai veche şi mai apropiată de spiritualitatea sa, şi anume *Psaltirea* (care i-a făcut *poeţi* şi pe el şi pe Dosoftei).

---

[365] *Cf.* Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, p. 123.
[366] În latină: Unde sunt cei care au fost înaintea noastră?
[367] *Cf.* Idem, p. 98.

Psalmistul, adresându-se fiilor oamenilor, *împreună bogatul şi săracul*, le trâmbiţează:

„Nimeni însă nu poate să scape de la moarte, nici să plătească lui Dumnezeu preţ de răscumpărare, că răscumpărarea sufletului e prea scumpă şi niciodată nu se va putea face, ca să rămână cineva pe totdeauna viu şi să nu vadă niciodată moartea. Fiecare vede că înţelepţii mor, cum mor şi cei neînţelepţi şi nebunii, şi lasă altora bogăţia lor. Mormântul lor va fi casa lor în veac, locaşurile lor din neam în neam, deşi numit-au cu numele lor pământurile lor" (Ps. 48. 2, 7-11).

Şi fiul său[368], *Ecclesiastul*, avertizează asupra aceluiaşi sfârşit al omului:

„Şi dacă ar fi trăit de două ori câte o mie de ani şi nu s-a bucurat de fericire, oare nu toţi se duc în acelaşi loc? [...]

Căci ce are înţeleptul mai mult decât nebunul? [...] La tot ce îşi ia fiinţă i s-a hotărât numele de mai înainte; se ştie ce va fi omul; el nu poate să intre în pricină cu cel ce este mai tare decât el. [...] Căci cine ştie ce este de folos pentru om în viaţă, în vremea zilelor sale de nimicnicie pe care le trece asemenea unei umbre?" (Eccl. 6, 6-11)

Moartea curmă destinele omeneşti – lui Eugen Negrici i se părea că aude „cum se tânguie poemul în vaier de clopote cu glasuri mari şi mici"[369] –, pentru că *Dumnezeu au vârstat toate cu sorocul*, adică a hotărât, în înţelepciunea Sa, momentul sfârşitului fiecărui om, aşa cum şi pământului şi universului întreg, li s-a stabilit, tot de către pronia divină, un sfârşit transfigurator.

Indiferent de rang sau de virtute, altfel spus, *pe toţi ce-n astă lume sunt supuşi puterii sorţii / Deopotrivă-i stăpâneşte raza ta şi geniul morţii!* (*Scrisoarea I*).

Ideea morţii care stăpâneşte destinele umane şi pe care o întâlnim adesea în poemele lui Eminescu, ar putea fi inspirată şi de aici, Costin oferindu-ne o dovadă pentru tradiţionalitatea ei în gândirea românească: *Nici voi, lumii înţelepţii, cu filosofia, / Hălăduiţi de lume, nici theologhia / V-au scutit de primejdii, Sfinţi Părinţi ai lumii, / Ci v-au adus la moarte amară pre unii. /.../ Cursul lumii aţi cercat, lumea cursul vostru / Au tăiat*.

E aceeaşi tradiţie bizantin-ortodoxă din care a extras Eminescu, cel mai probabil, şi tema vieţii ca *vis* şi *părere*.

---

[368] Sfântul împărat Solomon, autorul *Ecclesiastului*.

[369] Eugen Negrici, *Poezia medievală...*, op. cit., p. 154.

Moartea este *vrăjmaşă* a oamenilor, ea nu se împrieteneşte cu nimeni. Fericită este doar viaţa, care leapădă de la sine grija celor pământeşti şi priveşte către cele cereşti şi nemincinoase.

De cei care îşi fac planuri multe pe acest pământ, în sensul că se gândesc la cum să înşele şi să stăpânească sau de noi toţi care ne facem gânduri deşarte, Dumnezeu îşi bate joc: *Ceriul de gândurile noastre bate jocurie* (Ps. 2, 4: „Cel ce locuieşte în ceruri va râde de dânşii şi Domnul îi va batjocori pe ei!”).

În *Psaltirea* coresiană este *Acela ce vie* [viază] *în ceriu râde-ş de ei şi Dumnezeu râde-ş de ei* [370], iar în *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei *Domnul va râde de înşii / Şi-i va mustra de ocară* [371].

Acest vers a fost socotit de către unii exegeţi ca fiind o dovadă a caracterului *umanist* al poemului costinian şi *a îndepărtării* autorului de cugetarea ortodoxă tradiţională, fără a sesiza că era, de fapt, o parafrază din *Sfânta Scriptură*.

Versetul biblic spune altceva: Dumnezeu nu râde de oameni, ci râde, dispreţuieşte *gândurile deşarte* ale celor care se încred în mărirea lor şi nu consideră că vor da socoteală pentru faptele lor.

Cred că D. H. Mazilu[372] – luând în calcul alte studii – s-a lăsat convins, interpretând versul costinian prin contaminare cu „*ludit in humanis divina potentia rebus*”[373], în care se recunoaşte motivul „arbitrariului divin”. Nu este, însă, cazul versului costinian.

Eugen Negrici a susţinut şi el că omul învederat de aceste versuri este „străjuit de cerul batjocoritor”, şi că „poemul e scris în duhul întristat al atâtor poeţi latini şi medievali, laici şi religioşi. În felul în care contemplă Costin priveliştea convulsivă a lumii şi cum se instituie în text un primat al imaginilor decrepitudinii, chiar ale putrescenţei şi ale morţii hidoase, reconfirmăm în autor *un european* şi, în structura imaginativă, *un barochist*”[374].

Ulterior a făcut *retractatio*, afirmând că „absolut toate motivele poemului provin din *Ecclesiast*, din *literatura religioasă medievală* şi *din vechii poeţi latini*, iar spiritul lui

---

[370] Coresi, *Psaltirea slavo-română*..., op. cit., p. 36.
[371] Dosoftei, *Opere 1 (versuri)*, op. cit., p. 12.
[372] Dan Horia Mazilu, *Recitind*..., vol II, op. cit., p. 97.
[373] În latină: Puterea dumnezeiască se joacă cu lucrurile oamenilor.
[374] Eugen Negrici, *Poezia medievală*..., op. cit., p. 151.

este unul *eminamente creştin*, fără vreun *accent individualist*. Nu e de găsit altceva în poem decât o lungă lamentaţie pe tema universalităţii morţii, cu o concluzie *firesc creştină*, aceea că singura consolare a omului este de a ajunge, fericit, în ceruri"[375].

Concluzia (*Epilogul*) poemului costinian este că viaţa noastră este o uşă prin care trecem spre cele veşnice, că omul e cenuşă şi vierme (*În lut şi în cenuşă te prefaci, o, oame / În viiarme, după care te afli în putoare*) şi că singurul lucru care contează este viaţa trăită în credinţă şi fapte bune, care face să urmeze viaţa veşnică şi fericită: *Una fapta, ce-ţi rămâne, buna, te lăţeşte, / În ceriu cu fericie în veci te măreşte*.

Destule stihuri ne par o *metrificare* a predaniilor omiletice – şi alegem să exemplificăm din maestrul în retorica religioasă bizantină, cel *cu rostul de aur*:

„După cum uneori e noapte, alteori e zi; uneori e vară, alteori e iarnă, tot aşa şi în viaţa omenească uneori e durere, alteori e bucurie; uneori e boală, alteori e sănătate. [...] Poţi vedea că şi sfinţii au avut şi dureri şi bucurii. [...] Dacă îmbrăţişăm virtutea, nimic nu va putea să ne întristeze. [...] Toate rămân pe pământ şi numai faptele noastre bune călătoresc împreună cu noi"[376].

Autorul însuşi, Miron Costin, face la final un comentariu pe scurt al propriilor sale versuri, tâlcuind înţelesul lor, şi din această interpretare reiese că poemul său nu are nicio legătură de profunzime cu *umanismul*:

Din toate stihurile să înţeleg deşărtările, şi nestătătoare lucrurile lumii, şi viiaţa omenească scurtă, cu mărturie din David prorocul, mai ales. Adică, *mai ales* din *Psaltire*, după cum am şi văzut.

Rosa del Conte se întreba: „în lumea occidentală, închisă în orgoliul tradiţiei sale clasice (predominant latine), cine oare, cu excepţia *specialistului*, este în stare să-şi imagineze ce comoară ascund manuscrisele slavone, greceşti, româneşti a căror importanţă, chiar şi pentru studierea gândirii antice, ne îngăduie s-o intuim cataloagele de mai veche sau mai recentă editare?"[377].

Dacă *lumea occidentală* se închide în orgoliul tradiţiei sale clasic-latine, *lumea românească*, care şi-a pus în cap, începând cu epoca modernă, să se emancipeze de tradiţia sa

---

[375] Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române*, op. cit., p.187.
[376] Sfântul Ioan Gură de Aur, *Scrieri III. Omilii la Matei*, op. cit., p. 617-619.
[377] Rosa del Conte, op. cit., p. 281.

bizantin-ortodoxă şi să se ralieze total la o *conştiinţă latină* înainte de a stabili prea bine *ce se pierde atunci când se câştigă ceva* (l-am parafrazat pe H. R. Patapievici, *Omul recent*[378]), şi-a însuşit brusc vanitatea erudiţiei apusene şi a căutat să nu mai vadă decât surse clasice şi latine, respectiv *umaniste* şi *renascentiste*, pentru literatura medievală.

Poemul *Viiaţa lumii* al lui Costin este o ilustrare a acestui curent, în felul în care a fost interpretat. Interpretările *latinizante* i se potrivesc la fel de mult cum se potrivesc şi limbii române corecturile propuse de *Şcoala Ardeleană*[379] sau de Ion Heliade Rădulescu[380].

Într-un articol restaurator la adresa personalităţii mitropolitului Simion Ştefan[381] (pe nedrept considerat *calvin* de Nicolae Iorga[382]), Virgil Cândea[383] – deşi rămâne fidel atributului de *umanist* delegat cărturarilor români – menţionează câteva lucruri importante.

Cândea se referă aici la iniţiativa traducerilor în limba vernaculară, dar părerea mea este că putem extinde aceste consideraţii peste *graniţele* dezbaterii respective:

„Cât timp istoricii culturii, ai limbii şi ai literaturii noastre, fideli pozitivismului şi modelelor occidentale au refuzat să se situeze *înăuntrul* fenomenelor româneşti, să le caute adevăratele cauze şi să le reconstituie modul propriu de desfăşurare, explicaţiile cele mai confortabile au părut *influenţele* externe, în mod paradoxal tocmai acele influenţe de care românii s-au păzit mai tare – *catolice* sau *protestante* [e şi cazul *umanismului*].

Insuficienta cunoaştere a deosebirilor de tradiţie şi doctrină dintre Apus şi Răsărit şi ignorarea atitudinilor mentale specifice poporului nostru i-a împiedicat, astfel, pe aceşti specialişti să surprindă adevărata semnificaţie a efortului românesc, cel dintâi în spiritualitatea Europei de sud-est, de a tălmăci *Biblia* în limba vorbită [şi nu numai].

Observaţia că *Ortodoxia este un cerc logic care nu poate fi înţeles decât din lăuntrul lui* [384] se aplică deopotrivă fenomenului românesc: el ni se dezvăluie, considerat din

---

[378] O puteți downloada de aici: http://www.scribd.com/doc/2535002/Patapievici-Omul-recent.

[379] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Ecoala_Ardelean%C4%83.

[380] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Heliade-R%C4%83dulescu.

[381] Idem: http://biserica.org/WhosWho/DTR/S/MitropolitulStefan.html.

[382] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Iorga.

[383] Idem: http://biserica.org/WhosWho/DTR/C/VirgilCandea.html.

[384] *Cf. Irénikon*, 1927, p. 91.

interior, mai repede şi mai bine decât privit dinafara lui, printr-o prismă străină”[385].

Aceste cuvinte, în linii mari, sunt aplicabile literaturii române *de la origini până în prezent*.

Miron Costin mai compune şi alte versuri, unele *morale*, altele *istorice*:

Stihuri împotriva zavistiei

Vacul tău n-are pace, zavistnice oame,
Colţul tău, plin de venin, piiere tot de foame,
Să muşte pe cineva pururea râvnéşte,
În ce chip ar ocărî, pururea păzéşte.

Bine au scris în Psaltire de tine prorocul:
„Zavistnicului ieste acesta norocul,
Gâtlanul lor, mormântul destupat cum cască.
Limbile loru gata tot să ocărască.
Să le fii giudeţ, Doamne, din gânduri să cază
Ocări care făcu ei, pre sine să vază”.

Doao boale întru sine zavistnicul are
Una cându petréce rău, a doua, mai mare
Cându privéşte pre altul că petréce bine.

Numele bun altuia, ca o moarte-i vine.
Aceasta niciodată boala nu-i lipséşte,
În tot ceasul cu acéstea viiaţa-şi pedepséşte.
Dar ce gândeşti să faci? Să pierzi dreptatea?
Aceasta nu vei putea, bine-n răotatea;
Sau răul să faci că-i bun, nici aceasta poţi face.

Deci aşa viaţa ta nu mai are pace.
De la Dumnezeu nimeni fără daru nu ieste;
Ce nu mulţămeşti câtu ai, ci tot râvneşti
Inima ta spre altul? Cine toate poate?
Nu toate are unul, ci cu toţi toate:
Unul una şi altul alta bunătate.

---

[385] Virgil Cândea, *Noul Testament în limba română ca act de spiritualitate şi cultură*, studiu introductiv la *Noul Testament.* Tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ştefan, reeditat după 350 de ani cu binecuvântarea IPS Andrei Arhiepiscopul Albei Iuliei, Ed. Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Albei Iuliei, 1998, p. 38.

Tuturor de Dumnezeu daruri sunt însemnate.
Care truda noastră cu gândul bun priiméşte,
Dumnezeu gândului bun bine-i dăruieşte [386].

Apostrof

Cine-şi face zid de pace, turnuri de frăţie
Duce viiaţă fără greaţă într-a sa bogăţie.

Că-i mai bună dimpreună viiaţa cea frăţească
Decâtŭ râcă, care strică oaste vitejească.
Cine-i bogat de-avére pre lume-n tot omul,
De nu v-avea-ntru sine lăcuindŭ pre Domnulŭ,
Acela de-avuţie saţiu nu mai véde.

De i-ar da toată lumea, elŭ totŭ nu să-ncréde.
Şi de câtŭ mai multŭ strânge, mai multŭ să lărgéşte
Şi tot deşertŭ să véde-ntr-avérea ce-i créşte.
Deci nime-ntr-avére să nu să gândească.

Că va putea să să-mple, să să odihnească.
Iară-ntr-a cărui sufletŭ Domnulŭ lăcuieşte,
Acela de nemică nu mai jeluieşte.
Pentr-acéia totŭ omulŭ să nu să lenească,
Pre Dumnedzeu în sufletŭ să-şi agonisască [387].

Compunerea lui Miron, preacinstirul mare-vornic de Ţara-de-jos

Neamulŭ Ţărâi Moldovii de unde dă radză?
Din ţara Italiei, tot omul să creadză.
Fliah întăi, apoi Traianŭ au adus pre acice
Pre strămoşii cestorŭ ţări de neamŭ cu ferice.

Răsădit-au ţărâlorŭ hotarele toate.
Pre sémne ce stau în véci a să vedea poate.

Elŭ cu viţa cestui neamŭ Ţara Rumânească

386 Miron Costin, *Opere*, vol. II, op. cit., p. 120-121.
387 Idem, p. 123.

Împlut-au, Ardealul totŭ şi Moldovenească.

Sémnele stau de să văd, de dânsulŭ făcute:
Turnulŭ-Severinului să custe-n vremi multe.
Stremoşii Moldoveei adus-au în ţară,
Pre gheţâi cu sabiia scoţând din hotară.

Stau sémnele podului cu praguri cădzute
Şi Turnulŭ-Severinulŭ de Sevirŭ făcute.
Podulŭ preste Dunăre-n Ţara Rumânească
Le-au trecutu-şi oştile-n Ţara Ungurească.

Pre cela pod au trecutŭ Moldoavei stremoşii,
Bătând războí cu dachii, a sasilorŭ moşii [388].

Aceste versuri sunt reproduse rezumativ la începutul *Letopiseţului* aparţinând lui Miron Costin, ca *Stihuri de descălecatul ţărâi*:

Neamul ţării Moldovei de unde să trăgănează?
Din ţărâi Râmului, tot omul să creadză
Traian întâiu, împăratul, supuindu pre dahii,
Dragoş apoi în moldoveni premenindu pre vlahi.

Martor este Troianul, şanţul în ţara noastră
Şi Turnul Severinul, munteni, în ţara voastră [389].

Semnificativ rămâne şi faptul că poezia aceasta începe să aibă *tradiţie*.

Cantemir îşi va însuşi primele două versuri din *Viiaţa lumii* în nişte stihuiri ale sale pe tema *vanitas vanitatum*[390], pe care le va insera atât în *Divan*, cât şi în *Istoria ieroglifică*:

A lumii cânt cu jale cumplită viaţă,
Cum se trece şi se rupe, ca cum am fi o aţă.
Tânăr şi bătrân, împăratul şi săracul,
Părintele şi fiul, rude ş-alalt statul,
În zi de nu gândeşte, moartea îl înghite,

---

[388] Idem, p. 122. Versurile lui Miron Costin au fost tipărite în 1673, la sfârşitul *Psaltirii în versuri* a lui Dosoftei. E posibil să fie vorba de o traducere în română săvârşită de Dosoftei a unor versuri costiniene aflate, în original, în limba polonă.

[389] Miron Costin, *Opere*, vol. I, ediţie critică de P. P. Panaitescu, EPL, Bucureşti, 1965, p. 5.

[390] În latină: deşertăciunea deşertăciunilor.

Viilor rămaşi otrăvite dă cuţite.

Ţărna tiranul, ţărna ţăranul astrucă [înmormântează]*,*
Izbânda, dreptatea, în ce-l află-l judecă,
Unii fericiţi se zic într-a sa viaţă,
După moarte se cunoaşte c-au fost sloi de gheaţă.

Nicolae Costin moşteneşte aceeaşi temă a veacului nestatornic, compunând, înainte de 1712, o *Epigramă* care apare în *Ceasornicul domnilor*:

Tu, Împărate tuturor, Doamne şi Părinte,
Singur numai premeneşti vremile cumplite,
Care acmu, de câţiva ani privim cu ochii,
Vădzând slăvită de tot stingeria cu toţii.

Pentru care la Tine suspinăm, săracii,
Strigând cu glas pre Tine, a lumii povaţă.
Întoarce-le spre Tine, domnitoria mare,
Cu care fă şi ţărâi parte milei Tale.

Iartă ale noastre, fără număr păcate,
Cu care de la Tine mult suntem departe,
Arată şi spre domnul nostru mila sfântă
A Ta şi cea bogată, în tot, Doamne sfinte.

Feriaşte-l de primejdii, lumii viitoaria,
Cârmuindu-l cu mila cea feritoaria.
A ta în fericita domnie cu pacia,
Sănătate şi lungă fericită viaţă.
Robul Mării-tale[391].

Exceptând rugăciunea pentru domnitor, stihurile acestea ale lui Nicolae Costin, puţin *primenite*, nu se deosebesc esenţial de cele compuse, pe aceeaşi temă şi cu acelaşi scop (a-L implora pe Dumnezeu să Se arate milostiv ţării) în epoca *modernă* prepaşoptistă şi paşoptistă.

Şi nu cred că este aici nicio *coincidenţă*.

---

[391] Nicolae Costin, *Ceasornicul domnilor de Antonio de Guevara*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1976.

POEZIA *PROZEI* MEDIEVALE

Antim Ivireanul: lirismul interior şi motivaţiile unei viziuni poetice asupra universului

„Apoi a fost adusă-n fiinţă, pentru cei muritori, lumea cea muritoare,
Când trebuia să ia fiinţă podoaba stelelor şi crainicul lui Dumnezeu
Şi prin podoabă şi prin mărire şi palatul chipului dumnezeiesc” [392].

Pentru perioada veche, Eugen Negrici ia în calcul nu numai *poeziile* în sine, cu structură strofică, versificată, ci şi *fragmentele ritmate* sau *rimate*, cu o cadenţă lirică deosebită (rugăciuni, imne, etc. – autorul remarcă „productivitatea speciei”[393] şi subliniază că „rugăciunea răspunde vocaţiei lirice”[394]), din textele liturgice sau din proza oratorică – Antim Ivireanul e remarcat pentru „calităţi stilistice”[395] deosebite.

În afară de acestea, Călinescu extrăgea din *Istoria ieroglifică* a lui Cantemir „primele adevărate poeme române”[396].

Vom ilustra aşadar acest capitol, prin cei doi autori, Antim şi Cantemir, deşi *proza* românească medievală, de la omilii la cronografe, conţine destul de multe *pasaje poetice* care ar merita o cercetare extinsă.

Făcând o comparaţie cu situaţia din Apus descrisă de Zumthor[397], Manuela Tănăsescu afirmă următoarele: „în medievalitatea apuseană, *literatura scrisă* este dominată de poezie, pe când la noi ea se naşte din proza istorică, care acolo,

---

[392] Din poemul *Despre lume*, în *Opere dogmatice* ale Sfântului Grigorie de Nazianz, traducere din limba greacă, studii şi note de Pr. Dr. Gheorghe Tilea, Ed. Herald, Bucureşti, 2002, p. 150.
[393] Eugen Negrici, *Poezia medievală în limba română*, op. cit., p. 81.
[394] Idem, p. 95.
[395] Idem, p. 99.
[396] G. Călinescu, *Istoria...*, op. cit., p. 42.
[397] Paul Zumthor, *Încercare de poetică medievală*, traducere şi prefaţă de Maria Carpov, Ed. Univers, Bucureşti, 1983.

am văzut, are un rol modest […] Poezia, proza *de delectare* etc. rămân la noi mult timp în seama transmiterii orale.

Pentru Occidentul consumator de literatură latină, trecerea la limba vernaculară, condusă în mare de *laicitate*, a însemnat şi *o noutate* în cadrul sistemului poetic, pe când la noi această tranziţie s-a produs de fapt sub aripa Bisericii, de către oamenii Bisericii […].

Pentru noi, literatura în *limba romanică*, deşi dezvolată sub imboldul *democratizării*, este, de fapt, elitară, sobră, uneori sumbră, toată zestrea de specii şi genuri a Occidentului lipseşte, aşa cum lipsesc poeţii, jonglerii şi măscăricii – nici nu se poate concepe dezvoltarea parodiilor…"[398].

Poezia de care se vorbeşte mai sus este una *laică*.

Cu ea începe literatura apuseană în limba vernaculară.

Părerea noastră este şi că literatura română începe tot cu *poezia* – iar nu cu *proza istorică* –, numai că nu cu acelaşi tip de poezie.

Este *poezia* pe care o sesiza Ladislau Gáldi[399] (în studiul acestuia, apreciat de D. H. Mazilu, erau semnalate pasaje conţinând *structuri ritmice* şi care putea fi *versificate* din *Cazania a II-a* a lui Coresi, din *Cronica universală*[400] a lui Mihail Moxa[401] şi din *Cazania* lui Varlaam) şi mai apoi Eugen Negrici, a textelor oratorice şi liturgice, pe lângă cea a psalmilor.

Ceea ce ne detemină însă a enunţa această afirmaţie radicală este nu numai argumentul *ritmului şi rimei*, al cadenţelor muzicale, care ne face să detaşăm rugăciuni şi imne întregi, sub formă de *poezii*, din texte care nu se încadrează propriu-zis în sfera *poeziei* – deşi *rugăciunile* prezente în omilii coboară dintr-o tradiţie bizantină străveche a *imnului religios* care pare a fi în proză, dar are o structură *poetică* certă, cu elemente de metrică şi prozodie –, este şi faptul că aceste *poeme* propun şi impun o viziune asupra lumii şi a existenţei şi o contemplare simbolică şi cosmică ce va deveni *tradiţie* a unui anumit tip de *vizionarism liric* în literatura noastră, care se conservă şi se transmite până târziu în poezia română modernă.

---

[398] Manuela Tănăsescu, op. cit., p. 14-15.

[399] Ladislau Gáldi, *Începuturile prozei ritmice româneşti*, în rev. *Limba română*, X/1961, nr.5, p. 462-473.

[400] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Cronograful_lui_Mihail_Moxa.

[401] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihail_Moxa.

Nu *proza românească* – care va tinde spre *realism* din ce în ce mai mult – va tezauriza această structură liric-vizionară prezentă în omilii, ci *poezia*.

De aceea insist asupra acestui fapt – pe care îl voi detalia în curând – şi anume că *omilia* românească, cu *marcă bizantină* (cum zice Mazilu), este una din sursele de inspiraţie ale poeziei româneşti de mai târziu.

Eminescu îl sesiza la superlativ pe Varlaam, afirmând că prin el Duhul Sfânt a vorbit pentru prima oară româneşte şi – anticipez – tot Eminescu cred că a citit cumva unele prescrieri ale didahiilor lui Antim Ivireanul, pentru că cel puţin metafora *lunii* ca *stăpână a mării* nu am mai reuşit s-o identific, până acum, nicăieri în altă parte, în afară de predicile antimiene (nici *Scriptura*, nici *Hexaemera* Sfinţilor Vasile cel Mare şi Ioan Gură de Aur nu sunt sursa *primară*).

Tradiţia poeziei româneşti nu se întemeiază numai pe *poezia* înţeleasă ca *structură prozodică* – sau nu s-a urmărit neapărat a se conserva *o anumită structură prozodică*, nu în această rezidă *tradiţia poetică*, în primul rând –, ci, cu mult mai mult, pe *poezia interioară* şi *vizionară*, care exprimă o *realitate poetică*.

De altfel, dacă psalmii erau *poezia unei teologii*, omiliile nu sunt decât o hermeneutică care *naratologizează* numai aparent această *poezie teologică*, prin amplificare, brodând însă discursul cu acelaşi fir, conservând o poezie sublimă ce caracterizează viziunea asupra lumii, pe fondul unui discurs retoric şi moral.

De aici tonul *didactic*, *retoric* şi *moral*, pe care Ion Negoiţescu îl va remarca drept o trăsătură esenţială a poeziei lui Eminescu, fiindcă el se va conserva în lirica românească până foarte târziu, de la, să zicem, Alexandrescu până la forma irecognoscibilă, *incognito*, a definiţiilor apoftegmatice din versurile lui Nichita Stănescu.

De aceea, într-un mod cu totul neobişnuit şi paradoxal, tradiţia poeziei noastre culte şi moderne nu trebuie căutată numai în *poezia* (propriu-zisă) clasic-medievală, ci şi în *proză* – şi nu doar în *rugăciuni* şi *imne* extrase din *proză*.

Iar *proză lirică* întâlnim mai puţin în cronici (deşi nici acolo nu e inexistentă), dar foarte adesea în predici, în *Cazanii* şi *Didahii*.

De asemenea, două cărţi foarte *poetice* ale acelei perioade sunt *Istoria ieroglifică* şi *Divanul*, ale lui Dimitrie Cantemir.

Înainte de a ilustra, în mod mulţumitor, afirmaţiile făcute, mai precizăm faptul că amândoi, şi Antim şi Cantemir, sunt şi *versificatori* talentaţi.

Am reprodus, mai devreme, câteva stihuri cantemirene, şi dacă ar fi să ilustrăm cele afirmate şi prin Antim, cred că cel mai bun exemplu sunt versurile la stemă, din cartea sa dedicată lui Brâncoveanu, *Chipurile Vechiului şi Noului Testament*, care sunt o reuşită poetică a epocii, după performanţele lui Dosoftei şi Costin:

Făcut-au Domnul Dumnezeu toate din nefiinţă
Şi în fiinţă le-au adus cu multă biruinţă.

Şi după aceia au zidit, luând pământ şi tină
Pre omul cel dintâi, Adam, fără cuvânt de vină.

După asemănarea Sa făcu-i închipuire
Suflând asupra feţii lui şi duh de vieţuire.

Adăugând din coasta lui, face, cu socotinţă,
Pre Eva, dându-i ajutoriu spre bună lăcuinţă.

Şi dintr-aceştia amândoi mulţi oameni să născură
Precum se vede luminat de-a rândul din „Scriptură”
/.../ [402].

Pentru autorii noştri medievali, *lirismul* era însă indisolubil legat de profunzimea viziunii asupra existenţei şi a interpretării acesteia, în tradiţie religios-bizantină, şi mai puţin de concepţia clasic-antică a poeziei cu versuri având o structură metrică fixă. Încet-încet însă, şi poezia înţeleasă ca *versificare* a căpătat tradiţie.

După Dosoftei şi Miron Costin, cei mai mari poeţi ai începutului de secol XVIII românesc (sfârşitul secolului ne va aduce *intrarea în modernitate* şi *sincronizarea* cu...poezia erotic-truverescă ce se manifestase în Europa de Apus cu aproape 700 de ani în urmă), sunt Antim Ivireanul şi Dimitrie Cantemir, autori de versuri ocazionale, dar şi ai unor opere în *proză* care debordează de *poezie* – e vorba, de fapt, de *oratorie* şi de *retorică*, şi nu de texte *prozaice* – un tip de *retorică* (zice Mazilu) care dădea naştere şi *versificărilor* lui Dosoftei.

---

[402] Antim Ivireanul, *Opere*, ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Ed. Minerva, Bucureşti, 1972, p. 241-242.

De aceea, urmărind demersul nostru, ne vom opri asupra lor, făcând din când în când trimiteri şi la textele omiliilor lui Coresi şi Varlaam, care vor fi şi ele, fragmentar, convocate în sprijinul teoriei noastre.

Cantemir îşi tipăreşte *Divanul* la 1698 şi se pare că sfârşeşte *Istoria ieroglifică* pe la 1705, dar manuscrisul ia drumul exilului împreună cu el şi nu ştim dacă au existat copii care să fi circulat, cum s-a întâmplat cu *Didahiile* lui Antim.

În ce-l priveşte pe Antim, prezenţa lui în Ţara Românească e certă după 1691, însă datarea *Didahiilor* sale nu a întrunit o unanimitate de opinii.

Unii cred că ele au fost concepute după 1708, când ajunge mitropolit, alţii sunt de părere că ar fi raţional să acceptăm ca, măcar o parte dintre ele, să fi fost compuse mai devreme, în vremea episcopatului la Râmnic sau chiar a stăreţiei la Snagov (şi dacă ne gândim că *episcopul* Antim Ivireanul traducea şi tipărea, pentru prima dată, *Liturghia* în româneşte, nu ne-ar fi prea greu să ne imaginăm că predica sa atingea un nivel retorico-teologic destul de înalt).

Deşi, în ordine cronologică, ar trebui să începem cu *Divanul* cantemirean, credem totuşi că e mai potrivit să deschidem această discuţie pornind de la *Didahiile* lui Antim, pentru că aici putem urmări, în expunerea unui mitropolit şi fin teolog, care era concepţia, viziunea religioasă generală asupra universului şi a vieţii şi cum se integrează temele şi motivele pe care noi le considerăm *poetice* în această viziune, care aparţine tuturor scriitorilor din epoca veche şi se particularizează numai, în stilul fiecărui autor în parte.

Aceeaşi viziune religioasă o exhibă, în mod argumentat teologic, şi cărţile lui Cantemir, aşa încât ni se pare corect şi obiectiv să pornim *dinspre Biserică* pentru a ajunge *la literatură* şi nu invers.

Procedăm astfel şi pentru că „Didahiile lui Antim Ivireanul au, într-un grad mai înalt decât în operele amintite [*Istoria ieroglifică* şi *Psaltirea* lui Dosoftei] [...] o remarcabilă poliritmie, un joc neprevăzut al cadenţelor.

Avem în vedere nu numai *variaţia ritmică* de la o predică la alta, ci, lucru cu adevărat izbitor, şi pe aceea din interiorul unei singure predici. [...]

Organizarea ritmică a predicii ne duce la concluzia captivantă că autorul nu are doar *intuiţia ritmurilor*, ci chiar *conştiinţa artistică* a valorii acestora”[403].

Poezia literaturii serveşte expunerii teologice şi moral-filosofice, ceea ce duce nu la *alterarea* sau *anularea principiului estetic,* ci dimpotrivă, la *augmentarea* lui, prin adâncirea esenţială a perspectivei interpretative.

Şi, de altfel, *antecedente poetice* semnificative descoperim în retorica religioasă – pe care Antim o duce mai departe – în secolele anterioare, începând cu *Învăţăturile* lui Neagoe Basarab, *Cazania* lui Coresi şi, mai ales, a lui Varlaam, la care vom face şi noi câteva trimiteri, pe parcurs.

Fără a discuta despre aceste pagini a căror calitate poetică este remarcabilă, nu putem înţelege poezia românească de mai târziu.

Pentru că lui Antim i-am dedicat un studiu amplu, care formează o lucrare separată, vom relua aici, numai în parte, problemele şi soluţile pe care le-am oferit acolo, atât cât să fie lămuritoare pentru cercetarea de faţă.

Aşadar, un *poet* al literaturii noastre vechi este şi Antim Ivireanul, mitropolitul care impregnează cartea sa de predici cu un lirism nezăgăzuit şi unanim recunoscut de toţi exegeţii operei sale.

Vom pune în lumină acest *lirism interior*, detaliind, în cele ce urmează[404], – sprijinindu-ne pe texte – *sensul creaţiei universale* la Antim.

Antim este cel care a *descoperit*, în literatura noastră, pecetea frumuseţii asupra creaţiei, într-un mod major, fapt ce ne determină să îl considerăm – nu fără argumente solide – *un precursor* al lui Eminescu, prin eleganţa şi măreţia viziunilor cosmice, prin simbolismul profund şi hermeneutica abisală ce caracterizează aceste viziuni (mai multe, într-un capitol viitor).

Autorul nostru scrie, într-un pasaj pe care l-am putea considera un mic poem creaţionist:

Dumnezeu însă,
carele numai cu un cuvânt

---

[403] Eugen Negrici, *Antim – Logos şi personalitate*, ediţia a II-a, Ed. Du Style, Bucureşti, 1997, p. 32.

[404] Pasajele care urmează în acest capitol sunt selectate din teza noastră doctorală: *Antim Ivireanul – personalitate complexă a literaturii române*, pe care, sub titlul: *Antim Ivireanul: avangarda literară a Paradisului.Viața și opera*, am editat-o la nivel online și o puteți downloada de aici: http://www.teologiepentruazi.ro/2010/03/10/antim-ivireanul-avangarda-literara-a-paradisului-via%C8%9Ba-%C8%99i-opera-2010/.

au făcut şi au zidit toate lucrurile
cele văzute şi nevăzute,
poate cu adevărat,
cu a Lui preaputernicie,
să facă stele mai luminoase
decât acestea ce strălucesc pre ceriu
şi lună mai iscusită
decât aceasta
ce ne povăţuiaşte noaptea
şi soare mai strălucitoriu
şi mai luminat decât acesta,
carele stinge cu lumina lui
toate celialalte lumini
şi ceriuri mai mari
şi mai largi în rotocolime
şi pasări mai cu dulce glasuri
şi flori mai cu multe mirosuri
şi copaci mai nalţi şi mai roditori
şi vânturi mai sănătoase
şi văzduhuri mai de folos
şi hiară mai multe la număr
şi mai de multe feliuri
şi mai multe lumi
decât aceasta ce lăcuim
poate să zidească
în mărime şi în meşterşug mai minunate…[405].

Comentând, am putea spune că acest pasaj emană impresia de *armonie*, de *echilibru impresionant* al universului, care, prin înţelepciunea zidirii sale, arată pe Ziditor. Universul este smerit, oricât ne-ar părea nouă de „infinit", este limitat în „rotocolimea" lui, este supus Creatorului său.

Soarele şi luna nu sunt „personaje" personificate la întâmplare, ci amândoi aştrii sunt lumini care ne povăţuiesc la Lumină, care ne învaţă să iubim lumina dumnezeiască: lumina mai presus de orice lumină – spre aceasta ne îndeamnă soarele, „carele stinge cu lumina lui toate celialalte lumini" –, lumina care ne luminează calea atunci când ne rătăcim în noaptea păcatului – spre aceasta ne învaţă luna „ce ne povăţuiaşte noaptea".

---

[405] Antim Ivireanul, *Opere*, op. cit., p. 19.

Această tâlcuire ne-o lămureşte, de fapt, tot Antim, într-o altă predică, la Sf. Ap. Petru şi Pavel, unde afirmă că *soarele luminează zioa, că iaste şi semnul darului, adică al celor drepţi, iar luna luminează noaptea, că iaste semnul păcatului* [406], adică al celor care au nevoie de *lumina povăţuirii*.

Dumnezeu ne-a făcut un mare dar: o lume, un univers frumos, care parcă ne veghează, ne priveghează.

Aceasta este o idee predominantă la Antim: soarele, luna, stelele, ne veghează, ca nişte „ochi materiali" ai lui Dumnezeu, pururea deschişi asupra noastră. Aţintind spre noi aceşti ochi de foc, El ne lasă să înţelegem că ne priveşte totdeauna şi ne poartă de grijă. Dumnezeu fiind *tot ochiu* [407], a făcut luminătorii cereşti spre a ne aduce aminte că El însuşi este Lumină şi Ochi atoatevăzător.

E o învăţătură deosebită a lui Antim, despre pronia cerească, pe care o mai întâlnim şi în cazania la Sfântul Nicolae, unde contemplăm tâmpla (catapeteasma) de argint a cerului –

Aşa au vorbit sfântul,
apoi, pe urmă,
după ce au ascuns soarele toate razele lui
şi s-au stins de tot lumina zilei
între întunerecul nopţii
şi când ceriul,
de osteneală,
au fost închis spre somn toţ ochii lui,
atâta cât nici luna nu priveghiia,
niciuna din stelele cele mai mici
avea deşchise tâmplele lor cele de argint,
atunce,
ca când ar fi fost nu făcător de bine,
ci ca un hoţ,
aleargă cu mare grabă
la acea săracă de casă,
şi aruncând în lăuntru /.../ mulţi galbeni,
au gonit cu aceasta sărăciia
şi tot răul
şi tot cugetul necuvios
şi au mântuit fecioria celor 3 fecioare

[406] Idem, p. 63.
[407] Idem, p. 92.

din cursele diavolului[408] –,

dar şi în predica la Sf. Ap. Petru şi Pavel, unde Sf. Pavel este asemănat cu luna, despre care Antim spune că: *Multe feliuri de vrednicii, stăpâniri şi puteri dau filosofii să aibă luna. Şi întâi zic cum că luna iaste podoaba nopţii, asămânătoare soarelui şi stăpâna mării*[409].

Această ultimă personificare ne aduce aminte de Eminescu.

Contemplând lumea astfel, „Antim va îmbrăca în poezie soarele şi luna cu aproape două sute de ani înaintea marilor noştri poeţi”[410], dar o face cu un scop anume.

El descoperă frumuseţea ingenuă a universului, splendoarea lui, care provoacă o anamneză, o rememorare a frumuseţii Paradisului, pentru că este în consonanţă cu starea de spirit a omului, căci este un cosmos gânditor şi o natură protectoare, aşa cum am văzut în predica la Sfântul Nicolae.

După cum natura, mediul ambiant, nu era niciodată ostilă Protopărinţilor în Eden, ci le era supusă – conform referatului Genezei –, la fel şi pe Sf. Nicolae îl ajută aştrii cereşti, care îşi ascund lumina lor, pentru a trece cu vederea fapta Sfântului, căruia îi repugnau laudele.

Deşi această lume este cea „căzută”, depreciată prin păcatul uman, ea şi-a păstrat o parte din caracterul originar, paradisiac.

În fragmentele citate mai sus nu se poate să nu observăm „caracterul priveghetor” al cerului ce, „de osteneală, au închis spre somn toţ ochii lui”, cu care, se subînţelege, ne priveşte de obicei, cu mii de ochi aprinşi; al lunii ce „ne povăţuiaşte noaptea”, ne priveghează, fiind „podoaba nopţii” şi „stăpâna mării”, a mării vieţii noastre înviforate, într-o atitudine în acelaşi timp maiestoasă şi afectuoasă; al stelelor, care nu îşi mai deschid „tâmplele lor cele de argint”, spre a nu mai vedea şi a nu mai „cugeta” fapta cea bună a Sfântului, deoarece el nu vroia să fie cunoscută.

Trebuie să remarcăm „tâmplele cele de argint” ca fiind o metaforă care ne trimite cu gândul la puritatea şi nevinovăţia creaţiei, cât şi la un îndemn subînţeles al lui Antim care se îndreaptă către oameni, sugerându-le a avea „tâmple” sau

[408] Idem, p. 52.
[409] Idem, p. 59.
[410] Gabriel Ştrempel, *Antim Ivireanul*, Ed. Academiei Române, Bucureşti, 1997, p. 203.

minte „de argint”, gânduri curate, înalte şi preţioase, sau, altfel spus, a-şi regăsi inocenţa primordială.

Ochii sunt tâmplele cu care contemplăm lumea.

De altfel, românescul *tâmplă* [=iconostas, catapeteasmă] şi *a con-templa* provin din acelaşi izvor etimologic, din *templum*, însemnând *templu*, *biserică*.

Cerul cu catapeteasma de argint a stelelor sale reprezintă o imagine simbolică a Împărăţiei celei veşnice, în care strălucesc stelele gânditoare şi pururea veghetoare ale sfinţilor.

Soarele însuşi stinge cu lumina lui celelalte lumini sau îşi ascunde razele sale, el fiind lumina care cuprinde în braţele sale tot pământul şi vede pretutindeni.

Vom observa şi mai clar aceste semnificaţii puţin mai departe.

Universul întreg este un templu, plin de făclii gânditoare, o biserică a slăvirii lui Dumnezeu.

Şi nu este astfel Biserica, cea spirituală?

Vom arăta detaliat pe parcurs că acesta este modul în care o percepe Antim şi toată tradiţia românească.

Observăm că, pentru Antim, soarele, luna şi stelele erau *ochii gânditori* ai cerului, ochii lui *osteniţi de priveghere*, aţintiţi peste pământ şi mare, şi care, chiar „stelele cele mai mici”, deschid cugetării „tâmplele lor cele de argint”.

E o contemplaţie adâncă, pe care ne-o *încifrează* în metafore, ierarhul-poet sau, mai degrabă, ne-o *descifrează*, arătându-ne tainele creaţiei.

Dumnezeu ne-a dăruit un univers raţional, după Chipul Cuvântului care l-a creat şi care este însăşi Înţelepciunea şi Raţiunea. „Căci…privind la cer şi văzând podoaba rânduirii lui şi lumina stelelor, ne gândim la Cuvântul care le-a rânduit”[411].

Un univers a cărui esenţă, deşi alterată de căderea Protopărinţilor noştri, păstrează din plin frumuseţea originară şi prin evocarea căruia Antim vrea să ne trezească nostalgia, după Raiul zidit pentru om.

Frumuseţea şi raţionalitatea universului evocă pe Creatorul său şi ele sunt reflexe ale frumuseţii luminii dumnezeieşti.

Antim are predilecţie pentru personificarea aştrilor, a „luminătorilor cereşti”, pentru că el gândeşte lumea ca pe o

---

[411] Sfântul Atanasie cel Mare, *Scrieri*, col. PSB, vol. 15, traducere din greceşte, introducere şi note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1987, p. 81.

creaţie a Luminii, a lui Dumnezeu Cuvântul care este *Lumina lumii* (In. 1, 9; 8, 12).

Făcând o paralelă între iconografia răstignirii în care apar soarele şi luna, şi viziunea antimiană asupra celor doi aştri, Mihai Rădulescu[412] realiza o observaţie extrem de pertinentă asupra faptului că lumina lunii este, de fapt, tot *lumina soarelui*, dar r*eflectată*[413], în tradiţia ortodoxă, ceea ce şi Antim evocă: *luna iaste podoaba nopţii, asămănătoare soarelui şi stăpâna mării* [414].

Luna este, prin urmare, *un simbol* al prezenţei nesesizabile a soarelui în noapte, şi deci al prezenţei lui Dumnezeu în lume, prezenţă reflectată de „lumina" lunii, adică de *frumuseţea cosmică*.

De asemenea, după cum soarele se reflectă noaptea în lună, aşa *se reflectă* lumina lui Dumnezeu în oglinda Sfinţilor Săi, care luminează apoi în lume şi în noaptea necredinţei omeneşti.

Această lume, dacă nu este înduhovnicită, atunci nu este decât un trup aproape inert, o materie goală şi moartă, „netocmită", ce nu are viaţă în sine, dacă nu primeşte viaţă de la razele harului dumnezeiesc, aşa după cum luna nu are lumină proprie.

Iconografia bizantină conţine această concepţie, iar Antim excelează în a o încripta în metafore astrale, siderale, întrucât *metafora* este *icoana* scriitorului.

„Cuvântul personal a pus în faţa noastră gândirea Sa sau chipul creat al gândirii Sale plasticizate, la nivelul raţiunii şi al putinţei noastre de exprimare, cu o putere creatoare pe care noi nu o avem"[415].

Noi contemplăm şi admirăm universul şi ne putem exprima bucuria şi entuziasmul, pentru că de la început, acest univers imens a fost creat pe măsura conştiinţei noastre.

Frumuseţea universului izvorăşte din faptul că el este „chipul gândirii Sale": acest lucru îl vedem cu claritate la Antim.

---

[412] A se vedea: http://www.literaturasidetentie.ro/biografie.php.

[413] Cf. Mihai Rădulescu, *Antim Ivireanul. Învăţător. Scriitor. Personaj*, cu un „Cuvânt înainte" de P. S. Irineu Slătineanu, editat de Fundaţia „Antim Ivireanul" – Rm. Vâlcea, Ed. Ramida, Bucureşti, 1997, p. 34.

[414] Antim Ivireanul, *Opere*, op. cit., p. 62.

[415] Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. 2, Ed. IBMBOR, ediţia a II-a, Bucureşti, 1997, p. 9.

Soarele, luna, stelele, pământul şi toate câte sunt pe el, sunt imagini, expresii ale iubirii Sale pentru om, pentru care au fost create astfel.

Picturalitatea lui Antim în a surprinde aştrii cereşti sau alte aspecte ale naturii, se datorează faptului că el înţelege aceste elemente ca fiind tot *icoane* ale frumuseţii şi iubirii dumnezeieşti.

Dacă Antim alege să metaforizeze, să plasticizeze cuvintele şi expresiile, atunci când vrea să surprindă frumuseţea lumii, o face pentru a ne arăta că lumea este creată *în chip plastic*.

Dacă nu ar fi aşa, nici noi nu am putea să materializăm cuvântul pentru a-l transforma în *rostire creatoare* sau în *operă de artă*, dăruindu-i capacitatea de a surprinde chipul adevărat al existenţei.

Textul este *o icoană stilizată* şi *interpretativă* a lumii iar lumea este *o icoană cosmică* a cuvântului dumnezeiesc, a ceea ce Antim numeşte *cuvântul cel de bună vestire* [416].

„După cum scrie Sfântul Nicodim Aghioritul[417], «zidirea este explicarea Scripturii, iar Scriptura este explicarea zidirii »"[418].

Chipul tăcut al universului, în *înfiorătoarea* – pentru unii, precum Pascal[419], dar şi pentru toată modernitatea – lui imensitate este însă *o imagine cuvântătoare*, ba chiar *intimă* şi *prietenoasă* pentru tradiţia bizantină.

În lume totul este *logos*, totul este *cuvânt*, inclusiv *lumea însăşi*. „Chiar tăcerea, pe care isihaştii o recomandau insistent, implică un acut simţ al cuvântului, un respect deosebit faţă de nebănuitele lui capacităţi şi, desigur, trebuinţa unei interpretări şi definiri exacte"[420].

Să ne amintim de Dosoftei: *Tu, Doamne, mi-ascultă / Ruga din tăcere* [421].

Făcând o analogie, tăcerea universului are nevoie de o interpretare exactă a *icoanei vii* care este *lumea*.

Universul este o creaţie a Cuvântului creator şi un comentariu exhaustiv al Cuvântului divin, o icoană a textelor sfinte şi, în virtutea acestei afirmaţii, înţelegem de ce „« picto-

[416] Antim Ivireanul, *Opere*, op. cit.,p. 194.
[417] A se vedea: http://ro.orthodoxwiki.org/Nicodim_Aghioritul.
[418] Arhim. Daniil Gouvalis, *Minunile creaţiei*, trad. din limba greacă de Cristina Băcanu, Ed. Bunavestire, Bacău, 2001, p. 167.
[419] Blaise Pascal: http://ro.wikipedia.org/wiki/Blaise_Pascal.
[420] Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. I, op. cit., p. 56.
[421] Dosoftei, *Opere 1 (versuri),* op. cit., p. 120.

poezia», «picto-literatura», în genere, au avut în Antim un practicant inventiv”[422], deoarece el privea pictura ca pe *o imagine a celor scrise*, iar cele scrise, ca pe *o ilustrare* a unei realităţi foarte concrete.

Mai mult decât atât, „opera lui Antim se constituie ca o demonstraţie *a capacităţii plastice* a limbii române”[423], pentru că opera lui reprezintă o transpunere în inefabilitatea cuvântului, a plasticităţii care caracterizează materia universului, materie care a apărut la porunca lui Dumnezeu Cuvântul.

Acest chip al universului este „expresiv” şi „luminos”, în faţa sufletului şi a „ochilor” minţii; deşi este material, se adresează inefabilităţii, componentei noastre spirituale.

Antim personifică foarte mult elementele acestui univers (soarele, luna, stelele, marea, pământul, etc.), tocmai pentru că ele sunt creaţiile unei Raţiuni personale absolute şi au fost astfel aduse în fiinţă, la existenţă, încât să vorbească raţiunii omeneşti.

Deşi ele nu au fiinţă *raţională* şi *volitivă*, sunt însă *personalizate* – iar în opera antimiană abundă personificările – prin unicitatea lor, prin frumuseţea sublimă şi prin pecetea harică, prin care pot să deschidă ochii conştiinţei umane ca să-L cunoască pe Creatorul lor.

Pe de altă parte, faptul că întreaga creaţie are rostul ei şi îşi urmează calea fără greş, fără „zăticneală”, faptul că ea priveghează e un îndemn la cugetare adâncă, la contemplaţie şi la priveghere pentru om.

Iată, cele neînsufleţite şi iraţionale se ostenesc gândind, îşi epuizează rostul pentru care au fost create; tu, omule, ce faci? E o întrebare retorică, aflată în subsidiar, implantată cu multă perspicacitate de către autor.

Inima ascultătorului (a celui ce ascultă predica lui Antim Ivireanul), simte că iubirea aceasta universală se osteneşte, se epuizează gândindu-şi frumuseţea şi rostul, pentru a conduce pe om la înţelepciunea înţelegerii Celui care este Iubirea Însăşi, a Celui care a făcut lumea „bună foarte” (Fac. 1, 31), nu numai pentru că e *foarte frumoasă*, ci şi *foarte înţeleaptă*, adică plină de sens, demnă de iubit şi de contemplat.

---

[422] Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. I, op. cit., p. 431.
[423] Eugen Negrici, Antim Ivireanul – Logos şi personalitate, op. cit., p. 7.

Antim insistă pe *luminozitatea universului* şi pentru a sublinia caracterul *bun* şi *frumos* al creaţiei, observat şi în cadrul acelui *kalokagaton*[424] antic.

Omul poate conversa cu frumuseţea cosmică pentru că lumina din univers vorbeşte luminii din el. „Logosul uman întâlneşte în natură un alt logos.

Astfel, cunoaşterea naturii este una *ana-logică* sau, mai bine spus, *dia-logică*, dialogală. […]

În limitele acestei lumi, *omul personal* întâlneşte pe *Dumnezeul personal*. Îl întâlneşte nu *faţă către faţă*, ci *ascuns*, aşa cum întâlneşte pe poet în cuvântul poeziei sale şi pe pictor în cuvântul culorilor sale"[425].

După cum într-un poem sau într-o lucrare de artă ne întâlnim cu autorul şi îl cunoaştem în parte – descoperindu-i sentimentele, aspiraţiile, idealurile, opiniile, etc. –, ori în ce secol ar fi trăit şi oricât de departe, la fel şi pe Dumnezeu începem să-L cunoaştem din opera Sa, trăind experienţa frumuseţii indescriptibile a acestui univers.

Această motivaţie adâncă se ascunde în spatele demersului estetic al lui Antim şi a uriaşului său efort lingvistico-literar, prin care a dăruit literaturii noastre o adevărată bijuterie oratorică.

Metaforele antimiene teologhisesc, de fapt, despre Dumnezeu, pe care Îl înţelegem şi din contemplarea modului în care El a făcut lumea.

Dialogul iubirii dintre Dumnezeu şi oameni are loc prin intermediul întregii creaţii, pentru că „raţionalitatea exprimabilă a lumii" are „un Subiect care a gândit-o şi a exprimat-o şi care continuă să o gândească şi să o exprime într-o flexionare continuu nouă, pentru subiectele create după Chipul Său"[426], adică pentru oameni.

Dumnezeu a pus în lume şi în lucruri *o gramatică* şi *o literatură sublimă*. Universul este *un text imens*, *o poezie scrisă* într-o limbă a materiei, flexibilizată pentru sensibilitatea şi conştiinţa noastră.

Antim vrea să confirme ascultătorilor săi faptul, că *citeşte o scriptură ascunsă* în toate lucrurile care au fost create, în frumuseţea cosmică, având în vedere o hermeneutică universală.

---

[424] În greacă: *frumos-bun*.

[425] Christos Yannaras, *Abecedar al credinţei*, trad. de Pr. Dr. Constantin Coman, Ed. Bizantină, Bucureşti, 1996, p. 57.

[426] Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, op. cit., p. 9.

După cum ne dăm seama, el nu face numai *hermeneutică* pe text, ci şi *o lectură* a întregului cosmos, desfăşurându-şi privirea contemplatoare asupra întregii creaţii, într-o perspectivă holistică asupra lumii.

Descoperirea frumuseţii universale[427] este o revelaţie naturală, care face spiritul omenesc să vrea să leviteze către înălţimi spirituale.

„În vreme ce gândirea creatoare a lui Dumnezeu se actualizează şi obiectivează în lume, mişcarea liberă a creaturii urmează calea inversă: lasă lucrurile create şi caută pe Dumnezeu în El însuşi, scopul său ultim. Lumea nu-şi este suficientă ei înseşi; n-a fost niciodată creată pentru ea însăşi, ci pentru transfigurarea şi îndumnezeirea creaturii prin cunoaşterea Creatorului (Ioan 17, 3)”[428].

Există o interdependenţă între *înţelegerea sensului universal* al lumii şi înţelegerea *sensului uman* în lume: una o indică pe cealaltă.

Antim afirmă, într-o dedicaţie la o carte grecească (*Eortologhion*-ul lui Sevastos Kimenitul) tipărită în 1701:

Începutul, mijlocul şi sfârşitul, Stăpânul şi Domnul tuturor fiinţelor, şi simţitoare şi înţelegătoare, este Făcătorul tuturor, Dumnezeu. Stăpânul însă şi sfârşitul tuturor celor de sub lună este omul. Iar sfârşitul omului, pentru care s-a creat de Dumnezeu, este câştigarea şi fericirea lui Dumnezeu însăşi; fiindcă pentru om s-a făcut toată lumea aceasta, iar omul, se zice că s-a făcut de către Dumnezeu ca să dobândească pe Dumnezeu [429].

Aceasta demonstrează sensul *infinit* şi, în acelaşi timp, *concentric* al creaţiei, al cărei rezumat este omul, centrul şi raţiunea oricărei existenţe fiind însuşi Creatorul ei.

Sensibilitatea lui Antim pentru poezia naturii, pentru poetizarea universului, nu este, deci, întâmplătoare. Ea vorbeşte oamenilor, după cum am spus, despre frumuseţea Celui veşnic, precum se întâmplă şi într-o cazanie la *Naşterea Domnului*:

Pruncul acesta,
care Se vârguleşte în iasle,

---

[427] În greceşte, ποίησις înseamnă *lucrare*, *creaţie* şi lucrarea de a crea universul este cea mai mare poezie. Ideea mi-a fost sugerată de către soţul meu, Pr. Dr. Dorin Octavian Picioruş, căruia îi mulţumesc.

[428] Arhim. Sofronie, *Viaţa şi învăţătura stareţului Siluan Athonitul*, trad. Pr. Prof. Dr. Ioan I. Ică, Ed. Deisis, Sibiu, 1999, p. 144.

[429] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 405.

de ne vom ridica
ochii credinţii noastre
Îl vom cunoaşte făcând
tunete şi fulgere în nori
şi pre cer umbletul stelelor rânduind,
soarele şi luna
de raze împlându-le
şi mişcarea ceriului îndreptând
şi toată greimea lumii
acest Prunc înfăşat o cârmuieşte [430].

Nu trebuie, deci, să vedem aici pe Antim ca fiind *un poet naiv* sau ca pe *un povestitor de basme*, ci ca pe *un teolog* foarte conştient (recunoaştem, de altfel, aici, şi poezia lui Dosoftei), căci atunci când personifică, după cum am arătat, el face aceasta pentru a sublinia *caracterul raţional* al universului, amprenta personalizatoare pe care acesta a primit-o când a fost creat, logositatea lui.

Fiindcă, „dacă lumea a fost creată prin cuvânt, înţelepciune şi ştiinţă şi a fost împodobită cu toată rânduiala, e necesar ca Cel ce o conduce şi a orânduit-o să nu fie altul decât Cuvântul lui Dumnezeu. […]

E Cuvântul care e altul decât raţiunea celor făcute şi a toată creaţiunea. E Cuvântul propriu şi unic al Tatălui, Care a împodobit şi luminează tot universul cu purtarea Lui de grijă”[431].

Acestea arată dragostea lui Dumnezeu pentru întreaga fire şi atenţia cu care lumea a fost creată, nu *la întâmplare*, nu dintr-un *surplus de energie* al Divinităţii, cum susţinea Blaga, ci *din iubire*.

El le-a creat pe toate numai prin cuvânt, dar Antim detaliază Geneza (în parte), pentru a ne arăta că Dumnezeu le-a şi îmbrăcat cu frumuseţe, că le-a înveşmântat cu haina iubirii Sale.

Astfel credem că trebuie înţelese expresiile poetice prin care se afirmă că El a făcut *tunete şi fulgere în nori* şi că *a rânduit umbletul stelelor pe cer*, iar *soarele şi luna le-a umplut de raze*.

---

[430] Idem, p. 199.
[431] Sfântul Atanasie cel Mare, *Scrieri*, op. cit., p. 75-76.

Rafinamentul metaforic la care ajunge oratorul nostru este urmarea subtilităţii şi a fineţii contemplative cu care este înzestrat [432].

Mai putem înţelege şi că Dumnezeu a făcut toate lucrurile cu *multă migală* şi cu *multă artă*, deşi le-a făcut *numai cu cuvântul*. Sau, mai bine zis, pentru om ar fi fost nevoie de multă migăloasă lucrare pentru a crea ceva cu multă artă.

Când Antim prezintă cosmosul ca pe ceva desăvârşit din punct de vedere artistic, ca pe o bijuterie sau ca pe o „podoabă", cum spune el adesea („podoaba lumii"), proclamă *atotputernicia* lui Dumnezeu, dar şi *iubirea Lui* pentru lume.

Şi, într-adevăr, Antim vorbeşte despre frumuseţea universului ca despre *podoaba cea pământească şi cea cerească* [433].

Cuvântul „podoabă" este însă un calc lingvistic după limba greacă, fiind echivalentul termenului cosmos, care provine din κοσμέω, însemnând „eu împodobesc, înfrumuseţez".

În literatura noastră veche, *podoabă* devine sinonim cu tot ceea ce înseamnă frumuseţe, armonie, cosmicitate, universalitate.

Dintr-o dată, numai urmărind etimologia cuvântului, observăm că „podoaba cea pământească şi cea cerească" este o sintagmă care are conotaţii aparte.

Universul este perceput ca o podoabă, ca o creaţie plină de frumuseţe, atât cel material, cât şi cel spiritual sau, cu atât mai mult, cel spiritual.

Cosmosul este, în mod originar, o „podoabă", este configurat dintru început ca o arhitectură armonioasă şi încărcată de frumuseţe.

Astfel, luna este *iscusită* [434], dar şi omul…are *inima iscusită* [435] şi însuşi sufletul omenesc este *iscusit, frumos,*

---

[432] A se vedea şi Ps. 134, 6-7: Toate câte a vrut Domnul a făcut în cer şi pe pământ, în mări şi în toate adâncurile. A ridicat nori de la marginea pământului; fulgerele spre ploaie le-a făcut; El scoate vânturile din vistieriile Sale; Ier. 10, 12-13: Iar Domnul a făcut cerul cu puterea Sa, a întărit lumea cu înţelepciunea Sa şi cu priceperea Sa a întins cerurile. La glasul Lui freamătă apele în ceruri şi El ridică norii de la marginile pământului, făureşte fulgerele în mijlocul ploii şi scoate vânturile din vistieriile Sale, etc.

[433] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 10.

[434] Idem, p. 19. Verbul *a iscusi*, împreună cu derivatele sale, este unul din cuvintele limbii române remarcat de către Constantin Noica. A se vedea Constantin Noica, *Creaţie şi frumos în rostirea românească*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1973, p. 55-77.

[435] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 218.

minunat, vrednic [436] şi *podoaba a darului celui dumnezeesc*[437], fiind *zidirea cea mai iscusită a dumnezeeştii puteri* [438].

Cuvântul *podoabă* este receptat de scriitorii noştri vechi ca *un superlativ absolut al frumuseţii*, ca un termen complex, cu sensuri multiple, comprimând în sine o întreagă viziune, o filosofie a lumii aparte.

Se spune chiar, în limba veche, în *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Theodosie*, că „Dumnezeu făcu pre om după chipul şi după podoaba Sa"[439]. *Podoabă* înseamnă aici, prin urmare, *asemănarea cu Dumnezeu*.

Acest termen, folosit şi de Antim în multe contexte, ne uşurează înţelegerea unei cosmologii complexe, conform căreia universul este creat ca o podoabă de către Dumnezeu, este, în esenţialitatea sa, frumos, încântător, demn de privit şi de trăit în el.

Podoabă este, în sensul lui vechi, sinonim cu *lume*, întrucât „cuvântul *lume* în limba română vine de la cuvântul latin *lumen, luminis*, care înseamnă *lumină* şi *podoabă*. Lumea se dovedeşte *lumină inepuizabilă*, deoarece în lucrurile ei descoperim, prin cunoaşterea apofatică, noi sensuri ale acestora"[440].

În faţa frumuseţii naturii, a lumii create de către El, nu poţi decât să te înfiori. Antim mizează foarte mult pe aceste sentimente pe care vrea să le trezească în credincioşii săi: *înduioşarea* şi *înfiorarea*, pentru că acestea aduc *iubirea* şi *smerenia* în sufletele lor.

---

[436] Idem, p. 146.
[437] Ibidem.
[438] Ibidem.
[439] *Cf. Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Theodosie*, text ales şi stabilit de Florica Moisil şi Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv şi note de Dan Zamfirescu şi G. Mihăilă. Ed. Minerva, Bucureşti, 1970, p. 246.
[440] Drd. Liviu Stoina, *Valoarea frumosului în viaţa creştină*, în rev. *Studii Teologice*, seria a II-a, XXXIX (1987), nr. 6, p. 81, apud. Pr. Dr. Constantin Duţu, *Panegiricul ca formă a predicii în trecut şi astăzi...* (teză de doctorat), în rev. *Ortodoxia*, XLV (1993), nr.1-2, p.183, n.1394.
Acelaşi autor afirmă: „Întreaga făptură a lui Dumnezeu este o oglindă pentru strălucirea de dincolo de lume a Creatorului, încât «toate creaturile lui Dumnezeu cel întreit în Persoane, create *din nimic* (II Mac. 7, 29) văzute şi nevăzute, organice şi anorganice, însufleţite şi neînsufleţite, formează un întreg unitar, armonios, frumos, *Cerul şi pământul* (Fac. 1, 1), numit cu o expresie fericită, *cosmos* (ὁ κόσμος), adică *univers*, *lume*, *podoabă* sau *frumuseţe* [subl. n.]». [...]
De aceea, aşa cum afirmă Sf. Grigorie Palama (*Omilia 3*, P.G. 151, col. 332-333), lumea constituie un « reflex al frumuseţii Sfintei Treimi [...]. Fiind realizarea planului din veci al Sfintei Treimi, ce are ca atribute esenţiale atotperfecţiunea, bunătatea şi frumuseţea absolută, lumea creată, văzută şi nevăzută, nu poate fi decât *bună* şi *frumoasă*»", *cf.* Ibidem.

Iar *iubirea* şi *smerenia* sunt virtuţile cele mai mari, pe care el le propovăduieşte deschis, aproape în fiecare predică.

Mitropolitul Antim Ivireanul a pus arta în slujba misiunii sale. Tocmai de aceea el nu este niciodată *un poet naiv* sau *un admirator romantic* al naturii.

Dar, în acelaşi timp, poezia textelor sale nu este *o simplă figură retorică* sau *stilistică*, ci *o izbucnire din interior* a sensibilităţii sale artistice şi poetice. Altfel nu ar putea fi atât de *autentică*.

Toate fragmentele care vorbesc despre frumuseţea lumii sunt, de fapt, o tâlcuire parţială la Geneză, la „cartea Facerii", cum spune el.

De aceea, revine mereu în discursul său, ideea pe care am accentuat-o mai sus, că însuşi Cuvântul a făcut pentru oameni o lume frumoasă şi îmbrăcată în poezie, încă dintru început. În această lume, am văzut că totul vorbeşte raţiunii şi iubirii noastre, totul este logosificat şi este îmbibat de eros[441]: nu numai pentru că sentimentele umane erotizează natura – după cum se vorbeşte despre literatura romantică –, ci, şi pentru că avem de-a face cu un cosmos creat de la început ca un spaţiu securizant, cu o natură erotizată de către Dumnezeu, adică astfel creată încât să poată să ne asume şi să ne reprezinte afectivitatea, să ne interpreteze sentimentele, ca un actor cosmic – calitate pe care au sesizat-o şi au pus-o în valoare mai ales poeţii.

Natura a fost creată ca un mediu transparent pentru conştiinţa şi erosul uman, un mediu compenetrabil în relaţie cu omul, căci o vedem plină de noimă şi de har, adică prezentând un fundament raţional şi spiritual.

Dumnezeu e Creator iubitor al întregii Sale zidiri, după cum învaţă Antim (interpretând o pildă din Evanghelia după Matei, în care un om avea doi feciori…[442]):

Precum un tată din ceşti pământeşti, fiind din sine bun şi drept, are firească dragoste a iubi pre toţi feciorii lui, tot într-o potrivă şi a-i cinsti tot întocmai şi a le împărţi averia şi bunătăţile lui, tot într-un chip […], aşa iaste de bun şi drept Tatăl tuturor, Dumnezeu, cât toate zidirile, ca nişte faceri ale Lui le-au născut şi bunătatea o face întocmai, la toate, după vrednicia a fieştecăruia.

---

441 Nu vorbesc de acel *eros* înţeles denaturat, care, în mod frecvent, îi este opus lui *agape*, ci de *eros* ca iubire în general.
442 Antim Ivireanul, *Opere*, p. 174.

Drept aceia va să cinstească pre îngeri, ca pre nişte zidiri mai aproape şi fără de trupuri, ce strălucesc cu nemurirea, va să cinstească pre oameni ca pre nişte chipuri ale Sale, va să cinstească şi cele neînsufleţite, adică ceriul şi pământul şi toate câte-s pre dânsul [443]. *[...] Şi iarăş una câte una le-au cinstit cu oarecare podoabă ce le-au dat* [444].

Prin aceste amănunte autorul subliniază *aplecarea* lui Dumnezeu asupra creaţiei Sale, faptul că nu este un Stăpân *neîndurător* sau *nepăsător*, Care ar fi creat-o şi apoi S-ar fi retras într-o transcendenţă absolută faţă de făptura Sa, atât faţă de cea neînsufleţită cât şi faţă de cea însufleţită şi raţională.

Această idee o regăsim la Antim în mai multe predici, dar o întâlnim şi la alţi scriitori religioşi, cum ar fi Varlaam (într-o cazanie care explică ce înseamnă „avuţia" pe care a împărţit-o „un om" celor doi fii ai săi – în parabola fiului risipitor):

Aceasta avuţie le dede că-i fâcu cu mente slobodâ şi într'un chip le dede suflet înţelegâtoriu şi fârâ de moarte; şi împreunâ le dârui lumea şi toate câte sămt [sunt] într'ănsâ; şi asemenea le întinse un acoperemănt: ceriul, şi un sveştnic [unul pentru zi și unul pentru noapte]: soarele şi luna aprinse în casa lor, şi o masâ le aşternu: pâmăntul; şi ploae într'un chip le ploaâ, cum celor direpţi, aşa şi celor pâcâtoşi [445].

Ca o paranteză, este interesant aici de observat că, la Mircea Eliade şi la alţi istorici ai religiilor, casa, locuinţa omenească, este *o imago mundi*[446], dar în omiliile bizantine este tocmai invers, universul este de la început creat *ca o casă*, ca un spaţiu protector pentru om, fiind expresia iubirii lui Dumnezeu pentru om.

În imensitatea şi în diversitatea ei luxuriantă, lumea nu e, totuşi, decât *un adăpost*, un loc în care omul să se simtă fericit, iubit şi protejat.

Varlaam scria că această lume trebuie văzută atât cu „ochiul trupului", cât şi cu „ochiul minţii", pentru că este infinit mai subtil creată decât ni se pare nouă, fiind *materială* şi *spirituală* în acelaşi timp:

Câci că deca iaste sănâtos ochiul ce iaste în trupul nostru, veade chiar toate faptele: ceriul, pămăntul, munţii, marea, înâlţimea, adăncul, lumina, întunerecul şi toate

[443] Ibidem.
[444] Idem, p. 175.
[445] Varlaam, *Cazania (1643)*, op. cit., p. 14.
[446] În latină: *imagine a lumii*/a universului.

fealiurile copacilor şi pomilor, fierilor şi peştilor, toate ochiul le veade şi le cunoaşte.

Aşa şi mentea, ce se chiamâ ochiul sufletului nostru, veade cele vâdzute şi cele nevâdzute. Întăiu veade pre Dumnedzău, deci veade dvorba îngerilor, cunoaşte fapta ce fărâ de moarte a sufletului sâu, dup' aceea alege cele netrecute deîn cele trecâtoare. [...]

Pentr'ace să cade a tot omul creştin să-ş ferească ochiul menţei sale de găndurile păcatelor [...] Iarâ de va hi cu unele ca acestea orbit, tot trupul va hi întunecat; că cum iaste trupului ochiul cinste şi frămseţe şi luminâ, aşa şi mentea ce curată iaste frămseţe şi cinste şi luminâ sufletului [447].

Această viziune am întâlnit-o şi la Antim, ascunsă însă în hăţişul de metafore şi alegorii, în profunzimea unor tablouri şi a cuvintelor pastelate pentru a deştepta capacitatea de *reprezentare* şi de *iconizare* a realităţii. Aici vedem însă, în mod explicit, *dualitatea complementară* a lumii.

De la *contemplarea naturii* mintea este obligată să se ridice la *o raţionalitate mai înaltă* – lucru pe care Antim nu îl lămureşte foarte bine, dar îl impune pe întreg parcurs al didahiilor –, care o face să conştientizeze adevărul despre esenţa nemuritoare a fiinţei umane, despre nobleţea dar şi despre nimicnicia ei[448].

Observăm că este o teologie comună lui Antim şi lui Varlaam: privirea aceasta spre frumuseţea incomensurabilă şi spre caracterul copleşitor al creaţiei are ca scop *înţelegerea propriei alcătuiri* şi *a propriului sens* în lume.

Este o pagină de cugetare profundă – şi care nu este singulară – din *Cazania* lui Varlaam.

---

[447] Idem, p.161.
De remarcat că *faptele*, în limba veche, însemna *toate lucrurile universului*, pentru că acestea sunt faptele Cuiva, Care le-a creat, adică ale lui Dumnezeu.
La fel şi *faptă* era sinonim şi cu *făptură*, *fiinţă*, *esenţă*, *alcătuire*, după cum se poate deduce din text.
Credem că Noica ar fi trebuit să adauge la cuvintele unice ale limbii române şi pe acesta, al cărui înţeles creaţionist s-a pierdut în limba contemporană.
Privite din această perspectivă, metafore ca „făptură de lumină" sau „făptură de zăpadă" capătă conotaţii încă şi mai adânci, mai subtile.

[448] „Omul nu este decât *o trestie*, cea mai fragilă din natură: dar este *o trestie gânditoare*. Nu e nevoie ca universul întreg să se înverşuneze împotriva lui pentru a-l zdrobi. Un abur, o picătură de apă, sunt de ajuns pentru a-l ucide.
Dar chiar dacă universul întreg l-ar zdrobi, omul tot ar fi mai nobil decât cel care-l ucide, pentru că el ştie că moare şi e conştient de avantajul pe care universul îl are faţă de el, din faptul că acesta nu ştie nimic", *cf.* Pascal, *Cugetări*, text integral, ediţia Brunschvicg, trad. de Maria şi Cezar Ivănescu, Ed. Aion, Oradea, 1998, p. 296.

Pasaje asemănătoare – ideatic – întâlnim şi la Coresi, şi chiar în interpretarea începutului aceleiaşi parabole a fiului risipitor, amintită mai sus:

Şi împărţi lorŭ tocma (ce se zice, pre voia loru-şŭ lăsă pre ei), ca un Iubitoriu de oameni şi de feciori. Întocmai amu deade Dumnezeu oamenilorŭ tuturora înţelesu şi samavolnicie [raţiune şi voinţă liberă].

Deade lorŭ soarele, luna, stealele, pământulŭ şi totu ce e pre elŭ. [...] Iar celŭ fecioru mai mare şi dereptŭ întru slava Domnului aceastea le primi.

Văzu ceriulŭ şi de bunătatea făpturiei cunoscu pre Ziditoriulŭ. «Văzu», zice, «ceriulŭ, lucrulŭ degetelorŭ Tale, luna şi stealele ce Tu le-ai urzitŭ ».

Văzu amu lumea aceasta și mulţemi şi proslăvi Domnulŭ, cela ce o au înfrumuseţatŭ[449].

Ne uimeşte în aceste texte *migala* creaţiei, impresionanta ei frumuseţe şi armonie.

În ediţiile *Bibliei* din 1988 şi 2001, se spune: „cerurile, lucrul mâinilor Tale, luna şi stelele pe care Tu le-ai întemeiat" (Ps. 8, 3).

Semnificaţia expresiei coresiene[450] „lucrul degetelor Tale" şi a verbului „a urzit", dar şi sensul întreg al fragmentelor pe care le-am citat din vechile *Cazanii*, sunt în concordanţă cu ceea ce am comentat deja, pentru că pun în lumină *atenţia* cu care Dumnezeu a creat lumea.

Lucrarea „cu degetele" arată fineţea Creatorului, cu care nu numai a făcut, dar a „urzit".

De aici şi din tot pasajul, se remarcă frumuseţea şi subtilitatea creaţiei, dar şi magnificele ei raţiuni întipărite adânc în însăşi firea, în natura sa.

Dosoftei scria şi el, traducând și versificând acelaşi verset din *Psaltire* :

Văz că-i făcut ceriul de mânule Tale,
Cu toată podoaba, şi-i pornit cu cale.

Ai tocmit şi luna să crească, să scază,
Să-ş ia de la soare lucoare din rază.

Stele luminate ce lucesc pre noapte,

---

[449] Coresi, *Evanghelie cu învăţătură (1581),* op. cit., p. 24.
[450] Coresi folosea traduceri româneşti mai vechi ale *Apostolului* şi *Psaltirei*.

De dau cuviinţă, Tu le-ai urzit toate. [451]

Aceste imagini *antropomorfe* (să ne amintim însă că ele aparţin Vechiului Testament, când încă nu Se întrupase Fiul lui Dumnezeu şi antropomorfizarea era cu totul interzisă) nu sunt *mitice*, ci *extrem de sugestive*.

Ele arată apropierea lui Dumnezeu de om şi de creaţia Lui, faptul că aceasta este sfântă şi desăvârşită şi că Dumnezeu nu se poate *scârbi* de ea ca *necurată*, aşa cum susţineau gnosticii, plotinienii sau bogomilii (şi toţi cei care, de-a lungul istoriei, au considerat că Dumnezeu *a avut nevoie* de un *intermediar* pentru a crea lumea).

Un Creator care a depus atâta iubire pentru fiecare detaliu nu Îşi va renega niciodată creaţia, în ciuda faptului că o parte din fiinţele raţionale aleg să nu Îi răspundă la fel.

Am întărit cu exemple din *Cazania* lui Varlaam şi din cea a lui Coresi, de la vechii noştri scriitori bisericeşti (şi exemplele pot fi înmulţite), ideea de spiritualizare profundă a perspectivei poetice a scriitorilor religioşi.

Dar, mai ales, am vrut să explicăm şi mai mult – sprijinindu-ne pe reputaţia *Cazaniilor* – care este contextul tradiţional al gândirii ortodoxe despre cosmos, despre lume, pentru ca cititorul (dacă este mai puţin familiar atmosferei interioare a Bisericii) să-l poată integra pe Antim acestui context.

Radu Albala[452] observa că Antim are o „grandioasă, hiperbolică viziune cosmică a unor galaxii" şi că „este *liric* în evocarea unor fenomene ale naturii, şi mai cu seamă în evocarea grandioaselor fenomene cereşti, care îl emoţionează, pare-se, cu deosebire"[453].

Cu adevărat, el are o maiestoasă imagine de ansamblu asupra universului, complexă şi armonioasă în acelaşi timp, care cuprinde şi lumea văzută, şi pe cea spirituală, la fel ca la Coresi şi Varlaam, dar într-o descriere mult mai amplă şi mai poetică.

Vrând să aflăm motivul pentru care acest cosmos îl emoţionează şi îl inspiră atât de mult, nu putem ajunge decât la semnificaţii mistice – pe care el însuşi ni le descoperă, dacă facem o lectură atentă a *Didahiilor* –, foarte înalte ale

---

[451] Dosoftei, *Opere 1 (versuri)*, op. cit., p. 23.
[452] A se vedea: http://www.humanitas.ro/radu-albala.
[453] Radu Albala, *Antim Ivireanul şi vremea lui*, Ed. Tineretului, Bucureşti, 1962, p. 113.

metaforelor şi figurilor sale de stil, la semnificaţii religioase ale binelui şi ale frumosului în lume.

„Un sens alegoric al predicilor lui Antim îl constituie lupta cu întunericul, înfruntarea, cu semnificaţie bine determinată, a beznei [bezna interioară, la nivel mental este consecinţa păcatului şi a necunoştinţei] cu lumina.

Sub «lumina cunoştinţei de Dumnezeu», prin care se subînţelege şi «lumina învăţăturii», (soarele şi luna sunt simboluri gravitând pe orbita celestelor revelaţii), «întunericul necredinţei» şi pâcla neştiinţei se vor risipi"[454], scrie Florin Faifer[455].

Acelaşi exeget recunoaşte că „marea, soarele şi luna, stelele «cu tâmplele lor cele de argint» sunt simboluri"[456] şi, mai mult, că avem de-a face, în opera lui Antim, cu „o pădure de simboluri"[457].

Vom vedea în continuare şi alte semnificaţii simbolice ale acestor elemente naturale, diferite de cele pe care le-am relevat până acum.

Nu numai că lumea este *plină de sens* şi *frumuseţe*, dar este, cum am mai spus, ea însăşi *o lumină*.

În predicile antimiene întâlnim nenumărate metafore, comparaţii şi personificări ale luminii, iar însăşi sfera semantică, în sens larg, a cuvântului *lumină* (împreună cu verbul *a străluci*, foarte frecvent în *Didahii*) este foarte mult solicitată.

Crearea lumii ca o lumină reprezintă *un autograf* al Autorului asupra creaţiei Lui.

Dumnezeu este Lumină, Soarele dreptăţii, cum subliniază de nenumărate ori Antim, pe parcursul *Didahiilor* (pornind de la Mal. 4, 2; 3, 20):

De vreme ce soarele cest simţitoriu,
când răsare şi să înalţă de pre pământ,
să face pricină şi mijlocitor a multor bunătăţi,
că întinzându-şi razele,
luminează pământul şi marea,
goneşte şi răsipeşte
toată ceaţa şi negura,

---

[454] Florin Faifer, în: *Antim Ivireanul*, *Didahii*, postfaţă şi bibliografie de Florin Faifer, Bucureşti, Ed. Minerva, 1983, p. 230.

[455] Un articol despre sine: http://www.ziaruldeiasi.ro/opinii/faifer-florin-faifer~ni4jfb.

[456] Idem, p. 239.

[457] Idem, p. 235.

încălzeşte şi hrăneşte
toate neamurile dobitoacelor,
şi, în scurt să zic,
toate le însufleţeşte
şi le înviază
şi pre toate împreună
le bucură şi le veseleşte,
dar cu cât mai vârtos
Soarele cel de gând al dreptăţii,
Fiiul şi Cuvântul lui Dumnezeu Tatăl,
Domnul nostru Iisus Hristos
(pentru care zice
prorocul Malahie la 4 capete:
«Va răsări voao,
celora ce vă temeţ de numele Mieu,
soarele dreptăţii»),
Carele S-au suit
şi au răsărit astăzi
în muntele Thavorului,
întinzând razele şi strălucirile
mărirei dumnezeirii Lui [458].

Dar şi Maica Domnului este *o lumină mare*:

Aleasă iaste cu adevărat, ca soarele,
pentru că iaste încununată
cu toate razele darurilor dumnezeieşti
şi străluceşte mai vârtos
între celelalte lumini ale ceriului.
Aleasă iaste şi frumoasă ca luna,
pentru că,
cu lumina sfinţeniei, stinge celelalte stele
şi pentru marea şi minunata strălucire,
de toate şireagurile stelelor celor de taină
să cinsteşte, ca o împărătească.
Aleasă iaste ca revărsatul zorilor,
pentru că ia au izgonit noaptea
şi toată întunericimea păcatului
şi au adus în lume
zioa cea purtătoare de viaţă [459].

---

[458] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 74.
[459] Idem, p. 19.

Îngerii sunt *lumini*: *îngerii sunt stele* [460].

Toţi Sfinţii sunt *lumini*: trupurile Sfinţilor *vor străluci ca soarele întru Împărăţiia Părintelui lor* [461] şi ei *sunt pe lângă Hristos ca nişte stele* [462]. Sfântul Nicolae *luminează ca o făclie aprinsă în casa Domnului* [463].

Sfântul Petru este *un alt soare de taină* trimiţând *peste tot pământul razele darurilor şi a facerilor de bine* [464]. Iar pe Sfântul Pavel l-a ales Dumnezeu *ca luminând ca o altă lună luminată în lume, să răsipească întunerecul închinăciunei la idoli* [465]. Sfântul Constantin cel Mare *au strălucit* (ca) *steaoa cea luminoasă* [466].

Toţi Sfinţii Apostoli au răspândit credinţa *fulgerund, nu zic, cu fulgerile săbiilor, celor ascuţite, ci numai cu strălucirile unei vieţi bune* [467], etc.

Sufletul omenesc însuşi este o lumină[468]: sufletul este *mai luminat decât soarele* [469] şi apare ca *o avuţie care iaste mai cinstită decât toate avuţiile ce sunt ascunse supt munţi, sau decât toate câte ocoleşte toată lumea; şi acea frumoseţe luminată a soarelui* [cele trei fecioare din predica la Sf. Nicolae] *iaste să-ş piarză lumina şi podoaba* […]*; nu voiu lăsa să se lipsească ceriul de stele frumoase ca acestia…*[470].

Virtutea, la rândul ei, este o lumină: *bunătatea să asamână focului şi iaste să meargă în sus, în văzduh, unde-i iaste matca, că Dumnezeu iaste foc mistuitoriu şi pară de foc subţire* [471]. Lumea întreagă *respiră* lumină.

Iată, deci, că nu numai zidirea sensibilă este inundată de lumină, fiind sub *supravegherea* aştrilor cereşti, ci cu atât mai mult cea spirituală este iradiantă de lumina cea mai înaltă, dumnezeiască.

Sursa acestei viziuni o putem identifica însă din timpuri foarte vechi, încă de la Sfântul Vasile cel Mare, care vedea soarele şi luna ca *doi ochi de foc îngemănaţi pe cer*.

---

[460] Idem, p. 124.
[461] Idem, p. 10.
[462] Ibidem.
[463] Idem, p. 50.
[464] Idem, p. 58.
[465] Idem, p. 61.
[466] Idem, p. 116.
[467] Idem, p. 6.
[468] Acest lucru era afirmat încă în *Vechiul Testament*. Spre exemplu, în Pilde 20, 27 se spune: Sufletul omului este un sfeşnic de la Domnul; el cercetează toate cămările trupului.
[469] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 146.
[470] Idem, p.51.
[471] Idem, p.49.

Şi tot el este izvorul comparaţiei aştrilor cu *sfeşnice*, din literatura noastră medievală (a se vedea Varlaam şi Cantemir), întrucât Sf. Vasile este cel care precizează că Dumnezeu a creat luminătorii cereşti, în ziua a patra, ca pe nişte *lămpi* în care a pus să ardă lumina creată în ziua întâi. Şi că, la fel, Sfinţii sunt luminători şi vehicule ale luminii dumnezeieşti a lui Hristos[472].

Această hermeneutică s-a perpetuat în toată literatura patristică şi bizantină[473].

Dar să vorbim în continuare despre semnificaţiile luminii, care se revelează de la sine, pe măsură ce ne adâncim în text, în interpretarea imaginilor seducătoare din punct de vedere literar şi stilistic şi a metaforelor revelatorii, care sunt nenumărate în paginile *Didahiilor*.

Citatele lungi considerăm că sunt *ilustrative* şi *esenţiale*, iar nu *de prisos*, pentru a ne însoţi în această *cufundare* în logica antimiană.

Astfel, izvorul acestei lumini tainice, care împânzeşte tot universul este Dumnezeu, iar beneficiarul este omul – într-o *fabulă* mai puţin obişnuită, pe care am putea-o numi *Soarele şi pământul*:

Cine au văzut vreodinioară
între zidiri
atâta dragoste câtă iaste
aceia ce arată
soarele spre pământ,
că deşi iaste
luminătoriu mare al ceriului
şi împărat al tuturor stelelor,
iar lăsând celialalte stihii,

---

[472] *Cf.* Sfântul Vasile cel Mare, *Omilii la Hexaemeron. Omilii la Psalmi. Omilii şi cuvântări*, col. PSB, vol. 17, traducere, introducere, note şi indici de Pr. D. Fecioru, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1986, p. 133-134.

[473] În sprijinul acestei afirmaţii, putem aduce o mărturie de la Sfântul Simeon Noul Teolog (sec. XI): „Dumnezeu a făcut de la început două lumi: una *văzută* şi alta *nevăzută*. Dar e un singur împărat al lucrurilor văzute care poartă în el trăsăturile celor două lumi, în latura cea văzută şi cugetată.

Potrivit cu aceste două lumi, strălucesc doi sori: cel văzut cu simţurile şi cel cugetat. Şi ceea ce e soarele acesta în cele văzute şi supuse simţurilor, aceea este Dumnezeu în cele nevăzute şi neînţelese cu mintea. […]

Precum cei doi sori îşi împlinesc în chip despărţit lucrările în cele două lumi, aşa şi în omul cel unul: unul luminează trupul, Celălalt sufletul şi fiecare soare comunică lumina sa, prin participare, părţii luminate de el, după puterea de primire a ei, fie în chip mai bogat, fie în chip mai sărac”, *cf. Filocalia Românească*, vol. 6, traducere, introducere şi note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1997, p. 56-58.

îndrăgeşte
şi iubeşte mai mult
pre smeritul acesta de pământ
şi spre dânsul are închinată
toată pohta lui,
spre dânsul
luminează cu razele sale,
spre dânsul
împodobeşte cu toate feliurile de copaci,
spre dânsul încununează cu florile,
spre dânsul îmbogăţeşte cu rodurile,
pre dânsul hrăneşte cu lucrurile sale.
Şi, pentru ca să nu se depărteze
de la el niciodată,
face pururea
o învârtejire împrejurul lui
cu un umblet necontenit.
Asemene aceştii pohte,
sau, mai vârtos să zic,
mai mult făr' de asemănare
arată marele Dumnezeu
Ziditoriul şi Făcătoriul a toate,
spre sufletul cel smerit
şi păcătos al omului,
măcar că are în mâinile Lui
toate marginile pământului,
măcar că bunătăţile noastre nu-I trebuie,
după cum zice David [Ps. 15, 2]*,*
iar spre acest suflet
are pusă toată
dragostea Lui cea dumnezeiască;...[474].

Minunată imagine a soarelui, ca „împărat al tuturor stelelor", al cărui „umblet necontenit" supraveghează pământul, învăluindu-l în lumina care îl vivifică!

Autorul ne descifrează el însuşi *analogia* cu Dumnezeu Creatorul şi Proniatorul lumii, dar faptul în sine al *decriptării* alegoriei nu scade însă, cu nimic, din frumuseţea şi ineditul acestei fabule duhovniceşti, ci o întregeşte cu sensuri mistice.

În fragmente de acest fel, intransigentul şi *asprul* mitropolit îşi dezvăluie delicateţea, sensibilitatea şi gingăşia

[474] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 211.

inimii sale, care exprimă atâta compasiune, încât să îmbrace tot universul în lacrima frumuseţii poetice.

Comparaţia cu soarele o făcea şi Varlaam:

Cumu-i soarele de strâluceşte
toate căte-s pre supt ceriu
şi toate semenţiile omeneşti lumineadzâ,
cu mult mai vărtos Acela
carele iaste soarele cel svănt şi dirept,
ce luminiadzâ nu numai trupurile den afară,
ce şi sufletele din lontru,
ochii inimiei deşchide şi mente deştaptâ,
de cunoaşte omul pre Dumnedzău
şi binele de veci ce i-au gătat lui.

Deicea să cunoaşte liubovul [iubirea]
ce are cătră oameni Domnul nostru Iisus Hristos
şi dragostea ce nespusâ,
că pretutindire îmbla
şi în toate laturile călătoriia,
prin cetăţi şi prin sate, de tămăduia
toate neputinţele şi boalele din oameni,
şi cu ciudesele [minunile] *ce fâce*
să lumina mente oamenilor
şi să întorce oamenii cătrâ Dumnedzău
şi cătrâ pocâinţâ [475].

În prelungirea unei tradiţii ecleziastice foarte vechi, motivaţiile lui Antim transcend, însă, simpla *admiraţie* a pitorescului naturii, după cum, depărtând vălul alegoric, semnalează el însuşi.

Interpretarea spre care indică Antim – iar noi ne permitem să împrumutăm cuvintele lui Varlaam –, ar fi că oamenii

nu pute pricepe
că de sămt faptele lui Dumnedzău
atăta de luminate şi frumoase,
cumu-i soarele şi stelele,
dară cu cât mai vărtos
va hi Acela

[475] Varlaam, op. cit., p. 339.

carele au dzis
şi s-au făcut acestea!

Că de străluceşte soarele atâta,
ce iaste zidirea Lui,
dară cu cât mai vârtos
va străluci Acela,
Ziditoriul! [476].

Urmărind finalitatea pedagogică a didahiilor, este lesne de acceptat această interpretare, pe care o vom regăsi, exprimată aproape identic, şi în *Divanul* lui Cantemir.

Sursa teologică a unor astfel de imagini profund poetice este lesne observabilă şi în contexte neteologice (sau care nu sunt *specific teologice*), în tradiţia literară românească, ca spre exemplu, în interiorul unui roman istorico-fabulistic cum este *Istoria ieroglifică*.

Răsăritul de soare şi apusul de soare sunt surprinse în imagini magnifice de Cantemir. Zorii dimineţii se descoperă *când făcliia cea de aur în sfeşnicul de diiamant şi lumina cea de obşte în casele şi mesele tuturor să pune* [477].

Iar noaptea cade *după ce părintele planetelor şi ochiul lumii radzele supt ipoghei* [orizont] *îşi sloboade şi lumina supt pământ îşi ascunde…*[478].

Sunt demne de remarcat similitudinile dintre viziunea lui Cantemir despre *părintele planetelor* şi cea a lui Antim despre *împăratul stelelor*, şi dintre *ochiul lumii* cantemirean şi imaginea aştrilor ca nişte ochi deschişi spre lume, din didahiile antimiene (sursa e vasiliană).

Făclia cea de aur are şi ea întemeiere scripturală, dar şi omiletică, în *lămpile* aprinse de Dumnezeu pe cer, în *casa* universului (*casă = biserică*), de care pomeneau *Cazaniile* lui Coresi şi Varlaam, în timp ce *lumina care apune sub pământ* se regăseşte aidoma, ca expresie, în Prohodul Domnului, care se cântă în *Vinerea Mare*, cu referire, evident, la Hristos.

Însă, simetria dintre viziunile solare ale celor doi mari scriitori ai medievalităţii noastre nu se opreşte aici şi ne dezvăluie, cu alte ocazii, apropieri surprinzătoare.

---

[476] Idem, p. 397.
[477] Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ediţie îngrijită de P.P Panaitescu şi I. Verdeş, studiu introductiv de Adriana Babeţi, Ed. Minerva, Bucureşti, 1997, p. 76.
[478] Ibidem.

Pentru a marca momentul înserării şi al începutului nopţii, Cantemir reproduce aceeaşi scenă cosmică, ca şi Antim: *după ce ochiul cerului să închidea şi perdeaua nopţii peste faţa pământului să trăgea,* [candelele] *toate să aprindea* [în templu][479] – şi ne amintim de pasajul din omilia la Sf. Nicolae.

În altă parte, scrie că *soarele cu a sa lumină toate stelele acopere şi nevădzute le face* [480], ceea ce ne provoacă din nou exerciţiul anamnetic şi ne trimite la imaginea antimiană cu soarele *carele stinge cu lumina lui toate celialalte lumini*, reprodusă de noi la începutul acestui subcapitol.

Imaginea respectivă provine însă din *Hexaemeronul* Sfântului Vasile:

„Pe cer sunt o mulţime nenumărată de stele, dar toată lumina lor, adunată la un loc, nu ajunge să risipească întunecimea nopţii. Dar numai ce se arată la orizont soarele, acest luminător, dar, mai bine spus, chiar când este aşteptat, înainte de a se ridica cu totul deasupra pământului a pus pe fugă întunericul, *a întunecat stelele cu lumina lui*, iar aerul din jurul pământului, ca până atunci era îngheţat şi dens, l-a topit şi l-a împrăştiat” [481].

O regăsim nu numai la Antim şi Cantemir, ci şi la Nicolaus Olahus[482], în nişte versuri compuse la moartea lui Erasmus de Rotterdam[483]: *Căci, după cum biruieşte soarele stelele toate, / Astfel şi el pe ceilalţi tot învăţaţi i-a-ntrecut* [484].

De asemenea, într-un alt loc, Dimitrie Cantemir pictează în acelaşi stil alegorico-simbolic tabloul înserării: *ochiul cel de obşte genele orizontului peste lumini îşi sloboade,* [şi] *la locul orânduit să coborî* [485].

Scopul instrumentării expresiilor plastice de către Antim este, aşadar, ca de la lumina sensibilă să ajungem la lumina spirituală, după cum identic filosofează şi Dimitrie Cantemir:

Căci pe cei ce socotesc că lumina acestei lumi este lumina cea adevărată, Domnul îi numeşte „orbi şi călăuze ale orbilor” (Mt. 15, 14), mai ales pentru că lumina acestei lumi este întuneric, precum bine a cunoscut Iov (38, 19) că „noi în întuneric ne învârtim”. [...]

---

[479] Idem, p. 131.
[480] Idem, p. 178.
[481] Sfântul Vasile cel Mare, *Omilii la Hexaemeron...*, op. cit., p.144.
[482] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolaus_Olahus.
[483] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Erasmus_din_Rotterdam.
[484] *Cf.* Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, op. cit., p. 20.
[485] Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, op. cit., p. 288.

Nici să cauţi vreo altă frumuseţe sau vreo altă lumină mai frumoasă şi mai strălucitoare decât cea dumnezeiască, pentru că tot El zice: „Eu sunt lumina lumii" (In. 8, 12)[486].

Dar comparaţia lui Antim are în vedere semnificaţii care se ramifică, absconse, ce nu ies la iveală decât dacă privim cu atenţie în profunzimile discursurilor sale.

Imaginea soarelui care ocroteşte pământul şi îl face să rodească are un corespondent în realitatea spirituală, în felul în care Dumnezeu are grijă de *pământul* inimii şi îl ajută să facă rod al credinţei, căci omul trebuie să *aibă în loc de pământ dragostea, că acolo să va înrădăcina credinţa, ca un copaci şi-ş va da roada sa la vremea sa, după cum zice David; că toţi copacii şi toate erburile, răzimând în pământ, cresc şi să măresc şi-ş dau roada, iar deaca nu razimă în pământ, să usucă şi pier. Aşa şi credinţa, răzimând în dragoste, creşte şi să măreşte şi face toate rodurile bunătăţilor, căci pământul credinţii iaste dragostea* [487] iar *lăcaşul ei* [al credinţei] *iaste inima omului şi viaţa ei, faptele cele bune* [488].

Cu alte cuvinte, inima omenească este *pământul* iubirii, în care este aruncată sământa cuvântului şi din care creşte rodul credinţei.

Iată ce spunea iarăşi Cantemir: „Lumea este ca o grădină şi într-însa oamenii sunt ca florile, precum mărturiseşte Osie (14, 5): *Răsări-va Israel ca un crin* sau *Tot trupul este iarbă şi toată slava lui ca floarea: iarba s-a uscat şi floarea a căzut* (Is. 40, 7-8).

Omul este ca pomul şi ca rodul, cu alte cuvinte ca fructele sunt faptele lui. Din pomul bun va ieşi roadă bună [Mt. 7, 17] şi la aceasta se adaugă cele ce urmează acolo unde se spune despre omul bun: *Şi va fi ca pomul răsădit lângă trecerea apelor care îşi va da rodul la timpul cuvenit, iar frunza lui nu va cădea* (Ps. 1, 3 şi Ier. 17, 8)"[489].

Tocmai acest pământ al inimii este cel pe care îl „luminează", îl „împodobeşte", îl „încununează cu florile", îl „îmbogăţeşte cu rodurile" şi îl „hrăneşte" Dumnezeu, „Ziditoriul şi Făcătoriul a toate", până când inima devine rai,

---

[486] Dimitrie Cantemir, *Divanul sau Gâlceava înţeleptului cu lumea sau Giudeţul sufletului cu trupul,* text stabilit, traducerea versiunii greceşti, comentarii şi glosar de Virgil Cândea, postfaţă şi bibliografie de Alexandru Duţu, Ed. Minerva, Bucureşti, 1990, p. 267.
Pentru claritatea discursului, acolo unde ne interesează mai mult *mesajul*, am apelat şi vom mai apela la traducerea lui Virgil Cândea din versiunea greacă a lucrării.
[487] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 53.
[488] Idem, p. 47.
[489] Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 260.

grădină a desfătării, Eden haric, în care Dumnezeu locuieşte şi „umblă” (Fac. 3, 8), ca în Edenul primordial.

Urmarea acestei ocrotiri este că iubirea cerească se *împământeneşte* cu totul în om şi acesta se transfigurează prin ea şi devine mireasa lui Hristos şi *logodnica* cea care *chiamă către sine pre iubitul său Mire* [490].

Chipul nupţial al iubirii dintre Dumnezeu şi om, în mijlocul raiului inimii, este o imagine ce dovedeşte încărcătura afectivă a textului, entuziasmul oratorului, izbucnind cu rezonanţe poetice nestăvilite, din adâncul conştiinţei şi al spiritului său, care nu-şi poate cenzura fericirea.

Antim ne prezintă toată această concepţie sub formă de parabolă, vrând să demonstreze că omul este un *microcosmos*, dar care Îl poate cuprinde în inima sa pe Creatorul cosmosului întreg.

După Sfinţii Grigorie Teologul sau Grigorie Palama, „omul, ultimă creaţie a Divinităţii, este culmea, încheierea, desăvârşirea şi însumarea a tot ceea ce Demiurgul a produs înainte, este macrocosmosul concentrat într-un microcosmos”[491].

Omul este o *lume* plină de taine, pe care toate tainele universului o oglindesc fără să o epuizeze.

S-ar părea că viziunea lui Antim este una *antropocentrică*, dar fiinţa umană, din perspectiva lui, este privită exclusiv în *relaţie*, ca fiinţă dialogică, în relaţia sa perenă cu Soarele şi Logosul care o priveghează necontenit.

Umanitatea recunoaşte, *citeşte* în univers un chip al propriei sale creări şi fiinţări. Universul răspunde raţiunii umane, pentru că întrupează, personifică realităţi ale vieţii şi istoriei sale.

Prin intermediul acestui univers, Dumnezeu dialoghează cu omul sau omul învaţă luând aminte la comportamentul şi firescul universal, în urma căruia, *ca să nu fie bucuriia şi veseliia noastră în deşert, trebue să cunoaştem cu ochii cei sufleteşti prăznuirea vremii aceştiia, ca să nu ne zică şi noao Prorocul: „Uliul pre ceriu au cunoscut vremea sa, turtureaoa, rânduneaoa şi barza au cunoscut vremea venirei lor, iar norodul mieu n-au cunoscut Judecata lui Dumnezeu”.*

Că urât lucru va fi şi necuvios, când păsările vor cunoaşte vremea lor şi după vremea aceia îş vor schimba lăcaşurile sale.

---

[490] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 113.

[491] *Cf.* Dan Horia Mazilu, *Recitind*..., vol. I, op. cit., p. 56.

Iar noi, vremile cele rânduite de Sfânta Beserică, spre spăseniia sufletelor noastre nu le vom cunoaşte [492].

Căci „mântuirea, în viziunea mitropolitului Antim Ivireanul, este *cosmică,* ea include lumea, întregul univers, în care rolul central îl are omul, în calitate de *coroană a creaţiei*”[493].

Cosmosul întreg, cerul şi pământul, sunt adevărate *cărţi* spre înţelepţirea omului[494].

„Pe binefăcătorul Dumnezeu poţi să-L cunoşti mai cu seamă după minunatele Sale creaturi, care nu lipsesc niciodată din faţa ochilor tăi, ca să le vezi şi după cum mărturisesc ele însele: *Cerurile povestesc slava Lui* (Ps. 18, 1) şi se învaţă între ele, unele pe altele, să cunoască pe Dumnezeu şi Ziditorul lor: *Ziua zilei spune cuvântul şi noaptea vesteşte nopţii ştiinţa* (Ps. 18, 2)”[495].

Soarele, luna, aştrii cereşti[496], cât şi celelalte elemente naturale, au valoare semiotică, fiind create ca nişte semne ce indică *schimbarea vremilor* [497], [...] *care făcând ageră firea omului, a* (în)*mulţi faptele cele bune îl îndeamnă* [498].

Universul apare ca un fel de *arhitext* (dar nu în sens platonic), un *proto-text* creat de Dumnezeu, o *proto-biblie* [499].

Lecturând astfel tainele universului, omul se cunoaşte pe sine însuşi, descoperă de fapt tainele sale, ale comportamentului său ca făptură cugetătoare a lui Dumnezeu.

Aşa percepe Antim Ivireanul lumea şi caută să ne prezinte întreg cosmosul ca pe o *icoană* a Bisericii universale, şi să o *picteze* astfel. Căci *Beserica aceia era închipuirea ceriului* [500].

Definiţie care secondează cu fidelitate tradiţia patristică:

---

[492] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 108.

[493] Pr. Drd. Ion Popescu, *Aspecte dogmatice în Didahiile mitropolitului Antim Ivireanul*, în rev. *Studii Teologice*, XLIII (1991), nr. 1, p. 114.

[494] „...lumea aceasta n-a fost gândită *în zadar*, nici *în deşert*, ci pentru *un scop folositor* şi pentru *marea trebuinţă* pe care o aduce celor ce există pe pământ, dacă lumea este într-adevăr *o şcoală a sufletelor înzestrate cu raţiune* şi *un loc unde se poate învăţa cunoaşterea lui Dumnezeu*, fiind prin cele văzute şi simţite în lume o călăuză a minţii pentru contemplarea celor nevăzute, precum zice Apostolul, că «cele nevăzute ale lui Dumnezeu de la facerea lumii se văd, înţelegându-se din făpturi» (Rom. 1, 20)”, *cf.* Sfântul Vasile cel Mare, op. cit., p. 77.

[495] Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p.266.

[496] Fac. 1, 14-15: Şi a zis Dumnezeu: Să fie luminători pe tăria cerului, ca să lumineze pe pământ, să despartă ziua de noapte şi să fie semne ca să deosebească anotimpurile, zilele şi anii, şi să slujească drept luminători pe tăria cerului, ca să lumineze pământul. Şi a fost aşa.

[497] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 108.

[498] Ibidem.

[499] Această hermeneutică aparţine Sfântului Maxim Mărturisitorul.

[500] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 42.

„Sfânta Biserică a lui Dumnezeu este *chip* şi *icoană* a întregului cosmos, constătător din fiinţe văzute şi nevăzute, având aceeaşi unitate şi distincţie ca şi el”[501].

Cerul vizibil este doar *un chip sensibil* al Împărăţiei Cerurilor, un reper pentru omul nedesăvârşit, care are încă *gândul cel trupesc* [502], un reper destinat să îl ajute să privească dincolo de propria limitare.

Faptul că Antim concepe întreaga creaţie, cea văzută şi cea nevăzută, ca *o arhitectură ecleziastică*, ca *o Biserică*, în care Hristos e Arhiereu şi Dumnezeu, nu este o simplă *speculaţie* a noastră, ci este ceea ce ne relatează el însuşi, într-o tâlcuire la III Regi 6, 5-6 (în *Cazanie la Vovedenie Bogodiţe*, adică la *Intrarea în Biserică a Maicii Domnului*):

Vede-se în Sfânta Scriptură, la a treia carte a Împăraţilor, la al 6-lea cap, cum că Împăratul Solomon au făcut casa Domnului cu trei despărţituri; (…) [în] *care beserică, despărţitura cea dintâi, unde sta norodul să închipuia ceriului carele stă deasupra noastră, unde iaste văzduhul şi sunt acolo toate păsările cele zburătoare; iar a dooa despărţitură, unde sta arhiereii şi preoţii să închipuia ceriului al doilea, carele stă deasupra ceriului dintâi, unde sunt puterile cele cereşti, adecă îngerii şi sufletele drepţilor; iar a treia despărţitură, unde era Sfânta Sfintelor şi întra într-un an odată numai arhiereul, să închipuia al treilea ceriu, carele stă deasupra celui de al doilea, întru carele nu întră nimeni, făr' numai adevăratul Arhiereu Hristos, Dumnezeul nostru* [503].

Faptul că cele trei ceruri stau unul deasupra celuilalt, nu trebuie înţeles în sens *literal*, pentru că nu arată o suprapunere geografică, ci una *spirituală*.

Şi dacă universul empiric este un templu de lumină, imitând modelul său spiritual, inefabil, cu atât mai mult este lumină *lumea care să chiamă trup, adecă Beserica lui Hristos* [504].

După cum am văzut şi vom mai avea prilejul să observăm mai departe, Antim citează sau parafrazează sintagma biblică ce afirmă că Dumnezeu este *Soarele dreptăţii*, în foarte multe contexte, fiind o imagine predilectă a

---

[501] Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia (Cosmosul şi sufletul, chipuri ale Bisericii)*, introducere, traducere, note şi două studii de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 2000, p. 15.

[502] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 9.

[503] Idem, p. 41-42.

[504] Idem, p. 124.

ierarhului nostru, fapt care demonstrează o motivaţie interioară, intimă.

Aşa cum predică autorul, Dumnezeu a creat soarele pentru om, dar El însuşi coboară până la om şi străluceşte în acesta, atâta cât fiecare persoană manifestă permeabilitate în faţa luminii Sale.

Pentru că Dumnezeu luminează mai mult ca un Soare interior, din adâncurile fiinţei umane, unde vine pentru a Se uni cu omul, prin Sf. Euharistie:

Au rămas toată zidirea uimită când Iisus al lui Navi au poruncit soarelui să stea pre cer, nemişcat, până va birui pre vrăjmaşii săi; dară cu cât mai vârtos socotiţi că s-ar minuna când acestaş Iisus ar zice soarelui, nu să stea nemişcat pre ceriu, ci să se pogoare din ceriu pre pământ.

Adevărat, înfricoşat lucru ar fi acesta, iar nu iaste nimic întru asemenare cu aceia ce face preotul în toate zilele, în Sfântul Jărtăvnic.

El nu porunceşte soarelui cestui ce să vede, ce pune supt datorie cu cuvintele lui şi cu rugăciunea lui, pre Soarele cel de taină al dreptăţii, pre însuşi Unul Născut Fiiul lui Dumnezeu, să Se pogoare din ceriu şi supt întâmplările [forma] *pâinii şi a vinului să Se facă iară Jărtvă vie pentru ertăciunea păcatelor noastre* [505].

Dumnezeu este pretutindeni în universului material şi spiritual şi este Soarele care îl *înconjoară* pe om cu atotprezenţa Sa, fără de Care acesta nu are lumină, dar Care străluceşte nu numai din afara omului, ci mai ales în lăuntrul fiinţei lui, în inima lui, unde Se pogoară cu toată dumnezeirea Sa şi cu toată *văpaia dragostei* [506] Sale pentru oameni şi pentru lume[507].

Iubindu-L pe Dumnezeu, omul priveşte cu *ochii* harului Său, care devin *ochii* săi, perspectiva, optica sa proprie[508].

---

[505] Idem, p. 169.

[506] Idem, p. 83.

[507] Căci „Împărăţia lui Dumnezeu”, scrie Sfântul Siluan [Athonitul], „înseamnă a purta în inima noastră universul întreg şi pe Însuşi Dumnezeu, Creatorul lui”, *cf.* Arhim. Sofronie, *Din viaţă şi din Duh*, trad. din franceză de Prof. Ecaterina Volocaru, Ed. Pelerinul, Iaşi, 1997, p. 21.

Despre Sfântul Siluan Athonitul a se vedea:
http://ro.orthodoxwiki.org/Siluan_Athonitul iar despre ucenicul său, Fericitul Sofronie Saharov: http://ro.orthodoxwiki.org/Sofronie_%28Saharov%29.

[508] „Încă din prima zi, în frumuseţea sa atotcuprinzătoare, întreaga creaţie a fost chemată să devină Împărăţia lui Dumnezeu. Întreaga istorie a lumii este aici, în lumina acestei prime zile, între cuvântul şi privirea lui Dumnezeu.

Ea este creată, ea nu este Dumnezeu, dar totuşi între El şi El, între cuvântul Său cel dinainte de a fi lumea şi privirea Sa către lume, Dumnezeu a pus lumina lumii. Şi la fel

Şi privind prin iubire întreaga lume îi înţelege raţiunile şi o îndrăgeşte, îi recunoaşte meritele şi frumuseţea, la rândul său. Acesta este şi modul în care Antim îşi îndeamnă ascultătorii *să privească* universul.

Credem că putem să înţelegem acum mai bine afinitatea lui Antim pentru metaforele *celeste*, predilecţia pentru vizualizarea şi *iconizarea* luminii (de fapt, icoana bizantină autentică are, întotdeauna, un fond de lumină predominant).

Nici nu se putea altfel, deoarece orice frumuseţe şi orice lumină, după cum am văzut, Îl arată în mod tainic pe Dumnezeu: „Când înalţi, deci, privirea şi priveşti frumuseţea, măreţia şi folosul cerului, urcă-te atunci de la *cer* la *Creator* […] şi vezi şi din crearea acestor stihii cât e de mare puterea Stăpânului tău!”[509].

Căci Creatorul lumii este Dumnezeu Atotţiitorul, „Cel care ai făcut cerul şi pământul cu toată podoaba lor”[510], „Cel ce locuieşte în lumina cea neapropiată”[511], „Cel ce numără mulţimea stelelor şi dă tuturor numele lor”[512], este Ziditorul „Care ai luminat ziua cu lumină de soare şi noaptea ai strălucit-o cu raze ca de foc”[513], „Cel ce ai împodobit cerul cu stele, ca un Dumnezeu şi prin Îngerii Tăi tot pământul luminezi”[514], „Soarele slavei, Începătorul luminii”[515], „Cel ce […] prin Sfinţii Tăi tot pământul luminezi, Ziditorule a toate”[516], „Cel ce ai răsărit lumii din Fecioară, Hristoase

---

ca un germen ce conţine dezvoltarea viitoare a întregii plante, lumina poartă în ea desfăşurarea universului.

Între cuvântul şi privirea lui Dumnezeu, lumina avea să se dilate devenind vremurile şi spaţiile pe care le întinde, până ce ochiul omului pe această planetă ajunge să fie, datorită Cuvântului întrupat, însăşi privirea lui Dumnezeu: altfel spus, până ce omul este capabil el însuşi să vadă frumuseţea lumii, să vadă cât de frumoase sunt toate.

În Geneză, omul este creat să fie privirea lui Dumnezeu către lume, în lăuntrul privirii lui Dumnezeu către lume. Între privirea lui Dumnezeu şi chipul Său în om, se află toată creaţia. Şi privirea omului care nu-L vede pe Dumnezeu, dar vede toată creaţia, este răspunsul creaţiei către Dumnezeu, posibilitatea dialogului iubirii.

Omul nu-L poate vedea pe Dumnezeu, dar el poate vedea lumea aşa cum Dumnezeu vede lumea, şi aceasta este însăşi iubirea lui Dumnezeu”, *cf.* Jacques Touraille, *La beauté du monde, icône du Royaume*, în rev. *Contacts*, XXXI (1979), nr. 105, p. 6. Traducerea din limba franceză ne aparţine.

A se vedea cărţi ale sale:

http://www.decitre.fr/recherche/resultat.aspx?recherche=refine&auteur=Jacques+Touraille.

[509] Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilii la Facere (I)*, în col. PSB, vol. 21, traducere, introducere, indici şi note de Pr. D. Fecioru, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1987, p. 62.

[510] *Rugăciunea regelui Manase*, v. 2.

[511] I Tim. 6, 16

[512] Ps. 146, 4.

[513] *Ceaslov*, ed. a II-a , Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1993, p. 138.

[514] Idem, p. 65.

[515] Idem, p. 68.

[516] Ibidem.

Dumnezeule, şi fiii luminii printr-însa ne-ai arătat”[517], „Lumină fără de început şi pururea fiitoare, în care nu este mutare sau umbră de schimbare”[518], „Lumina cea adevărată, Care luminezi şi sfinţeşti pe tot omul cel ce vine în lume”[519], „Cel ce trimiţi lumina şi purcezi şi răsari soarele peste cei drepţi şi peste cei nedrepţi, peste cei răi şi peste cei buni, şi cu lumina cea de ziuă luminezi toată lumea…”[520], Cel pe Care „Pe Tine Te laudă soarele. Pe Tine Te slăveşte luna. Ţie se pleacă stelele. Pe Tine Te ascultă lumina. De Tine se îngrozesc adâncurile. Ţie slujesc izvoarele. Tu ai întins cerul ca un cort. […]”[521], „Lumina cea neînserată”[522] şi „Părintele luminilor”[523], după cum se spune în toate cărţile de cult ortodoxe.

De altfel, *Ceaslovul* din care am ales cele mai multe exemple – deşi ele pot fi extrem de numeroase, din toate cărţile de cult şi nu numai – a fost tradus din greceşte şi tipărit de însuşi Antim, în 1715, iar cel actual – din care am citat – îi urmează îndeaproape.

Autorul nu credem că avea de ce să meargă *în altă parte* ca să-şi caute *surse de inspiraţie*.

Am vorbit, mai devreme, de alegoria cerului *plin de ochi gânditori şi luminători*, ca şi *chip al Bisericii*.

Prin această retină uriaşă a cerului se întrevede o altă lume, un loc sugerat de acest templu al „muzicii de sfere”, plin de armonie, de lumină şi de pace, iar Antim este îndreptăţit să considere bolta cerească – singura care urcă privirile noastre spre înălţimi inepuizabile de frumuseţe – drept *reper*, pentru a face să se profileze înaintea noastră chipul inefabil al Raiului, *grădina Besericii* [524] şi *cereasca cetate a fericirii* [525].

Este lesne de observat faptul cum, chiar şi acolo unde el nu compară în mod explicit pe Sfinţi cu luminătorii cereşti, aceştia din urmă au însă caracteristici ale blândeţii sau ale vieţii de suferinţă.

---

[517] Idem, p. 216.
[518] Idem, p. 12. Cf. Iac. 1, 17.
[519] Idem, p. 79.
[520] Idem, p. 83.
[521] ****Molitfelnic*, ediţia a V-a, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1992, p. 32-33.
Pasajul acesta se regăseşte şi în *Învăţăturile* lui Neagoe Basarab, a cărui sursă de inspiraţie s-a crezut, de către unii, în mod hilar, a fi Francisc din Assisi.
A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Neagoe_Basarab şi:
http://ro.wikipedia.org/wiki/Francisc_de_Assisi.
[522] *Cf.* Înţel. 6, 12: Înţelepciunea este luminată şi neînserată.
[523] *Cf.* Iac. 1, 17.
[524] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 35.
[525] Idem, p. 113.

Faptul că cerul e *ostenit*, că luna şi stelele *obosesc priveghind*, că soarele şi luna încearcă din răsputeri să-l *lumineze* şi să-l *educe* pe om, sunt realităţi specifice Sfinţilor.

În cer sau pe pământ ei sunt lumini pline de bunătate.

Antim ne comunică, prin aceasta, că şi Cerul spiritual are nenumăraţi *ochi*, care se roagă pentru oameni şi îi priveghează permanent.

Acestea sunt *şireagurile stelelor celor de taină* [526], adică cetele Sfinţilor şi ale Îngerilor.

Pascal (contemporan cu Antim) spunea că Hristos este în agonie până la sfârşitul lumii.

La Antim vedem că Cerul Sfinţilor este în neîncetată osteneală, în priveghere şi rugăciune, în agonie pentru lumea care mai are încă de luptat cu răul.

Aceşti *ochi duhovniceşti neadormiţi* sunt ca nişte lacrimi de foc *în luciul lumii aceştiia* [527] şi care îi redau adevăratul ei sens spre Lumină.

Ei sunt *Luceferi ce răsar* (cum zice Eminescu) şi luminează lumea, pentru a le descoperi oamenilor calea spre nemurire şi pentru a-i ajuta să-şi regăsească adevărata vocaţie de a fi oameni cereşti şi fiii Luminii.

Eminescu, pe care tocmai l-am evocat, numea stelele *icoane* (în mai multe contexte – *Icoana stelei ce-a murit / Încet pe cer se suie*, din poemul *La steaua*; sau *ale stelelor icoane*, în *Memento mori*, etc.), recunoscând în ele reflexia frumuseţii luminii veşnice.

Nespusa frumuseţe a cerului şi a boltei înstelate a inspirat dintotdeauna pe artişti, a impresionat pe filosofi (între care Kant a rămas celebru prin recunoaşterea impresionabilităţii în faţa cerului înstelat), a intrigat pe astronomi sau pe savanţi.

Platonicienii şi neoplatonicienii considerau aştrii cereşti ca fiind existenţe *însufleţite*, dar şi Origen a crezut în această erezie, fapt ce s-a constituit într-unul dintre *motivele anatematizării* sale în secolul al VI-lea[528].

Ei porneau de la antica idolatrizare datorită căreia „vechii locuitori ai Eladei nu credeau în alţi zei, decât în aceia

---

[526] Idem, p. 19.

[527] Idem, p. 118.

[528] A se vedea *motivele anatematizării* lui Origen în: Pr. Dr. Dorin Octavian Picioruș, *Traduceri patristice*, vol. 1, Teologie pentru azi, București, 2009, p. 59-64.

Puteți downloada cartea citată de aici:

http://www.teologiepentruazi.ro/2009/10/19/traduceri-patristice-vol-1-2009/.

pe care-i recunosc şi astăzi mulţi dintre barbari: soarele, luna, pământul, astrele şi cerul.

Şi, cum le vedeau pe toate mişcându-se şi alergând, în veşnica lor cursă, pornind de la această însuşire firească de-*a alerga (thein)* le-au dat numele de *zei (theoi)*" [529].

În creştinism, cerul înstelat nu reprezintă însă *zeităţi*[530], nu este idolatrizat, ci este doar *o fereastră*, translucidă pentru spiritul omenesc, prin care acesta poate întrezări *strălucirile Luminii cei neapropiiate* [531], adică poate cunoaşte, oarecum, pe Dumnezeul care este Lumină, din contemplarea lumii-lumină.

Ziua zilei spune cuvântul şi noaptea vesteşte nopţii ştiinţa (Ps. 18, 2), versetul pe care îl amintea şi Cantemir în *Divanul* său, înseamnă tocmai aceasta: că luminătorii cereşti comunică adevărurile cele veşnice atât celor înţelepţi şi lumnaţi la minte, ca *ziua*, cât şi celor întunecaţi la minte sau mai puţin înţelepţi, care sunt în *noaptea* neştiinţei.

Şi unora şi celorlalţi, frumuseţea cerurilor limpezi ale zilei şi splendoarea înstelată a nopţii le transmit *cuvânt* şi *cunoaştere*, *ştiinţă* despre Făcătorul tuturor.

Doar cunoscând tradiţia noastră veche cu privire la această comunicare cosmică, Eminescu putea spune *O, ascultă numai-ncoace, / Cum la vorbă mii de valuri stau cu stelele proroace!* (*Scrisoarea IV*), imprimând dialogului cosmic caracterul de şezătoare, de cuminţenie şi înţelepciune străveche.

Am spus că, prin expresii plastice ale luminii şi ale lumii, Antim face, cu „superrafinamentul său teologal"[532], o tâlcuire parţială la *Geneză*.

Câteodată însă această interpretare este foarte explicită, urmărindu-se o simbolistică aparte a creaţiei primare (fiindcă există şi o a doua recreare a lumii, înfăptuită prin Întruparea

---

[529] Platon, *Opere III*, Ed. Ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1978, p. 270.

[530] „«Despre astronomie se vorbeşte în Biblie atât de puţin, încât nici măcar nu sunt denumite toate planetele» - a remarcat încă Galilei.
În cartea lui Moise despre facerea lumii în cele şase zile, Soarele şi Luna nu sunt numite. Cunoscând tradiţia păgână («zeii nu sunt decât Soarele şi Luna şi planetele fixe» [Cicero, *Despre natura zeilor*, 2,80]), Moise vorbeşte de „luminătorul cel mai mare" şi „luminătorul cel mai mic" (Fac. 1,16), ocolind cuvintele „Soare" şi „Lună". În acest fel, el profanează sacralităţile păgâne", *cf.* Diac. Andrei Kuraev, *Daruri şi anateme. Ce a adus creştinismul lumii*, trad. din limba rusă de Nina Nicolaevna, Ed. Sofia, Bucureşti, 2004, p. 135.

[531] Antim Ivireanul, *Opere*, p.189. În contextul predicii sale, Antim se referă la lumina dumnezeiască, în care sălăşluiesc Sfinţii în Rai, dar noi am folosit sintagma mai degrabă în sens simbolic: dacă cerul este atât de luminos, cu atât mai mult se înţelege că el este creaţia Luminii.

[532] Eugen Negrici, *Antim Ivireanul...*, op. cit., p. 103.

Cuvântului; la început, cuvântul Cuvântului s-a întrupat şi a devenit lume, materie, univers, iar a doua creaţie a însemnat de fapt o regenerare, o restaurare a creaţiei, prin asumarea de către Fiul şi Cuvântul lui Dumnezeu a trupului şi a firii umane):

La capul cel dintâi al „Facerii” spune Moisi cum că Dumnezeu au făcut doi luminători mari: unul mai mare şi altul mai mic; şi pre cel mai mare, adecă pe soare, întru stăpânirea zilii, iar pre cel mai mic, adecă pre lună, întru stăpânirea nopţii. Şi pre aceştea, i-au făcut pentru întărirea trebuincioase chivernisiri a toată lumea.

Şi iarăşi acestaşi Dumnezeu, făcându-Se om, au pus alţi doi luminători, pentru întărirea şi întemeierea Besericii: pre cel mai mare, adecă pre Petru, pentru ca să fie întru stăpânirea zilii a dumnezeeştii cunoştinţe întru jidovime; iar pre cel mai mic, adecă pre Pavel, întru stăpânirea întunecatei nopţi a închinării de idoli, la limbi, pentru ca să răsipească cu strălucirea minunilor şi cu lumina învăţăturii norii cei întunecaţ ai înşălăciunii [533].

Înţelesul acestui fragment este că Întruparea lui Hristos a însemnat înnoirea lumii, o nouă creaţie în Duh a lumii, spirituală, în urma căreia au fost aşezaţi alţi doi mari luminători, duhovniceşti, Sf. Ap. Petru şi Pavel, ca *un nou soare* şi *o nouă lună*: Petru ca un soare pentru evrei, cei care erau luminaţi cu învăţăturile cereşti, care erau poporul ales, iar Pavel ca o lună pentru neamurile păgâne, care erau întunecate din pricina idolatriei, a politeismului.

Lumii materiale şi omului trupesc îi trebuie aştri materiali, iar celei spirituale îi trebuie lumini spirituale.

Fiecare lume are nevoie de strălucirea luminii ei, proprie alcătuirii sale. Iar omul are nevoie de amândouă, pentru că, *fiind omu îndoit, adecă cu trup şi cu suflet* [534], are nevoie atât de lumina soarelui, dar şi de lumina lui Hristos, cu atât mai mult, după cum am arătat deja.

Imaginea solară este, de multe ori, preferata lui Antim, soarele fiind *icoana* cea mai reprezentativă pentru realităţi spirituale, a căror măreţie nu poate fi sugerată de niciun alt echivalent cosmic, aparţinând universului empiric.

În această predică apologetică la Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel – din care am citat mai sus – autorul face însă, implicit, prin termenii de comparaţie la care recurge şi prin

[533] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 57.
[534] Idem., p. 71.

„surprinzătoarele rafinări ale imaginilor”[535], şi o apologie a frumuseţii creaţiei şi, mai ales, a celor „doi luminători mari”, soarele şi luna, dintre care:

iaste soarele vârf celoralalte stele şi le covârşaşte cu lumina pe toate şi de la răsărit şi pân' la apus, tot pământul şi unghiurile lui luminează, încălziaşte, îngraşă şi revarsă pretutindea razele lui. […]

Căldura soarelui are lucrare firească a dărui copacilor, erburilor, pietrilor scumpe şi plodurilor pământului vieţuitoare, umejoasă şi îngrăşătoare putere spre creştere [536].

Despre aceste semnificaţii ale luminii solare, am mai avut însă prilejul să discutăm. Reluările, sublinierile şi specificaţiile oratorului sunt însă bine venite, pentru noi, dându-ne posibilitatea să urmărim coeziunea internă a cugetării şi a operei sale. Noutatea imagistică însă, deşi întregeşte un sens cunoscut, este plină de ingenuitate şi are o sensibilitate şi un pitoresc propriu, irepetabil.

În ce o priveşte pe *regina nopţii*[537] – după expresia lui Eminescu –, luna, Antim îi conferă o demnitate imperială asemănătoare cu a soarelui (care stăpâneşte pământul), aceea ca *să stăpânească marea*[538], adică marea vieţii tulburate şi valurile popoarelor care trebuiau să-şi potolească furtuna patimilor şi să fie prinse în mreaja cuvântului mântuitor.

Metafora aceasta, a *lunii* ca *stăpână a mării* nu am aflat-o decât la Antim şi la Eminescu, ceea ce mă pune pe gânduri.

În *Scriptură* şi în *Hexaemeronul* Sfântului Vasile cel Mare şi în poezia paşoptistă există numai *luna* ca *stăpâna nopţii*, dar nu a *mării*.

Semnificaţiile sunt asemănătoare, dar nu identice, şi nu am descoperit încă nicio altă sursă, în afară de Antim, pentru această viziune poetică eminesciană.

E drept că Antim, cel mai probabil, a sintetizat, când a creat sintagma *stăpâna mării*, exprimările din *Hexaemeronul* Sfântului Ioan Gură de Aur („Soarele a luat în stăpânire ziua, iar luna, noaptea, pentru ca unul, cu razele sale, să facă ziua mai strălucitoare, iar cealaltă, cu lumina ei, să risipească întunericul [...]

---

[535] Dan Horia Mazilu, *Introducere în opera lui Antim Ivireanul*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1999, p. 101.
[536] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 58.
[537] Al 7-lea vers din *Scrisoarea I*.
Textul integral e regăsibil aici: http://romanianvoice.com/poezii/poezii/scrisoarea1.php.
[538] Idem, p. 62.

Atunci călătorul îndrăzneşte să plece în călătorie, corăbierul să dea drumul corabiei ca să străbată mările."[539]) şi din cel al Sfântului Ambrozie al Milanului („Fecit ergo Deus haec duo luminaria magna. Possumus accipere non tam aliorum comparatione magna, quam suo munere, ut est coelum magnum, et mare magnum. Nam et magnus sol, qui complet orbem terrarum suo calore, vel luna suo lumine, nec solum terras, sed etiam aerem hunc et mare, coelique faciem."[540]), însă Eminescu reproduce expresia (sublimată) antimiană întocmai, ceea ce nu putem accepta uşor ca *o coincidenţă*.

Şi Cantemir, în *Divan*, va dezvolta metaforic această hermeneutică patristică, dar în alt sens decât Antim, dar Eminescu va prefera simbolismul chintesenţiat expresiv al lui Antim.

Apelativul de *stăpână* îl considerăm transmis de Antim poeților pașoptiști – atâta timp cât *Scriptura* sau cărțile numite *Hexaemera* nu folosesc substantivul *stăpână*, ci *stăpânire* sau verbul *a stăpâni* – întrucât îl descoperim inclusiv într-o traducere a lui Heliade[541], din 1826, a poemului *L'isolement*[542] de A. de Lamartine[543], în care luna este *a umbrelor stăpână*.

Câțiva ani mai târziu, în 1847, după ce Heliade intră în „faza italienizantă", întreaga poezie este retradusă în *limba regenerată*, iar luna devine *a umbrelor regină* [544].

Cred că este elocvent acest exemplu pentru a sesiza caracterul *moștenit* al termenului *stăpână*.

Heliade reproduce, în *Mihaida*[545], și o altă expresie antimiană, în legătură cu noaptea care-și face calea sa jumătate

---

[539] Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilii la Facere I*, traducere, introducere, indici şi note de Pr. D. Fecioru, col. PSB, vol. 21, Ed. IBMBOR, p. 83.

[540] Sfântul Ambrozie al Mediolanului, *Comentariu la Hexaemeron în 6 cărţi*, în PL 14, col. 200C-200D.

Traducerea textului din limba latină îi aparține Pr. Dr. Dorin Octavian Picioruş:

„Astfel a făcut Dumnezeu acești doi *mari luminători*. Și noi nu putem să facem o comparație decât cu lucruri mai mari, după alcătuire, cum este cerul cel mare și marea cea mare. Căci [așa de] mare [este] soarele, care acoperă toată suprafața pământului cu căldura [sa], sau chiar luna cu lumina sa [luminează, străbate] nu doar întinderea pământului, ci și acest aer și marea și fața cerului".

Ceea ce este interesant aici, e că substantivul latin *luminare, luminaris*, în sensul lui etimologic, înseamnă și *lampă*, și *făclie*, dar și *fereastră*, de unde apare și mai evidentă interpretarea teologică că aștrii cerești sunt *ferestre* către descoperirea, înțelegerea lui Dumnezeu, Creatorul și Lumina lumii.

[541] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Heliade-R%C4%83dulescu.

[542] Îl găsiți aici:

http://poesie.webnet.fr/lesgrandsclassiques/poemes/alphonse_de_lamartine/l_isolement.html.

[543] A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Alphonse_de_Lamartine.

[544] Idem: L.[adislau] Gáldi, *Stilul poetic al lui Mihai Eminescu*, Ed. Academiei RPR, București, 1964, p. 32.

(o parafrază extinsă pentru miezul nopții), dintr-o didahie la Crăciun, ceea ce ne face, coroborând și alte asemenea *apariții* surprinzătoare, la care ne vom mai referi pe parcurs, să extragem concluzia unei circulații mai extinse, chiar și manuscrise, a scrierilor antimiene, decât ne-am așteptat.

În acelaşi timp, luna are şi acea impasibilitate a frumuseţii şi purităţii, autorul îmbrăcând-o, cu eleganţă poetică, în veşmântul diafan al inocenţei, al nevinovăţiei ce pluteşte pe deasupra patimilor omeneşti necugetate:

Între celelalte idiomata adecă alsăuiri ce are luna are şi aceasta: când iaste plină să scoală asupra-i câinii, ca nişte vrăjmaş, cu luptă şi nu încetează a o lătra, neputând suferi lumina ei; şi cu acestia toate, ia fiind curată şi nevinovată, luminează şi călătoreşte călătoriia ei, făr' de zăticneală [546].

După cum soarele luminează şi încălzeşte pământul, luna luminează în întunericul nopţii păcatului şi este stăpână[547] peste marea vieţii, trecând cu serenitate peste *cumplitele valurile mării* [548].

Marea nu este niciodată *calmă* în opera lui Antim, ci întotdeauna personifică *zbuciumul* vieţii şi al lumii în care a pătruns morbul păcatului şi al haosului (după o tradiţie străveche, de altfel).

Lumina lunii intră în antagonism cu întunericul şi cu dezordinea, ea reprezentând o lume în care domneşte pacea şi armonia.

Cerul înstelat, soarele şi luna sunt icoane ale unei frumuseţi inefabile, ale unui *tărâm* aflat foarte departe, infinit de îndepărtat, de patimile celor pământeşti, o lume infailibilă

---

[545] Idem: http://ro.wikisource.org/wiki/Mihaida.

[546] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 62.

[547] De fapt, termenul „stăpâneşte" arată tot un sens creaţionist.
În creştinism, credinţa este că Dumnezeu a creat în prima zi lumina şi a despărţit-o de întuneric (conform Scripturii). Ziua şi noaptea au fost deci create înainte de a fi aduşi la existenţă soarele, luna şi ceilalţi aştrii – lucru ce s-a întâmplat abia în a patra zi a creaţiei –, care au fost făcuţi ca nişte vase spre a purta această lumină, ca nişte lămpi, pentru luminarea pământului.
Soarele, luna şi stelele nu sunt sursa primară a luminii, ci Dumnezeu, Cel ce a creat universul după chipul Său, fiind Lumina lumii (In. 1, 9), şi a aşezat „soarele spre stăpânirea zilei, luna şi stelele spre stăpânirea nopţii" (Ps. 135, 8-9).
Faptul că soarele stăpâneşte pământul şi luna stăpâneşte asupra mării este o metaforă a lui Antim, care secondează referatul patristic, care pleacă de la ideea că soarele are, în natură, un rol covârşitor în a face pământul să rodească, iar luna îşi etalează splendoarea în oglinda nesfârşită a mării sau, în timp ce pământul este cufundat în somn, ea are o importanţă aparte în a lumina calea celor ce navighează pe mare, ajutându-i să se orienteze.

[548] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 62.

în faţa atacurilor nebuneşti, dar şi naive, ale celor ce „nu încetează a o lătra, neputând suferi lumina ei”.

Ca o completare a ceea ce spuneam mai devreme, că cerul înstelat are ca prototip Biserica[549], a cărei lumină e, în primul rând, Dumnezeu, dar în care luminează şi Îngerii şi Sfinţii care s-au făcut pe ei înşişi transparenţi pentru această lumină dumnezeiască – deoarece *pre înger şi pre om i-au făcut Dumnezeu după chipul Său, precum zice la capul cel dintâi al Facerii...*[550] –, observăm că în această predică Antim îşi întemeiază întreg discursul pe ideea paralelismului între cei mai mari dintre Apostoli, Petru şi Pavel, şi cei „doi luminători mari”.

Astfel că *Petru au stătut în Beserică, ca alt luminător mare, pentru căci s-au arătat ca soarele luminând peste Beserica Celui Înalt. Iar Pavel au fost stătut luminătoriu mai mic, însă asămânător soarelui, cu lumina, cu strălucirea, cu bunătăţile, cu vredniciia şi cu slava* [551].

Şi tot despre Sf. Petru scrie că *s-au arătat ca alt soare, luminând în casa Celui Înalt* [552], iar către amândoi Apostolii îşi îndreaptă rugăciunea, implorând: *căutaţ din ceriu, ca nişte luminători mari tăriei cei de sus, spre noi carii şădem întru întunerecul şi umbra morţii. Mângâiaţi-ne pre noi, ticăloşii, cei ce şedem în valea plângerii...*[553].

Această „vale a plângerii”[554] reprezintă pământul unde a fost exilat Adam, dar poate fi interpretată şi ca un relief spiritual, aflat undeva departe de cer, unde rămân cei ce nu se înalţă *la mari şi la înalte gânduri* [555] şi nici nu îşi fac *mintea* lor *muntele Thavorului* [556] ca să vadă *lumina adevărată* [557].

Nu numai Antim îndemna credincioşii (mireni!) să-şi facă mintea *muntele Taborului*, Varlaam avea aceleaşi pretenţii de la păstoriţii săi, să se nevoiască spre a vedea faţa Prea Sfintei Treimi:

Să ne curâţim mentea nostrâ, să him gata cătrâ mâgura Thaborului să ne suim, ca să vedem curat şi chiar Svănta Troiţă. Acolo [în lumina dumnezeiască] *vom vede pre Fiiul în*

---

[549] Vezi şi Ps. 77, 75: Şi a zidit locaşul Său cel sfânt, ca înălţimea cerului; pe pământ l-a întemeiat pe el în veac.
[550] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 119.
[551] Idem, p. 62.
[552] Idem, p. 52.
[553] Idem, p. 63.
[554] *Cf.* Ps. 83, 7.
[555] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 65.
[556] Idem, p. 82.
[557] Ibidem.

lumină închipuit [ca Lumină, cunoscând că El este Lumină], *şi Părintele de sus mărturisind de Fiiul, şi Duhul Svănt umbrănd ca un nuâr* [558].

Această vedenie nu trebuie înţeleasă ca o repetare a ceea ce s-a petrecut pe Tabor, ci simbolic, în sensul că cel care vede lumina dumnezeiască, în acelaşi timp cunoaşte tainic Izvorul întreit personal al acestei lumini.

E adevărat că uneori poate părea că în textele lui Antim există un contrast puternic între *cer* şi *pământ*, dar în esenţă nu este aşa, pentru că acest pământ nu este damnat, nu este exclus de la transfigurare împreună cu omul.

Tocmai pentru că universul material nu este ceva *negativ* sau *alterat* cu totul prin păcatul omenesc, putem face referire la ipostaza lui de *creaţie a lui Dumnezeu*, care este şi ea (creaţia materială) tot *un templu al harului*, după asemănarea lumii spirituale şi împreună cu ea.

Pogorându-Se pe pământ, Dumnezeu întrupat a venit aici nu ca într-o *lume străină*[559], ci în lumea creată de El ca o lumină şi al cărei Mire este El, Cuvântul:

Făcându-ş noaptea calea sa jumătate eşit-au aici, ***în lumina aceasta a noastră*** (subl.n.)*, ca un Mire din cămara Sa.* [...] *şi preacuratul sângele Fecioarei, cu puteria Sfântului Duh, făr' de nicio sămânţă de bărbat, zemislindu-se, s-au făcut trupul Domnului Hristos, Carele eşind la lumină* [560]*, ca Cela ce iaste Lumina cea adevărată, minunat au veselit tot neamul omenesc* [561].

Am plecat de la metafore antimiene în care era vorba despre lumina materială, despre aştrii cereşti, pentru a ajunge la sensurile spirituale ale luminii.

A fost nevoie de acest *pelerinaj* la înţelesurile mai simple sau mai complexe ale metaforelor fotianice, pentru a înţelege de unde izvorăşte frumuseţea lor: din adâncul teologiei mistice a lui Antim[562].

---

[558] Varlaam, op. cit., p. 475.

[559] „Cuvântul era Lumina cea adevărată care luminează pe tot omul, care vine în lume. În lume era şi lumea prin El s-a făcut, dar lumea nu L-a cunoscut. Întru ale Sale a venit, dar ai Săi nu L-au primit." (In. 1, 9-11) Zice şi Antim că *Întru ale Sale au venit Domnul, nu prin umbră, ci chiar şi înfăţişat să aduce, ca pre un jărtăvnic pre pământ*... (*Opere*, p. 30).

[560] Adică: *arătându-Se oamenilor*.

[561] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 197.

[562] Voi ilustra această afirmaţie şi printr-un mic text din Sf. Ioan Gură de Aur: „Binecuvântat este Dumnezeu. Iată, şi pe pământ strălucesc stele, mai strălucitoare decât cele din cer. Pe pământ sunt stele din pricina Celui ce S-a arătat din cer pe pământ. Nu numai că pe pământ sunt stele, ci sunt chiar în timpul zilei. Aceasta este cea de-a doua minune.

„Cuvântul, cu forţa-i de iradiere, este harul său şi «mreaja» de creator”[563].

Ierarhul nostru propovăduieşte, la fiecare predică, *deschis* sau *indirect*, că, deşi Dumnezeu S-a arătat pe pământ *îmbrăcat cu blândeţe şi cu smerenie* [564], El este Cel ce „Întru strălucire şi în mare podoabă Te-ai îmbrăcat. Cel ce Te îmbraci cu lumina ca şi cu o haină” (Ps. 103, 2), El este Dumnezeul slavei şi al luminii.

Iar omul trebuie să Îl recunoască astfel, pentru a se face părtaş de *o frumoseţe şi de o dulceaţă strălucitoare ca aceasta* [565], a slavei Sale, devenind şi el *beat de dragostea acei frumoseţi* [566].

Parafrazând acelaşi Ps. 103, 2, Eminescu va spune că Prorocul *cânta pe Împăratul în hlamidă de lumină* (*Memento mori*).

Cu alte cuvinte, prin explorarea măreţiei acestui univers, mitropolitul Antim atrage atenţia asupra măreţiei înfricoşătoare a Creatorului său, pe temeiuri biblice şi patristice evidente.

Autorul vrea să-şi determine auditoriul *a se îndrăgosti* nu numai de frumuseţea lumii, nu numai de împărăţia creaţiei, ci şi de Împărăţia veşnică, al cărui chip, deşi *palid*, este şi *universul empiric*.

Iar stelele din zi sunt mai strălucitoare decât cele din noapte. Căci acelea, când luminează soarele, se ascund; acestea însă, strălucind Soarele dreptăţii, mai mult luminează.

Ai văzut vreodată stele strălucind deodată cu soarele? Acelea dispar când va fi sfârşitul lumii acesteia; acestea vor lumina mai mult. Despre acelea zice Evanghelia că «stelele cerului vor cădea precum cad frunzele viei» (Mt. 24, 29; Is. 34, 4); despre acestea: «Drepţii vor străluci precum soarele în Împărăţia lui Dumnezeu» (Mt. 13, 43)”, *cf.* Sf. Ioan Gură de Aur, *Cateheze baptismale*, trad. de Pr. Marcel Hancheş, Ed. „Oastea Domnului”, Sibiu, 2003, p. 58.

A se vedea, despre Părintele Marcel Hancheş şi articolul nostru :
http://www.teologiepentruazi.ro/2007/06/27/simon-magul-si-satana-la-sfantul-ioan-gura-de-aur-si-sfantul-amfilohie-de-iconium/.

Şi venind în zilele noastre, foarte asemănător se exprimă şi Sf. Iustin Popovici, când afirmă că, privind din Împărăţia lui Dumnezeu, din cer, nu se văd pe pământ „nici munţii, nici mările nici oraşele, nici zgârie-norii, ci omul.

Pentru că sufletul omului creat după chipul lui Dumnezeu este ca un soare pe pământ. Şi fiecare dintre sorii aceştia este vizibil din cer. O, minune a iubirii lui Dumnezeu!

Acest minuscul pământ, un astru dintre cele mai mici, să cuprindă milioane de sori! Sub veşmântul de trup pământesc al omului străluceşte soarele! Omul? Un mic dumnezeu în noroi”, *cf.* Sf. Iustin Popovici, *Omul şi Dumnezeu-Omul. Abisurile şi culmile filosofiei*, Ed. Deisis, Sibiu, 1997, p. 110.

Despre Sfântul Justin Popovici, canonizat de către Biserica Ortodoxă Sârbă pe data de 2 mai 2010, a se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Justin_Popovi%C4%87.

[563] Florin Faifer, loc. cit., p. 234.

[564] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 107.

[565] Idem, p. 14.

[566] Ibidem.

Materia *străbătută* de fiorul spiritualităţii – lucru pe care îl vedeam reliefat şi în *Cazaniile* lui Varlaam şi Coresi –, este tocmai ceea ce face ca această lume să fie desăvârşită, atât pe cât poate să existe perfecţiune în materialitatea care nu este nici *infinită*, nici *imuabilă*, ci este supusă dezintegrării şi transformării permanente.

De aici derivă şi frumuseţea metaforelor antimiene şi sensul lor adânc, contemplativ, din reflecţia lumii cereşti în cea materială.

Este clar acum, cred, că şi atunci când ne face să ne ridicăm ochii spre cerul de deasupra capetelor noastre, spre stelele care se văd, Antim ne îndreaptă privirea însă spre cele care nu se văd cu ochiul liber, spre strălucirea unei frumuseţi necorupte, pure, eterne.

Nenumărate pagini încărcate de vizionarism, întâlnite în *Didahiile* lui Antim, întăresc impresia de ansamblu oferită de lectura *Cazaniilor* mai vechi, a unei sobrietăţi conectate la tensiunea mistică a începutului şi sfârşitului lumii.

Strălucirea cerului şi a aştrilor cereşti are o forţă primordială ce proiectează lumina spre a străbate istoria şi a ne fixa ochii conştiinţei în veşnicie, după ce *catapeteasma lumii în adânc s-au înnegrit / Ca şi frunzele de toamnă toate stelele-au pierit* [567], acolo unde cascada timpului încetează să se mai reverse şi unde amintirea acestei existenţe devine ştearsă, ca a clipei care a trecut.

De cele mai multe ori, direct sau indirect, în predici, cosmologia vizează eshatologia, căci toată creația e a Sa şi mergem în veşnicie.

Atunci, la sfârşitul lumii, aştrii cereşti îşi vor fi făcut *datoria*, aceea de a fi semne şi *lămpi* ale lumii şi, după cum poetic scria Miron Costin:

Ceriul faptu de Dumnezeu cu putere mare, / Minunată zidire, şi el sfârşit are. / Şi voi, lumini de aur, soareli şi luna, / Întuneca-veţi lumini, veţi da gios cununa. / Voi stele iscusite, ceriului podoba, / Vă aşteaptă groaznică trâmbiţa şi doba. / În foc te vei schimosi, peminte cu apa /…/.

În locul aştrilor, *vor străluci Sfinţii ca soarele* [568] şi cu atât mai mult, *cu cât mai vârtos va străluci Soarele acesta al dreptăţii* [569].

---

[567] Sunt versurile binecunoscute din *Scrisoarea I*, de Mihai Eminescu, şi care parafrazează versetele scripturale de la Isaia 34, 4, Matei, 24, 29 şi Apoc. 6,12-13.
[568] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 10.
[569] Ibidem.

Antim Ivireanul pare a ne atrage atenţia şi asupra unui alt aspect: această lume materială este *o lumină*, este inundată de lumină, dinăuntrul şi din afara sa; cu atât mai mult lumea spirituală, este lumină, dacă ea este cu mult mai aproape de Dumnezeu, Cel ce e însuşi toată Lumina lumii.

Prin predicile sale, el aduce în faţa ochilor noştri şi lumea nevăzută, care devine parcă mai *reală* vederii noastre spirituale („ochilor de gând", cum ar spune el), decât cea imanentă, concretă.

Predicatorul şi poetul Antim nu uită nici să scoată în evidenţă faptul că Dumnezeu a creat acest univers extraordinar, dar El *cu adevărat, cu a Lui preaputernicie,* […] *şi mai multe lumi decât aceasta ce lăcuim poate să zidească în mărime şi în meşterşug mai minunate*, după cum scrie, în primul pasaj pe care l-am numit cosmogonic şi de la care am pornit întreagă această discuţie.

Universul are amprenta unicităţii, dar nu şi a *neputinţei* dumnezeieşti de a crea altceva şi mai minunat. Lumea aceasta nu reprezintă decât o picătură din puterea creatoare a lui Dumnezeu: „Şi căutaţi, fraţilor, de vedeţi cum zice şi Sfântul Ioan Zlatoust pentru această lume deşartă şi de nimic, că zice aşa: «Că toată lumea aceasta stă înaintea lui Dumnezeu, cum stă o picătură de ploae în straşina unii case »"[570].

Sau: „cât de mare este mărimea lumii înaintea ochilor lui Dumnezeu frumos arată Augustin când spune: "Mai mică este întreaga lume în ochii lui Dumnezeu decât un strop de apă faţă de întreaga mare""[571].

Căci pe de altă parte, vedem că universul, oricât de *luminos* (iradiind de lumină) ar fi – şi oricâte universuri ar putea fi –, este cu mult mai puţin frumos, incomparabil, decât însăşi Lumina care l-a creat, încât, „deşi putem cunoaşte pe Dumnezeu prin analogie cu lucrurile create, această cunoaştere este incompletă întrucât Dumnezeu este mai presus de orice asemănare.

El [Antim] arată că nu există nimic în lumea aceasta care să se poată asemăna cu Dumnezeu. De aceea, în viziunea mitropolitului, cunoaşterea lui Dumnezeu prin iubire este superioară oricărui alt mod de cunoaştere"[572]; căci este un răspuns la *dragostea cea fierbinte a lui Dumnezeu ce are cătră neamul omenesc, că pentru fierbinţeala dragostei aceştiia Ş-*

[570] Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Theodosie, op. cit., p. 233.
[571] Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 317.
[572] Pr. Drd. Ion Popescu, art. cit., p. 111.

au schimbat faţa înaintea ucenicilor [573] şi *străluceşte întru Dânsul lumina aceia a măririi* [...], *întru care lumină toată făptura omenească, cea dinn afară, atâta s-au schimbat, cât obrazul Lui străluciia ca soarele şi veşmintele Lui era albe ca zăpada.*

Iar asămânarea aceasta o obrazului cu soarele şi a veşmintelor cu zăpada, nu doară pentru aceia să asămânează cum că nu ar fi strălucit obrazul Lui decât soarele, sau veşmintele Lui nu ar fi fost mai albe decât zăpada, ci pentru că aici, în lume, nu avem noi alt nimic mai strălucitor şi mai luminat decât soarele sau mai alb decât zăpada.[...]

Şi nu numai lumina aceasta străluciia în obrazul lui Hristos, ce şi o frumuseţe oarecare şi podoabă nespusă să arăta întru Dânsul, atâta cât de s-ar aduna într-un loc toată frumoseţia şi toată podoaba şi cea pământească şi cea cerească, nici într-un chip n-ar putea ca să veselească ochii şi inimile celor ce ar privi spre dânsa, precum au veselit lumina aceia ochii ucenicilor lui Hristos.

Şi această bucurie, preste fire a ucenicilor lui Hristos, nu din strălucirea luminii, ci mai mult din luminata frumoseţe a Mântuitoriului să făcea...[574].

Aceste mici fragmente vorbesc de la sine despre concepţia lui Antim despre lume şi creaţie. El simte nevoia să descrie pe larg, să expună cu toată elocinţa de care e în stare adevărul în care credea cu putere.

Acest ultim citat este o parafrază detaliată a unui singur verset, dar Antim nu îşi poate reţine căldura inimii şi nici dorinţa de a-i face pe oameni părtaşi la bucuria şi înţelegerea sa mistică. Din preaplinul experienţei sale spirituale, Antim exprimă atât cât îi permite *limba pământească* [575].

Pentru el este valabil adevărul că „poezia este o formă necesară a expunerii lui Dumnezeu. Nu-L poţi expune pe Dumnezeu în cuvinte prea simple. Foloseşti lucruri mai adânci, metafore, imagini”[576].

Motivul este că „autoreferinţa Divinităţii nu poate fi analizată de către inteligenţa umană”[577] şi „noi nu Îl putem

[573] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 9.
[574] Idem., p. 10.
[575] Idem, p. 56.
[576] Pr. Dumitru Stăniloae, în *Riscul de a fi ortodox*, interviuri realizate de Costion Nicolescu, Ed. Sofia, Bucureşti, 2002, p. 54. A se vedea articolele lui Costion Nicolescu din *Formula AS*: http://www.formula-as.ro/redactia/costion-nicolescu-91.
[577] Solomon Marcus, *Metafora, paradigmă comună ştiinţei şi religiei, în Ştiinţă şi religie, antagonism sau complementaritate?*, Ed. XXI: Eonul dogmatic, Bucureşti, 2002, p. 240. Despre Solomon Marcus: http://ro.wikipedia.org/wiki/Solomon_Marcus.

reprezenta pe Dumnezeu altfel decât printr-un proces de mediere, o semioză, unde prezenţa metaforei este esenţială.

Astfel, *metaforele* Divinităţii nu sunt o reprezentare *a posteriori* a lui Dumnezeu, ci singura *modalitate de emergenţă* a Dumnezeirii"[578].

Aceste metafore nu sunt *rodul fanteziei*, ci *descrieri* cât mai apropriate ale unor realităţi spirituale.

Pentru Antim Ivireanul Dumnezeu este lumină şi El *în ceriu şade în scaunul slavei Sale şi în cară de heruvimi* [579], însoţit fiind, de miliarde de *lumini*: Sfinţi şi Îngeri, *întunerece şi mulţime de îngeri*[580] care *strălucesc cu nemurirea* [581], şi care-şi au lumina fiinţei şi a harului tot de la El.

Astfel încât, chiar dacă soarele răsare şi apune, noi suntem înconjuraţi, priviţi şi luminaţi permanent de lumina harului Său, care nu apune niciodată.

Mesajul lui Antim este că depinde de noi dacă vrem să devenim *ferestre* prin care El să pătrundă ca un soare în sufletele noastre sau vrem să ne opacizăm prin păcat. Un lucru e sigur: noi toţi stăm în mijlocul unei *iradieri de lumină* şi nimeni nu poate să se ascundă[582].

Omul care se depărtează de Dumnezeu nu face decât să intre în eclipsă spirituală. Pentru acea parte dintre îngeri şi dintre oameni, care, conform voinţei libere cu care au fost înzestraţi, aleg *să nu graviteze* în jurul Soarelui dreptăţii şi să nu se alăture în muzica sferelor îngereşti, care cântă în coruri ierarhice slavă lui Dumnezeu, pentru aceştia existenţa nu se curmă, dar ea, prin propria lor opţiune, este privată de lumina şi frumuseţea vieţii dumnezeieşti, separându-se de simfonia cosmică, şi devine întuneric, devine, lucru înfricoşător pentru conştiinţa creştină, *iad*.

Unui exeget al operei antimiene, anumite pagini îi aduceau aminte de Dante[583] şi considera că Antim „s-ar fi desfătat, desigur, citind terţinele *Infernului*"[584] dantesc, însă acesta pierde din vedere faptul că „singurul teolog important

---

[578] Idem, p. 244.
[579] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 32.
[580] Idem, p. 4.
[581] Idem, p. 174.
[582] Însăşi ştiinţa modernă afirmă că lumea este în esenţa ei *lumină*, materia având la bază particule de fotoni, la nivel subatomic.
[583] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dante_Alighieri.
[584] Florin Faifer, loc. cit., p. 234.

pentru Dante: Dante însuşi”[585] şi că „Dante, ca poet, nu-şi punea problema mântuirii Beatricei”[586], pe când Antim îşi punea numai problema mântuirii semenilor săi.

„Grupate pe teme mari, peisajele agreate de Antim Ivireanul şi în descrierea cărora el se lasă răpit cu întreg sufletul, sunt cele ale cosmosului, ale mării (sub toate aspectele ei) şi ale iernii (cumplită).

În toate regăsim o mişcare de flux-reflux (în care se oglindeşte, în ultimă instanţă, însăşi bătaia inimii acestui mare trăitor), care le dă o ritmicitate pulsatorie, prin mijlocul căreia li se conferă, parcă, viaţă, mişcare în jurul căreia par a se înscrie în orbite planetare Cantemir[587], Conta[588], Blaga[589] şi care mişcare va apare a fi specifică stilului trăirii româneşti (dar şi Ortodoxiei noastre, în care valuri mereu noi au reintrodus isihasmul ritmat de o mişcare similară a repiraţiei). [...]

Măreţ în descrieri, dar nu grandilocvent, el deschide calea unui Mihai Eminescu, căruia îi sugerează, credem a nu ne fi înşelat, mai multe idei importante”[590].

Într-adevăr este remarcabilă aprehensiunea că ritmul unduitor, deal-vale, al peisajului şi al vieţii în spaţiul mioritic, aşa cum îl sesiza Blaga, la care se adaugă motricitatea fux-reflux a mării care ne străjuieşte plaiurile, se contopeşte cu ritmul pulsatil al rugăciunii lui Iisus, pe care o propovăduieşte Antim.

Nevoitorii din toate veacurile şi trăitorii isihaşti au aflat în Ţările Române un spaţiu foarte prielnic pentru *săvârşirea desăvârşirii* lor (ca să îl parafrazăm pe Noica[591]), agreabil şi prin imprimarea unui ritm interior de către însuşi peisajul local.

După Antim Ivireanul, un al doilea mare teolog şi cărturar isihast *naturalizat*, îndrăgostit de limba română şi de

---

[585] Harold Bloom, *Canonul occidental. Cărţile şi şcoala epocilor*, traducere de Diana Stanciu, postfaţă de Mihaela Anghelescu Irimia, Ed. Univers, Bucureşti, 1998, p. 67. Despre Harold Bloom: http://en.wikipedia.org/wiki/Harold_Bloom.

[586] Idem, p. 79.

[587] Dimitrie Cantemir: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Cantemir.

[588] Vasile Conta: http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Conta.

[589] Lucian Blaga: http://ro.wikipedia.org/wiki/Lucian_Blaga.

[590] Mihai Rădulescu, op. cit., p. 40-41.

[591] Constantin Noica: http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Noica.

ţara noastră, va fi Sf. Paisie Velicikovski[592], care va genera impulsul renaşterii isihaste la noi şi în tot Răsăritul ortodox.

Punem punct acestui periplu în simbolistica vastă a luminii, la Antim (neepuizată însă), şi în interpretarea tainei creaţiei[593], prin a arăta că el înţelege sensul omului ca fiind *îndumnezeirea*, adică *îmbrăcarea* în această lumină a lui Dumnezeu, în lumina harului, în lumina divină.

Entuziasmul cu care Antim propovăduieşte vederea luminii dumnezeieşti şi iubirea sa pentru lumină, atât ca *energie necreată a Duhului*, cât şi ca *energie creată*, ca *univers* (cosmos, lume), dovedeşte, credem, fără echivoc, faptul că era *isihast*.

Oamenii sunt creaţi pentru a năzui spre lumină, pentru a deveni ei înşişi nişte lumini, după chipul Său.

Dar şi oamenii trebuie să conlucreze cu Dumnezeu şi *trebue să facem mintea noastră muntele Thavorului* [Taborului]*, ca să vie lumina adevărată să o vedem cu ochii cei de gând ai sufletului…*[594].

Credem că opera lui Antim Ivireanul are o frumuseţe stilizată de multe ori până la sublim, tocmai pentru că el priveşte lumea ca pe o plasticizare, ca o concretizare a gândului plin de iubire al lui Dumnezeu şi, în acelaşi timp, ca pe o creaţie nesfârşită a Lui – Care a creat şi creează în continuare o lume spirituală şi materială în acelaşi timp.

Limbajul lui are plasticitatea pe care o are şi universul în sine, este, concomitent, un limbaj *concret*, dar şi *spiritualizat*, metaforic şi realist, plastic şi inefabil.

Cu alte cuvinte, arta, creaţia umană, pentru Antim, este un corespondent al creaţiei dumnezeieşti, care răspunde, care dialoghează cu eternul şi cu frumosul integral.

---

[592] Puteți downloada de aici una dintre cărțile sale: http://www.scribd.com/doc/24899362/Sfantul-Paisie-Velicikovski-Crinii-Tarinei-Sau-Flori-Preafrumoase.

[593] „Un întuneric de nestrăbătut acoperă întreaga creaţie şi gândul omenesc nu poate în niciun chip să pătrundă în sensul ei fundamental, nici să înţeleagă de ce există lumea în acest fel şi în această formă. Numai luminată cu lumina Dumnezeului-om Hristos, lumea ne deschide floarea fiinţei ei şi, în ea, şi sensul adevărat şi valoarea ei. De aceea Mântuitorul a zis despre Sine Însuşi: *Eu sunt Lumina lumii* (In. 8,12; 9,5).

În Dumnezeul-om Hristos şi în lumina Lui omul a deschis pentru prima dată ochii, a văzut lumina şi a înţeles adevăratul sens al lumii", *cf.* Sf. Iustin Popovici, op. cit, p. 124.

[594] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 82-83.

Neagoe Basarab vorbea şi el despre vederea luminii dumnezeieşti, scriind fiului său, urmaşilor săi la tron şi boierilor, deci adresându-se nu unui mediu monahal, ca şi Antim, de altfel: „Fie-ţi drag a te ruga de-a pururea, şi ţi să va lumina inima şi va vedea pre Dumnezeu", afirmând şi că „iaste trezvirea putere bunătăţilor", *cf. Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Theodosie*, op. cit., p. 223-224.

Pentru el (ca şi pentru ceilalţi scriitori isihaşti, ca Neagoe Basarab – şi e adevărat că „Antim scrie ca Neagoe Basarab”[595]), arta nu are numai rolul de *a transcende*, de a ne transcende, ci şi acela de *a surprinde* prezenţa în lume a frumosului nediscursiv, a frumosului logosific, având un sens şi o logică supramundană, explicată prin prezenţa lui Dumnezeu în lume, ca şi Creator şi Proniator al ei.

De exemplu, stelele pe care Antim le îmbracă atât de frumos cu poezie, sunt cele prin care Dumnezeu a chemat la credinţă toate neamurile, *căci rădică-ţ ochii puţinel şi vei vedea pre ceriu stea noao, care mărturiseşte lumii naşterea Domnului* [596].

Eminescu numea bolta înstelată *catapeteasma lumii*, iar Antim, cu adevărat, ne prezintă cerul ca pe o catapeteasmă, ca *o tâmplă de argint*, sugerând faptul că Dumnezeu a zidit universul plin de frumuseţe, pentru ca, prin această catapeteasmă cosmică omul să intre la Dumnezeu, să ajungă la ideea de *Principiu Absolut al lumii* şi de *Creator Atotputernic*, iar Dumnezeu să intre prin poarta sensibilităţii lăsată deschisă, înapoi, în inima omului.

Pentru aceasta, stelele au slujit la naşterea Domnului, căci au arătat pe Cel Care, fiind *Soare al dreptăţii ce au răsărit din pântecele Fecioarei* [597], însă pentru noi *au închis razile strălucirii Sale* [598] şi S-a născut Prunc.

Stelele au arătat pe Soarele şi Împăratul lor (cum zice Antim), pe Iisus, „Haina cea în chip de stea şi preastrălucită”[599], celor ce nu-L cunoşteau pe El Dumnezeu.

Antim aşază înaintea „ochilor minţii” această *catapeteasmă siderală*, pentru ca, prin iubirea de lumină şi frumuseţe, să înalţe ascultătorii cu gândul la Creatorul acestei armonii sublime, prin poezia naturii şi prin arta cosmică, să-L privim pe Dumnezeu, Autorul ei.

Antim încearcă să facă să transpară prin această catapeteasmă a cerului şi a aştrilor cereşti, frumuseţea adevăratei lumi eterne. Descrierile antimiene au calitatea de a surprinde *evanescenţa* lumii de acum, dar şi *adierea* unor zori ai luminii neînserate.

---

[595] Dan Horia Mazilu, *Introducere în opera lui Antim Ivireanul*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1999, p. 124.
[596] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 200.
[597] Idem, p. 126.
[598] Idem, p. 10.
[599] Cuvioşii Teolipt al Filadelfiei şi Nicodim Aghioritul, *Paraclisul şi Acatistul Sfântului Nume al lui Iisus*, trad. de diac. Ioan. I. Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 2001, p. 37.

Frumuseţea cerului înstelat a lăsat-o Dumnezeu să fie ca un model pentru a înţelege frumuseţea şi atotputernicia Sa.

Prin stele a chemat Dumnezeu pe magi (numiţi şi *înţelepţi* sau *filosofi*) – care reprezentau *înţelepciunea popoarelor* – la închinare şi tot prin luminătorii cereşti înţelege Antim Ivireanul să îşi înduioşeze auditoriul, îndemnându-l la credinţă.

Nenumăratele comparaţii între aştrii cereşti şi lumea spirituală, prezente în opera lui, ne conduc către această concluzie iminentă.

Dar nu numai lumea e *o catapeteasmă*, dincolo de care se află Raiul, pentru cei ce îl doresc, ci şi *cuvântul alegoric* sau *tainic* al scriitorului, metafora antimiană este şi ea *o catapeteasmă*, pentru frumuseţi indescriptibile ale creaţiei dumnezeieşti, pentru lucruri inexprimabile sau greu exprimabile.

Pentru Antim, ca, de altfel, pentru toţi scriitorii noştri medievali, timpul nostru este *anticamera veşniciei*.

Lumea în care trăim nu este decât o anticameră a „cămării de nuntă”, pridvorul Raiului şi tinda Bisericii, în care omul stă, de când a fost alungat din Eden:

Aşa şi Raiul
iaste zidit de Dumnedzău
sus la râsărit,
pre munţi înalţi şi frumoşi,
unde-s vănturi vesele,
nice foarte calde,
nice foarte râci,
şi văzduh luminat.
Că Raiul stâ mai sus de pământ,
ca o curte împârătească
mai sus decăt alte case.
Iară pământul acesta
stâ gios,
făcut numai pentru fieri
şi pentru dobitoace,
unde fu gonit Adam,
pre carele şi noi acmu lâcuim [600].

---

[600] Varlaam, op. cit., p. 303.

Dar dacă pământul „făcut numai pentru fiare şi pentru dobitoace" – cum zice Varlaam şi cum afirmă Biserica – este atât de minunat, „dacă pridvoarele Sfintelor [adică universul sensibil] sunt aşa, iar tindele Bisericii sunt atât de cinstite şi de înalte, încât întunecă ochii minţii noastre cu străfulgerarea frumuseţii lor, cum vor fi Sfintele Sfintelor?"[601].

Vizionând frumuseţea creaţiei, omul îşi poate face o idee despre frumuseţea lumii spirituale şi eterne.

După cum magilor (şi lumii întregi) *au arătat steaoa pe Hristos, cum că S-au născut* [602] şi L-au aflat pe Dumnezeu, la fel şi Antim ne propune *o astronomie mistică*, o lectură a literelor de lumină, care să ne arate drumul înapoi spre Paradis, cel scris – am putea spune – *cu slove de stele* [603].

Frumuseţea şi luminiscenţa creaţiei reprezintă astfel de indicatoare, în calea către veşnicie: Dumnezeu ne-a presărat drumul cu făclii, atât spirituale, cât şi materiale, dar trebuie să nu ne rătăcim în noaptea păcatului. De altfel, această atitudine identitară creştină s-a păstrat în liteartura noastră până târziu.

Poezia – ca *frumuseţe* şi *sesizare a frumuseţii*[604] – este un veşmânt necesar celui care Îl face cunoscut şi Îl laudă pe Dumnezeu, pentru ca şi acela să fie îmbrăcat în lumină şi strălucire [605], precum se cuvinte a sta înaintea Împăratului celui vecinic [606].

Omul este încoronarea creaţiei şi el recapitulează în sine frumuseţea întregii creaţii[607]. În el luminează Dumnezeu ca un soare, cerul minţii lui este iluminat de Aştrii înţelepciunii şi ai sfinţeniei, în timp ce pământul inimii lui este iubirea care rodeşte sub înrâurirea căldurii harice şi a luminii dumnezeieşti.

Pentru aceasta omul este un „macrocosmos în microcosmos", deoarece întruchipează atât frumuseţea spirituală, cât şi frumuseţea cosmică, a universului sensibil, empiric.

---

[601] Sântul Vasile cel Mare, op. cit., p. 84.

[602] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 64.

[603] Idem, p. 114.

[604] De altfel, *estetică* vine de la αἰσθητικός, însemnând *sensibil*, cel care are facultatea de a simţi şi de a înţelege, inteligent, fin, subtil.

[605] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 11.

[606] Ibidem.

[607] „Vrând să arăţi, Cuvinte, o înţelepciune mai mare decât cea dintâi [cea prin care ai creat întreg universul], l-ai plăsmuit pe om din cele gândite şi simţite ca pe o lume mare prin puterile lui în cea mică şi ca epilog al cuvântului Tău care e toată lumea [universul], şi l-ai pus în Rai ca închinător al Puterii Tale…", spune o cântare bisericească, *cf.* Teolipt al Filadelfiei şi Nicodim Aghioritul, op. cit., p. 29.

El este însă mai mult decât atât, chiar, şi anume un *microteos* (după credinţa Sfinţilor Părinţi), adică *un mic dumnezeu*, după asemănarea Creatorului Său.

Antim este un poet plin de culoare, ale cărui cuvinte au forţă creatoare. El pictează în cuvinte pentru că el crede în *logositatea lumii* – în caracteristica sa esenţială de a fi creaţie a Cuvântului prin cuvânt Său – cât şi în capacitatea cuvântului de a fi *matrice raţională* a lumii.

Cuvântul, în inefabilitatea sa, este păstrător al icoanei primordialităţii. În el este prezervată imaginea universului incipient, prospeţimea creaţiei, el are adierea primăvăratică a vieţii şi a existenţei abia răsărite ex nihilo.

Lecturându-l pe Antim, poţi sesiza, în cuvintele sale, tăria miresmelor din flori cu multe mirosuri [608], bogăţia rodurilor îmbietoare ale pământului, dulcele glas [609] al păsărilor, lumina stelelor străbătând adâncul nopţii cât şi adâncul conştiinţei umane în care se reflectă cu adevărat, toată lumina lumii, toată frumuseţea ei.

Conştiinţa umană este *o materie transparentă* pentru această strălucire cosmică, o mare pe cât de adâncă, pe atât de translucidă, putându-se lumina până în cele mai ascunse profunzimi, un întuneric care se lasă aprins de lumina Dumnezeirii.

De la simbolistica stelară ne întoarcem către pământ şi către *marea vieţii*, pe care omul călătoreşte până ajunge la limanul odihnei veşnice.

Am văzut sensul lumii spre transfiguare, ne întoarcem acum la peisajul lumii actuale, definită metonimic de Eminescu drept *Marea şi cu râurile / Lumea cu pustiurile*, în opoziţie faţă de cealaltă lume, expusă mai sus, şi definită astfel: *Luna şi cu soarele, / Codrul cu izvoarele* (*Revedere*[610]).

Toposul mării cunoaşte, de asemenea, o recurenţă deosebită în predicile lui Antim, ca în toată literatura veche.

Marea furtunoasă închipuieşte, într-o predică, vremea cuprinsă între căderea omului şi venirea lui Hristos, acel segment istoric în care erau *Părinţii cei de demult* [611] *asemenea acelora pre carii îi ia şi-i învăluiaşte furtuna cea de noapte pre mare şi văd lumina oare unde, departe, într-un loc de*

---

[608] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 19.
[609] Ibidem.
[610] A se vedea poemul în integralitatea sa:
http://ro.wikisource.org/wiki/Revedere_%28Eminescu%29.
[611] Aici autorul se referă la Sf. Proroci şi Drepţii Vechiului Testament.

nădejde pusă, spre care silesc ca să ajungă cei învăluiţi; şi adese cu ochii către dânsa privesc şi pânzele le îndreptează ca să meargă (din cât pot) într-acolo; şi aceia, de nu pot amintrilea, cu ochii şi cu sufletul o cuprind [612].

Vom vedea puţin mai târziu că „pânzele” constituie, pentru Antim, o metaforă pentru credinţă, pentru dor, cu mult înaintea simboliştilor care utilizau în mod preponderent sugestia evaziuni şi imaginea pânzelor ridicate ale corăbiilor părăsind porturile, purtate de idealuri şi năzuinţe dintre cele mai diferite.

Cu acest fragment, trecem de la *motivul mării*, ca element diluvian, la *marea furtunoasă* care i-a procurat lui Antim nenumărate fragmente de o relevanţă poetică marcantă.

Recurenţa acestui tip de tablou în *Didahii* este demnă de reţinut.

Marea ca *stihie dezlănţuită* – deşi vom vedea că tot sensul alegoric este cel *esenţial* – este un motiv preponderent în cele două predici la Sfântul Mare Mucenic Dimitrie, apărătorul de cutremur.

În această zi se citeşte pericopa evanghelică care aminteşte de potolirea furtunii pe mare de către Hristos.

Această pericopă îi oferă lui Antim prilejul ca să dezvolte două predici în care *motivul mării* apare foarte pertinent conturat.

În prima dintre ele, Antim se întrece pe sine în talentul său de *pictor* şi *poet*:

Mi se pare
ca şi când aşi vedea
în faţa ochilor miei chipul ei,
de toate părţile să sufle vânturi mari,
să se strângă împrejurul vântului
nori negri şi deşi,
toată marea să spumege de mânie
şi pretutindenea să se înalţe valurile,
ca nişte munţi.

Mi să pare că văz
corabiia apostolilor
că o luptă cu multă sălbăticie
turburarea mării:

---

[612] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 110-111.

de o parte o bat valurile,
de altă parte o turbură vânturile;
de o parte o rădică spre ceriu,
de altă parte o pogoară la iad.

Mi se pare că văz
pe feţele apostolilor
zugrăvită, de frică moartea:
unul să se cutremure,
altul să se spăimânteze;
unul să se turbure,
altul să strige
şi toţi cu suspinuri
şi lacrămi să ceară,
cu rugăminte,
ajutoriu de la Hristos,
ce dormiia:
„Doamne, mântuiaşte-ne că perim”. /.../

„Şi să făcu linişte mare”,
zice Evanghelia.
Au încetat valuri,
au perit întunerecul,
s-au împrăştiiat norii,
s-au smerit marea
şi corabiia
întreagă şi făr' de nicio vătămare,
au ajuns la adăposteală [613].

Tabloul mării în viziunea antimiană este unul *subiectiv*, *personificator* şi *hiperbolizant* în acelaşi timp.

Autorul tuşează, în manieră impresionistă, fondul întunecat al imaginii, printr-o pată de culoare aruncată în peisaj, sugerată de norii „negri şi deşi”, care se strâng „în jurul vântului”.

Antim Ivireanul pictează cu multă măiestrie. Printr-o sugestie vizual-cromatică introduce un tablou care se desfăşoară, de la bun început, pe un fundal sumbru.

Dar, în timp ce această pată de culoare pare întinsă la întâmplare cu pensula pe fundal, o serie de alte elemente au însă o precizie şi o concreteţe a imaginii impresionantă,

[613] Idem, p. 156-157.

reliefând în mod aproape expresionist detaliile importante ce urmăresc a scoate în evidenţă atmosfera psihologică a scenei.

Cadrul general al furtunii este conturat prin epitetele „vânturi mari” şi „nori negri şi deşi”, dar metaforele, personificările şi comparaţiile care urmează fac din Antim un adevărat precursor al limbii şi al literaturii moderne.

Astfel, „toată marea să spumege de mânie şi pretutindenea să se înalţe valurile, ca nişte munţi” este o imagine care rezistă cu brio la orice test al timpului, putând să concureze foarte bine cu scene asemănătoare din literatura noastră preromantică şi romantică.

Acest tablou este marcat de senzaţia instabilităţii, redată prin verbe de mişcare – „să sufle”, „să spumege” – şi prin imprimarea asupra naturii dezlănţuite a ideii de caracter sălbatic şi monstruos, subliniat printr-un detaliu psihologic, ce vorbeşte despre „mânia” mării.

În fine, ceea ce duce la impresia de pietrificare a tabloului, de încremenire în mijlocul urgiei, este *metafora hiperbolică*: „pretutindenea să se înalţe valurile, ca nişte munţi”.

Nu există niciun colţişor de lumină şi nicio rază de speranţă nu se întrevede în desfăşurarea acestui cataclism ce a pus stăpânire pe mare şi a cărui dinamică totalizatoare e surprinsă printr-un adverb de loc şi printr-o locuţiune adverbială de loc: „pretutindenea” şi „de toate părţile”; încât evadarea din acest cadru cuprins de isteria furtunii este imposibilă.

După ce ne-a oferit datele mai importante ale dramei, Antim purcede la a-şi muta obiectivul către ceea ce constituie miezul ei, la ceea ce este de fapt cu adevărat esenţial, în centrul acestei scene, şi anume, mica ambarcaţiune prinsă în mijlocul furtunii.

În acest context larg, care cuprinde întreaga mare a Tiberiadei, autorul ne escortează privirea spre a o focaliza într-un punct din mijlocul mării.

Aici se petrece adevărata dramă a celor aflaţi în primejdie de moarte. Vedem, ca într-o pictură, exprimat dramatismul situaţiei: „mi să pare că văz corabiia apostolilor că o luptă cu multă sălbăticie turburarea mării…”, etc.

Dar, depăşind graniţele realismului pictural şi literar, întâlnim o frază care denotă cel mai bine starea de spirit a Apostolilor, ce pare a fi rostită ca din perspectiva lor: valurile şi vânturile clatină corabia, încât „de o parte o rădică spre

ceriu, de altă parte o pogoară la iad” (o tehnică psihologică avangardistă pentru acele vremuri).

Vorbind în contextul literaturii medievale franceze, cineva spunea că „hiperbola nu intenţionează *înşelarea* ci mai degrabă *clarifică* punctul de vedere şi interpretarea autorului şi intenţionează să-l mişte pe cititor prin impactul emoţional”[614].

Cu obişnuita-i tehnică a punerii în adâncime – al cărei maestru este – Antim ne transformă (fără să vrem) în specialişti ai artei vizuale, obligând retina imaginativ-mentală să diminueze câmpul vizual până la a cuprinde numai centrul acestui tablou, unde are loc spectacolul dramatic al luptei inegale dintre o barcă pierdută ca o coajă de nucă în mijlocul apelor şi valurile ameninţătoare, care o fac să penduleze între cer şi iad.

Aici se află o primă sugestie care ne face să ne gândim la o posibilă alegorie: corabia suspendată între cer şi iad.

Nu între cer şi pământ sau între cer şi adâncul mării, ci intre cer şi iad ca repere non-geografice, ca repere spirituale, ceea ce ne invită la a înţelege această remarcă drept o constatare care a modificat brusc planul, de la cel real la cel psihologic, schimbând pe negândite registrul, pentru a ajunge în planul conştiinţei.

Că această schimbare de la real la psihologic s-a produs, ne-o dovedeşte fraza imediat următoare: „Mi să pare că văz pre feţele apostolilor zugrăvită, de frică, moartea…”.

În acest tablou excepţional realizat, verbul „mi să pare” – folosit de trei ori – iniţiază de fiecare dată apariţia unei noi perspective, atât în spaţiu, în plan pictural, cât şi în planul conştiinţei, în plan spiritual.

De fiecare dată, el marchează schimbarea opticii: de la tabloul general al mării în furtună (creionat prin câteva elemente esenţiale, relevante), la imaginea centrală, focalizată, a ambarcaţiunii care e surprinsă de valurile uriaşe şi de vântul sălbatic şi ameninţată să se scufunde, şi iarăşi, de la această perspectivă la una şi mai apropiată, mai particularizată, care dezvăluie „feţele apostolilor” imprimate de groaza morţii, adică starea de spirit exteriorizată a acestora: „unul să se cutremure, altul să se spăimânteze; unul să se turbure, altul să strige…”.

---

[614] Murphy James J., *Medieval eloquence*, Bekeley, Los Angeles, London, 1978, p. 242, apud. Pr. Dr. Constantin Duţu, *Panegiricul ca formă a predicii în trecut şi astăzi* (teză de doctorat), în rev. *Ortodoxia* XLV (1993), nr. 1-2, p. 189, n. 1397.

Această înaintare de la *universal* la *particular* este o tehnică artistică foarte modernă pentru literatura română a acelor vremuri.

Antim dovedeşte calitatea sa de pictor sau de scriitor *omniscient*, descriind paloarea morţii (mult mai simplu şi mai expresiv zice Antim „moartea" în loc de „spaima morţii") „zugrăvită" pe chipul protagoniştilor acestei scene, după care înregistrează reacţiile acestora, de frică şi de groază, reacţii care fac ca tabloul – ce părea pietrificat –, să capete un dinamism neaşteptat.

Ceea ce credeam că e numai o *fotografie* a bărcii cu o clipă înainte de a se scufunda, prinde viaţă, prin mişcarea personajelor care o animă, în speţă a Sf. Apostoli care cer ajutor de la Hristos, „cu suspinuri şi cu lacrămi".

Devine evident că „dramatismul este augmentat de aceste prim-planuri individualizate cu fineţe psihologică"[615].

Predicatorul repetă de trei ori formula: „Mi să pare că văz", nu din *subiectivism*, ci pentru a-şi transporta auditoriul în atmosfera încordată a acelei întâmplări, pe care încearcă să o povestească la o distanţă de peste 1700 de ani de la petrecerea ei.

Prin această expresie – „Mi să pare că văz" – relatarea lui capătă un plus de autenticitate în ceea ce priveşte detaliile, ceea ce urmăreşte autorul nefiind însă reţinerea acestora, ci crearea unei atmosfere în stare să rememoreze cât mai fidel evenimentul petrecut demult.

Trebuie să recunoaştem că tehnica lui Antim, concentrată în atât de puţine fraze, este foarte bine gândită şi îşi atinge scopul, acela de a ului şi a impresiona prin măreţie.

Dar punctul culminant al desfăşurării acestui tablou nu coincide cu *apogeul furtunii*, ci dimpotrivă, cu *liniştirea* ei bruscă, printr-o minune.

Tot acest tablou a avut rolul de a sublinia o antiteză: aceea dintre violenţa furtunii şi încetarea ei neaşteptată, imediată, ca urmare a minunii înfăptuite de Hristos.

În punctul acela infim pierdut în mijlocul mării, în care se afla corabia aşteptând să fie înghiţită de valuri, în acel punct care a avut nevoie de lărgiri succesive ale perspectivei pentru a fi vizibil cu ochiul *normal*, se afla însă Hristos, iar prezenţa lui Dumnezeu a făcut ca situaţia să se schimbe radical şi furtuna să dispară cu mult mai uluitor chiar şi decât apăruse.

---

[615] Florin Faifer, loc. cit., p. 237.

Autorul marchează aceasta prin simple propoziţii enunţiative, foarte concise, enumerative şi constatative, care conservă starea de şoc şi de uimire fericită, de data aceasta, cu mult mai bine decât orice altă explicaţie suplimentară sau descriere: „Au încetat valuri, au perit întunerecul, s-au împrăştiiat norii, s-au smerit marea şi corabiia întreagă şi făr' de nicio vătămare au ajuns la adăposteală".

Elementele care au creat cadrul iniţial al acestei furtuni sunt cele care închid tabloul.

Antim depărtează din nou perspectiva, pentru a arăta că factorii distorsionanţi şi haotici, care au generat această dezordine în plan cosmic, au pierit.

Ceea ce constituie concluzia cea mai importantă este că Dumnezeu guvernează măreţia lumii din orice punct al ei, fie cât de mic, ceea ce dovedeşte teoria matematică a lui Pascal despre Divinitatea ca o sferă ce are centrul pretutindeni şi circumferinţa nicăieri.

În centrul acestui tablou am detectat o afirmaţie pe care am catalogat-o drept *alegorică*, ce înălţa perspectiva de la un nivel real la unul psihologic şi alegoric.

Mă refer la acea imagine a ambarcaţiunii spânzurate între cer şi iad. Putem spune că autorul nostru se deplasează subtil atât pe orizontală, cât şi pe verticală, într-o mişcare voit cruciformă.

Vom vedea şi de ce. Ceea ce doar sugera la mijlocul descrierii acestui tablou va decripta el însuşi foarte curând, explicând alegoria lumii ca o *mare furtunoasă* care balansează „corabia" sufletului între cer şi iad.

Pe de altă parte, tabloul este realizat din extrem de puţine elemente, fiind foarte concis – chiar *laconic*, dacă am dori să înmagazinăm informaţii de pe urma acestei relatări – dar, într-un mod magistral, lasă impresia că a spus totul, că avem de-a face cu *o descriere impresionantă*, care nu omite nimic.

Am putea spune că Antim se foloseşte de un *clin d'oeil*[616], pentru că reuşeşte să facă tabloul să pară că abundă în detalii, când, de fapt, el este de o uimitoare concizie, asemănătoare, în ceea ce priveşte *clasicismul* frazelor dăltuite în piatra limbii noastre vechi, cu portretul lui Ştefan cel Mare[617] făurit de Grigore Ureche[618].

---

[616] În franceză: *clipire de ochi*, folosit aici cu sensul de: *înșelare a ochiului*.

[617] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Etefan_cel_Mare.

[618] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Ureche.

Considerăm că Ştrempel[619] avea dreptate afirmând: „Mare descriptiv, mare zugrav al situaţiilor pe care le redă în predici pentru ilustrarea tezelor sale, Antim ne apare ca un scriitor modern, cunoscător al tuturor procedeelor artistice la îndemâna unui mânuitor de marcă al condeiului”[620].

Scena impresionează prin *tonalităţi precise*, cât şi prin surprinderea unor *trăsături esenţiale*, atât în ceea ce priveşte furtuna, cât şi reacţia Sf. Apostoli.

Imaginile vizuale par a predomina asupra celor auditive, dar în realitate autorul este adeptul unor sugestii sinestezice cu mult mai profunde decât percepem la prima lectură.

Imaginea – *împietrită* parcă de groaza momentului – pare „amuţită” în neclintirea-i picturală (cu evidente sugestii psihologice din partea autorului), până în clipa finală, în care rugăciunea şi strigătul Apostolilor – conjugate cu dinamismul mişcării lor spre Dumnezeu, care îi scoate din inerţia morţii ce se „zugrăvise” deja ca o pecete a imobilităţii şi a neputinţei, pe faţa lor – reuşesc să spargă această „gheaţă” a apatiei şi a implacabilului, depăşind momentul critic, de panică.

Rezultatul este că totul se linişteşte, revine la normal, valurile, întunericul, norii dispar, iar marea se „smereşte” – „splendidă expresie!”[621].

Apogeul furtunii nu ar fi lăsat să se întrevadă sfârşitul ei brusc, dar tocmai în aceasta constă minunea pe care vrea să o pună în lumină Antim.

Autorul nu insistă asupra *deznodământului minunat*, tocmai pentru a nu anula, prin cuvinte de prisos, impactul pe care l-a avut liniştirea bruscă a unui cataclism natural asupra conştiinţelor ascultătorilor săi.

Imaginea furtunii rămâne, cu siguranţă, un tablou clasic al literaturii noastre, prin stilizarea tehnicilor literare şi picturale.

Unul dintre cei ce s-au aplecat asupra operei lui Antim a comparat acest pasaj cu versurile patriarhului poet armean Herses IV Şnorhali (1102-1173)[622], din poemul „Iisus Fiul unic al Tatălui”, în care acesta încerca să descrie Parusia[623].

---

[619] Gabriel Ștrempel: http://ro.wikipedia.org/wiki/Gabriel_%C5%9Etrempel.

[620] Gabriel Ștrempel, op. cit., p. 202.

[621] Florin Faifer, loc. cit., p. 237.

[622] A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Nerses_IV_the_Gracious.

[623] Mihai Rădulescu, op. cit., p. 27-28.

Însă în afară de faptul că versurile indicate formează un tablou cutremurător, nu mai aflăm altă asemănare intimă cu perspectiva lui Antim.

Eugen Negrici a urmărit fragmentele din Evanghelii care relatează acest eveniment şi a observat că acestea nu furnizează atât de multe amănunte în ceea ce priveşte furtuna propriu-zisă.

Dacă în *Noul Testament* nu aflăm aceste detalii, există în schimb, în *Psaltire*, o prorocie ce surprinde cu acurateţe această întâmplare, şi care este posibil să-i fi oferit lui Antim un punct de plecare:

„Cei ce se pogoară la mare în corăbii, cei care-şi fac lucrarea lor în ape multe, aceia au văzut lucrurile Domnului şi minunile Lui întru adânc. El a zis şi s-a pornit vânt furtunos şi s-au înălţat valurile mării. Se urcau până la ceruri şi se pogorau până în adâncuri, iar sufletul lor întru primejdii încremenea.

Se tulburau şi se clătinau ca un om beat şi toată priceperea lor a pierit. Dar au strigat către Domnul, în necazurile lor şi din nevoile lor i-a izbăvit. Şi i-a poruncit furtunii şi s-a liniştit şi au tăcut valurile mării. Şi s-au veselit ei, că s-au liniştit valurile şi Domnul i-a povăţuit pe ei la limanul dorit de ei” (Ps. 106, 23-30).

Considerăm că Antim a pornit de la acest text, pe al cărui schelet fundamental a dezvoltat o ţesătură mai amplă în ceea ce priveşte descrierea fenomenului natural.

Este verosimil ca acest fragment biblic să-i fi permis să-şi asume omniscienţa auctorială, altfel imposibil de asumat în materie de evenimente evanghelice.

Se vede clar că ierarhul nu depăşeşte hotarele pe care i le îngăduie Sfânta Scriptură, dar talentul său literar este evident prin sinteza pe care o face evenimentelor, prin gustul remarcabil pentru concizie şi rafinament, prin care reuşeşte ca aglomerarea de figuri de stil (epitet, metaforă, comparaţie, personificare, hiperbolă, imagini vizuale şi auditive), într-un spaţiu atât de strâmt, să nu fie supărătoare, ci acest amalgam foarte bine proporţionat, să dea impresia întregului, a unei unităţi compoziţionale fascinante.

Comparativ, putem admira efortul literar oarecum similar al mitropolitului Dosoftei, care a aşezat în versuri *Psaltirea* şi în care versetele din psalmul 106, citat anterior, sună astfel:

Carii îmblă-n corăbii pre mare,

De-şi fac lucrurul peste genuni tare,
Aceia i-au văzut de minune
Ce-au lucrat Dumnezău în genune.

Zisă de să fece vânt cu bură,
De rădică val de-necătură,
Până la ceri îi suia cu unde,
Şi-i pogoria-n gios să-i afunde.

Sufletele lor în greutate
Să topiia beţ de răutate [a mării],
Că-ş ieşiră şi din ţălăpciune,
De te lua de dânşii minune.
Şi strigară la Domnul cu jele,
Şi i-au scosu-i de la nevoi grele.

Vânturilor zisă de-ncetară
Şi undelor de să alintară.
Şi le păru bine că trecură
Valurile toate de tăcură.

Şi i-au îndreptatu-i cu pace
Domnul, spre liniştea ce le place /.../ [624].

Evident, Dosoftei a urmat relatarea scripturistică îndeaproape, pe când Antim s-a îndepărtat de simpla prelucrare a cuvintelor. El a creat un tablou destinat să ţină în priză receptivitatea ascultătorilor săi.

Pe Antim, ca şi pe Dosoftei, de altfel, nu îl interesează deloc marea ca *obiect de contemplaţie* în sine, ci efortul său literar şi stilistic este consacrat unor *sugestii alegorice*, care ne apar într-o lumină mai clară, pe măsură ce parcurgem textul (sau textele).

De la înţelesul „literal" al pericopei, predicatorul trece aproape direct la cel „alegoric", şi de la sensul concret, la învăţătura morală, căci:

Cu adevărat, mare învăţătură ni se dă noao cu aceasta, pentru ca să luom pildă, să ne rugăm şi noi lui Dumnezeu la nevoile noastre cele de obşte.

Lumea aceasta iaste ca o mare ce să turbură, întru care niciodată n-au oamenii odihnă, nici linişte.

---

[624] Dosoftei,*Opere 1*, op. cit., p. 248-249.

Corăbiile între valuri sunt împărăţiile, crăiile, domniile şi oraşele, mulţimea norodului, politiile, supuşii, bogaţii şi săracii, cei mari şi cei mici, sunt cei ce călătoresc şi să află în nevoe.

Vânturile cele mari ce umflă marea sunt nevoile cele ce ne supără totdeauna.

Valurile ce luptă corabiia sunt nenorocirile carele se întâmplă în toate zilele.

Norii ce negresc văzduhul, fulgerile ce orbesc ochii, tunetile ce înfricoşază toată inima vitează sunt întâmplările cele de multe feliuri, neaşteptatele pagube, înfricoşările vrăjmaşilor, supărările, necazurile ce ne vin de la cei dinn afară, jafurile, robiile, dările cele grele şi nesuferite, carele le lasă Dumnezeu şi ne încungiură, pentru ca să cunoască credinţa noastră şi să ne vază răbdarea [625].

În acest fragment este cel mai bine ilustrat motivul lumii ca „vanitas vanitatum" (Eccl. 1, 2), ca *deşertăciune a deşertăciunilor* sau ca *mare în furtună*, în mijlocul căreia nimic nu poate fi stabil sau irevocabil, nimic nu are valoare imuabilă şi totul se află sub ameninţarea eroziunii şi a aneantizării.

Aceste elemente discursive, haotice, care au intervenit ca un virus mortal în ordinea lumii, nu reprezintă însă *un destin implacabil* – aşa cum era sensul moirei[626] în antichitate – ci doar un mod prin care credinţa oamenilor este încercată, spre a afla *mijlocirea mântuirii* [627], după modelul Sf. Apostoli care, *îndată ce au alergat şi îndată ce s-au rugat, îndată au luat şi ajutoriul* [628] iar *Domnul* [...] *pre toţi i-au mântuit, pre toţi i-au păzit; n-au lăsat să piară niciunul în turburarea mării* [629].

Scopul pedagogic şi învăţătura morală spre care conduce oratorul ecleziastic este acela de a-şi aduce auditoriul creştin – pe care îl poartă pe apele când line, când viforoase ale cuvintelor sale – la conştientizarea faptului că *Dumnezeu iaste Tată de obşte al tuturor. Pre toţ ne iubeşte ca pre nişte adevăraţi fii ai Lui şi nu poate răbda milostivirea Lui cea*

---

[625] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 158.
[626] Soarta, destinul. A se vedea: http://www.mihaigramatopol.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=62%3Amoira-simbolul-filosofic-al-destinului&catid=36%3Amithos&Itemid=78&limitstart=7.
[627] Ibidem.
[628] Idem, p. 157.
[629] Ibidem.

iubitoare de oameni să ne aflăm pururea în ticăloşii şi în nevoi, ce numai aşteptă rugăciunea noastră; ia aminte să auză glasurile noastre; stă pururea cu urechile deşchise, pentru ca să ne asculte, îndată ce vom chiema numele Lui cel sfânt [630].

Iar în a doua predică la Sfântul Dimitrie spune Antim, în mod sublim, că *Domnul nostru şi când doarme mântuiaşte* [631].

Aceasta, poate, şi ca răspuns pentru cei care obişnuiau şi obişnuiesc să spună că Dumnezeu mai *doarme* câteodată şi nu vede ce se întâmplă pe pământ.

Însă nu numai oamenii înglodaţi în responsabilităţi sociale, administrative sau politice au de suferit de pe urma înăspririi acestui vifor al vieţii, ci şi Sfinţii trebuie să treacă prin „furtuna" torturilor şi a prigonirilor de tot felul, după cum ne relevă un alt fragment, tot alegoric, în care *marea tulburată* este semnul muceniciei, iar *corabia* simbolizează sufletul ce are la cârmă credinţa:

Iată stau şi mă minunez, cum putu fi aceasta, de s-au întâmplat astăzi să prăznuim 2 cutremuri de-o dată: unul ce s-au făcut în mare din depărtarea lui Dumnezeu, de draci, pentru ca să se îndrepteze puţina credinţă a ucenicilor, al doilea cutremur s-au făcut pre pământ, din sălbăticiia şi cruzimea inimilor lui Diocleţian şi Maximian, părechea dracului, pentru ca să se adevereze credinţa cea multă a Sfântului, marelui Mucenic Dimitrie, a căruia preznuim cinstita pomenire.

Că atât cutremur au făcut şi atâtea valuri sălbatece au pornit asupra blagoslovitei corăbiei lui Dimitrie, cât siliia să între întru cele mai din lăuntru ale fericitului său suflet, să-l cufunde, neştiind turbaţii aceia de oameni, ca nişte fiară sălbatece, cum că Dimitrie nu era corabie deşartă, ci avea catarg bun şi corăbiiar vrednic şi vetrile iscusite şi cârmaci foarte învăţat [632].

Şi după obiceiul său, Antim descifrează imediat alegoria:

Catargul era cinstita Cruce,
întru carea să lăuda
că iaste pururea tare şi nou
şi poate să rabde
vânturile Duhului Sfânt, întru inima lui. /.../

---

[630] Idem, p. 160.
[631] Idem, p. 178.
[632] Idem, p. 180-181.

Iar corăbiiariul iaste ştiut de toţ
cum că altul nu era
numai însuş Hristos,
foarte învăţat
întru călătoriia cetăţii cei cereşti,
căci de acolo iaste;
şi moşiia Lui iaste ceriul /.../.

Acesta însuş
era întru adâncul
sufletului lui Dimitrie lăcuitoriu
şi când îl vedea
puţin că să înfricoşa,
îi zicea:
,,Dimitrie, tu eşti oaia Mea
şi foarte bine te cunosc,
că urmezi după Mine;
nu te teme,
că nu te va răpi nimeni din mâna Mea.

Şi-ţ voiu da ţie viaţă vecinică
şi acolo unde vor
să pătrunză trupul tău cu suliţele,
Eu sunt:
loviturile tale le voiu primi Eu
şi nu te voiu lăsa să aibi durori.
Aleargă curând,
că ai vreme bună.

Eu am umplut
vetrila credinţii tale cei curate,
cu Duhul Mieu cel Sfânt.
Dimitrie, fă-te părtaş morţii Mele,
că te voiu face părtaş
şi Învierii Mele;
cu Duhul lui Dumnezeu
petreci în patemi,
pentru aceasta fiiul lui Dumnezeu eşti.

Nu voiu lăsa să aibi
duhul robiei spre frică,
ci-ţi voiu da

Duhul moştenirei fireşti,
carele să mărturisească
cum că eşti fiiul lui Dumnezeu şi,
ca un fiiu al lui Dumnezeu,
vei fi şi moştean Lui
şi moştean împreună cu Mine,
iubitul tău Hristos.

Fiiul Mieu, Dimitrie,
vezi Crucea?
În inima ta am înfipt-o.
Pre Crucea aceasta dormu somnul patemii,
a morţii,
carea au mijlocit viaţa a toatei lumi;
ce m-au deşteptat
mila Preaputernicului Dumnezeu,
cu Înviiarea,
pentru multa dragoste
ce am către tine
şi către toată lumea.
Furtunele acestia
şi cumplitele valurile
voiu înceta
şi pre tine te voiu răpi din mijlocul lor.

Ce vino după Mine,
că am întors cârma
din partea cea slobodă a deşertăciunii,
spre frumoseţile cele nemuritoare
ale Împărăţiei Mele.

Vino, prin moartea ta,
în viaţa cea vecinică,
să Mă vezi şi să te veseleşti"[633].

Am vrut să redăm aproape integral acest text, pentru a nu corupe din *mireasma* şi *frumuseţea* lui originală, dar şi pentru că ne-am dat seama că, dacă am vrea să selectăm numai anumite părţi din acest tablou – poate încă şi mai impresionant decât cel pe care l-am analizat mai sus –, am altera profund sensul dramatic al excursului antimian.

---

[633] Idem, p. 181-182.

Alături de motivul alegoric al mării în furtună, care reprezintă – într-un veşmânt imagistic deosebit de sugestiv – represaliile pe care a trebuit să le îndure Sfinţii Mucenici de la împăraţii păgâni, întâlnim şi motivul corabiei ca *adăpost* şi al *navigării liniştite*, în mod paradoxal, prin pătimire şi prin torturi.

Acceptarea unei morţi deosebit de chinuitoare reprezintă *navigarea în siguranţă*, atunci când, în loc de catarg, se află Crucea şi, în loc de cârmaci, Hristos, Cel răstignit şi înviat, Care a trecut prin moarte şi are putere să facă să treacă prin furtuna morţii celei mai înfricoşătoare şi pe următorii Săi.

Antim preferă ca, în locul relatării chinurilor prin care a trecut Sfântul Dimitrie, să capteze atenţia ascultătorilor printr-o alegorie impresionantă, care să fie tangenţială cu pericopa evanghelică a zilei, în intenţia – foarte probabilă –, de a constitui şi o interpretare originală a sa.

Marea furtunoasă devine simbol pentru două lucruri complet antagonice: pentru *lumea deşartă*, cât şi pentru *moartea martirică*.

În timp ce *lumea* presupune un aspect pozitiv prin însăşi fiinţarea sa şi unul negativ prin finalitatea sa în moarte (datorită consumării vitalităţii ei prin păcat şi autodistrugerii morale şi spirituale), lucrurile stau exact invers în ceea ce priveşte moartea-martiriu, pentru că ea este un lucru negativ în sine, dar conţine un aspect pozitiv, în ceea ce priveşte finalitatea sa în viaţă, în viaţa veşnică.

Am putea spune că, în amândouă cazurile, *marea tulburată* este, de fapt simbolul morţii, al ispitei, al tentaţiei corupătoare sau al probei de credinţă prin care trebuie să treacă atât cel ce se află în lume, cât şi cel de pe pragul morţii.

Comparaţia sufletului cu *o corabie* ţine de o simbolistică creştină foarte veche, fiind o extensie a unui topos primordial ce priveşte Biserica în calitatea ei de *Trup al lui Hristos* şi *corabie a mântuirii*, închipuită în Vechiul Testament de corabia Sf. Noe (şi Antim vorbeşte – după cum am citat deja, puţin mai sus – de venirea *lui Noe celui adevărat, Iisus Hristos, carele ne-au mântuit cu corabiia trupului Său, de potopul păcatului celui strămoşesc*) şi care îi face pe credincioşi să traverseze cu bine marea vieţii cea tulburată, aducându-i la ţărmul Împărăţiei Cereşti, la *liniştea*

dumnezeeştii fericiri [634], această corabie fiind condusă de Hristos, *Cap ce iaste al Bisericii* [635].

Acest topos străvechi – sau la fel de vechi ca şi creştinismul – este adeverit şi de arhitectura bisericilor construite în formă de navă şi avându-L pictat pe cupola principală – pe „catargul Crucii", cum ar zice Antim, adică pe axul central – pe Hristos Pantocrator.

Imaginile la care a recurs autorul au însă un deosebit farmec artistic şi literar, încât putem vorbi de o adevărată *poezie teologică*, în expresiile sale[636].

Antim concentrează chiar destul de multe învăţături dogmatico-morale în poezia absolut superbă a alegoriei sale.

Chiar şi puţine cuvinte ce pot părea *metaforice*, de genul „Pre Crucea aceasta dormu somnul petemii, a morţii, carea au mijlocit viaţa a toatei lumi", au semnificaţii extrem de profunde.

Dacă privim cu atenţie chiar şi numai această formulare: „somnul patemii", sublimă prin expresivitate şi dramatism, putem dezvolta mai multe teorii, făcând să ţâşnească, de aici, nebănuite sensuri şi potenţialităţi sugestive.

La prima vedere, ne vine în minte analogia pe care o fac Părinţii Bisericii între *somnul* pe care Dumnezeu l-a indus primului om, pentru a o crea pe femeie din coasta sa şi „somnul" pe Cruce al lui Hristos, în timpul căruia s-a născut, din coasta Lui împunsă, însăşi Biserica. Antim ar fi putut avea în vedere această hermeneutică biblică atunci când a numit răstignirea şi moartea lui Hristos: „somnul patemii".

Pe de altă parte, autorul însuşi ne-a oferit, puţin mai devreme, un alt fir de interpretare, când a spus că „Domnul nostru şi când doarme mântuiaşte".

Putem, deci, înţelege sintagma de mai sus, şi astfel: Dumnezeu nu doarme pe Cruce, dar în ochii lumii, El

---

[634] Idem, p. 191.

[635] Idem, p. 31.

[636] Este interesant de observat afirmaţia unor mari reprezentanţi ai umanismului timpuriu în Occident: „Petrarca susţinea în scrisoarea către fratele Gherardo (Fam. X, 4 din 2 decembrie 1348 sau 1349) că *teologia nu este decât poezie al cărui subiect e Dumnezeu* (parum abest quim dicam theologiam poeticam esse de Deo [*puţin lipseşte să spun că teologia este poezie despre Dumnezeu]); iar *Sfânta Scriptură* ar fi tocmai evidenta manifestare a acestei *poetica de Deo*. Şi pentru Boccacio *Sfânta Scriptură* este poezie, poezie sub care se ascunde o semnificaţie profundă, de origine divină", *cf.* Agostino Pertusi, *Cultura bizantină şi primul umanism italian*, în *** *Literatura Bizanţului. Studii*, op. cit., p. 351-352.

Înainte însă de apariţia curentului *umanist* şi *renascentist* în Europa Occidentală, teologia ortodoxă remarcase de mult adânca poezie a textelor sfinte.

A se vedea despre Francesco Petrarca: http://ro.wikipedia.org/wiki/Francesco_Petrarca.

„doarme” – adică e mort –, după cum şi Sf. Apostoli Îl vedeau dormind în corabie, în timpul furtunii pe mare.

El „doarme” din două motive: pentru că a murit cu trupul pe cruce, şi, pentru că, din dorinţa de a pătimi moartea „carea au mijlocit viaţa a toatei lumi”, numeşte moartea aceasta chinuitoare „somn”, adică *odihnă*.

Dumnezeu Se odihneşte murind (ca om), adică mântuind lumea. Dar dacă, după trup şi ca om, doarme în corabie alături de ucenici, iar pe cruce este mort, totuşi, ca Dumnezeu, mântuieşte chiar şi dormind, sau, altfel spus, adevărul este că în acelaşi timp doarme şi veghează şi fiind mort, înviază pe cei morţi.

Antim concentrează toate acestea într-o singură *sintagmă metaforică* – aş spune, după modelul imnelor bisericeşti care pot să restrângă în puţine cuvinte poetice o enormă teologie.

„Vetrila[637] credinţii” care este umflată de Duhul Sfânt este iarăşi o expresie poetică ce încrustează sensuri mistice şi bogate potenţialităţi de interpretare, într-o metaforă care este, chiar şi pentru neiniţiaţi, impresionantă prin forţa imagistică, prin capacitatea de plasticizare a abstractului, a inefabilului.

Înaintea lui Eminescu şi a lui Blaga, Antim a avut, în literatura noastră, poate cea mai mare putere de *concretizare a abstractului*, dar şi o mare forţă de abstractizare şi de concentrare a ideilor în metafore şi imagini sublime.

„Valurile sălbatece” şi „cumplitele valurile” morţii nu reuşesc să scufunde sufletul care nu este „corabie deşartă” (pentru că Îl are în ea pe Hristos, precum corabia ucenicilor Lui) şi care a schimbat direcţia de mers „din partea cea slobodă a deşertăciunii”, adică de la acest „vanitas vanitatum” care este lumea, navigând către „frumoseţile cele nemuritoare”.

Motivul *corabiei*, care este Biserica ce navighează către limanul mântuirii, este prezent încă din primele secole ale creştinismului.

El se regăseşte în *Constituţiile Apostolice*[638], precum şi la autori din secolul II precum Sf. Ipolit al Romei[639], Sf. Clement Alexandrinul[640], Tertulian[641] sau Sf. Iustin Martirul şi

[637] Pânza corabiei.

[638] A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Apostolic_Constitutions.

[639] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Hippolytus_of_Rome.

[640] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Clement_of_Alexandria.

[641] Idem: http://www.tertullian.org/.

Filosoful[642], la unii întâlnindu-se şi simbolul *catargului* sau al *arcei* reprezentând crucea Domnului [643].

Antim Ivireanul avea o bogată literatură creştină şi bizantină pe care nu putea să o ignore. Originalitatea lui constă în sensul acordat interpretării şi în stilul propriu al comentariilor, în expresivitatea şi frumuseţea limbajului creat de către el.

Într-un *Cuvânt de învăţătură asupra omului mort*, Antim exprimă ceva asemănător cu ceea ce a afirmat în predica la Sf. Dimitrie, în legătură cu moartea grabnică a omului *ce s-au născut în baia Sfântului Botez, ce au supt laptele credinţii, ce s-au hrănit în casa învăţăturii dumnezeescului dar, ce s-au întemeiat cu puterea cinstitelor Taini…*[644] şi despre care afirmă

---

[642] Idem: http://ro.orthodoxwiki.org/Iustin_Martirul.

[643] Sfântul Ipolit al Romei spune în *Tratatul asupra Antihristului*: „Marea este lumea. Biserica, aidoma unei corăbii scuturate de valuri, dar nescufundată. Ea are într-adevăr cu ea un cârmaci experimentat, pe Hristos. Ea are în mijlocul ei trofeul învingătorului asupra morţii, ca şi cum ar duce cu sine crucea lui Hristos. [...] Parâmele ce leagă antena de vârful catargului sunt ca cetele profeţilor, martirilor şi apostolilor care se odihnesc în împărăţia lui Hristos”, *cf.* Jean Daniélou, *Simbolurile creştine primitive*, traducere în limba română de Anca Oprić şi Eugenia Arjoca Ieremia, Ed. Amarcord, Timişoara, 1998, p. 58.

„În *Predici* [ale Sf. Clement Alexandrinul] şi-n *Constituţii* [...] se va remarca îndeosebi că spaţiul de deasupra antenei este considerat ca ἀνάπαυσυς «locul de odihnă», în timp ce scara (κλῖμαξ) ridicată până la antenă constituie un simbol al crucii ce permite credincioşilor să se înalţe la ceruri.

Astfel, diferitele etaje ale catargelor reprezintă un fel de *scară cosmică*. Aşa cum a remarcat Dölger, imaginea lui Hipolit evocă scara care conduce în Rai din *Actele Martirice ale Sf. Perpetua*, 4, şi de asemenea, μηχανή, a lui Ignaţiu din Antiohia (*Epistula ad Ephesios*, IX, 1), care se ridică spre înălţimi şi care este crucea”, *cf.* Idem, p. 59.

De asemenea, „în *Prima Apologie*, Iustin enumeră un anumit număr de simboluri ale crucii. Printre ele [...] catargul pe corabie: «Nu se poate despica marea dacă acest trofeu care se numeşte pânze (ἵστιον) nu se înalţă intact pe corabie » (*I Apologia*, LV, 3). [...]

Iustin cunoaşte şi el un simbolism al Arcei lui Noe ca *simbol al salvării*. El se dezvoltă într-un pasaj remarcabil din *Dialogul cu Tryfon*: «Dreptul Noe împreună cu alţi oameni ai Potopului, adică soţia sa, cei trei fii ai săi şi soţiile fiilor săi formau numărul opt şi ofereau simbolul celei de-a opta zile, în care Hristos a înviat din morţi.

Or Hristos, primul născut al oricărei creaturi, a devenit, într-un sens nou, *conducătorul* unei alte rase, al aceleia care a fost regenerată prin El, prin apă, credinţă şi prin lemnul ce conţinea misterele crucii, la fel cum Noe a fost salvat de lemnul arcei sale, dus de ape împreună cu toţi ai săi » (CXXXVIII, 1-2)”, *cf.* Idem, p. 63-64.

Tertulian scria: „În rest, barca prefigura Biserica, care, pe marea lumii, este scuturată de valurile persecuţiilor şi ispitelor, în timp ce Domnul în răbdarea Sa pare să doarmă până-n ultima clipă când, trezit de rugăciunea Sfinţilor, stăpâneşte lumea şi redă pacea alor Săi”, *cf.* Idem, p. 65.

Tertulian este cel care, în *De idolatria*, a afirmat: *Quod in arca non fuit in Ecclesia non sit*, ceea ce Sf. Ciprian al Cartaginei va exprima altfel: «Nu există mântuire în afara Bisericii», *cf.* Ibidem.

Jean Daniélou ne mai spune că „printre simbolurile descoperite în osuarele iudeo-creştine arhaice se află [...] şi corabia. Şi această corabie este, întocmai cum ne aşteptăm, cu antena care taie catargul şi-i dă forma unei cruci”, *cf.* Idem, p. 63.

Despre Jean Daniélou a se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Jean_Dani%C3%A9lou.

[644] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 189.

că *n-au murit, ci doarme* ; […] *de vreme ce credinciosul nu moare, iaste lucru adevărat că sfârşitul lui nu iaste moarte, ce adormire* [645].

Şi iarăşi folosindu-se de aceeaşi alegorie a mării tulburate, scrie „poetul" Antim *că precum iaste mai norocit corăbiiariul acela, pre carele vântul cel tare îl aduce cu grabă la linişte, decât acela ce cu mare linişte, făr' de vânt, călătoreşte, aşa mai fericit iaste şi cela ce fără vreme, de moarte grabnică să mută la liniştea dumnezeeştii fericiri* [646].

Existenţa umană capătă din nou dimensiunea dramatică a nesiguranţei perpetue ce însoţeşte traversarea unei mări, iar călătoria rapidă spre ţărmul odihnei apare ca o soluţie salvatoare şi fericită, cu atât mai mult cu cât acest ţărm de vis este *Împărăţiia lui Hristos*, care este *nevăzută şi nepreceputǎ, iaste vecinică şi nemutată, iaste nebiruită şi făr' de moarte, iaste cerească şi sufletească, iar nu pământească şi trupească…* [647], unde cel sau cea care „se mută" *îşi deşchide mai vârtos uşa ceriului, a luminii cei adevărate* [648] şi *întru strălucirile luminii cei neapropiiate* [stând] *vede, în toate zilele, şi pre părinţi şi pre fii şi verice alt au avut dorit în lume* [649], privind atât spre Dumnezeu – în a Cărui lumină locuieşte – , cât şi spre pământ, unde se mai află cei iubiţi.

Este un alt fel de *moarte creştinească* – alături de cea martirică, pe care am văzut-o mai înainte – dar care are aceeaşi finalitate, printr-o *dulce adormire* [650].

Sfârşind această paranteză şi întorcându-ne la predica din ziua Sfântului Dimitrie, Antim încheie acest excurs în tonul aceleiaşi alegorii ce presupune imagini marine, dar înălţându-l în simfonia unei rugăciuni pornite ca o revărsare a inimii sale adânci:

Drept aceia şi noi,
smeriţii robii tăi,
Mare Mucenice Dimitrie,
te rugăm,
de vreme ce
într-atâta cinste te-a învrednicit Dumnezeu,
ca să te faci fiiul Lui,

---

[645] Ibidem.
[646] Idem, p. 191.
[647] Idem, p. 183.
[648] Idem, p. 189.
[649] Ibidem.
[650] Ibidem.

şi sfânta Lui dreaptă
să te ia şi să te sue întru Împărăţiia Lui,
ca să te răsfeţ cu fericiţii îngeri,
cuvântul tău şi rugăciunea ta poate mult.

Drept aceia
adu-ţi aminte şi de noi,
carii ne turburăm
în furtuna cea mare a vrăjmaşilor
şi în valurile deşertăciunilor celor lumeşti
şi de doarme Dumnezeu,
adecă de se face ca cela ce doarme,
şi nu va vrea să ne asculte,
tu ai multă îndrăzneală
ce-L deşteaptă
şi te roagă Lui,
tu, cel vrednic,
pentru noi, cei nevrednici;
tu, cel iubit a lui Dumnezeu,
pentru noi, cei urâţi,
pentru neascultarea
şi nesupunerea poruncilor Lui;
tu, cel desăvârşit
priiaten al lui Dumnezeu,
pentru noi, vrăjmaşii, pentru păcat.

Să înceteze furtuna
şi să alineze valurile,
că iaste dator să facă voia ta.

Şi fă această osteneală
ca să ne aduni în corabiia ta,
cea blagoslovită,
când va răspunde
Preamilostivul Stăpân
să stăm de faţă,
în zioa cea dulce a răsplătirii,
ca dinpreună să binecuvântăm
prealăudat numele Tatălui
şi al Fiiului
şi al Sfântului Duh,

în veci. Amin [651].

După cum uşor se poate observa, şi acest text este foarte mult predispus la aşezarea în versuri, o însemnată parte din opera sa oratorică se pretează la a fi *imnificată*, la a fi citită ca un imn.

Din nou, „furtuna cea mare a vrăjmaşilor" şi „valurile deşertăciunilor celor lumeşti" sunt metafore duhovniceşti pentru ispitele care îl înconjoară pe om pe calea vieţii pământeşti.

Într-o altă rugăciune, către Prea Sfânta Fecioară, Antim o numeşte *Fecioară prealăudată, nădejdia celor păcătoşi şi liniştea celor bătuţi de valurile păcatelor...*[652], dar aceasta nu trebuie să ne mire câtuşi de puţin, pentru că în rugăciunile ortodoxe se face adesea aluzie la „întreitele valuri ale păcatelor", iar într-o binecunoscută cântare de la slujba de înmormântare, se spune: „Marea vieţii văzând-o înălţându-se de viforul ispitelor, la limanul Tău cel lin alergând, strig către Tine…"[653.]

Pornind tocmai de la interpretarea alegorică a minunii pe care a făcut-o Hristos, potolind furtuna pe mare, dar şi a potopului relatat în Vechiul Testament, acest topos creştin al lumii ispititoare şi al vieţii încărcate de suferinţă, ca *o mare în furtună* sau ca *o revărsare sălbatică de valuri*, este la fel de vechi ca şi creştinismul, însoţit de imaginea corabiei care este *Trupul lui Hristos*, adică *Biserica*, ce poartă în sine pe cei mântuiţi.

Primele criptograme creştine redau această imagine, alături de simbolul mesianic al peştelui – ἰχθύς.

Revenind la imaginea Bisericii ca o corabie a mântuirii, amintim cu această ocazie încă o simbolistică a mării învăluite de uragan, utilizată cu scopul de a ilustra dezordinea provocată de erezii:

Să tulbura liniştea cea besericească de dobitoceasca pornirea eresului arianesc şi pravoslaviia credinţii să lupta de valurile necredinţii. Şi la atâta nevoe au strălucit steoa cea luminoasă, blagocestivul Constandin. Şi adunând la Nichea săborul cel lăudat, au potolit turburarea Besericii [654].

---

[651] Idem, p. 182.
[652] Idem, p. 21.
[653] ****Molitfelnic*, ediţia a V-a, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1992, p. 206.
[654] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 116.

Iar lumea (umanitatea) ca o mare tulburată de patimi apare şi în expresia: *...ne turburăm pururea, pentru fieştece, ca valurile mării când le suflă vântul* [655], sugerând aceeaşi nelinişte şi instabilitate de care vorbeam puţin mai devreme.

Antim afirmă citând versete din Psaltire:

În mare se face cutremurul, pentru ca să cunoască toţi că „a Lui iaste marea şi El au făcut-o pre dânsa. Şi uscatul mâinile Lui l-au zidit” [Ps. 94, 5].

Şi încăş, să nu gândească lumea cum că numai pre pământ să ocoleşte puteria lui Hristos Dumnezeul nostru, ce în toată zidirea, neocolit lucrează puterea Lui, ca a unui Stăpân: „Tu stăpâneşti puteria mării şi turburarea valurilor ei Tu o îmblânzeşti” [Ps. 88, 10][656].

Acest din urmă verset biblic se referă însă atât la mare propriu-zis, cât şi la umanitate, la mândria şi orgoliul uman, după cum se poate înţelege din contextul mai larg al psalmului respectiv.

După cum am văzut, „marea tulburată” este, în marea majoritate a situaţiilor, *o metaforă alegorică* pentru lumea nestatornică, pentru viaţa nesigură, pentru patimile sau pentru durerile vieţii, cât şi pentru suferinţa morţii, dar poate fi şi o alegorie pentru chinurile veşnice ale iadului sau pentru activitatea demonică.

Faptul că marea este o creaţie a lui Dumnezeu nu vine în conflict cu felul în care tulburarea ei este uneori provocată de demoni, aşa cum explică Antim iscarea furtunii pe mare – sugerând că „furtunile” care însoţesc destinul uman au aceeaşi sursă nefastă:

Oare pentru ce să certe Hristos stihiile cele neînsufleţite şi nesimţitoare: marea şi vântul? Nu socotesc să fi certat Hristos stihiile, ci pre dracii aceia carii din depărtarea lui Dumnezeu lucrează unile ca acestia, spre ispita noastră. Şi de pe ce mă încredinţez cum să fie aşa?

De pe cuvintele evanghelistului Marco, că au zis vântului: taci, cuvânt care era obicinuit Hristos să-l zică la draci, precum au zis în Capernaum la omul cel ce avea duh necurat şi la omul ce au adus pre fiiu-său şi avea duh mut şi surd, precum spune Mathei că tot cu acel cuvânt: taci, au certat vânturile şi marea [657].

[655] Idem, p. 80.
[656] Idem, p. 177.
[657] Idem, p. 179-180.

Marea este atât de des personificată, deoarece are nenumărate semnificaţii alegorice, presupunând o simbolistică deosebit de variată şi mai ales, o simbolistică „umană”, legată de paralelismul care se face între elementul marin – caracterizat prin instabilitate şi climat intempestiv – şi sufletul omenesc sau universul uman, în general.

Mai mulţi exegeţi ai operei antimiene sunt de părere că pasiunea pe care o dovedeşte autorul pentru acest adevărat complex semantic şi imagologic marin are în sine şi o motivaţie intimă mai profundă, o componentă autobiografică, reprezentată de o posibilă reminiscenţă psihologică a presupuselor călătorii pe mare, pe care el le-ar fi făcut, pe când era purtat în robie sau, poate, în alte condiţii.

Nu excludem această ipoteză, dar – în virtutea a ceea ce am încercat să demonstrăm mai sus, subliniind vechimea impresionantă a acestui topos marin şi rezistenţa sa până în literatura modernă – considerăm că, indiferent dacă Antim a făcut aceste călătorii sau nu şi indiferent dacă a trecut sau nu prin astfel de furtuni devastatoare, mitropolitul nostru era capabil de expunerea artistică a unor astfel de peisaje şi nu avea nevoie, în mod neapărat, de o experienţă personală care să îl inspire în descrierea acestui fenomen natural, deoarece avea în urma sa o enormă tradiţie ortodox-bizantină, al cărei punct de plecare este chiar din primele veacuri creştine – dacă nu cu mult mai devreme, din perioada veterotestamentară – care asociază viaţa omului pe pământ cu o călătorie printr-o mare vijelioasă, al cărei singur *ţărm* şi *liman* este Împărăţia cea veşnică a lui Dumnezeu, viaţa veşnică.

Deoarece nu este scopul nostru în lucrarea de faţă, nu insistăm în a mai prezenta exemple în acest sens, dar ele sunt fără de număr, în toate cărţile de cult şi în literatura ortodoxă.

Un atare topos creştin putea fi cu uşurinţă impropriat şi dezvoltat în mod poetic de autor, servind aceloraşi ţeluri religioase ale ierarhului.

Varlaam avea aceeaşi concepţie ca şi Antim, scriind că:

Marea iaste aceastâ
lume cu valuri multe.
Că aceastâ lume
cu adevârat să închipuiaşte mârei,
că marea pururea
iaste cu frică şi cu trudă,
fârâ pace şi fârâ credinţă:

unde-i moarte,
acolo arată viiaţâ;
când dâ dulceaţă,
atunce amârăşte.

Pururea iaste prinsa [în ea] *schimbare*
şi furtuni de scrâbe
şi valuri de lăcomii şi necurâţii [658]*. /.../*

Câlătoria noastrâ
în castâ lume
iaste foarte sărguitoare,
ca o apă rrepede ce curâ.
Aşe şi noi curâm
şi ne apropiem de moarte,
şi dzilele noastre trec
ca o umbrâ de nuâr fărâ de ploae.

Ca corabiea pre mare
ce o bate văntul spre margine,
ca o piatrâ din deal la vale
cănd să răntunâ
şi nu să poate opri,
aşa merge de tare
şi viiaţa noastrâ cătrâ moarte. /.../

Călătoreşti în ceastâ lume
cum ai înota
pre o mare cu valuri
şi cu vănturi rele,
unde sămt în toate dzile
furtuni de scărbe.

De o parte bat valurile boalelor
şi a neputinţelor,
de altâ parte
valurile năpâştilor şi a sărăciilor,
de altă parte valurile nevoilor
ş'a greutăţilor celor mai mari [659]*.*

---

[658] Varlaam, op. cit., p. 156-157.
[659] Idem, p. 334-335.

Şi tot el numeşte Iadul *marea cea de foc* [660] şi *matca focului de veci* [661], în timp ce omul, *deca trece luciul mărei aceştiia, atunci să izbăveşte de toatâ usteninţa şi de toatâ frica. Cu bunâ nădejde să odihneşte deciea, fărâ de nice o trudă, veselindu-se pururе întru Împărăţiia ace de sus…*[662].

În acelaşi sens, în poemul *Viiaţa lumii* al lui Miron Costin, de patru ori apare identitatea între deşertăciunea lumii acesteia şi spuma mării: *Spuma mării şi nor suptu cer trecătoriu / Ce e în lume să nu aibă nume muritoriu? /.../*; *Nu-i nimic să stea în veci, toate trece lumea, / Toate-s nestătătoare, toate-s nişte spume. /.../*; *Pre toţi* [împăraţii] *i-au stinsu cu vreme, ca pre nişte spume. /.../*; *Ia aminte, dară, o, oame, cine eşti pe lume / Ca o spumă plutitoare, rămâi fără nume* [663].

Iar în predoslovia la *Letopiseţul Ţărei Moldovei*, acelaşi autor mărturisea că *la acestu fel de scrisoare gându slobod şi fără valuri trebueşte* [664], notaţie în care este evidentă sinonimia metaforică dintre „valuri" şi *cumplite aceste vremi* [665], pe care era nevoit să le trăiască. Şi iarăşi, în aceeaşi carte, se adresează cititorului cu aceste cuvinte: *Crede neputinţii omeneşti, crede valurilor şi cumplitelor vremi…*[666].

Peisajul marin al lui Antim se aseamănă, după cum s-a remarcat, cu „felul în care contemplă Costin priveliştea convulsivă a lumii"[667].

Un mare *poet* al peisajului marin interpretat în acelaşi mod simbolic, cu aceleaşi semnificaţii, alături de Antim, Varlaam şi Costin, este şi Dimitrie Cantemir.

În romanul său alegoric terminat în 1705 (dar publicat abia în 1883), am aflat mai multe fragmente ilustrative ale acestui topos marin.

Un prim tablou se apropie foarte mult, ca demers stilistic şi psihologic, de realizarea lui Antim:

Aşedară, dulful cu corăbiieriul vorovind şi încă cuvântul bine nesfârşind, vântul crivăţului dimpotriva căii corăbiii a sufla, marea a să înfla şi valurile ca munţii a să râdica începură (căci şi timpul iernii, când soarele din tropicul Himerinos spre tropicul Therinos să întoarce era).

---

[660] Idem, p. 158.
[661] Ibidem.
[662] Ibidem.
[663] Miron Costin, *Opere*, vol. I şi II, op. cit., p. 115, 116, 117 şi 119 din vol. II.
[664] Idem, vol. I, p. 4.
[665] Ibidem.
[666] Idem, p. 167.
[667] Eugen Negrici, *Expresivitatea involuntară*, Ed. Universalia, Bucureşti, 2000, p. 51.

Corăbiierii, volbura carea asupră le vine şi primejdiia carea în cap li să pune, vădzind, unii funele întindea, alţii vetrilile strângea (ce groaza morţi mintea uluieşte şi primejdiia fără de veste toate simţirile amurţeşte).

De care şi bieţii corăbiieri cuprindzindu-să, unii la adânc, alţii la margine mântuinţa arăta. […] …holbura corabiia a învârtiji şi valurile pe deasupra a o năbuşi începură, şi aşé, în mica ceasului, vântul cel de dulf sămănat din pufnet vivor şi din stropitură gârle înlăuntrul şi pe deasupra vasului izvorâră, carea, cu undele fierbând şi amestecându-să, din faţa apii în fundul mării să muta…[668].

Remarcăm, de asemenea, şi un alt fragment *ieroglific*, infiltrat (ca şi antecedentul) de un lirism irepresibil:

Că duhurile muritorilor
asemenea sunt
vânturilor clătitului aer,
carile şi plăcut, şi împotrivă a sufla pot.

Inimile corăbii
pre nestătătoare lucrurile tâmplărilor
ca pe umerile mărilor plutesc,
sfârşitul lucrurilor liman,
întrarea la liman,
aflarea lineştii şi scăparea
din furtună ieste /…/ [669].

Acest fragment plin de poezie îl vom reproduce în întregime mai jos, când va fi vorba de *Istoria ieroglifică*.

Divanul lui Cantemir ne înfăţişează, în mai multe ocazii, aceeaşi imagine ca şi Varlaam, a lumii ca o mare pe care omul călătoreşte şi se află permanent în primejdie:

Şi ca cum cu vasul pre mare, aşé în primejdie cu sufletul în trup eşti, că dzice Eclisiiasticul: „Carii vâslesc pre mare povestesc primejdiile ei” gl. 43, sh. 28).

Şi Apostolul dzice: „Cu cât mai mult suntem în trup, ne înstreinăm de la Domnul (Corinth, Cartea 2 glav.5, sh. 6) [670].

[668] Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, op. cit., p. 158-159.
[669] Idem, p. 369-370.
[670] Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 78.

Întorcându-ne la subiectul nostru, observăm că din literatura bisericească acest *topos marin* a trecut şi în literatura cultă. Îl întâlnim în poezia preromantică şi romantică.

Paul Cornea[671] remarca prezenţa acestui motiv la o serie de poeţi precum Ienăchiţă Văcărescu[672], Costache Conachi[673], Nicolae Dimachi[674], Iancu Văcărescu[675], Gheorghe Asachi[676], Zilot Românul[677].

Şi tot Paul Cornea observa foarte corect şi faptul că semnificaţiile *toposului acvatic* din literatura română nu corespund celor din literatura apuseană.

Comentând o poezie a lui Vasile Cârlova[678], Eugen Simion[679] aprecia că „*luntrea bătută de furtuni* este o imagine curentă în poezia timpului"[680].

În poemul enunţat de criticul nostru, *Înserarea*[681], poetul accede din spaţiul real, din *astă tristă vale* (echivalent cu „valea plângerii"), paradigmă a lumii ameninţate de înnoptare, către dimensiunea ei surprinsă metaforic ca o mare în furtună, în care luntrea sufletului omenesc se simte pierdută: *Întocmai ca o luntre ce, slobodă, / Nu poate de furtune a mai găsi pământ*.

Într-un mod asemănător, Grigore Alexandrescu[682] exprima, în poemul *Candela*[683], faptul că „Dumnezeu este limanul ultim, ţărmul spre care se îndreaptă corăbierul […] când marea este primejdioasă."[684]:

---

[671] Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, Ed. Cartea românească, Bucureşti, 2008, p. 110-117. A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Paul_Cornea.

[672] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ien%C4%83chi%C5%A3%C4%83_V%C4%83c%C4%83rescu.

[673] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Costache_Conachi.

[674] Idem: http://ro.wikisource.org/wiki/Autor:Nicolae_Dimachi.

[675] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Iancu_V%C4%83c%C4%83rescu.

[676] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_Asachi.

[677] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Zilot_Rom%C3%A2nul.

[678] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_C%C3%A2rlova.

[679] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Simion.

[680] *Cf.* Eugen Simion, *Dimineaţa poeţilor. Eseu despre începuturile poeziei române*, postfaţa de Valeriu Cristea, ediţia a II-a, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1995, p. 47.

[681] Găsiți aici întregul poem: http://ro.wikisource.org/wiki/%C3%8Enserarea.

[682] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Alexandrescu.

[683] Întregul poem: http://ro.wikisource.org/wiki/Candela.

[684] Eugen Simion, *Dimineaţa poeţilor. Eseu despre începuturile poeziei române*, op. cit., p. 94.

Voi alerga la Tine în dureri şi necazuri, / De oameni şi de soartă când voi fi apăsat; / Astfel corăbierul, când marea e-n talazuri, / Aleargă la limanul ce-adesea l-a scăpat [685].

Gheorghe Asachi vorbeşte despre *al vieţei ocean* (în poemele *La patrie*[686] şi *La moartea părintelui meu*[687])[688], iar un alt poet care mizează foarte mult pe simbolul marin şi pe feeria acvatică este Bolintineanu[689], pentru care *O mare turburată* [e] *ca omul pe pământ* (*Elegie*[690]) sau *Goniţi din mare-n mare, ferice cel ce-atinge / La port când ale vieţii amari patimi le-nvinge* (*Virtutea*).

Existenţa umană este ca o corabie fragilă: *Spre ţărmul ce se perde în noapte şi în ceaţă / Curând o să atingă al vieţii-mi vas fragil* (*Scopul omului*[691]); *Aici s-opreşte vasul, dezbarcă pasagerii; / El ne recheamă viaţa – imagine-a durerii, / Ce-n calea-i înflorită ici, colo când şi când / Depune călătorii pe câte un mormânt* (*Conrad*).

La fel este şi ţara: *Aruncă* [Doamne] *o cătare asupra ţării mele; / Ea este ca o barcă pe un ocean plutind / Când geme uraganul în noaptea fără stele, / Ce încă o suflare ş-o vom vedea perind* (*Invocaţie*[692]) [693].

Heliade aprecia şi el, în mod similar, că, pentru poet, *Ţi-e viforoasă calea, o mare de talazuri! / Şi-ntr-însa ai să-ntâmpini ispite, piedici mii: / Dar ai de călăuză pe Domnul în necazuri, / Ce morţii înviază şi judecă pe vii* (*La un poet exilat*[694]) [695].

În poemul *Pe malul mărei*[696] (din ciclul *Suvenire*), Vasile Alecsandri[697] dezvoltă, comparativ cu starea sa interioară, sufletească, un tablou spectaculos al mării în furtună, din care remarcăm faptul că elementul peisagistic este valorificat numai ca un corelativ al celui spiritual.

---

[685] Grigore Alexandrescu, *Poezii. Proză*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1985.

[686] A se vedea: http://ro.wikisource.org/wiki/La_patrie.

[687] Idem: http://ro.wikisource.org/wiki/La_moartea_p%C4%83rintelui_meu.

[688] Gheorghe Asachi, *Opere*, ed. critică şi prefaţă de N. A. Ursu, vol. I (versuri şi teatru), Ed. Minerva, Bucureşti, 1973.

[689] Dimitrie Bolintineanu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Bolintineanu.

[690] A se vedea: http://ro.wikisource.org/wiki/Elegie_%28Bolintineanu%29.

[691] Idem: http://ro.wikisource.org/wiki/Scopul_omului.

[692] Idem: http://ro.wikisource.org/wiki/Invoca%C5%A3ie.

[693] Dimitrie Bolintineanu, *Opere III. Poezii*, ediţie îngrijită, note şi comentarii de Teodor Vârgolici, Ed. Minerva, Bucureşti, 1982; şi *Poezii alese*, ed. Minerva, 1984.

[694] A se vedea: http://ro.wikisource.org/wiki/La_un_poet_exilat.

[695] I. Heliade Rădulescu, *Poezii. Proză*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1977.

[696] A se vedea: http://www.cerculpoetilor.net/Pe-malul-marei_Vasile-Alecsandri.html.

[697] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Alecsandri.

În ultimele două strofe ale poeziei, apare aceeaşi imagistică marină, aidoma celei medievale şi în consonanţă cu secvenţele poetice despre care am amintit anterior, în care sufletul omenesc este perceput ca o mică luntre plutind pe marea vieţii:

Cu-a sale pânzi umflate o mică luntrişoară / Pe luciul viu al mărei de vânt se îngâna, / Şi sub un cer albastru, ca lebăda uşoară, / Azi lin se legăna. // Dar vântul crunt, deodată, suflând cu vijelie, / Schimbă a mărei faţă în munţi îngrozitori; / Şi-acum sărmana luntre pe-ntinderea pustie / Zdrobită, se zăreşte la fulgeri trecători! [698].

Aceeaşi alegorie, receptată însă sub auspicii mai favorabile ale vieţii, se recunoaşte şi în poemul *Iahtul*[699] (din ciclul *Mărgăritarele*).

Acest topos marin apare cu predilecţie la Eminescu, unde marea are, de multe ori, acelaşi sens alegoric de *lume a deşertăciunilor*, ce „îneacă" toate idealurile sub valurile ipocriziei şi ale indolenţei.

E de ajuns să ne reamintim fie şi numai poezia *Dintre sute de catarge*[700]..., dar o imagine identică întâlnim şi în alte poeme, precum *Luceafărul*[701] (*Când valuri află un mormânt / Răsar în urmă valuri*), *Glossă*[702] (*Ce e val, ca valul trece*), *Scrisoarea I*[703] (oamenii *cu inima smerită* sunt *ca spuma nezărită*, iar soarta oarbă *ca şi vântu-n valuri trece peste traiul omenesc*), *Rime alegorice*[704] (*Corabia vieţii-mi, grea de gânduri / De stânca morţii risipită-n scânduri, / A vremei valuri o lovesc şi-o sfarmă / Şi se izbesc într-însa rânduri-rânduri*), etc., etc.

Exemple mai numeroase vom oferi într-un capitol ulterior, în care vom vorbi despre confluenţa operei eminesciene cu viziunea cosmică a lui Antim şi a tradiţiei literare româneşti şi bizantine.

---

[698] Vasile Alecsandri, *Poezii*, antologie, pref. şi repere critice de Nicolae Manolescu, Ed. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1993.
[699] A se vedea: http://ro.wikisource.org/wiki/Iahtul.
[700] Idem: http://ro.wikisource.org/wiki/Dintre_sute_de_catarge.
[701] Idem: http://ro.wikisource.org/wiki/Luceaf%C4%83rul_%28Eminescu%29.
[702] Idem: http://ro.wikisource.org/wiki/Gloss%C4%83.
[703] Idem: http://ro.wikisource.org/wiki/Scrisoarea_I.
[704] Idem: http://ro.wikisource.org/wiki/Rime_alegorice.

Eminescu era un admirator al literaturii şi al limbii vechi şi nu e de mirare că *a împrumutat* teme şi motive binecunoscute în cărţile Bisericii[705].

Va geme de patemi / Al mării aspru cânt…(*Mai am un singur dor*[706]): acest vers face analogia dintre cântecul valurilor pe timp de furtună şi freamătul „marin", pătimaş – dar şi necruţător – al lumii, în opoziţie cu *eu voi fi pământ / în singurătate-mi*.

Această analogie dintre marea zbuciumată de valuri şi lumea răscolită de patimi este însă, în cazul poeţilor români amintiţi anterior (şi i-am ignorat acum pe cei prepaşoptişti, despre care vom dezbate mai târziu), una tipic creştină şi bizantină, fiind moştenită din Vechiul Testament.

O vom întâlni chiar şi la poeţii noştri moderni. Şi aici vrem să facem precizarea, absolut esenţială, că inclusiv la marii poeţi moderni, simbolişti sau expresionişti, ca Blaga sau Bacovia[707], acest *topos acvatic* nu are alte valenţe decât cele ortodoxe, binecunoscute din literatura noastră veche.

Nu întâlnim nicăieri în poezia românească celebra temă a *evazionismului maritim* din literatura occidentală, care a făcut carieră mai ales în lirica simbolistă şi care, în Apus, venea din tradiţia iluministă a curiozităţii faţă de mirificul şi exotismul terestru al unor coordonate geografice îndepărtate de Europa.

Dimpotrivă, în lirica românească, fie ea *romantică* ori *modernă*, acest topos este unul *simbolic*, în mod esenţial, şi nu *evazionist-exotic*, se dezvoltă pe un plan care îşi revendică o legătură *cu transcendenţa* şi nu *în planul orizontal* al geografiei terestre.

Dacă la Bacovia, spre exemplu, întâlnim cel mai adesea *motivul potopului*, al ploilor diluviene de proporţii biblice, ataşat de motivul central al *claustrării* într-un insuportabil

---

[705] Eminescu adesea cumpăra de la anticariate cărţi vechi şi cunoştea cronicile bizantine (conform acestora, spre exemplu, bătălia de la Nicopole a avut loc înaintea celei de la Rovine, aşa încât nu mai putem vorbi de o „licenţă poetică" în *Scrisoarea III*), precum şi cuprinsul unor volume omiletice vechi, din care transcria în caietele sale.
Îi citise pe Dosoftei şi pe Varlaam şi chiar se păstrează un volum din *Vieţile Sfinţilor* a lui Dosoftei, adnotat de Eminescu, la *Biblioteca Universităţii* din Iaşi, care l-a cumpărat la cererea sa, *cf.* Dosoftei, *Opere*, op. cit., p. LXXV, iar despre Varlaam spunea că, prin el, *Duhul Sfânt a vorbit româneşte*, *cf.* G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, Ed. Hyperion, Chişinău, 1993, vol. II, p. 88.
A se vedea şi vol. I din aceeaşi ediţie, p. 404-412, cu privire la multiplele lecturi ale lui Eminescu din literatura veche.
Despre George Călinescu: http://ro.wikipedia.org/wiki/George_C%C4%83linescu.
[706] A se vedea: http://ro.wikisource.org/wiki/Mai_am_un_singur_dor.
[707] George Bacovia: http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Bacovia.

mormânt sau infern interior, la Blaga, aceeaşi temă scripturală a diluviului revine, fără ipostaza ploilor, resimţit ca realitate spirituală interioară, în multe poeme din volumele *În marea trecere* şi *Lauda somnului*, în care poetul constată că *Dăinuie veşnic potopul. / Niciodată nu voi ajunge / s-aduc jertfa subt semnul înalt / al curcubeului...// În mare rămâne muntele Ararat, / de-a pururi fund de ape, / tot mai adânc, / tot mai pierdut / fund de ape.* (*Pe ape*[708]).

Marea era şi la Blaga, ca şi la Antim şi în literatura veche, un tablou alternativ la imaginea lumii – după cum putem constata chiar din primul volum –, un simbol al rătăcirii, al pierzării şi al neregăsirii de sine, spirituale: *Eu / stau pe ţărm şi – sufletul mi-e dus de-acasă. / S-a piedut pe-o cărăruie-n nesfârşit şi nu-şi găseşte / drumul înapoi.* (*La mare*[709], din volumul *Poemele luminii*).

Însă contemplaţia la malul mării presupune atât înţelegerea *zădărniciei lumii* şi *a peregrinărilor* epuizante sufleteşte, cât şi *durerea incertitudinii* de a nu şti dacă poate ajunge la limanul cel lin şi mult dorit în Biserica ortodoxă: *O, voi ajunge, voi ajunge / vreodat' pe malul / acelei mări, pe care azi / o simt, / dar nu o văd?* (*Scoica*[710]) [711].

În acest ultim poem, *Scoica*, în opinia Zoei Dumitrescu-Buşulenga, marea este „un simbol de adâncimi ale inimii"[712], ceea ce constuie iarăşi un semn identitar ortodox evident.

Zoe Dumitrescu-Buşulenga – ne reaminteşte Mihai Rădulescu –, a discutat în mod comparativ, în studiul său magistral, *Eminescu. Cultură şi creaţie*, despre *prezenţa mării* şi *a elementului acvatic* la Eminescu, Blaga, Ion Pillat[713] sau Dan Botta[714].

Pornind de la acest studiu şi de la constatările pe marginea dezvoltării *temei maritime* în opera lui Antim, precum şi de la sesizarea că, în context diluvian, „el discută intim şi aproape cald despre izvoare şi jgheaburi, ca un ţăran de la munte"[715], acelaşi exeget afirmă că atât Eminescu, cât şi

---

[708] A se vedea: http://www.poezie.ro/index.php/poetry/79551/Pe_ape.

[709] Idem: http://poezii.t2i.info/lucian-blaga/la-mare/.

[710] Idem: http://www.poezie.ro/index.php/poetry/27390/Scoica.

[711] Lucian Blaga, *Opera poetică*, cuvânt înainte de Eugen Simion, prefaţă de George Gană, ediţie îngrijită de George Gană şi Dorli Blaga, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1995.

[712] Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Eminescu – cultură şi creaţie*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1976, p. 57.

[713] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Pillat.

[714] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dan_Botta.

[715] Mihai Rădulescu, op. cit, p. 28.

Blaga „pleacă şi de la sat, dar şi din spaţiile mari” şi că „întocmai aceasta este concluzia şi pentru Antim Ivireanul”[716].

Trebuie să precizăm însă că formularea antimiană despre iniţierea potopului o secondează pe cea scripturală (Fac. 7, 11; 8, 2), perspectivă care propune înţelegerea faptului că lumea este creată de Dumnezeu ca un spaţiu intim pentru om, în care el să se simtă *familiar* cu întreaga creaţie iar nu *copleşit* de imensitatea cosmică.

Complexul de inferioritate în faţa cosmosului şi a galaxiilor infinite, a întinderilor fără sfârşit, precum este şi marea, e un reflex psihologic uman postlapsarial.

Însă, după cum observa şi Pascal, chiar şi după cădere, omul nu este înjosit cu totul, fragilitatea „trestiei” este suplinită de faptul că e „gânditoare”, că e făptură raţională, după chipul lui Dumnezeu.

Predicile ortodoxe scot în evidenţă tocmai această *familiaritate a creaţiei*, iar Antim, în asemenea momente, cu scop bine precizat, „este rustic şi gospodar”[717].

Însă „dincolo de chipul romantic şi de cel rural, Antim Ivireanul ascunde faţa omului duhovnicesc şi profund trăitor”[718].

De altfel, acelaşi sentiment de familiaritate cu universul, zidit de Dumnezeu în firea şi conştiinţa umană, este cel care îi determină pe poeţii romantici şi pe Eminescu şi, mai târziu, pe Blaga, să fie solidari cu natura şi să nu cunoască trauma apuseanului în faţa infinitului.

Peisajele poeţilor moderni sunt şi ele tot la fel de alegorice ca şi cele ale lui Antim, în măsura faptului în care ele urmăresc reprezentarea unui peisaj şi al unui univers interior, reliefat de munţi, mări, codri sau izvoare, după cum ei au considerat că elementele creaţiei pot să fie *purtătoarele de cuvânt* ale modulaţiilor spirituale aparţinând interiorului propriu.

Privindu-l pe Antim din punct de vedere strict literar, l-am putea numi un precursor al limbii şi literaturii noastre moderne, în ceea ce priveşte unele tehnici anticipative şi predilecţia pentru anumite teme literare, ce vor avea un puternic ecou în contextul lumii moderne, cât şi sensibilitatea deosebită pentru frumos şi pentru măreţie imagistică.

---

[716] Idem, p. 29.
[717] Idem, p. 28.
[718] Idem, p. 30.

Singurele stângăcii ale lui Antim ţin mai degrabă de instabilitatea limbii înseşi, de insuficienta ei dezvoltare ca limbă cultă, la acea vreme, autorul neputând dispune – precum în greacă sau în slavonă – de un material lingvistic şlefuit de un îndelungat şi vast exerciţiu scriptic.

Cred că începem să ne facem o idee destul de conturată despre faptul că poezia literaturii noastre vechi nu stă nu numai *în textele versificate*, ci şi *în versurile fără rimă* şi în *nucleele lirice* de o mare forţă plastică şi expresivă conţinute în proza medievală.

Valoarea literară remarcabilă a *Didahiilor* Sfântului Antim, deşi publicate încă din anul 1886, a fost remarcată, cu adevărat, în exegeze ample şi serioase, de abia în ultima jumătate a secolului XX, având de depăşit prejudecăţi multiple în legătură cu *lipsa de originalitate* sau de *asumare auctorială*, precum şi *lipsa intenţiei estetice*.

Preconcepţii de care se loveşte, de altfel, toată literatura noastră veche şi, cu precădere, cea religioasă.

Noi am remarcat însă că bogăţia stilistică, rafinamentul retoric, frumuseţea plastică, abisul simbolic se nasc dintr-o concepţie, cea creştină, care înnobilează materia şi pământul, pe care îl contemplă în oglinda transfigurării sale finale, a îmbrăcării în odăjdiile sale veşnice, a transcenderii acestei condiţii umile de acum.

De aici vine izvorul de entuziasm pentru frumuseţea lumii, pentru splendoarea cerului, a pământului şi a mării.

Mai amintim că, în studiul său despre Antim, din 1971, Eugen Negrici făcea o remarcabilă observaţie: „istoria literaturii noastre, fără să-şi îndeplinească programul complet de valorificare, s-a cuprins de *un estetism prematur*. Mari tentative artistice au rămas neabsorbite, opere de o valoare autentică au rămas neobservate, deşi receptarea lor nu solicită *abandonarea* principiului estetic”[719].

Considerăm că fragmentele selectate din didahiile antimiene sunt în ele însele *un discurs* mai mult decât elocvent în apărarea virtuţilor estetice şi literare ale acestor pagini sacre.

Pentru ca demersul nostru să fie încă şi mai bine receptat, vom transpune însă în versuri alte câteva pasaje din omiletica antimiană, renunţând la grafia arhaizantă:

Luna, stăpâna mării

[719] Eugen Negrici, *Antim Ivireanul...*, op. cit., p. 256.

Multe feluri de vrednicii,
stăpâniri şi puteri
dau filosofii
să aibă luna.

Şi întâi zic cum că luna este
podoaba nopţii,
asemănătoare soarelui
şi stăpâna mării...[720]

Icoana Maicii Domnului

Aleasă este, cu adevărat,
ca soarele [721]
pentru că este încununată
cu toate razele darurilor dumnezeieşti
şi străluceşte mai vârtos
decât celelalte lumini ale cerului.

Aleasă este
şi frumoasă ca luna [722]*,*
pentru că,
cu lumina sfinţeniei,
stinge celelalte stele
şi pentru marea
şi minunata strălucire
de toate şireagurile stelelor
celor de taină
se cinsteşte,
ca o Împărăteasă.

Aleasă este
ca revărsatul zorilor [723]*,*
pentru că ea a gonit noaptea
şi toată întunericimea păcatului
şi a adus în lume
Ziua cea purtătoare de viaţă.

---

[720] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 59.
[721] *Cf*. Cânt. 6, 10 sau Apoc. 12, 1.
[722] *Cf*. Cânt. 6, 10.
[723] Ibidem.

Aleasă este,
că este izvor [724]
care
cu curgerile cereştilor bunătăţi [virtuţi]
adapă Sfânta Biserică
şi tot sufletul creştinesc.

Aleasă este,
că este chiparos [725]
care cu înălţimea covârşeşte cerurile
şi pentru mirosul cel din fire
s-a arătat departe
de toată stricăciunea.

Aleasă este,
că este crin [726]*,*
că măcar de a şi născut
între mărăcinii
nenorocirii celei de obşte,
iară nu şi-a pierdut niciodată
podoaba albiciunii.

Aleasă este,
că este nor [727]
care n-a ispitit
nicio greime a păcatului.

Aleasă este,
pentru că este Fecioară
mai înainte de naştere,
Fecioară în naştere,
Fecioară şi după naştere
şi este o adâncime
neperceputã a bunătăţilor
şi o icoană însufleţită
a frumuseţilor celor cereşti.

Este o grădină încuiată [728]

---

[724] *Cf.* Cânt. 4, 15.
[725] *Cf.* Cânt. 1, 16.
[726] *Cf.* Cânt. 2, 2.
[727] *Cf.* Is. 19, 1.
[728] *Cf.* Cânt. 4, 12.

dintru care a ieşit
floarea cea neveştejită,
şi fântână pecetluită [729]*,*
dintru care a curs
izvorul vieţii, Hristos [730]*.*

Logodna sufletului cu Mirele său

Cu podoabe de fapte bune
logodnica cheamă către sine
pe iubitul Mire
zicând:
patul inimii mele
înfrumuseţat este
cu florile doririlor dumnezeieşti
şi casa mea este
cu lemnele cele mirositoare
şi nestricate ale
facerilor de bine
întemeiată.

Că pe acest sălaş
şi Mirele bucuros se pleacă
şi rămâne acolo până când
trece ziua
şi umbra se pleacă [731]*.*

Naşterea Domnului

Şi Fecioara *a născut pe Fiul său*
Cel Întâi Născut
şi L-a înfăşat pe Dânsul
şi L-a pus în iesle,
pentru că nu aveau ei loc în casă.

Că ce este mai minunat

[729] Ibidem.
[730] Antim Ivireanul, *Opere*, op. cit. p. 19-21.
[731] Idem, p. 113.

decât
a zăcea în iesle
Domnul tuturor?
Şi nu fu Lui alt loc în lume?
Ce este mai minunat
decât o mărire ca aceasta,
să fie aruncat
la locul dobitoacelor?

Şi pentru că văd îngerii
pe Domnul cerurilor,
aruncat în gunoaie,
cântă: mărire lui Dumnezeu,
Celui din înălţime! /.../

Că era pe la miezul iernii,
când pământul şi apele
sunt îngheţate de ger
şi de vânturile cele reci;
şi Fecioara tânără şi ruşinoasă,
care nici din casă
nu era obişnuită a ieşi,
şi, fiind aproape de a naşte,
purcede pe o cale grea
şi cu anevoie ca aceasta.

Şi, apropiindu-se de Betleem,
doară s-ar fi găsit
vreo casă cuvioasă,
ca să nască
Fecioara aceasta într-însa,
iar însuşi
Iubitorul de sărăcie, Domnul,
a poftit
într-o coşare smerită,
ca să Se nască.

Şi era noapte,
care noapte
era mai luminată decât soarele,
întru care a răsărit
Soarele Dreptăţii.

Făcându-şi noaptea
calea sa jumătate,
ieşit-a aici,
în lumina aceasta a noastră,
ca un Mire
din cămara Sa;

ieşit-a, zic,
nădejdea tuturor vecilor,
bucuria Îngerilor,
mântuirea neamurilor,
scularea celor morţi,
izvorul milei,
rădăcina vieţii.

Ieşit-a Cuvântul Tatălui,
cu trup îmbrăcat,
din trupul Fecioarei;
ieşit-a gol,
pentru ca să ne îmbrace pre noi,
sărac,
ca să ne îmbogăţească,
smerit
ca să ne înalţe la cer,
ca un Prunc,
ca să ne facă pre noi desăvârşiţi
şi să ne dea nouă
bucuria cea veşnică.

Precum căldura soarelui
trage aburul de pe pământ,
în sus
şi de acolo să pogoară rouă
şi face pământul
de rodeşte şi să veseleşte,
aşa şi preacuratul
sângele Fecioarei,
cu puterea Sfântului Duh,
zămislindu-se,
s-a făcut trupul Domnului Hristos,
Care ieşind la lumină,
ca Cel ce este
Lumina cea adevărată,

minunat-a veselit
tot neamul omenesc;

şi născându-L,
L-a făcut mai frumos
decât ar fi fost înfrumuseţat
cu tot felul de daruri.
Că El este izvorul darurilor.

Făr' de nici o stricăciune
a fecioriei sale [732]
şi făr' de nici o simţire de durere
a strălucit în lume
acest Sfânt Prunc. /.../

Că Pruncul acesta,
care se vârguleşte în iesle,
de ne vom ridica ochii
credinţei noastre
Îl vom cunoaşte
făcând tunete şi fulgere în nori
şi pe cer
umbletul stelelor rânduind,
soarele şi luna
de raze umplându-le
şi mişcarea cerului îndreptând
şi toată greimea lumii
Acest Prunc înfăşat
o cârmuieşte.

Cine este Acela aşa mic şi aşa mare,
aşa smerit şi aşa înalt,
cât în iesle zăcând,
în cer cu glasuri
îngereşti Se măreşte?

Că ce este mai mic şi mai smerit
decât a se naşte în iesle,
care loc nu este al oamenilor,
ci al dobitoacelor?

---

[732] A Preacuratei Fecioare Maria.

Şi ce este mai mare
şi mai înalt
decât tot întru această naştere,
pământul cu mare lumină
a străluci
şi mulţimea oştilor cereşti a cânta
şi cetele Îngerilor
a se veseli cântând:
„Mărire lui Dumnezeu
întru cei de sus”?

Şi umplând văzduhul de glasuri
dulci şi mângâioase,
când, de la începutul lumii,
s-au mai auzit,
la naşterea vreunui om,
glasuri şi cântări îngereşti? [733]

Răstignirea Domnului

Hristos atâta dorea
de paharul acesta a-l bea,
cât acea puţină vreme
ce mai era
să treacă până a-l bea
Îi părea
că sunt mii de ani.

Căci cu setea
acestui pahar se lucra
mântuirea sufletelor omeneşti,
răscumpărarea lumii,
stricarea puterii diavolului,
înmulţirea credinţii,
iertăciunea păcatelor
şi slobozirea sufletelor.

Şi atâta se bucura
de acestea,

[733] Antim Ivireanul, *Opere*, p. 195-197, 199-200.

cât în locul bucuriei ce era
înaintea Lui,
răbda
Crucea de-L muncea
şi bătăile de-L căznea
şi spinii de-L încrunta
şi durorile sufletului de-L chinuia,
de care chinuri asuda
sudorile cele crunte,
negândind
nimica de ruşine.

Că de a părut lui Iacov
puţin 7 ani
a sluji pentru Rahila,
logodnica lui,
de dragostea ce avea
către dânsa,

dar unui Iubitor
mare ca Acesta,
cum nu i-ar fi părut
puţine muncile şi caznele,
cu care iubita Lui logodnică
o răscumpăra

şi o curăţea
pe dânsa cu scăldarea
nepreţuitului Său Sânge
şi foarte frumoasă,
făr' de nici o hulă
şi întinăciune
o făcea [734].

Luceafărul

Păcatul cel dintâi şi mai mare
decât toate păcatele este mândria,
pe care o a izvodit
şi a născut singur Satana,

[734] Idem, p. 13-14.

care era înger şi
se numea Luceafăr,
pentru multa lumină ce avea;

care mândrie l-a surpat
şi l-a pogorât,
cu toată ceata lui,
întru cele mai de jos
prăpăstii ale Iadului.

Şi dintr-atâta lumină ce avea
s-au făcut decât toate negreţele
şi decât toate întunericile
mai negru şi mai întunecat
şi are să se osândească
în veci nesfârşiţi,

pentru că nu are tămăduială,
nici vindecare rana lui,
că fiind duh, nu are pocăinţă.

Şi cu acest păcat al mândriei,
pentru multa lui invidie,
a înşelat şi pe ticălosul Adam,
de l-a surpat din cinstea lui
şi l-a dus la moarte
şi l-a pogorât şi pe dânsul în Iad.

Şi precum păcatul mândriei
a avut putere
de a pogorât pe Luceafăr,
până la cele mai de jos
prăpăstii ale Iadului,

aşa şi bunătatea smereniei are
mai multă putere
decât mândria;
că a făcut pe însuşi Dumnezeu,
Care este Făcătorul Luceafărului
şi S-a plecat atâta,

cât a lăsat cerurile
şi toată slava şi lauda

ce avea de la toate Puterile Cereşti,
de S-a pogorât pe pământ
şi S-au făcut Om
şi S-a smerit până la moarte,
după cum zice Fericitul Pavel,
moarte pe Cruce;

şi S-a pogorât şi până la Iad
de a scos pe Adam,
cu tot neamul lui
şi l-a suit împreună cu Dânsul la cer,
unde a fost şi mai înainte.

Iar Luceafărul n-a putut să se mai suie,
căci îl atârna păcatul în jos.

Că păcatul să aseamănă pietrei
şi caută să meargă
la maica ei, în pământ,
de unde şi este.

Iar bunătatea [virtutea] *se aseamănă focului*
şi este să meargă sus,
în văzduh, unde-i este matca,

că Dumnezeu este foc mistuitor
şi pară de foc subţire,
precum L-a văzut Proorocul Ilie [735].

Cetatea cu 12 uşi

Pocăinţa aceasta este
cetatea cea minunată
în patru cornuri,
care avea 12 uşi:

3 spre răsărit,
3 spre miazănoapte,
3 spre amiazăzi
şi 3 spre apus,

[735] Idem, p. 49.

pentru ca să poată
intra printr-însele toţi,
şi cei mici şi cei mari,
bătrânii şi tinerii
şi fiecare după rânduiala sa
şi după vârsta sa:

prin cele dinspre răsărit
să intre cei tineri
ca cei ce sunt la răsăritul vieţii;

prin cele dinspre amiază
să intre bărbaţii
care să află la
mijlocul vârstei;

prin cele dinspre amiazănoapte
cei bătrâni,
cărora le este
sângele rece
şi albiciunea zăpezii
o ţin în barbă;

şi prin cele dinspre apus
să intre,
fără de nicio deznădăjduire,
cei ce sunt
la sfârşitul vieţii

şi au amândouă picioarele în groapă
şi sufletul în buze,

cărora milostivirea lui Dumnezeu
le va primi pocăinţa [736].

[736] Idem, p. 220.

Divanul sau poezia judecăţii

Toţi vom sta de faţă la Divanul lui Hristos,
Rom. 14, 10 – Biblia 1688.

De ce, atunci, se pune întrebarea, nu i-a învăţat Hristos pe Platon şi pe Pitagora? Pentru că mintea lui Petru era cu mult mai filosofică decât minţile acelora.

Sfântul Ioan Gura de Aur, *Comentariu la „Faptele Sfinţilor Apostoli”*[737].

Caracterul liric şi poetic al *Divanului* şi, mai cu seamă, al *Istoriei ieroglifice*, nu mai sunt nicio noutate pentru conştiinţa critică şi literară românească.

Mai înainte însă de a vorbi despre caracterul poetic al *Divanului*, este absolut necesar să facem o scurtă prezentare a cărţii, a ceea ce reprezintă ea în peisajul literaturii şi al culturii române.

Această introducere ni se pare esenţială, pentru a specifica ambientul cugetării cantemirene şi a nu lăsa exemplele de poeticitate, pe care le vom selecta din text, să plutească asemenea unor insule de semnificaţie pe o mare de obscuritate.

Titlul cărţii, *Divanul sau gâlceava înţeleptului cu lumea sau giudeţul sufletului cu trupul*, trimite dintru început la două mari aspecte, tradiţionale, ale creştinismului: conceptul eshatologic de *Judecată*, a cărei avanpremieră o reprezintă *judecarea* păcatelor şi a patimilor lumii acesteia începând încă în veacul de acum, de către *mintea* omului *înţelept*, adică *sfânt*, şi polemica împotriva ispitirii sau războiul cu gândurile, război

---

[737] *Cf.* St. John Chrysostom, *Homilies on the Acts of the Apostles*, translated, with notes and indices, by Rev. J. Walker and Rev. J. Sheppard, revised, with notes, by George B. Stephens, în NPNF I, vol. 11, ed. de Phlip Schaff, ed. comput., Sage Software Albany, USA, v. 01, 1996.
Pentru cei care definesc tradiţia religioasă ortodoxă ca fiind *platonică* şi *neoplatonică*, ar trebui, poate, revăzute invectivele pe care nu o dată Sfinţii Părinţi ai Bisericii le-au îndreptat împotriva lui Platon şi a filosofilor antici.
De obicei, se citează numai acele surse sau fragmente în care este lăudată iniţiativa lor filosofică, mai presus de ideologia idolatră a epocii lor, dar se ignoră criticile dure la adresa acestora.
Sfântul Ioan Gură de Aur, spre exempu, are vorbe grele în ce-l priveşte pe Platon, pe care îl consideră *mai prost decât o muscă*, pentru că susţinea metempsihoza – pe care şi-o însuşise, de altfel, direct sau indirect, din filosofia budistă.

duhovnicesc a cărui tactică este foarte greu de deprins, care cere multă asceză dureroasă, şi care este expusă în foarte multe din cărţile patristice şi isihaste, de largă circulaţie în Ţara Românească şi Moldova.

Decriptarea noastră merge în sensul clasic-tradiţional pentru că nimic din interiorul cărţii nu ne va lăsa vreo clipă să suspectăm că ar putea fi vorba de un *filosof* în sensul *modern* al cuvântului, de un un *gânditor* neliniştit, dilematic, sfâşiat în conştiinţa sa.

Remarcă pe care o va face şi Constantin Noica (*Pagini despre sufletul românesc*), cu privire la *Învăţături* şi *Divan*, cărţile formativ-filosofice compuse de mireni pentru mireni, ale medievalităţii româneşti.

Prefaţa sau foaia introductivă precizează faptul că este o carte *întocmită din Vechiul şi Noul Testament*, fiind Antioh Cantemir[738] domnitor al Moldovei şi P.S. Sava Mitropolit al Sucevei şi Moldovei.

Autorul a reuşit să-şi tipărească lucrarea la Iaşi în 1698, imprimarea revenind ieromonahului Atanasie şi monahului Dionisie.

Divanul lui Dimitrie Cantemir ni se pare a fi o carte parenetică, care face apologia virtuţilor ortodoxe capabile să-l conducă pe om la îndumnezeirea şi mântuirea sa, la fel ca şi *Învăţăturile* lui Neagoe Basarab.

Numai că opera aceasta a lui Cantemir a fost concepută sub o formă aparte, ca *o parabolă* sau *o alegorie*, fapt care nu este *inedit* pentru domnitorul cărturar, întrucât va apela la aceeaşi strategie şi în cazul *Istoriei ieroglifice* (1705).

Motivaţiile, în ambele cazuri, nu ţin numai de *literaturitate*. *Istoria ieroglifică* urmărea să camufleze oarecum identitatea personajelor istorice autentice, implicate în roman.

În ceea ce priveşte *Divanul*, dedicat de Dimitrie Cantemir fratelui său, Antioh, cartea era una de povaţă, de învăţătură la adresa aceluia, concepută însă sub această formă alegorică, a unui dialog între *înţelept* şi *lume*, pentru a evita umilirea lui Antioh, fratele său mai mare şi domnul Moldovei, formulă care, în acelaşi timp, îi şi oferea prilejul unei desfăşurări intelectuale *ofensive*.

Literatura română veche a îndrăgit pareneza şi în relativ scurt timp, a format o tradiţie.

---

738 A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Antioh_Cantemir.

După Neagoe Basarab, care ne-a lăsat prima operă românească de acest gen şi o capodoperă din punct de vedere literar, au compus pareneze Matei al Mirelor, scriind în versuri grecești *Sfaturi către Alexandru Iliaș*, Mitropolitul Kievului, Petru Movilă[739], care şi-a dedicat lucrarea fratelui său şi domnitorul Moldovei, Moise Movilă[740], şi Antim Ivireanul, care, ceva mai târziu decât Cantemir, a scris o pareneză tot în versuri greceşti (ca și Matei al Mirelor) pentru Ştefan Cantacuzino[741], domnitorul Ţării Româneşti.

Autorii amintiţi de noi scriau însă având o incontestabilă autoritate *paternă* sau *eclesială*. Dimitrie Cantemir nu dispunea însă nici de una, nici de cealaltă, în raport cu fratele său.

Urmărind discuţiile despre identificarea unui model compoziţional tripartit, Mihai Moraru[742] propune o altă direcţie, descoperind în *Divan* intenţia unei replici mireneşti dată de Cantemir *Dioptrei* aparţinând stareţului ucrainian Vitalie de la Dubna (începutul secolului al XVII-lea, lucrare distinctă de cea bizantină şi omonimă, din 1095, a lui Filip Solitarul, în care s-a identificat greşit o sursă a *Divanului*), care a circulat la noi în slavonă şi în traduceri româneşti[743].

Ar putea să fie în acelaşi timp o *replică* dată lui Vitalie şi tradiţiei parenetice. Îi stătea în fire lui Cantemir să dea replici pe mai multe planuri deodată, inclusiv literare – după cum ne convinge cu prisosinţă *Istoria ieroglifică –,* dar şi însăşi tematica generoasă a operei cantemirene.

Oricum, Cantemir avea *ceva de demonstrat*. Şi nu numai faţă de *cultură*, avea şi un frate mai mare de convins, Antioh – mai slab înzestrat intelectual –, în favoarea căruia a renunţat o dată la tron, pentru ca mai târziu relaţiile dintre cei doi să se răcească (ne relevă şi *Istoria ieroglifică*).

După cum remarca şi Dan Horia Mazilu, „lista surselor, nemijlocite şi mijlocite, este foarte lungă: *Gulistan*[744] al persanului Al Saadi[745], *Divanul* lui Hafiz[746], *Istoriile* lui Herodot[747], unele *dispute* din multele care mobilează literatura

---

[739] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Petru_Movil%C4%83.
[740] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Moise_Movil%C4%83.
[741] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Etefan_Cantacuzino.
[742] Idem: http://www.teologiepentruazi.ro/cv-prof-dr-mihai-moraru/.
[743] *Cf.* Mihai Moraru, *De nuptiis Mercurii et Philologiae*, op. cit., p. 189-196.
[744] A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Gulistan_of_Sa%27di.
[745] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Saadi_%28poet%29.
[746] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Hafez.
[747] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Herodot.

europeană, *Dioptra* lui Vitalie de Dubna, *Personificările* lui Nicetas Choniates[748] în prelucrarea lui Grigorie Palamas[749], *Mărgăritarele* lui Ioan Chrisostom[750], *Scara* lui Ioan Klimax[751], *Sfânta Scriptură* în latineşte (sau un *Thesaurus biblicus*[752]), *Viaţa şi petrecerea svinţilor* a mitropolitului Dosoftei[753], *Alixăndriia* populară (dar şi *Historia Alexandri Magni* a lui Quintus Curtius Ruffus[754]), *Istoria surpării Troiei*, *Viaţa Sfinţilor Varlaam şi Ioasaf*[755], *Venatio scientiarum* de J. B. Van Helmont[756], deschis (de vreme ce nu se teme să traducă, în a treia parte a cărţii sale, lucrarea antitrinitarianului Andreas Wissowatius[757], *Stimuli virtutem, fraena peccatorum*[758]), subtil chiar (căci ştie, pe urma lui Vitruvius, a medievalilor – din *Liber divinorum operum*[759] – şi a lui Leonardo da Vinci[760], poate –, forma numărului sacru ce înscrie, în cerc, perfecţiunea micro şi macrocosmică), solid aşezat pe temeiurile unei cugetări ortodoxe, căreia îi va arăta statornicie toată viaţa.

Cantemir a fost [...] un gânditor ortodox (un *mistic* – ar zice apusenii), care a refuzat, însă, asceza [prin *asceză* D. H. Mazilu subînţelege aici *asceza în mănăstire*, pentru că *mistic* ortodox care să refuze asceza nu există – afirmația pornește, de fapt, de la Virgil Cândea. Asceza ortodoxă e întotdeauna dublă: interioară/mentală şi fizică – a doua poate să lipsească,

---

[748] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Niketas_Choniates.

[749] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Palamas.

[750] Idem: http://www.ioanguradeaur.ro/.

[751] Idem: http://ro.orthodoxwiki.org/Ioan_Sc%C4%83rarul.

[752] Pentru download: http://books.google.ro/books?id=v_JbAAAAQAAJ&printsec=frontcover&dq=Thesaurus+biblicus&source=bl&ots=0WvOTwtRC2&sig=ZnCDoBPx89-167KMXmx7tBjEsDE&hl=ro&ei=s9rnS7ynFNOcOM_0taUE&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CBYQ6AEwAA#v=onepage&q&f=false.

[753] A se vedea: http://ro.wikisource.org/wiki/Din_Via%C5%A3a_%C5%9Fi_petrecerea_svin%C5%A3ilor.

[754] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Quintus_Curtius_Rufus.

[755] În format audio, în editarea noastră:
1. http://www.trilulilu.ro/bastrix/00c4ad24162594;
2. http://www.trilulilu.ro/bastrix/9ba4e00e76b302;
3. http://www.trilulilu.ro/bastrix/9f6bf85e0f26dd.

[756] A se vedea: http://www.spiritus-temporis.com/jan-baptist-van-helmont/.

[757] Idem: http://fr.wikipedia.org/wiki/Andreas_Wissowatius.

[758] În latină: Stimularea virtuții, frâna păcătoșilor.

[759] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Hildegard_von_Bingen.

[760] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Leonardo_da_Vinci.

în anumite condiţii – înţeleasă fiind ca un suport al celei dintâi –, dar prima niciodată]. [...]

Divanul... este, în aceeaşi vreme, cartea unui autor curajos, căci, aşa cum a fost propusă cititorilor, cu text paralel în română şi greacă, ea era destinată nu doar compatrioţilor, ci şi unui foarte savant mediu al Europei de răsărit.

Era, putem spune acest lucru, un soi de *teză de doctorat* difuzată în vederea unei susţineri publice"[761].

Autorul îşi numeşte cartea *a tinereţelor mele întăia născută roadă* sau *a osteninţii mele răsădire şi odrăslire* ca un *de floricele mănuncheaş*, pentru *miroseala* [înmiresmarea] voievodului [762].

Dedicaţia către Antioh dovedeşte că Ortodoxia, reflectată în mentalitatea autorului, nu era *refractară* faţă de descoperirile ştiinţifice, ci ştia să se le însuşească şi să le încadreze în viziunea sa asupra lumii.

Dimitrie Cantemir preia aici teoria despre polii şi axa pământului şi o transformă într-o pildă duhovnicescă.

Autorul este cu totul relaxat în privinţa comparaţiilor sale, fără să-i treacă prin cap că s-ar putea transforma cumva într-un nou Galileo Galilei[763], împărtăşind soarta aceluia.

La fel procedează şi Antim Ivireanul, comparând păcatul Sfântului Petru, de a se lepăda de Hristos de trei ori, cu petele de pe soare care se pot vedea numai prin telescop (prin *ocheane*, zice el), sau scriind despre magnetism şi gravitaţie, flux şi reflux, etc., în dedicaţia din *Noul Testament* de la Bucureşti, 1703 (*Întoarce-se pururea magnitul către polus; zboară spre înălţime focul; pleacă-se în sânul pământului piatra; aleargă apele în braţele mării...*[764]) ori în prefaţa la *Vieţile Paralele* a lui Plutarh (*chihlimbarul cu o uşoară frecare îndată-şi dezveleşte putere naturală atractivă...* [765]).

Dimitrie Cantemir introduce formule ştiinţifice în discursul său fără probleme, ca şi evocarea lui Thales filosoful[766], printre citate din *Psaltire*, *Ecclesiast*, *Pilde*,

---

[761] Dan Horia Mazilu, *Dimitrie Cantemir. Un prinţ al literelor*, op. cit., p. 12.

[762] Dimitrie Cantemir, *Divanul sau gâlceava înţeleptului cu lumea sau giudeţul sufletului cu trupul*, text stabilit, traducerea versiunii greceşti, comentarii şi glosar de Virgil Cândea, postfaţă şi bibliografie de Alexandru Duţu, Ed. Minerva, Bucureşti, 1990, p. 11- 12.

[763] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Galileo_Galilei.

[764] Antim Ivireanu, *Opere*, op. cit., p. 406.

[765] Idem, p. 409.

[766] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Thales_din_Milet.

Cartea Esterei, *Cântarea cântărilor* şi alte cărţi din canonul biblic.

Însă aceasta este o practică veche în apologetica ortodoxă, care nu poate provoca *uimire* decât celor care sunt intoxicaţi fie de mistificările ateist-comuniste din veacul trecut, fie de o viziune scolastică asupra ştiinţei şi religiei, ce operează cu dihotomii multiple şi separaţii categorice la nivel teoretic, dar care au fost şi rămân străine atmosferei autentic ortodoxe de cugetare.

În *Carte către cetitoriu*, avem ceea ce în literatură se numeşte *topos*, şi anume obiceiul din tradiţia ortodoxă şi românească de a considera cartea sau predica drept *o masă* întinsă ascultătorilor.

Dimitrie Cantemir foloseşte aici o *metaforă* care e de fapt o pildă bisericească de origine neotestamentară. Am mai vorbit cu privire la acest subiect, în cartea noastră despre Antim Ivireanul[767].

Pilda biblică este cea a înmulţirii pâinilor şi peştilor.

Hristos întindea masă şi pentru suflet, şi pentru trup, hrănind mulţimile mai întâi duhovniceşte.

De aceea s-a păstrat în tradiţia bizantină această imagine, de a chema oamenii la un banchet (altul decât cel platonician), la o petrecere spirituală, care a şi devenit un simbol foarte iubit şi întrebuinţat de ierarhii şi cărturarii români.

Îl folosesc şi contemporanii lui Cantemir, fraţii Radu şi Şerban Greceanu în prefaţa traducerii *Mărgăritarelor* hrisostomice, cât şi Antim în omiliile sale.

Călinescu identifica însă cea mai apropiată sursă în *Banchetul* lui Platon[768], a cărui „formă otomană” ar reprezenta-o *Divanul* [769].

Aşa încât, după heretisirea[770] tradiţională, cele trei *cărţi* (capitole mari) ale operei cantemirene sunt întruchipate ca trei *mescioare* întinse cititorului, *spre a sufletului dulce gustare* [771].

În acelaşi timp, sunt şi *trei luminoase şi neprăvuite oglinde* [772], în care cel care citeşte trebuie să cuprindă

---

[767] Idem: http://www.teologiepentruazi.ro/2010/03/10/antim-ivireanul-avangarda-literara-a-paradisului-via%c8%9ba-%c8%99i-opera-2010/.

[768] Câteva amănunte: http://ro.wikipedia.org/wiki/Banchetul_%28Platon%29.

[769] G. Călinescu, *Istoria...*, op. cit., p. 37.

[770] Salutarea.

[771] Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 13.

[772] Ibidem.

reflectarea adevărului întreg despre sine şi despre univers şi lume.

Conjugalitatea sensurilor *reflectării* şi *reflecţiei* reprezintă un perpetuum al gândirii *filosofice* românești.

Cele trei capitole urmăresc să reproducă în ochii *cetitorului* (singularul îl putem interpreta fie *literal*, fie *metonimic*) tentaţiile lumii şi virtuţile sufletului.

Conţinuturile celor trei *trătăjei* (cărţi, capitole), precizate de autor, ne luminează dintru început în privinţa intenţiilor sale.

„Tânărul cărturar îşi construieşte cartea începând cu o *gâlceavă*, continuând cu maxime comentate şi terminând cu o expunere pe puncte ce este mai puţin sistematică decât s-ar fi dorit”[773].

Cartea sa este o *scară* (având ca posibil model ideal *Scara* Sfântului Ioan Climax[774]) cu trei trepte, urmărind un scop formativ pentru lectorul/lectorii ei, care uzează de *trepte* literare, prnind de la o structură *dramatico-retorică* spre o expunere pur retorică şi sapienţială şi ajungând la sistematizarea discursului.

Nivelul de la care porneşte este semnificativ pentru noi, pentru că acesta este treapta de jos, a celui neiniţiat, care poate să aibă intenţii bune şi virtuţi latente, şi căruia i se înfăţişează ceea ce isihasmul numeşte *războiul gândurilor*, adică mulţimea ispitelor care i se întind omului în această etapă a existenţei sale (*ale lumii, adică a trupului, nebunii şi rele, sufletului stricătoare şi de tot omorâtoare pofte* [775]) şi răspunsul pe care acesta, dacă este *înţelept*, trebuie să-l ofere *lumii*, spre respingerea ispitirilor ei.

Se începe aşadar nu de la om, nu de la pregătirea lui *teoretică*, ci de la situaţia practică, de la contextul existenţial concret. Omul are în faţă panorama lumii (*panorama deşertăciunilor*, cum avea să-l subintituleze Eminescu poemul epopeic *Memento mori*) şi autorul purcede la examinarea acestei realităţi. Ne situăm aşadar, pentru început, în mijlocul unei operaţii mentale de exfoliere a exponatelor realităţii, pentru a face şi a pronunţa *judecata* între *aparenţă* şi *esenţă*. Anatomia realităţii va fi deci subiectul *cărţii* întâi.

Treapta a doua îi oferă celui care a învăţat *să citească* literele lumii confirmarea şi înaintarea în înţelepciune care

---

[773] Alexandru Duţu, *Postfaţă* la: Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 381.
[774] Scărarul.
[775] Alexandru Duţu, *Postfaţă* la: Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 381.

vine de la *martori şi mărturii* [776], prin care el se întăreşte în virtute.

Pentru ca, în a treia parte, prin ascultarea de *dumnădzăieştile porunci* [777], şi sufletul şi trupul să fie conduşi pe calea mântuirii şi a intrării în veşnicie.

În opinia lui Virgil Cândea, structura tripartită „este pur formală: substanța operei este consumată în Cartea I; Cartea a II-a este numai suma *sholiilor* la cea dintâi (ea putea fi imprimată la fel de bine ca note în subpagină); iar Cartea a III-a este un împrumut străin, traducerea lucrării lui Andrea Wissowatius: *Stimuli virtutum ac fraena peccatorum*, Amstaelodami, 1682 – scriere evident independentă de *Divanul*, căreia i se atribuie funcția de conciliere a unor teze împăcate de fapt încă de la sfârșitul primei părți. Autorul a urmărit deci structura *teză-antiteză-sinteză*. [...] Piesa principală rămâne Cartea I”[778].

În afară de cele trei mese, autorul întinde cititorului şi două *păhară*, pahare adică, din care acesta să-şi aleagă: fie *păharul vieţii*, care, deşi e *nedrăgăstos pre denafară*, acesta *viaţă drege* [779], după cum semnalează Evanghelia (Mt. 26, 27, Mc. 14, 23, Lc. 22, 20, I Cor. 10, 4), fie *păharul morţii*, asupra căruia tot *Scriptura Sfântă* avertizează că e plin de otravă, deşi are *plăcută poleială* [780] (Ier. 25, 16; 25, 15-16, Ps. 106, 27; 10, 6; 74, 8, Apoc. 16, 19; 14, 10).

Referinţele scripturale oferite de autor sunt luxuriante pentru o carte pur *filosofică*.

Celor două pahare simbolice le corespund alte două mese simbolice, *masa necurăţiii* şi *masa curăţiii*.

Pe mese se află *tot niamul de poamă: iaste poama vieţii, iaste poama morţii, iaste pâinea vieţii, iaste pâinea morţii – care vii vrea, acelea vei mânca* [781].

Cantemir semnează acest cuvânt către cititor astfel:

Voitoriu-ţi de bine, Ioan Dimitrie, Constantin-Voievoda, indicându-ne – ni se pare nouă – intenţia de adresare către o

---

[776] Ibidem.

[777] Ibidem.

[778] Virgil Cândea, în *Studiu introductiv* la: Dimitrie Cantemir, *Divanul*, EPL, București, 1969, p. X-XI.

[779] *A drege* înseamnă *a potrivi la gust*. Se *dregeau* mâncărurile sau băuturile. *Dregătorie* însemna *treapta* sau *demnitatea potrivită*. Iar *a drege viaţa* înseamnă a o potrivi după gustul vieţii veşnice, a-i adăuga ingredientele care să o facă proprie pentru gustul şi frumuseţea eternităţii.

[780] Dimitrie Cantemir, *Divanul*, ed. 1990, op. cit., p. 14.

[781] Idem, p. 15

persoană precisă, deşi se poate deduce, dacă doreşte cineva, şi un sens colectiv al pronumelui la persoana a II-a singular.

Rămânem însă la părerea că lucrarea îi era dedicată în principal lui Antioh.

Acesta era îndemnat să nu se oprească numai *la lectură*, ci să atingă şi *nivelul practic* al ascezei duhovniceşti:

Acestea dară cercând, citind şi ispitind, nu numai cu citiala să rămâi, că până nu le vii duce la praxes, folosinţe nu-i, precum frumos Svântul adevereşte, Grigorie…[782].

Ceea ce ne conduce şi la alte concluzii. Prima este că Dimitrie Cantemir nu putea îndemna la împlinirea acestor nevoinţe ascetice şi nici nu şi-ar fi dat osteneala să le descrie cu atâta rigoare şi efort, dacă nu credea în ele şi dacă nu le verificase el însuşi, măcar în parte, exersându-le.

De altfel, *practica* priveghilor de noapte, spre exemplu, este confesată şi mult mai târziu, de poezia paşoptistă.

De aceea, nu sunt de acord cu presupunerea mai veche a lui Virgil Cândea, aceea că „nu suntem în fața roadelor unor meditații pioase, a rezultatelor zbuciumului lăuntric sau a căutărilor unui tânăr chinuit de problemele vieții morale"[783].

Prezumția aceasta încearcă să *acomodeze*, ca și în cazul lui Neagoe Basarab, o biografie desfășurată într-o epocă și un climat zbuciumat cu imaginea noastră tabloidizată despre asceză și sfințenie.

Nu cred că putem face afirmații atât de *categorice* și *definitive* asupra preocupărilor morale și a vieții lăuntrice acestor personaje istorice, exclusiv pe temeiuri circumstanțiale, și consider că e nevoie să lăsăm loc unor interpretări mai nuanțate.

De asemenea, nu sunt de acord nici cu certificarea impresiei, de către Virgil Cândea, că ar exista o conciliere între *Înțelept* și *Lume*.

Personal, nu pot să mă hotărăsc *când* sau *unde* ar avea loc această *conciliere* și *în ce ar consta ea*.

Argumentul așa-numitei *concilieri* e dinamitabil, pentru că în citatul oferit de Cândea nu vedem precizată decât aceeași idee centrală a cărții, de supunere a lumii și instrumentare a ei spre mântuire: *de va putea cineva cu întriagă înțelepciune și cu bună socotială, în lume fiind, pe lume să chivernisască și*

---

[782] Idem, p. 16.

[783] Virgil Cândea, în *Studiu introductiv* la: Dimitrie Cantemir, *Divanul*, EPL, 1969, ed. cit., p. XIX.

sufletul nebetejit să-și păzască, frumos și minunat lucru ar fi, de vreme ce și oamenilor și lui Dumnădzău ar fi plăcut [784].

Nu văd aici în ce ar consta „soluția laică"[785], diferită de cea *religioasă*, ascetică.

A doua concluzie este aceea că, dacă la sfârşitul secolului XVII şi începutul secolului XVIII, o *beizadea* scria în aşa fel către fratele său şi domnitorul ţării, într-o carte *dedicată* (cu sinceritate sau nu, aceasta nu ne propunem să deliberăm acum), şi, pe deasupra, cu puţin timp înainte de el şi cu puţin timp după, alţi autori, precum Petru Movilă şi Antim Ivireanul, dădeau acelaşi – în esenţă – sfaturi unor domnitori români, atunci Neagoe Basarab este cu certitudine autorul *Învăţăturilor* către Theodosie, pentru că tiparul de gândire este identic (Dan Horia Mazilu semnala că *Antim scrie ca Neagoe*) şi vizează formarea voievodului după modelul biblic regal însuşit de împăraţii creştini ai Imperiului Roman şi conservat apoi numai în *Imperiul Roman de Răsărit*.

Aşadar, *Înţeleptul* din opera lui Dimitrie Cantemir nu are nimic de-a face cu *filosofia umanistă*, cu filosoful sau cărturarul umanist din Occident, în speţă cu filosoful fără Dumnezeu al lumii moderne.

Acest *înţelept* este, aşa cum o arata etimologia cuvântului *filosofos*, un iubitor de înţelepciune, dar nu de *înţelepciunea omenească*, pe care o lepăda Sfântul Pavel ca fiind *nebunie* înaintea lui Dumnezeu (citat de Cantemir), ci de *înţelepciune dumnezeiască*.

Înţeleptul lui Dimitrie Cantemir este *un teolog* sau *un om duhovnicesc*, care judecă şi condamnă lumea (căci de aceea se numeşte *Divanul*, fiind judecată lumea şi poftele ei), pentru că, aşa cum spunea tot Sfântul Pavel, *omul duhovnicesc judecă tot şi pe toţi, dar pe el nu-l judecă nimeni*.

Aflându-se deci la *divan*, la ceasul judecăţii, înţeleptul, cunoscând că lumea a fost creată frumoasă şi bună de către Dumnezeu, îi recunoaşte acesteia esenţa buna a aducerii sale întru fiinţă precum şi frumuseţea dumnezeiască imprimată în ea, dar se dezice de ea ca întruchipare a nenumăratelor modalităţi de ispitire spre păcat a sufletului omenesc.

Între Dumnezeu şi lume, între viaţa veşnică şi cea vremelnică, între calea strâmtă şi cu chinuri şi calea cea largă, plină de desfătări şi păcate (care se termina cu moarte veşnică),

---

[784] *Cf.* Idem, p. XIII.
[785] Idem, p. XXVII.

înţeleptul alege pe Dumnezeu, viaţa veşnică şi calea cea strâmtă.

Între poruncile lui Dumnezeu şi îndemnurile lumii la desfrânare, la avariţie, la ucideri şi la toată răutatea, înţeleptul alege poruncile făcătoare de viaţă şi leapădă ca pe un putregai toata ispita lumii cea îndemnătoare spre păcat.

Toata cartea, care este o conversaţie a înţeleptului cu lumea şi o respingere din partea acestuia a argumentelor, considerate *demonice*, despre împărăţia acestei lumi şi despre fericirea pământească, este întemeiată scriptural şi patristic într-un mod covârşitor.

Citind-o, ne-am gândit la lupta interioară, la lupta cu gândurile, cu atacurile demonice, pe care o poartă necurmat cei ce vor să se curăţească de patimi, fie clerici, fie mireni, şi ni se pare că filonul *isihast* și *filocalic* al cugetărilor cantemirene este unul evident.

Îndreptăţirile pe care le-au aflat mulți în a considera aceasta carte ca fiind una de *extracţie filosofico-umanistă* sunt superflue, atunci când sunt aşezate faţă în faţă cu *solida* şi *greaua teologie* care alcătuieşte *temeiul*, esenţa acestei opere.

Lumea, pe care o personifică şi o face să vorbească în cartea sa Dimitrie Cantemir, exprimă mai degrabă punctul de vedere al *filosofiei* din zilele noastre, iar nu *înţeleptul*, care reprezintă viziunea bizantin-ortodoxă asupra lumii.

În ceea ce priveşte partea a treia a cărţii, în care Cantemir traduce lucrarea unui teolog unitarian (antitrinitarian), D. H. Mazilu precizează: „*Stimuli virtutem...* este o carte sociniană[786] de morală [...], însă, în acelaşi timp, şi un tratat de soteriologie, dar care îndrumă spre mântuire prin manevrarea unor concepte acceptabile pentru toate confesiunile.

Wissowatius nu *apasă*, altfel spus, închip particular în această carte pe doctrina sociniană, ci proclamă credinţa în Iisus Hristos, *urmarea lui Hristos*, a dispoziţiilor sale drept cale sigură spre mântuire.

Cunoaşterea acestor porunci şi împlinirea lor este esenţială. Iată-l pe Cantemir traducând *ponturi* care nu-l deranjau deloc (căci nu cereau decât urmarea *Sfintei Scripturi*)”[787].

Şi adaugă că Dimitrie Cantemir era un *filosof ortodox* în stare să scrie o lucrare intitulată *Loca obscura in Catechisi*, în

[786] A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Socinianism.

[787] Dan Horia Mazilu, *Dimitrie Cantemir. Un prinţ al literelor*, op. cit., p. 39.

care a izolat „*infiltrările* reformate introduse de Teofan Prokopovici în *Pervoie učenie otrokom* (carte ce va fi tradusă şi în româneşte)”[788].

De altfel, că epoca lui Cantemir gândea în aceşti termeni, ai unei contraofensive teologice pe toate planurile, ne-o dovedeşte Antim Ivireanul:

„Nu-i vor lipsi, zice, lui Dumnezeu, ostaşii care i se cuvin (*Epistola a V-a* lui Synesius[789]) în Biserici; adică, nu au lipsit şi nici nu vor lipsi vreodată în orice împrejurare ostaşii Domnului din ceruri, neînfricaţii luptători ai Sfintelor Biserici ale lui Dumnezeu, şi înflăcăraţii înţelegători ai adevărului, ca şi biruitorii şi purtătorii de trofee împotriva oricărei falange de eretici şi în contra oricărei alte rătăciri greceşti [eline, păgâne] şi ateiste, *înarmaţi nu numai cu arme convingătoare şi cu dovezi ale sfintei şi divin inspiratei* Scripturi*, ba chiar şi cu raţionamente logice şi de neînvins, infailibile şi de necombătut, folosindu-se în toate de adevărul însuşi, fie ca refugiu, fie ca apărător* (subl. n.)”[790].

Ne întoarcem la problema noastră, şi anume la ilustrarea caracterului liric al multor fragmente ale *Divanului* [791].

Dimitrie Cantemir stabileşte, ca şi scriitori ierarhi, diferenţa între condiţia umană paradisiacă şi cea pământească.

El pune în paralel *Raiul* şi *pământul*, pornind nu de la pământ, în ascensiune spre Paradis, ci invers, de la imaginea *moşii noastre ceii vecinice... precum au cântat Poeticul, adecă: „Cu cinste prăveşte, minte, ceriul...*[792], pogorându-se apoi la viziunea asupra lumii.

Raiul, către care ochii inimii omului trebuie să privească, este descris astfel:

Deci acea bogată,
dumnădzăiască milă,
pre [om] *facerea şi plăzmuirea*
alor Sale mâni
până în săvârşit a să prăpădi
şi a pieri
nevrând,
şi cu acest mijloc alt pământ

---

[788] Idem, p. 41.
[789] A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Synesius.
[790] Antim Ivireanul, *Opere*, op. cit., p. 400.
[791] A se vedea şi Artur Silvestri, *Poezia „Divanului”*, în rev. *Luceafărul*, 1973, 16, nr. 35, 1 sept, p. 6.
[792] Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit, p. 23.

şi alt ceriu nou
i-au giuruit,
al cărui pământ
florile neveştedzitoare,
pomii şi poamele neputredzitoare
şi în toate timpurile
peste măsură dând roada sa
şi, al căruia ceriu,
la măsură căldura soarelui
şi la măsură frigul gerului;
şi mai vârtos acolo
arşiţă şi secetă nu va fi
şi iarna va lipsi
şi soarele nu va apune,
căci noapte nu să va face; [793]

În comparaţie cu Paradisul, cu lumea spirituală, frumuseţea pământului este *palidă*.

Cantemir se referă mai mult la vegetaţie şi la clima Raiului, la condiţiile de existenţă şi la aspectul etern pe care îl vor căpăta universul şi toate cele ale sale, în timp ce înaintaşul său, mitropolitul Varlaam, era mai sensibil la percepţia interioară a oamenilor, a Sfinţilor, şi la modificările profunde survenite în conştiinţa şi în cunoaşterea lor, în conformitate cu noua lor stare, cu transfigurarea lor întru veşnicie (*ameliorăm* unele aspecte fonetice, care împiedică lectura unui cititor obişnuit, pentru a observa *fluenţa* şi *frumuseţea* limbii lui Varlaam):

Întăiu să va arăta mărirea trupurilor noastre,
că vor hi neputrede şi luminate
mai vârtos decât soarele,
şi ne vom veseli în veci
vădzând frămseţele noastre şi cinstea
întru carea vom petrece
în mijlocul îngerilor,
şi vom audzi cântarea lor
cea dulce şi frumoasă.

Dup'aceea vom vedea iarăşi

[793] Idem, p. 22-23.

binele şi dulceaţa vieţei ceii de veci,
şi Faţa cea luminată
a Tvoreţului [Ziditorului] *nostru,*
care o dorescu şi îngerii să o vadză,
şi iarăşi scaunul lui Dumnedzău
cu mare cuviinţă aşternut
şi de lumină frumoasă
şi neatinsă
încungiurat,
întru care lumină sămt [sunt]
vistierele a toată bucuria.

Şi precela scaun
vom prăvi pre Dumnedzău
întru mărire şi întru slavă mare.
Şi deacolo
vor izvorî noaă izvoarăle
tuturor bunătăţilor.

Atunce sufletele şi inimile Direpţilor
să vor împlea de bucurie
şi de dulceaţa
liubovului [iubirii] *lui Dumnedzău,*
şi să vor sătura de hrană neputredă
şi vor hi veseli de beţia
băuturei ceii dumnedzăeşti,
dintru carea să vor împle de înţelepciune
şi de ştiinţa tainilor celor dumnedzăeşti
neştiute.

Dup'aceea vor vedea locurile cele minunate
şi curţile cele luminate
a Împăratului ceresc,
unde iaste tot veselie şi bucurie
şi cântări neîncetate.

Acolo iaste viiaţă fără de moarte
şi cununi gătate
celora ce biruiesc pohtele şi păcatele,
şi celora ce să trudesc
pentru Dumnedzău.
Sămt [sunt] *paturi de odihnă vecinică,*
cu lumină aşternute.

Acolo nu sămt suspinuri,
nice lacrămi,
că va şterge Dumnedzău
toate lacrămile dintr'ochii lor
şi-i va împlea de blagoslovenie
şi de veselie,
şi de tot bişiugul...[794].

E un poem *paradisiac*, acest scurt fragment în proză din cazaniile lui Varlaam.

Spre deosebire de Varlaam, Antim a insistat pe simbolistă, pe încrustarea în imagologia sa celestă şi astrală a presimţirii veşniciei.

Natura sa are caracter prefigurator – şi aici se aseamănă cu Eminescu –, pe când Varlaam (şi cazaniile lui Coresi) ne confruntă direct cu revelaţia Raiului.

Observăm o mişcare, cu cât ne apropiem de conştiinţa omului modern, de la *catafatic* către *apofatic*, de la orizonturile mistice larg deschise cunoaşterii şi înţelegerii către o tăinuire în adâncul sufletului a simţirii duovniceşti şi a revelaţiei, care începe să fie din ce în ce mai mult zălogită în *metafore poetice*.

Revenind la *Divan*, printr-o strategie bine instrumentată, Cantemir inserează în discursul *Lumii* tema frumuseţii creaţiei, pe care aceasta o foloseşte drept tentaţie oferită *Înţeleptului*, pentru a-l abate spre esteticul teluric, lipsit de transcendenţă.

Şi, pentru că tot am vorbit în capitolul anterior despre semnificaţiile aştrilor cereşti – aceleaşi, de altfel, şi în lucrările lui Cantemir – remarcăm aici cum *Lumea*, mai înainte de epoca modernă, încearcă o *desemnificare modernă* a cosmosului şi o fixare a atenţiei contemplative exclusiv asupra cortinei fenomenologice, expusă plăcerii estetice fără urmări morale.

Căci, în timp ce *Înţeleptul* caută *lumina Soarelui celui neapus să dobândească* [795], *Lumea* îi răspunde că şi ea posedă *frumoasă lumină...*, adică soarele şi luna, denudate de orice simbolistică, deşi lumea foloseşte, în descrierea lor, *poezia* Scripturii: *aceste doaă lumini mari, carile Dumnădzău puternicul, una spre luminarea dzilii şi alta spre luminarea nopţii, mi li-au dat* [796] (*cf.* Fac. 1, 16; Ps. 135, 7-9).

---

[794] Varlaam, *Cazania*, op. cit., p. 94-95.
[795] Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 23.
[796] Ibidem.

Avea dreptate D. H. Mazilu să remarce: Cantemir „respinge hedonismul modernat [*moderat* din perspectiva noastră] propus de *Lume*, dar nu înainte de a-l *examina* şi de a *masca* sub vorbe scripturistice un hedonism de-a dreptul păgân"[797].

Cugetul teluric, pus pe seama *Lumii* în această dispută, nu recuză faptul că cei doi aştri sunt creaţia lui Dumnezeu, dar caută să redirecţioneze atenţia *Înţeleptului*, pentru ca *frumuseţe drăgăstoasă să prăveşti şi lucrurile să-ţi slujeşti* [798].

Însă acesta refuză filosofia pleziristă (hedonistă) şi ultilitaristă a lumii – după cum, ceva mai încolo, respinge şi patima erotică, *muieriasca frumuseţe, carea ca focul sau ca marea iaste de cumplită* [799].

Această frumuseţe a lumii nu este lipsită de *stilistica* ei, de o poeticitate înţeleasă numai la nivel *estetic*, pe care o remarcăm în stăruinţa cu care *Înţeleptul* este îmbiat să admire peisajul de natură: *când lumina soarelui cu nuori sau cu neguri să acopere, dzici că vremea iaste melanholică sau tristă şi cu vremea a ta voie să strică; şi încă lipsind luna noaptea, călătoriu, câtă a primejdii frică porţi*…[800].

Nu e nimic eronat în pretenţia *Lumii*, dacă judecăm după teoria literară modernă.

Şi totuşi, în ciuda imaginilor plastice pe care *lumea* le face să se desfăşoare înaintea ochilor, autorul *Divanului* nu aderă la o astfel de stilistică deteologizată.

Frumuseţea lumii nu este impresionantă dacă nu este contemplată *subtil* şi *profund*. Cantemir înţelege şi admite *poezia* ca *semnificaţie adâncă*, nu ca *material*.

Observând evoluţia culturii noastre vechi în lumina acestei distincţii, putem să înţelegem de ce nu avem o practică poetică solidă şi îndelungată, care să conceapă poezia exclusiv *ca prozodie*, insistând asupra perfecţiunii metrice.

Putem, de asemenea, înţelege, de ce dispunem, în schimb, de o suită de opere în *proză* (majoritatea *retorice*), în care se pot distinge destule fragmente poetice, *ritmate* şi *rimate*, dar, mai ales, destule fragmente care au o calitate poetică remarcabilă, care pot fi caracterizate printr-un lirism interior excepţional.

---

797 Dan Horia Mazilu, *Dimitrie Cantemir. Un prinţ al literelor*, op. cit., p. 26.
798 Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 23.
799 Idem, p. 79-80. Se referă la frumuseţea feminină care aprinde patima erotică.
800 Idem, p. 23.

Şi nu cred că am greşi dacă am considera aceasta nu drept *o prefigurare* a caracterului poeziei noastre moderne, ci drept *un caracter asumat* ulterior, *conştient* dar *tacit*, de poezia modernă.

Răspunsul *Înţeleptului* la invitaţia de a contempla lumea la modul exteriorist şi egoist, este cel al teologiei bizantine tradiţionale, pe care l-am aflat şi de la Varlaam şi Antim, anume acela că frumuseţea lumii este pedagogie prin care, din *faptele Cuvântului* care sunt *aşé de frumoase* [801] se înţelege frumuseţea Creatorului: *cu cât Cel mai frumos, mai ghizdav* [minunat]*, mai luminos va fi?* [802].

Cantemir va relua această perspectivă în partea a doua a cărţii: *Mai cu de-adins pre Dumnădzău de bine făcătoriul, de pre ale Sale minunate fapte a-L cunoaşte vii putea, carile pururea în privala ochiului tău nelipsite sunt şi precum eale singure Îl mărturisesc: „Ceriurile povestesc slava lui Dumnădzău" (Psalm 18, sh. 1). Şi eale înde eale, una pre alta, pre Dumnădzău Făcătoriul şi Ziditoriul ei a cunoaşte învaţă: „Dzua dzilei* [spune] *cuvânt şi noaptea nopţii vesteşte pricepere (Psalm. 18, sh. 2)* [803].

Şi adaugă autorul: *Nice altă frumuseţe sau lumină mai frumoasă şi mai luminoasă decât cea dumnezeiască să cerci…* [804], ceea ce ne convinge că îi era familiară teologia isihastă, a vederii luminii divine, care înseamnă pregustarea veşniciei şi a Raiului.

Tot în primele capitole ale cărţii, aflăm un fragment în care autorul face apologia sfinţeniei, fiind un encomion la adresa tuturor Sfinţilor, dar mai cu seamă a mucenicilor şi a sihaştrilor, în care deosebim adesea construcţii ritmate şi rimate, dar şi un farmec liric aparte:

Lumea:

O, blestematule, ticăitule
şi nimică cunoscătoriule!
Dară patriarşii, prorocii,
apostolii, mucenicii şi alţi svinţi,
au nu cu toţii în mine au lăcuit?
Au nu cu toţii cu mine s-au slujit?

---

[801] Idem, p. 24.
[802] Ibidem.
[803] Idem, p. 71.
[804] Idem, p. 72.

Dară de vreme ce aceia
cu toţii să numesc fericiţi,
pre carii eu în mine,
ca într-un săcriiu,
ca pre nişte odoare scumpe i-am păzit,
căci tu atâtea de mine
nevrednice cuvinte îmi grăieşti
şi necuvioasă răspunsuri îmi răspunzi?

Înţeleptul:

Ai, ce lătrătoare
şi de minciuni spuitoare eşti!
Dară tu,
pre aceia ce-s mai sus pomeniţi
svinţi
au din tine să fie îi socoteşti?
Au cu tine să fie slujit gândeşti?
Dară că ei – o, fericiţii – întăi de tine
şi de dulceţile tale lepădându-să,
al fericirii titlul şi-au agonisit
şi acei întru pomenire
de trei ori fericiţii
nu numai de tine,
ce şi sînguri de sine
s-au lepădat,
porunca Bunului lor Învăţătoriu
păzind,
unde zice: „Cine va
să vie după Mine
să se lepede de sine” [Mt. 16, 24]
şi până într-atâta te urâse că
când le dzicea cineva că vor să moară,
adică să iasă din tine,
atunci bucurie nespusă
şi nepovestită le veniia
şi pre lângă acea fericită
şi nu în zadar bucurie
ori fie ce feliu de cumplită,
otrăvită
şi nemiloasă moarte
în samă nu băga;
ce unii intrând în foc,

ca cum ari întra în roaă,
alţii în ger şi în gheţuş,
ca cum ari întra în căldură
şi în feredeu [scăldătoare]*,*
alţii cu vine de bou bătuţi
ca cum ar fi
cu daruri dăruiţi,
alţii de coadele
a cai sirepi şi nemoliţi,
cu iute alergătură târâţi
şi pre a uliţelor pietre şpârcuiţi,
ca cum ar fi
în primblări şi privelişti îmbla
şi a altora,
a mulţi, alte multe
fără măsură cumplite
şi nesuferite
pedepse pătimiia.
Şi pentru această nemică
nicicum să scărăndăviia [zăbovea]*,*
ce mai vârtos cu dragă inemă
şi vesel suflet
către dânsele
(adică către munci) alerga.
Şi pentru ce aşe?
Pentru ca
cu un ceas mai înainte
din tine să iasă
şi la ţenchiul [sfârşitul] *cel ce*
din a lor cuconie [pruncie]
a agiunge
siliia să agiungă.

Aşijderea săhaştrii
(o, norociţii,
că partea cea mai bună ş-au ales),
carii pentru a ta
de urât urâciune
prin straşnici munţi,
fără de soţii [însoţitori]*,*
sînguraticii numai fugind
şi prin gaurile
adâncelor vârtoape

într-un loc cu jiganiile veninate
şi cu fiarele cumplite
a petrece ascunzindu-să.
Şi pentru ce aceasta?

Pentru căci bine socotiră
că mai cumplită,
mai vrăjmaşe,
mai veninoasă gadină [fiară]
decât tine nu va fi
şi mai vârtos
ca urâta şi,
de tot întregul cu mintea [805]*,*
hulita ta grozăvie
să nu prăvască,
carea slabilor de fire,
trupeştilor ochi,
oarece frumseţe a avea să pare [806]*;*
cu carea cei mai mulţi,
prin amăgeala necunoştinţii,
rău să amăgescu.
Iar ei
(o, de tot rostul de trei ori lăudaţi)
mai bine prin gauri a lăcui,
de foame a muri,
şi de sete a să topi
au ales
decât în tine a lăcui,
[decât] *cu bunurile tale*
a-şi petrece
şi cu desfătările tale
a-şi sminti
nepreţăluitele sale
osfinţite suflete.

Pre carii tu, o, clevetitoare,
nebuni să fie fost
îi cu bârfala numeşti.
La a cărora nebunie,
cu toţii cu osârdie lui Dumnădzău
să ne rugăm,

---

[805] De tot întregul cu mintea = sihastrul, sfântul.
[806] Ochilor *trupeşti* li se pare că lumea este frumoasă.

ca şi pre noi părtaşi să ne facă
şi pre noi nebuni
şi fără socotială
să ne socoteşti. /.../

Ah, făţarnică şi pulbere, ce eşti, lume!
Dară cădz bine ştii tu
că dragostea
pe toate învince şi biruiaşte [I Cor. 13, 13].
Carea în inema unuia ca aceluia
întrând şi cuprinzând-o,
adecă cea deplină
şi adevărată dragoste [de Dumnezeu]
toate acelea carele
mai sus mi le-ai pomenit[807]
cât sunt de rele, cumplite
şi de straşnice,
toate în blânde, bune
şi plăcute să întorc.

Când flămândzeşte şi însătoşadză,
prin adevărata şi deplina dragoste
de toată hrana dulce
şi de toată băutura bună
să îndăstulit satură;
pripăcul cel fierbinte
şi ardzind pălitoriu
şi gerul cel iute
şi vrăjmaş îngheţătoriu,
în vântul cel de primăvară
şi în revărsatul zorilor
suflă să întoarce
şi spre a trupului
şi a cărnii slabului om
spre îndemână să primenesc;
gângăniile, jigăniile,
fierile cele vrăjmaşe şi cumplite
blânde şi domolite
i să fac,
cât şi picioarele îi sărută
şi încă şi slujbă îi fac;

[807] Lumea prezentase în detaliu suferinţele sihaştrilor în pustie.

pentru ca să
într-un cuvânt dzic,
toate acelea ce împotrivă
şi rele sunt,
următoare, ascultătoare
şi bune să fac.

Căci că acel deplin Bine
(adecă Dumnădzău)
cu dânsul [cu sfântul sihastru] *pururea iaste,*
şi El de faţă fiind,
nice una îi lipseşte [Sfântului] [808].

Toate amănuntele de mai sus despre viaţa Sfinţilor mucenici sau sihaştri sunt oferite de *Scripturi* şi de *Vieţile Sfinţilor*.

Explicaţiile cu privire la posibilitatea de a rezista la intemperii şi condiţii de viaţă extreme, inumane, despre dragostea de Dumnezeu şi harul Lui care preschimbă natura din *ostilă* într-un *mediu ospitalier* şi animalele din *sălbatice* în *domestice* şi *slujitoare* Sfinţilor, se regăsesc însă nu doar în *Vieţile Sfinţilor* ci, mai ales, în cărţile de învăţătură ascetică.

Aşa încât, se vede că autorul a accesat o foarte bogată literatură patristică, pe lângă *Sfânta Scriptură*, care i-a folosit spre alcătuirea acestui compendiu de vieţuire creştină.

Pe Sfinţii amintiţi mai sus, autorul îi pomeneşte nominal în partea a doua a cărţii, oferind, implicit, şi izvoarele din care s-a inspirat: *Pre Pavel*[809]*, de trei ori fericitul, din valurile mării şi lui şi tuturor corăbiiarilor viiaţă dăruind, la ostrovul Milita l-au mântuit, şi acolo veninoasa, muscându-l, vipere, cevaşi măcar nu l-au dodeit (Faptele Apost. gl. 28, sh. 4, 5). Lui Macarie Eghipteanul*[810]*, în pustie, 2 pui de leu îi slujea (caută la „Prologul a trei Sfinţi Sirghie, Righin şi Theofil", carii prin atâtea multe şi cumplite ale părţii Răsăritului jigănii atâta loc au îmblat şi fără sminteală s-au întors la Ierusalim, meseaţa [octombrie]).*

Aşijderea pentru patriarşi, mitropoliţi, episcopi, ai Săi Sfinţi Vasile[811]*, Grigorie*[812]*, Ioan Zlatoust*[813] *şi alalţi, precum*

---

[808] Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 33-35.
[809] A se vedea: http://ro.orthodoxwiki.org/Apostolul_Pavel.
[810] Idem: http://www.calendar-ortodox.ro/luna/ianuarie/ianuarie19.htm.
[811] Cel Mare: http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_cel_Mare.

Sveti Nicolaiu[814], *Spiridon*[815] *şi bezsrebărnicii* [doctori fără de arginţi] *Panteleimon*[816], *Cozma, Damianos*[817], *carii slăvite şi de laude vrednice au lucrat minuni.*

Aşijderea Sfinţii Lui mucenici şi muceniţe. Dar pentru de tot lăudaţii stâlpnici, carii iarna frigul, vara pripăcul în toate dzilele vieţii lor au purtat şi au răbdat; vara dară vântul credinţii aburându-le şi iarna a dragostii către Dumnădzău veşminte îmbrăcând [818].

Divanul ni se pare a fi *un îndreptar*, urmărind acelaşi scop ca *Învăţăturile*, dar care pune la bătaie toate mijloacele de persuasiune spre a îndemna la fidelitate faţă de conştiinţa creştină, într-un început de veac XVIII care începea să sufere influenţe şi sugestii pe care secolul XVI le ignora, totuşi, liniştit.

Cartea a fost considerată una *filosofică* şi *umanistă* din cauza bibliografiei abordate de autor, care conţine multe nume de filosofi, dar s-a pierdut din vedere faptul că materia textului o constituie argumentarea susţinută exclusiv pe *Sfânta Scriptură*, citatele filosofice având strict rolul unui supliment, nesemnificativ în plan ideatic, menit să întărească ceea ce era deja o certitudine, nu să argumenteze propriu-zis.

Cugetările adunate de autor – alături de cele ale *Scripturii* şi de ale teologilor – din înţelepţii antichităţii (Thales, Seneca[819], Horaţiu[820], Virgiliu[821], Ovidiu[822], Cicero[823], Plutarh[824], etc), – „întru totul creştinizate”[825] – dar şi din înţelepciunea orientală (Saadi, Hafiz), sunt reproduse pentru a susţine morala evanghelică, cu exemple din cultura universală.

---

[812] Teologul: http://ro.orthodoxwiki.org/Grigorie_Teologul.

[813] Sfântul Ioan Gură de Aur: http://ro.orthodoxwiki.org/Ioan_Gur%C4%83_de_Aur.

[814] Sfântul Nicolae al Mirelor Lichiei: http://sfnicolae.wordpress.com/.

[815] Sfântul Spiridon al Trimitundei: http://ro.orthodoxwiki.org/Spiridon,_Sf%C3%A2ntul.

[816] Sfântul Mare Mucenic Pantelimon: http://www.calendar-ortodox.ro/luna/iulie/iulie27.htm.

[817] Sfinții, făcătorii de minuni fără de arginți, Cosma și Damian: http://www.calendar-ortodox.ro/luna/noiembrie/noiembrie01.htm.

[818] Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 86.

[819] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Seneca.

[820] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Quintus_Horatius_Flaccus.

[821] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Publius_Vergilius_Maro.

[822] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Publius_Ovidius_Naso.

[823] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Marcus_Tullius_Cicero.

[824] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Plutarh.

[825] G. Călinescu, *Istoria...*, op. cit., p. 37.

Aproape toate citatele se referă la *patimi* şi *virtuţi umane*, la cele ce sunt demne de urmat şi la cele ce trebuie evitate, pentru o existenţă virtuoasă, despre care puteau vorbi şi înţelepţii, convocaţi de Cantemir pentru a-şi susţine discursul moral şi diatriba împotriva *lumii*.

Dacă ţinem să-i aplicăm operei eticheta *umanistă*, trebuie să avem în vedere că ea se încadrează la nivelul de argumentaţie suplimentară introdusă într-un discurs de teologie morală (pentru că punctul de plecare e întotdeauna *Scriptura*).

Este *umanismul* tipic patristic şi creştin, care preţuieşte cultura dar o subsumează soteriologiei.

Acel *umanism* care, de la Sfântul Pavel – care le vorbea grecilor de poeţii şi filosofia lor, ca îndreptar spre înţelepciune – la Sfântul Iustin Martirul şi Filosoful[826] (în secolul al II-lea, considera că nu există o incompatibilitate totală între creştinism şi filosofia antică şi că Hristos, ca Logos Absolut, recapitulează şi desăvârşeşte logosul existent în diferite tradiţii filosofice şi religioase), la Sfântul Vasile cel Mare (sec. IV – acesta, într-o predică adresată tinerilor, recomanda lectura şi receptarea selectivă a literaturii antice), Sfântul Fotie cel Mare[827] (sec. IX, autorul *Bibliothecii*, în care recenzează toate marile opere ale antichităţii) şi până la Erasmus de Rotterdam (sec. XVI), prevede instruirea prin tot ceea ce e bun, frumos şi adevărat din cultura universală.

Substanţa cărţii este un expozeu strict scriptural, receptat printr-o hermeneutică specific patristică şi bizantină – deşi nu este citat, dintre Sfinţii Părinţi răsăriteni, decât Sfântul Grigorie Teologul (de Nazianz).

Şi, cu toate că îl pomeneşte mai des pe Sfântul Augustin[828], faptul în sine nu denotă o simpatie sau o opţiune *umanizantă* (în sensul de autonomizare a raţiunii) sau *catolicizantă* a autorului, pentru că cel puţin într-o situaţie, Cantemir are un discurs polemic dur faţă de *suplimentările* dogmatice operate în Apus şi respinse de Răsărit, mai precis împotriva dogmei *papistaşilor* despre *purgatorium*, pe care, consideră el, nu o mărturiseşte „nice Beserica Răsăritului, nici altă *Svintă Scriptură*”[829].

[826] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Iustin_Martirul_%C5%9Fi_Filozoful.

[827] Idem: http://ro.orthodoxwiki.org/Fotie_cel_Mare.

[828] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Augustin_de_Hipona.

[829] Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 49.

Cât despre ştiinţa de tip *umanist*, cred că ne putem lămuri destul de lesne că Dimitrie Cantemir nu este adeptul ei, măcar din câteva pasaje.

Autorul ne anunţă, spre exemplu, *că nebun s-au făcut tot omul de ştiinţă (Ierem, gl. 10, sh. 14)* [830].

Între teorie şi practică, alege practica ascetică: *Că „Cine-m dzice pre Dumnădzău cum cunoaşte şi învăţăturile Lui nu păzeşte, mincinos iaste" (Ioan, Cartea 1 gl. 2, sh. 4; caută şi Ierem. Gl. 22, sh.15, 16).*

Pentru Dumnădzău, nu atâta ştiinţa cea privitoare [teoretică]*, pre cât cea practicească a şti, nevoinţă a pune trebuie; căci aceasta mai vârtos decât aceia a Lui cunoştinţă înainte ne aduce şi aceasta foloseşte, ca pre Dânsul cunoscând, să* [Îl] *iubim, ca să ne iubim de la Dânsul* [ca să fim iubiţi de El] [831].

Pentru a evita superbia şi încrederea în sine, *singur ştiinţii inimii tale crede* [832]. Către *ştiinţa inimii* se reorientează Pascal, dar şi romantismul francez, în Apus.

În altă parte, Cantemir exclamă: *Cât, dară, de frumos şi de mângâios lucru iaste înţelepciunea!* [833], dar ne şi lămureşte care *înţelepciune*, căci îndeamnă: *cunoaşte frumoasa înţelepciune, adecă fapta bună* [834].

Într-un capitol viitor, o să vedem că Noica îl ceartă pe Neagoe Basarab pentru acest fel de cunoaştere, care nu e *căutare* şi *incertitudine*, ci dorinţă de contemplare a luminii dumnezeieşti (teoptia), ignorând – intenţionat sau nu – că şi Cantemir expunea exact aceeaşi concepţie: *…Înţelepciunea lumii nebunie iaste lângă Dumnădzău (Cartea 1, Cor, gl. 3, sh. 19). Adecă lumina soarelui lumii* [înţelepciunea lumii]*..., înaintea Mielului (carile Soarele dreptăţii iaste), adecă înaintea dumnădzăieştii lumini, întuneric şi noapte iaste* [835]. […] *De vom în lumină (adecă în svinţenie) îmbla, precum „Dumnădzău iaste în lumină", obştire avem împrumut (Ioan, Cartea 1 gl. 1, sh. 7). Pre Dumnădzău iubind, obiceiele noastre să îndreptăm, ca curaţi cătră* [Cel] *Curat a merge şi Lui a plăcea să putem…*[836.]

---

830 Idem, p. 68.
831 Idem, p. 131.
832 Idem, p. 108.
833 Idem, p. 134.
834 Ibidem.
835 Idem, p. 105.
836 Idem, p. 132.

Acest fapt ne dovedeşte că domeniul bibliografic nu este accesat decât în măsura în care se integrează *sferei* ortodoxe de gândire. Ceea ce nu era o noutate pentru scriitura de tip bizantin şi mai ales pentru secolul în care creează Cantemir.

De altfel, Ortodoxia consideră ca fiind *pedagog către Hristos* atât frumuseţea universală, cât şi filosofia şi înţelepciunea antică şi tocmai de aceea, când *Umanismul* a readus-o în actualitate pe aceasta din urmă, ideea a fost asimilată organic în spaţiul ortodox, după cum însuşi *Divanul* o probează:

Cuvântul lui Dumnădzău, carile prin bărbaţi de dumnădzăiescul Duh luminaţi iaste însemnat, cu dragoste şi cu toată nevoinţa citeşte şi prociteşte sau răsciteşte. […] *După sfintele slove, ca printr-o primblare şi a minţii înnoire, şi alte cărticele a citi nu strică, carile ca nişte sufleteşti însănătoşitoare şi alcătuite doftorii sunt.*

Precum dintre păgâni nu nevrednici oarecarii de a să citirea sunt: Ţiţero, „Pentru slujbe"; a lui Seneca (unele); a lui Plutarhus, „Obiceinice"; a lui Epictitos[837]*, „Enhiridion"; a lui Isocrat, „Învăţătură cătră Dimonic" i proci.*

Aşijderea, dintre creştini nu puţintei, precum Thoma Cămpiţius [Thomas a Kempis[838]]*, „Pentru urmarea lui Hristos", a lui Erazmus, „Enhiridion", „Pentru oştianul creştin", „Ethica Crellii hristiiana" i proci.*

Cuvină-să şi cade-să dară creştinului ca albina să fie, carea miiare din multe feliuri de flori culege şi fieteunde a strânge gătind şie cele folositoare. „Toate de ispitit şi de cercat; carile sunt bune, acelea de ţinut" (Thesal., Car. 1, gl. 5, sh. 21) 839.

Divanul era de altfel un exerciţiu juvenil menit să demonstreze aprehensiunea şi capacitatea tânărului prinţ de a asimila informaţia cultă transmisă de învăţătorul său, căci Constantin Cantemir „aduse din Muntenia pe călugărul Ieremia Cacavela, om de mare doctrină [teolog, dogmatician], de la care Dimitrie primi lecţii de literatură şi filozofie [doar *literatură şi filozofie*?]"[840].

Fundamentul acestei culturi rămâne însă, pe mai departe, în tradiţie bizantină, *Scriptura Sfântă* şi hermeneutica

837 A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Epictet.

838 Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_%C3%A0_Kempis.

839 Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 154.

840 G. Călinescu, op. cit., p. 35.

patristică ce oferea interpretarea ei: „cultura rămânea orientală, adică exclusiv religioasă.

Când Dimitrie Cantemir veni domn, se îmbrăcă iar cu veșmintele țării și nu se gândi deloc să cultive poezia, teatrul, să facă școli cu preocupări literare.

Venerația lui pentru Cacavela rămânea intactă. E chiar curios ce vechi este în unele privințe acest viitor membru al Academiei berlineze.

Ideea de *literatură* în sens occidental avea să străbată greu. *Trebuia s-o pregătească alunecarea înceată a moravurilor* (subl. n.), și pentru asta nu era de ajuns ca puțini să meargă în Apus, ci ca acest Apus să descindă aici”[841].

Cantemir nu enumeră cărţile patristice mai sus, după *Sfânta Scriptură* (care e o *primblare şi a minţii înnoire*, nu o lectură monotonă sub auspiciile lui *mysterium tremendus*[842]), pentru că ar fi fost prea multe şi, pe de altă parte, tradiţia patristică se subînţelege, în studiul biblic, pentru orice conştiinţă ortodoxă.

Biblia nu poate fi concepută în afara Tradiţiei şi a Părinţilor, iar Cantemir nu face decât să citescă *Scriptura* cu optica şi instrumentele hermeneuticii tradiţionale, fără nicio derogare. Dacă împrumută ceva din altă parte, împrumută asimilând şi menţinându-se *în linia* cugetării bizantine.

Se remarcă de altfel, în construcţia discursului, inserarea unor teme şi motive arhicunoscute ale literaturii bizantine şi româneşti, precum: *deşertăciunea deşertăciunilor*, *ubi sunt?*, lumea ca *vis şi părere*, etc.

Cu o vehemenţă hrisostomică – pe care o evoca şi Neagoe –, după ce înşiruie toţi împăraţii cei mari ai lumii, în descendenţa pedagogiei patristico-ascetice (Sfinţii Antonie cel Mare[843], Macarie cel Mare, Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare, etc.) care recomandă cugetarea la moarte, dar și a lui Dosoftei și Costin (*Unde iaste Chiros şi Crisors? Unde iaste Xerxis şi Artaxerxis…? Unde iaste Alexandru marele…? Şi să nu te mai, pentru alţii vechi şi minunaţi a grecilor împăraţi, întreb, ce pentru aceşti mai de curund: unde iaste Constantin marele, ziditoriul Ţarigradului?*

Unde iaste Iustiniian…? Unde iaste Dioclitiian, Maximiian şi Iuliian, tiranii cei puternici şi mari? Unde iaste Theodosie cel Mare şi Theodosie cel Mic?

---

[841] Idem, p. 61.
[842] În latină: taină înfricoșătoare.
[843] A se vedea: http://ro.orthodoxwiki.org/Antonie_cel_Mare.

Unde iaste Vasile Machidon şi cu fiiul său Leon Sofos…? Unde sunt împăraţii Romii…[844]), Cantemir înfăţişează un tablou sinistru, cutremurător, al nimicirii măreţiei împărăteşti, care sună a jelanie funebră, a bocet:

Schiptrul lui altuia l-am dat;
avuţiile şi bunurile lui
cărora n-au silit să le câştige
am împărţit;
puterile şi străşniciile lui
cu patru scânduri
în a pământului pântece
li-am legat;
caii şi carăle lui
pre câmpuri li-am fărâmat,
călăreţii lui, dialuri
şi pedestraşii lui, pe şăsuri,
hulturii şi alte
ale ceriului paseri i-au mâncat
şi li-au cu pământul alăturat;
şanţurile lor s-au împlu cu gunoiu
şi zimţii cei frumoşi
de pustietate s-au răsipit;
dobitoacele lui,
masă întinsă jigăniilor
li-am făcut,
gardurile viilor lui,
focului
şi strugurii lor,
de piciorul strein s-au călcat,
livezile şi pomii lor
cei cu roadă dulce
de toată săcurea
şi de toată mâna
care n-au răzsădit
s-au tăiat;
ţiitorile lui cele iscusite
curve cetăţii li-am făcut;
florile grădinilor lui,
degetele streine li-au cules
şi nasul celui necunoscut

[844] Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 27.

li-au amirosit;
palaturile lui
sălaşe boaghelor şi puhacelor [bufniţelor]
li-am premenit.
Iată dară că aceasta iaste dreptate…[845]

Aceasta este zestrea lumii: *dzestrele tale ca nourul şi ca umbra nuorului* [846].

Nu numai împăraţii au această soartă cruntă, dar şi cetăţile mari ale lumii – imaginea va fi utilizată de Bolintineanu, în *Conrad*, cât și de Eminescu, în acea panoramă a civilizaţiilor din *Memento mori* – precum Alexandria, Memfis sau Babilonul[847].

Şi tot Eminescu *împrumută* de la Cantemir şi cele *patru scânduri* : *Mâna care-au dorit sceptrul universului şi gânduri / Ce-au cuprins tot universul încap bine-n patru scânduri…* (*Scrisoarea I*).

Lumea este *părere deşartă şi vis de nălucire* [848] (o altă imagine semnalată adesea în literatura veche precum şi la Eminescu), dar încearcă să-l convingă pe *Înţelept* de concreteţea ei benefică, pentru a-i zdruncina idealismul. Însă autorul reuşeşte în aceste rânduri să ne facă portretul unui *personaj* foarte avar, un fel de Hagi Tudose[849] *cosmicizat*:

De vreme dară ce până într-atâta
tărie nădejde ai şi pre multe
viitoare şi fiitoare te întemeiezi,
şi nu pe cele ce vedzi,
ce cele ce audzi crezi,
căci dară cu ale mele lucruri
în toate ale tale lucruri
şi chivernisele te slujeşti?

Întăi dară, căci în mine lăcuieşti?
Căci hrana şi bucatele mele mănânci?
Căci pâinea şi bivşugul ţarinilor mele strângi?

---

[845] Idem, p. 29.
[846] Ibidem.
[847] *Cf.* Idem, p. 77.
[848] Idem, p.44.
[849] A se vedea: http://ro.wikisource.org/wiki/Hagi-Tudose.

Căci roadele poamelor mele culegi?
Căci cu hainele mele te înveşti
şi încingându-te te învăleşti?
Căci vaca mea mulgi?

Căci miiarea albinelor mele strângi?
Căci cu boul mieu pământul mieu ari?
Căci cu sămințile mele samini?
Căci cu corabiia mea pre mare
şi cu calul meu pe uscat îmbli? [850]

Replica *Înţeleptului* se înscrie perfect în descendenţa retoricii patristice – de altfel, se pot considera „operele Părinţilor Bisericii – modele de retorică şi de mare lirism […], însemnând exerciţii spirituale şi favorizând dezvoltarea unei gândiri abstracte"[851] –, susţinând că Dumnezeu l-a aşezat stăpân peste lume:

…cu ale Lui puternice mâni m-au frământat,
şi după aceasta, suflându-m
cu Duhul Său, m-au însufleţat,
dzicând: „Adam, zidirea mânulor Mele!"

Şi după asămănarea Lui
şi preste toate câte fiitoare în lumea
– în tine adecă –
stăpân şi domn m-au înălţat,
toate pre mână şi pre samă mi-au lăsat:
oile, boii, încă şi peştii mării
şi altele şi „cu oarece puţinel
mai gios decât îngerii m-au încununat [Ps. 8, 6]
şi cu un cuvânt să-ţi dzic,
pre mine stăpân – pre tine slugă,
pre mine poruncitoriu –
pre tine ascultătoriu
a fi au poruncit,
şi în voie lăsându-mă,
precum mi-a fi voia,
aşé să mă cu tine slujăsc [852].

[850] Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 44-45.
[851] Manuela Tănăsescu, op. cit., p. 125.
[852] Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 45-46.

Condiţia umană e paradoxală, *nefericită* şi *fericită* în acelaşi timp, pentru că şi omul e paradoxal: *muritor*, dar şi doar *cu puţin mai jos de îngeri*.

Însă, un pamflet aşa de dur şi de comprimat poetic, la adresa avariţiei şi a vanităţii vom regăsi, în literatura modernă, doar la Tudor Arghezi[853], într-un *Psalm* (*Vecinul meu a strâns cu nendurare*), în care poetul parafrazează parabola biblică a bogatului care visa să-şi facă hambare mai mari când l-a surprins moartea.

Arghezi compune o diatribă având savoare omiletică combinată cu un limbaj modern, la adresa celui bogat şi avar, a *vecinului* care se crede atotstăpânitor – ca şi *Lumea* din opera lui Cantemir – *vecin* şi cu Dumnezeu, dar e ajuns curând de moarte, precum *împăratul* pe care l-am văzut mai sus:

Vecinul meu a strâns cu nendurare
Grădini, livezi, cirezi, hambare.
Şi stăpânirea lui se-ntinde-acum
Pân' la hotarele de fum.
Soarele-apune zilnic şi răsare
Într-ale sale patru buzunare.

Văzduhu-i face parte din avut
Cu-al zalelor de stele aşternut.
Luând şi lumina-n ţarcul lui de zestre,
O potcovi şi-o puse în căpestre.

Din cer ia fulgeri, din pământ grăsimi,
Adâncuri înmulţind cu înălţimi,
Şi fostul meu vecin de ţărm se ţine
Vecin de-o vreme, Doamne, şi cu Tine.

Urechea lui, închisă pentru graiuri,
Cu scamă s-a umplut, de mucegaiuri.
Gingia moale, înţărcată, suge,
Ochiul porneşte blând să se usuce,
În pântec spini, urzici şi aguride
Dau ştiri de beteşugul ce-l ucide.

---

[853] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Tudor_Arghezi.

Creştetul gol poţi să-l încerci
Puhav subt pipăit, ca pe ciuperci.
Şi-i şubred ca o funie-nnodată,
Cu căpătâiu-n barca înecată.

Doamne, aşa obişnuit eşti, biet [854]*,*
Să risipeşti făptura Ta încet.
Prefaci în pulbere măruntă
Puterea dârză şi voinţa cruntă.

Faci dintr-un împărat
Nici praf cât într-un presărat.

Cocoloşeşti o-mpărăţie mare
Ca o foiţă de ţigare.

Dintr-o stăpânire semeaţă
Ai făcut puţină ceaţă.
Zidind, schele-nalte şi repezi ridici,
Încaleci pe lespezi cât munţii, melci mici.

Păretele-i veacul pătrat,
Şi treapta e veacul în lat,
Şi scara e toată vecia.
Şi când le dărâmi, trimiţi clipa
Să-şi bată aripa
Dedesupt.
Musca mută a timpului rupt.

De la măreţie până la moarte şi decădere nu e decât un pas, o clipă, atât de infinitezimală, încât Arghezi nici nu semnalizează în vreun fel trecerea de la o stare la alta – doar prin faptul că începe o altă strofă.

Este de luat în seamă coerenţa de mentalitate între doi scriitori din două epoci care par foarte îndepărtate, cea a lui Cantemir şi cea a lui Arghezi…

Vom mai avea însă prilejul, mai târziu, să observăm şi alte similarităţi, frapante, cu lirica lui Nichita Stănescu de astă dată, într-un alt capitol al cărţii.

[854] Dumnezeu e numit aici *biet*, pentru că aşa Îl cred oamenii mândri, ca fiind *neputincios* să răsplătească cruzimea şi vanitatea lor. Acest *biet* Dumnezeu e Cel care dă fiecăruia moartea pe care o merită, şi care e cumplită pentru cei avari.

Istoria ieroglifică: o viziune tradiţională asupra existenţei sau ilustrarea temelor majore ale literaturii medievale

Celor ce multe lumânări
în citirea cărţilor topesc,
ochii trupului
la vedere se tâmpesc.

Iar celora ce niciodată
pe slove au căutat,
măcar că vederea ochilor
mai ascuţită şi-au păzit,
însă neştiinţa în întunericul
şi în tartarul necunoştinţei
i-a vârât. [855]

Spre deosebire de *Divan*, *Istoria ieroglifică* este o lucrare proteică, având un fond narativ-istoric. Conceperea sa pare a fi motivată de o primară intenţie cronicărească, dincolo de care, însă, discursul retorico-poetic este perfect echilibrat ca importanţă şi semnificaţie.

Dacă pentru Călinescu este „opera literară viabilă a lui Cantemir"[856], Nicolae Manolescu[857] o consideră „prima operă literară românească în deplinul înţeles al cuvântului"[858].

Primul o catalogheazsă drept „adevărat *Roman de Renard* românesc, însă cu scopuri polemice"[859], considerând că „lui Cantemir îi place să spună istorii, anecdote şi are limbuţia lui Creangă[860] în debitarea zicătorilor populare"[861], al doilea este de părere că „ceea ce ne captează interesul rămâne tot plăcerea povestirii unor extraordinare peripeţii, ca de *Halima*. […] partea rezistentă artistic e tocmai aceea de narare a unor uimitoare întâmplări dintr-o lume a animalelor şi păsărilor construită după modelul celei omeneşti"[862].

[855] Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, op. cit., p. 64.
[856] G. Călinescu, op. cit., p. 38.
[857] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Manolescu.
[858] Nicolae Manolescu, *Istoria critică ...*, op. cit. p. 80.
[859] G. Călinescu, op. cit., p. 38.
[860] Ion Creangă: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Creang%C4%83.
[861] G. Călinescu, op. cit., p. 41.
[862] Nicolae Manolescu, op. cit., p. 80.

Manolescu mai distinge *descrieri* şi *portrete*, care întregesc aparatul literar, dar şi „un uriaş duh comic” care străbate cartea, remarcând intenţionalitatea, fericit definită ca „benignă satiric”[863], a lui Cantemir.

Sunt de acord cu faptul „nu există o obscuritate propriu-zisă” şi nici „raţiuni esoterice” în *Istoria ieroglifică*, ci mai mult „jocuri [nu l-aş lua în sens ludic] de om cultivat şi inteligent”[864].

Pe lângă *istorii* şi *anecdote*, Călinescu descoperea şi *poeme*, „numeroase *eleghii*” – *eleghii căielnice şi trăghiceşti* – pe care însă le vede fundamentate pe o „tratare cultă a metaforei ţărăneşti” şi le aude curgând într-o „cadenţă populară” şi anunţându-l astfel pe... Eminescu[865] (nu e de mirare că Manolescu abdică de a mai căuta *eleghii* prin *Ieroglifică*).

Nu neg că există o plăcere narativă esenţială în text, dar tot la fel de esenţială este şi plăcerea *filosofică* – o *filosofie* şi o *retorică teologică*, la fel ca şi în *Divan* – conjugată cu plăcerea *poetică*.

De altfel, *conjugarea* dintre acestea două este aprofundabilă până la *confundare*, după cum remarca Dan Horia Mazilu, punând în lumină şi identitatea *operaţională* dintre lucrările lui Cantemir şi Dosoftei, fapt deosebit de esenţial pentru a înţelege *unitatea* de gândire/mentalitate şi a modului de raportare la un *text literar*, a celor doi mari scriitori medievali, deşi poate părea – unei cercetări superficiale – că operele la care ne referim sunt foarte *diferite*:

„În textul *Paraclisului* [tipărit la Uniev odată cu *Psaltirea*, în 1673], Dosoftei versifică la un moment dat un fragment destul de întins – aproape trei pagini, precedate de alte câteva file cu text versificat doar în parte –, dar nu marchează grafic stihurile.

La fel va proceda, peste câteva decenii, Dimitrie Cantemir în *Istoria ieroglifică*, carte în care – opinia Manuela Tănăsescu[866] – pagini întregi pot fi transpuse în vers liber.

Mai mult, în năzuinţa [...] de a contura structurile ritmice şi rimate (care accentuează evident muzicalitatea textului – Manuela Tănăsescu), Cantemir face dovada unui har aparte. El *versifică* extrem de uşor –

---

[863] Ibidem.

[864] Ibidem.

[865] G. Călinescu, op. cit., p. 41-42.

[866] Manuela Tănăsescu, *Despre „Istoria ieroglifică”*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1970, p. 188.

Că iată, în ceastă seară
Inorogul la prundiş să coboară,
la uşile a toate potecile
dulăii stau gata să pună zăvoară,
toate intrările şi ieşirile lui
viteji vânătorii
şi neosteniţi gonitorii
tare le străjuiesc
şi vârtos le păzesc – ,

dar această stihuire nu-şi poate ascunde *provenienţa* retorică.

Întreaga scriere este aşezată, de altfel, de Cantemir, sub semnul deprinderii virtuţilor artei de a scrie şi de a vorbi împodobit. Declaraţia sa este categorică: «A triia şi cea mai deadins pricină ieste că *nu atâta cursul istoriii în minte mi-au fost, pre cât spre deprinderea ritoricească nevoindu-mă* [subl. n.] [...]»”[867].

Deprinderea ritoricească născând *poezia*, devine dificil de susţinut că, în primul rând, „lui Cantemir îi place să spună istorii” (G. Călinescu) şi „ceea ce ne captează interesul rămâne tot plăcerea povestirii unor extraordinare peripeţii” (N. Manolescu).

Aceste două afirmaţii ţin exclusiv de opţiunea critică particulară a celor doi istorici ai literaturii române sau de opţiunea de lectură a cititorului modern şi postmodern, dar nu reprezintă şi intenţia primordială a autorului.

Plăcerea esenţială literară a lui Cantemir este *poezia retorică* sau *retorica poetică* şi nu istoria sau naraţiunea. „Foarte multe din textele în versuri ale lui Dosoftei, întinsele pasaje rimate şi ritmate din *romanul* lui Cantemir dovedesc dominanta retorică sub care aceşti scriitori îşi aşezau întreprinderile lor literare, dezvăluie solidaritatea lor cu modelele mentale şi cu principiile estetice ce funcţionau în Europa de est atunci şi mai târziu”[868].

De altfel, „căutarea firului genetic comun prozei și poeziei, spre care năzuiesc exegeze contemporane, nu reprezintă *o inovație*, ci *o revenire*.

---

[867] Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. I, op. cit., p. 408.
Pentru citatul din Cantemir, vezi *Istoria ieroglifică*, op. cit., p. 3.
[868] Idem, *Rectind...*, vol. II, op. cit., p. 117.

Întreaga Antichitate, de la Platon și până la alexandrini, avea destul de clară conștiința *unicității* mesajului literar, a artei care se opune global non-artei.

Poezia, istoria și filosofia se opuneau global limbajului cotidian. [...] Evul mediu…reprezintă etapa hotărâtoare în care proza oratorică devine proză *poetică*, numită și receptată ca atare. [...]

Sintagmele *sermo simplex*[869] și *sermo metricus*[870] (sau *sermo rhetoricus*[871]) numesc pe tot parcursul evului mediu polii opuși ai prozei, așa cum fuseseră stabiliți de Cicero”[872].

Și tot în evul mediu, „exercițiul *perifrazei*, adică transpunerea prozei în versuri și invers, creează o specie necunoscută, proza ritmată și rimată”[873], în care recunoaștem că s-a exersat și Dimitrie Cantemir.

Astfel încât, „cuvântul *prosa* a ajuns să însemne în evul mediu orice compoziție bazată pe ritm, chiar când este vorba de o poezie propriu-zisă!”.

În jurul anului 1000, „proza ajunge să fie *metrică*, *ritmică*, *mixtum compositum*[874] *și prozaică* [E. R. Curtius[875]].

Înregistrarea tuturor variantelor prozodice pe care amestecul de proză și vers le-a creat în epoca medieval este practice imposibilă.

Viziunea antică trece numai în datele ei fundamentale în epoca medievală. Mai culți și mai sensibili decât anticii, scriitorii medievali utilizează cu scop estetic conștient ambiguitatea distincției poezie-proză, scoțând efecte nebănuite din inserturile intenționate ale unei categorii în cealaltă”[876].

În afară de acestea, „poemul în proză reprezintă registrul elevat al prozei literare și…pe teren estetic el se opune vizibil speciei destinate apropierii de realitatea lingvistică imediată, adică *romanului* [narațiunii]”[877].

Istoria lui Cantemir nu e decât tardiv subsumabilă genului romanesc, în virtutea plăcerii estetice a modernilor și a

---

869 În latină: *discurs simplu*.

870 Idem: discurs metric.

871 Idem: discurs retoric.

872 Mihai Zamfir, *Poemul românesc în proză*, Ed. Atlas, București, 2000, p. 15, 18. Din păcate, autorul nu are în vedere, în cartea sa, nici *tradiția bizantină*, nici *literatura medievală românească*.

873 Idem, p. 18.

874 În latină: compoziție mixtă.

875 A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Ernst_Robert_Curtius.

876 Mihai Zamfir, *Poemul românesc în proză*, op. cit., p. 19.

877 Idem, p. 40.

(in)capacităţii lor de a recupera o carte veche pentru gustul secolului.

Cantemir scrie însă conştient o carte în care oferă măsura profunzimii sale de cugetare, a interesului istoric şi moral, şi a talentului său artistic şi literar.

Mai mult decât atât, *Istoria ieroglifică* ne-a făcut impresia atingerii unei maturităţi a expresiei teologico-filosofice, care era mai mult tatonată în opera anterioară, fiindcă aici am descoperit fragmente mai subtile şi mai complexe (din punct de vedere al profunzimii gândirii, al intimizării cu această gândire şi al expresiei eliptic-metaforic-sapienţiale) decât cele ale *Divanului* – şi se va vedea mai jos.

În cele ce urmază, nu facem decât să ne conformăm acestei opţiuni *poetizante* (dominante) a autorului *Ieroglificei*, adoptând *formula lirică*, în locul celei prozaice, prima fiind cea care i se potriveşte cu mult mai bine acestei opere. Ne vom prevala, ca şi anterior, de rima interioară şi de cezurile pe care fraza ni le indică de la sine.

De altfel, într-un mic volum, intitulat *Cartea de recitire*, Nichita Stănescu[878] scria despre poezie:

„Nici rima, nici ritmul nu sunt altceva decât farduri. Poezia se foloseşte de ele, cum se foloseşte şi de cuvinte, numai din răsfăţ şi din întâmplare. **Adevărata istorie a poeziei româneşti e cu totul altceva decât aceea care ia în consideraţie numai volumele de versuri** (subl. n.)”.

El considera că poezia românească începe cu adevărat din literatura veche (din cauza nefastei epoci comuniste exemplifică numai prin Neculce şi Cantemir teoria sa, nu şi prin scriitorii ierarhi, deşi nu cred că i-au rămas indiferenţi) şi declara cu tărie că există, spre exemplu, în *Istoria ieroglifică*, fragmente de poezie care fac din Cantemir „primul şi cel mai mare poet român” şi „un mare înaintaş al lui Eminescu, Arghezi, Blaga, Barbu, Bacovia, un mare înaintaş egal cu urmaşii săi şi deci mai tulburător”[879].

Nichita a extras şi a *poetizat* mai multe astfel de fragmente, depăşind ideatic aria *eleghiilor* semnalate – şi acelea valabile – de Călinescu.

Pe urmele demersului său, am transformat şi noi în poezie câteva pagini din romanul cantemirean, scoţând în evidenţă şi sensurile *filosofiei* sale.

[878] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nichita_St%C4%83nescu.

[879] Nichita Stănescu, *Cartea de recitire*, Ed. Cartea Românească, Bucureşti, f. a., p. 11-13.

Vom urmări să punem în lumină unitatea tematică a operelor medievale, motiv pentru care vorm organiza şi fragmentele *ieroglifice* în funcţie de temele centrale ale literaturii noastre vechi, care se regăsesc şi în istoria alegorică a lui Cantemir – ca şi în *Divan*, de altfel.

„Acest mod de gândire [medieval] era ilustrat de recurenţa unor teme şi motive majore ca *memento mori*, *fortuna labilis* (instabilitatea destiului), deşertăciunea tuturor lucrurilor şi caracterul distructiv al timpului", precum şi „ideea de *theatrum mundi*[880]"[881]. Le-am reperat (parţial) anterior în literatura noastră veche, le vom regăsi ilustrate, în parte, şi în *Istoria ieroglifică*.

Pe lângă aceste teme, enunţate mai sus, o vom remarca însă şi pe cea, esenţială pentru aria noastră spirituală, a *cosmosului ca o carte*, *ca biblie*. Ele configurează subiectele de interes pentru strategia literară a epocii. De asemenea, temele *morale* devin o recurenţă.

Dacă Miron Costin scria versuri asupra *zavistiei*, Cantemir va avea în vedere şi alte astfel de *subiecte*, precum arghirofilia, starea bahică, concupiscenţa, etc.

Vom decela, de asemenea, din textul *Istoriei* cantemirene şi câteva fragmente care continuă să ateste, pe lângă cele semnalate în *Divan*, propensiunea autorului pentru cugetarea tradiţională.

Datorită dificultăţilor sporite pe care le presupun atât sintaxa preferată de Cantemir, cât şi formula alegorică a textelor, vom adapta puţin textul pentru lectura unui cititor postmodern, renunţând la grafia arhaică şi la fonetismele moldoveneşti, pentru o lectură mai lină şi mai clară.

Dar nu numai din această cauză, ci şi pentru a observa caracterul atât de *modern* al enunţului cantemirean, structura poetică a frazelor şi impresia de anticipare a *poeziei gnoseologice* şi a *limbajului ermetizant*, încât pare, de multe ori, că autorul a avut o intuiţie genială despre *poezia viitorului*.

Tema lecturii paradigmatice din biblia cosmică, în interiorul concepţiei generale despre om şi univers

---

[880] În latină: teatrul lumii sau lumea ca teatru.

[881] Matei Călinescu, *Cinci feţe ale modernităţii (modernism, avangardă, decadenţă, kitsch, postmodernism)*, traducere de Tatiana Pătrulescu şi Radu Ţurcanu, posfaţă de Mircea Martin, Ed. Univers, Bucureşti, 1995, p. 28.

Pentru aceasta şi într-acest chip
a celor vechi şi fericiţi eroi numere [nume] [882]
(căci fericirea adevărată
cu cât se vecheşte,
cu atât mai mult se fericeşte),
care de atâţia mii de ani
şi până acum
din iscusite condeiele scriitorilor,
din tocmite versurile
stihotvorţilor [poeţilor]*,*
din împodobite vorbele ritorilor
şi din dulce cuvântare a tuturor gloatelor
bună pomenirea numelui
nici s-a părăsit,
nici în veci se va părăsi.

Care lucru
vie icoana vrednicelor sale [lor] *suflete*
şi deplin pildă
următorilor săi [urmaşilor lor] *este*
(căci toată omenia şi vrednicia omenească
într-aceasta se plineşte,
ca pe neputincios să ajute
şi neştiutorului nu numai cu cuvântul,
ci mai vârtos cu fapta
pildă aievea să se arate).

Acest lucru singură înţelepciunea firii
pe toţi învaţă,
cu îndemnările sale pildă ni se arată de faţă,
câte părţi are, toate în slujba
şi ajutorarea tuturor le întinde.

Soarele tuturor [883]
nu acelaşi ochi caută,

[882] Din lat. *nomino, nominare = a numi*, verb ce reprezintă etimonul lui *a număra*, întrucât literele alfabetelor vechi (ebraic, grec, latin, slav etc.), aveau şi valoare numerică.

[883] Dumnezeu *face să răsară soarele şi peste cei răi şi peste cei buni şi trimite ploaie peste cei drepţi şi peste cei nedrepţi* (Mt. 5, 45).

nici pe unii încălzeşte
şi despre alţii aceasta tăgăduieşte.

Ploile, precum stâncile umezesc,
aşa seminţele dezvelesc,
lujerele răcoresc,
copacii înfrunzesc,
florile, iarba şi toată păşunea
şi otava înverzesc
şi toate în neamul şi chipul său,
una spre îndemnarea alteia
neobosit se nevoiesc
şi fiecare periodul plinirii sale
a plini se silesc.

De care lucru aievea este
(că fireanul firii a urma se cade),
iar alminteri
cine firii se împoncişază [se împotriveşte],
pe Făcătorul firii
în meşteşug necunoscător arată.

Nici vreau, prietene, cu numele firii,
mulţimea pătimirii să înţelegi [884]
(că toată pătimirea grozavă
neprietenă, iar nu prietenă
este firii) [885].

Pentru autorul *Istoriei ieroglifice*, icoana faptelor celor bune este pilduitoare pentru oameni, aceea care *se pictează* în cărţi (şi aici Cantemir are în vedere toate cărţile umanităţii), se scrie de către „condeiele scriitorilor" în versuri epopeice sau se povesteşte în cuvântări „împodobite" oratoric sau se rememorează de către popoare.

Aşa încât faptele cele bune nu pier, ci rămân înscrise în amintirea popoarelor.

Cantemir concepe *literatura* ca pe *o oglindă* şi *icoană a frumuseţii*, care transmite oamenilor, drept pildă, faptele bune, spre păstrare şi anamneză.

---

[884] Să nu înţelegi cumva că patimile iraţionale, de care s-a îmbolnăvit omul după căderea sa din Rai, fac parte din firea umană.
[885] Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, op. cit, p. 86.

Aceeaşi învăţătură morală se citeşte nu numai din cărţi, ci şi din universul întreg. Căci această icoană a frumuseţii este identificată nu numai în operele umane, ci şi în opera lui Dumnezeu, în însăşi *epopeea firii*, în *cartea* pe care Dumnezeu a înscris-o în cosmos, în toate lucrurile din univers.

„Înţelepciunea firii” înseamnă *Cartea cosmosului*, raţiunile firii pe care Dumnezeu le-a sădit în toate cele create de El.

Aceasta este o *filosofie* care aparţine exclusiv creştinismului şi este identificabilă în toate cărţile Evului Mediu românesc, ca şi în spaţiul apusean.

O descoperim la scriitorii ierarhi – cu prisosinţă la Antim Ivireanul – şi nu numai la ierarhi.

Cantemir o reactualizează şi o expune pe larg în *Divan*, dar iată că îi găseşte spaţiu şi în istoria sa alegorică, în care autorul doreşte să fie un cronicar dublat de un teolog/filosof, gânditor, un Constantin Cantacuzino şi un Miron Costin sau Radu Greceanu, la un loc.

Patimile nu fac parte din firea umană, ele sunt împotriva firii. De aceea, patimile şi păcatele omeneşti nu pot constitui o pildă pentru ceilalţi, aşa cum se întâmplă cu faptele bune.

Ele nu pot fi *icoane* şi modele de urmat. Firea celor create de Dumnezeu, care sunt inanimate şi iraţionale, nu îndeamnă la a se săvârşi răul, ci descoperă ochilor contemplativi şi filosofici ai minţii umane armonia terestră şi ordinea cosmică.

Natura lucrurilor, universul în întregime dezvăluie o armonie, un sens şi o raţionalitate adâncă. Patimile iraţionale şi păcatele omeneşti tăgăduiesc raţionalitatea şi armonia cosmică, pe cele care mărturisesc sufletului omenesc despre raţionalitatea şi nemurirea sa. Păcătuind împotriva firii, omul greşeşte împotriva Creatorului ei şi al lui (*cine firii se împoncişază* [se împotriveşte]*, pe Făcătorul firii în meşteşug necunoscător arată*).

Patimile şi păcatele omeneşti sunt împotriva naturii umane, *neprietene firii*, ele nu au fost sădite în firea umană la crearea sa, ci sunt un adaos al voinţei libere, care poate înclina spre rău, a creaturilor raţionale.

Rezultă aşadar că răul nu se află în firea celor create şi că oamenii care îl săvârşesc, fac aceasta împotriva firii şi, implicit, împotriva Făcătorului firii – în opinia autorului acestor rânduri.

Adevărul învederat până şi pruncilor

Cine lucrul cel mai aievea
decât razele soarelui cunoscut
nu-l va cunoaşte? /.../

Acestea dară, /.../
cei din cuiburele încă cu fulgi puişori
şi cei încă
sub ţâţele maică-sa sugători
a judeca vor putea,
şi statul cel mai fericit
decât toată fericirea
precum ca râul se va pogorî
şi ca puhoiul va năbuşi
şi cele în lume nesimţitoare
a simţi şi a se pricepe
vor pricepe...[886] */.../*

Deci oricine ar fi acela
care acelei nepovestite fericiri [887]
părtaş a fi ar pofti,
întâi trebuie ca nu numai a trupului,
ci şi a sufletului mâni
totdeodată să întindă
şi nu numai cu ale trupului picioare,
ci şi cu ale sufletului aripi
să alerge şi să zboare

(că alminteri, leneşilor osteneala
şi pizmătarilor lipsa şi căinţa va rămânea). /.../

Lucrul ce întâi la lumină n-au fost,
Dumnezeu, din ne a fi [nefiinţă]*,*
la a fi [fiinţă] *îl aduce.*
Iar lucrul ce odată la fiinţă a ieşit,
le nefiinţă nici Dumnezeu
nu-l poate [888] *aduce* [889]*.*

---

[886] Cei care sunt prunci la răutate primesc înţelepciune de la Dumnezeu.
[887] *Nepovestita fericire* a Raiului sau a Împărăţiei cereşti.
[888] În sensul că *nu doreşte*.
[889] Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, op. cit., p. 114-115.

Adevărul despre care vorbeşte Cantemir, care este *mai avievea decât razele soarelui* şi pe care şi cei *sub ţâţele maică-sa sugători* îl cunosc şi îl înţeleg, este acela că această lume e creaţia lui Dumnezeu şi că Dumnezeu a creat-o *din nimic*, ex nihilo, aducând-o de la nefinţă la fiinţă (*din a ne fi la a fi*).

Este o învăţătură teologico-dogmatică esenţială şi, de altfel, ultima strofă este grea de teologie, pentru că este expusă nu numai dogma despre aducerea întru fiinţă a universului, ci şi aceea despre imposibilitatea ca acest univers să se întoarcă înapoi în nefiinţă.

Aceasta este percepţia creştină tradiţională în cultura română şi tocmai de aceea – după cum se va vedea – vom avea mult de discutat asupra versurilor eminesciene cărora li s-a imprimat o asemenea interpretare (despre omul şi universul care se întorc în nefiinţă), care contravine viziunii româneşti consacrate de toată literatura medievală – având în vedere faptul că Eminescu avea lecturi şi cunoştinţe temeinice din această literatură.

Eminescu a cunoscut foarte bine aceste învăţături transmise prin Biserică dar şi prin literatura veche şi ne vine foarte greu să fim de acord că a ales să creadă în ceva contrar doctrinei neamului său, el, care vroia să fie întru totul *dac* şi scria nu doar în manuscrise, ci până şi în ţărâna din curtea spitalului în care a murit: *Iesus Christus rex dacoromanorum*[890].

Sensul lumii este *spre transfigurare* şi nu *spre nefiinţă*, în concepţia ortodoxă şi a textelor noastre medievale. Lectura *cărţii / bibliei cosmice* unifică interior fiinţa umană şi o conduce către centrul existenţei şi Creatorul ei:

„Astfel Dumnezeu care e în măsură infinită mai presus de totul, fiind totul în toate, va fi numai El singur văzut de cei curaţi la înţelegere, când mintea, culegând contemplativ sensurile lucrurilor, va ajunge la Dumnezeu însuşi, ca la cauza, începutul şi scopul ultim al naşterii şi devenirii tuturor şi ca la sânul adânc şi nedepărtat al întregului cuprins"[891].

Toate lucrurile din univers sunt *litere cosmice* sau *cuvinte* (*logoi*) care dialoghează cu umanitatea, vectorizând raţiunea (*logos*) umană către cunoaşterea originii şi a

---

[890] În latină: Iisus Hristos este Împăratul daco-romanilor.

[891] Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia (Cosmosul şi sufletul, chipuri ale Bisericii)*, op. cit., p. 14.

sensurilor ultime ale fiinţei, după cum afirmă tradiţia spirituală patristică („pretutindeni în istoria creaţiei este semănată în chip tainic dogma teologiei”[892]) şi după cum vedem şi mai departe, în periplul nostru pe continentul *ieroglific*:

Paradigma soarelui şi a celorlalte trupuri cereşti

Totul dară,
orice fire fireşte [în mod firesc] *lucrează,*
pricina săvârşitului [893]
peste socoteala şi simţirea ei este. /.../

Aşijderea, cele fireşti
toate în sferă [894] *se întorc*
şi sferei fireşte sfârşit nedându-se,
iată că nu pentru odihna sfârşitului,
ci pentru veşnica clătire [895]
de la neclătitul Clătitor [896] *se clăteşte.*

Soarele, luna, cerul
şi alte trupuri cereşti toate,
din început
şi cu mare repeziciune aleargă,
însă nu cu acea socoteală [scop, raţiune]*,*
ca doară vreodinioară
la doritul ţenchiu [capăt, ţel]
şi sfârşit ajungând,
să se odihnească,
căci aşa (precum s-ar putea zice),
încă de mult ar fi cunoscut,
precum fireşte la sfârşit să ajungă,
peste putinţă îi este
şi precum până acum
în vreun punct al sferei lucrării sale
loc de stare n-au aflat,
aşa şi de aici înainte în vecii vecilor,
precum nu va putea,
de mult nădejdea i s-ar fi curmat,

[892] Sfântul Vasile cel Mare, *Omilia a VI-a* din *Omilii la Hexaemeron....* op. cit., p. 133.
[893] Cauza atingerii scopului.
[894] Sfera = orbita.
[895] Clătire = clătinare, mişcare.
[896] Dumnezeu.

fără numai când Clătitorul firii
(Cel ce în clătire nehotărâtă şi neodihnită o ţine),
după a Sa slobodă şi puternică voie
vreodată a o clăti ar părăsi [897].

Aşadar, toate lucrurile fireşti,
cu una şi singură a soarelui paradigmă,
precum se cade
a se înţelege se pot.

Că precum soarele
de la punctul Racului
până la punctul Capricornului,
se suie şi se pogoară
şi în tot anul,
măcar că
toate locurile umblării sale
negreşit atinge şi cercetează,
însă nici curgerii sfârşit a face,
nici odihnei a se da
poate,
fără numai cât cu apropierea
şi depărtarea sa
de la locurile ce priveşte,
mutările şi schimbările vremilor
pricinuieşte,
şi aceasta afară din toată
socoteala şi simţirea sa.

Într-acest chip
şi cursul a toată fapta
nepărăsit atomurile schimbându-şi,
toate cele dintru început chipuri
nebetejite şi nepierdute păzeşte.

De unde aievea [adevărat] *este*
că ţenchiul sfârşitului
nu în socoteala fireştilor [898]*,*
ci într-a Izvoditorului şi
Pricinuitorului firii este. /…/

---

[897] Planetele şi-ar înceta mişcarea în univers numai dacă Dumnezeu, Cel ce le mişcă, ar decide aceasta.
[898] A celor ce sunt aşezate în fire.

Cu acest mijloc mare lumină [a minţii]
celor ce cu înţelegerea [raţiunea] *se slujesc*
a lumina poate
şi ascuţită sabie
împotriva celor ce
pe Ziditorul tuturor
a tăgădui nebuneşte îndrăznesc,
în mână să ia,
de vreme ce deosebirea zidirii
şi a Ziditorului [899]
dintr-acesta chiar
a se cunoaşte poate.

Căci Ziditorul,
după înţelepciunea şi puterea Sa,
zidirea săvârşind,
de lucru Se odihneşte [900] *şi,*
ca un deplin în putere Stăpân,
o dată numai poruncind,
din veci şi până în veci zidirea
ca o slujnică după poruncă
nepărăsit aleargă.

Deci precum toate celelalte,
câte sub cer zidiri se află,
din [de] *Ziditor se deosebesc,*
căci socoteala nu a sfârşitului,
ci a poruncii numai au,
aşa una [901] *numai Ziditorului său*
mai aproape şi a se asemăna se zice,
căci precum a poruncii firească socoteală,
aşa a sfârşitului fericirii şi nefericirii,
a binelui şi a răului său chibzuială
şi adevărată hotărâre
a cunoaşte poate [902].

[899] Deosebirea între *firea veşnică* şi *necreată* a Ziditorului şi *firea creată*, limitată, a celor zidite.
[900] *Cf.* Fac. 2, 1-2.
[901] Firea raţională.
[902] Firea înzestrată cu raţiune nu are un traseu *predestinat* de Dumnezeu, aşa cum au corpurile cereşti sau cele nucleare, ci ea singură îşi stabileşte traiectoria, alegând între bine şi rău.

Şi aceasta măcar că nu din
firească sa vrednicie,
ci oarecum împotrivă şi peste fire [903]*,*
o înţelegere mai mult decât firească
şi dumnezeiesc şi ceresc oarece
(căruia suflet înţelegător îi zicem),
în sine străluminează,
care, peste cele fireşti hotare
ridicându-l [pe om]
la cele metafiziceşti, ithiceşti [etice]
şi theologhiceşti cunoştinţe
îl povăţuieşte.

Aşadar, din cele înainte pomenite
a culege putem, ca orice zidire
ithiceşte
din-ceputul lucrului
socoteala [raţiunea] *sfârşitului ar avea,*
aceea Ziditorului său
cu partea înţelegerii [904]
să se asemene... [905]*.*

Neclătitul Clătitor este Nemişcatul, Imuabilul, Dumnezeu a cărui fire dumnezeiască este veşnică şi neschimbătoare, Cel care pe toate le mişcă.

După Sfântul Atanasie cel Mare, „...Înţelepciunea lui Dumnezeu [Hristos], purtând tot universul ca pe o liră şi împreunând cele din aer cu cele de pe pământ şi pe cele din cer cu cele din aer şi unind întregurile cu părţile şi cârmuindu-le toate cu porunca şi voia Sa, alcătuieşte o singură lume şi o unică rânduială frumoasă şi armonioasă a ei, El însuşi rămânând nemişcat, dar toate mişcându-le, prin crearea şi orânduirea lor, după bunăvoirea Tatălui” [906].

---

[903] Darul raţiunii şi al liberei voinţe este numit aici „oarecum peste fire”, ca un dar deosebit, pentru că firea creaţiei împlineşte porunca lui Dumnezeu, Creatorul ei; numai firile înzestrate cu raţiune şi voinţă liberă au, tot din darul Lui, capacitatea de a nu face voia Lui, de a alege răul, dacă asta îşi doresc.

[904] Dacă raţiunea planetelor era să se învârtă permanent pe traiectoria lor cosmică, pentru om, creatură cu fire spirituală, raţională, raţiunea existenţei şi a sfârşitului, a desăvârşirii sale, este să ajunge asemenea cu Dumnezeu, Creatorul său.

[905] Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, op. cit, p. 326-327.

[906] Sfântul Atanasie cel Mare, *Scrieri*, col. PSB, vol. 15, traducere din greceşte, introducere şi note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1987, p. 79.

Paradigma soarelui este valabilă pentru toate lucrurile din univers, pentru toate făpturile create care nu au raţiune şi care se mişcă *în sferă*, pe *orbita* adică a traiectului lor continuu, care nu are sfârşit în lumea aceasta.

Soarele, ca toate corpurile cereşti, se mişcă potrivit poruncii pe care Dumnezeu a sădit-o în firea sa, mai presus de raţiunea sa, pentru că raţiunea sa nu înseamnă cugetare şi voinţă liberă, ca în cazul îngerilor şi a oamenilor, ci este raţiunea stabilită de Dumnezeu, aceea ca aştrii să lumineze pământul şi să determine schimbarea vremii (*cf.* Fac. 1, 14).

Nici Antim, nici Cantemir nu adoptă perspectiva heliocentrică. Pentru ei soarele se învârte în jurul pământului.

Am văzut alegoria simbolică a lui Antim (un fel de fabulă *întoarsă* – aici *fabula* iese din definiţia clasică a genului *minor* sau *inferior*), în care pământul era omul, iar soarele care îl înconjura cu lumina şi căldura sa şi îl priveghea necontenit era Dumnezeu – cu alte cuvinte, Dumnezeu *Se învârte* în jurul omului, îl circumscrie, *face pururea o învârtejire împrejurul lui cu un umblet necontenit*, fiind Creatorul şi Proniatorul său (o concepţie *antropocentrică* a medievalilor noştri – şi ierarhi –, pe care o semnalam şi la Dosoftei, şi care nu este *umanistă*, ci *tradiţional-bizantină*).

Aici, la Cantemir, soarele, ca planetă, este *paradigma* mişcării, a vieţii, a vitalităţii cosmice, deşi planetele nu au suflet şi raţiune proprie – aşa cum le atribuia Platon şi, după el, Origen şi Plotin.

Raţionamentul lui Platon era acela că, fiind soarele, luna şi stelele atât de frumoase, este o impietate să consideri că nu au suflet.

Vechiul şi *Noul Testament*, mozaismul şi creştinismul au renegat din totdeauna această concepţie, pe care o amendau dur (ca şi pe cea zoroastriană[907]).

Porunca lui Dumnezeu, în privinţa lor, este foarte clară: *Sau, privind la cer şi văzând soarele, luna, stelele şi toată oştirea cerului, să nu te laşi amăgit ca să te închini lor, nici să le slujeşti, pentru că Domnul Dumnezeul tău le-a lăsat pentru toate popoarele de sub cer* (Deut. 4, 19).

S-a remarcat că, în cartea Genezei, Moise nici măcar nu le dă nume aştrilor cereşti, ci îi numeşte *luminătorul cel mare* (soarele), *luminătorul cel mic* (luna) şi *stelele*.

[907] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Zoroastrism.

Ei sunt doar *vase*, în care, în ziua a patra, Dumnezeu a pus lumina creată în ziua întâi, ca să lumineze pământul şi să determine regimul ciclic diurn/nocturn şi pe cel sezonier.

De aceea, toată tradiţia bizantină, în care se înscriu *Cazaniile* lui Coresi şi Varlaam, îi numeşte *lămpi* sau *făclii / candelabre*, aşezate de Dumnezeu în *casa / biserica* universului pe care a creat-o pentru om.

Cantemir reţine acum o altă particularitate, din această *icoană universală*, pe cea semnalată de Sf. Atanasie, şi anume *dinamismul ciclic* pe care Dumnezeu îl imprimă în cosmos.

Paradigma soarelui este imaginea ideală a mişcării care se execută în mod revolut şi în lipsa unei raţiuni de sine a executorului, ceea ce demonstrează existenţa Creatorului care a gândit-o şi i-a stabilit o raţiune subiacentă.

Pentru a-şi ilustra *paradigma*, Cantemir trece de la soare la *atomi*: la nivel microbiologic sau micromolecular, viaţa urmează aceleaşi legi ale existenţei ca şi la nivel macrocosmic. Ca şi planetele şi galaxiile, atomii se mişcă după traiectoria stabilită lor de Dumnezeu.

Faptul de a-şi urma traiectoria este în firea planetelor sau a atomilor, în raţiunea lor de a exista, dar nu sunt stabilite astfel de către ele însele, pentru că nu au raţiune liberă, de sine stătătoare, ci arată un Creator (*Izvoditorul* şi *Pricinuitorul firii*) care le-a gândit şi le-a rânduit în felul acesta.

Deosebirea dintre zidire şi Ziditor, dintre creaţie şi Creator, se poate înţelege din felul cum soarele şi aştrii cereşti îşi împlinesc raţiunea lor de a exista, urmându-şi traiectoriile cosmice, fără ca să aibă raţiune determinantă în însăşi firea lor.

Observaţiile *astronomice* sau *biologice* sfârşeşc în concluzii *teologice*, care sunt *mare lumină celor ce cu înţelegerea se slujesc*, firilor raţionale.

Pricepem acum de ce Cantemir a ales *paradigma soarelui*: pentru că *lumina* soarelui dialoghează cu *lumina* raţiunii umane. Fiind soarele *luminătorul cel mare*, el poate naşte *mare lumină* în mintea umană, dăruindu-i strălucirea înţelepciunii.

Soarele, dacă nu este *simbol* al lui Dumnezeu însuşi, este *un purtător de cuvânt* al lui Dumnezeu, o trâmbiţă luminoasă a filosofiei, sau, cum va zice mai târziu Heliade despre aştri, *focare arhicentre de raze*, puse pe firmament *drept candele de aur* şi cărora *lumină vă e vocea, prin ea*

vorbiţi vederii (*Anatolida sau Omul şi forţele*[908]) – vederii naturale şi vederii raţional-spirituale.

Demnitatea solară cea mai impunătoare este aceea de a fi *reprezentatul simbolic* al Lui. Cantemir îi imprimă o dublă hermeneutică, soarele fiind *un simbol* al Dumnezeirii, dar şi o *paradigmă* a mişcării *orbitale* a lucrurilor în univers, paradigma dinamismului vital universal.

Prin aceasta din urmă, el indică însă tot raţiunea divină / înţelepciunea dumnezeiască, fiindcă semnifică *lumina* ascultării de Dumnezeu, a supunerii: Dumnezeu *o dată numai poruncind, din veci şi până în veci zidirea ca o slujnică după poruncă nepărăsit aleargă*.

Iar aceasta este *icoana cosmică / paradigma* expusă vederii şi raţiunii umane. Omul, care *Ziditorului său mai aproape şi a se asemăna se zice* şi în care *strălumineaz㠖* spune autorul – *o înţelegere mai mult decât firească* [liberul arbitru îl înalţă pe om peste ceea ce este *firesc* pentru celelalte făpturi, a împlini raţiunile lui Dumnezeu sădite în ele] *şi dumnezeiesc şi ceresc oarece*, este chemat să înţeleagă din mişcarea de rotaţie a soarelui, că *ţenchiul* lui este ca *Ziditorului său cu partea înţelegerii* [sufletul spiritual] *să se asemene*.

Dacă celelalte creaturi împlinesc voia lui Dumnezeu *din fire*, omul, tot *din fire*, este liber să împlinească sau nu voia Lui, să se asemene sau nu cu El. Dar *firea* lucrurilor, a căror paradigmă e soarele, îi descoperă că *firesc* este să asculte, *firească* este *asemănarea* cu Arhetipul divin, întru care şi la care a fost chemat.

La scriitorii noştri din vechime, dragostea pentru simbolism şi pentru o hermeneutică universală este esenţială, de aceea sunt şi greu ingurgitabili apetitului nostru modern pentru *de-semantizarea* realităţii.

Adică, pentru aplecarea noastră spre *realism* şi *divertisment*, şi nu spre *interpretarea sensurilor* şi *a simbolurilor*, a raţiunilor pe care Dumnezeu le-a pus în univers.

Adevărata *filosofie* a celor vechi era gândul care se întorcea pururea spre rosturile lumii şi spre rosturile proprii, care adâncea infinit şi abisal înţelegerea vieţii şi a universului.

---

[908] A se vedea: http://ro.wikisource.org/wiki/Anatolida_sau_Omul_%C5%9Fi_for%C5%A3ele.

Nu printr-o explorare care se extinde *geografic* şi *cosmic*, la modul realist, fenomenologic (ceea ce aparţine viziunii catolice şi protestante asupra cunoaşterii, mai pe scurt, apusului, în timp ce orientul se păstrează în matca lui tradițională contemplativă), ci prin racheta gândului şi a înţelegerilor harice, care erau trimise pe orbite tot mai îndepărtate ale lăuntricităţii şi ale spiritului.

Din mişcarea de revoluţie a corpurilor cereşti, Cantemir expune concluzia conform căreia acestea urmează o traiectorie cosmică stabilită din veci de Creatorul lor, traiectorie care nu se modifică şi nici nu există un scop final sau un capăt al acestei mişcări. Această mişcare, Cantemir o numeşte *sferă*, un echivalent a ceea ce noi numim *orbită*.

Ideea de *sferă* implică însă şi sugestia echilibrului cosmic şi a armoniei acestei evoluţii orbitale, care nu se dezechilibrează niciodată, care e susţinută întru mişcarea şi scopul său de legea originară care i s-a dat şi de harul lui Dumnezeu care pompează viaţă în universul Său şi îl susţine în fiinţă.

Spre deosebire de firea iraţională, existenţele raţionale au o destinație a vieţii lor, aceea ca, departajând binele de rău, cunoscând cele metafizice, morale (etice) şi teologice, să ajungă la desăvârşirea asemănării cu Ziditorul lor.

Dimitrie Cantemir nu afirmă nimic diferit de Antim Ivireanul, contemporanul său, şi nimic contrar învăţăturilor ortodoxe şi bizantine, ci dimpotrivă, le secondează cu fidelitate.

Antim insera în omiliile sale aceeaşi *filosofie* cu privire la contemplarea scenei cosmice ca o icoană şi oglindă a Împărăţiei veşnice şi a cerului ca o lectură a creativităţii şi iubirii dumnezeieşti.

La această hermeneutică *incita* Psaltirea, Biblia.

Filosofia isihastă a tăcerii

...Lupul partea cea mai multă
a vremii tăcerii da
[căci tăcerea capul filosofiei este,
şi încă toată cinstea înţelepciunii
mai mult într-însa se sprijineşte,
de vreme ce aplos a grăi
de la maice

şi de la mance ne deprindem
frumos şi mult a vorbi,
toate şcoalele, mai prin toate locurile
(nu cu puţină pagubă a tot muritorul!),
pe canoane [legi retorice] *ne învaţă.*

Iar înţelepţeşte a tăcea
şi vremea vorbei puţine şi grele
prea la puţini vedem
şi învăţătura tăcerii
undeva măcar în lume
a se profesui nu auzim.

O, fericita tăcere,
ca totdeauna
cu tăcerea ascultăm
şi învăţăm
orice ar fi de învăţat
şi pururea din fântâna tăcerii
cuvântul înţelepciunii au izvorât.

Că cine tace mult,
mult gândeşte,
şi cine mult gândeşte
mai de multe ori
ce-i mai cuvios nimereşte.
Acela dar, ce
ce-i mai de folos au nimerit,
zic că,
de va grăi, va grăi mai negreşit] [909].

Cantemir denigrează aici retorica goală, subliniind antiteza dintre *barocul expresiei* şi *liniştea interioară* a sufletului, tăcerea adâncă pe care omul spiritual şi-o agoniseşte prin înţelepciune, liniştea contemplativă şi gânditoare.

Dacă Dosoftei înălţa către Dumnezeu cuvintele tăcerii (*ruga din tăcere*), cuvintele inimii care strigă lăuntric, Cantemir cunoaşte şi el, tot pe filieră isihastă, că există vreme pentru discurs, dar şi *vremea vorbei puţine şi grele*, precum şi timp pentru *înţelepţeşte a tăcea*.

[909] Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, op. cit, p. 83.

Nu e ceea ce se spune la Pilde17, 28 („Chiar şi nebunul, când tace, trece drept înţelept”, care s-a păstrat în popor sub formă de proverb: „Dacă tăceai, înţelept rămâneai”), ci despre o altfel de *tăcere*, care ţine de sihăstria inimii şi de a-ţi da răgazul ca Dumnezeu să-ţi răspundă: rugăciunii, chemării, neliniştilor, interogaţiilor. Este tăcerea iubită de isihaşti sau *pacea lui Dumnezeu care covârşeşte orice minte* (Filip. 4, 7). De aceea, *fericita tăcere...*

Autorul deplânge faptul că, dacă există şcoli de retorică multe, nu există în schimb nicio şcoală care să te înveţe reculegerea, adâncirea în sine, contemplaţia, retragerea de sine din risipirea în multe lucruri ale lumii.

Remarcăm imagini plastice deosebite, ca *fântâna tăcerii* – imagini poetice care, nu în puţine cazuri, răsar din contexte *practice*, ca să spunem aşa, având ca fundament concreteţea experienţei, chiar dacă e o experienţă spirituală. Nu le putem numi *abstracţiuni pure*, ele nu sunt *abstracte* decât dacă le contemplăm stilistic şi renunţăm, momentan sau definitv, la o hermeneutică aplicată.

A se observa că scriitorii vechi nu iubeau podoaba stilistică pentru ea însăşi, ci pentru scopul moral şi spiritual cu care era folosită.

Să nu ne facem însă iluzii că în poezia română modernă vom afla *abstracţiuni pure*: în ciuda a ceea ce se afirmă de obicei, lirica noastră modernă şi postmodernă este, în cea mai mare parte, *unisemantică* şi nu *plurisemantică* şi învederează aceeaşi experienţă concretă (sentimentală, spirituală, etc.) care exclude onirismul fulminant sau abstract.

Giudeţul [judecata] *sufletului cu trupul*
şi despre ce înseamnă „suflet filosof”

Acestea de la Vulpe cu toţii auzind
şi precum [că] *adevărul aşa este înţelegând*
(că la mintea spre înţelegere gătată
mai tare pătrunde cuvântul adevărului
decât prin moale grosimea trupului
ascuţită simceaoa [sabia] *fierului),*
ziseră: „Dară cine între noi poate fi acela
care mai mult sufletul în filosofie să-şi fi crescut
şi după pravile el trupul să-şi fi scăzut?

(Că [căci] *cu anevoie este cineva*
trupul în toate pe larg
şi de saţiu să-şi hrănească
şi sufletul de poftele trupeşti
nebetejit să-şi păzească),
(că precum în hrana slobodă
trupul se îngroaşă
şi se îngraşă,
aşa de post trupul vitionindu-se [slăbind]*,*
sufletul se subţie
şi învârtoaşă [se întăreşte]*)*
(căci foamea la trup moarte firească,
iar la suflet viaţă cerească
aduce) [910]*. /.../*

(căci obişnuiţi sunt cei adevărat vrednici
vredniciile sale [lor] *de priveala ochilor*
şi [de] *lauda gurilor a-şi ascunde)*
(ce [căci] *precum focul*
în piatra mai vârtoasă
şi în fierul mai îndesat ascuns fiind,
dintr-aceleaşi
şi mai tare lovindu-se, scânteiază,
aşa şi sufletul plin de vrednicie,
pe cât mai mult se acoperă,
pe atât mai tare se descoperă) /.../

(căci sufletul filosof asupreală nu are,
de vreme ce toată asupreala suferind
precum să i se facă asupreală nu simte)...[911].

Ierarhia vredniciilor umane este ierarhia darurilor

Firea aşa de înţelepţeşte
pe toţi la darurile sale ş-au îndemnat,

[910] Idem, p. 68.
[911] Idem, p. 70.

cât pe unii în cuvânt,
iar pe alţii în lucru,
pe unii în poruncă,
iar pe alţii în ascultare,
pe unii în stăpânire,
iar pe alţii în supunere,
vrednici, putincioşi şi suferitori
i-au arătat.

Aşijderea, unii în gramatică
şi alţii în poetică,
unii în loghică,
iar alţii în ritorică,
unii în cea ithică [etică, morală]*,*
iar alţii în cea fizică filosofie mai isteţi,
şi unii într-ună,
iar alţii într-altă învăţătură şi meşteşug
mai vestiţi şi mai fericiţi,
după a firii orânduială au ieşit
(că ce unul Dumnezeu dăruieşte
şi orânduieşte
toată lumea nici a lua,
nici a clăti poate). /.../

(că împărăţia firii,
precum are domni, senatori,
deregători şi orânduitori,
aşa are şi plugari, şi morari,
şi portari, şi chelari) [912].

Este limpede că morala şi filosofia precizate de Cantemir sunt *profund tradiţionale* şi *religioase* – cred că precizările hermeneutice sunt de prisos.

Ele nu ies din canoanele bisericeşti. Nu există inflexiuni *eterodoxe* sau *umaniste* (în sensul pe care s-a pedalat la noi în comunism, de viziune antropocentrist-umanistă şi de primat al intelectului *pur*) în această operă, după cum nu există nici în *Divan*.

Ierarhia minţilor şi a demnităţilor / virtuţilor umane este o temă veche în literatura ortodoxă şi va fi o preocupare

[912] Idem, p. 69.

constantă şi pentru Eminescu, fiind şi subiectul celor cinci *Scrisori*.

Tema instabilităţii *fortunei*

Vremea schimbătoare şi norocul trecător

Au nu ştii (că agonisita numelui
mai mult cu îndrăzneala
decât cu sila
se dobândeşte?)
Au nu pricepi
(că scânteia amnarului,
până a nu se stinge iasca aprinde,
iară stingându-se,
a doua şi a treia lovitură pofteşte?)
De care lucru, noi acum,
vreme de treabă şi după poftă aflând,
cum vom putea vremea prelungind,
darul norocului
în para focului
să aruncăm?

Că bine ştii,
(că pe cât este de iute la curgere
punctul vremii,
încă mai iuţi sunt
mutările lucrurilor în vreme)
şi nu trebuie cineva a te învăţa,
de vreme ce,
(precum chipul norocul,
mii de mii de obraze să fi având,
şi în mii de mii de feluri
pe muritori
în tot ceasul să fi măgulind,)
adeverit eşti. /…/
(Că ce dă vremea,
nici avuţia, nici nevoinţa
poate cumpăra.)
Iară câte primejduitoare
în vremea viitoare mi-ai pomenit,
acestea încă nu tăgăduiesc
(că cine vreodată

norocul sub lacăt
şi norocirea în ladă
şi-au încuiat?
Sau cine tot cu acea fortună
în viaţă s-a slujit,
de care vreodată
să nu fie necăjit?)
Ci a muritorilor
mai mult aceasta le este hirişia [năravul]
(ca în ziua norocului
să-şi arate vârful cornului,
iară în ziua nenorocului,
de nevoie,
să sufere şiscoaterea ochiului). /.../

O, fortună bună
(de este în lume vreuna
adevărat bună),
cum şi tată, şi maică, şi soră,
şi frate fortunei rele eşti,
care până într-atâta
pe muritori buiguieşti,
îmbeţi şi înnebuneşti,
cât şi spre tabăra adevărului
desfrânate oştile
nebunelor sale socoteli
a-şi slobozi nu se ruşinează [913].

Vremea schimbătoare şi *norocul trecător* sunt teme majore ale literaturii române vechi. Le întâlnim cu prisosinţă în omiliile mitropoliţilor Varlaam şi Antim, precum şi la Miron Costin, atât în poemul *Viiaţa lumii*, cât şi în *Letopiseţ* sau în *De neamul moldovenilor*.

Aici le aflăm ilustrate sub forma aforistică şi simbolică a *Istoriei ieroglifice*, demonstrând unitatea de gândire şi de mentalitate a scriitorilor noştri din vechime.

Pe aceeaşi temă însă, Cantemir scrie nu numai *proză ritmată*, ci creează versuri pe o partitură costiniană (căruia îi aparţin primele două versuri), pe care le inserează atât în

[913] Idem, p. 97-98.

Divan, cât şi în *Istoria ieroglifică* – şi cred că avem aici o dovadă palpabilă a perpetuării unei *tradiţii poetice culte*:

A lumii cânt cu jale cumplită viaţă,
Cum se trece şi se rupe, ca cum am fi o aţă.

Tânăr şi bătrân, împăratul şi săracul,
Părintele şi fiul, rude ş-alalt statul,
În zi de nu gândeşte, moartea îl înghite,
Viilor rămaşi otrăvite dă cuţite.

Ţărna tiranul, ţărna ţăranul astrucă [înmormântează]*,*
Izbânda, dreptatea, în ce-l află-l judecă,
Unii fericiţi se zic într-a sa viaţă,
După moarte se cunoaşte c-au fost sloi de gheaţă [914].

Toposul mării

Iscarea furtunii

Aşadar, sub toată noaptea soarelui [915]*,*
în ce învelit
şi cu ce să fiu legat
nepricepând, tare mă chinuiam.
Iar după ce cu ziua nopţii
şi cu întunecarea soarelui,
ochii mi se luminară,
precum în vetrela unei corăbii
învelit
şi cu funiile împleticit
să fiu cunoscui.

Că eu, poate fi,
de rândunele fugind,
de pânza corăbiei m-am fost lipit,
în care vreme şi corăbierii
vetrila a strânge s-a fost tâmplat.

Eu, dară, aşa în vetrilă boţit

[914] Idem, p. 194.
[915] Noaptea soarelui = eclipsă.

şi corabia fără vânt
(căci mare linişte era),
pe valurile moarte săltând,
vorba corăbierului
cu a dulfului ascultam. /…/

Corăbierul zise: „Bre, hei,
porc peştit şi peşte porcit, dulfe,
aceste pufnete cui,
lăudându-te, le arăţi?
Au vânt semănând,
stropii apei
în loc de grăunţe arunci?”

Dulful răspunse:
„Adevărat, eu vânt semăn
şi stropii
în loc de sământă în corabie arunc.
Însă pufnetul meu
în furtună întorcându-se,
stropii în gârle curătoare
se vor întoarce
(că sămânţa vântului
şi grăunţul apei
moartea corăbiei este). /…/

Eu vântul am semănat
şi grăunţele apei
în corabie am aruncat,
iar cine va secera
şi cine a treiera
vremea va alege…” /…/

Aşadară, dulful cu corăbierul vorbind
şi încă cuvântul bine nesfârşind,
vântul crivăţului
dimpotriva căii corăbiei a sufla,
marea a se umfla
şi valurile ca munţii a să ridica
începură (căci şi timpul iernii,
când soarele din tropicul Himerinos
spre tropicul Therinos se întoarce
era).

Corăbierii, volbura care asupră le vine
şi primejdia care în cap li se pune,
văzând,
unii funiile întindea,
alţii vetrilele strângea
(ci [dar] *groaza morţii mintea uluieşte*
şi primejdia fără de veste
toate simţirile amurţeşte).

De care şi bieţii corăbieri
cuprinzându-se,
unii la adânc,
alţii la margine
mântuinţa arăta. /.../
...volbura corabia a învârteji [a învârti]
şi valurile
pe deasupra a o năbuşi
începură,
şi aşa, în mica ceasului,
vântul cel de dulf semănat
din pufnet vifor
şi din stropitură
gârle înlăuntrul
şi pe deasupra vasului izvorâră,
care, cu undele fierbând
şi amestecându-se,
din faţa apei
în fundul mării se muta...[916].

În acest prim *poem* ieroglific pe această temă, am sesizat un amănunt incitant. Anume, am remarcat prezenţa unor metafore destul de neobişnuite, concretizate în imagini de o plasticitate perplexantă, extrem de modernă pentru acea perioadă: *sămânţa vântului şi grăunţul apei*.

Ineditul lor m-a impresionat imediat, dar trebuie să mărturisesc că nu le-am descoperit sursa decât întâmplător.

Re-răsfoind *Divanul*, mi-au căzut dintr-o dată ochii, iluminator, pe cuvintele următoare: *Precum adevărat Osie*

[916] Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, op. cit., p. 158-159.

grăieşte: „Vânt sămănară şi vivor [vifor] *săcerară” (gl. 8, sh. 7)* [917].

Un verset scriptural, care vorbeşte despre *semănarea vântului* şi *secerarea viforului*, i-a inspirat lui Cantemir metaforele pe care le-am semnalat, într-un context care nu implică *Scriptura* – din literatura cultă şi din recurenţa omiletică a intrat şi în conştiinţa populară, căci adesea se spune despre omul care nu caută să facă ceva bun, că *seamănă vânt şi culege furtună*.

Şi poate că nu ne-am fi oprit asupra acestui amănunt (care ne face să ne gândim că nu este un exemplu singular), dacă nu am fi descoperit acelaşi procedeu anterior la Dosoftei, dar şi la Eminescu, după cum se va vedea în capitolele dedicate poetului, şi anume *plasticizarea metaforică* a unor versete sau a unor afirmaţii patristice.

Am văzut că Dosoftei, pornind de la imaginea impusă de *Psaltire*, a lumii care se va învechi ca o haină (Ps. 101), precum și de la cea a *urzirii* cerului de către Dumnezeu, creează, în antagonism, o altă imagine plastică, a lumii sau împărăţiei netrecetoare, a Paradisului ca o cetate sfântă din *veşmânt de mătasă* (Ps. 73, 13-14).

Ceea ce ne determină, în contextul larg al analizelor noastre, să reflectăm cu toată seriozitatea şi să reconsiderăm părerea încetăţenită în critica românească, pe urmele lui Iorga şi Lovinescu, anume că *literatura teologică* nu poate fi decât aridă şi clasificabilă la categoria *neliterar* şi, cu atât mai mult, *nepoetic*.

Dimpotrivă, am aflat mai multe argumente care nu doar că infirmă această opinie, dar, mult mai mult decât atât, întemeiază *poeticul* pe semnificaţii şi pe o hermeneutică biblico-patristică, în absenţa căreia nu ne-am putea bucura de *lirismul* şi de *poetizarea* multor texte din epoca modernă pe care le recenzăm.

Literatura istoriografică, *Letopiseţele*, nu conţin această stilistică amplă şi seducătoare, precum textele religioase, la care se adaugă neobişnuita *literatură istorică* și *filosofică* a lui Cantemir, care are o latură *oratorică* esenţială – ca şi *Divanul* – şi nu e, în orice caz, exclusiv *filosofică* şi / sau *istorică*.

Am remarcat, de asemenea, puncte comune cu descrierea mării înviforate la Antim Ivireanul, cum ar fi: *marea a se umfla şi valurile ca munţii a să ridica* sau *groaza*

[917] Dimitrie Cantemir, *Divanul*, op. cit., p. 76.

morţii mintea uluieşte, precum şi corabia care *din faţa apei în fundul mării se muta*.

Le-am enunţat, cred, şi anterior, în capitolul dedicat lui Antim.

Vom avea, de asemenea, surpriza să constatăm că imaginea valurilor care se înalţă *ca munţii*, când marea e în furtună, se va transfera în paginile de poezie ale poeţilor cu care sfârşeşte secolul XVIII şi începe secolul XIX.

Însă ilustrarea temei *mării* continuă cu alte fragmente tulburătoare:

Marea şi furtunile vieţii

Duhurile muritorilor asemenea sunt
vânturilor clătitului aer
care şi plăcut şi împotrivă
a sufla pot.
Inimile corăbiei
pe nestătătoare lucrurile tâmplărilor
ca pe umerele mărilor plutesc,
sfârşitul lucrurilor liman,
intrarea la liman,
aflarea liniştii şi scăparea din furtună
este.
Deci precum adesea s-a văzut că
cu nepaza cârmaciului
şi cu lenevirea corăbierilor,
acum în sânul limanului intraţi fiind,
aceia pat,
de care între groaznice
undele valurilor au scăpat.
Într-acest chip şi lucrurile voastre,
ca un vas de multe valuri
şi din multe părţi izbit şi zdruncinat,
acum la limanul adăpostirii
şi la liniştea odihnirii
să fi ajuns socotesc.
Cea mai multă primejdie,
precum se vede, a trecut.
Rămas-a acum în adăpost,
pentru paza viforului,
fierul să se arunce,

pânzele să se învelească,
funiile să se întărească
şi vasul, cu nerumpte odgoane,
la margine legându-se,
să se sprijinească

ca nu cândva, dinspre uscat
viforul duhurilor[918] *fără veste scornindu-se,*
iarăşi mările odată călătorite
şi valurile mai dinainte trecute[919]
a le pofti să silească,
unde de nu cea de tot prăpădanie,
însă cea mai rea decât cea dintâi primejdie,
poate să se [în]*tâmple*[920].

Iată, deoparte, Inorogul
singur cârmaci,
singur vasul voii sale
încotro a-l porni ştie şi poate,
care, în liman intrând,
cu ce odgon şi la ce stâncă
vasul s-ar lega
singur din sine voii
şi alegerii noastre a lăsat.

Deci despre această parte
fără de presupunere sunt
că în adăpostul odihnii
vasul inimii sale,
fără nicio primejdie,
cu groase odgoane,
cu tari funii şi la credincioase locuri
se va lega,
unde,
neclătinat rămânând,
vifor cât de repede,
furtună cât de mare
şi volbură cât de năprasnică
a-l mai urni nu va putea.

---

[918] *Viforul duhurilor* rele, ale demonilor.
[919] Adică păcatele şi patimile pe care le-am depăşit, pentru care ne-am pocăit.
[920] *Cf.* Mt. 12, 45: Atunci se duce [demonul] şi ia cu sine alte şapte duhuri mai rele decât el şi, intrând, sălăşluiesc aici şi se fac cele de pe urmă ale omului aceluia mai rele decât cele dintâi.

Că mai lesne este vântului
o mie de odgoane a rupe
şi o mie de fiare a smulge
decât
sufletului de cinste purtător
din cuvântul dat
a se întoarce [921].

Corabia vieţii şi înţelepciunea veghetoare

Cu mintea şi sfatul unuia,
a multora viaţă a se păzi
şi din viitoarele primejdii a se feri
ispita din toate zilele
arătătoare
şi mărturisitoare ne este.

Precum cu bună chiverniseala
unui navarh,
din nesăţioase droburile mării
multe suflete
la limanul liniştii scapă

(căci acela
bun cârmuitoriu a fi se zice şi este
care din linişte furtunile socoteşte [922]
şi din furtună liniştea agoniseşte).

A cărui dulce vorbă în liman
şi vrednică laudă pe uscat
şi căzută mulţumire
de la feciori pentru părinţi,
de la părinţi pentru feciori,
prin toate casele şi adunările,

nu otravă,
mă crede numelui,
ce tare antifarmec [antidot]

---

[921] Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, op. cit, p. 369-370.
[922] Care se pregăteşte pentru atacurile ispitelor şi ale patimilor atunci când încă nu este sub asediul lor.

tuturor hulelor este[923].

Cantemir ilustrează acest *topos maritim* în pagini de o mare plasticitate, adâncime hermeneutică şi de un impresionant lirism. Despre *toposul mării* şi simbolistica lui în literatura noastră veche, de asemenea am vorbit mai pe larg în capitolul despre Antim Ivireanul.

Dimitrie Cantemir dovedeşte, prin fragmentele de mai sus, că împărtăşeşte aceeaşi viziune, religios-literară, cu Sfinţii Ierarhi Varlaam, Dosoftei şi Antim şi cu Miron Costin.

Am putea adăuga aici, clarificator, şi un pasaj din *Divan* (deşi semnificaţiile alegorice din textele de mai sus, fie au sursă religioasă evidentă, fie nu se pot interpreta decât prin apelul la o astfel de sursă), în care *Înţeleptul* i se adresează *Lumii* astfel:

Adevărat, acest subţire
şi de mulţi oameni necunoscut meşterşug,
de la sirene
(acestora moldovenii
„fete de mare" le dzic)
l-ai luat;
carile, cu ale sale frumoase,
cuvioase
şi mângâioase viersuri,
pre săracii de corăbiiari
nebunindu-i îi adormu,
şi aşé – precum spune fabula –
eale în corabie sărind,
îi îmbrăţăşadză
şi în fundul luciului mării
afundându-i îi coboară
şi fără veste îi îniacă.

Ce tu,
decât sirinile tot mai de rău făcătoare,
căci eale trupul,
iară tu sufletul
îneci.

[923] Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, op. cit, p. 86.

Însă înţeleptul călătoriu ce face?
Îşi vârtos
urechile sale astupă,
ca nu cumva
glasul sirinelor audzind
să să aţipească,
şi aşé prin a lor cântece,
ca când n-ari audzi cântece,
trece;
şi dintru acea
de viiaţă primejduitoare meşterşugire
cu amăgeală scăpând,
fără poticală,
hălăduiaşte [924].

Pe lângă motivul mării, cel al sirenelor apare la Eminescu în *Glossă* : *Ca un cântec de sirenă, / Lumea-ntinde lucii mreje; / Ca să schimbe-actorii-n scenă, / Te momeşte în vârteje*.

Tema morală

Complotul lupilor la apus de soare

Iar când făclia cea de aur
în sfeşnicul de diamant
şi lumina cea de obşte
în casele şi mesele tuturor se pune,
Lupul şi altă soţie [tovarăş] *îşi cercă*
şi pe altul ca sine află /.../

Deci, după ce părintele planetelor
şi ochiul lumii
razele sub ipoghei [orizont[925]] *îşi sloboade*
şi lumina sub pământ îşi ascunde,

când ochiul păzitorului se închide
şi a furului ca a şoarecelui se deschide
(că toată fapta grozavă şi ocărâtă
precum cu întunericul se acoperă şi se ascunde
socoteşte,

[924] Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, op. cit, p. 37.
[925] Literal: *sub pământ*.

măcar că şi noaptea are lumina sa,
precum şi pădurile urechi
şi hudiţoşi pereţii de piatră
şi adâncă peştera de vârtoapă
la vedere ascuţiţi ochi au),
lupii împreună
spre locul ştiut se coborâră [926].

Patima beţiei sau povestea Sfintei Iudita transformată în parabolă

De multe ori ce nu biruieşte omul
biruieşte pomul,
şi împăraţi care toată lumea în robia lor au adus,
pe aceiaşi,
alminterea nebiruiţi fiind,
vinul în robia sa i-a răpit
şi beţia cu mâna muierii i-a biruit [927].

Pedagogia sărăciei

Foamea în toate zilele
muritori a fi ne învaţă
şi este o boală care nedespărţit tovarăş
tuturor părţilor trupului
şi pururea se află de faţă [928].

Nu-l vesteşte nicio aură, nu-l urmează nicio coadă de cometă…[929]

Nici nebunul coarne, nici înţeleptul aripi are,
de pe care de înţelept sau de nebun să se cunoască /…/
Că alminterea, mulţi înţelepciunea cuvântului îndestul au,
iar de lucrul ei prea lipsiţi sunt,

---

[926] Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, op. cit., p. 76.
[927] Idem, p. 80.
[928] Ibidem.
[929] Titlul nostru este o parafrază la *Elegia întâia*, a lui Nichita Stănescu. A se vedea: http://ro.wikisource.org/wiki/Elegia_%C3%AEnt%C3%A2ia.

şi dimpotrivă,
mulţi de pompa şi frumuseţea cuvântului sunt depărtaţi,
iar faptele îi arată precum cu înţelepciune a fi
încoronaţi[930].

Gura slobodă

Gura desfrânată
mai tare aleargă decât piatra din deal răsturnată,
pe care un nebun cu piciorul
poate a o prăvăli
şi o mie de înţelepţi a o opri
nu pot[931].

Înţelepciunea şi teatrul lumii

Cine în lume este atât de înţelept
căruia altă înţelepciune să nu-i trebuiască?
Cine între muritori
este atât de învăţat căruia
mai multă partea învăţăturii să nu-i lipsească?
Cine în tot theatrul acesta
este atât de ascuţit la minte
care vânt să socotească a altora cuvinte?[932]

Fântânile de sânge şi fecioara din lapte
(arghirofilia şi patima erotică)

...cu tată-meu împreună adesea
fântânile cele de sânge[933]
la rădăcinile munţilor vrăjbii
izvorâtoare cercetam.

Munţii aceştia, departe,

---

[930] Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, op. cit., p. 82.
[931] Ibidem.
[932] Idem, p. 83.
[933] *Fântâni de sânge* înseamnă *izvoare de bani*.

în ţara ce se cheamă Pizma,
se află, spre partea răsăritului,
pe marginea oceanului în sus,
spre crivăţ,
şi în jos, spre amiazăzi,
în lung şi în lat
atâta de mult se trag,
cât cei ce nepărăsit drumul care
pe la rădăcinile lor merge
au ţinut
zic precum până la ocheanul apusului [934] *ocolesc*
şi ca un zid jur împrejur
toată rotunzeala pământului [935] *îngrădesc* [936]*. /.../*

Laptele, după descântec,
îndată se închegă
şi mădularele unul de altul
a se lega începură.

După aceea,
vinele peste oase întinzându-se
toate părţile trupului
a se clăti
şi subţirea peste dânsele
pielicioară a se lipi
văzum [937]*.*

Şi aşa, îndată
o fecioară ghizdavă [împodobită]
şi frumoasă
dinainte-ne în picioare stătea,
care cu ochii săgeta,
cu sprâncenele arcul încorda [938]*,*
cu faţa sânge vărsa,

[934] Ocheanul apusului = moarte.
[935] Rotunzeala pământului = inima omului.
[936] Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, op. cit, p. 279.
[937] Imaginile sunt inspirate din profeţia lui Iezechiel despre învierea morţilor (Iez. 37, 7-8).
[938] Metafora aceasta, a ochilor şi sprâncenelor ca *un arc erotic* ce săgetează inima e de găsit şi la poeții prepaşoptişti şi paşoptişti, precum şi la Eminescu. Având în vedere că Dimitrie Cantemir a plecat cu manuscrisul în Rusia şi el nu a circulat la noi până la publicarea lui, în 1883, trebuie să ne gândim la sursa biblică directă (Pilde, 6, 25: *Nu dori frumusețea întru inima ta și să nu te vâneze cu genele ei*), devenită însă tradiţională şi pe care o citează şi Sf. Nicodim Aghioritul, într-o carte din care Eminescu a *metrificat* o parte din pedagogia sa.

cu buzele inima spinteca,
cu mijlocul viaţa curma,
cu statul morţii ridica,
cu cuvântul zilele
în cumpănă măsura,
cu răspunsul
sufletul de la mormânt înturna,
iar cu singur numele Biruinţii,
toată frumuseţea
biruia şi covârşea. /.../

Tatăl meu,
în nerupt lanţul dragostelor legat
şi aşa de tare înfăşurat
văzându-mă, zise:
„Bozul [zeul] *dragostei, o, fiule,*
fiul Afroditei este,
pe care nu după micşorimea vârstei
(căci pururea copil este),
ci după tare arcul ce trage
şi ascuţită săgeata
ce în ficaţi înfige
cei ce-l măsoară îl cunosc.

Ci cât spre această
a ta de curând scornită patimă
lucrul ar pofti,
fii cu bună inimă,
că acela ce cu cuvântul
şi cu meşteşugul farmecului necromandii [939]
din lapte fecioară
a face a putut,
din fecioară spre pofta nevestirii
inima a-i pleca
cu mult mai lesne va putea. /.../

Şi aşa, ea ochii de la pământ
ridicându-şi,

[939] Necromandie = necromanţie, deşi Cantemir nu foloseşte termenul chiar în sensul nostru modern.
Cantemir însuşi expică acest termen astfel: „Vraja care se face asupra trupurilor moarte; la toate limbile [popoarele] în loc de păcat se ţine”.
Fecioara aceasta ia naştere în mod fabulos, din *descântecul necromandiei asupra laptelui*, dintr-un descântec pentru reîncarnarea unui duh, a unui om mort.

ca lumina soarelui în stele
oglindă frumuseţilor ei mă făcu
şi în mine
pe sine
şi în grozăvia mea
frumuseţea ei a vedea
i se părea
(că ochii dragostelor nu ce este,
ci precum le place văd) [940].

Între temele ilustrate mai sus, *theatrum mundi* este mai puţin prezentă în operele medievalilor noştri, dar nu mai puţin creştină, încreştinată fiind de epistolele pauline şi apoi de omiliile patristice: „metafora spectacolului de teatru este una veche.

Prin intermediul ei, lumea, viaţa şi istoria au fost definite a fi drept *un teatru al zeilor*[941].

Platon a numit omul *o jucărie în mâna lui Dumnezeu; şi aceasta este, într-adevăr, cel mai bun lucru care poate fi găsit la el*.

Lumea este teatrul, în care oamenii, conduşi de Dumnezeu, îşi joacă rolurile atribuite, indiferent de faptul că ei ar fi sau nu aceasta conştienţi [...]. Deoarece în societăţile antice teatrul era forumul a tot ceea ce era public, tot ceea ce era important ca eveniment, a fost reprezentat în cadrul lui; nu doar jocuri şi triumfuri, ci chiar şi execuţii.

De aceea, *Sf. Apostol Pavel* a numit martiriul propriu apostolului drept *teatru* (*privelişte*) pentru lume (I Cor. 4, 9) [termen care se regăseşte foarte adesea în relatările martirice, în *Vieţile Sfinţilor*, precum şi în cântările închinate mucenicilor].

Clement al Alexandriei a descris modul în care martiriul creştin *primeşte în teatrul (priveliştea) lumii cununa biruinţei*.

Începând de atunci, metafora *theatrum mundi* a devenit în tradiţiie europene un bun universal"[942].

O vom descoperi şi în tradiţia răsăriteană, pe linie vasiliană sau hrisostomică, Sf. Ioan Gură de Aur predicând

---

[940] Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, op. cit, p. 280-281.

[941] Cf. E. R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, München, 1948, p. 148 ş. u.

[942] Jürgen Moltmann, op. cit., p. 374.

despre lumea ca *scenă de teatru* şi *vis*, pe care trebuie să o contempli *filosofând cu privirea* asupra nestatorniciei sale:

„Nu cumva poate din cele ce vedem rămâne ceva pentru totdeauna? Nimic, ci numai sufletul din noi […] **Viaţa aceasta este o scenă de teatru şi vis**, căci precum când se ridică cortina pe scena teatrului toate se risipesc şi toate visurile zboară când se arată raza luminei, tot aşa şi acum […] toate se strică, toate se nimicesc şi dispar”[943].

Foarte probabil să îl fi citit şi Eminescu: *Privitor ca la teatru / Tu în lume să te-nchipui* (*Glossă*).

Dimitrie Cantemir numeşte *theatru* adunarea celor două *soboare*, a celor două *monarhii*.

La această adunare, *fără veste, în mijlocul theatrului, jiganiia carea Vidră să cheamă, cu mare obrăznicie sări....* Ori: *neamul Liliecilor în theatrul lumii* [în priveliştea lumii] *de mare şi nesuferită ruşine i-au dat...* [944].

Alegoriile şi retorica textelor cantemirene aprofundează de la sine sensul moral al acestor excursuri literare – pe care le-am reprodus mai sus – absolut remarcabile.

Dacă în subcapitolul anterior descopeream urmele lui Cantemir în lirica lui Arghezi, iar mai târziu ne vom opri asupra unor coincidențe surprinzătoare cu poezia admiratorului său nedisimulat, Nichita Stănescu, pentru moment vrem să reproducem observațiile lui Ion Negoițescu, remarcând sonuri blagiene inconfundabile în opera despre care vorbim:

„În lupta dintre *Inorog* și *Corb*, Cantemir gândește câteodată liric, în rotiri ample, de traiectorii în declin, spre cercul de obscuritate pe care a căzut și pasărea moartă a sufletului dintr-o poezie a lui Blaga (ori poate se întâlnește la această fântâni și călătorul cu dorurile stinse, care suspină în poemele lui Adrian Maniu):

Căci de multe ori pasărea înaltă și tocmai peste nouri ridicată,
În fundul beznei necunoștinței pogorându-se, cade.

În alte situații, declinul se interiorizează până la ermetism; sigiliile misterului, ca o pecete pe inimă, pe marea

[943] Sfântul Ioan Gură de Aur, *Explicarea Epistolei pastorale de la I Timotei*, traducere din limba elină, ediţia de Oxonia, 1861, trad. Arhiereu Theodosie A. Ploeşteanu, Bucureşti, ed. Atelierele grafice Socec & Co., Societate anonimă, 1911, p. 143.
[944] Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, op. cit., p. 36 şi 163.

ei boală sacră, lasă numai jalea să cânte, cu ton discret, de alegorie pur spirituală:

Plecatu-s-au cornul Inorogului,
Împiedicatu-s-au pașii celui iute,
Închisu-s-au cărările cele neumblate /.../

Ce mângâiere i-a mai rămas? Niciuna.
Ce sprijineală i-a mai rămas? Niciuna.
Ce prieten i se arată? Niciunul.
Munți, crăpați!
Pietre, vă sfărâmați!... [...]

...Stelele să nu scânteieze,
Nici Galateea să nu lumineze;
Tot dobitocul ceresc glasul să-și soboadă,
Fapta nevăzută, plecându-și, să vadă...
Cloșca, puii-și risipească,
Lebăda lira-și sdrobească...
...Racul, în coaja neagră să se primească;
Capricornul, coarnele să-și plece;
Peștii, fără apă să se înece...

Paradisul faunic răsună parcă de bocetul destrămării:

...Lebedele, cântecul de pe urmă al morții cântau;
Păunii, de răutate ce vedeau, în gura mare se văitau..."[945].

Din punct de vedere poetic, producţiile lui Cantemir rivalizează cu cele mai strălucite poezii ale literaturii române moderne şi Nichita nu exagera când îl compara cu cei mai mari poeţi moderni.

După cum se poate observa, limbajul cantemirean *pare* adesea modernist-avangardist sau postmodernist, *avant la lettre* (ca să nu mai vorbim de prezenţa în operă, semnalată de critică, a tehnicilor *moderne* şi *postmoderne*, a autoreflexivităţii, intertextualităţii şi metaromanului – referinţa în text la *Istoria ieroglifică* şi explicarea titlului[946]), dar de fapt este, paradoxal, unul foarte vechi şi propriu cărţilor religioase.

945 Ion Negoițescu, *Scriitori moderni*, vol. II, op. cit., p. 24-25.
946 Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, op. cit., p. 67 şi 329.

Cuvintele sunt adăpate la izvoare semantice care descoperă temeliile lumii, axa verticalităţii ei virtuoase, ţelurile existenţei, de aici muzicalitatea, profunzimea şi belşugul semnificaţiei, poeticitatea incomensurabilă a expresiilor.

Se remarcă, aşa cum am încercat să scoatem în evidenţă, o filosofie pur ortodoxă în cel mai *modern* şi mai *neconvenţional* limbaj cu putinţă.

Cantemir e creator de limbaj, creator de stil, creator de genuri literare, în poate cea mai greu catalogabilă operă a literaturii române. E poet, moralist, teolog – susţinător al teologiei isihaste –, istoric, filosof, paremiolog, fabulist, romancier...

Din punct de vedere teologic şi filosofic, expune o viziune în perfectă consonanţă cu toată tradiţia ortodox-bizantină a medievalităţii româneşti, fără a erupe câtuşi de puţin din limitele acestei tradiţii.

Erudiţia lui nu e neapărat *tipic renascentistă*, ci se află, mult mai probabil, pe linia *bibliofiliei bizantine* (remarcabil rămâne efortul, în secolul IX, al Sfântului Fotie cel Mare, de a inventaria critic toată literatura clasică antică într-o lucrare amplă intitulată *Miriobiblon* sau *Bibliotheca*), într-o Europă de Răsărit ortodoxă care era foarte recalcitrantă în privinţa raporturilor ideatice cu Occidentul şi în care un Cantemir nu vroia să aibă de-a face cu *slobodă limba atheistului spre blăstăm* [947].

După toate acestea, Cantemir este totuşi atent la *estetica* limbajului său – ca şi contemporanul său, la fel de *plurivalent*, Antim Ivireanul –, fără a fi dominat exclusiv de interesul estetic.

Are, fără dubii, conştiinţă auctorială. Şi toate aceste trăsături ale personalităţii şi ale scriiturii sale infirmă teoria lui Lovinescu despre debutul literaturii române, pe scena istoriei, abia în secolul XIX, precum şi convingerile că *estetica modernă* şi *tradiţionalismul ortodox* stau automat în două bărci diferite, care merg, fiecare, în alt sens.

Dimpotrivă, această operă a lui Cantemir (a cărui *filosofie ortodoxă* este amplu expusă în *Divanul*, dincolo de orice echivoc) ne dovedeşte, fără putinţă de tăgadă, cum anume se poate crea o lucrare *modernă*, asimilabilă planului *laic* al literaturii, preluând toată imagologia creştină tradiţională (cele câteva similitudini semnalate anterior cu

[947] Idem, p. 112.

Antim – şi mai mult în lucrarea noastră despre mitropolitul ivirean – sunt elocvente pentru a stabili sursa teologic-religioasă a *poeticii* cantemirene) şi *desemnificând-o* în aparenţă, pentru a o aclimatiza interesului istoric şi *narativ* (în sens larg).

Însă Cantemir nu are sentimentul *desacralizării* literare, ci pe cel al *continuităţii*, al propagării şi infuzării substanţei ideatice creştine în materia istoriografică şi literară.

E un scop susţinut de inseminarea, fragmentară dar deliberată, a unei cugetări teologice profunde, identice cu a *Divanului*, în mai multe pasaje semnificative din text, dintre care am semnalat şi noi câteva mai sus.

E un *procedeu* observabil cel mai bine la Cantemir, dar aceeaşi idee generală despre *cum se scrie istorie / literatură* o au şi cronicarii.

Critica literară are adesea în vedere şi urmăreşte, în poezia şi literatura *modernă*, numai procesul de *laicizare* a imaginilor şi simbolurilor, fără să-şi fi pus serios problema dacă existenţa unui material *lingvistic-metaforic* creştin în interiorul textului literar nu cumva modifică esenţial, din interior, concepţia despre lume, dacă nu cumva este un factor premeditat de prezervare a unei identităţi şi a temeliilor vizionare străvechi, într-un context european modern şi (post)modern în care se încearcă denuclearea vechii civilizaţii europene de spiritul ei creştin şi o fisiune la nivel spiritual cu scopul de pulverizare a creştinismului din conştiinţa europeană.

Şi Cantemir nu e singurul care infirmă *estetismul* lovinescian, mai sunt şi Varlaam (pe care Eminescu îl desemnează ca *primul organ al Duhului Sfânt* în limba română, iar în istoria noastră critică Manolescu recunoaşte că e *un povestitor egal cu Neculce*), Dosoftei, Miron Costin, Antim...

Eminescu vorbea despre *zilele de-aur a scripturelor române* (*Epigonii*), Sadoveanu, deşi îl prezenta pe Neculce drept maestrul său în arta literară, îi recunoştea lui Antim Ivireanul primatul stilistic în toată literatura veche – limba română în care a scris Antim este „poate cea mai frumoasă dintre a tuturor cărturarilor ţării”[948], iar Nichita Stănescu îl propulsa valoric, fără rezerve, pe Cantemir, ca *poet*, deasupra

[948] Mihail Sadoveanu, *Limba povestirilor istorice*, comunicare făcută la Academia R.P.R., publicată în rev. *Contemporanul*, nr. 6 / 346 din 11 febr. 1955, p. 3.

întregii poezii române moderne, calificându-l subtil ca *mai tulburător*.

Sunt aspecte peste care s-a trecut prea uşor şi care trebuie investigate mult mai atent decât până acum.

Alte exemple de poezie din proza medievală…

Ion Neculce, *O seamă de cuvinte* şi *Letopiseţul* [949]**:**

Ştefan-vodă cel Bun

Ştefan-vodă cel Bun
multe războaĭe au bătut.
Şi aşĭa să aude
din oameni véchi şi bătrâni, că,
câte războaie au bătut,
atîte mănăstiri cu biserici au făcut [950].

*

Visul lui Petru Rareş înainte de a fi domn

Şi piste noapte
au visat un vis,

precum dialul
cel di céĭa parte de Bârlad
şi dialul cel di-ncoaci
era de aur,
cu dumbrăvi cu totul.

Şi tot sălta,
giuca
şi să pleca,
să închina lui Rareş [951].

*

---

[949] *Poezia* lui Neculce a fost remarcată mai întâi tot de Nichita Stănescu, în aceeaşi *Carte de recitire*, amintită anterior.

[950] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. critică şi studiu introd. de Gabriel Ştrempel, Ed. Minerva, Bucureşti,1982, p. 162.

[951] Idem, p. 169.

Sfetnicul de domn rău

Sfetnicul de domnu rău,
pentru cinstea ce aré,
orbit de răutate fiind,

gândeşté
şi-i paré că nemereşté,
şi pe urmă mai rău să gréşeşté,
că pe urmă răul
cel mai maré şi osânda
cade în capul lui.

Că lacrămilé săracilor
nice soareli,
nici vîntul nu le poate usca,
după cum dzicé şi Isus Sirah,

că ruga smeritului
nuori în cer pătrunde[952].

*

În aşteptarea războiului

Atuncea oastea moschicească,
cum mergea înşirată
pre de ceasta parte de Prut,

iar tătărâme era
pre de céĭa parte,

trecusă de coada oştii moschiceşti
în sus.

Pre câmpu
să vedea focurile ca stélele[953].

---

[952] Idem, p. 356-357.
[953] Idem, p. 569.

POEZIA PREPAŞOPTISTĂ ŞI PAŞOPTISTĂ

Între Anacreon[954] şi imnul religios

„Văcăreştii nu par să aibă idee de poezia românească scrisă mai înainte”[955]. *Nu par*, dar s-ar putea să aibă. O idee sau chiar mai multe idei.

Epoca lor prepaşoptistă e una de prefaceri sociale şi de schimbări istorice. În mod paradoxal, Europa de Vest îşi face simţită prezenţa la noi mai întâi prin grecii fanarioţi şi prin ruşi (semnificativ, prin *orientali ortodocşi*).

E un contact intermediat, prin care facem cunoştinţă propriu-zis nu *cu Europa*, ci *cu aspecte din ea*, cu reproduceri seducătoare.

Poeţii paşoptişti au şi mai mult *o idee* despre poezia anterioară, după cum vom vedea în capitolul următor.

Ideea aceasta nu stă însă, neapărat, în structuri poetice fixe, care să fie preluate din tradiţia medievală, cât în *experienţa* şi *viziunea de profunzime* asupra lumii.

Şi nu numai ei, dar şi Eminescu, despre care se consideră prea uşor că „limba veche îi va părea, *din raţiuni polemice* (subl. n.), înţeleaptă şi bogată ca un fagure de miere”[956]. Eminescu nu punea însă *raţiunea polemică* înaintea *raţiunii*.

În general, la capitolul care trebuie să facă trecerea de la *medieval* la *modern*, studiile şi istoriile literare oferă senzaţia unei perpetue investigaţii în căutare de *veriga lipsă* din *lanţul trofic* al literaturii române. Se remarcă totuşi o evoluţie în ce priveşte fenomenul de receptare a literaturii vechi, inclusiv pe linie *estetizantă*.

În timp ce Lovinescu o excludea definitiv din orice ecuaţie critică – „îi întoarce spatele” (E. Negrici) –, Călinescu face pasul de a-i acorda câteva capitole în *Istoria* sa literară, desemnându-i totuşi un statul minor şi un rol periferic, dar manifestându-se pe alocuri entuziast, ca în cazul lui Antim Ivireanul.

Nicolae Manolescu merge mai departe în sens recuperator, criticând – spre exemplu – imperturbabilitatea

[954] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Anacreon.
[955] Nicolae Manolescu, *Istoria critică...*, op. cit., p. 23.
[956] Ibidem.

glacială a lui Iorga în faţa *Istoriei ieroglifice* sau remarcând calitatea de povestitor al lui Varlaam, pe care – fapt destul de semnificativ pentru depăşirea unui anumit *prag critic* – îl aşază solemn pe acelaşi soclu cu Neculce.

De asemenea, Manolescu încearcă să mai domolească apele şi amendează o parte din avânturile *umaniste* şi *clasicizante*, în raport cu literatura veche şi paşoptistă, ale ultimelor decenii, ținând seama fie de *trendul descendent* al acestei opinii, fie sesizând *abundența exagerărilor*.

Ritmul de înaintare este totuşi timid şi obstrucţionat de credinţa înrădăcinată că literatura veche învederează un domeniu teologic şi moral dominant şi care rămâne, deocamdată, neagreat la nivelul general al percepţiei exegetice.

El ajunge la concluzia că, între poezia veche şi Văcăreşti, „tradiţia cultă autohtonă se pierduse”[957].

Manolescu vede tradiţia poetică – precum Călinescu – începând şi sfârşindu-se la Costin şi Dosoftei, creând o distanţă temporală mai accentuată între *medieval* şi *modern*, considerând probabil *nesemnificativă* poezia (*propriu-zisă – versuri la stemă* sau alte *stihuri ocazionale*) secolului al XVIII-lea şi neluând-o în seamă nici măcar pe cea *imnică* pe care o semnalează E. Negrici în opera lui Antim sau poezia *Istoriei ieroglifice* – de asemenea adusă în atenţie de studiile literare (Manuela Tănăsescu, Dan Horia Mazilu).

Între primele decenii ale secolului al XVIII-lea şi ultimele decenii ale aceluiaşi secol, ni se pare greu de pierdut *o tradiţie literară cultă*.

Manolescu mai găseşte o urmă în faptul că, în prima jumătate a secolului al XX-lea, „poezia tradiţionalistă şi ortodoxistă îşi înfige rădăcinile în stratul gros al folclorului obiceiurilor”[958].

Mai exact, tradiţia ortodoxă şi bizantină s-a *pierdut*, nu are nicio continuitate în poezia cultă, şi cel mult s-a perpetuat într-un anumit tip de folclor, de unde s-au inspirat *gândiriştii*, în timp ce poezia cultă paşoptistă s-a născut *ex nihilo*, la contactul cu aerul cultural din Occident.

Vom vedea însă că tradiţia poeziei culte medievale nu se pierde nicăieri, ci se recuperează foarte normal şi în paşoptism şi în lirica eminesciană, chiar dacă, de la o epocă la alta, *se schimbă stilul*.

---

[957] Idem, p. 23, 84.
[958] Idem, p. 25.

În secolul al XVIII-lea, „se poate observa, cu destulă ușurință, dezvoltarea unor germeni viguroși de cultură românească în toate cele trei principate. Semnificativă este, în primul rând, înmulțirea tipăriturilor românești”[959].

Secolul este plin de cărturari și tipografi și „pe lângă aspectul pur cantitativ al răspândirii cărților tipărite în limba română, apare ca o consecință naturală și preocuparea constantă pentru îmbogățirea lexicului, pentru mlădierea limbii, pusă în situația de a deveni un mijloc de expresie literară, de a exprima o gamă din ce în ce mai largă de idei, cu din ce în ce mai multă precizie și nuanțare”[960].

Cărturarii sunt în cea mai mare parte clerici – preoți, monahi sau ierarhi –, care lucrează, ca și în trecut, la edificarea unei limbi literare și tot ei sunt agenți ai înnoirii, ai modificărilor lexicale în pas și în raport cu timpurile.

Ei introduc neologisme, acolo unde se simte nevoia, orientându-se nu atât spre slavonă și greacă, cât spre latină și limbile romanice[961].

Orientarea aceasta, precum și apelul la neologisme, data de pe vremea lui Dosoftei, Miron Costin, Antim sau Cantemir și nu reprezenta o inovație absolută. Ea se înscrie, mai degrabă, într-un proces firesc de evoluție a limbii și literaturii române.

Exagerările neologice de mai târziu ale unui Bolintineanu sau Heliade sau ale Școlii Ardelene țin de personalitățile autorilor respectivi, deși nu ne putem reprima constatarea că tentația de a deveni *creator de limbă* o nutriseră mai înainte Dosoftei și Cantemir și că ea nu e *un fenomen epuizat* în literatura română nici măcar după perioada romantică, încât putem spune că se înscrie – oricât de paradoxal – în *specificul românesc*.

„Dovada concludentă a preocupărilor pentru dezvolatrea limbii este și necesitatea, resimțită în epocă, a unor gramatici.

Dimitrie Eustatievici[962] justifică opera sa prin faptul că gramatica este indispensabilă pentru studiul retoricii, filozofiei și, mai ales, pentru traduceri (fapt care probează creșterea numărului lor), căci, spune el, *a toatei învățături începutul este grammatica*.

---

[959] Mircea Anghelescu, *Preromantismul românesc*, Ed. Minerva, București, 1971, p. 31.
[960] Idem, p. 31-32.
[961] *Cf.* Idem, p. 32.
[962] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Eustatievici.

Faptul că mai multe capitole speciale sunt dedicate prozodiei și versificației (*Pentru prozodie*, *Pentru stih*, *Pentru ritm*, *Pentru tehnologia prozodiei*), ca și în gramatica ulterioară a lui Macarie, nu se datorește probabil numai modelelor urmate, ci și faptul că se ajunge la conștiința necesității învățării unor reguli de versificare, că poezia, câtă și de ce calitate era, începe să fie simțită ca un fenomen literar cu individualitate distinctă și cu legi proprii”[963].

Nu numai că *începe să fie simțită*, ci *era simțită de mult* ca *un fenomen literar*, acum se stabilește numai traiectoria ei prozodică în matca unei noi configurații, trecându-se de la regulile metricii silabice și tonice, proprii tradiției bizantine și conservate în poezia (de-a dreptul *poezie*, fără niciun eufemism) troparelor și a cărților de cult (*Triod*, *Penticostar*, *Octoih*,etc.) la prozodia *modernă*, drum pe care îl deschiseseră, atât teoretic cât și practic, Dosoftei și Costin.

Românii, beneficiind de moștenirea bizantină, au *o dublă tradiție poetică*, pe care o preciza foarte bine Miron Costin în prefața poemului *Viiața lumii*: pe de-o parte tradiția și metrul clasic, al lui Homer și Vergiliu, pe de altă parte metrul bizantin, al marilor poeți imnografi ai literaturii bizantine, ca Roman Melodul, Mitrofan al Smirnei, Ioan Damaschin, Cosma de Maiuma și mulți alții.

Cărturarii noștri vechi au pendulat între cele două, sau, mai bine zis, le-au mixat într-un mod original.

Mircea Anghelescu, în studiul său asupra curentului preromantic, care, altfel, e foarte laborios și bine documentat, ca și Virgil Cândea și ca mai toată critica noastră literară din secolul trecut, mai ales cea din vremea opacă a socialismului – care impunea samavolnic ajungerea la concluziile unui *umanism*, *iluminism* și *raționalism* ce trebuiau să justifice, într-un final, evoluția istorică spre *ateism* și spre ideologia *omului nou* comunist –, interpreta orice apel la *educație* și *rațiune*, din textele secolului al XVIII-lea, ca o influență *iluministă*, ceea ce credem că este exagerat.

Intersectarea cu optica iluministă e aleatorie, pentru că cele două comandamente care presupun apelul la rațiunea stăpânitoare asupra patimilor și la învățătură și lectură, fără de care omul *se aseamănă dobitoacelor celor necuvântătoare*, se înscriu într-o neîntreruptă tradiție biblică și patristică.

---

[963] Mircea Anghelescu, *Preromantismul românesc*, p. 32-33.

Un exemplu este în *Sinopsisul* mitropolitului Iacob (Iași, 1757): *învățătura este asemenea cu florile cele mirositoare, care cu mirosul învățăturii tămăduiește toate ranele cele trupești*. [...] *și iarăși în ce chip depărtându-se soarele de crugul zilei să face întuneric, așa și învățătura fiind depărtată de ticălosul acela om să află la întunerecul necunoștinții și mai scurt este orb* [964]. Limbajul, ca și *filosofia*, nu diferă întru nimic de cel al secolului al XVII-lea sau al începutului de secol XVIII.

Faptul că *practica* n-a urmat întotdeauna aceste comandamente scripturale și că am traversat și vremuri de decadență (și literatura Bisericii e prima care le deplânge) este cu totul altceva.

Însă *Filocalia* începe cu *dezbaterea despre rațiune* a Sfântului Antonie cel Mare: „Oamenii se socotesc raționali. Însă pe nedrept, pentru că nu sunt raționali. Unii au învățat cuvintele și cărțile vechilor înțelepți.

Dar raționali sunt numai aceia care *au sufletul rațional*, pot să deosebească ce este binele și ce este răul, se feresc de cele rele și vătămătoare sufletului și toată grija o au spre cele bune și folositoare sufletului. [...] Omul cu adevărat rațional are o singură grijă: să asculte de Dumnezeul tuturor și să-I placă”[965].

Îndemnul la *rațiune*, așa cum este el interpretat în textele românești, nu are datele specifice *rațiunii iluministe*, decât, poate, doar în mod coincident.

Umanismul și *Iluminismul* au ajutat, probabil, la amplificarea acestui mesaj, dar nu ele l-au născut, așa după cum, în secolul al XVI-lea, curentele protestante *au grăbit* traducerea cărților sfinte în românește și introducerea limbii vernaculare în cult, dar n-au constituit *un mobil prim* și *fundamental*, ci mai degrabă *un pretext* și *un instrument*. De altfel, toată literatura veche este puternic amprentată de un caracter *reflexiv-contemplativ* exemplar.

Literatura românilor denotă conștiința *identității* și reflexe foarte puternice în virtutea acestei conștiințe *subterane*, care își imprimă caracterul aupra unor fapte de suprafață, fără să-l denumească.

---

[964] *Cf.* Idem, p. 35.

[965] *** *Filocalia*, vol I, ed. a II-a, tradusă din grecește de Pr. Stavr. Dr. Dumitru Stăniloae, Institutul de Arte Grafice „Dacia traiană” S. A., Sibiu, 1947, p. 3.

Nu există, în literatura noastră, o mișcare spre *alteritate* ca deposedare de orice fapt identitar, ci doar *deplasări*, *precizări* și *poziționări* în spațiul conștiinței de sine.

Părerea noastră este că mediul spiritual, ortodox-bizantin, a creat și creează atmosfera propice pentru *distanțări* și *reveniri* în interiorul unei *matrici* specifice, care oferă un sentiment profund de stabilitate și de confort interior, pe fundalul căruia se pot derula și furtuni.

Spiritul continuității îl remarcau și pașoptiștii și îl cităm pe Heliade:

„Eclezia posedă o bibliotecă a sa mare și prețioasă. Din străbunii noștri traduseră cărțile ei toate, fără niciun titlu, fără niciun salariu și, cum am zis, nu cerură de la noi nici a le fi recunoscători, căci nu-și lăsară nici numele în capul cărților. [...] însă adevărații noștri dascăli nici titlul acesta [de luminători ai națiunii] nu cutezară a și-l însuși și avem de la dânșii toate cărțile Ecleziei într-un eclectism din dialectele națiunii ce deveni limba unitară a Ecleziei, legământul ce unește pe românii din toate părțile.

În această limbă apoi vorbiră și scriseră Mironii, Urechii, Grecenii, Cantemirii, Văcăreștii-Ianache, Slătineni George, Clainii[966], Șincaii[967], Petri-Maiorii[968], Țichindelii[969], până la Veniamini și Grigorii, până la Beldimani [a se remarca faptul că nu se face nicio diferență între scriitori eclesiali și cei *laici*].

De la această limbă plecând, continuară înainte I. Văcărescul[970], G. Lazăr[971], Poteca[972], Asachi[973], Marcovicii, F. Aronii[974], Negruzzi[975], Alecsandri, Laureanții, Maioreșii[976], și toți scriitorii și poeții mai noi al căror nume le tăcem, pentru

---

[966] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Inocen%C5%A3iu_Micu-Klein.

[967] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_%C5%9Eincai.

[968] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Petru_Maior.

[969] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_%C5%A2ichindeal.

[970] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Ien%C4%83chi%C5%A3%C4%83_V%C4%83c%C4%83rescu.

[971] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_Laz%C4%83r.

[972] Eufrosin Poteca: http://ro.wikipedia.org/wiki/Eufrosin_Poteca.

[973] Gheorghe Asachi: http://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_Asachi.

[974] Florian Aaron: http://ro.wikipedia.org/wiki/Florian_Aaron.

[975] Constantin Negruzzi: http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Negruzzi.

[976] Titu Maiorescu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Titu_Maiorescu.

că, contimporani ai noştri fiind, sunt poate unii şi de faţă aci cu noi"[977].

E adevărat că ponderea traducerilor şi gustul pentru literatura clasică, fie antică, fie franceză, devin semnificative în secolul al XVIII-lea, dar sunt determinate tot de cărturarii eclesiali, cel mai adesea.

Ei formează o garanţie şi un filtru pentru *noua cultură*, şi probează receptivitatea şi deschiderea orizontului spiritual românesc, apt să asculte şi să asimileze şi alte *glasuri*, atâta timp cât politic şi social, *oikumenele* bizantin nu mai exista şi Ţările Române trebuia să se integreze spaţiului european.

Cu toată ameninţarea cenzurii abjecte, Mircea Anghelescu remarca destul de corect că „realităţi specifice şi aceleaşi tradiţii culturale impun o cale proprie iluminismului românesc, îngemănând principiul continuării tradiţiei cu preluarea ideilor iluminismului european într-o sinteză originală.

Într-adevăr, spre deosebire de Occident, unde iluminismul se caracterizează în primul rând prin *intenţia polemică* la adresa Bisericii, a tradiţiei religioase, opunându-i o interpretare naturalistă, raţionalistă a omului şi a naturii, la noi iluminismul nu se îndreaptă *direct* împotriva Bisericii...

Aceasta în primul rând pentru că o parte însemnată a intelectualilor timpului erau ei înşişi clerici sau de formaţie clericală, iar cei mai mulţi dintre laici fuseseră şi ei educaţi într-o tradiţie religioasă puternică, explicabilă prin aceea că ortodoxismul a însemnat forma de supravieţuire, la un moment dat [de fapt, cam întotdeauna, nu doar *la un moment dat*], a sentimentului naţional, la noi, ca şi la popoarele vecine din Balcani.

[...] …Nu o dată vehiculul noilor idei este chiar instrumentul de cult – cartea bisericească sau predica unor preoţi iubitori de cultură (Sava Popovici[978] din Răşinari, de pildă) [fapt care ne face să ne întrebăm cât de *noi* erau *ideile noi* şi dacă nu cumva ele erau interpretabile în sens tradiţional şi în asentimentul moralei tradiţionale, aşa încât să fie însuşite fără dificultăţi]. [...]

În acest sens este cunoscută figura *cărturarului iluminist* (subl. n.) care a fost episcopul Chesarie de Râmnic[979], cititor al

---

977 Ion Heliade Rădulescu, *Critica literară*, ediţie, prefaţă, note, glosar şi indice de Aurel Sasu, Ed. Minerva, Bucureşti, 1979, p. 302-303.

978 A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Sava_Popovici_Barcianu.

979 Idem: http://biserica.org/WhosWho/DTR/C/ChesarieDeRamnic.html.

gazetelor străine, al scriitorilor antici și al filozofilor francezi”[980].

Influența clasicismului și a filosofiei franceze este probată prin exemplul prefețelor lui Chesarie la *Minee* (cele 12 volume, câte unul pe fiecare lună), întrucât atât Chesarie, cât și succesorul său, episcopul Filaret, folosesc *Enciclopedia* franceză, pentru aceste prefețe, din care extrag mai ales informații despre istoria antică (începând cu *Mineiul* pe decembrie).

Aceste exemple ne dovedesc însă că nu adevărata ideologie iluministă pătrunde în cultura și în literatura română, ci acele ecouri care sunt asumabile gândirii conservatoare și care sunt considerate fertile pentru dezvolarea culturală.

Chesarie folosește cronografele bizantine pentru istoria veche și nu face decât să actulizeze anumite date și informații, acolo unde avea lacune istorice, din *Enciclopedia* franceză și din alte surse mai noi.

Altfel, aceste prefețe se încadrează perfect în tonul și în ritmica interioră a *filosofiei* medievale, cu binecunoscutele ei refrene (*memento mori* și *vanitas vanitatum*), dar și cu descrierile cu substrat simbolic:

O, veacuri, veacuri, ce învechești lucrurile și prefaci stările! Pravilă [datorie, regulă, poruncă] *veche dintâiu iaste dată în toată lumea ca să nască și să moară, ca să ia înceapere și sfârșit toată lumea. Stăpânul al tuturor n-au voit să fie niciun lucru stătătoriu...*[981], etc (mai mult din acest text vom reproduce puțin mai departe).

O, minunată lună a lui martie, plină de dulciața văzduhului, încuronată cu flori de bucurie, arătătoare de minuni, descoperitoare de taine dumnezeești!

Pre dânsa râmleanii cei neluminați [romanii păgâni] *o cinstiia cu ramuri și cu flori, iar strănepoții lor (din liniia cărora și noi ne tragem), după ce s-au luminat* [s-au încreștinat]*, i-au încununat zilele cu flori de pomenirile sfinților.*

Dar ce nedreptate! Limbile [neamurile păgâne] *ce întâiu până într-atâta nu te-au cinstit, de florile tale ceale duhovnicești s-au înpărtășit* [simbolic]*; iar strănepoții râmleanilor celor întâiu ai tăi cunoscători, de-abiia aceste flori duhovnicești le vedea, căci numai numele sfinților le știia.*

[980] Mircea Anghelescu, op. cit., p. 41.
[981] Prefața *Mineiului* pe ianuarie, Râmnic, 1779, în *Predoslovii*, antologie și cuvânt înainte de Tudor Nedelcea, Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1994, p. 116-117.

Veacul de acum înpreună cu altele și aciastă nedreptate de la români au râdicat, și toate florile sfinților, ce întru tine, ca întru un rai s-au sădit, iată întru aciastă carte pre înțeles s-au descoperit.

Poarta cărții iaste deșchisă: cine va vrea să intre să culeagă florile ceale duhovnicești, de a lor mireazmă să să înpărtășească și pre sfinți să-i slăvească [982].

Pentru începuturile poeziei în secolele XVIII-XIX, Mircea Anghelescu amintește câteva texte care au surse vechi medievale, retoric-religioase, în care se discern cu ușurință temele biblice recurente, ale morții și vanității lumii (așa-zisele *ecouri laicizante* mi se par superflue sau pur și simplu inexistente) sau vestitul *ubi sunt?*:

Văzut-au vulturi zburând
Sau prah către nori suind,
Pește în apă înotând
Ceva cărare lăsând?
Așa omul pătimește,
Pruncul nici n-apucă a crește,
Cel tânăr se vestejește,
Că pe toți moartea-i topește...
(*Jalnica Cântare la morți*)[983]

Mor și tarii împărați
Chiar craii cei minunați.
Unde-i acel lăudat
Alexandru împărat?
Unde-i Neron cel tiran?
Unde-i Dioclețian? [984]

Tema morții este esențială și permanent accesată și va deveni, de asemenea, o temă fundamentală a liricii eminesciene și a poeziei române moderne.

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea sunt remarcați poeții Alecu Văcărescu[985] și Ioan Cantacuzino.

Primul scrie o poezie în linie *anacreontică* cu, zice-se, influențe petrarchiste, iar lirica celuilalt ar sta sub semnul

---

[982] Prefața *Mineiului* pe martie, în *idem*, p. 128-129.
[983] *Cf.* Mircea Anghelescu, op. cit., p. 59.
[984] *Cf.* Idem, p. 60.
[985] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Alecu_V%C4%83c%C4%83rescu.

versurilor lui Young, din care a tradus (reveredul Edward Young[986], poet preromantic și autorul ciclului *Night Thoughts*[987]).

Societatea şi-a adaptat vestimentaţia la moda europeană şi poeţii şi-au schimbat *garderoba poeziei*.

Ceea ce nu presupune automat metamorfoza cugetului şi a mentalităţilor, al căror strat de adâncime se ştie că e foarte dificil de modificat şi că secole întregi sau chiar milenii nu pot înăbuşi acele viziuni sau perspective adânc înrădăcinate.

Subsanţa tematică şi ideatică a poeziei vechi nu se dizolvă în acidul prefacerilor sociale, ci se perpetuează într-un mod coerenet şi lesne de presupus, în forma noii lirici *preromantice* şi *romantice*.

O dovadă e reprodusă de Mircea Anghelescu, care devansează începuturile romantismului în literatura română, cu câteva decenii, stabilindu-i originile de la encomionul ierodiaconului Gherasim Putneanul, adresat lui Ștefan cel Mare (așa numitul *testament* al lui Ștefan), „ignorat până astăzi de istoria literaturii noastre, deși e vorba de un text care – alături de alte câteva, precum prefețele lui Chesarie Râmniceanu sau miscelaneele lui Gherasim Clipa[988] –, împinge începuturile meditației filosofice și ale prozei lirice preromantice românești cu cel puțin un sfert de secol înapoi, la sfârșitul secolului al XVIII-lea"[989].

Iar encomionul lui Gherasim are, pe deasupra, multe în comun cu *Viiața lumii*, a lui Miron Costin, și cu vechile teme ale literaturii medievale (mai ales predilectul motiv al *Psaltirei* și *Ecclesiastului*: *vanitas vanitatum*) ca să declarăm pierdută tradiția:

Toate faptele lui Ștefan sunt minunate, toate darurile lui covârșitoare. Dar, cu toate acestea, ce au rămas? Au numai un nume deșărt? Au numai o gândire de lucruri mari, dar care au fost și s-au trecut? Așa este că toate lucrurile lumii sunt deșarte, o umbră, un vis, o apă care curge și nu se poate opri, nici a să întoarce, și toate putrejunei supuse? Unde-i Chirus, groaza lumii? Unde-i Alexandru, care au răsturnat Persia?[990], etc.

---

[986] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Edward_Young.

[987] În engleză: *Gândurile nopții*.

[988] A se vedea: http://www.teologiromani.org/C/GherasimClipa.html.

[989] Mircea Anghelescu, *Mistificțiuni. Falsuri, farse, apocrife, pastișe, pseudonime și alte mistificații în literatură*, Ed. Compania, București, 2008, p. 57.

[990] *Cf.* Idem, p. 59.

Mihai Zamfir[991] preciza, încă din 1981, discutând, în contextul epocii pașoptiste, despre *poemul în proză* sau *meditațiile în proză*, începând de la Asachi, și despre *poezia înaltă* reprezentată de elegia lamartiniană (*meditația*), faptul că „ar fi greu de presupus o creațiune atât de egală cu ea însăși, izolată de orice formă anterioară.

Unul dintre elementele puse la contribuție nu putea fi decât proza *înaltă* a epocii anterioare, adică oratoria religioasă.

Vestigii ale frazei clasice, amintind figuri ce descind dintr-un îndepărtat *cursus* antic, se găsesc...în meditațiile noastre romantice.

În textele scrise imediat după 1830, ele nu ajungeau decât datorită tradiției dicursului din epoca imediat precedentă”[992].

Aici îi menționează pe Antim Ivireanul, care „se află la începutul unui glorios șir”[993], și pe Chesarie de Râmnic.

Zamfir citează, din prefața *Mineiului* pe ianuarie din 1779, un paragraf care „poate fi considerat o probă autentică de evoluție stilistică a prozei înalte [proza poetică] în secolul al XVIII-lea”[994]:

O veacuri, veacuri, ce învechești lucrurile și prefaci stările! Pravilă veche dintâi iaste dată în toată lumea ca să nască și să moară, ca să ia începere și sfârșit toate lucrările. Stăpânul al tuturor n-au voit să fie niciun loc stătătoriu [indestructibil, din cele empirice]. *Toate câte vezi și te minunezi, prin prefacere au că se duc la pierzare sau la oareșicare schimbare.*

Vezi acel soare lipsește [câteodată, nu e vizibil pe cer], *luna pătimește și scade, stelele cad; pogoară-te de la cele din ceriu și te uită la aier: acesta se preface în tot ceasul și vine de se face vânt nor și ploaie; pogoară-te la ape: dintr-acele mari gârle ce le numim noi pururea curgătoare, unele cu totul s-au uscat, altele au schimbat mătcile și drumurile; însuși ochianul* [oceanul], *lucrul firii cel mare și tainic, aci de furtuni se înalță, aci se smerește, și când lipsesc furtunile, nu lipsesc de la dânsul vărsările și cele înapoi curgeri* [fluxul și refluxul]; *crește și se micșorează în toate zilele pe alocurea, încât poate*

---

[991] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihai_Zamfir.

[992] Mihai Zamfir, *Poemul românesc în proză*, ediția a II-a, Ed. Atlas, București, 2000, p. 69.

[993] Ibidem.

[994] Ibidem.

cineva și să hotărască cum că iaste odată să se usuce și să se aducă întru neființă totul [995].

Între paranteze fie spus, această *readucere la neființă a totului*, dacă o vom căuta și o vom găsi și în alte astfel de meditații religioase, reprezintă încă o dovadă că tema sinonimă din opera lui Eminescu este o coerență tradițională și nu un import filosofic.

Mihai Zamfir apreciază că astfel de formule vor fi reproduse în *meditațiile romantice* prepașoptiste și pașoptiste și că „tiparul stilistic este... ușor de recunoscut", deși, ca un compromis făcut ideologiei și cenzurii comuniste (după cum ne avertizează autorul, în 2000 a reeditat cartea sa din 1981, fără modificări), afirmă că reproducerea va fi „caricaturală" și că „suflul ei nu va mai fi religios".

Aprecierea ni se pare exagerată și circumstanțială, cu atât mai mult cu cât el însuși citează fragmente din Asache și Gusti, care nu sunt nici pe departe caricaturale și nici lipsite de suflu religios:

Zile fugătoare! Ani repezi! Cu nerăbdare așteptăm începutul anului, înturnarea primăverei înflorite și, iată, suspinăm: anul, primăvara au trecut! Cele ce până a nu veni numărăm lună, an – după ce au trecut le numim minute.

Copilul cere timpul juniei, junele oftează după vârsta bărbăției; prea iute vine timpul, repede ajunge vârsta, și nu târziu cu întristare aruncăm ochii în trecut ca într-un vis [alt motiv eminescian, al *vieții ca vis*, prezervat de secole în cultura română].

Astă stăruință a muritorilor este nemărginită, deși cursul oamenilor este mărginit. Despre lucrările și giucăriile lor s-ar cuveni a giudeca că nu-i moarte pe lume. Vedem trecând din viață verguri, juni și bătrâni.

Ni se pare că numai aceie, iar nu și cii rămași sunt muritori, ca ostașul carile văzând spre dreapta și spre stânga căzuți companionii săi cântă viers de biruință ca cum numai el ar fi câștigat faima triumfului (Gh. Asachi, *Meditație*, *Albina românească* XVI [1844], n. 1, 2, ian., p. 1-2).

Am trecut prin mijlocul țintirimului și era de tot pustiu, m-am oprit puțin lângă un mormânt și m-am simțit pătruns de o adâncă cugetare. Eram pe lume și față-n față cu nimicnicia lumii. Eram singur și toate acele ce mă încongiura sta nemișcate și mute. Lumina cea slabă a zilei de abie străbătusă

[995] *Cf.* Idem, p. 70.

în acest deșert al odihnei și lucoarea [termen arhaic, specific lui Dosoftei] *sa cea albindă, furișată de printre nori, luneca de pe o cruce pe o piatră, pe o movilă goală de mormânt.*

Aura dimineții cea răcoroasă se legăna pe deasupra acestor lăcașuri pașnice și peste simbolurile cele religioase îngânând un murmur misterios (D. Gusti[996], *Sâmbăta moșilor*, *Albina românească*, XIX, [1847], nr. 38, 15 mai, p. 149-150).[997]

De altfel, Nicolae Manolescu descoperă o continuitate între *cântecul popular* sau cântecele de lume şi perpetuarea temelor specifice acestora până în poezia modernă, la Eminescu, Arghezi, Ion Barbu, Nichita Stănescu – deşi este evident că între cele două formule poetice nu există decât *o apropiere de atmosferă* şi *de interes* faţă de o anumită situaţie existenţială, iar nu *o tradiţie poetică structurală*, strictă.

Dar nu reuşeşte să descopere niciun fel de continuitate între Dosoftei sau Costin, între tradiția veche şi lirica română *modernă*.

El urmăreşte, de fapt, parcursul iniţiat de Lovinescu şi Călinescu – pentru cel din urmă, „pilda lui Costin şi a lui Dosoftei n-a făcut şcoală"[998] şi singura influenţă *literară* a psalmilor lui Dosoftei constă în integrarea unora dintre ei în folclor sub formă de colinde. Nemaivorbind de tipăriturile lui Coresi, inclusiv *Psaltirea*, care, în opinia sa, „au o valoare estetică nulă"[999].

Cum anume *tema erotică*, *versul argotic* sau *cântecul de mahala* pot avea *estetică* şi *tradiţie*, iar *religiosul* niciodată?

Am impresia că s-a trasat cumva direcţia unei cariere critice impresioniste, bazate pe *sentimentul* că teologicul şi mai ales *teologicul ortodox*, ca să îl parafrazez pe Noica, (*teologie* care *se bucura* de un dispreţ total, din partea intelectualităţii, la începutul secolului al XX-lea, până când, pe la jumătatea secolului, a ajuns şi la noi vestea despre catolicii şi Occidentul care au început să-şi revizuiască fundamental atitudinea faţă de mult hulitul, până atunci, Imperiu Bizantin şi moştenirea lui literară ortodoxă) nu are în niciun fel capacitatea de a genera şi motiva acte de cultură şi literatură: „Ceea ce, dintr-un explicabil bovarism, istoricii au numit până acum *literatură*

---

[996] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Gusti.

[997] Mihai Zamfir, *Poemul românesc în proză*, p. 62-63.

[998] G. Călinescu, *Istoria...*, op. cit., p. 49.

[999] Idem, p. 8.

religioasă, nu are nicio legătură cu *creaţiunea*, oricât de minimă...”[1000.]

De ce *literatura religioasă* nu poate să aibă *tradiţie* şi *continuitate*, dacă *argoticul* reuşeşte această performanţă?

Cu atât mai mult cu cât sfera acestui *religios* cuprinde *cam tot* ce înţelegem prin *spiritualitate* şi *cultură* în istoria noastră veche şi acoperă *destul de mult* din istoria modernă şi contemporană – trebuie să avem în vedere, aşa cum avertiza Matei Călinescu, faptul că „mulţi autori dintre cei mai importanţi, numiţi *moderni*, sunt de neînţeles în afara tradiţiei iudeo-creştine, pe care continuă să o reprezinte, indiferent cât de deviant”[1001].

Dan Horia Mazilu respingea categoric *opţiunea folclorizantă* aplicată pe spaţii largi ca alternativă poeziei româneşti medievale:

„Mi se par cel puţin lipsite de temei şi evident neinteresate de realitatea concretă a *întregii* producţii literare româneşti, acele încercări exegetice care, căutând să stabilească începuturile poeziei culte românești, nu admit să coboare (şi asta în ultimul timp), în fixarea limitei de început a fenomenului, sub secolul al XVIII-lea (cu greutate mare este uneori admisă şi a doua jumătate a veacului al XVII-lea). Mă îndoiesc că propusa compensaţie folclorică, reprezentată – se zice – printr-o literatură bogată şi diversă, funcţionează exemplar pe spaţiul subordonat al unui întreg gen”[1002].

Mazilu făcea aceste precizări pentru că s-a încercat *naşterea* poeziei religioase culte din folclor şi...înecarea ei înapoi în folclor. Însă, folclorul s-a născut prin imitarea unei experienţe culte şi nu invers.

Discuţia aceasta puteam să o susținem mai devreme, în capitolele despre Dosoftei sau Miron Costin, dar am preferat să avem mai întâi o panoramă semnificativă asupra poeziei *vechi*, pentru a înţelege mai bine termenii acestei dezbateri.

Chiar dacă poeţii prepaşoptişti scriau poezii *de lume* (dar unii compuneau şi imne religioase sau chiar, ca Vasile Pogor[1003], poeme vaste despre vedeniile schimnicilor), nu înseamnă că nu citiseră *Psalmii* lui Dosoftei, aşa după cum,

---

[1000] Idem, p. 9.
[1001] Matei Călinescu, op. cit., p. 63.
[1002] Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, op. cit., p. 8.
[1003] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Pogor.

dacă Miron Radu Paraschivescu[1004] nu scrie ca Eminescu, nu înseamnă că nu l-a citit.

De asemenea, dacă poeţii Văcăreşti scriu „la un secol şi mai bine după Dosoftei şi Costin"[1005] (ceea ce nu reprezintă totuşi o prăpastie istorică), acest lucru ne poate conduce la concluzia relaxării climatului ascetic, la nivelul societăţii, în materie de ceea ce poate fi scris şi exprimat – deşi ştim foarte bine că Alexandrescu, Eminescu, Nicolae Filimon[1006] şi alţii (după Văcăreşti), acuză degradarea moralei, în descendenţa lui Miron Costin, şi *moliciunile* (termenul le aparţine și este preluat din sfera Eclesiei) în care trăiesc contemporanii şi îndepărtarea de practica ascetică tradiţională – dar nu ne lasă, însă, a concepe distanţa de la Dosoftei-Costin până la prepaşoptişti şi paşoptişti ca o sincopă în plan poetic.

Manolescu afirmă, extinzând opinia lui Dimaras despre literatura neogreacă la realitatea românească: „în sânul *moliciunii*, pe malurile Dâmboviţei şi ale Bahluiului, s-a născut şi poezia românească a epocii moderne"[1007]. Însă, *moliciunea* aceasta este *parţială*, nu e *totală*.

Putem vorbi de *începutul* liricii moderne, deşi, în acelaşi timp, epoca poate fi socotită şi ca o perioadă de tranziţie, atâta timp cât discutăm de o poezie, cea neoanacreontică, care – după cum Manolescu sesizează – are caracter *medieval-feudal* şi puternic *popular*, fiind destinată nu *publicării în volume* şi *prezervării* ei în biblioteci (autorii înșiși nu le consideră publicabile), ci *declamării* ei, însoţite de lăutari şi acorduri din scripcă, sub ferestrele veneratei.

E *poezia populară* sau *folclorul* boierilor, cu singura diferenţă că avem şi numele autorului, în comparaţie cu creaţia populară orală.

Mai degeabă putem considera perioada prepaşoptistă ca una în care coexistă poezia de tip anacreontic, *trubaduristică* (apropierea de spiritul trubadurilor şi de cel al liricii arabe o face tot Manolescu şi are dreptate) şi poezia care nu face decât să continue temele binecunoscute ale literaturii române vechi: versificarea unor pasaje din viaţa Mântuitorului (Vasile Aaron) sau din vieţile Sfinţilor (Vasile Pogor), zbuciumul şi deşertăciunea vieţii, critica moravurilor, frumuseţea peisajelor

---

1004 A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Miron_Radu_Paraschivescu.

1005 Nicolae Manolescu, op. cit., p. 25.

1006 A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Filimon.

1007 Nicolae Manolescu, *Începuturile literaturii artistice. Prima poezie lirică*, Ed. Gramar, Bucureşti, 2007, p. 9.

naturale şi cosmice, etc., alături de care apare şi o poezie de dragoste care nu e blamabilă, care laudă iubirea manifestată în cercul conjugal sau care aspiră la conjugalitate.

În legătură cu poezia inspirată de Anacreon, s-a remarcat faptul că acest tip de manifestare poetică „nu mai existase în Europa din secolul XII.

Iat-o reînviată în mediul românesc de la 1800, sub chipul unui *cavalerism oriental*…”[1008.]

Europa (apuseană) secolului XII era cea a despărţirii religioase (1054) de Imperiul Roman de Răsărit, a separării de Ortodoxie.

În secolele XVIII-XIX, aceeaşi distanţare, la nivel de morală socială numai, de aceeaşi Ortodoxie, provoacă acelaşi tip de poezie.

Dar e de remarcat că, mai înaintea românilor, grecii fanarioţi sunt cei care se occidentalizează şi se depărtează de spiritul religios al tradiţiei lor (să fie şi acesta un motiv pentru care Eminescu i-a detestat?) – ei, care veneau din inima fostului Imperiu ortodox (mă refer la Constantinopol), acum *otomanizat* în mare măsură.

Poezia neoanacreontică este o lirică aparţinând unor poeţi care „veneau, ca şi trubadurii, după o epocă de dogmatism religios, cunoscând o eliberare similară”[1009].

Nu e interesant că momentele de *permisivitate* religioasă produc manifestări artistice similare, la o distanţă de aproape 700 de ani? Nu e însă la fel de interesant că societăţile în care se nasc simt apoi nevoia să le reprime *libertatea*?

Nici lirica truverilor nu are o continuitate propriu-zisă în poezia clasică şi modernă, franceză şi europeană, deşi ceva prelungiri în mentalitatea renascentistă se pot, până la urmă, contoriza.

E un anumit tip de poezie, care are o doză de farmec şi sensibilitate. A atras atenţia prin ineditul absolut şi picant al unor detalii sentimentalist-erotice, o noutate în poezia românească *cultă*.

Însă nu poate fi considerată ca debutul unei noi mentalităţi şi a unui nou spirit poetic, greco/fanariot-levantin combinat cu emancipare occidentală, în stare să dea tonul şi să amprenteze esenţial lirica românească ulterioară – vom vedea

---

1008 Idem, p. 10.
1009 Idem, p. 9-10.

că Ion Barbu[1010] o desconsideră, cu toate că e autorul unui ciclu aşa-zis *balcanic*.

Mai întâi de toate pentru că nu are o tradiţie cultă – şi nicio continuitate imediată – şi este un fenomen gregar în esenţă, o exprimare *trendy* şi o *reproducere* a poeziei neogreceşti la modă, cu „versurile sale făcute spre a fascina pe femeile din Fanar”[1011], inspirate, la rândul lor, din „*mica poezie* franceză din secolul XVIII, cu parfumul ei lasciv de budoar.

Aceasta pătrunsese la noi şi direct şi constituie una din cauzele relativului *prost gust* al epocii. Din exemplul de mai sus se vede că Apusul a fost şi *corupător*, nu doar *stimulator*, după cum Răsăritul a reprezentat nu pur şi simplu *un model de imobilism*, ci şi *un focar însemnat* al unora din noile idei”[1012].

Era prima noastră poezie *laică*? În primul rând, de la Simion Dediulovici până la Dimitrie Cantemir avem o mulţime de *laici* (sau *mireni*) care concep o poezie *religioasă*, ca teme şi viziune.

În al doilea rând, Dan Horia Mazilu trage, din anumite informaţii, concluzia existenţei unei *poezii culte laice* în evul mediu, dar care are alte coordonate decât cea de mai târziu, numită *neoanacreontică*: „Va fi existat la noi [în secolele XV-XVI] şi o poezie cultă de predominanţă laică (la dimensiunile pe care le putea achiziţiona atunci *laicul*)? Probabil, deşi manuscrisele nu au conservat prea multe dovezi. Această poezie, preofesată de menestreli veniţi de aiurea şi de autohtoni, trebuie să fi închipuit o *epică de curte* brodată în jurul faptelor combatante. Din mediul acestor profesionişti (cu locul lor – ne spune Nicolae Costin – în ceremonialurile aulice: «Vedem şi până astăzi, la mesele domnului, cântând lăutarii cântecele domnilor trecuţi cu nume bun, iar cu ocară celor răi şi cumpliţi») provine cu siguranţă acel *Cântec al lui Ştefan Vodă*, compus probabil în slavonă, care a circulat întâi la noi şi a trecut apoi la vecinii de la nord şi est [...].

Este de crezut că vor mai fi existat şi alte asemenea alcătuiri poetice. Unele surprize pot să se afle încă prin marile sbornice, la noi sau prin alte locuri”[1013].

[1010] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dan_Barbilian.

[1011] C. Th. Dimaras, *Istoria literaturii neogreceşti*, apud. Nicolae Manolescu, *Începuturile literaturii artistice. Prima poezie lirică*, op. cit., p. 8.

[1012] Nicolae Manolescu, *Începuturile literaturii artistice. Prima poezie lirică*, op. cit., p. 8.

[1013] Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, op. cit., p. 9. A se vedea şi p. 134-137.

Remarcăm – în tradiţia semnalată de Mazilu – şi existenţa, în acelaşi secol XVIII şi în aceeaşi epocă fanariotă în care descoperim poezia ucenicilor lui Anacreon, a *cronicilor rimate*, un gen care „devenise pasiunea secolului al XVIII-lea. [...]

Ele sunt *literatură* şi nu *o literatură minoră*, exponentă a mentalităţii păturilor intermediare. Ele constituie însăşi literatura reprezentativă a secolului al XVIII-lea românesc”[1014].

De asemenea, ele aparţin acelui curent „care e imanent spiritualităţii noastre şi nu este rodul unei înrâuriri sau al vreunui transplant”[1015] ideologic-artistic.

„Aceste texte” – consideră şi Mazilu –, „care i-au plăcut, totuşi, lui G. Călinescu, se adună, cred, în cea mai importantă specie a literaturii române din secolul al XVIII”[1016].

Întrebarea care urmează logic este: de ce punem atât de mult accentul pe *neoanacreontici*? Ca să vedem dacă descind din vreo tradiţie (şi care anume) şi, mai ales, dacă vreo tradiţie descinde din ei.

Pe de altă parte, nu toţi *prepaşoptiştii* sunt şi *anacreontici* sau nu toate producţiile lor se integrează în această categorie. Însă cred că am vorbit deja prea mult în marginea textelor şi a venit timpul să ne apropiem şi de conţinutul lor.

Ienăchiţă Văcărescu este autorul unei gramatici şi al celebrului testament literar: *Urmaşilor mei Văcăreşti! / Las vouă moştenire: / Creşterea limbii româneşti / Ş-a patriei cinstire*. Pentru el, poezia înseamnă *cugete frumoase, cu poetice faceri* (*Şi ce voiesc cum poci s-arăt? Am glas? Muză, grăieşte*).

Gramatica e subiect de poezie pentru Ienăchiţă, însă ceea ce ne-a atras nouă atenţia este că aceste versuri se încadrează perfect în logica şi în metrica *versurilor la stemă* ori a scurtelor poezii cu rol de prolog sau de epilog din literatura medievală (chiar şi limba are accente arhaice, tipice modelului vechi):

Gramatica e meşteşug ce-arat-alcătuire,
Şi toţi printr-însa pot afla verice povăţuire.
S-a scrie încă într-ales cu reguli arătate,
Pă toţi învaţă d-a le şti fără greşeală toate.

[1014] Eugen Negrici, *Poezia medievală în limba română*, op. cit., p. 169-170.
[1015] Idem, p. 170.
[1016] Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, op. cit., p. 172.

Şi versuri înmeşteşugite arată d-a să face,
Siliţi-vă a o-nvăţa sau faceţi cum vă place.

Ca ritm şi logică poetică, versurile lui Ienăchiţă nu se deosebesc esenţial de cele ale lui Miron Costin sau Antim Ivireanul:

Neamul ţării Moldovei de unde să trăgănează?
Din ţărâi Râmului, tot omul să creadză
Traian întâiu, împăratul, supuindu pre dahii,
Dragoş apoi în moldoveni premenindu pre vlahi.

Martor este Troianul, şanţul în ţara noastră
Şi Turnul Severinul, munteni, în ţara voastră.
(*Stihuri de descălecatul ţărâi*) [1017]

Precum cei streini doresc moşiia să-şi vază
Când sunt într-altă ţară, de nu pot să şază
Şi ca cei ce-s pre mare, bătuţi de furtună
Şi roagă pe Dumnezău de linişte bună,
Aşa şi tipograful de-a cărţii sfârşire
Laudă neîncetată dă şi mulţemire.
(la finalul *Evangheliarului* românesc de la 1697) [1018]

Patru sunt râuri den Raiu ce cură
Precum grăiaşte Sfânta Scriptură.
Patru Evanghelii den ceriu ne tună
Şi la credinţă pre toţi ne adună.
Patru sunt semne tot îndoite
Şi ale ţării foarte slăvite,
Cu care semne să-ncoronează
Domnul Constandin, tot omul <să> crează….
(versuri la stemă, *Noul Testament*, 1703)[1019]

În mod cert, primul Văcărescu cunoştea şi urma modele poetice medievale. Poate nu întotdeauna, dar este o certitudine că nu îi erau necunoscute.

Chiar modul, devenit tradiţional, de a combina versurile, în felul acesta acesta,

---

[1017] Miron Costin, *Opere*, vol. I, op. cit., p. 5.
[1018] Antim Ivireanul, *Opere*, op. cit., p. XII.
[1019] *Cf.* Gabriel Ştrempel, *Antim Ivireanul*, op. cit., p. 129-130.

Şi omul, fără de greaţă,
Iese-n treabă demineaţă,
De lucrează pănă-n sară,
Zî de iarnă şi de vară. /.../
Preste luciu de genune
Trec corăbii cu minune.
Acolo le vine toană
De fac chiţii gioc şi goană.
(Ps. 103, 95-98, 109-112)

se regăseşte în lirica prepaşoptistă la Ienăchiţă Văcărescu, Vasile Aaron, Ioan Barac[1020], Barbu Paris Mumuleanu[1021], Iancu Văcărescu[1022].

E un element care poate părea *periferic* sau *nesemnificativ*, dar este o evidenţă capabilă să ne semnaleze *tradiţia*, chiar dacă deviată ca intenţie tematică.

Cu Ienăchiţă Văcărescu începe şi sarabanda erotismului liric în literatura română cultă (*lirică erotică*, anonimă, a existat şi în evul mediu[1023], doar că e prea puţin reuşită şi stârneşte un interes minim – catalogată drept „cântece curveşti şi drăceşti" de autori precum Mihail Moxa[1024] sau de Gheorghe Radovici, tipograful *Catavasierului* tradus de Antim şi propus ca *poezie* şi *cântare recomandată*).

Numai că Ienăchiţă se păstrează, cel mai adesea, în limitele poetice ale unui amor graţios, suav. Mai mult o sugestie volatilă a unei suferinţe amoroase, lipsită de *ohtături* apăsate şi de detaliile operaţiilor pe cord deschis, pe care alţii se vor întrece să le ofere cu excesiv simţ dramatic.

Şi, anticipând, pot spune că, dacă această poezie este prima noastră lirică *modernă*, atunci ea nu e aproape deloc *ermetică* şi *simbolică*, dar este, în schimb, dezabuzant de realist-descriptivă şi insistent de *retorică* – dar o *retorică suprasaturată* de interogaţii şi repetiţii, a solicitudinii în avalanşe.

Lirica erotică înseamnă altceva decât *cugete frumoase, cu poetice faceri* şi vine dintr-o altă sursă decât cea tradiţional românească, respectiv de la Anacreon prin Hristopoulos, Sakelarios, Vilaras sau Psalidas.

[1020] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Barac.
[1021] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Barbu_Paris_Mumuleanu.
[1022] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Iancu_V%C4%83c%C4%83rescu.
[1023] Vezi Dan Horia Mazilu, *Recitind...*, vol. II, p. 128-134.
[1024] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihail_Moxa.

Dar, dacă nu are o tradiţie directă, o oarecare practică – şi mă gândesc la „cântările curveşti de iubire” acuzate de Mihail Moxa (monah la Mănăstirea Bistriţa din Oltenia) pe la 1620 – tot are în societatea românească.

Vom vedea că Eminescu, versificând instrucțiunile ascetice ale lui Nicodim Aghioritul[1025], o numeşte *cântare dulce, veche,* care *te-nchină dezmierdării* şi *inima-ţi bărbată devine de muiere*, pentru care, recomandarea este: *o taie chiar cu sila de la a ta ureche*.

Primul nostru poet care se aventurează să compună în româneşte versuri de dor are mai întâi o pudoare *simbolistă* vizavi de sentimentul în sine:

Într-o grădină,
Lâng-o tulpină,
Zării o floare ca o lumină.

S-o tai, să strică!
S-o las, mi-e frică
Că vine altul şi mi-o rădică.

Alegoria se poate ilumina totuşi printr-o sugestie subtilă:

Tu eşti puişor canar!
Nu te hrăneşti cu zahar,
Nici măcar cu cânepioară,
Ci hrăpeşti o inimioară
Ce-ai făcut-o jertfă ţie!
Ce-ai cu ea de gând nu ştie!!

Sau:

Într-un copaci zarifior,
Un şoim prin în lăţişor
Strigă amar ciripind,
Norocul său blestemând.

Multe păsări am vânat,
Şi-mi zicea şoim minunat;
Iar aici laţ fiind întins,
Cum am dat, pe loc m-am prins!

[1025] Idem: http://ro.orthodoxwiki.org/Nicodim_Aghioritul.

De inimă, nu de cap!
N-am nădejde să mai scap.

Grădina, floarea sau pasărea întreţin un substrat paradisiac, dincolo de nefericirea sau jalea care pot să tulbure acest paradis.

Sursa imagologică poate fi socotită creştină, deşi putem remarca această trăsătură şi în lirica truveră sau arabă. Doar că, în ciuda asemănărilor, nu le putem cataloga pe ultimele două drept *surse* propriu-zise ale poeziei noastre preromantice.

Părăsind însă acest fel de poezie, care nu iese din lanţurile simbolismului şi ale unui anumit tip de psihologism al dragostei, care construieşte un habitat izolat, un spaţiul al amorului sau al inimii zdrobite, Ienăchiţă Văcărescu este şi poetul care pune început versurilor înfăţişând sentimente denudate şi sângerânde:

Zilele ce oi fi viu
vrednic aş vrea ca să fiu,
Oftând, ca să te slăvesc,
dar cum poci să îndrăznesc?

Iscusit aş trebui
să fiu, să poci zugrăvi
Chipul tău care dă rază
soarelui, şi-l luminează.

Oi putea oare vreodată,
păn' nu merg pe lume-ailaltă,
Măcar pe scurt să-ţi vorbesc,
să vezi cum mă chinuiesc?

Oftările-mi sărcinează
pieptul, viaţa-mi scurtează,
Răpaus, viaţ-oi avea
numai Stixul când o vrea.

Numai că, tocmai acum, când credeam că ne-am despărţit definitiv de literatura *veche*, intervine un paradox naşteptat şi care se va prelungi şi în poezia şi literatura proletcultistă.

În poezia de mai sus există câteva versuri *ciudate*, pe care numai o lectură superficială le poate asimila fără probleme liricii erotice. Şi aici vom lărgi puţin discuţia la mai mulţi poeţi ai acestei epoci.

Chipul tău care dă rază / soarelui, şi-l luminează reprezintă o parafrază din *Psaltirea* în versuri a lui Dosoftei: *Văz că-i făcut ceriul de mânule Tale, / Cu toată podoaba, şi-i pornit cu cale. / Ai tocmit şi luna să crească, să scază,* ***/ Să-ş ia de la soare lucoare din rază****. / Stele luminate ce lucesc pre noapte, / De dau cuviinţă, Tu le-ai urzit toate* (Ps. 8) [1026].

Imagistica este de sorginte biblică, iar expresia poetică îi aparţine în mod cert lui Dosoftei şi o putem regăsi şi în alte părţi: *De la Tine zua luminează, / Şi noaptea cu stelele dă rază* (Ps. 73)[1027], etc., etc.

Numai că sensul de mişcare al *razei*, originea şi traiectoria sa se modifică. Nu luna îşi ia raza de la soare sau noaptea de la stele şi toate de la Dumnezeu, ci soarele este iluminat de chipul iubitei.

Elemente care ţineau în mod tradiţional de manifestarea religioasă îşi schimbă sensul, urmărind *ca să te slăvesc*, nu *pe Dumnezeu*, ci *pe femeie*.

În această epocă de relaxare dogmatică şi morală, de *eliberare*, poezia aceasta *pre-modernistă* nu diferea, ca atitudine, de arta renascentistă, care îşi permitea să imortalizeze chipurile iubitelor sau ale altor personaje dragi (adesea era vorba şi de autoportrete) în tablouri care erau menite să înfăţişeze persoane sfinte.

În lipsă de inspiraţie, recurgi la ce poţi avea la dispoziţie, iar poezia neoanacreontică în limba română avea ca model nişte versuri neogreceşti, poezie clasică şi o tradiţie religioasă pe teren lingvistic şi poetic autohton.

La acelaşi artificiu vor recurge, fără mustrări de conştiinţă, *cântăreţii* epocii comuniste, când, peste noapte, se vor trezi că trebuie să compună *imnuri de laudă* partidului şi conducătorului[1028].

Encomionul şi poezia religioasă devin modele *acceptabile* atunci când, fie femeia iubită, fie *iubitul conducător*, trebuie asiguraţi de dragostea şi de stima nemuritoare a *poeţilor*.

[1026] Dosoftei, *Opere 1 (versuri)*, op. cit., p. 23.
[1027] Idem, p. 167.
[1028] A se vedea: Eugen Negrici, *Poezia unei religii politice*, Ed. PRO, Bucureşti, 1995 şi, de acelaşi autor, *Literatura română sub comunism. Poezia*, vol I, Ed. PRO, 2006.

De altfel, „strategia reutilizării imaginarului, arhetipurilor, limbajului, ceremonialului creştin *interzis* ori doar *refulat* este comună – susţine Jean Sironneau[1029] – tuturor religiilor politice europene, moderne”[1030].

De prisos să facem precizarea că nu s-a cerut şi nu s-a dat vreun acord de undeva pentru acest *împrumut*, pentru acest *subtil* furt intelectual, petrecut în dauna avutului spiritual religios şi a imaginii religiei ortodoxe, care se trezeşte acum terfelită pentru că a oferit un *model* [1031].

Cuvântul *a oferit* nu este însă tocmai cel care trebuie…, iar *importatorii* erau magnificii denigratori ai doctrinei şi ai moralei religioase.

Odată procedeul brevetat, după Ienăchiţă Văcărescu reproducerea imaginii cu pricina capătă ambitus.

Alecu Văcărescu reia aproximativ identic versurile tatălui său: *Chipul tău e ce dă rază / Soarelui şi luminează.* Costache Conachi exersează şi el pe aceeaşi partitură: *Cu a feţăi tale rază / Soarele s-asămenează* (*Nume*).

Sau: *La obrazul ce fireşte / Cer cu stele-nchipuieşte / Urmează să să robească / Orice fire omenească, / Căci ochii ce săgetează / Ca luceferii cu rază…* (*Nume*).

Mai târziu, deplângând moartea iubitei sale, Alecsandri recurge și el la acest procedeu, la această portretizare hiperbolică și cosmică, anulând însă tendința idolatră și recontextualizând-o religios:

Și cât vei fi departe, ca mine te gândește / Că tu ești a mea viață, că soarta ne iubește, / Că cerul ne păstrează ferice viitor. // Gândește /.../ Că orice fericire, că orice dulce bine / Din ochii tăi de rază, îmi vine de la tine, / Precum lumina vine din cerul înălțat. (*Despărțirea*).

[1029] O carte a sa în română: http://www.esotera.ro/carte-milenarisme-si-religii-moderne-1473.html.

[1030] *Cf.* Ioana Bot, *„Mihai Eminescu, poet național român” – istoria și anatomia unui mit cultural*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2001, p. 65.

[1031] O altă mostră de uzurpre a gândirii religioase este şi aceea pe care o acuză Eugen Negrici: „Grandioasa moştenire culturlă iudeo-creştină a înrâurit arii întinse ale civilizaţiei europene şi americane, dând un anume chip mitic speranţelor, angoaselor, visurilor noastre. […]
Ne imaginăm astfel lucrurile şi pentru că ne-am bucurat – ca să spunem aşa – din copilărie de complicitatea formatoare a religiei: gândim epocile importante literare ca pe *vârste de aur* – epoci ale patriarhilor –, îl vedem pe Maiorescu ca pe *aducătorul tablelor legii*, pe Iorga ca pe *omul providenţial* al culturii române, aducem ofrande anuale câtorva sfinţi ai literaturii, în frunte cu *Sfântul Eminescu*”. (*Iluziile literaturii române*, op. cit., p. 19.) E de vină însă *gândirea religioasă sau constructul culturalist* care pastişează după toane?

Nu este însă acesta singurul exemplu – în epoca prepaşoptistă – de prelucrare a unor expresii şi sintagme religioase, de *reconvertire* a tradiţiei – deşi, în sens strict stilistic, putem socoti acest fenomen în beneficiul recunoaşterii unei tradiţii poetice şi a *valorificării* poeziei culte medievale.

Alecu Văcărescu scrie *La obrazul ce mă-nchin*: *Nu-i găsesc niciun cusur / pă razile lui mă jur. /.../ Aşa lui m-am închinat / de când l-am întâmpinat!*

Sau: *Oglinda când ţi-ar arăta / Întreagă frumuseţea ta, / Atunci şi tu, ca mine, / Te-ai închina la tine. // N-ar fi mijloc să te priveşti / Asemenea după cum eşti / Şi idolatrie / Să nu-ţi aduci tu ţie*.

Poetul pretinde iubitei să nu aibă încredere în oglinda mincinoasă, ci în ochii lui: *Crede-i săracii când îţi spun / Că numai ţie să supun / Şi că le eşti din fire / A lor dumnezeire*.

„Adorata" întrece toată lumea în frumuseţe (*Singură eşti numai una, / Care ai luat cununa / Darurilor de la fire / Mai pă sus dă omenire! – Cât e ziua de frumoasă*), iar poetul este *căznit, neavând vină* (*Cum nu socoteşti vreodată*) şi suferă *o mucenie întreagă /.../ şi dă voie să trudeşte! Şi să bucură arzând! /.../ Ş-a răbda dureri şi chinuri, / Patimi, focuri şi suspinuri*, cu stoicism.

Iadul însuşi devine loc de proclamare a dragostei: *Şi în iad şi fiteunde / Voi striga, făr-a ascunde, / Că tu eşti amorul meu!* (*Cine are piept să poarte*).

Diversitatea torturilor amoroase devine prodigioasă şi probabil că trebuia să fie astfel, într-o societate şi o epocă în care „rafinamentul" şi „creativitatea" în materie de adevărată tortură ajunseseră la un apogeu şi domniţele nu puteau fi lăsate să creadă că ele ar fi avut mai puţină *forţă* decât bărbaţii care suspinau, însoţiţi de lăutari, sub ferestre.

Dimpotrivă, *cucerirea* se baza pe *iluzie*. Cea cucerită trebuia să creadă că ea e cea care posedă *o forţă de seducţie impresionantă*, în stare să determine *dorinţa de cucerire* a bărbatului.

Aşa încât *dă lacrimi vărs pâraie / Cu groaznică văpaie, / Şi sufletul îmi iese / Dă ohtături adese! // Un ceas nu văz odihnă! / Nu dorm vreodată-n ticnă, / Durerile-mi sunt hrană, / Şi mângâieri la rană! // Mă arz peste măsură! / Slăbesc fără căldură! / Sunt bolnav în picere, / Şi mor făcând tăcere. // Când nu te văz am chinuri, / Şi când te văz, leşinuri;...* (*Dă nu mă crezi pă mine*).

Robia şi *lanţurile* dragostei sunt aproape nelipsite din astfel de versuri. *Schingiuirile* sufletului sunt însoţite de sugestia imagologică a spaţiului carceral, pentru şi mai mult realism.

Acelaşi Alecu Văcărescu compune însă şi o *Satiră*, în care imaginea iubitei cunoaşte o metamorfoză esenţială:

De sirene
Cu lungi gene
Ce fac bărbaţilor cazne şi scene,

Oratori
Şi retori
Ar fi trebuitori,

Pentru a arăta
A picta
Şi ca într-o oglindă a prezenta,

Josnica linguşire
Şi pervertire
Ce are sexul femeiesc din fire.

Te amăgesc,
Te rătăcesc
Şi pân' la urmă te zăpăcesc.

Dragostea curată
În furtună turbată
Şi ură pe dată-i preschimbată.

Mai bine omul să şadă
Şi să vadă
Dacă nu poate să prevadă,

Minţile să se înveţe
Şi cu poveţe
Altădată să fie mai isteţe.

Şi mă iertaţi
Câţi cugetaţi
Că scriu satiră, nu vă miraţi.

Nenorocitul
Şi nedreptăţitul
De mine, eu sunt păţitul.

Nicolae Văcărescu, fratele lui Alecu, scrie şi el: *În rai fără tine e moarte, e gheaţă! / Ş-în iad lângă tine e bine, e viaţă! / Ş-în iarnă cu tine sunt toate-nflorite, / Ş-în vară când nu eşti, sunt toate pierite*.

Chiar dacă şi lui capriciile femeii iubite îi provoacă *noian dă întristare*, e totuşi mai reţinut decât fratele său în descrierea simptomatologiei amoroase, pe care Alecu a reprodus-o *naturalist* până la aspectele clinice.

Dacă Ienăchiţă îl parafraza pe Dosoftei, Nicolae Văcărescu ne dovedeşte că citise *Viiaţa lumii* a lui Miron Costin: *Un pic dă nădejde d-aş şti c-o să-mi vie, / Şi traiul mai dulce că poate să-mi fie, /* ***Atunci şi viaţa mi-ar fi dar mai scumpă, / Şi aţa ce-o trage n-aş vrea să să rumpă****. /.../ D-amor… nu e vorbă, dar nici dă viaţă, / S-au săvârşit toate!... ah,* ***rupe-te, aţă****!* (*Un pic dă nădejde d-aş şti c-o să-mi vie*).

Expresia costiniană ni se pare urmată cu destulă fidelitate ca să-l mai implicăm pe Ovidiu în discuţie.

Nu numai *viaţa ca o aţă* e aici o imagine poetică reprodusă din tradiţia literară veche, dar şi *S-au săvârşit toate!* reprezintă, de fapt, ultimele cuvinte ale Domnului pe Cruce.

Paradoxală împletire dintre *poezia de dragoste* şi *religiozitate*!

Foarte ciudată este, în acelaşi sens, şi definiţia *amorului* pe care o dă Conachi, după ce ne obişnuisem să înţelegem versurile *neoanacreontice* ca leagăn al erotismului şi al artei secularizate: *Iubindu-te sâmpt fiinţa sfânt veacului viitori, / Căci raiul din ceea lume pe pământ este amori* (*Cine are gust, să-mi creadă*).

Se pare că, totuşi, oamenii aceştia nu trăiesc dragostea numai cu gândul la satisfacţia de a culege *un fruct interzis*, nu o interpretează numai ca *fraudă* şi *păcat*.

Pasiunea lor nu e întotdeauna *patimă cenzurtă* de legea creştină, este, câteodată sau pentru unii dintre ei, şi sentiment perceput ca una din formele iubirii, pe care Dumnezeu o dăruieşte oamenilor.

Aşa va înţelege şi Apostol Bologa dragostea sa pentru Ilona, dacă traversăm rapid pe un alt continent al literaturii române.

Conachi este, de altfel, poetul care n-a încredinţat tiparului şi publicului larg poemele sale – un semn de pudoare semnificativ, dacă nu şi de umilinţă.

Poezia erotică a lui Conachi are, în general, aproximativ aceleaşi trăsături cu a celor enunţaţi până acum. Iubita este *dulce lumină* la care *ochii mei să-nchină* şi *îngerul meu cel de viaţă* (*Robirea*). Sau: *Tu numai supt cer eşti una, / Care ai luat cununa / De duh, de grai, de blândeţă / De nuri şi de frumusăţă. /…/ Pentru c-a ta stăpânire / Covârşeşte peste fire* (*Tu numai supt cer eşti una*); *Duhul tău ce legiueşte / Pravili ce lumea primeşte / Robeşte cu biruinţă / A sâmţârilor fiinţă* (*Nume*), etc. Ea e *stăpâna*, iar el *o slugă ce te slăveşte* (*Poclon*).

Sunt și versuri mai îndrăznețe, ca acestea: *Şi tu îmi faci chip cu blândeţe / Spre sânul cel de albeţe* (*Robirea*).

Altele au o neprevăzută idee de abstracţiune nichitiană, incipientă, în *sânul* realităţii celei mai concrete: *Aerul ce abureşte / Dintr-un sân ce izvorăşte / Nuri, blândeţă şi dulceaţă / Morţilor încă dă viaţă.*

La Conachi întâlnim în mai multe rânduri o anumită imagine poetică, pe care anterior am descoperit-o în *Istoria ieroglifică* a lui Cantemir (sursa primară fiind *Pilde* 6, 25: *Nu dori frumusețea întru inima ta și să nu te vâneze cu genele ei*), cea a ochilor şi sprâncenelor ca un arc ce aruncă săgeţile privirii şi ale dragostei: *A ochilor tăi ivală, / Cu blândeţa ce ne-nşală, / Năvălind cuprinşi de gene / Săgetează din sprâncene* (*Nume*); *La obrazul ce fireşte / Cer cu stele-nchipuieşte / Urmează să să robească / Orice fire omenească, / Căci ochii ce săgetează / Ca luceferii cu rază / Supt două arce-nghinate / Inimile ţân legate* (*Nume*); *Amoriul, ca şi ostaşii, / Să-narmează, să porneşte, / Dar nu răneşte vrăjmaşii, / Ce pre cei care-i iubeşte. / La săgeţi fieră nu are, / Ce lumini de ochi şi gene, / Arcul de îngemănare / Este din două sprâncene /…/* (*Amoriul, ca şi ostaşii*).

Asemenea zicea şi Alecu Văcărescu: *Ochii tăi arme nu poartă, / Mă mir dar cu ce săgeată?! / Îmi dau trudă, nevoire, / Şi pedeapsă peste fire* (*Chipul tău e ce dă rază*).

Densusianu[1032] remarca faptul că *poetul* Conachi nici nu și-a publicat versurile, nici nu avea ambiția de a fi scriitor – atitudine care se va transfera și pașoptiștilor, mulți dintre ei dezinteresați să facă din *scris* o *profesie* – și că „ceea ce scria

[1032] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ovid_Densusianu.

era mai mult un jurnal intim versificat”[1033]. Defința se poate extinde și în cazul celorlalți *poeți* neoanacreontici.

Poeziile sale erotice au „monotonia acelorași confesiuni sentimentale”[1034], sunt „nesfârșite game tânguitoare”[1035], dedicate unui șir de *nume*, toate aparent demne de a li se închina *ca la Dumnezeu* – adevărat „politeism”[1036] – dar, în același timp, toate admirate ca niște „păpuși frumoase” și fără suflet[1037].

Tot Densusianu sesiza pertinent că acest *jurnal intim versificat* „nicăieri nu se vede că ar fi fost direct influențat de poetul grec [Anacreon].

Asemănările între ei ar fi numai în aceea că amândoi au cântat iubirea, dar deosebirea se poate vedea bine din felul cum se înfățișează lirismul lor; [...]

Dacă poate fi vorba de influență greacă asupra lui Conachi, aceasta trebuie căutată aiurea, în prelungirile târzii și degenerate ale lirismului grec, în poezia mai nouă, orientalizată, care a pătruns și la noi, deșteptând emulații poetice”, la „alt Anacreon”, „Anacreonul modern [...], acel Atanase Christopulos”, spre care „se îndreptau aceia care, fără să fie poeți, căutau ușoare derivative intelectuale pentru viața lor de sibariți[1038]”[1039].

Ne întoarcem la întrebarea noastră fundamentală: se poate considera că acest tip de lirism, *neo-anacreontic* sau nu, constituie *începutul poeziei române moderne*?

Singurii care, în epocă, aveau conștiință *literară*, erau tot autorii cronicilor în versuri – dintre care istoria critică, la momentul actual, îl reține mai ales pe *Ștefan Fănuță*, cunoscut ca *Zilot Românul*.

Conachi versifică și dedică versurile femeilor de care se îndrăgostește, până când face experiența unei iubiri profunde, pentru *Zulnia* (de fapt, Smaranda Donici, soția unui prieten, pe care o ia în căsătorie la câțiva ani după ce rămâne văduvă), trăind apoi, destul de curând, și drama morții ei.

Poetul face diferenţa între iubirea pătimaşă *ca focul acela înherbântător / Ce-l fulgeră şi-l aprinde numai aprigul*

[1033] Ovid Densusianu, *Opere*, IV, ediție critică de B. Cazacu, Ioan Șerb și Florica Șerb, Ed. Minerva, București, 1981, p. 409.

[1034] Ibidem.

[1035] Idem, p. 410.

[1036] Ibidem.

[1037] *Cf.* Idem, p. 411.

[1038] Sibarit = persoană bogată, care trăiește în lene și desfrâu.

[1039] Ovid Densusianu, *Opere*, IV, op. cit., p. 413.

amor şi iubirea curată *cu para acea lină* [expresie biblică, *cf.* Ieş. 3, 2, sugerând iubirea dumnezeiască, dăruită de Dumnezeu]*, acea dulce la sâmţâri, / Ce, viind din potrivirea ce pot avea două firi, / Trage, pleacă şi supune pe om fără vicleşug / La o sângură fiinţă de curat prieteşug. / Prieteşug, dar din ceriuri, hazul* [bucuria] *sufletelor mari….*

O distincţie esenţială, operată de conştiinţă şi care va constitui destul de des un subiect de dezbatere în poezia şi literatura noastră, la fel ca şi reproşul adus femeii, nu doar nestatornică, dar şi glacială şi narcisistă, care, *dorind o proslăvire de la toţi fără sfârşit, / Nici iubeşte, nici urăşte pe nimea desăvârşit* (*Jaloba mea*).

Femeia observă că i se făureşte un cult (*Am iubit-o pân' la suflet şi în nebunia mea / Dumnezeu, noroc şi lume pentru mine era ea*) şi nu protestează, ci dimpotrivă, se desfată cu adoraţia *slujitorilor* ei.

Poate de aceea, mai târziu, Eminescu va vorbi de *al patimilor rug* şi de faptul că nu vroia să aducă, ca jertfe acestui idol, *al gândurilor sânge şi sufletu-n cântare-mi* (*Când te-am văzut, Verena…*[1040]).

Conachi însuși ajunge să dezavueze „diletantismul sentimental, nestatornicia"[1041] și – în reproducerea lui Saint-Marc Girardin[1042] – îl vedem „judecând foarte aspru moravurile de la noi: *Am luat de la ruși desfrâul* [...]*, de la greci lipsa de cinste..., de la turci indolența; de la polonezi divorțul*", astfel încât apare „ca stigmatizator al deprinderilor noastre, ca apărător al virtuților [...]: *Încă din tinerețe am cinstit și iubit datinile și faptele virtuoase*"[1043].

Este la fel de aspru însă și cu civilizația occidentală, neprimind sincronizarea formelor fără fond: „Ce trebuie să fie la noi *civilizația*?...Moralul, moralul și iar moralul, căci ce ar folosi să știm câte sunt în văzduh, în cer, pe pământ și în mări, când am înstrâmbătăți, am jefui, am prigoni, am învrăjbi, adică ne-am face mai răi decât am fost?"[1044] .

Critică insistând „asupra marii rătăciri a acelora care s-au lăsat duși *de ideile nepipăite a metafizicei, adică a zgomotului de cuvinte fără de fapte*"[1045].

[1040] A se vedea: http://ro.wikisource.org/wiki/C%C3%A2nd_te-am_v%C4%83zut,_Verena...

[1041] Ovid Densusianu, *Opere*, IV, op. cit., p. 413.

[1042] A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Marc_Girardin.

[1043] Ovid Densusianu, *Opere*, IV, op. cit., p. 414.

[1044] *Cf.* Idem, p. 416.

[1045] Idem, p. 415.

Ne amintim că și pentru Cantemir, adevărata filosofie era *fapta bună*.

Între civilizația franceză și cea germană, Conachi preferă modelul celei de-a doua, pe care o apreciază ca fiind mai morală.

În domeniul lingvistic, „era partizanul formulei tradiționaliste, în sensul că ținea să se păstreze limbei noastre caracterul fixat de veacuri”[1046], dar accepta și neologismele cu moderație, căci, zicea el, „cu cât gândirea minței își întinde crugul ideilor și le lămurește, cu atât și limba merge sporind”[1047].

La moartea soţiei, poezia de dragoste a lui Conachi se desparte de caracterul şăgalnic şi ludic şi capătă brusc sensuri mult mai profunde (inspirându-i chiar lui Eminescu un vers din *Floare albastră*[1048]):

Sufletul de trup departe, pe năsălie răstignită,
Încă cu ceva podoabe de-ale lumii asuprită,
Faţa ta pare că râde liniştită de păcate
Şi lumea, care te perde cu vederi înlăcrămate.

Nu nurii, nu frumsăţa, nu zâmbirea, nu guriţa,
Nici ochii acei ca mura, nici statul cel ca mlădiţa
Ce o cinste, o credinţă, ***o legiuită iubire***
Jăleşte şi pomeneşte pentru a ta proslăvire. /…/

Fumusăţă, nur şi haz,
V-aţi dus din vederea mea,
Căci au zburat la cer azi
Soţâia ce vă avea.

Nu gustul, nu desfătarea,
Nici placul cu bucuria,
Ce dragoste şi-ngroparea
De-acum suvenir să-mi fia.

Ba, de-acum nu spre plăcere, nu spre gust, nu spre iubire,
Privindu-te supt icoane în potop de tânguire,
Ochii mei, săracii ochii, privind a ta răstignire,

[1046] Idem, p. 417.
[1047] *Cf.* Ibidem.
[1048] A se vedea: http://ro.wikisource.org/wiki/Floare_albastr%C4%83.

Tot să plângă, dar să plângă pentru a ta mântuire.

Ba, draga mea, nu în starea frumusăţăi feţâi tale,
Nici în floarea frăgezâmii pe a tinereţâi cale,
Nici în mândra vesălie de covârşiri trecătoare,
Nici în zădarnica falã a slavei amăgitoare,
Ci de gropa ta aproape în năsălie rãstignită,
Cu pânza morţâi pe faţă, ca-ntr-un alcov adormită,
Ochii mei, săracii ochii, cu-a lor lacrămi necurmate,
Să-ţi ceie de la cer milă şi iertare de păcate.

Ah, te-ai dus, dulce lumină, din zarea ochilor mei,
Unde-i viaţa, unde-i mila ce izvora dintr-ai tăi!
Toate s-au sfârşit, dar moarte măcar cu cruzâmea sa
Legăturile iubirii n-au putut desfiinţa. /.../

Subiectul poeziei este acum legământul său marital, dincolo de orice echivoc, dragostea sa eternă care nu se mai hrăneşte cu *frumuseţea feţei*, ci cu *rugăciunea pentru mântuirea ei*.

Ultimele versuri ne aduc însă inevitabil aminte de: *Şi te-ai dus, dulce minune, / Ş-a murit iubirea noastră…*

Alte două poeme (*Pentru ce îţi ungi, femeie, faţa?* şi *Cine are gust, să-mi creadă*), fără să fie contextualizate tragic precum cel anterior, ne fac cunoştinţă cu un alt Conachi – decât cel despre care, poate, tragem concluzii pripite, totuşi, citindu-i declaraţiile învăpăiate –, insensibil şi critic la frumuseţea artificială şi care nu e o revărsare în afară a spiritului.

Nu mai putem vorbi, în aceste condiţii, în poezia sa, de *un simplu erotism exacerbat*, de un joc amoros ignorant faţă de consecinţele morale.

Dimpotrivă, dragostea se manifestă faţă de o frumuseţe feminină care este, în acelaşi timp, *armonizare* a trăsăturilor fizice cu cele caracterologice şi spirituale:

Pentru ce îţi ungi, femeie, faţa cu atâta ghileală [pudră]
Şi îţi murdăreşti obrazul cu băcan [roşeaţă] *şi cu văpsală?*
Şi de ce ţ-încingi grumazul cu petre strălucitoare
Şi îţi umezăşti zulufii cu ape mirosâtoare?
Mai bine-ai purta de grijă să câştigi acele daruri

Cu care să faci podoabă la a sufletului haruri [1049].
Dacă vrei să te iubească bărbatul tău cu credinţă
Şi de voieşti înţăleptâi să-ţi caute cu umilinţă,
Uită-te de vezi pe mere ce roşală străluceşte
Şi trandafirii pe carii nici zugrav nu-nchipuieşte
Firea s-au silit a face acea vie zugrăvală
Ş-a lor dulce frumusăţă vesăleşte, iar nu-nşală.
Lasă, dar, făţărnicia ş-a obrazului schimbare,
Căci frumsăţa firească robeşte pre om mai tare.

*

Cine are gust, să-mi creadă că amoriul l-am slăvit
Nu în ranguri, nu în neamuri, ce în omul iscusit.
Adevăr, ce au a face titlurile omeneşti
Pe lângă o rază numai a podoabelor fireşti?

Un aer măcar asupră, o picătură de nuri
Nu le dobândeşte omul din rang sau de-nvăţături [1050].

Maica firea, ca s-arate că nimic nu poate fi
Mai presus de-a sale daruri acolo unde-a voi,
De multe ori să coboară păn' la cei mai proşti vecini
Şi sădeşte viorele şi toporaşi lângă spini.

Ah, ibovnică [1051] *slăvită, căci eşti din proşti* [simpli] *muritori*
Şi-ai ieşit ca trandafirul între celelalte flori,
Ce ochi pot să te privească şi dreptate să nu-mi dea
Că-ţi închin pentru iubire neam şi rang şi viaţa mea?
Printr-a ta dulce suflare din patimi m-am rădicat
Gustând para ce aprinde numai amoriul curat.
Iubindu-te sâmpt fiinţa sfânt veacului viitori,
Căci raiul din ceea lume pe pământ este amori.

[1049] *Cf.* I Tim. 2, 9-10: …asemenea şi femeile, în îmbrăcăminte cuviincioasă, făcându-şi lor podoabă din sfială şi din cuminţenie, nu din păr împletit şi din aur, sau din mărgăritare, sau din veşminte de mult preţ; ci, din fapte bune, precum se cuvine unor femei temătoare de Dumnezeu.

[1050] Aici nu cred că este exprimat *un dispreţ* la adresa învăţăturii, ci *o simplă constatare*, a faptului că nu se poate deprinde caracterul nobil şi frumuseţea spiritului din învăţătura pe care o parcurgeau cei din clasa înaltă doar pentru că puteau avea acces la ea.

[1051] *Ibovnică* se prea poate să nu însemne neapărat *amantă*, în sensul în care îl înţelegem noi astăzi, ci pur şi simplu *femeie iubită*, care poate fi şi soţia, pentru că mai încolo afirmă că i-a închinat *neam şi rang şi viaţa mea*.

Am insistat asupra acestor versuri pentru că ele sunt familiare, pe de-o parte, mentalităţii vechi, literaturii medievale, care nu apreciază frumuseţea pentru ea însăşi, ci numai frumuseţea ca dar al lui Dumnezeu (iar dacă poetul nostru zice *fire*, această *fire* e subînţeleasă ca darul şi creaţia Sa), iar pe de altă parte, pentru că ele sunt premergătoare unei anumite etape din poezia de dragoste a lui Eminescu, care pune faţă în faţă frumuseţea feminină şi deşertăciunea umană.

Până aici am văzut o poezie de dragoste la graniţa dintre erotismul antic anacreontic, *idolatru*, şi iubirea virtuoasă, *amorul legitim*.

Sarea şi piperul îl fac versurile deocheate, care stârnesc mai degrabă interesul postmodernilor decât reversul moral, numai că acestea nu vor stabili *prea curând* o tradiţie în poezia română.

Poate doar, în termenii paradoxului, *una târzie*…

Pierzându-și soția iubită,

Amor, la a ta putere de-acum nu mă mai închin,
Na-ți și arc, na-ți și săgeată, na-ți și ghimpul cu venin,
Căci la invalizi ca mine ele nu se mai cuvin...
Mergi și du-te de la mine, frumușelelor să spui
Că acela ce prin versuri le-au slăvit în viața lui
Acum este un scheletru răzemat de cârja lui.
(*Amor, la a ta putere...*)

Iancu (Ioan Ienăchiţă Alexandru) Văcărescu[1052] e poetul care, privit evolutiv, din perspectivă literară, face trecerea de la neoanacreontici spre Cârlova şi întrucâtva spre Heliade (printr-un imn religios intitulat *Adevărul*).

Romantismul sau *preromantismul paşoptist* revarsă, odată cu el, primele adieri:

N-am să scap, în piept port doru
Piste ape, piste munţi;
Văz că piste mări Amoru,
Când o vrea îşi face punţi.

La Carpaţi mi-am adus jalea,
Lo am vrut s-o hărăzesc;
Răsunetu, frunza, valea,

[1052] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Iancu_V%C4%83c%C4%83rescu.

Apele mi-o înmulţesc. /.../

Binişor mă ia de mână
Ş-într-o clipă m-aflu eu
În crângşor, unde-o fântână
Curgând face eleşteu.

Pe [a] *acelui undă lină*
A nopţii făclie stând
Îndoită da lumină
Din oglinda-i s-întorcând.

Pe cer, mii de mii de stele
Semănate străluceau;
La câmp focuri de surcele
De departe văpăiau.

Briliant vărsa cu fală
Al fântânei viu susur;
O tăcere, o luceală
Preste tot domnea-mprejur. /.../
(*Primăvara amorului*[1053])

Remarcând că poemul anunţă o direcţie viitoare a poeziei româneşti, nu putem însă a nu sesiza că *a nopţii făclie* sau *luceala* au evidente rezonanţe medievale.

A nopţii făclie e o imagine care se regăseşte identic la Cantemir (*Istoria ieroglifică*), provenind din omiliile româneşti (Coresi şi Varlaam) şi bizantine care vorbesc despre aprinderea luminătorilor cereşti (Fac. 1, 14) ca nişte *lămpi* (λαμπάς,-άδος) în *casă* (însemnând *cosmos*, dar şi *biserică*).

Iar *luceala* este un derivat din verbul *a luci*, amplu utilizat în omilii, şi mai ales din dosofteiana *lucoare* [lumină], asociată cu razele lunii şi stelelor.

Această sensibilitate faţă de frumuseţea şi puritatea naturii, faţă de ingenuitatea cosmică, am aflat-o anterior mai ales în *Didahiile* lui Antim, dar putem afirma cu certitudine că ea reprezintă o caracteristică a cugetării româneşti-bizantine şi a modului de a se manifesta şi de a se raporta la univers al celor vechi. Numai forma poeziei este una *modernă.*

[1053] Poemul integral: http://ro.wikisource.org/wiki/Prim%C4%83vara_amorului.

Tonalităţile *muzicale* încep să fie nostalgice, în avanpremiera lui Cârlova şi Eminescu, însă putem califica această nostalgie nu doar ca lamartinian-romantică[1054] (şi aceea era de esenţă creştină, de altfel), ci şi, vălurită metaforic şi poetic, ca fiind un reflex al dorului nostalgic ortodox de transfigurare a materiei şi a lumii, identificat la nivel omiletic în toată literatura veche şi expus concis de Sf. Pavel:

„Pentru că făptura aşteaptă cu nerăbdare descoperirea fiilor lui Dumnezeu. Căci făptura a fost supusă deşertăciunii – nu din voia ei, ci din cauza aceluia care a supus-o – cu nădejde, pentru că şi făptura însăşi se va izbăvi din robia stricăciunii, ca să fie părtaşă la libertatea măririi fiilor lui Dumnezeu.

Căci ştim că toată făptura împreună suspină şi împreună are dureri până acum. Şi nu numai atât, ci şi noi, care avem pârga Duhului, şi noi înşine suspinăm în noi, aşteptând înfierea, răscumpărarea trupului nostru" (Rom. 8, 19-22).

Luna care se reflectă în undele lacului reprezintă o premieră poetică, amplificată ulterior de Eminescu la scara *infinitului*, până acolo unde lacul devine ocean, iar luna un *semn* abisal.

De asemenea, analogia dintre *focurile* stelelor şi cele de pe câmp se poate remarca *anterior* în *Letopiseţul* lui Neculce, când descrie momentul de acalmie al taberei ruso-moldovene, dinainte de lupta de la Stănileşti (*Pre câmpu să vedea focurile ca stelele* [1055]) şi *ulterior* la Bolintineanu (*tresare lina Propontide /.../ Scânteind la focul stelelor splendide – Mehrube*) şi la Alecsandri (*Luncă, luncă, dragă luncă! rai frumos al ţării mele, / Mândră-n soare, dulce-n umbră, tainică la foc de stele! – Lunca din Mirceşti*[1056]).

Însă lirica acestei epoci nu înseamnă numai *versuri de dragoste*, cum spuneam şi undeva anterior, ci şi poezii conţinând teme şi motive *clasice*, adică perpetuate în mod tradiţional din literatura religioasă a epocii vechi.

Ca să nu mai lungim vorba prea mult, ne-au atras atenţia două motive, foarte des solicitate în perimetrul religios al literelor vechi: cel (simbolic) al mării furtunoase şi cel al veacului nestatornic, intim legat de *vanitas vanitatum*.

Primul dintre ele poate fi ilustrat prin poezii scrise de Conachi (*Lumea*), Dimachi (*Piima lui Neculai Dimachi asupra*

[1054] Alphonse de Lamartine: http://ro.wikipedia.org/wiki/Alphonse_de_Lamartine.

[1055] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, op. cit., p. 569.

[1056] Poemul în integralitate: http://ro.wikisource.org/wiki/Lunca_din_Mirce%C5%9Fti.

vistieresii Anica Roset), Vasile Pogor (*O satiră veche*), Vasile Fabian-Bob[1057] (*Moldova la anul 1829*).

Ca şi în omiliile lui Varlaam şi Antim sau ca în *Divanul* lui Cantemir, poemul lui Conachi înfăţişează acelaşi tablou sumbru al lumii ca o mare cuprinsă de uragan, în care omul se luptă să supravieţuiască:

Pre ***marea lumii*** *această lată,*
În care omul cu ah înoată,
S-au cunoscut că nu poate să fie
Nici un lucru cu statornicie,
Căci atunci când s-arată mai lină
Şi veseleşte cu vro pricină,
Îndată furtună să scorneşte
Şi, după ce văzduhul negreşte,
Întregi ***munţi de valuri*** *înspumate*
Umflă din prăpăstii adâncate.

Şi, vărsând, soarbe în adâncime
Orice putere, orice mărime.
Nenorocit omul să uimeşte
Înţelegând că se prăpădeşte,
Fără a nădăjdui mântuire
În vârtejul acel de peire.

Stâncile i să par a fi moarte,
De maluri văzându-să departe,
Şi holburile neînfundate,
Mormăituri de ape tulburate.

Secvenţa poetică de mai sus ni se pare o parafrază la fragmentul antimian analog ca temă, pe care l-am comentat la timpul potrivit, cu atât mai mult cu atât apare şi precizarea metaforică pe care o evidenţiam la Antim, cea a valurilor înalte ca nişte munţi:

Mi se pare ca şi când aşi vedea în faţa ochilor miei chipul ei [al mării]*, de toate părţile să sufle vânturi mari, să se strângă împrejurul vântului nori negri şi deşi, toată marea să spumege de mânie şi pretutindenea să se înalţe valurile, ca nişte munţi* [1058].

[1057] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Fabian-Bob.
[1058] Antim Ivireanul, *Opere*, op. cit., p. 156.

Exemplul lui Conachi nu este singular, pentru că şi Vasile Fabian-Bob recurge la acelaşi artificiu stilistic, scriind despre mări ca nişte *măguri viforoase* (*măgură* este un arhaism pentru *munte*), de asemenea într-un context simbolic şi religios, în care imploră de la Hristos izbăvirea pentru ţara sa:

Oare când scăparea lumei cu o frunză de măslin,
La noi încă pân-acum într-un veac mai prefăcut
De pototpul altor rele, să străbată n-au putut?
Şi-o corabie ce poate, fără cârmă, când pe mări
Au rămas după furtună părăsită la-ntâmplări?
Cele ***măguri viforoase*** *fumegând tot ploaie cer*
Şi-ngână cu a lor neguri mersul norilor pe cer.

În aceeaşi poezie amintită anterior, Conachi se jeleşte cu tonul şi cuvintele lui Miron Costin: *O, lume, lume amăgitoare, / Ce te-nvârteşti din stare în stare / Şi undeşti pe om ca o vicleană, / Spune-mi de ce eşti aşa tirană?*

Imputările la adresa *lumii* sunt după tiparul *Divanului*, chintesenţiate în mod inspirat:

Pruncii, născându-se, lacrămi varsă,
Tinerii per cu inima arsă,
Vârstnicii vieţuiesc cu suspinuri
Şi bătrânii să topesc în chinuri.

Dimachi navighează pe marea sentimentelor şi încearcă să-şi păstreze busola raţiunii şi să se direcţioneze cu *cârma minţii*, dar piere de inimă arsă: *pi a stării lumii valuri cu cărma minţii înot, / Cătând să zăresc limanul, din primejdii să mă scot; / Alerg cu pănzele întinsă pe luciul cel de foc* [iarăşi un împrumut din Dosoftei]*, / Pe mare ace aprinsă a viclianului noroc*, etc.

Sigur că în literatura veche, toposul mării nu era aplicat pe un subiect erotic, dar asta înseamnă că vorbim de *un transplant semantic*, nu şi de *absenţa filiaţiei* la nivel literar.

Vasile Pogor scrie despre *corabia Moldovei*, a cărei zdrobire nu e motivată de viforele din afară, ci de furtunile gâlcevilor politice din interior:

Dar zdrobirea sa aceasta n-a să-i vie despre stânci,
Nici de viforele mărei cei amară şi adânci,
Ci numai din neunirea celor ce o cârmuiesc,

Care-n loc să o păzească, şed în ea şi se sfădesc.
În corabia Moldovei cer cârmaci să fie toţi,
Când într-însa nu se află muşi [marinari] *îndestui şi piloţi.*
Vifor fiind, toţi aleargă, şi la cârmă năvălesc,
Iar corabia în prada luciului părăsesc.

Valul vine… covârşeşte… Cine scoate apa, nu-i,
Cum a trage la frânghie nu se cade nimănui.
Vântul suflă… volbureşte, nime nu adună pânzi
Sciptii crişnă fără treabă, păn' se strică a lor dinţi.

Unii hoisa, alţii ceala, toţi numai de cârmă trag
Şi făr' a sei [a se sili] *s-o îndrepte, de dânsa se ţin şirag.*
Până când, de silă multă şi pe aceea o rump,
Şi apoi rămân să-noate fără lucrul cel mai scump.

Deşertăciunea celor trecătoare apare de asemena subliniată în mai multe ocazii.

Matei Milu scrie:

O ani şi vremi curgătoare,
De ce nu staţi într-o stare?

Când cu îmbişugate fericiri,
Când cu o pre cumplită goniri.
De ce cu nestatornicii
Şi viclene făţărnicii,
De ce cu tirănii vă armaţi?
După ce cu milă vă arătaţi,
Vă arătaţi cu milostiviri,
Ca răul să fie mai cu simţiri.

Destule versuri medievale (ca să mă refer numai la *versuri* în sine) sunt superioare (dacă ne gândim numai la Dosoftei, Miron Costin sau Antim) sau cel puţin egale, ca reuşită estetică, cu multe poezii din producţia aceasta *modernă*.

Simplitatea şi desele imperfecţiuni denotă nestăpânirea acestei arte a versificaţiei şi, credem noi, faptul că era privită ca netradiţională, ca o îndeletnicire circumstanţială.

De-abia paşoptiştii *recuperează* formula poetică conjugând-o cu idealul religios şi naţional.

Însă mergem mai departe, pe firul nostru, spre a demonstra că, adeseori, dacă nu erau *ohtături de dragoste*, poeziile acestei epoci erau *exerciţii de versificare pe teme* şi *motive tradiţionale*, ceea ce e o dovadă pertinentă că literatura medievală nu era *necunoscută* sau *necitită*.

Conachi dezvoltă, în *Despărțâre*, tema vanităţii şi a morţii:

La ce-am agiuns, vai de mine,
Moarte strig, moarte nu vine;
Nu-mi trebuie, nu voi lume,
Ah, moarte, la acest nume
Ochii ş-au perdut vederea,
Gura s-o-nchis spre tăcerea,
Obrajii în veştejire,
Mâinile în neclintire,
Pieptul întru nemişcare,
Sufletul în nesuflare,
Spun că pentru despărtâre
Moare omul cu sâmţâre.

Sau tema fortuna labilis: *Noroace, noroace, / Lasă-mă în pace, / Că nu poci trăi. / A ta răutate / Sufletul nu poate / A mai suferi.*, etc.

Iancu Văcărescu abordează şi el problema timpului care trece şi a vremii schimbătoare, a fericirii nestatornice, în *Ceasornicu îndreptat*:

Tu, care vremea ne spui că trece,
Ne-aduci aminte des, moartea rece,
Vino acum, ia-nvăţătură,
Schimbă nedreapta a ta măsură!

Ştii ticălosul om ce puţine
Poate să aibă ceasuri de bine.
Când dar asupra-i răul se scoală,
Când stăpâneşte război sau boală,
Vezi sărăcie, necaz, durere
Când vezi primejdia în putere,
Atunci fă anul d-un sfert să fie,
Ş-ăl sfert să treacă, să nu mai vie!.

În epoca aceasta se compun şi imne religioase. Aminteam undeva mai devreme de unele dintre ele.

Iancu Văcărescu scrie, anunţându-i pe Bolliac[1059] şi pe Heliade (chiar dacă nu în ceea ce priveşte metrica), poemul *Adevărul*.

Elementele esenţiale, ca şi în cazul lui Heliade, sunt mărturisirea credinţei, exprimarea explicită a adevărului dogmatic şi moral al Bisericii.

Iancu Văcărescu înfăţişează atmosfera unei liturghii pascale ortodoxe, într-o biserică cu hramul Sfântului Ioan Botezătorul, la care poporul se adună de la poalele muntelui, din oraşe şi din văi (într-o scenă înfăţişată într-un prolog *dramatic* ca, mai târziu, în *poemele dramatice* ale lui Eminescu):

Făclii ca mii de stele
Lucesc împrăştiete;
Trec focuri eteree,
Trec şărpuind ca fulgeri,
E cât se poate dulce
Al aerului suflet;
Preastrecurat seninu;
Frumoasă limpezeală;
Pare că ziuă este,
Când miezul nopţii sună.

Rolul artelor este următorul, precizat într-un context eclesiastic-liturgic:

Văd mândru-nţelese
Frumoasele arte;
Jos pleacă genunchiul,
Sus inima-nalţă;
Pe nori de tămâie
Se urcă cuvântul,
Ca jertfă plăcută
Petrece la Sfântul
A rugii citirea:
Vestind adevărul*!*
Pre om luminează.

1059 A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Cezar_Bolliac.

Urmează, în cadrul aceluiaşi poem, o *Rugăciune* şi apoi expunerea *Adevărului*.

Rugăciune

Stăpâne al luminii!
Eu văz în adevăr
Voinţa Ta cea sfântă!
Pre om bogat dorit-ai!
Slobodă i-ai dat mintea!
Cei nesupuşi poruncii-Ţi
Lui dai ticăloşia.
Din calea nebuniei
A lor mă voi abate [1060].
Întru înţelepciune
Voi da eu slavă Ţie!
Cât mă iubesc pre mine
Atât iubesc pre oameni [1061].

Vistierul Tău e vremea [1062]*,*
N-oi pierde-o eu nici mie,
Nici altora n-oi pierde-o!
Cu drepţii ş-înţelepţii
Cu drag m-oi înţelege,
Sărac să nu se afle
Şi rob a nu fi nimeni!

Tu, Doamne, mă fereşte
De orice tiranie!
Dă-mi întru cuget viaţa,
În el dă-mi nemurirea.

Din când în când, versurile au sonorităţi cunoscute, moderne. Unele au rezonanţe bacoviene: *Aşa voi face / Pre fiii mei să simţă / Un gând electric / De iubire!!!*

Altele par a răspunde interogaţiilor lui Blaga: *Când învălit în adevăr / Va străluci ca soare, / Pe Dumnezeu / În sine va simţi! / Şi lutul său, uşor / Va şti să-l poarte; /.../ Şi*

[1060] *Cf.* Ps. 13, 1, nebunia este necredinţa.
[1061] *Cf.* Mt. 22, 39.
[1062] *Cf.* Ef. 5, 16.

omul are / În plămada lui / Plămada a lumine / Lumina voastră / Se va aprinde / Din lumina mea [1063]*; / Veniţi să ardem veşnic / Ca lumina, / Şi-n veci să luminăm!*

Sau, arghezian, poetul susţine: *D-ăst cearcăn al greşalei / E toată istoria. / Doresc ca floarea minţii / A fi nemuritoare, / Şi rodu-i să ne fie / Pâine, de totdeauna…* .

Un alt poet, ca Barbu Paris Mumuleanu – pe care Eminescu îl aminteşte în *Epigonii* –, în poemele sale, îşi descoperă credinţa în Dumnezeu, după ce debutul său poetic, pe la 1817, fusese tot *anacreontic*.

Într-o poezie intitulată *Omul*, în conformitate cu credinţa sa, meditaţia asupra naturii umane este următoarea:

Omul este cea mai mare taină, lucru de mirat: / Pătimeşte, stăpâneşte, este rob, este-mpărat, / Născoceşte, să-ngâmfează, umblă, s-arată semeţ, / Vine ceas de se smereşte al său duh aer măreţ /.../ Când s-arată-nţelept foarte, când nebun spulberător, / Cât este omul de mare! Cât e iar de ticălos! /.../ Gânduri mintea câte-ţi schimbă toate sunt făr de folos! / Una tu numai slăveşte, într-aceasta aibi temei, / ***Aibi în minte-ţi nemurirea, lasă, fugi d-alte idei!***.

„Și Iancu Văcărescu am văzut că fusese ispitit să pună filozofie în versurile lui, dar Mumuleanu, oricât ar rămânea în urma contemporanului său ca talent literar, arată mai pronunțate predispoziții pentru așa ceva și accentuează această notă în poezia noastră, așa că poate fi privit, întrucâtva, ca un precursor al lui Alexandrescu și Eminescu, care, din felul cum vorbește în *Epigonii* despre acest modest înaintaș, se vede că nu-l privea cu dispreţul cu care alții l-au înconjurat.

Pornit spre un vag pesimism, atenuat cele mai de multe ori într-o *dulce melanholie*, Mumuleanu căuta mângâieri în credință”[1064].

El compune imne de preaslăvire a lui Dumnezeu:

Noaptea, *Pocăința*, *Cântare lui Dumnezeu* şi *Amor către Dumnezeu*, din care cităm şi noi câteva versuri: *Cine m-au făcut, ce putere? / Nu Tu, naltă prevedere? / Negreşit Tu, Veşnicie / M-ai tras din nimicnicie! / Ah, voinţă! Ah, iubire! / Cunosc a Ta-ndatorire, / Şi m-aduc singur pe sine, / Jertfă, arderi pentru Tine, / Ţie mă cunosc dator, / Pentru Tine voi să mor.*

[1063] Poetul se configura pe el însuşi ca *un luminător* al noilor generaţii, care *cuget am de înger*.

[1064] Ovid Densusianu, *Opere*, IV, op. cit., p. 457-458.

„În unele păreri dânsul se întâlnește cu Conachi, dar îi este superior acestuia prin cercetarea mai adâncă a păcatelor noastre, prin străbaterea mai în larg a criticei lui agere, necruțătoare, și prin tonul vehement în care vorbește”[1065].

Densusianu sesiza caracterul *prozaic*, *didactic* și *moralist* al versurilor lui Mumuleanu, ceea ce ni se pare o coerență istorică, de la care nu se vor dezice, multă vreme de acum înainte, nici alți poeți români.

Iar cu privire la influența lamartiniană, am remarcat formularea lui, care mi se pare foarte precisă și corectă, și nu doar atât, ci și aplicabilă întregii noatre poezii preromantice: „mai ales în *Meditațiile* lui Lamartine, dânsul găsise ceva ce se potrivea cu sufletul său”[1066].

Găsise ceva ce se potrivea cu sufletul său, nu prelua prin automatism, nu imita *sincronizându-se*, nu reproducea starea de spirit și nici ideile lui Lamartine, ci adapta o tonalitate poetică *modernă* la propria sa condiție.

Într-un alt poem, *Noaptea*, Mumuleanu defineşte poetul ca fiind cel care priveghează şi cugetă la înţelepciunea lui Dumnezeu, contemplând lumea şi vorbind în rugăciune cu Creatorul său şi a toate lucrurile.

„Meditaţia pe morminte, pe care romantismul o preia într-o formă mai suplă şi mai puţin raţionalizată decât cea introdusă în secolul al XVIII-lea de Gray, Hervey şi Young, e abordată de Mumuleanu în spiritul vechii literaturi omiletice.

Sforţându-se să desfolieze viaţa de orice iluzie, el vrea să umilească trufia oamenilor şi să fortifice în ei imboldul spre virtute. În treacăt e evocat vechiul motiv ovidian *ubi sunt*:

Unde e sila [puterea] *lui Xerxes?*
Solomon ce s-a făcut?
Unde este Alecsandrul?...
Ca un vis toţi au trecut,
Tot aici se mărgineşte,
La toate aici hotar;
Toate ce lucrează omul,
Sunt deşert, sunt în zadar! ”[1067].

[1065] Idem, p. 460.
[1066] Idem, p. 456.
[1067] Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, Ed. Cartea Românească, 2008, p. 332.

Nu credem că *Învăţăturile* lui Neagoe Basarab, poemul lui Costin sau *Divanul* lui Cantemir erau ignorate.

Alte versuri, care pe Densusianu îl făceau să se gândească la Eminescu, pe mine mă fac să mă gândesc la Miron Costin, mai întâi:

Vremea nalță și ridică,
Vremea face, vremea strică,
Vremea suie și coboară,
Vremea surpă și doboară,
Vremea schimbă și preface
Și războaiele și pace.

(*Vremea – alt chip*)

În timp ce alte acorduri – pe aceleași teme omiletice medievale – îl pregătesc pe Heliade: *Ființa ta și schimbarea nu ți-e dat ție să știi, / Al tău Arhitecton știe unde-i să te muți, să fii, / Datoria ta dar este p-al tău Stăpân să-L mărești, / Joacă rola ce-ți e dată aici cât vremelnicești* (*Omul*).

O să ne mai întâlnim cu *rola* aceasta și cu motivul *lumii ca teatru* și la Eminescu, însă precedentul acesta într-o poezie religioasă ar trebui să ne facă să cugetăm asupra corelațiilor autohtone ale multora dintre temele și motivele poeziei eminesciene, care au fost extrase din alte sfere filosofice, fără *o atentă analiză* și *discuție* asupra germenilor bizantini și românești.

Meditații *preromantice* sunt și următoarele două poezii ale lui Conachi, scrise la Slănic, contemplând natura și sensul vieții, la o distanță de aproape trei decenii, prima datând din 1819, ceea ce cred că spune ceva important despre *meditație* ca fenomen în bună măsură autohton și persistent, antecedent influenței lamartiniene sau *adaptat* inflexiunilor europene, ca tânguire pe tema *nestatorniciei*:

Muritor, ce vii aicea, viața să-ți mai prelungești,
Ia sama că-n toate celea periciunea ta găsești.
Munți să pornesc, stânci să sfarmă, izvoară și curg și sacă,
Copaciul crește și cade, părăile petre-neacă.
Mușchiul, ce calci cu piciorul, este iarba din vechime,
Strălucitor putregaiul au fost copaci cu mărime.

Cărări vezi pe petre roasă, urme de om însămnează,
Găsești pământ ars de focuri, la vatra ta cugetează.

Lumea stă pe o schimbare, toate trec și mor și cher,
***Dar și moartea este viață pentru cei care o cer**.*
(*Burghiuzul ot Slănic din 819, avgst.3*)

Adeseori în pustiiul acest de munți ocolit
Gândul meu zburând colindă a lui împregiur câmpesc
Și mai nimic nu găsește să fi rămas nezmintit
Din ceea ce-au fost odată în ceea ce azi prăvesc.

Stâncile ce face vârfuri pe poale sfărmate stau,
Colnicele costișăte în râpe largi s-au schimbat,
Urieșii din pădure din cenușa lor fragi dau
Și apele plimbăreață de ici-colo s-au mutat.

Toate stau pe o schimbare de la cer pân' la pământ,
Căci schimbare face viața feluritelor ființi.
Contenesc, dar, de-a mă plânge că ce-am fost acum nu sunt
Și că cale mi-i aproape cătră alte lăcuinți.
(*După 27 ani. Tot Slănicul, 846, iulie în 2*)

Un poet remarcabil – poate cel mai talentat din această perioadă –, este Vasile Fabian-Bob.

În spirit destul de ortodox, acesta observă că lumea în care trăieşte se manifestă nu în cadrele firescului, ci ale anormalităţii, mai pe scurt, că s-a întors lumea cu susul în jos (nu ştiu dacă se inspiră din acel *le monde à l'envers*[1068] al medievului apusean – deşi ideea supravieţuieşte din poezia lui Vergiliu), imaginând poetic o lume anapoda, *smintită*, exact pe dos decât cum a fost creată de Dumnezeu:

S-au întors maşina lumei, s-au întors cu capu-n gios
Şi merg toate dinpotrivă, anapoda şi pe dos,
Soarele d-acum răsare dimineaţa la apus
Şi apune despre sară cătră răsărit, în sus.

[1068] În franceză: lumea cu susul în jos.

Apele, schimbându-şi cursul, dau să-ntoarcă înapoi
Ca să bată fără milă cu izvoarele război;
S-au smintit să vede ***firea lucrurilor*** *ce la vale*
Aflându-se din vecie, urmá pravilelor sale*.*

Ş-au schimbat se vede încă şi limbele graiul lor;
Că totuna va să zică di mă sui sau mă pogor.
Toate pân' acuma câte se părea cu neputinţă
Ieşind astăzi la ivală, vor putea ave credinţă;
Vreme multă n-a să treacă, ş-a ara plugul pe mare,
La uscat corăbierii nu s-or teme de-necare;
Ce-a să zic-atunci pescariul, când în ape curgătoare
Îi va prinde mreaja vulturi şi dihanii zburătoare;
Ce-a să zică vânătorul când, în loc de turturele,
Nevăzând nici câmp, nici codru, va puşca zodii şi stele?

Nătărăule ce umbli pe a ceriului faţadă,
Zisu-mi-au ieri noapte luna, tâlnind-o la promenadă:
Suma veacurilor scrise pentru tine-n acest loc
S-au deşirat de pe crugul soarelui cel plin de foc*.*

Iar di eşti vreo comită rătăcită dintre stele
Şi umbli fără de noimă, ieşită din rânduiele,
Ce zăbavă peste vreme te ţine calea cerească,
De ***îngâni cu migăiele armonia îngerească****?*

Dacă eşti planită nouă, şi nu ţii tovărăşie
Colindând pe lângă soare în sistema ce să ştie,
La depărtarea căzută te întoarce pe o cale,
Şi ***nu ieşi nebuneşte pe hotarul sferei tale***
Cutezători mai aproape, vei fi ars de multă pară,
Vei să degeri dimpotrivă de te vei depărta iară.

Iată Aurora vine cu veşminte luminate
Alungând spaimele nopţei, peste clima depărtate;
Iară steaua Afroditei [Luceafărul] *vărsând rouă şi răcoare*
Deschide cu-a sale raze porţile sfântului soare.

Vra nuş'ce să mai zică şi d-abia numa-ncepură,
Când un nor venind cu ploaie îi spălă vorba din gură.
(*Moldova la anul 1821*)

Ulterior, după câţiva ani, reapar motive de optimism, de speranţă, care îl determină pe poet să descrie reântoarcerea universului şi a lumii în matca sa originară.

Dumnezeu, Creatorul lumii, este Cel care poate să oprească nebunia istoriei şi să o direcţioneze pe un făgaş normal:

Cât era maşina lumei întoarsă cu capu-n gios,
Mergea toate dinpotrivă, anapoda şi pe dos.
Iată că d-acum răsare soarele la răsărit,
Şi apune cu zâmbire, despre sară, la sfinţit.

Luna, stelele, şi câte planite umblă pe ceri,
***Au intrat ca din vecie iar în scrisele lor sferi**,*
Şi stihiile râd toate, bucurându-se văzând
Că armonia cerească întocmită de curând
*Le aşază-ntr-o unire **dându-le sfinte măsuri***
***Şi le pune iar la cale după vechile Scripturi**.*

Într-o nouă atmosferă ce din veacuri cu noroc
Se deşiră de pe crugul soarelui cel plin de foc.
*Iată că **răsar pe roata pământului întocmit***
***Ca din morţi la înviere noroade ce-au fost pierit**,*
Iată marea şi uscatu stau în hotarele lor,
Deschise pentru viaţa făpturilor tuturor,
Apele, păzându-şi cursul, n-au să-ntoarcă înapoi,
Ca să bată fără milă cu izvoarele război,
Nici munţii ţin vârfuri-nalte să-şi surpe stâncile-n văi,
Peste munca şi sudoarea lăcuitorilor săi.
Toate până acuma câte nu se putea pe pământ,
Ieşind astăzi la ivală pot să aibă crezământ.

Au trecut, să vede, vremea când ara plugu pe mări,
La uscat corăbierii n-avea frică de-ncercări,
Au trecut ş-acele zile, spaima nopţei când umbla
Ziua mare, la lumină, fără a se ruşina.
Astăzi păstoriu să culcă fără frică lângă oi,
Şi cu fluieru la gură uită grijă şi nevoi.

Ce-a să zic-acum păstoriu când în Prutul cel curat
Nu-i va prinde mrejea vulturi şi dihănii de zburat;
Ce-a să zică vânătoriul când în loc de turturei,
Văzând iarăşi câmp şi codru, n-a puşca zodii şi zmei

Mira-si-vă şi plugariul, când vara la săceriş
Vor sta spice-naurite pe mărăcinişi scăiş.

Dumnezeule, de unde peste nişte ţări aşa
Să răvarsă cu-ndurare aşteptată mila Ta?
Să răvarsă şi ni află înnecaţi în lăcrămări,
Ca copiii fără maică, cătând urme de cărări.

Lăsând urma părinţască moldovanu amăgit
Au intrat în căi străine şi de-atunci au rătăcit,
Că-s căile înverzite pe unde cei vechi călca,
Şi-n pământu cel de astăzi nu-ş cunoaşte casa sa.

Au tunat la miază-noapte şi săgeata au zburat
Spărgând cetăţi întărite peste munţi au fulgerat.
Spuneţi munţilor voi toate, şi văi care v-aţi deschis,
Spăimântate dinaintea trăsnitului cel trimis,
Acolo neşters rămâne sângele atâtor bărbaţi
Cu carele ne vedem şi noi azi răscumpăraţi.

Împărate preamărite, nu-ţi întoarce faţa Ta
De la neamul care giură că în veac nu va uita
Faptele milostivirei ce reverşi neamului său
Cu nespusă îndurare din slava tronului Tău.

Cu lacrămi udăm ţărina pământului dobândit,
Ce-l vedem de-mpărăteasa [Maica Domnului] *pavăză astăzi umbrit.*

Cu lacrămi de mulţumire urma Ta o sărutăm,
La icoana feţii Tale, din inimă noi săltăm,
Cu gurile amorţite glăsui nu îndrăznesc,
Şi ce poate biata limbă cu tot graiu omenesc!
Când inima leşinată dup-atâtea nedreptăţi
Să despică de durere la a Tale bunătăţi? /…/

Tinde, tinde, Milostive, puternică mâna Ta
În noianul fără margini să perim nu ni lăsa!

Tinde mâna şi ni scoate la limanul arătat,
Cu cea biată luntrişoară, ce de valuri s-a sfărmat
Căci aşa, din aşa haos, numai vârtutea braţului Tău,
Sprijinită de puterea unui singur Dumnezeu,

Atunci mântui ni poate, când [odată] *cu traiul ticăit*
Vom dezbrăca şi veşmântul veacului nepocăit.
(*Moldova la anul 1829*)

Am putut *asculta* ecouri eminesciene, cu o ureche încremenită de emoţie, de multe ori în aceste versuri – şi nu ne referim numai la *s-au întors maşina lumei* sau la *suma veacurilor scrise*. Fără îndoială că forţa plastică a expresiilor sale poetice este unică pentru această perioadă.

Ordinea universului, creat de Dumnezeu cu *sfinte măsuri* şi urmând *pravilelor sale*, este adeverită de *armonia îngerească* din *scrisele lor sferi*, ale planetelor (ne evocă *sferele* lui Cantemir), dar şi de ordinea celor pământeşti.

Când pământul o ia razna (în sensul că oamenii o iau razna), atunci întregul cosmos este afectat, iese *din rânduiele*, şi vom urmări această subordonare, a cosmosului faţă de fiinţa umană, explicit şi implicit, într-un periplu din istoria poeziei româneşti, într-un capitol ulterior din această carte.

E sigur că, înaintea *Luceafărului,* Vasile Fabian-Bob este primul nostru poet care se închipuie o *comită rătăcită dintre stele* sau *planită nouă* care *îngâni cu migăiele armonia îngerească* şi care nu trebuie, însă, a *ieşi nebuneşte pe hotarul sferei tale / Cutezători mai aproape, vei fi ars de multă pară, / Vei să degeri dimpotrivă de te vei depărta iară*.

E însăşi esenţa problemei care îl va măcina pe Eminescu: *Luceafăr* sau Icar cu *aripi de ceară*?

Heliade, pe de altă parte, se văzuse *meteor de groază, comet preafioros* (*Destăinuirea*) în faţa oamenilor, conţinând un *foc strein şi rece* pentru locuitorii acestui pământ perceput ca *vale a plângerii*.

Nichita Stănescu va încerca să o rezolve amiabil: *Nu-l vesteşte nicio aură, nu-l urmează nicio coadă de cometă* (*Elegia întâia*): nici înger, nici demon nu este poetul, ci om din *neamul dedalizilor*.

Soluţia nu iese din *hotarul sferei* ortodoxe de gândire.

Poeţii preromantici: *toate-s vechi şi nouă toate*

„În secolul al XIX-lea, lirismul
s-a caracterizat prin căutarea,
într-o lume abrutizată, *decăzută*,
a unui ideal de acuratețǎ
morală și estetică”.

Ion Negoițescu[1069]

Deşi secolul al XIX-lea este acela în care a pătruns în mod masiv ideologiile apusene secularisté şi atee în societatea şi în cultura românească, primii scriitori ai României moderne rămân *esențialmente creştini* în operele lor.

Atât conţinutul ideatic cât şi limbajul instrumentat de către ei, cu tot aspectul neologistic, dovedesc o încă destul de mare intimitate cu credinţa neamului lor şi cu tradiţia spiritual-culturală a ţării.

Suntem convinşi că nu ignorau nici ecourile luptei de rezistenţă contra catolicizării sau a calvinizării forţate a românilor din Moldova şi Transilvania, din secolul trecut, împotriva cărora Biserica lor Ortodoxă a acţionat ca un catalizator etnic şi naţional.

Heliade nota undeva: „politica cea mai mare ce s-a făcut vreodată în Țara Română a fost în epoca de literatura Ecleziei române, când, de la Matei Basarab[1070] până la Constantin Brâncoveanu[1071], s-au tradus în limba română cărțile Ecleziei, în preziua regimului fanariot. Acele cărți ne-au conservat limba și naționalitatea, căci altfel rămâneam mai rău decât românii din Macedonia”[1072].

Nici măcar promotorii cei mai de seamă ai modernizării societăţii şi ai occidentalizării instituţiilor, precum Kogălniceanu[1073] sau Maiorescu, nu sunt adepţii eterogenismului cultural şi literar.

[1069] Ion Negoițescu, *Scriitori moderni*, vol. I, Ed. Eminescu, 1996, p. 55.
[1070] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Matei_Basarab.
[1071] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Br%C3%A2ncoveanu.
[1072] Ion Heliade Rădulescu, *Critica literară*, op. cit., 1979, p. 191.
[1073] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihail_Kog%C4%83lniceanu.

Perioada pașoptistă a fost egal interesată de *europenizare*, ca și de *recuperarea* și *promovarea identității* culturale și naționale (de altfel, nu altceva vedeau că se întâmplă în Occident, unde fiecare națiune era interesată să-și cultive identitatea și valorile):

„Deschiderea către izvoarele culturii moderne și apusene, mai ales către izvoarele romantice, ar fi putut degenera cu ușurință în simplu import cultural și în improvizație fără fundament.

S-a simțit atunci nevoia întăririi legăturilor cu întregul trecut al poporului și cu vechea lui cultură, pe care noua fază trebuie s-o continue, adaptând-o la împrejurările sociale apărute între timp"[1074].

Dacă prima parte a secolului XX a înregistrat dueluri ideologice pe tărâm literar, preocupate de *cum trebuie să se scrie* şi mai puţin de precizarea *esenţei* tradiţiei sau a modernismului (*sincronizarea* e totuşi un concept vag şi pur teoretic, căruia de-abia scriitorii înşişi i-au dat un contur inteligibil), în schimb, epoca comunistă a trecut direct la *reconfigurarea* etapelor şi a mentalităţilor literare.

Scriitorii, mai ales cei din literatura veche, şi apoi cei din secolele XVIII şi XIX, inclusiv marii clasici, nu au fost evaluaţi pentru ei înşişi, mesajul lor nu a fost ascultat în mod real, ci au fost distorsionaţi şi analizaţi cu instrumentele unei ideologii şi prin prisma unor curente de gândire străine lor şi astfel crezurile şi adevărurile fiinţei lor au fost desfigurate, după bunul plac al celor care rescriau istoria şi redefineau cultura română.

Dacă poeţii *moderni* nu introduc în poemele lor concepte teologice, la modul în care o făceau cei vechi, sau nu lasă să transpară cu aceeaşi claritate un mobil religios-moral al versurilor, aceasta nu ne dă dreptul să gândim preconceput şi să ne instalăm într-un refuz categoric şi definitiv al oricărei reflecţii sau hermeneutici asupra acelor aspecte care ar putea să ne dezvăluie fapte *neaşteptate*, raportat la constructul cultural negativist şi izolaţionist în privinţa literaturii vechi.

În același timp, ne întrebăm cu seriozitate: într-o atmosferă continental-europeană maladivă, peste care plana, odată cu revoluția franceză, umbra deicidului, într-un context social și religios care promova, din vest către est, separația între *cler* și *popor* (*laos*), ce ar trebui să remarcăm mai

---

[1074] *** *Tudor Vianu despre Eminescu*, ediție alcătuită și prefațată de Vasile Lungu, Ed. Minerva, 2009, p. 280.

degrabă, faptul că anumiți stimuli au pătruns și în societatea românească sau că, în ciuda acestor ample mișcări și schimbări de mentalitate pe fundalul istoriei europene, românii nu dau, în literatura lor, *semne de afectare* la un nivel de profunzime?

Micea Anghelescu delimita, de altfel, o primă perioadă a acestei epoci preromantice, pe care o stabilea între anii 1810-1840, a cărei *modernitate* nu se remarcă decât prin câteva trăsături destul de firave:

„Această perioadă este în mare o etapă de descoperire sau de redescoperire a esențelor proprii literaturii, a lirismului, a individualității și a sentimentelor individuale; s-a observat de mult că scriitorii noștri contemporani cu romantismul european al anilor 1830, cititori și imitatori ai acestui romantism, nu sunt însă și ei romantici autentici, ci adevărata „experiență interioară a romantismului" [Ș. Cioculescu[1075]] le-a rămas, în bună parte, străină.

Sub presiunea factorilor externi și dată fiind imposibilitatea saltului în literatură, această perioadă nu va recepta direct romantismul literaturii occidentale contemporane, ci se va adresa în primul rând preromanticilor, etapei precedente din occident: Young, Gray, Gessner, Delille, Millevoye, Léonard, etc., iar când va citi romantici contemporani, ca Lamartine sau chiar Hugo, îi va citi în general pentru ceea ce este *pre*-romantic în ei, îi va recepta trunchiat, așa cum va traduce și adapta Iancu Văcărescu pe Lamartine...

Este semnificativ și faptul că una din temele obligatorii ale preromantismului european [...], *tema anotimpurilor*, *poezia descriptivă* a naturii văzute într-un ciclu complet [...] este [...] practic necunoscută preromantismului nostru"[1076].

Și nu ne miră, pentru că *poezia anotimpurilor* este simbolică în medievalitatea românească și poeții români nu simt atașament față de descriptivismul *exterior*, neutru.

Despre această *natură*, absolut esențială pentru poezia romantică – și de aceea prelungim puțin această dezbatere introductivă – Heliade scria, referindu-se la Mumuleanu, ceva esențial însă pentru înțelegerea opticii poeților pașoptiști:

„Am zis că pretutindeni vede cineva în scrierile acestea geniul poetului și pretutindeni se văd strălucitoare dovezi de minunatul și frumosul nostru pământ, carele bogat în producțiile sale materiale poate produce cu îmbielșugare și

---

[1075] Șerban Cioculescu: http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eerban_Cioculescu.

[1076] Mircea Anghelescu, *Preromantismul românesc*, op. cit., p. 133-134.

geniuri și talente de tot felul: căci acolo unde natura cea fizică e frumoasă, e frumoasă și natura morală; căci aceasta își are începutul său însuși în firea Dumnezeirei care se slăvește în duh și în materie, în vecinica și întreaga Treime”[1077].

Teza despre *minunatul și frumosul nostru pământ* este medievală, ca și relația dintre natura fizică (cosmică) și cea morală. Renunțăm la a mai deschide aici o paranteză, dar vom reveni puțin mai târziu asupra subiectului.

Mircea Anghelescu făcea observații apriate privind absența unor *tablouri de natură tulburătoare*, cu descrieri detaliate, în lirica pașoptistă:

„Poetului român, peisajul îi este cunoscut și familiar dintotdeauna; născut și crescut în mijlocul naturii, chiar la oraș, unde largile curți adăpostesc o vegetație abundentă și adesea sălbatică, obișnuit cu plimbările, conviețuind firesc cu elementele naturii pe care învață de mic să le folosească, peisajul nu i se relevă la un moment dat ca o dimensiune necunoscută.

El îi este statornic apropiat și prietenos, din lipsa distanței efective decurgând și imposibilitatea emoției pe care o produce suprimarea ei, lipsa impresiilor adânci și tulburătoare pe care le-a produs *reîntoarcerea* la natură a poeților occidentali, și tot de aici cadrul oarecum domestic, familiar, neprotocolar al relațiilor sale cu natura”[1078].

Și mai târziu, în nuvelele lui Mircea Eliade, reîntoarcerea la familiaritatea cu natura este condiția regăsirii identității eroilor (faptul este foarte evident în *Șarpele*, dar și în alte nuvele).

Natura este, în Apus, tabloul grandios-sălbatic care contextualizează suferința spirituală a poeților și martorul mut al pesimismului.

În absența unui adevărat dezechilibru interior și a unei profunde dezorientări spirituale a poeților noștri pașoptiști, aceste dimensiuni lipsesc din lirica lor.

Și nu numai din lirica lor, ci și, ulterior, din cea a unui poet *modern*, *pesimist* și *nihilist* ca Eminescu (și cităm mai mult din Vianu[1079], pentru că observațiile lui ni se par semnificative):

[1077] Ion Heliade Rădulescu, *Critica literară*, op. cit., p. 317.

[1078] Mircea Anghelescu, *Introducere în opera lui Gr. Alexandrescu*, Ed. Minerva, București, 1973, p. 27.

[1079] Tudor Vianu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Tudor_Vianu.

„Leopardi[1080] și Vigny[1081], cei doi mari poeți ai pesimismului european, și-au nutrit amarnisul lor sentiment de viață din conștiința unei singurătăți fără leac în mijlocul naturii.

Poate că în poezia europeană, pesimismul nu era decât *consecința ultimă* și *fatală* a acelei dezintegrări din rostul firesc al lucrurilor, în care Schiller[1082] vedea caracteristica de căpetenie a inspirației moderne. [...]

Sentimentul solitudinii [ontologice, al *neprezenței* lui Dumnezeu, care se perpetuează în lirica expresionistă, la Rilke[1083], Trakl[1084], Hölderlin[1085], etc.] împerecheat cu conștiința demnității umane [care seamănă uneori cu o resemnare vanitoasă] alcătuiesc trăsăturile de căpetenie ale pesimismului apusean.

Aceste două trăsături lipsesc însă din compoziția sufletească a lui Mihail Eminescu.

Nu auzim niciodată în plângerile poetului nostru glasul care să blesteme *vitregia naturii*, nici strigătul de revoltă și orgoliu al omului sporit în conștiința de sine.

Astfel de accente lipsesc din opera sa. [...]

Reacția lui Eminescu este alta, și în ea se declară însușirea sa de om al pământului nostru, al acestui pământ răsăritean. [...]

Renunțarea era mai potrivită cu felul poetului nostru decât revolta. [...]

Ceea ce trebuie recunoscut ca o trăsătură de *dulce pasivitate* (subl. n.) în reacția morală a lui Eminescu față de rigorile destinului, de refugiu în meditație, de aspirație către mângâierile calde ale iubirii îmblânzește în definitiv un pesimism a cărui asprime ar fi crescut cu îndărătnicia împotrivirii.

Blândețea relativă a pesimismului eminescian provine însă și din faptul că el nu se nutrește niciodată din acel otrăvit izvor din care și-au scos alimentul deznădejdii și complementul acesteia – energia protestului eroic – unii dintre poeții și filozofii pesimiști ai Apusului.

[1080] Giacomo Taldegardo Francesco di Sales Saverio Pietro Leopardi: http://en.wikipedia.org/wiki/Giacomo_Leopardi.

[1081] A se vedea: http://fr.wikipedia.org/wiki/Alfred_de_Vigny.

[1082] Johann Christoph Friedrich von Schiller: http://ro.wikipedia.org/wiki/Friedrich_von_Schiller.

[1083] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Rainer_Maria_Rilke.

[1084] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Georg_Trakl.

[1085] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_H%C3%B6lderlin.

Natura nu este *dușmana* muzei lui Eminescu. Plângerile omului nu rămân fără ecou în *marile ei spații înghețate*. Ea nu se arată plină de cruzime față de ființa omenească [...] .

Natura îi este prietenă poetului nostru. [...] Eminescu devine un cântăreț al frumuseților firii. [...] ...Ea îi este un mediu prielnic și familiar. [...] ...El opune neliniștii umane pecetea naturii. [...]

Dacă ne întrebăm, acum, cum ni se înfățișează universul văzut al lui Eminescu, găsim că poetul nostru nu este *un pictor al formelor*, ci un *pictor al luminii*"[1086].

Toată această desfășurare de afirmații este cunoscută conștiinței publice românești, cu atât mai mult criticii.

Mai puțin adusă în atenție spre deloc este însă sesizarea mai veche a lui Vianu că aceste caracteristici *despart* lirismul romantic românesc de cel apusean.

Ele vin în prelungirea viziunii românești medievale și ortodox-bizantine despre funcția primordială a cosmosului protector și despre frumusețea naturii ca *logos convorbitor* și *prietenos* cu omul.

Tudor Vianu n-a specificat și acest aspect, dar urmărind textele comparativ, a susținut vehement (și nu o dată) că modelele europene nu i-au fost necesare lui Eminescu și că influența poeziei romantice apusene n-a fost substanțială sau decisivă asupra constituirii universului liric eminescian.

Observațiile lui Tudor Vianu sunt pertinente, după cum vom sesiza și mai târziu în lucrarea noastră.

Poate că ne-am depărtat momentan de subiectul poeziei pașoptiste, dar era esențial de subliniat, acum, coerența de viziune poetică, spirituală și culturală, între generații de creatori întinse pe mai multe secole, din evul mediu până în modernism.

Pașoptiștii reprezintă o etapă de tranziție, dar care instituie *formele* noii literaturi, turnând în ele (și făcând să încapă) *fondul* vizionar tradițional.

Munca lor a fost de *a direcționa apele* unui râu zgomotos, al atmosferei romantice, într-o *matcă veche*.

O influență mai mare asupra configurării *naturii* în operele pașoptiștilor au avut-o Lamartine și Young (bineînțeles, și alții pe lângă ei, emanând idei și o atmosferă înrudite), ambii *poeți religioși preromantici* (ultimul fiind și pastor), de la care românii au împrumutat câteva motive

---

[1086] *** *Tudor Vianu despre Eminescu*, op. cit., p. 64-68.

esențiale: al nopților, al ruinelor și al plângerii pe morminte, împreună cu atmosfera de *melancolie*.

Acestea au fost adaptate însă la sensibilitatea, viziunea și la nevoile spirituale particulare ale locuitorilor acestui Orient/Bizanț creștin.

În epoca (pre)romantică paşoptistă, lucrul cel mai evident este că poeţi precum Vasile Cârlova, Gheorghe Asachi, Cezar Bolliac, Ion Heliade Rădulescu, Grigore Alexandrescu, Dimitrie Bolintineanu sau Vasile Alecsandri au atenția întoarsă spre tradiţie, spre istorie şi spre cosmosul creat de Dumnezeu plin de frumuseţe.

Ei sunt scriitori-*profeți* în tradiția *profetico-poetică* a umanității și a creștinismului.

Mircea Anghelescu sesiza „remarcabila unitate tematică a poeziei acestei perioade; indiferent de evoluția ulterioară, de înclinațiile temperamentale, de cultură, de posibilități artistice, toți poeții – cu rari excepții – cultivă acum o poezie a melancoliei, a tristeții..., a izolării, cântă ruinele, mormintele, peisajul singuratic, caută să-și sondeze sufletele tulburate de sentimente de o amploare și de o acuitate nemaiîntâlnite până acum”[1087].

Tulburările lor nu au însă intensități cataclismice.

Efervescenţa cu care generaţia secolului al XIX-lea, fuge în trecut, contemplă ruinele cetăţilor şi ale mănăstirilor şi plânge în cimitire şi pe mormintele străbunilor (Young și Lamartine, prin atmosfera religioasă a liricii lor, le oferă pretextul și imboldul poetic), este, credem, o dovadă a faptului că intrarea României în epoca modernă nu i-a făcut să-şi uite credinţa sau să şi-o renege, de dragul unei *superioare* filosofii iluminist-voltairiene (pe care Alexandrescu o critică dur într-o *Epistolă*) sau a unor concepţii seculare ale vremii, nu i-a alienat, nu i-a înstrăinat de religie și istorie, ci i-a făcut să se alipească, cu disperare, de tradiţia prin care simţeau că se păstrează nealterată, neatomizată, însăşi fiinţa lor, cea individuală şi cea naţională.

Această jale esențială după un bun pierdut a născut poezia poate cea mai autentică și mai reprezentativă pentru această perioadă, denumită în istoria noastră literară ca a *meditațiilor filosofice*, în care s-au remarcat Cârlova (*Ruinurile Târgoviștei*, *Înserarea*, *Păstorul întristat*, *Rugăciunea*), Grigore Alexandrescu (*Trecutul. La Mănăstirea Dealului*,

---

[1087] Mircea Anghelescu, *Preromantismul românesc*, op. cit., p. 136-137.

Umbra lui Mircea. La Cozia, *Răsăritul lunei. La Tismana*, *Mormintele. La Drăgășani*, *Anul 1840*, *Candela*, *Prieteșugul*, *Întristarea*, *Întoarcerea*), Ion Heliade Rădulescu (*Destăinuirea*, *O noapte pe ruinele Târgoviștii*, etc.), Bolintineanu, etc.

Pentru pașoptiști, care gândesc, în mare parte, în prelungirea concepției medievale, poezia nu înseamnă *versificație*: „Versificația dar nu este *poezie*, nu este esența unui ideal, ci *o formă metrică*, în care se cuprind regulile de muzică prin care se pot face versurile, ca să fie în adevăr versuri"[1088].

Același Heliade sublinia, în asentimentul cugetării bizantine, că „versul în limba română a însemnat și înseamnă mai mult *cântare*, și nu fiecum, ci *cântare frumoasă*, voce dulce și armonioasă.

Iată și expresiunile populare și generale: *Omul acesta e cu vers; are vers frumos, – vers îngeresc*"[1089] – definiții în care recunoaștem cu destul de multă ușurință filiera imnografiei și a poeziei liturgice, întrucât „cărțile bisericești..., psalmii și prorocii sunt o poezie din cele mai înalte"[1090].

Modelul poetic fundamental e Biblia: „Tot e poezie în Biblie, imne, ode, epopee, dramă, elegie, satiră, și peste tot o aspirație către perfecțiune, profeție cu un cuvânt.

La o asemenea poezie nu încape nici trohei, nici iambi, nici iambi, nici dactili [...], nu încap niște versuri în regulă, și cu atât mai puțin o proză. [...]

Ceea ce la alți popoli era vers, în profeții sau poeții lui Israel naturalmente a devenit verset..."[1091].

Din nou avem o dublă tradiție europeană pusă la contribuție, cea a prozodiei clasice și cea biblică și creștină, imnică și *profetică*, ultima oferind substanța lirică de profunzime a textelor poetice.

Mai înainte de poezie dar și odată cu ea se dezvoltă și *meditațiile în proză* (despre care am adus vorba și mai devreme), continuând tradiția prozei poetice medievale, remarcabile mai ales în oratoria religioasă.

Proza lirică va da naștere *poemului în proză*, în genul căruia poate fi încadrată *Cântarea României*, a lui Alecu Russo.

1088 Ion Heliade Rădulescu, *Critica literară*, op. cit., p. 195.
1089 Ibidem.
1090 Idem, p. 467.
1091 Idem, p. 230.

Analizând *proza lirică* în cartea sa, Mihai Zamfir ignoră, din păcate, cu desăvârşire, literatura bizantină şi medievală românească, dar stabileşte câteva fapte esenţiale: originea prozei poetice în antichitate şi prelungirea ei în evul mediu, în strictă legătură cu oratoria şi oralitatea, precum şi antagonismul cu *proza narativă*: „poemul în proză" este „o entitate stilistică ce se opune [...] în special, prozei narative"[1092].

Pentru Mihai Zamfir, „ceea ce vagul termen de *proză poetică* acoperă este o succesiune neîntreruptă de eforturi, dispuse în larg evantai cronologic, care începe cu cadenţa oratorică ciceroniană, trece prin eforturile medievale de găsire a unei *ars dictamini*"[1093] şi se propagă până în romantism.

„În acest lanţ continuu, apariţia *poemului în proză* [*romantic* şi apoi *simbolist*] nu înseamnă decât o verigă [...]. Sintagma *proză poetică* a început să fie utilizată curent la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi are o semnificaţie strict denominativă.

Tendinţa fundamentală fusese ilustrată în alte epoci şi alţi termeni" când „aceste forme estetice [...] serveau discursului oratoric sau religios…"; pentru că „formele de proză poetică au vădit întotdeauna vocaţia discursului retoric şi în genere a tot ceea ce este legat de oralitate" [1094].

Liviu Papadima[1095] face un inventar amplu şi concret a ceea ce se repercuta ca *poetic* în conştiinţa paşoptiştilor, insistând pe dificultatea de a stabili distincţia de gen dintre *poezie* şi *proză* [1096].

Dacă Ienăchiţă Văcărescu părea că pusese lucrurile în ordine, stabilind în *Gramatica* sa că „poetica iaste aceea ce arată a să face stihuri", foarte curând Heliade îl contrazice, scriind în 1832, în *Curierul românesc*, că „Nici *rima*, adică potrivirea sau împerecherea versurilor, nici *numărul silabelor* nu pot să facă *Poezia*"[1097].

Între cei doi nu este însă o distanţă *istorică* sau *estetică*, ci una *de atitudine* şi *de profunzime* a perspectivei. Primul oferea o definiţie didactică, al doilea se referea la esenţa poeziei.

[1092] Mihai Zamfir, *Poemul românesc în proză*, op. cit., p.7.
[1093] Idem, p. 13.
[1094] Ibidem.
[1095] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Liviu_Papadima.
[1096] Liviu Papadima, *Literatură şi comunicare. Relaţia autor-cititor în proza paşoptistă şi postpaşoptistă*, Ed. Polirom, 1999, p. 60-77.
[1097] *Cf.* Idem, p. 64.

Dacă „*vers* și *viers* sunt semnalate din 1646 și 1649, iar *stih* încă de la Coresi, în 1563”, în schimb „*proză*, *prozaic*, *prozator* figurează... abia de la 1829 încoace”[1098].

Proza pașoptistă cuprinde învederate pagini de poezie, clasificate, în funcție de temă, de către Liviu Papadima, astfel: în primul rând peisajele de natură („cerul nocturn e obligatoriu încărcat de *poezie și mister*, stelele împrăștie *o lumină foarte briliantă și plină de poezie*” (N. Filimon)[1099] – *poezia* aceasta e un transcript din literatura medievală, actualizat lingvistic), apoi frumusețea feminină, amorul, visul (asupra caracterului său *romantic* rămâne să negociem), tot ce ține de Evul Mediu, Orientul.

Ascendentul poeziei, chiar și în proză, este explicat prin aceea că „poezia are privilegiul de a încorpora în forma cea mai pregnantă sensibilitatea romantică ce marchează prima parte a secolului al XIX-lea”[1100].

La aceasta cred însă că se adaugă și puternica și ireprimabila componentă medievală a caracterului literaturii *preromantice*, la noi ca și în alte părți ale Europei. Iar în parafa medievalității românești se înscrie, la loc de frunte, lirismul contemplativ și retoric.

Meditațiile poetice, așa cum apar ele concepute, reprezintă doar versificarea sau *analogul* unor meditații *în proză* sau a unei proze poetice în sine.

Un poet ca Alexandrescu, spre exemplu, ne oferă mărturia exprimării în versuri a ceea ce, în mod similar, notase *în proză*, în urma pelerinajului său la mănăstirile din Olt.

Și cred că procedeul trebuie considerat valabil și pentru ceilalți poeți, autori de *meditații poetice*, indiferent dacă aceste notații preliminare apar într-o formă *scriptică* sau nu. (Putem adăuga, la aceste fapte, și versificarea, de către Bolintineanu, a lucrării numite *Cântarea României*.)

Dar să urmărim textul lui Alexandrescu:

„Impacienți dar de a vizita teatrul [*teatru* e folosit aici cu sensul lui antic și medieval de *priveliște*, loc demn de privit] atâtor întâmplări mari, a vedea locul nașterii atâtor bărbați demni de comemorare, ne pornirăm curând de la Slatina și sosirăm la 7 ore pe marginea Oltului [...].

[1098] Ibidem.
[1099] Idem, p. 68.
[1100] Idem, p. 72.

Aci [...] ne ocuparăm privind un măreț apus. Soarele înconjurat de nori vineți avea o față sângerată și forma în unde o coloană de aur ce se părea că iese dintr-un vulcan de flăcări.

Apoi, când fu aproape a se ascunde, norii rămași deasupră-i, subțiindu-se și întinzându-se ca o pânze de păianjeni, îi formară o diademă strălucită de diferite culori.

Valurile, cu o șoaptă înecată, se sfărâmau de mal, și *tăcerea misterioasă ce domnea împrejur predispunea sufletul la cugetările melancolice care ne coprinseră* (subl. n.), când după puțin umblet sosirăm la locul numit Drăgășanii, loc cunoscut de iubitorii petrecerilor pentru dealurile lui și calitatea vinurilor, iar de amicii omenirei nefericite, pentru moartea atâtor atleți ai libertății grecilor.

Noapta ne ascundea vederea obiectelor, dar cerul era limpede și stelele scânteietoare păreau a-și ațința căutătura spre câmpul de războl [Peisajul va fi detaliat *poetic* în poezia *Mormintele. La Drăgășani*].

Din când în când, câte unul din acele focuri care călătoresc în spațiu se desfăcea din tărie, lăsând dupe dânsul o urmă luminoasă [fenomenul *stelelor căzătoare* este reprodus și de Alecsandri, în pastelul *Noaptea*, unde cerul scutură *din a lui poale lungi și răpizi meteori*.

Pare a fi relatarea unui *fenomen real* și încă nu știu în ce măsură poate fi pus în legătură cu *obsesia Zburătorului* sau *a Luceafărului*, care apare la Vasile Fabian-Bob, Bolintineanu, Heliade și Eminescu], și se cobora a vizita batalionul sacru prefăcut în țărână.

A doua zi cercetarăm cu de-amănuntul locul acela: nicio urmă nu arăta că aici au fost începutul luptei pentru libertate; plugul a trecut peste oasele grecilor, și sângele lor nutrește semănăturile; o singură cruce înnegrită de timp e monumentul ce îl arăt locuitorii carii au fost martori întâmplărilor de atunci.

Simbol al păcei, ea unește subt umbra sa pe turci și pe creștini, care se odihnesc împreună în liniștea morții, marele împăciutor al patimilor și sfârșit al luptelor omenești"[1101].

Asfințitul de soare, căderea nopții și spectacolul stelar, alături de tăcerea născătoare de *melancolie*, par a fi *sentimente* romantice, pe care ușor ne-ar fi să le punem pe umerii lui Young și Lamartine și să ne vedem de treabă mai departe.

[1101] Gr. Alexandrescu, *Poezii. Proză*, op. cit., p. 214-215.

Ne încurcă însă câteva amănunte. Primii poeți (în proză) ai aştrilor și ai cerului înstelat sunt Antim și Cantemir, după cum am arătat mai sus.

Primul poem în proză, *laic*, apare în *Istoria ieroglifică*, iar prima punere în legătură a peisajului celest cu *melanholia* datează din perioada apariției *Divanului* (termenul în sine, *melanholia*, fusese folosit și de Nicolae Milescu).

Ne permitem să reamintim pasajele, deși le-am citat deja undeva anterior: *când lumina soarelui cu nuori sau cu neguri să acopere, dzici că vremea iaste melanholică sau tristă...*[1102]; la răsăritul soarelui, *făcliia cea de aur în sfeşnicul de diiamant şi lumina cea de obşte în casele şi mesele tuturor să pune*[1103], iar la apus *părintele planetelor şi ochiul lumii radzele supt ipoghei* [orizont] *îşi sloboade şi lumina supt pământ îşi ascunde...*[1104].

La timpul potrivit am făcut și cuvenitele semnalări ale izbitoarelor similitudini cu omiliile lui Antim – deși Antim nu e singurul care poate fi invocat, căci imaginea atât de plastică a răsăritului nu este decât o evidentă parafrază a comentariilor patristice uzuale în *Cazaniile* românești, la pericopa evanghelică a *fiului rătăcitor*.

Argumentul publicării târzii a *Istoriei ieroglifice* nu este valabil, pentru simplul motiv că Dimitrie Cantemir nu făcea decât să reproducă, în *romanul* său, *laicizând* fără să *desacralizeze*, sintagme și expresii metaforice care purtau o evidentă amprentă religioasă și care, în literatura omiletică a vremii, erau o constantă – și e de ajuns să aruncăm o privire spre *tablourile* înfățișând panorame celeste ale lui Ilie Miniat – ca să nu mai vorbim de literatura patristică veche, care putea constitui neîndoielnic o sursă, dificil însă de detectat pentru cititorii zilelor noastre.

Întorcându-ne la discuția noastră, adnotările sub formă de *proză poetică* ale lui Alexandrescu *pot* să ia forma poeziei (ceea ce înseamnă că instinctul e *liric*, dar nu *poetic-prozodic*), dovadă stând, cum anunțam deja anterior, poemul *Mormintele. La Drăgășani*, din care reproducem, spre exemplificare, câteva strofe:

Când vizitam odată locașurile sfinte,
Mărețe suvenire din vremi ce-au încetat,

[1102] Dimitrie Cantemir, *Divanul...*, op. cit., p. 23.
[1103] Idem, *Istoria ieroglifică*, op. cit., p. 76.
[1104] Ibidem.

Eu mă oprii pe valea bogată în morminte,
Unde atâți războinici ai Greciei slăvite
Strigarea libertății întâi au înălțat.

Ziua de mult trecuse; natura obosită...
Se odihnea: nici zgomot, nici cel mai ușor vânt;
Nimic viu: eram singur în lumea adormită,
Și stelele deasupra pe lunca părăsită
Luceau ca niște candeli aprinse p-un mormânt.

Din vreme-n vreme numai, de dincolo de dealuri
Părea c-auz un sunet, un uiet depărtat,
Ca glasul unei ape ce-neacă-ale ei maluri,
Sau ca ale mulțimei întărâtate valuri,
Când din robie scapă un neam împovărat.

Și ochii-mi s-ațintară pe semnul mântuinței [crucea]
Ce singur se înalță în locul de suspin,
Protector al durerei, nădejde-a suferinței,
Labarum [steag] *vechi al luptei, simbol al biruinței,*
Prin care-a-nvins barbarii creștinul Constantin. /.../

Același fenomen literar se poate depista și în cazul poemului *Răsăritul lunii. La Tismana*, care a fost mai întâi notat în jurnal:

„Seara începuse a da obiectelor o culoare fantastică, dar în fața noastră, spre răsărit, o lumină roșiatică vestea apropierea lunii; peste puțin o văzurăm licurind ca o stea depărtată, ca o făclie, care se aprinse în deasa întunecime a copacilor ce acopăr muntele.

Apoi un glob ruvinos se văzu legănându-se printre frunzele desfăcute de vânt și, înălțându-se puțin, aruncă o rază piezișe pe rămășițele unei zidiri ce se vede pe coastă, apoi deodată arătându-se deasupra stejarilor celor mai înalți, ca pe un piedestal de verdeață, lumină peștera sfântului [Nicodim de la Tismana[1105]], turnurile mănăstirii, potecile tainice și stâncele din față, în vreme ce o parte a pădurii, rămasă în umbră, făcea să se auză un uiet fioros, asemenea cu zbieretul depărtat al hiarilor sălbatice.

Am văzut de multe ori răsăind și apuind luna, dar niciodată acea priveliște nu mi-a făcut atâta impresie. Tăcerea

[1105] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicodim_de_la_Tismana.

acestei cetăți unde odată răsuna zgomotul armelor, întinderea pustiului, *singurateca lună ce se înălța melancolică pe câmpiile cerului* mi se părea a înota în atmosferă ca un fanal [felinar] aruncat pe nemărgiirea oceanului; *toate umplea inima de melancolie și deștepta ideea unei vieți petrecute în singurătate, în sânul naturei*"[1106.]

Poezia urmează înde-aproape însemnările, consemnând un proces de versificare de aceeași natură cu procedeul obișnuit de Dosoftei, Costin, Antim, Cantemir...

Poezia e un *sentiment* și nu o formă, oricât de clasică, de prozodie:

Decât în frumoasa noapte când plăpânda-i lină rază
A iubitei mele frunte cu vii umbre colora,
O privelişte c-aceea ochii-mi n-au putut să vază,
Lun-aşa încântătoare n-am avut a admira.

Şi întâi, ca o steluță, ca făclie depărtată,
Ce drumeţul o aprinde în pustiuri rătăcind,
În a brazilor desime, în pădurea-ntunecată,
Printre frunze clătinate, am zărit-o licurind.

Apoi tainicele-i raze dând pieziş pe o zidire,
Ce pe muche se ridică, locaş trist, nelocuit,
Mângâie a ei ruină cu o palidă zâmbire,
Ca un vis ce se strecoară într-un suflet pustiit.

Apoi glob rubinos, nopţii dând mişcare şi viaţă,
Se-nălţă şi, dimprejuru-i dese umbre depărtând,
Pe-ale stejarilor vârfuri, piramide de verdeaţă,
Se opri; apoi privirea-i peste lume aruncând,

Lumină adânci prăpăstii, mănăstirea învechită,
Feudală cetăţuie, ce de turnuri ocolită,
Ce de lună colorată şi privită de departe
Părea unul din acele osianice palate

Unde geniuri, fantome cu urgie se izbesc:
Şi pustiul fără margini, şi cărarea rătăcită,
Stânca, peştera adâncă, în vechime locuită
De al muntelui sfânt pustnic ce sărmanii îl iubesc

[1106] Gr. Alexandrescu, *Poezii. Proză*, op. cit., p. 250. Sublinierile ne aparțin.

Erau dulci acele ceasuri de extaz şi de gândire:
Şoaptele, adânci murmůre ce iau viaţa în pustii,
A mormintelor tăcere ce domnea în mănăstire,
Loc de zgomot altădată, de politici vijelii.

Noaptea, totul astei scene colosală de mărire,
Două nobile instincte cu putere deştepta;
Unu,-a cerului credinţă, altu,-a patriei iubire,
Ce odată-n aste locuri pe strămoşi îi însufla.

Munţii noştri-au fost adesea scump azil de libertate,
Şi din vârful lor românii, torent iute, furios,
S-aruncau; mulţimi barbare pentru pradă adunate,
Lei sosind, era la fugă ca un cerb rănit, fricos. /.../

Cu trufie craiul ungur către ţară-naintează
Sunt plini munţii de oştire, sună zalele de fier;
Pintenii lucesc; la lună săbiile scânteiază;
Basarab încheia pacea cum vrăjmaşii lui o cer

Dar românii nu vor pacea, nu vor trista umilinţă
Ce asupra-le aduce un necinstitor tractat:
Ura lor e nempăcată; în a lor crudă dorinţă
Cuprind munţii, închid drumul ungurului spăimântat.

Astfel e atunci omorul, cât ostaşul încetează
Obosit, şi riga singur cu puţini scapă fugind;
Strălucitele-i veşminte le aruncă el de groază,
Plânge şi în a sa ţară se întoarce blestemând.

Niciodată astă lună ce înoată în tărie,
Ca fanal purtat de valuri pe a mărilor câmpie,
Mai mult număr de cadavre de atunci n-a luminat,
Niciodată mândru vultur ce-n văzduh se cumpăneşte,
Acel domn al atmosferei ce un veac întreg trăieşte,
De o pradă-aşa bogată încă nu s-a-ndestulat. /.../

Valabilă pentru toată generația pașoptistă, de altfel, era rejectarea *profesionalizării* poetice și literare.

Același Alexandrescu se confesa: „Ideea de a face o carte sau o broșură mă umplu de fiori, necunoscute oamenilor

fericiți care n-au căzut niciodată în ispită de a se numi *autori*”[1107].

Forma versificată, cu imbold din traducerile lamartiniene ale lui Heliade (1830), nu reprezintă decât un veşmânt prozodic pentru cugetări vechi, pe tema trecerii timpului și a vanității lumești (așa cum se întâlneau încă, spre sfârșitul secolului XVIII, la un Gherasim Putneanul sau la episcopul Chesarie, în prefața *Mineiului* citat undeva mai sus), în conjuncție cu exaltarea epocii medievale și a personalităților sale dominatoare, sfinții și voievozii.

Alexandrescu continuă tonul plângerilor costiniene și care am văzut că n-au cunoscut niciodată sincope în poezia românească:

O! cum vremea cu moartea cosesc fără-ncetare! / Cum schimbătoarea lume fugând o rennoiesc! / Câtă nemărginită pun ele depărtare / Între cei din morminte și acei ce doresc! // Unde atâți prieteni plăcuți de tinerețe? / Unde-acele ființe cu care am crescut? / Abia ajunși în vârsta frumoasei dimineţe, / Ca ea făr-a se-ntoarce, ca dânsa au trecut! (*Meditație*).

La Bolintineanu, despre care vom vorbi mai târziu, recurența acestor refrene este semnificativă. Astfel de cugetări cuprind însă și *Meditațiile poetice* (1830) ale lui Heliade:

Te iubesc, scumpă, dar de ce trece / Grabnica vreme iute la zbor? / Ia, și ne zice că-e trecător / Tot, ș-îl împinge la mormânt rece! // P-ale ei aripi trecem și noi; / Pă nesimțite, ah, tinerețea / Zice: Adio!... *și bătrânețea / Ne-arată drumul plin de nevoi. /.../ Ah, și trec toate, n-aștept și zbor: / La vânturi frunza cea fugătoare, / La mare unda cea plângătoare, / Omul la moarte mai grăbitor* (*Elegie I. Trecutul*).

În lirica lui Bolintineanu observăm adesea cezuri neaşteptate, inegalitatea versurilor şi imperfecţiune metrică – fapte care ţin de tehnica poetică şi care i-au fost reproşate – dar motivaţia ne-o oferă el însuşi, şi anume confuzia dintre *poezie* şi *proza poetică*, ecou medieval pe care el încă îl receptează cu intensitate, pentru că îl vedem pe Conrad (o *mască* pentru Bălcescu, dar și un posibil avatar poetic al său, ca mai târziu avatarii literari ai prozei eminesciene) în ipostaza de poet în proză (sau *reflexiv poetic*):

Iubea să facă versuri deşi prea rar le scrie: / A strânge arta-n reguli, credea că-i o sclavie [dezavuarea *poeziei* ca *metrică*]. */ Era* ***poet*** *el însă* ***în suflet*** *şi scria / În* ***proză***

[1107] Idem, p. 209.

pitorească (subl. n.) *tot ceea ce simţea. / El trece toată noaptea sub domele tăcânde, / S-asculte armonia naturii îmbătânde.*

Istoria şi folclorul, pe care paşoptiştii le recuperează (Bolintineanu, Alecsandri, Negruzzi, Heliade), sunt componente ale tezaurului spiritual, infuzate de elementul religios şi inseparabile de acesta, deşi nu excludem din discuţie nici influenţa romantismului european, în explicarea acestor efuziuni.

Însă această influenţă, ca şi, anterior, cea a *umanismului* medieval sau a curentelor moderniste de mai târziu, se pliază pe cutele unui suflet care receptează ceea ce îi este propriu, împrumutând acea mănuşă stilistică, acea vestimentaţie care să îi vină bine, dar prezervându-şi identitatea şi fizionomia lăuntrică.

Confluenţa în sine dintre Răsărit şi Apus, identificarea toposurilor compatibile e posibilă datorită rădăcinilor spirituale comune.

Gheorghe Asachi, fiul preotului Lazăr Asachievici (om de încredere al mitropolitului Veniamin Costachi, călugărit după moartea soţiei sub numele de *Leon Asachi*), este o personalitate cu o cultură bogată, care trăieşte o perioadă în Italia şi îl admiră pe Petrarca, dar rămâne afiliat învăţăturii tradiţionale.

Într-un poem ca *Încrederea în Dumnezeu*, el se declară convins că: *Învins nu este / Cel ce-n Dumnezeu crede! / Că în credinţă / Puterea şede; / Ea patria scapă / Când este-a pieri!* Căci strigătele de durere ale celor asupriţi *Domnul aude / din tron de stele*.

Dacă istoriografia noastră veche se revendică de la Sfântul Moise (aşa cum afirmă Miron Costin şi Constantin Cantacuzino), Gheorghe Asachi revendică poezia şi o legitimează de la Sfântul David Psalmistul, *dintâi profeta, cântător de imne sânte* (în poemul *Pleiada*), – iar Heliade pe *Biblie* în întregime.

Este o bună dovadă a unei conştiinţe needulcorate: mai înainte de a scrie, poeţii se asigură că gestul lor nu este un păcat.

Fundamentarea poeziei lor *romantice* pe *Psalmii* Sfântului David confirmă faptul că ei se conformau unui mod de a *face poezie*, al secolului lor, dar că nu se adaptau interior unei viziuni de import, ci rămâneau conservatori în ceea ce priveşte *conţinutul ideatic* al poeziei.

Şi aici aflăm răspunsul la întrebarea: care este legătura între Dosoftei sau Miron Costin şi poezia cultă a secolului XIX? Legătura e *Psaltirea*. Şi legătura aceasta nu se opreşte nici aici, pentru că pratica *psalmilor moderni* îşi va găsi ecou la Macedonski[1108], Blaga, Arghezi... .

Pentru Asachi, poezia are o finalitate morală, urmărind să-i înveţe pe oameni credinţa în Dumnezeu şi virtutea cea înaltă: *Spre virtute versu-mbie, despre rele face ură, / Fermecându-ni adapă d-o înaltă-învăţătură* (*La patrie*)[1109].

Ulterior, „între *„plăcuta” „ghirlandă de flori plăpânde, june”*, care încoronează fruntea tânără a cântăreţilor iubirii, şi *„falnica cunună”* de pe *„fruntea cea umbrită de bucle de argint”* a poetului profet intonând cântecul sublim al neamului, poezia eminesciană optează, programatic, pentru cea de a doua.

Vocaţia poeziei nu e, aşadar, *plăcutul*, ci *sublimul…*”[1110], notează Ioana Em. Petrescu, adăugând că *Epigonii* denotă o „nostalgie a vârstei organice şi profetice a poeziei, când scrierile au valoarea sacră de *scripturi*” [1111].

Poezia lui Vasile Cârlova, „primul poet român modern prin sensibiliate și expresie”[1112] – în opinia lui Densusianu, Ibrăileanu[1113] și Cioculescu –, trecut la cele veşnice la numai 22 de ani, este plină de *milă*, de *tristeţe* compătimitoare şi de *blândeţe*, sentimente profund creştine:

„De lucruri, Cârlova se apropie totdeauna cu *milă*. O tristeţe fundamentală, care n-atinge, totuşi, proporţiile disperării, însoţeşte demersul său liric.

O *tristeţe* şi o *blândeţe* care vor să ocrotească o realitate fragilă”[1114], realitate unei lumi căreia îi trăieşte evanescenţa şi îi presimte crepusculul. Poetul se reculege în faţa trecutului ţării sale şi contemplă natura în acord cu propriile-i trăiri.

[1108] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_Macedonski.

[1109] Gheorghe Asachi, *Opere*, ed. critică şi prefaţă de N. A. Ursu, vol. I (versuri şi teatru), Ed. Minerva, Bucureşti, 1973.

[1110] Ioana Em. Petrescu, *Eminescu. Modele cosmologice şi viziune poetică*, ediţie îngrijită şi prefaţată de Irina Petraş, Ed. Paralela 45, 2005, p. 33-34.

[1111] Idem, p. 35.

[1112] Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1971, p. 12. Despre Vladimir Streinu: http://ro.wikipedia.org/wiki/Vladimir_Streinu.

[1113] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Garabet_Ibr%C4%83ileanu.

[1114] Eugen Simion, *Dimineaţa poeţilor*, op. cit., p. 42.

Eugen Simion apreciază că este vorba de o *scriere* ca o *plângere* şi de o „realitate interioară" nedeterminată de „contactul cu universul din afară"[1115], ci proiectată asupra lui.

Se poate spune şi aşa, dar se poate interpreta şi în felul în care Ion Negoiţescu înţelegea tristeţea fundamentală a cosmosului în poezia lui Eminescu, care nu e o reflecţie a interiorităţii poetului.

Cred că este un loc de întâlnire, între *logosul* uman şi *logosul* cosmic, între *nostalgia* umană şi *nostalgia* cosmică după restaurea făpturii în frumuseţea şi puritatea sa originare.

Spre această hermeneutică ne direcţionează şi alte simboluri din poezia lui Cârlova, care au reverberaţii adânci în conştiinţa bizantin-ortodoxă a literelor româneşti tradiţionale.

Remarcăm, împreună cu Eugen Simion, o „euforie a *dulcelui*"[1116] în poemele sale: întristarea e dulce, mila e „vecină cu extazul", izvoarele, râurile, lumina soarelui, chipul păstoriţei, somnul pământului, primăvara, toate sunt *dulci*, o *jale dulce* stăpâneşte panorama lumii contemplate ca o *tristă vale* (*Înserare*).

Cum ar fi zis Bolintineanu: *ochiul vede dulce...*

Cârlova face, în poezia română, figură de Lamartine, pentru că e capabil să poetizeze *starea de spirit*.

Nu e ușor însă, pentru noi, cei moderni, a decela cât de mult se ascunde, în spatele acestei *melancolii romantice*, jalea medievală, plânsul biblic și profetic, care continuau să existe, să subziste în adâncurile spiritualității românești și să coexiste alături de dorința de emancipare politică și socială, care purta *mască* (nu în sens peiorativ) europeană.

Vom reveni la această discuție puțin mai jos, când un alt autor pașoptist, Costache Negruzzi, ne va lămuri în termeni neechivoci asupra a ceea ce scriitorii noștri din epocă înțeleg prin *melancolie*.

Întorcându-ne la Cârlova, *trista vale* ne duce iminent cu gândul la *valea plângerii*, specifică psalmilor, indicând *pământul* ca loc de exil pentru oameni (*patria* este Raiul, să nu uităm – o afirmă și Heliade, în *Anatolida*, destul de limpede: părăsind Edenul, *expatriat e omul...*), topos suficient solicitat de literatura medievală şi retruvabil, cu sensul tradiţional, inclusiv în poezia *simbolistă* a lui Macedonski.

În ce priveşte epitetul *dulce* şi coreletivul său, *plăcutul*, ar trebui să se ştie faptul că sunt doi termeni care fac parte din

---

[1115] Ibidem.

[1116] Idem, p. 44.

vocabularul isihast curent şi al descrierilor mistice – E. Simion are dreptate să perceapă, intuitiv, o *vecinătate cu extazul*.

În orice fel de discurs teologic, prezenţa unor sintagme de genul „dulcele Iisus”, „dulcele Hristos”, „lumina cea dulce a lui Hristos”, „dulceaţa luminii dumnezeieşti”, „dulceaţa harului”, „dulceaţa pustiei” (anahoretice), etc., duc la identificarea autorului, în mod indubitabil, ca *isihast*.

Din experienţă personală, pot să spun că nu am auzit şi nu am citit niciodată un *ne-isihast* (nepracticant al rugăciunii inimii) care să apeleze la acest epitet.

E o marcă de identificare dincolo de eroare.

Textele vechi, de la Coresi la Dosoftei, de multe ori nici nu mai folosesc termenul *har* – nu zic *har dulce* –, ci îl înlocuiesc cu *dulceaţă*, dovedind o amprentă isihastă puternică şi o *practică* îndelungată, pe aceste tărâmuri, a ortodoxiei isihaste – D. H. Mazilu se declara de acord, în acest punct, cu Părintele Dumitru Stăniloae, în stabilirea unei *arhaicităţi venerabile* a isihasmului românesc pe temeiuri lingvistice.

Cârlova şi, după el, Eminescu (dar și ceilalți poeți pașoptiști), vor solicita foarte mult acest epitet, aparţinând sferei mistice a limbii române (interesant faptul că e un cuvânt latin, conservat într-o formă aproape aidoma cu a etimonului său, şi care, împreună cu *sihastru* sau cu toponimul *Râmeţi*, termeni de asemenea arhaici, ne avertizează asupra vechimii practicilor *eremitice*).

Iar eu refuz să cred în coincidenţe, în asemenea situații.

Dimpotrivă, cred că amândoi erau familiari cu literatura patristică tradiţională şi cu scrierile medievale româneşti.

Poemele *Păstorul întristat* şi *Înserarea* recuperează o imagine a cosmosului aşa cum o păstrează tradiţia ortodoxă.

Remarcăm mai ales, în *Înserarea*, o ipostază a lunii (şi o viziune, implicit, a aştrilor cereşti) aşa cum apare ea la Antim Ivireanul – în două predici, la Sfinţii Apostoli Petru şi Pavel și la Sfântul Nicolae –, ipostază pe care o va înfăţişa Mihai Eminescu în ciclul *Scrisorilor* (mai ales în *Scrisoarea I*) şi în care ea apare ca simbol al unei Lumini gânditoare, ca reflexie în lume a Gândirii şi Înţelepciunii veşnice: *luna, vremelnică stăpână* urcă pe cer *c-o frunte mai blajină*.

De asemenea, în prelungirea unei tradiţii îndelungi creștine și bizantine, Dumnezeu este numit *Soare*, în poemul *Rugăciune*.

Tot la Eminescu ne duc cu gândul şi imagini precum *grămezile de stele*, cea a zefirului *ca umbra de frumos*, termeni

ca a râului *murmură* sau cugetarea profundă pe care o provoacă *negura mâhnirii*.

Ceea ce demonstrează că aceste atitudini, preluate din tradiţia liturgică şi oratorică, bizantină şi românească, constituie fondul adânc şi reverberant al poeziei romantice româneşti şi al lui Eminescu şi că există o înrudire cu mult mai profundă între Eminescu şi predecesori (Asachi, Cârlova, Bolintineanu, Heliade), între *spiritele româneşti* (cum susţinea Eugen Ionescu), decât între Eminescu şi Goethe[1117], Novalis[1118], Schiller[1119], Byron[1120], etc.

Ion Negoiţescu a subliniat această tradiţie, afirmând: „…fără temei rămâne şi susţinerea după care el [Eminescu] ar fi creat limba poeziei noastre: au întocmit-o şi i-au dat şlefuire un Asachi, un Heliade, un Alexandrescu, un Bolintineanu, un Alecsandri; în schimb, Eminescu i-a dăruit o altă potenţă lirică, în care el a concentrat, într-un amalgam scăldat de valori noi, realizările lor. Aproape toate viziunile sale îşi au originea în osmozele romantice anterioare…"[1121].

Și Ioana Petrescu era de acord cu această poziție[1122], considerând că universul poetic eminescian este „puternic ancorat în spiritualitatea pașoptistă"[1123].

În *Ruinurile Târgoviştii*, poem construit pe tema costiniană a curgerii timpului și a deșertăciunii trufiei umane, Cârlova susţine vehement (lucru pe care îl fac toţi poeţii) că îşi află alinarea în credinţa sa, lepădând vanitatea lumii: *Eu unul, în credinţă, mai mult mă mulţumesc / A voastră* [a zidurilor] *dărâmare pe gânduri să privesc, / Decât zidire înaltă, decât palat frumos, / Cu strălucire multă, dar fără un folos.*

Iar în poemul *Rugăciune*, reclamă mântuirea pentru patria sa, arătând că ţara sa *cu lacrimi l-a Ta fiinţă / În veci închine recunoştinţă, / Să glăsuiască numele Tău, / Urmând*

1117 A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Johann_Wolfgang_von_Goethe.

1118 Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Novalis.

1119 Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Friedrich_von_Schiller.

1120 Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Gordon_Byron.

1121 Ion Negoiţescu, *Poezia lui Eminescu*, ediţia a IV-a revăzută, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1994, p. 8.
Într-o notă prezentă pe aceeaşi pagină, se precizează şi faptul că: „Apropierile pe care autorul le face între Eminescu şi romanticii germani ai primei perioade, ori diferiţi poeţi şi filozofi nu presupun întotdeauna *o influenţă directă*, ci adeseori *o simplă comunitate spirituală*".

1122 Ioana Em. Petrescu, op. cit., p. 33-35.

1123 Idem, p. 24.

întocmai voinţii Tale, / Cerând şi râvna inimii sale / A-i fi spre pază la orice rău[1124].

Lui E. Simion i se părea că „sensibilitatea lui Cârlova nu este făcută pentru jeluirea profetică"[1125], concluzie la care l-ar fi putut aduce câteva versuri interpretate printr-o acustică modernă, în care sună constant refrenul laicizării.

Căci, în *Ruinurile Târgoviştei*, poetul afirmă: *Nici muzelor, cântare, nici milă voi din cer, / O Patrie a plânge cu multă jale cer*.

Cuvintele *nici milă voi din cer* ne-ar pute convinge de distanţarea *modernă* dintre Dumnezeu şi om, însă nu cred că aceasta este interpretarea corectă.

Ceea ce poetul susţine aici este faptul că, în rugăciunea sa, primează dragostea pentru neamul său, iar nu binele personal. Un fel de: *jalea unei lumi, Părinte, / Să plângă-n lacrimile mele* (O. Goga[1126], *Rugăciune*[1127]).

Sau, în *idiom* modernist: *poetul ca şi soldatul nu are viaţă personală* (N. Stănescu, *Poetul ca şi soldatul*[1128]) şi lacrima lui *nu e lacrima lui*, ci este *lacrima lucrurilor* (*Poezia*, din vol. *Necuvintele*).

De altfel, puţin mai devreme evocam rugăciunea lui Cârlova către Dumnezeu, ca dovadă că această comunicare cu *Absolutul* nu era blocată, nici anulată de sentimentul părăsirii, al solitudinii religioase.

Pentru a face mai multă lumină asupra receptării *lamartinismului* și a *melancoliei romantice* în spațiul românesc, este intersant să ne oprim la un poem intitulat chiar *Melancolie*, aparținând lui Costache Negruzzi, și în care autorul ne deconspiră, într-o manieră aproape didactică, percepția pașoptistă asupra acestei *stări de spirit* care a motivat nașterea romantismului și rațiunile pentru care a fost adoptată de poeții români, deși – vom vedea – nu cu sensurile manifestării ei în Europa de Apus, ci *interpretată* și *tradusă* prin sensibilitatea și spiritualitatea poeților autohtoni.

Melancolia este, după Negruzzi (care exprimă nu doar un punct de vedere individual, ci optica poetică a epocii sale) *dar ceresc trimis în lume din sânul lui Dumnezeu*, o manifestare spirituală *în singurătate*.

[1124] *** *Poezia română clasică*, ediţie îngrijită de Al. Piru şi Ioan Şerb, cuvânt înainte de Al. Piru, col. BPT, Ed. Minerva, Bucureşti, 1976.

[1125] Eugen Simion, *Dimineaţa poeţilor*, op. cit., 43.

[1126] Octavian Goga: http://ro.wikipedia.org/wiki/Octavian_Goga.

[1127] Întregul poem: http://www.romanianvoice.com/poezii/poezii/rugaciune_og.php.

[1128] Idem: http://www.poezie.ro/index.php/poetry/54825/Poetul_ca_%C5%9Fi_soldatul.

Este un fenomen spiritual de recluziune benevolă, de sihăstrie în mijlocul naturii, contemplând un univers capabil să rostuiască, adânc compătimitor, cu omul.

Negruzzi spune *melancolie* și *melancolic*, dar și *melanholic*, cu un termen atestat la Cantemir, în *Divan*.

Sihăstria și reculegerea în mijlocul naturii formează tiparul *melancoliei* pașoptiste: Cârlova, Alexandrescu, Negruzzi și alții o concept în termeni identici.

Cu totul alta va fi situația la Eminescu: imaginea-simbol a *melancoliei* sale este *biserica-n ruină* – biserica înțeleasă ca efigie cosmică dar și biserica sufletului uman.

La pașoptiști e mai mult *toamnă*, *asfințire*, *desfrunzire* – noaptea înseamnă *priveghere*, cugetare și contemplare.

La Eminescu vine *iarna* și *noaptea*, cu semnificații dramatice, pentru că și Eminescu e o conștiință mult mai pătrunzătoare și mai lucidă, în comparație cu *preromanticii*.

Definiția melancoliei se deduce cu destul de multă ușurință și claritate din discursul negruzzian: melancolia înseamnă conștientizarea suferinței și a pătimirilor personale, din motivații diverse, și adâncirea în această contemplare interioară, în sine, a nefericirii, până la identificarea, recomandată de creștinismul oriental, cu umanitatea universală și recunoașterea întru sine a condiției umane umile, mizere, stare care produce, paradoxal, pace, *plăcere* și liniște:

Căci plăcerile sunt multe care vin din bucurie,
Însă nu puține are și dulcea melancolie;
Ș-un om simțitor alege, decât agere clătiri,
Pe ale melancoliei liniștitele uimiri.

Îl privești cătând să afle în al artelor locașe
Nu icoane renumite, pomeniri mândre, trufașe,
Ci tabloul melanholic unde-un june-amorezat
Stă jălind pe străini țărmuri de iubita-i depărtat;
Sau un tânăr ce suspină într-o singurătate,
Suferind pentru-a sa țară, pentru drept și libertate. /.../

Iată lina primăvară începu a ne zâmbi;
Mii de flori însmaltă câmpul revărsând a lor miroase,
Iar zefirii printre frunze cu-a lor aripi răcoroase
Răspândesc un dulce sunet pe natură-nveselind,
Și la glasul lor făptura se resimte înviind.

Dar decât acel lux mare a naturei înflorite
Preferăm mai bine umbra celor rădiuri liniștite*;*
Acolo în încântare sub frunzișul nepătruns,
Inima își dezvălește sintimentul său ascuns.

Când copaci plecând asupră-ți a lor frunte despletită
Îți întovărășesc pașii pe-o cărare mult iubită;
Când zefirul care-n șesuri de abia răsuflă lin,
Printre frunze se aude ca un geamăt de suspin;
Toate chem la reverie, toate plec la îndurare
Și-n răcoarea acea dulce inim-află stâmpărare.

Ceea ce descrie Negruzzi mai sus e un reflex edenic, al gestului postlapsarial al primului om, care se ascunde *în răcoarea serii* (Fac. 3, 8) la umbra copacilor din grădina Raiului, pentru a afla adăpostul căinței pentru regretele sale.

Inima poetului pașoptist, *condusă de natură* mnemotehnic, *cu plăcere-și amintește trecutele suferiri*, pentru că le acceptă ca o compensație a căderii umane.

Pârâul *cu-a sa murmură* și cu *undă gemătoare* și salcia cu *cosițile-i răsfirate* în apa lui sunt menite să reconstituie comuniunea om-cosmos: *Noi iubind compătimirea ce ei vor a ne-arăta, / Aflăm vie mulțumire lângă dânșii a ofta*.

Panorama cerului în asfințit este un motiv de profundă meditație *melancolică*, când ochii însetați de lumină (ca ai lui Apostol Bologa) caută soarele și norii *d-azur și aur*, reținând această lumină în suflet chiar și după ce ea a apus: *Steaua zilei ostenește* ***tânjitoarele-mi vederi****; / Ochiul meu muiat în lacrimi află mai multe plăceri / Când pe nori d-azur și aur căutând se obosește /* ***Lumina ce nu se vede, dar tot încă se simțește***.

Vom descopei curând și în Bolintineanu un văzător al luminii care nu se vede. Epoca pașoptistă încă *simte*, în noaptea lumii, lumina pe care Eminescu o va mai vedea doar prin ferestrele lunii și stelelor.

Dacă primăvara, cu natura *înviind*, înseamnă *lux mare a naturei înflorite*, explozie luxuriantă a vieții în datele genetice ale unui cosmos paradisiac, care e greu de suportat pentru conștiința omului care caută umbra copacilor și *murmura* îndurerată a râului în consonanță cu starea sa de spirit, în schimb, *toamna suferind* este *potrivită cu-al său chin*.

Există o corespondență între *muritorul melancolic* și *natura murind* care face *toamna veștedă și tristă* să aibă *frumuseți*.

În fine, motive de *melancolie* oferă poetului vederea *monumentelor părăsite*, adică panorama vanităților lumii (și recunoaștem că e o *melancolie* medievală), dar și contemplarea unei mănăstiri, *sfânt azil de pocăință* (după cum munții sunt *scump azil de libertate* în versurile lui Alexandrescu), unde *suflete viteze, părăsind al lumii greu, / Își petrec restul vieții lăudând pre Dumnezeu. / Gândul lor fugind din lume este numai vecinicia, /* ***Când îi văd*** [pe monahi]***, un nou preț are în ochiu-mi melancolia, / Judecând că-n lumea asta ne e dat să suferim***... .

Această melancolie *romantică* mi se pare profund metamorfozată de un sentiment și o spiritualitate tradiționale.

Aidoma, purtătoare de *melancolie* este și vederea unui *jalnic țintirim*, care este o *cucernică privire* și o *icoan-înavuțită* pentru poet.

Acest poem poate fi privit ca o cheie hermeneutică în descifrarea *sentimentului* care însoțește poezia *ruinurilor* din opera lui Cârlova, Alexandrescu sau Heliade. Justificarea *melancoliei* este autohtonizată și ortodoxizată și nu are sensul pierderii sau al îndepărtării de Dumnezeu.

Asemenea scrie și Bolliac: „Dulce tăcere! [...] Tu verși în tinerele inimi acea dulce melanholie, ce adoarme cumplitele furii ale nenorocirii; [...] O, cât este de plăcută întristarea ce tu aduci!...” (*Meditația II*)[1129].

Bolliac, care se confundă cu *poetul-profet* sau *Creștinul-Poet* cuprins de *delirul de profet* (*La muza mea*), consideră că și contemplația și meditația sa poetică urmează și se poate apropia de exemplul sihastrului, retras în peșteră de munte:

Eu mă unesc cu tine: îmi place să privesc
Aceste vârfuri albe, mai nalte decât norii,
Pe care schinteiază câte odată sorii,
Ce din câmpie-afundă deloc nu se zăresc!

Îmi place s-ascult râul mugind într-un abis;
Îmi place-a privi brazii în formi de piramide,
Moliftul și cu tisa, ce malurile-nchide,
Ce tari cetăți în aer, spre cer numai deschis!

[1129] Cezar Bolliac, *Scrieri I. Meditații. Poezii*, ediție, note și bibliografie de Andrei Rusu, prefață de Mircea Scarlat, Ed. Minerva, București, 1983, p. 13.

Îmi place s-ascult vântul tunând din mal în mal,
Îmi place să văz capra sărind din piatră-n piatră,
Îmi place s-aprinz zeada pe o întinsă vatră
Și cerbul p-o sprânceană să-l văz fără rival. /.../

Eu aș dori cu tine aci să viețuiesc,
Să-mpărtășesc cu tine și gândul și vorbirea, –
Ast dar cu care cerul dotează omenirea,
Și care anticriștii pe buze ni-l zdrobesc. /.../

Oricum, ermit ferice, de încă ești p-aci,
Eu strig și-ți doresc pace; iar de-ai ajuns cu bine
În corul cel de îngeri, mă trage și pe mine,
Mă trage, căci e timpul a nu mă mai munci.
(*Ermitul*)

Meditația lui Alexandrescu, sub *al nopții cer prea dulce* (din poezia *Întristarea*), denotă aceeași atitudine:

Scârbit peste măsură
De zgomotul cetății,
Eu caut în natură
Un loc făr' de murmur,
Supus singurătății.

În această *singurătate*, poetul cugetă la condiția umană (*Ca Fenix făr' de moarte / Se naște-a mea durere /.../ Fandomă plângătoare, / Eu trec această lume / Ca frunza plutitoare / Ce saltă până moare / Pe țărm fără de nume*) și privegherea lui se termină, firesc, în rugăciune către Dumnezeu, implorat să Se coboare, pentru a-i alina suferințele, *din bolta de mărire*, Cel ce este

Ființă făr' de nume!
Ce păsării dai zbor,
Ce mărilor dai spume,
Ce omului dai lume
Și apelor izvor!

Pașoptiștii au îmbrățișat romantica întoarcere la natură (dar nu ca *un refugiu vanitos* în solitudine și sălbăticie), pentru

că rețineau din tradiția lor proprie că „natura, creația este o carte infinită, plină de mistere […].

Natura fu primul și marele instructor al oamenilor primitivi [a nu se citi în sens *evoluționist*, care îi erea străin lui Heliade] ...”[1130].

La Ion Heliade Rădulescu, didacticist și moralist, versificând aproape în permanență un discurs retoric, remarcăm optica sa estetică, concepţia despre artă şi poezie care nu pune arta pe acelaşi piedestal pe care o aşază concepţiile apusene ale vremii sale:

„Poezie sau ποίησις va să zică facere, creație. Creatorul a toate, Dumnezeu, este primul şi Atotpotentul [Atotputernicul] poet. Creaţia sau poezia sa este universul întreg.

Poezia cea mai sublimă și veră este aceea ce se exprimă prin fapte.

Dumnezeu prin fapte [*faptele* lui Dumnezeu înseamnă, la Dosoftei și Varlaam, *făpturi*, *creația* lui Dumnezeu] și-a exprimat și își exprimă cugetările [e vorba de concepția ortodox-bizantină conform căreia universul creat este *gândul* lui Dumnezeu din veșnicie transformat în lucrare, materializat, plasticizat]. […]

Bietul om copiază numai cât poate faptele Marelui Poet, Dumnezeu, şi cu cât prin fapte se apropie de Dumnezeu, cu atât poezia lui este mai sublimă”[1131].

Mesajul său *estetic* către confraţi este acesta:

„Cântaţi, poeţi, pe Dumnezeu, natura întreagă, amorurile cele sacre [iubirea conjugală], înălţaţi pe femeie la gradul ei predestinat de la început [de la facerea lumii], cântaţi pe toţi bărbaţii cei mari, înălţaţi-i de model înaintea posterităţii, înălţaţi virtutea prin tragediile voastre şi flagelaţi numai şi numai viciul, iar nu pe om, în comediile şi satirele voastre, şi veţi deveni suveranii tuturor politicelor.

Ocupaţi-vă *cât simţiţi în voi darul de sus, vocaţia preoţiei* (subl. n.), ocupaţi-vă de vera teologie, de vera morală, de ştiinţa educaţiunii, însuraţi-vă şi deveniţi părinţi de familie, simţiţi amorul conjugal şi patern în inimile voastre; simţiţi durerea părinţilor când îşi pierd copiii [...] şi fiţi siguri că prin ştiinţele tributare, la vocaţiunea voastră de preoţi, prin ocupaţiunile demne de înalta voastră misiune, veţi face politica cea mai divină”[1132].

[1130] Ion Heliade Rădulescu, *Critica literară*, op. cit., p. 237.
[1131] Idem, p. 193-194.
[1132] Idem, p. 182.

Regăsim aici vechea concepţie bizantină, care unifica rolul politic cu cel eclesial şi în care scriitura avea vocaţie omiletică.

Punând în taler frumuseţea creaţiei divine cu cea a creaţiei umane, Heliade Rădulescu îi acordă toată demnitatea primei dintre acestea, după cum se poate vedea în poemul *Anatolida sau Omul şi forţele*:

Adam duce pe Eva în leagănul d-aproape
De flori şi de verdeaţă. Niciun talam vreodată
Din stanţele regale augustelor mirese
N-avu atâta artă, nici adornare [împodobire] *simplă*
Cu-atâta maiestate, decor mai admirabil.

Flori, viţe în festoane, ***cum nu produce arta,***
În toată abondanţa în toată frumuseţea
Suav decora bolta, păreţii şi intrarea,
Extazia vederea şi încânta mirosul. /.../

Atoatecreatorul, Principiul frumuseţei,
A fost decoratorul când a plantat Edenul.

Remarcabil e faptul că şi Eminescu va susţine acelaşi lucru, în poemul *Icoană şi privaz*, cu o precizare esenţială, în plus, subliniind concepţia *modernă* care aduce în discuţie un asemenea subiect şi o astfel de comparaţie (pe care cei vechi nu o făceau, considerând că omul priveşte spre Dumnezeu ca spre icoana sa şi îşi primeşte de la El, Începătorul frumuseţii, inspiraţia):

Aceasta e menirea unui poet în lume?
Pe valurile vremii, ca boabele de spume
Să-nşire-ale lui vorbe, să spuie verzi ş-uscate
Cum luna se iveşte, cum vântu-n codru bate?

Dar oricâte ar scrie şi oricâte ar spune...
Câmpii, pădure, lanuri fac asta de minune,
O fac cu mult mai bine de cum o spui în vers.

*Natura-alăturată cu-**acel desemn prea şters***
***Din lirica modernă** – e mult, mult mai presus.*

Parafrazând rugăciunile şi psalmii Utreniei, Heliade compunea următorul poem, într-un stil, de confesiune religioasă sub formă lirică, inițiat de Iancu Văcărescu, în care va scrie și Coșbuc:

Cântarea dimineţei
Din buzi nevinovate
Cui Altui se cuvine,
Puternice Părinte,
Decât Ţie a da?

Tu eşti Stăpân a toate,
Tu eşti Preabunul Tată;
A Ta putere sântă
Făptura ţine-ntreagă,
Ne ţine şi pe noi. /.../

Cu toţii dară, Ţie
Cântăm cântare nouă;
În flacăra unirii
Întindem mâini la Tine,
Rugăm să ne-nsoţeşti.

Ne luminează mintea
Să Te cunoaştem, Bune,
Să ştim că ne eşti Tată,
Să Te cântăm mai bine
Ş-aşa să ne-mpăcăm.

(*Cântarea dimineţii*, din vol. *Meditaţii poetice*, 1830)

Într-un alt poem, din 1835, închinat martirilor şi eroilor greci şi intitulat: *Odă la pavilionul grecesc*, Heliade apără credinţa ortodoxă şi îi critică în termeni duri pe catolici şi chiar „ecumenismul” vremii sale sau mai bine-zis propaganda catolică şi politica de catolicizare a ortodocşilor, dusă de papă în numele „unirii” creştinilor:

Scoală-Te, Doamne, scoală-Te, Împărate!
Trăiască numele Tău, trăiască mântuirea!
Trăiască mântuirea, mântuirea cea sfântă
Evangheliei Tale, care ai binevestit-o! /.../

Ai Iadului negri-ngeri creştini se zic acuma
Ş-în superstiţii schimbă a lui Hristos credinţă.

Din ceruri exilata, osândita trufie
Îşi face drum şi intră în sfintele altare,
D-acolo destinează creştina înfrăţire;
Ura se încuibează în simplele noroade,
Satan se-mpeliţează în iezme mai spurcate,
Care cu toate jură din temelii să surpe
Sfânta, mântuitoarea a cerului credinţă [ortodoxă].

Se uneltesc sisteme; spre-a lui Iisus ocară,
Antihriştii acuma iezuiţi se numiră
Şi întru al Lui nume apostoli ai minciunei
Se-mprăştie în lume şi amăgesc noroade,
Le pregătesc spre slujbă şi vecinică robie. /.../

Unde eşti Tu, Stăpâne? Şi câtă Ţi-e răbdarea?
La câţi stăpâni spre slujbă Ţi-ai părăsit făptura?
Vesteşte-Te, să piară ai cerului potrivnici
Şi adu-ne-n pământul făgăduinţei Tale.

Tu eşti păstorul nostru, şi lumea, a Ta turmă;
Uneşte-o în păşunea de Tine preursită.
Nu cu de fier toiege, ci însuşi cu-a Ta lege
Fă-ne ca să ne paştem sub umbra Crucii Tale.

Pe dâns-a ridicat-o norodul ce cânt astăzi,
Şi chiar după povaţa-Ţi iată-l în mântuire.

Fă-l, Stăpâne, de pildă la câţi nu cunosc legea-Ţi
Şi fă-l ca să-l cunoască toţi care au călcat-o.

Uneşte-l cu-al Tău nume, şi tare-i va fi dreapta,
Creşte-l întru dreptate şi nalţă-l întru slavă.

Iar tu, Cruce Preasfântă, armă fulgerătoare,
Tu eşti a morţii groază şi-a tot răului spaimă,
Norodu-nchinat ţie în veci nu se învinge:
E Mihail Arhanghel, armat întru tărie,

Ce cu Satan se luptă şi curăţeşte cerul.
Oricine te ridică îşi află mântuirea[1133].

Acelaşi caracter mesianic se întâlneşte şi în poezia lui Grigore Alexandrescu şi este similar celui, de mai târziu, al lui Octavian Goga.

Aflându-se în faţa Mănăstirii Dealu, Alexandrescu îi deplânge (în poezia *Trecutul. La Mănăstirea Dealului*) pe *nevrednicii* contemporani care *trăind în moliciuni / se laud cu mari fapte făcute de străbuni* şi doreşte ca râvna iubirii pentru Dumnezeu şi pentru ţară să devină ca un nou *stâlp de foc* (cf. Ieş. 13, 21) pentru neamul românesc, care să îl conducă la mântuirea sa ca popor:

A! facă Providenţa ca-naltul sentiment,
Ce-nchină vitejiei măreţul monument,
Ce-alege pe-nălţime al nemurirei lor,
Să fie nouă cârma, coloana cea de foc,
Coloana ce odată din ţara de exil
Pe calea mântuirei ducea pe Israil!

Pomenirea Sfinţilor Nifon al Constantinopolului[1134] (părintele şi învăţătorul Sfântului Neagoe Basarab) şi Nicodim de la Tismana, mijlocită de amintirea lor foarte vie în locurile în care au trăit, este prezentă şi în poemele *Trecutul. La Mănăstirea Dealului* şi *Răsăritul lunei. La Tismana*.

Ce înseamnă mănăstirile, pentru conştiinţa paşoptiştilor, ne precizează Bolintineanu: *Atena are templuri, Egiptul piramide, / Frumoasa Ionie dărâmături splendide / Ce-arată îndestulare şi-o mare avuţie, / Dar ale tale urme, o, dulce Românie, / Acele monumente numite monastiri / Sunt urme de mărire, de dalbe străluciri* (*Oda I*).

În poemul lui Alexandrescu, *Mormintele. La Drăgăşani*, evocat deja anterior, ne-au atras atenţia versurile: *Şi stelele deasupra, pe lunca părăsită / Luceau ca nişte candeli aprinse p-un mormânt*.

Asocierea dintre *aştrii cereşti* şi *candelele* (sau lumânările) pe care le aprindem la morminte au o sugestie cu mult mai adâncă, aceea că cerul Sfinţilor veghează şi se roagă neîncetat atât pentru cei vii, cât şi pentru cei adormiţi.

[1133] I. Heliade Rădulescu, *Poezii. Proză*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1977.
[1134] A se vedea: http://www.calendar-ortodox.ro/luna/august/august11.htm.

Privind crucile de pe morminte, Alexandrescu se gândeşte la martirii care luptau atunci pentru eliberarea de sub jugul păgân, turcesc:

Şi ochii-mi s-aţintiră pe semnul mântuinţei
Ce singur se înalţă în locul de suspin,
Protector al durerii, nădejde-a suferinţei,
Labarum vechi al luptei, simbol al biruinţei,
Prin care-a-nvins barbarii creştinul Constantin.

Şi mă gândeam l-aceia ce umbra-i înveleşte,
La Grecia modernă ce ei au sprijinit:
Căci jertfa pentru naţii la cer se priimeşte,
Căci sângele de martiri e plantă ce rodeşte

Curând, târziu, odată, dar însă nelipsit.
Precum cei dintâi preoți ce crucea o purtară,
Din peşteri, din pustiuri, săraci, dispreţuiţi,
În circ, amfiteatruri, puterea înfruntară,
Pe purpura romană credinţa aşăzară
Şi-nvinseră pe idoli în Capitol slăviţi,

Aşa sângele-acelor ce-aicea se jertfiră
Născu p-ai libertăţii vestiţi răzbunători;
Parnasul şi Olimpul cu fală se priviră,
Când flotele barbare zdrobite le zăriră,
Şi flacăra din ele suindu-se la nori.

Despre privegherea cea de noapte şi rugăciunea în faţa Icoanei în faţa căreia arde candela, acelaşi poet scrie (în poezia *Candela*):

Numai religioasa a candelei lumină
Aprinsă de credinţă, şi limpede şi lină,
Luceşte înaintea Icoanei ce slăvesc.

Emblemă-a bunătăţii, mângâietoare rază,
Ea parcă primeşte şi parcă-nfăţişează
Rugăciunile noastre Stăpânului obştesc!

În minutele acelea când sufletul gândeşte,
Când omul se coboară în conştiinţa lui,
Ca unei inimi care cu noi compătimeşte
Frăţeştii ei lumine durerea mea supui. /.../

Dumnezeu ce de faţă pe Cruce Se arată,
El, Care-a a nedreptăţii e pildă de-ngrozit,
Îmi spune că-naintea-I se va vedea odată
Cel ce nedreptăţeşte cu cel nedreptăţit. /.../

Întunecimea nopţii care încă domneşte,
Ca un om ce cu viaţa se mai luptă murind,
Se-mprăştie cu-ncetul, treptat se risipeşte
Şi-n umbra dimineţii se pierde-ngălbenind.

Se desfăşor în ochii-mi minunile zidirei;
***Credinţe se deşteaptă în omul rătăcit**;*
Şi-nalţă a ei rugă cu imnul mulţumirei,
La Cel ce după noapte şi zi ne-a dăruit.

Iar tu, candelă sfântă, a căreia vedere
Îmi aduce aminte atâtea năluciri [imagini, amintiri],
Îmi vei fi totdeauna rază de mângâiere,
Vei şti deopotrivă şi fapte şi gândiri.

Voi alerga la tine în dureri şi necazuri,
De oameni şi de soartă când voi fi apăsat;
Astfel corăbierul, când marea e-n talazuri,
Aleargă la limanul ce-adesea l-a scăpat.

După cum se vede, chiar şi din aceste puţine exemple, poeţilor noştri nu le erau necunoscute nici teologia ortodoxă, nici cărţile de cult şi nici asceza şi practica rugăciunii.

Contemplarea frumuseții cosmice, a *minunilor zidirei*, meditația asupra naturii are drept finalitate *deșteptarea credinței în omul rătăcit*.

E o *filosofie* străveche, pe care o recapitula în acea vreme Sf. Nicodim Aghioritul (1749-1809), într-un manual pus la contribuție și de Eminescu:

„Încă și zidirea însăși a tot ce se vede este pusă înaintea celor văzute ale lui Dumnezeu. Iar cu un meșteșug ca acesta mintea suindu-ne de la zidiri la Ziditor și de la Scripturi la Cel ce le-a grăit, ne pare a zice tuturor puterilor sale și tuturor simțurilor sale cuvântul lui Isaia: *Veniți să ne suim în muntele Domnului, în casa Dumnezeului lui Iacov, ca El să ne învețe căile Sale și să mergem pe cărările Sale* (Is. 2, 3).

Acesta este scoposul înainte povățuitor și sfârșitul pentru care, precum am zis, a zidit Dumnezeu ferestrele

organelor simțurilor, ca să ne facă mintea privitoare la zidirea *simțită și tainică*, cea gândită, ca să *vadă în zidiri pe Ziditorul, ca în ape soarele*, cum filosofează Teodor al Ierusalimului"[1135].

Apele reflectoare ale luminilor cerești le vom descoperi peste tot în lirica lui Eminescu.

Poeții pașoptiști aveau conştiinţa, după cum spune Alexandrescu, că *sufletul nostru, ca raza de soare, / Ce-şi are-nceputul mai sus de pământ, / Deşi luminează a sa închisoare, / Îşi află în ceruri izvorul cel sfânt* (*Reveria*) şi că *omul care crede, şi omul ce aşteaptă / De-o sfântă mângâiere în veci e însoţit; / Pacea va fi cu dânsul; el va lua răsplată, / Căci a nădăjduit* (*Cimitirul*).

În opinia noastră, Ioana Em. Petrescu greşeşte profund când susţine că „poezia romantică românească din epoca paşoptistă este modelată şi ea [ca şi tot romantismul european, după cum pretinde autoarea] de această viziune, esenţial platoniciană, a lumilor.

Aşa şi apare comentată opera unui Bolintineanu în epoca postpaşoptistă de către Radu Ionescu, scriitor binecunoscut lui Eminescu: «Viaţa noastră este un lung exil în care întâlnim numai suferinţe […].

Sufletul nostru obosit voieşte câteodată să-şi ia zborul din astă realitate, din astă închisoare tristă, ca să mai revază idealul, patria sa cerească…»"[1136].

Comentariul acesta poate fi atribuit unei viziuni platoniciene doar dacă este decontextualizat istoric şi cultural şi dacă nu se ţine seama că toată literatura medievală, toate cazaniile şi didahiile discută exact în aceeaşi termeni.

Închisoarea tristă este cea din Ps. 141, 7 (*Scoate din temniţă sufletul meu, ca să laude numele Tău, Doamne. Pe mine mă aşteaptă drepţii, până ce-mi vei răsplăti mie*), pentru toată tradiţia veche literară, aşa după cum *idealul* sau *patria cerească* nu sunt decât sinonime neologice pentru *ţenchiul / sfârşitul / săvârşitul* sau *moşia cerească* de care amintesc întruna cărţile vechi.

Nimic din lirica paşoptistă nu ne face să discernem că ar putea fi vorba aici despre *lumea ideilor* platoniciană sau despre vreun alt concept filosofic străin cugetării româneşti

---

[1135] Cuviosul Nicodim Aghioritul, *Paza celor cinci simțuri*, versiune diortosită a traducerii românești din 1826, tipărită la Mânăstirea Neamț prin osteneala Arhimandritului Dometian, Ed. Anastasia, Bucureşti, 1999, p. 42.

[1136] Ioana Em. Petrescu, op. cit., p. 23.

tradiţionale, pe care o aflăm chintesenţiată la Dimitrie Cantemir:

De vreme ce Prorocul temniţă o numeşte [Ps. 141, 7] şi adevărat aşé iaste şi împotriva lumii Apostolul învaţă: „nu iubiţi lumea, nici cele lumeşti” (Cartea 1, Ioan gl. 2, sh. 15). Lumea dară temniţă iaste omului, aşé trupul temniţă iaste sufletului… [1137].

Oricâte deviații s-ar putea contoriza de la tradiția religioasă și culturală românească, tot nu se poate trage concluzia *înstrăinării* pașoptiștilor de spiritul creștin, ortodox și național.

Chiar dacă aceștia se familiarizează cu literatura antică și clasic-europeană, ei nu absolutizează cultura europeană și nici vreo filosofie particulară în detrimentul religiei autohtone, pe care o prețuiesc ca pe tezaurul de spiritualitate, literatură și cultură al nației lor.

O idee despre eclectismul religios-filosofic care era subordonat conștiinței creștine ne oferă versurile următoare ale lui Bolliac (rezumând o problematică care îl va frământa și pe care o va versifica și Eminescu, doar că sub o pecete metaforică mult mai greu penetrabilă, în *Memento mori* și nu numai):

Nu e niciun om, Stăpâne, ce n-a avut dumnezeu.
Nu pot să Te înțeleagă, pentru asta n-ai un nume.
Înțelepții toți Te cată: Brahma, Odin, Prometeu;
Dar ne este scurtă mintea, nu poate pătrunde-n lume.

Te-au aflat însă, Te crede;
Dar nu Te pot înțelege,
Căci e-adâncă a Ta lege!
Moisi, și el Te vede:
Dar nu spune ce fel ești.

Zoroastru, Minos, Solon, Socrat și cu Ciceron,
Se mir și ei cu plugarul ce simte tainile Tale,
Vede nencetat efectul în toate muncile sale,
Se gândesc, – unde trăiești?
Dar s-opresc toți cu Newton.

Stoicii cei tari și mândri, Pitagori cum ș-ăi de-n jur;

[1137] Dimitrie Cantemir, *Divanul…*, op. cit., p. 81.

Democrit care își râde, Eraclid care ne plânge;
Din Platon ce ne mângâie, până-n crudul Epicur;
Luther și Calvin, Saint-Simon; Mahomet ce cere sânge,
Când p-ascuns și când de față,
Când numind, când fără nume,
Cum că astă mare lume
Are un Stăpân ne-nvață,
Care trebuie-a-L slăvi.

Și baza voinței Tale fiecare a simțit:
„Omul, omului să facă aceea care dorește
Să-i facă și lui iar omul” [cf. Lc. 6, 31]. *Nimeni nu tăgăduiește*
Cum că, Stăpâne, ai voit
Omul a fi fericit.
(*Rugăciunea*)

În *Memorialul* său *de călătorie*, în urma pelerinajului la mănăstirile oltene, Alexandrescu face uneori observații ironice pe seama neștiinței unor călugări, pe care Ioana Em. Petrescu le apreciază undeva drept *satiră iluministă*.

Părerea noastră este că, pe lângă tonul epocii, autorul vizează niște *oameni ignoranți* (și la fel se întâmplă în toate cazurile de acest fel din scrierile pașoptiste), și nu *haina monahală* în sine.

Nu sunt *ignoranți* pentru că sunt *monahi*, ci sunt niște *monahi ignoranți* (precum cel care credea că *Traian a purtat război cu Mircea*), pentru că erau vremuri de decădere a vieții monahale în tot Răsăritul balcanic, de la Athos până în Țările Române, după multe veacuri de stăpânire otomană.

Alexandrescu, care a locuit în tinerețe la Mitropolie, la unchiul său, părintele Ieremia, dacă ar fi vrut să compună satire voltaireiene[1138] și iluministe, anticlericale și antireligioase, ar fi avut și prilejul și materialul necesar, dar nu a avut astfel de impulsuri.

Dimpotrivă, poetul, care se roagă smerit lui Dumnezeu în poemul *Rugăciunea*, îşi manifestă dezaprobarea faţă de necredinţa şi blasfemiile lui Voltaire într-o altă poezie intitulată *Epistolă*.

[1138] A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Voltaire.

Către Voltaire, unde critică aluziv „religia naturală” a lui Rousseau[1139] şi susţine că *Sfânta Scriptură* este izvorul de inspiraţie al culturii şi al literaturii europene:

Dar spune-mi, te rog, Voltaire, tu ce folos ai aflat,
Deşi al legei vrăjmaş, să critici, să osândeşti
Acele nalte cântări, acele gândiri cereşti,
Care-al naturii Stăpân El Însuşi le-a însuflat,
Spre slava numelui Său, ***poetului împărat*** [David]*?*
De nu ca om, ca creştin, dar însă ca autor,
Vrednic erai, socotesc, să simţi înălţimea lor,
Şi geniul tău frumos până acolo să-l sui.

Cerul, tăria vestind faptele mâinilor Lui [cf. Ps. 18, 1],
Din pavilionu-i de nori, Acel Prea Înalt tunând,
Cu fulgerele-i de foc vrăjmaşii Lui răsturnând,
Pământul din temelii clătit, desrădăcinat,
Suflarea acelei mânii ce mările-a-ntărâtat,
Acele măreţe trăsuri tu cum le dispreţuieşti?

Idei, icoane, figuri, toate în ele găseşti.
Racine, pe care-l iubeai, din ele s-a adăpat;
Rousseau, pe care-l urai, adesea le-a imitat:
Toate acestea le ştii, dar furia-ţi te-a orbit.

Tu, ca odată Satan, pe om din Rai l-ai gonit,
Nădejdea, rodul ceresc, în inimi o ai călcat,
Şi care despăgubiri în locul ei ne-ai lăsat?
Ucideri şi desfrânări, iată ce-ţi suntem datori!

Viaţ-ai făcut-o grea sărmanilor muritori,
Iar pe scelerați i-ai scos din jugul lor neplăcut.
Vor [unii] *în zadar a-ţi găsi un cuget ce n-ai avut,*
A zice că te-ai luptat abuzul să-l războieşti;
Nu, ***temelia-ai surpat în dogmele creştineşti*** [1140].

Poziția poetului român este, credem, cât se poate de limpede, în denunţarea ateismului şi a demonismului filosofiei voltairiene.

De asemenea, precum Asachi, Alexandrescu instituie originea poeziei în *Psaltire* și începutul poeților de la *poetul împărat* David.

[1139] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Jean-Jacques_Rousseau.
[1140] Grigore Alexandrescu, *Poezii. Proză*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1985.

O atitudine similară cu a lui Alexandrescu o descoperim și la alți pașoptiști, ca spre exemplu, la Costache Negruzzi.

Acesta, în *Scrisoarea VIII (Pentru ce țiganii nu sunt români)*, persiflează ignoranța *vecinului* Bogonos, mai precis pretenția sa de a fi aflat din *viața sfântului Grigorie*, originile etniei țigănești (concluzia lui Bogonos e, de altfel, o extrapolare).

Nu putem, însă, să nu observăm că, în dezbaterea aprinsă, *religioasă*, dintre Negruzzi și Bogonos, intervin și alți factori, destul de semnificativi, cum ar fi inapetența celui din urmă de a aprecia literatura *cultă modernă*, considerând *Aprodul Purice* drept *comedie* și *umilindu-l* pe autor, și mai ales polemica dintre generații, care îl determină pe Negruzzi la diatribe împotriva credinței în draci *cornurați și cu coadă lungă*, declamând, în același timp, că *suntem fii a unui alt veac, și trebui să mergem cu veacul...*[1141].

De aici însă și până la a trece în contul unor atitudinii și reacții *iluministe* aceste răfuieli cu lumea lor ale unor tineri educați în străinătate, deveniți *elitiști* în comparație cu majoritatea populației, cred că este puțină distanță.

Același Negruzzi ne dezvăluie o altă față și o cu totul altă raportare la creștinism, în *Scrisoarea X* și *Scrisoarea XI*.

În prima dintre ele, pledează pentru drepturile Mitropoliei Moldovei în fața pretențiilor fanariote, semnalând că „România era creștină încă din veacul III. Desele năvăliri a barbarilor nu putură stârpi sămânța credinții..."[1142].

În timp ce a doua din scrisorile pomenite cuprinde o meditație pe tema morții (parte din ceea ce considerăm *proză lirică*), un *memento mori*, în cel mai lesne de identificat spirit omiletic, în prelungirea retoricii funebre:

„Este un sunet cărui altul nu se poate asemăna, sunet grav, jalnic și fioros ce află totdeauna un răsunet în inimile cele mai tari.

Când bătaia clopotului te face a tresări, când îți închipuiești că ea îți vestește moartea unei rude, a unui prietin, a unui cunoscut, a căruia viață s-a stâns cum se stânge în aer răsunetul aramei sacre, simți atunce tristeța însinuindu-se în peptu-ți ca un junghi de gheață, și dacă *creștinismul* nu ar veni să-ți împrăștie marasmul *cu dulcea sa filosofie* (subl. n.), ai suferi acele chinuri morale ce nu se pot descrie, și pre care le vindecă numai moartea.

[1141] Constantin Negruzzi, *Păcatele tinereților*, Ed. Minerva, București, 1977, p. 256.
[1142] Idem, p. 261.

Moartea! Numele ei înfiorează pre cel bogat, pre cel mare, pre cel care lumea nu-l încăpea [la fel va vorbi Eminescu de *împărați pe care lumea nu putea să-i mai încapă – Scrisoarea III*], și care, în împărțeala mormântului, nu va avea mai mult loc decât saracul; căci amară trebui să fie ea pentru omul cu cugetul patat; pentru acel ce trăind numai pentru el, a fost de pagubă compatrioților săi; pentru acel ce strânge averi, și nu știe cui le adună pre ele! [Ps. 38, 8-10: *Dar toate sunt deșertăciuni; tot omul ce viază. Deși ca o umbră trece omul, dar în zadar se tulbură. Strânge comori și nu știe cui le adună pe ele.*]

Săracul însă, privind-o ca o odihnă după o zi de muncă, adoarme în liniște, știind că atunci când se va scula ca să deie seamă de cele ce a făcut, va fi răsplătit de ostenelele sale, și locul îi va fi însemnat în dreapta"[1143].

În ceea ce îl priveşte pe Vasile Alecsandri, în poezia sa este de asemenea identificabilă recurenţa unor atitudini identitare creştine, precum şi a unei dispoziţii de a privi cosmosul, într-un mod contemplativ tipic ortodox (mai înainte de a fi *romantic* și *lamartinian*), ca tablou plastic analog dispoziţiei sufleteşti, interioare, a omului, recurenţă prezentă şi în opera celor despre care am vorbit anterior:

O! minune, farmec dulce! O! putere creatoare!
În oricare zi pe lume iese câte-o nouă floare,
Ş-un nou glas de armonie completează imnul sfânt
Ce se-nalţă către ceruri de pe veselul pământ.
(*Lunca din Mirceşti*)[1144]

Scrie şi poeme religioase, precum *Hristos a înviat*:

Hristos Mântuitorul din morţi a înviat,
Şi fruntea-I ca un soare,
Lucind peste popoare,
Flori de nemurire în lume-a-mprăştiat.

Hristos, Zeul credinţei, ieşit-a din mormânt!
Ş-a Sa reînviere
Ne-arată că nu piere
Dreptatea, şi credinţa, şi adevărul sfânt!

[1143] Idem, p. 263.
[1144] Vasile Alecsandri, *Poezii*, cuvânt înainte de Dumitru Micu, Ed. Ion Creangă, Bucureşti, 1985.

Hristos e viu! Ca Dânsul, o! voi ce suferiţi
În lanţuri de robie,
Curând la viaţă vie
Din umbra tristă-a morţii veţi fi cu toţi ieşiţi! /.../ [1145]

Atitudinea şi spiritul poeţilor, în plină epocă paşoptistă, care era începutul *întoarcerii în Europa*, fac să iasă în lumină o credinţă şi o cugetare românească, ne dau mărturie de faptul că tradiţia culturală, literară și spirituală nu a dispărut.

Era doar altfel exprimată, prin înnoirea limbajului și a *poeticii*. Crezurile nu erau însă fundamental diferite de cele ale înaintașilor.

Şerban Cioculescu observa: „Noi nu am cunoscut, ca alte literaturi vecine, atingerea directă cu problematica romantică. Experiența interioară a romantismului ne-a rămas străină.

Scriitorii noştri nu au trecut printr-o *criză* morală, de esenţă faustică, demoniacă sau egotistă, ca urmaşii spirituali ai lui Goethe, Byron sau Chateaubriand[1146], din alte ţări.

Boala veacului a pătruns prin unele stângace traduceri, care denotă că *s-a luat act de ea*, de bună seamă, că fenomenul n-a fost ignorat cu desăvârşire; dar ea n-a operat pustiitor, prin variante morale. Înainte de Eminescu, aşadar, noi n-am avut un adevărat exemplar de poet romantic, în sensul plenar al cuvântului.

Cauzele de neaderență morală, în tot decursul dintre anii 1830-1866, la esența patetică a romantismului, ar comporta un studiu deosebit. […]

Stăpâniți de o veche tradiție religioasă, noi nu ne puteam răscula împotriva unor *principii materialiste*, revendicându-ne *o renaștere spiritualistă*. […]

Nu eram puși în condiții speciale de evoluție, ca să ni se ivească în chip firesc probleme morale și literare, ca acelea ce se impuseseră în Apus, făcând din romantism nu numai *un mare curent literar european*, dar și *o zguduire morală*... […]

Romantismul apusean implică așadar, pe lângă o estetică emancipată, și o filozofie religioasă, o morală individuală...”[1147].

[1145] Idem, *Înşiră-te, mărgărite*, Ed. Litera, Chişinău, 1998.
[1146] A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Fran%C3%A7ois-Ren%C3%A9_de_Chateaubriand.
[1147] Şerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, Editura didactică și pedagogică, București, 1971, p 7.

Mai târziu, urmează să vedem cât de *romantic* era Eminescu, *în sensul plenar al cuvântului*…

Poeţii paşoptişti, prin aspectul novator al limbajului în raport cu limba celor vechi şi prin accentele nostalgice faţă de trecutul al cărui element ideal esenţial este credinţa fierbinte din care se nasc toate celelalte virtuţi, dovedesc că *au luat act* de epoca istorică pe care o parcurg, dar nu şi că nu sunt conştienţi de tradiţia lor religios-literară şi istorică sau că se afiliază, fără o liminară discriminare a judecăţii, oricărui curent ideatic inseminat din Occident.

În *Scrisoarea XVII* din ciclul *Negru pe alb (Scrisori la un prieten)*, Costache Negruzzi, așezând într-o balanță valorică poezia medievală și pe cea contemporană, rezolva această controversă în favoarea celei dintâi, oferindu-l ca exemplu poetic pe „mitropolitul Dosoftei, unul din bărbații învățați, cu care se fălește pe drept Moldavia. El a fost nu numai un bun păstor duhovnicesc turmei încredințate lui, dar și unul din scriitorii cei mai aleși a timpului aceluia".

Negruzzi reproduce poemul-rugăciune către Maica Domnului, al Sf. Ioan Damaschin, în traducerea lui Dosoftei și conchide, vorbind „de poezia noastră din veacul al XVI-lea", că „o prefer celei de astăzi, oricât se pare ea de simplă.

Îmi place pentru că e *naivă* și *fără pretenție*, pentru că e *moale* și *netedă*, nu *aspră* și *ciotoroasă* […]", cum este poezia nouă, „o poezie hodorogită, încât în adevăr *jalea cuprinde orice simțire*, când vede cineva frumoasa noastră limbă *căznită* și *schingiuită* astfel!

Spune-mi, nu-ți place mai bine traducția lui Dosiftei *cunchieturi socotite*, care nu te ostenește când o citești, nici are frase mari *întortocheate* și *scâlciate*?"[1148].

Nu există însă un hiat între *cei vechi* şi *prepaşoptişti* sau *paşoptişti*, care să justifice susţinerea pierderii tradiţiei poetice culte.

Între *literatura veche* şi *paşoptism*, deosebirea se poate contoriza la nivelul expresiei. Poezia pașoptistă presupune expunerea unui conţinut cu care vechea literatură are foarte multe în comun, doar că în structuri poetice diferite: *clasic-bizantin-medievale* în cazul celor vechi, *romantic-moderne* în cazul paşoptiştilor.

Diferenţa este ca între *romantism* şi *simbolism* sau ca între *simbolism* şi *avangardă*.

[1148] Constantin Negruzzi, op. cit., p. 280-281.

Dacă am putea pune sub ochii unui om, total ignorant în materie de poezie, două poeme aparţinând simbolismului, respectiv, avangardismului, sunt convinsă că ar decide că ele nu aparţin aceluiaşi secol şi că autorii nu s-au cunoscut între ei.

Expresia poetică se modifică *în funcţie de epocă* şi nu *în necunoştinţă de cauză*. De unde moşteneau paşoptiştii viziunea spirituală, religioasă – care, după cum am văzut, e punctată de detaliile gândirii şi ale practicii ascetice ortodoxe – dacă nu de la înaintaşii lor?

Lamartine le putea inspira o anumită structură poetică modernă (mai ales că lirica lamartiniană este infuzată de o durere nostalgică, puternic amprentată de viziunea religioasă), nu şi esenţa gândirii, dacă fundamentele nu ar fi fost interioare şi profund autohtone.

Discutând despre poezia erotică a lui Alecsandri, Nicolae Manolescu făcea precizarea că „ora lamartiană a bătut și aerul poeziei erotice românești s-a umplut de religiozitate și de mister, când, cuprins de «sfânta uimire», «geniul sfânt» «aude și vede minuni pe pământ» și când dragostea transfigurează totul «precum un soare dulce în veci neasfințit»”[1149] (ultimele cuvinte sunt, de altfel, o parafrază biblică și liturgică a sintagmelor hristologice și eshatologice: *lumină neînserată* și *soare neapus*).

Manolescu însă nu caută deloc să elucideze de ce poezia erotică anacreontică a virat *brusc* (deși nu chiar *atât de brusc*, fiindcă ecourile iubirii sacre și legitime n-au fost absente nici în lirica prepașoptistă), în versurile românești, spre *lamartinism*, spre „un ton nou, o melancolie învăluitoare și sacră”[1150] (și oferă exemplul poeziei *O noapte la țară* a lui Alecsandri), în care se îmbracă sentimentul erotic.

Idealizarea amorului și sobrifierea sentimentului se petrece însă în lirica lui Alexandrescu, în avanpremiera poeziei eminesciene.

Mulți dintre poeții pașoptiști s-au format exersând mai întâi solfegii anacreontice, după care l-au părăsit pe *Christopoulos* pentru *Lamartine* sau, mai bine zis, pentru *tonul* lui Lamartine – așa după cum nici pe Anacreon sau Christopoulos nu-i urmaseră vreodată cu fidelitate.

Primul traducător al poemelor lamartiniene, Heliade, le descoperea ca „pline de tinerețe și melanholie

[1149] Nicolae Manolescu, *Istoria critică...*, op. cit., p. 230-231.
[1150] Idem, p. 231.

mângâietoare”[1151], afirmând, despre *Armoniile poetice și religioase*, că, „prin ele, poetul întocmai ca vulturul își ia zborul cu îndrăzneală, până la cereasca înălțime [a] atotputerniciei dumnezeiești.

Acolo el își înmoaie aripile sale în jăraticul slavei mucenicilor și, ținându-și drumul său prin strălucita cărare a laptelui creștinătății, se coboară prin scara lui Iacov și vine să stropească și să încălzească pământul cel amorțit de înghețul patimilor...

Ascultători din aromirea lor cea dulce se deșteaptă pătrunși de focul pocăinții și nu întârzie cu o inimă de a numi pe cântărețul lor David al creștinătății”[1152].

Densusianu remarca, pe marginea acestui comentariu heliadesc, faptul că „pasajul are interesul lui și pentru cunoașterea *ecoului pe care l-a avut la noi poezia lamartiniană* (subl. n.). În Lamartine găsise Heliade pe poetul așteptărilor lui...”[1153]

Alexandrescu însă, în opinia sa, cunoaște „vagi înrâuriri din atmosfera romantică”[1154] – dincolo de care răzbate „o notă personală și puternică”[1155], deși Călinescu le va sesiza macroscopic: „poezia lui Alexandrescu este cea mai puternică expresie a lamartinismului la noi”[1156].

Poezia lui Lamartine nu infuza o stare de spirit *romantică*, novisimă, ci oferea o haină poetică, *modernă*, pe care poeții români au adoptat-o imediat, dezertând din tabăra lui Anacreon, când au descoperit o tonalitate lirică în consonanță cu așteptările, spiritualitatea și idealurile lor.

Starea aceasta de spirit, așa-zis *romantică* și *lamartiniană*, după descrierile poeților noștri, se poate defini ca *plăcere a durerii*, ca *bucurie a suferinței* și contextele lirice înseși ne indică un contur religios autohton și arhaic destul de profund.

În tradiția literară veche, pocăința este cea definibilă ca *plăcere a durerii*, ca *bucurie a suferinței*, dar nu *individuală*, *egoistă* și *vanitoasă*, nici ca *voluptate masochistă*, ci *ca efort ascetic dur* și *dureros* dar care naște metamorfoza interioară, spirituală.

[1151] *Cf.* Ovid Densusianu, *Opere*, IV, op. cit., p. 507.
[1152] *Cf.* Idem, p. 508.
[1153] Ibidem.
[1154] Idem, p. 614.
[1155] Idem, p. 611.
[1156] G. Călinescu, *Istoria...*, op. cit., p. 156.

Privegherea noctură a poeților pașoptiști (care, așa cum preciza Bolliac, urma modelul eremiților), însoțită de contemplarea naturii și de cugetarea la realitățile istorice și sociale, la cadența descinderii lumii din trecut spre viitor, precum și de suferință interioară, sunt în cea mai mare măsură amprentate de viziunea și cugetarea religios-tradiționale, care configurează nucleul cognitiv al meditațiilor romantice.

Singurul element în plus îl reprezintă suspinele amoroase ale poeților, dar nici acestea nu pot fi automat catalogate ca *neortodoxe*, atâta timp cât autorii sunt mireni cu idealuri nupțiale firești.

Lecturând poemele traduse din lirica lui Lamartine, publicate încă din 1830, de Heliade, senzația este de *confuzie* între temele și motivele prezente în versurile acestuia și cele aparținând tradiției literare românești și pe care le-am semnalat la scriitorii noștri medievali, o puternică impresie făcând și atmosfera religioasă, generală, din lirica poetului francez.

Pe lângă starea specific *romantică* de melancolie și tânguire, de solitudine și deziluzionare (reproduse sub titlurile, apropiate de cele originale: *Singurătatea*, *Seara*, *Lacul*, *Deznădăjduirea* – dintre care doar ultima este ecoul unor sentimente de revoltă, celelalte evocând o atmosferă religioasă), versurile lamartiniene traduc concepția veche creștină conform căreia natura, cosmosul, sunt *transcrierea* sensibilă a chipului lui Dumnezeu pentru oameni (*lumea-lumină* creată după chipul Său), iar elementele cosmice desfășoară un neîncetat dialog tainic, despre Creatorul lor:

Ô Nuits, déroulez en silence
Les pages du ***livre des cieux****;*
Astres, gravitez en cadence
Dans vos sentiers harmonieux;
Durant ces heures solennelles,
Aquilons, repliez vos ailes,
Terre, assoupissez vos échos;
Étends tes vagues sur les plages,
Ô mer ! et berce les images
Du Dieu qui t'a donné tes flots.

Savez-vous son nom? La nature
Réunit en vain ses cent voix,
L'étoile à l'étoile murmure
Quel Dieu nous imposa nos lois?

La vague à la vague demande
Quel est celui qui nous gourmande?
La foudre dit à l'aquilon:
Sais-tu comment ton Dieu se nomme?
Mais les astres, la terre et l'homme
Ne peuvent achever son nom.
(*L'Hymne de la Nuit*)[1157]

Ceva foarte asemănător, despre chipul lui Dumnezeu care e pecetluit în toate lucrurile din univers, dar pe care niciun element cosmic nu îl poate desluși în mod esențial ori epuiza, am citit într-unul din *Imnele* Sfântului Efrem Sirul (sec. IV), pe care l-am reprodus în altă parte.

Cu toate acestea, Lamartine cred că l-a influențat cel mai mult pe Heliade (în automagnificarea ulterioară a personalității sale), decât pe ceilalți poeți români pașoptiști, pentru că în centrul poeziei sale nu se află – în ciuda aparențelor – nici Dumnezeu, nici cosmosul, nici chiar sentimentul *romantic*, ci, mai mult decât toate, el însuși:

[1157] Poemul din franceză în traducerea noastră:

Imnul nopții

„O, nopți, răsfoiți în tăcere
Paginile cărții cerurilor;
Stele, rotiți-vă în cadență
Pe căile voastre armonioase;
În aceste ceasuri solemne,
Vânturilor, strângeți-vă aripile,
Pământule, ațipește-ți ecourile;
Întinde-ți valurile pe plaje,
O, mare! și varsă icoanele
Lui Dumnezeu care ți-a dat talazuri.

Știți voi oare numele Său? Natura
Unește în zadar sutele sale de glasuri,
Steaua stelei murmură
Cine este Dumnezeul care ne pune nouă legi?

Val pe val întreabă
Cine este Cel care ne mustră pe noi?
Trăznetul spune vântului:
Știi cum se numește Dumnezeul tău?
Dar stelele, pământul și omul
Nu pot descoperi numele Său”.

La voix de l'univers, c'est mon intelligence.
Sur les rayons du soir, sur les ailes du vent,
Elle s'élève à Dieu comme un parfum vivant;
Et, donnant un langage à toute créature,
Prête pour l'adorer mon âme à la nature. /.../
L'univers tout entier réfléchit ton image,
Et mon âme à son tour réfléchit l'univers.
(*La prière*)[1158]

Sentimentul religios al lui Lamartine este determinat mai ales prin exprimarea explicită a unor precepte creștine, în genul pe care-l va aborda și Heliade.

Nicăieri, însă, în poezia românească, poeții nu-și împrumută *sufletul lor* și *limba lor* naturii, universului, arogându-și vanitos capacitatea de a deveni, panteist, spirite universale sau de a substitui logosul cosmic.

Dacă poeții români pașoptiști au păstrat ceva din Lamartine, acest ceva este *freamătul* cosmic, conglăsuirea naturii, care însă niciodată n-a căpătat caracter substituibil prin *ego*-ul uman.

Influența poate părea determinantă, dacă este receptată la nivel stilistic și terminologic – care coincide, după cum am afirmat, cu terminologia veche și bizantină, într-un context vizionar cu care are puncte comune –, sau la nivelul *atmosferei* generale degajate din versuri, deși se poate remarca totuși, cu ușurință, un fond lăuntric diferit și rațiuni psihologice sensibil *personalizate* ale poeților români, pentru recluziunea interioară, contemplarea naturii și a cosmosului, pentru *melanholia* în sine.

Chiar la nivelul tropilor, este bine de remarcat fenomenul preluării, devoltării și transmiterii unor *metafore poetice*.

[1158] Tot traducerea noastră:

Rugăciunea

„Vocea universului este inteligența mea.
Pe razele înserării, pe aripile vântului,
Ea se înalță către Dumnezeu ca o mireasmă vie;
Și dăruind un grai întregii creaturi
Îi împrumută sufletul meu naturii pentru a-L slăvi. /.../
Întregul univers oglindește icoana Ta,
Iar, la rândul său, sufletul meu oglindește universul”.

Spre exemplu, Bolintineanu, Alecsandri – şi ulterior Eminescu – numesc undele râului sau ale mării, sub lumina lunii, *brazde de lumină* sau *brazde de văpaie*. Sursa este traducerea făcută de Heliade unui poem de Lamartine: *Norul cel lucios și roșu, ce ni-l face nevăzut* [soarele], */ Păstrează-n brazde de aur urma p-unde a trecut* (*Rugăciunea de seară*) – *Le nuage éclatant qui le cache à nos yeux / Conserve en sillons d'or sa trace dans les cieux* (*La prière*).

La Bolintineanu ia amploare această imagine poetică: *coroana lunei răsfrântă peste mare / Formează o brazdă de-aur ce scânteie...* (*Neapol*); *Luna palidă şi plină / Se răsfrânge pe canal, / Trage-o brazdă de lumină / Ce-ncunună albul val* (*Rialto*); *Peste unda aurită / Ce adoarme cu murmur, / Peste brazda înflorită / În câmpia de azur...* (*Sandalul*); *Răsai, bălaie lună, pe cerul tău cel pur, / Lumină calea noastră pe brazdele d-azur!* (*Conrad*).

Într-un poem al lui Alecsandri, un vapor *taie-o brazdă lungă pe-al mării plai senin, / Și luna, vas de aur, plutește-n ceruri lin* (*Pe coastele Calabriei*).

Eminescu va fi mult mai eigmatic, transcriind (în *Scrisoarea IV*) într-un cosmos al tăcerii o geometrie sonoră, din linii şi cercuri, pe care o fac aripile lebedelor: *Numai lebedele albe, când plutesc încet din trestii, / Domnitoare peste ape, oaspeţi liniştei acestei, / Cu aripele întinse se mai scutură şi-o taie, / Când în cercuri tremurând, când în brazde de văpaie*.

Sau, în *Dorinţa*, mai zice Eminescu: *Vino-n codru la izvorul / Care tremură pe prund, / Unde prispa cea de brazde* [a izvorului] */ Crengi plecate o ascund*.

Tehnica aceasta, după cum am enunțat deja, face pare din *tradiția literară*, prin care o sintagmă sau o imagine simbolică e transmisă și amplificată de la scriitor la scriitor și de la un veac la altul.

O altă imagine poetică, cea a cerului cu aștrii săi, ne apare drept convergentă cu tradiția literară românească.

În primul rând, într-un mod tradițional creștin, Dumnezeu este *celui qui pensa les cieux* (*Eternité de la nature, brièveté de l'homme*).

Exprimări de aceeași natură (chiar identice la nivel ideatic) am remarcat, la timpul potrivit, în *Psaltirea versificată* a lui Dosoftei.

Având aceeași semnificație simbolică, pe care o cunoaștem din literatura română veche – un lucru firesc, având

în vedere filiera patristică – tabloul aștrilor cerești este semnificativ:

Comme une lampe d'or, dans l'azur suspendue,
La lune se balance aux bords de l'horizon; /.../
L'univers est le temple, et la terre est l'autel;
Les cieux en sont le dôme: et ces astres sans nombre,
Ces feux demi-voilés, pâle ornement de l'ombre,
Dans la voûte d'azur avec ordre semés,
Sont les sacrés flambeaux pour ce temple allumés...
(*La prière*)[1159]

Eminescienele *dome cerești* (anticipate însă de Bolintineanu) par să-și aibă originea în versurile de mai sus – ca expresie, mult extinsă, însă, atât imagistic, cât și ca semnificație.

Dacă ultimele două versuri cred că l-au inspirat pe Alecsandri într-o poezie (*Mezul iernei*), imaginea lunii ca o *lampă* (Heliade nici măcar n-o traduce astfel, dar termenul e regăsibil ulterior în lirica noastră) și a stelelor ca niște *făclii*, luminând în templul universului – care au sorginte patristică și omiletică și se regăsesc, așa cum am arătat, și în textele noastre medievale, de la *Cazaniile* lui Coresi și Varlaam, până la Antim și Cantemir – vor deveni o recurență sensibilă în lirica noastră romantică și chiar post-romantică.

Opinia mea este că poeții români le cunoșteau din cazanii și didahii, din literatura religioasă (care nu erau ignorate la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX, atât prin lectură cât și, foarte probabil, prin intermediul

---

[1159] E tot traducerea noastră:

Rugăciunea

„Ca o lampă de aur, suspendată în azur,
Luna se leagănă pe țărmurile orizontului; /.../
Universul este templul iar pământul este altarul;
Cerurile sunt domul iar stelele cele fără de număr,
Aceste focuri semi-vălurite, palid ornament al umbrei,
În bolta de azur cu rânduială semănate,
Sunt sfintele făclii pentru acest templu aprinse”.

audierilor într-un cadru liturgic), și că au fost entuziasmați să le găsească într-un context liric *modern*, ceea ce i-a determinat să-și modifice glasul poetic, reconfigurând lirismul românesc, navigând de la *hristopolism/anacreontism* către *lamartinism*, deși ambele direcții reprezentau numai *un semn de orientare*, nu și *modele de imitat* în profunzime.

Însă chiar preferința aceasta, apetența poeților români pentru aceste expresii, ne relevă faptul că nu erau ignoranți față de sensurile lor vechi, ci dimpotrivă, au aderat la astfel de descrieri ale tabloului cosmic tocmai pentru că le cunoșteau semnificația, apreciind simbolismul identic cu cel pe care-l știau din cultura și spiritualitatea lor proprie.

Nu se explică altfel influența *de proporții* a unui singur poet *romantic*, preferința lor pentru Lamartine – considerat, chiar de exegeți ai operei sale, ca un autor cu o mentalitate de secol XVIII.

Asupra acestei dezbateri, destul de importante, vom mai reveni.

În altă ordine de idei, Eminescu e o conştiinţă scrupuloasă care face paralela între *tradiţie* şi *poezia contemporană*, în detrimentul lui Heliade, pe care îl acuză, cum nu se poate mai grav, nu de *necunoaştere*, ci de instalarea în sine a superbiei soldată cu falsificarea limbii, a teologiei şi a istoriei:

„Cam pe la anul 1845 începe însă în mintea scriitorului bucureştean o suficienţă nemaipomenită şi o decădere intelectuală cu atât mai primejdioasă cu cât Eliad era privit în vremea lui ca *un fel de oracol*.

Limba *Curierului de ambe secse* se latinizează şi se franţuzeşte, el începe a scrie c-o ortografie imposibilă, nesistematică, un product bastard al lipsei sale de ştiinţă filologică pozitivă şi al unei imaginaţii utopiste.

Făr-a avè el însuşi talent poetic, dă cu toate acestea tonul unei direcţii poetice, a cării merite consistau într-o limbă pocită şi în versificarea unor abstracţii pe jumătate *teologice*, pe jumătate *sofistice*.

Ruina frumoasei limbi vechi, care se scria încă, cu toată vigoarea, în veacul trecut, o datorăm în mare parte înrâuririi stricăcioase a lui Eliad. […] *Istoria românilor* scrisă de el este o ţesătură de închipuiri subiective şi de greşeli;…”[1160].

[1160] *Cf.* Ion Heliade Rădulescu, op. cit., p. 603.

Dacă îi acordăm credit lui Eminescu, reiese din acest pasaj că limba pe care o vorbim este rezultatul unor procese relativ recente (începute pe la 1830), care au constat în *ruina frumoasei limbi vechi*.

Şi atunci nu este dificil de explicat de ce *ne înţelegem* atât de greu cu literatura română veche, de ce ni se pare că citim o limbă străină în paginile româneşti medievale, de ce investigaţiile literare au demarat târziu şi evoluăm, la nivelul studiilor, în pas voios de melc.

Dacă însă Eminescu putea să facă o asemenea critică unui respectat contemporan, repet, la nivel lingvistic, teologic şi istoric, raportând totul la trecut, la ce însemna *limbă*, *teologie* şi *istorie* în trecut, dacă poate să stabilească foarte clar că Heliade a transgresat nişte limite *ştiinţifice*, propunând inovaţii pur fanteziste în toate aceste domenii, în mod sigur, atunci, Eminescu se raporta la o tradiţie pe care o cunoştea, pe care Heliade o încălca flagrant (deşi, cu lentilele noastre postmoderne nu prea vedem asemenea distincţii minuţioase, ba dimpotrivă, Heliade este un spirit *tradiţionalist* şi *religios* – şi ne poate *consterna* acrivia de care putea da dovadă Eminescu) şi care, mai ales, nu dispăruse nicăieri.

Ea era fie (re)valorificată, fie transgresată (dacă adoptăm severitatea lui Eminescu), dar *necunoscută* nu era.

Ion Heliade Rădulescu, ca și Ion Budai-Deleanu[1161], sunt autorii unor versuri pe care, într-o încercare de clasificare foarte generală, le putem numi *neobișnuite*, care cu greu pot fi catalogabile în interiorul literaturii române, asumabile unui curent și chiar unei epoci. Autorii lor depășesc deliberat cutumele poetice ale vremii.

Între pașoptiști, Heliade are ambiții epopeice, inițiind *Mihaida*[1162] (o epopee istorică, dedicată lui Mihai Viteazul – și Bolintineanu încearcă o *Traianidă*) și *Anatolida sau Omul și forțele*, un poem cosmogonic.

Poetul care se identifica, biografic, cu Dante, este poate primul în literatura română care începe să aibă o viziune auctorială *supradimensionată*, *extravagantă*, în raport cu tradiția de până atunci.

Și Asachi, și Bolliac fuseseră adepții *profetismului poetic* (poetul ca *profet* în acestă lume, ca purtător de lumină, lampadofor).

[1161] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioan_Budai-Deleanu.

[1162] Idem: http://ro.wikisource.org/wiki/Mihaida.

Ceea ce-și impropriază însă Heliade din Lamartine, este o anumită *emfază* a destinului poetic – iar versurile traduse, pe care le reproducem mai departe, îi reprezintă concepția (chiar dacă nu îndrăznește să scrie despre sine în aceeași termeni):

Ca pasărea ce vede prin umbrele funebre,
Credința mea pătrunse ca ochi printre tenebre;
Instinctul ei profetic destinu-mi revelă.

Adesea al meu suflet în visele-auree,
Pe aripe de flăcări svolând spre empiree,
Văzu divine câmpuri, și moartea devanță. /.../

Sfărmați și dați la flăcări, la vânturi și la unde
Ast luth ce n-are sunet la suflet a răspunde;
În ceruri mă așteaptă alt luth, de serafimi.

Peste curând ca dânșii trăi-voi a viață
În verva imortală ș-eterna dimineață
Divinelor concerte, în hor de cherubimi.

(*Poetul murind*, traducerea lui Heliade din Lamartine)

Traducerea este de la 1866. Pe la 1830, încă nu îndrăznea să-și atribuie, sieși personal, această percepție, dar i-o delega lui Cârlova: *Încă trăind, tu viața o petreceai mai multă / Sorbit în armonia a cetelor cerești, / Unde ostaș d-aicea acol-ai și grăbit. // Subt tânăra ta mână, degetele-arzătoare, / Acum se-nfiorează liră de serafimi; / Asculți tu alte imnuri, începi altă cântare / Ș-îndemni tu alți războinici, vitejii heruvimi, / Și alt post mai cu slavă ți-a fost ție gătit* (*La moartea lui Cârlova*).

Totuși, susține (în atingere cu sine) că poetul este cel *dintru* care *raiul oriunde-nființează* și care *fericește* pe *acela pe care el slăvește! / La nemurire zboară, ce el i-o pregătește* (*Destăinuirea*).

O pretenție cam hiperbolizată și pe care nici Eminescu – cu toată alegoria din *Luceafărul* – nu o susține în felul acesta.

Anatolida (însemnând *răsăritul*) sau nașterea lumii este o primă încercare de reproducere poetică a cosmogenezei, înaintea lui Eminescu, din literatura noastră.

Poemul dovedește un temperament *macedonskian* (sau invers, Macedonski are *temperament heliadesc*) ca avanpost al poeziei române de *confluență*, care se va scrie de aici înainte, și care învederează atât tradiția literară, cât și *modernismul* sau *noutatea*.

Modernismul acesta este vizibil numai la nivel lingvistic (nu și *anticipativ-prozodic*) și ca îndrăzneală a viziunilor.

Și în această situație însă, în ce privește temeritatea viziunilor, nu putem să o luăm în discuție decât în parte, mai mult idealist, pentru că Heliade pune la contribuție apocrifele în edificarea epopeei sale.

Epopeea cosmogonică a lui Heliade este un amalgam de dogme creștine aparținând tradiției ortodoxe și de imagini și idei novisime în arealul nostru literar, inspirate de fapt din texte apocrife, reelaborate de autor, cu *aer* lamartinian, hugonian, byronian, etc.

Eminescu avea dreptate – cum sesizam undeva anterior – să susțină că Heliade *a versificat* (și fără talent poetic, zice el) „abstracții pe jumătate teologice, pe jumătate sofistice”.

El însuși, Eminescu, va dezagrea în poezie (să fie o reacție la adresa a ceea ce concepuse Heliade?) *descriptivismul realist* în privința cosmogenezei și a eshatologiei, recurgând la o hermeneutică poetică extrem de profundă și total inaccesibilă celor nefamiliari cu literatura și teologia tradiționale.

Desprinderea lui Eminescu de Heliade s-a făcut însă mai târziu, dar nu *prea* târziu. Negoițescu susține chiar – exagerând – că „fără precedența [lui Heliade, pe care îl include în *romantismul major*] însuși Eminescu, în ce are el mai mare, n-ar putea fi istoricește *explicat*”[1163].

El remarca și faptul că, hotărând că Ion Heliade Rădulescu este *un foarte mare poet*, G. Călinescu uita să facă demonstrația.

Temporizat între Heliade și Macedonski, chiar Eminescu îi pare drept un exponent al *trecutului*, un *întârziat*.

În timp ce Heliade transmite o „stare de beatitudine imnică” neregăsibilă „nici la Eminescu” și „e mai grav în ideile sale poetice decât toți urmașii”[1164], „receptivitatea artistică” a lui Macedonski „depășea evident pe aceea a lui Eminescu, ce rămăsese un romantic întârziat și un străin față de fenomenul poetic modern”[1165].

[1163] Ion Negoițescu, *Scriitori moderni*, vol. II, op. cit., p. 31.
[1164] Idem, p. 31-32.
[1165] Idem, *Scriitori moderni*, vol. I, op. cit., p. 66.

Că Eminescu e îndatorat *tradiției*, sub toate aspectele ei, e o afirmație la care subscriem fără rezerve. Că e un *romantic întârziat* (paradoxal, Nichita se va autodefini identic), și aceasta putem să acceptăm, cu precizarea neapărată că e un *refugiat* conștient în *lumea veche*, iar nu unul care n-ar fi știut să caute și să exprime în poezie sonuri *mai moderne*.

Eminescu nu e *străin față de fenomenul poetic modern* în sensul de *ignorant*, atâta timp cât era în stare să devanseze intuițiile lui Nietzsche[1166], iar conștiința sa, tradusă literar, a fost cel mai autentic și mai dramatic *receptacul* al lumii moderne în epoca lui, în societatea noastră românească – și vom face demonstrația la timpul cuvenit.

Dimpotrivă, poeții *moderni* începând cu Bacovia și Blaga până la Nichita Stănescu fac cerc în jurul lui și nu al lui Heliade sau Macedonski, cu toată *modernitatea* acestora din urmă, mai mult sau mai puțin ostentativă.

Ceea ce ne sugerează Negoițescu este însă un fapt esențial: avem *un tradiționalism de adâncime* și *un modernism de suprafață*.

La cel din urmă Eminescu nu se afiliază.

Heliade și Macedonski încearcau o *sincronizare* cu cel de-al doilea, fără ca prin aceasta să devină (nici măcar să-și dorească să devină) spirite a-tradiționale sau anti-tradiționale.

La Heliade nici nu poate fi vorba de această intenție, iar la Macedonski discuția poate fi nuanțată, fără însă a anula ceea ce am afirmat.

Adevărata *modernitate* în lirica noastră și la care aderă cei mai mari dintre poeții moderni, de la Bacovia la Nichita, rezidă în *protestul împotriva lumii moderne*, întru care îl aveau adevărat precursor, subtil și profund, pe Eminescu.

După un model tripartit al universului, sesizat în epoca medievală și descoperit și la Eminescu, în care *tărâmele lichide* sunt oglinzile cerului, la fel poezia lui Eminescu este *dioptra* sau *diorama* poeziei și literaturii române, în care se oglindește, chintesențiat, trecutul și viitorul.

Heliade și Macedonski intră într-o clasă de poeți pe care-i putem denumi *atipici*, și pe care o inițiază Budai-Deleanu – deși acesta nu face front comun cu ei, ca viziune poetică.

[1166] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Nietzsche.

Heliade și Macedonski formează însă o paradigmă comună și Negoițescu avea perfectă dreptate, doar că exagera *conștiința* modernă a celor doi în raport cu Eminescu.

Recunosc faptul că ei îl depășesc pe Eminescu, în această privință, ca repercursiuni literare, însă Eminescu e un *întârziat* voit, iar nu unul *inconștient* – și vom vedea de ce prefera acest statut.

Heliade nu e lipsit de *precursori*, totuși, și nici de *spirite înrudite*, până la Macedonski. Iancu Văcărescu, Asachi și Cezar Bolliac au în comun cu el lucruri esențiale.

Pe Văcărescu îl continuă în mărturisirea religioasă versificată. De Bolliac îl apropie *delirul profetic* și aprofundarea tematicii religios-filosofice, iar de Asachi iubirea pentru Italia și poeții ei clasici.

În legătură cu *starea de spirit romantică*, ar mai fi totuși ceva de precizat.

Spre exemplu, Heinrich Heine[1167], care nu era prea credincios, considera *romantismul* nu doar o reacție și un protest la adresa clasicismului, ci și o încercare de revenire la *arta medievală*:

„Când Homer descrie *armura unui erou*, nu e altceva decât o armură bună, care prețuiește cât atâția sau atâția boi; dar când un călugăr din Evul Mediu descrie în poemul său *poalele Maicii Domnului*, putem fi siguri că, prin aceste poale, poetul își imaginează tot atâtea virtuți diferite [...]. *Acesta e caracterul poeziei medievale, pe care o denumim romantică* (subl. n.).

Arta clasică avea de înfățișat numai o lume limitată și personajele ei puteau fi identice cu ideea artistului.

Arta romantică își popunea să reprezinte infinitul sau cel mult să le insinueze și găsea refugiu într-un sistem de simboluri tradiționale sau mai curând parabolice”[1168], după modelul parabolelor și simbolurilor biblice.

„De aci misticul, enigmaticul, miraculosul și luxuriantul în operele de artă ale Evului Mediu; fantezia face eforturile cele mai teribile ca să înfățișeze spiritualul pur prin imagini senzoriale...”[1169].

Am afirmat și susținem și pe mai departe că, și în poezia română *modernă*, începând cu cea *romantică*, cele ce, de

---

[1167] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Heine.

[1168] Heinrich Heine, *Opere alese*, vol. III, Ed. Univers, București, 1973, p. 91.

[1169] Ibidem.

foarte multe ori, par a fi *metafore* sau *imagini senzoriale*, ascund sensuri veterane de o nebănuită profunzime.

Dimitrie Bolintineanu: *amorul material* şi *lumina orbitoare*

E trist să vezi moartea cosind dimineaţa. /.../
Nu plângeţi fecioara frumoasă şi dulce
Ce fruntea sa pleacă spre negrul mormânt, /.../
Nu plângeţi fecioara! Ea moare-nainte
Să afle cât omul e amăgitor...

Iar omul este-o iarbă ce vântul a pălit;

Dimitrie Bolintineanu, *Verginia*, *Conrad*

Structural, Bolintineanu se situează între *prepaşoptişti* şi *paşoptişti*. Dacă lăsăm de-o parte, momentan, poezia istorico-narativă, marile sale teme lirice sunt două, între care pendulează permanent: *tema erotică* şi *tema morţii* sau *a deşertăciunii vieţii*. Mai simplu spus: între *eros* şi *thanatos*...

Ca *spirit erotic*, Bolintineanu e un tânăr poet admirator al lui Anacreon şi Sapho[1170], compunând versuri în stilul Văcăreştilor – dar mai rafinat –, vizitat însă şi de mustrări de conştiinţă şi încercând replieri morale.

Pe Anacreon îl numeşte *Bătrân iubit de graţii şi geniu imortal; / Dar fără conştiinţă, pervers şi imoral* (*Conrad*).

Ca şi evocaţii poeţi prepaşoptişti, Bolintineanu exclamă: *Oh! Cât eşti de frumoasă şi cât te iubesc eu, / Tu eşti a lumii viaţă, tu eşti un Dumnezeu* (*Evelina*); *Eu iubesc pe o femeie / Dulce ca un serafim / Delicată ca o zee* (*Amanta*). Femeia este *surâs al lui Dumnezeu* (*Barcarolă*) şi *a cerului lumină / Nu e mai dulce, mai lină / Ca ochiul ei înzeit* (*Tilia*) [1171].

Descoperim chiar şi anterior semnalata – la Văcăreşti şi Conachi – *irizare* a femeii, având-şi sursa stilistică în *Psaltirea* lui Dosoftei: ea *lumina-n frumuseţe ca soarele în*

[1170] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Sappho.

[1171] Urmărim: Dimitrie Bolintineanu, *Opere III. Poezii*, ediţie îngrijită, note şi comentarii de Teodor Vârgolici, Ed. Minerva, Bucureşti, 1982 şi *Poezii alese*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1984.

rază (*Cleopatra şi Marc Antoniu*) sau are *bucle blonde ce scânteie ca rază* (*La Elzira*).

Nu lipsesc nici *sprâncenele ei* [ca] *arcuri* (*Cleopatra şi Cezar*), metaforă „vânătorească” transmisă din Biblie (*Pilde* 6, 25), prezentă de la Cantemir şi până la Eminescu, dar nici echivocul moral enunţat de Ienăchiţă şi soluţionat, ca şi la acela, de „răul mai mic”: *Eu perzării ei am dat-o / Vai! dar ce puteam a face? / Cine i-ar fi dat ei pace? / Un altul ar fi-nflăcărat-o* (*Vezi această frumuseţe*).

Cu toată *zeificarea* şi *divinizarea* femeii, Bolintineanu nu-şi ascunde, ca şi Alecu Văcărescu, nemulţumirea faţă de firea ei capricioasă – *Ea dă dulcea sa guriţă / Astăzi unui alt iubit / Şi în neagra sa cosiţă / Ca noapte l-a învelit* (*Eliza*); *Femeia e ca unda, când lină, când în spumă. / În vânt găseşte viaţa, cu sânul prefumat, / Abia iese din braţul unui frumos bărbat. / Când încă e umidă d-a sărutării rouă, / S-aruncă-n alte braţe, cătând plăcere nouă* (*La Lecra*).

Amorul pentru ea îl face un oarecare dintr-un şir nedefinit, *legat în lanţul / Cu o mie de amanţi* (*Binica*), etc.

Altădată îi impută *molateca dulceaţă* în care îşi epuizează bărbăţia: *În lanţu-ţi perdui juneţe, / Bărbăţia, dar senin! / Sub ale tale răsfeţe, / Sub surâsul tău divin. / În deşert pe a ta gură / Sufletul tău l-am băut / Şi din crin şi din purpură / Mic leagăn am făcut. / N-ai ştiut tu, o, femeie, / Să mă faci un om mărit. / Tu, frumoasă ca o zee, / Tu făcuşi un sibarit!* (*La Silica*).

Şi cu toate acestea, atributele femeii, chiar şi cele fizionomice, *irizante*, deşi par a fi *dezvoltate* din lirica Văcăreştilor şi a lui Conachi, nu mai sunt aceleaşi, nu mai au aceeaşi *calitate*.

Anumite imagini ne bulversează prin strălucirea metaforică şi limpezimea ideii şi ne redirecţionează sensul exegetic. Astfel, femeia e numită, eminescian, *fiică-a dulcilor lumine* (*La Silica*), iar *Stelele şi luna plină / Te înec în foc de cer* (*Barcarolă*).

Dacă ne uităm mai atent, observăm că în clipele de maximă voluptate, a privirii şi a declaraţiei amoroase, corpul femeii *dispare* în lumină: ochii strălucesc *ca stelele în eter* (*Barcarolă*), *părul tău îl faci un soare* (*La Tecla*), *faţa ca raze de lună ce luce* (*La Dilia*), *...ochii frumoşi / Să străluce printre gene / Ca doi sori dulci, voluptoşi* (*Barcarolă*), ea însăşi este *ca o constelaţiune ce străluceşte prin nori* (*La principesa S.*), etc.

Părul ei este ca un cer înstelat (*Laşi beteala coamei tale / Pe corpul tău graţios / Plutind ca un foc de stele / Pe un lac vijelios – Evelina*) şi cerul înstelat este ca *părul în diamant* (*Gelozia*). Metafora *coamei cerului* apare foarte des în versurile sale.

La Bolintineanu, trupul femeii dispare, inundat de lumină stelară şi se recreează din elemente cosmice, ca expresie a pudorii poetului.

Fizionomia femeii se conturează transfigurator: femeia *dulce* cu *coamă umbrită* şi faţa *ca crinul*, cu *geana umbroasă plecată în jos*, devine o umbră de lumină (o *icoană de lumină*, va zice Eminescu): *Prin umbre, prin raze venind străluceşte* (*Dora*).

Lumina orbitoare se confundă cu întunericul şi invers.

La fel, stelele fac cerul mai obscur: *un cer ce-atâtea stele îl fac şi mai obscur* (*Conrad*).

Sau, traversând noaptea, lumina stelelor ajunge la noi mai intensă, căci frumuseţea podoabelor stelare, cereşti amplifică frumuseţea „interioară" a luminii:

Toate acele podoabe ce de la artă le ai
Nu-ţi dau atâta strălucire câtă tu, dragă, le dai.
Tu le faci a fi frumoase, asfel cerul cel senin
Trece stelele în spaţiu şi mai dulce se lumin.
(*La Zilia*)

Femeia e frumoasă prin înzestrarea ei *de la ceruri* şi nu prin podoabe: *ţi-a dat cerul frumuseţi fără model /.../ Frumuseţea-n simplitate se cunoaşte, dulcea mea*.

Dar pentru prima dată apare o imagine atât de profundă în poezia română modernă, o sugestie abisală, având coordonate transliterare, aceea că frumuseţea este simplă şi intrinsecă, stă dincolo de forme şi de podoabe, aşa cum lumina vine din „interiorul" stelelor.

Mărturisesc că nu mă aşteptam la un discurs poetic despre *esenţa frumuseţii*.

Observăm că Bolintineanu[1172] face diferenţa între *frumuseţea naturală* şi cea *artificială*, atribuită *artei*, dar o consideră *autentică* pe prima, spre deosebire de Baudelaire[1173].

[1172] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Bolintineanu.

[1173] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Charles_Baudelaire.

Stelele ca *podoabă cosmică* (de fapt, *cosmos* înseamnă *podoabă* în limba greacă) le cunoaştem din literatura veche.

Tot de acolo ştim că aştrii sunt *podoabe ale cerului* şi *vase/lămpi* purtătoare ale luminii create în ziua întâi, ale luminii primordiale *informe*, *simple*.

În textele coresiene şi în *Psaltirea* lui Dosoftei, Dumnezeu le *urzeşte* în ziua a patra şi le aşază ca podoabe în ţesătura cerului.

Bolintineanu *vede adânc* în noapte!

De abia Eminescu mai poate, ca el, să vadă cerul fără stele, denudat, ca o tâmplă cu găvanele goale, într-un pasaj din *Călin (file din poveste)*, impresionant ca intensitate a vizualizării: *Stele rare din tărie cad ca picuri de argint, / Şi seninul cer albastru mândru lacrimile-l prind; / Dar dacă ar cădea toate el rămâne trist şi gol, / N-ai putea să faci cu ochii înălţimilor ocol*.

Însă, ceea ce face posibilă această perspectivă este discrepanţa temporală originară, de trei zile, în care cerul n-a avut aştrii luminători, aceştia fiindu-i adăugaţi ca nişte podoabe ulterior.

Literatura patristică stabileşte o paralelă între *podoabele stelare* ale cerului şi *podoaba vegetală* şi *florală* a pământului, creată anterior – pe larg vom dezbate subiectul într-un capitol despre Eminescu.

Revenind însă la discursul erotic, o preocupare esenţială a poetului este să-i acopere trupul femeii cu un *văl* sau *cămaşă* reliefate cosmic.

Motivaţia este, după cum am spus, pudoarea lui.

Cămaşa e *graniţa* la care se opreşte vizualizarea poetică:

Aruncă feregeaua, iaşmacul vânt ţesut,
Ilecul de mătase, cu colţi de fir cusut,
Şalvarul cu brâu d-aur, molatecul cerchez
De stofe de la Meca, d-atlaz şi de geanfez.

Opreşte-a ta ***cămaşă de borangic*** *prin care*
Ca-n legiverul mării pătrunde o cătare.

Cămaşa să-nvelească al tău corp nalt, divin,
Şi părul văl de aur, cămaşa ta de crin.

O roză să îngâne pe graţioşii-ţi sâni
Pe alte două roze ce se rădic pe crini.

Piciorul nud să fie în auriţi conduri
Şi-atuncea ne vom perde în aste verzi păduri.

Şi legănaţi de vălul de roze şi de crin
Să ne urcăm privirea în spaţiul divin.

Dincolo de cămaşă nu pătrunde el însuşi – cel puţin nu în versuri: *Cătarea ta când priveşte / Sânul tău desfătător / Şi mâna când rătăceşte / Sub cămaşa ce roşeşte, / Eu tremur şi voi să mor. / Cum să te feresc eu oare, / Trebuie palat de fer / Cu porţi d-oţel stătătoare? / Nu! Ci un văl de pudoare / Ce-ţi dau zorile din cer* (*Gelozia*).

În locul *cămăşii de borangic* (pe care am subliniat-o mai sus), poetul îşi îmbracă iubita cu pudoarea zorilor (sublinind frumuseţea *aurorală*, de tip *edenic*) şi cu frumuseţea câmpurilor şi a cerurilor, a acelui cosmos *urzit* cu flori şi stele.

Sânii sunt *garoafe născânde din globuri de crin* sau un întreg câmp de flori, braţul ei este *de roze, de aur, d-azur, de ninsoare* (*La Dilia*), are *degete de purpur, născând din dulce izvor* şi *gura foc de soare* (*Dora*).

Corpul feminin se reconverteşte în imagini cosmice, pentru că frumuseţea femeii stă în pudoarea ei:

Frumoasa auroră din roze amăgitoare
A împletit femeii un văl drag de pudoare.
(*Evelina*)

Vin şi deschide sânul ca cerul de pudic
Pe care două roze vederilor s-arată /.../

Vin tu cu ochii-n lacrimi, vin, o, frumoasa mea,
Cu gâtul de ivoriu ce moare de pudoare. /.../

Vin să uităm că-amorul e umbră trecătoare,
Că lumea e fragilă, vin, vin, căci noi murim!
(*La Tilia*)

Tu ce ai surâsul dulce pe-a ta rumenă guriţă,
Frumoasă cu ochi albaştri, cu-ntunecoasă cosiţă,
Tu ce străluceşti aice ca culorile de flori,
Sub vălul tău aeratic, ca roua de dimineaţă
Pe flori. Tu ascunzi pudoare, puritate şi dulceaţă!

Care din aceste daruri ce din ceruri se cobor
Eşti tu, dulce călătoare pe acest pământ de dor?
(*La principesa S.*)

Odată cu pudoarea piere şi frumuseţea femeii, virginală şi aurorală, ca şi a naturii cosmice. Plăcerile amorului tânăr sunt *dulci*, dar *degradează* frumuseţea şi iubirea:

Pe când erai tu jună, erai chiar o virtute
Şi niciun muritor
Nu cuteza a-ţi spune, cu vorbele plăcute,
Că inima lui bate de-al tău dulce amor.

Dar astăzi când se duce suava tinereţe,
Când inima îşi perde elanele ei vii,
Când p-al [tău] gât d-ivoriu apar amare creţe
Şi părul tău se duce ca frunza-n vijelii,
Când ochiu-ţi nu mai are lumina seducătoare [1174]
Şi sânul rotunzirea şi frăgezimea sa,
Perdutul timp faci astăzi să nu regreţi, o, floare
D-o zi! făcând amorul durerea-ţi îmbăta.

Treci timpul de când ziua pe orizon luceşte
Şi până când al lunii disc d-aur a venit,
Şi noaptea prefumată ce-n raze străluceşte
Îşi face jumătate al ei curs fericit.

Tu treci [petreci, trăieşti] *c-un om ce are mai multă tinereţe*
Ca tine şi-alt nimica decât pomada-n peri.

Când el te părăseşte, trecută frumuseţe,
Tu porţi pe gâtu-ţi urme de lupte, de plăceri.

Aşa când vijelia se duce şi se perde,
Când a gemut turbată în arbori şi în flori,
Ea lasă urme triste în coama lor cea verde
Şi-anunţă stricăciunea l-ai nopţii trecători.

[1174] A se remarca cezura versului (şi nu este acesta singurul exemplu în poeziile lui Bolintineanu), care trădează o nedezlipire totală de formulele, *prozaice* dar *non-epice*, ale literaturii medievale, ataşament care îi aduce lui Bolintineanu acuzaţia frecventă de *imperfecţiune a versurilor*.

Tu nu mai ai pudoare. Virtutea ta frumoasă
Zburând la cer, în vălul cereştilor pudori,
Cum vara ce seduce p-o floare graţioasă
O lasă fără viaţă şi fără de culori.

Oh! când mi-aduc aminte ce suferinţi mare
Şi dulci dureri şi-abateri ce inima tortur,
Când niciun nor pe frunte-i de hulă, degradare,
Nu se ivise încă să umbre-al ei azur,
Şi când s-abate vălul d-iluzii, de constanţe,
Văzui realitatea, plâng slabul muritor
Ce-şi face din femeie ghirlanda de speranţe
Cum la un val se lasă al mării călător.
(*La Elora*)

Erosul cântat de poet este iubirea dintâi: *Eu o iubeam şi-ntrânsa iubeam pe Dumnezeu, / Căci ea era curată ca matinala floare / Ce nu şi-a uscat roua la razele de soare* (*Elora*).

Bolintineanu, ca mai târziu Eminescu, regretă că: *Sub formele divine trădarea s-a-nvelit; / Sub razele de lună zac urâcioase unde, / În forma ta frumoasă un suflet e perfid* (*La cea mai iubită femeie*).

Fără aceste precizări nu putem înţelege nici *poezia erotică*, nici *poezia cosmică*.

Prima stă sub semnul voluptăţilor anacreontice, a doua sub semnul diafanităţii de *mătase* dosofteiene.

Mai bine zis, *firele* voluptăţii se ţes într-o urzeală eterică, subtilă, într-un *văl aeratic*, care transparentizează corpul, materia şi sentimentele, le transfigurează şi le transformă în imagini hieratice.

El are nostalgia frumuseţii originare, principiale, dar şi dor pentru transfigurare (*pe acest pământ de dor*).

Bolintineanu se ridică de la *ohtături* la *sublimarea sentimentului erotic*.

Dacă *Fecioarele-au prefumul de flori din răsărit, / Nevestele-au ardoarea de vânt îmbălsămit* (*Conrad*).

El are nevoie să inefabilizeze febrilitatea sentimentelor, să idealizeze femeia, trupul, erosul. Nuditatea totală îi repugnă, îl devirilizează.

Vălul şi pudoarea fac frumuseţea care îi stârnesc voluptatea, dar nu stagnează nici în această voluptate, ci o răsfiră în ţesătura elementară a lumii.

Erosul se transformă într-un *amor cosmic* (sintagmă o foloseşte Ion Negoiţescu, vorbind în contextul poeziei eminesciene), iar poetul e un *vestimentar* care îşi îmbracă *organic* amanta în cămaşa cerului şi a câmpiilor, cu toate podoabele lor: soare, lună, stele, flori, tot felul de flori care exală miresme îmbătătoare.

Tendinţa poetului este de a dematerializa erosul, de a-l spiritualiza, pentru a-l trece prin uşile morţii. Şi face aceasta dematerializând trupul femeii, descompunându-l şi recreându-l mioritic din elemente cosmice.

Nu este însă un demers *strict poetic*. Conştiinţa lui e confruntată permanent cu perspectiva sfârşitului.

De la sânul femeii la sânul morţii nu e decât un pas: *Ferice-acela care pe gura foc de soare / Imprimă a gurii sale nevinovata-ardoare, / Ce ar simţi pe sânu-i bătând sânul de flori, / Ce ar bea a ei suflare ca aer de la zori, / Şi asfel ca un fluture beat de prefum de roze, / Răpit, pe sânul morţii ar merge să repoze* (*Dora*).

Întreaga *fabulaţie imagistică* erotică, cu toată *vegetaţia luxuriantă* ţesută în *borangicul* de imagini stă de fapt sub semnul fragilităţii, al *crudelităţii* (*Salut bălaie ziuă*) şi al destrămării rapide, al *pânzei de păianjen* moştenite din *Psaltire*, de la Dosoftei şi Costin.

De fapt, toate imaginile sunt nu ale gingăşiei seducătoare, erotice, cum s-ar putea crede la o primă lectură, ci ale *gingăşiei* circumscrise în sfera celor repede pieritoare:

Orice frumuseţe ca roz-aurorei / Surâde şi trece aici pe pământ. / Nimic mai plăpândă, nici aer, nici norii, / Nici roua, prefumul ce fuge pe vânt (*La Lido*).

Omul e *muritor, fiinţă născută a suferi / Şi a lăsa ţărâna!* (*Neapol*), este *Rege cărui cerul a dat tron de rouă* [Ion Barbu i-a împrumutat *tronul de rouă* rigăi Crypto]*, / Omul vieţuieşte în lume o zi; / Asfel e ursita ce ne-a făcut nouă / A naşte în lume apoi a peri. / La-nceputul vieţii tot este plăcere, / Iar în cursu-i lacrimi, amară durere. / Din zi până-n seară este un minut; / Sfârşitul se naşte chiar în început. / Gloria înainte de-a se naşte moare; / E ceva mai fraged decât chiar o floare / Ce naşte şi pere când a strălucit: / Inima femeii care am iubit* (*Elegie*).

Ca Psalmistul şi ca Miron Costin, Bolintineanu cunoaște că *sunt mai mult în lume ca umbra trecătoare* (*Scopul omului*) şi că *Această lume-i umbră ce fuge şi dispare /.../ Şi-avere şi mărire, tot se risip în vânt / Şi naşte pentru moarte şi pentru*

un mormânt. / Goniţi din mare-n mare, ferice cel ce-atinge / La port când ale vieţii amari patimi le-nvinge. /.../ Averi strălucitoare şi amorul frumuseţii, / Şi gloria, tot trece în noaptea-eternităţii (*Virtutea*).

Bolintineanu ştie mai înainte despre femeie – pe care altă dată pare să o divinizeze – ceea ce şi Eminescu va spune mai târziu (venind tot pe filieră patristică şi românesc-medievală):

Tu eşti mândră, doamna mea,
De cununa frumuseţei.

Dar când vântul bătrâneţei
Va sufla pe faţa ta,
Ăst păr d-aur, dulce doamnă,
Va cădea grămadă jos.

Asfel dă un plop în toamnă
Frunza la vântul geros.

Faţa ta pe care crinii
Ceaţa de purpură-ngân
Se va vesteji ca spinii,
Se va usca albu-ţi sân.

Dar atunci, o, frumuseţe
Crudă când tu vei privi
În mirază-acele feţe,
Ce de moarte-ţi vor vorbi,
Tu vei zice cu suspine
Şi cu sufletul zdrobit:
Aste frumuseţi divine
Pentru ce au trebuit?
(*La ea*)

Descompunerea corpului feminin în elemente ale naturii şi ale cosmosului nu ne mai apare acum ca *o simplă metaforă poetică*. Raţiunile sunt profunde.

De dincolo de trup, poetul încearcă să vadă irizarea de lumină cosmică – sugerând însă aşteptarea unei alte lumini, spirituale, căci *vederea* lui se adânceşte în noapte şi în

întuneric (al morţii), dincolo de lumina aceasta materială, stelară.

Faţa, ochii, părul femeii devin surse de lumini astrale, în timp ce sânii şi buzele răspândesc, în cantităţi mari, *prefume* şi miresme, dulceaţa ambroziei (*de dulce-ambrozie revarsă miros – Dora*).

Bolintineanu e un intens vizual completat de un senzualist la fel de *expresionist* la nivel olfactiv şi papilar.

Uneori e şi muzical, frumuseţea femeii fiind eterizată armonic în sonorităţi exotice – exotismul fiind și el un liant paradisiac:

Se pune la piano şi degetele ei
Revars-o armonie ce-ar fi răpit pe zei.

O, dulce frumuseţe! când tu joci, lângă tine
Trag hora-mbălsămită dorinţele divine.

O, graţioasă fiică a dulcilor prelude!
Melodia ta-ncântă pe oricine-aude.

Zefirul între arbori şi prin plăcute flori,
Suspinul fraged, dulce, de dragi privighetori,
Şi unda de cristale mugind cu vijelia
Pe marea murmuroasă, îţi recunosc domnia.

Pe pleoape se întinde un văl plăcut de gene
Şi fraged îndivină langorile ebene...
(*La S...*)

Însă acest exces de *simţualitate* nu este *simbolist*[1175], *parnasian*[1176] sau *expresionist*[1177], la modul strict, ci e o strădanie dureroasă de a *bălsămi* lumea şi pe cea iubită, de a opri în loc moartea.

Omul şi cosmosul au nevoie de *îmbălsămare* cu dragoste, de transfigurare. De aceea, în poezia sa, florile exală faraonic arome menite să spiritualizeze materia, să-i anihileze degradarea, să determine conservarea *esenţei frumuseţii*.

Materialitatea şi spiritualitatea se clatină ca marea una spre alta. Şi, de altfel, marea stă între ele ca o oglindă a

---

[1175] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Simbolism.
[1176] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Parnasianism.
[1177] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Expresionism.

ambelor, ca un tărâm intermediar: *tărâmele lichide* (*Conrad*) – expresie remarcată şi de Ion Negoițescu, dar comentată mai mult de Eugen Simion (*Dimineaţa poeţilor*) – sau *lichidele câmpii*.

Calitatea aceasta *reflexivă* a mării o va înţelege şi prelua Eminescu.

Şi dacă Eminescu nu-şi putea stinge focul cu toate apele mării, Bolintineanu ar fi topit marea în marea adâncă a inimii sale: *De ce sunt om în lume? De ce nu sunt o mare, / În sânul meu de flăcări s-o beau şi să o-nec?* (*Morale*).

Astfel încât, sub aparentul caracter preponderent erotic al lirismului său, descoperim o temă mult mai veche a poeziei româneşti, a fragilităţii existenţei umane, terestre, şi o preocupare mult mai adâncă, conturată în reflecţia asupra morţii, în stare să nască primul poet al vizionarismului imagistic din epoca modernă.

O dovadă pentru emergența spiritualizării în lirismul bolintinean este și remarca lui Ion Negoițescu, în legătură cu poemul *Fecioara Maria*:

„Puritatea, candoarea, serafismul imaginației plăsmuitoare ating o treaptă rară. Iată de ce, din punctul de vedere al poeziei, în esența sa, versurile din *Fecioara Maria* au o valoare exemplară, dezvăluind esența lirismului lui Bolintineanu, acea stare de uimire castă, de frumusețe morală, materializată în azururile și arginturile luminii, și care în *Conrad* ia forma invoaltă”[1178].

Poetul purcede la „contemplația armoniilor din univers, prin care senzualitatea, plăcerile trupului și ale minții se purifică în eterul poeziei”[1179].

Bolintineanu se declară el însuşi un *vizual*: *Privirea-mi bea azurul cum o amantă pură / Bea prima sărutare a dulcelui iubit* (*Morale*). El vede *miriade de lumine* şi *de umbre*.

O lumină şi un întuneric *atomizate*, alcătuite din mii de particule palpitante de viaţă. Lumina şi întunericul sunt, de fapt, culorile esenţiale ale vieţii, spectralizate în viaţa însăşi.

Acelaşi exotism al vieţii se vede în *mozaicarea* de fiinţe ale mării şi îl sesizează şi E. Simion: „Marea este *azurie* şi, privită de aproape, se vede lucrarea dumnezeiască:

O pulbere-argintoasă de mii de peştişori,
Frumoase mozaice, divine, infinite,

[1178] Ion Negoițescu, *Scriitori moderni*, vol. I, op. cit., p. 54-55.
[1179] Idem, p. 55.

Ce schimbă-ale lor forme bizare, strălucite!
Ce ne amintă încă p-al vieţii autor,
Făcând ca să se uite durerea ce dărâmă! [...]”[1180].

Între cutremurele voluptoase ale erosului şi reflecţia (cataclismică, sub aparenţa sedării) asupra morţii – aceeaşi ciocnire ni-l va dărui ceva mai târziu pe Blaga – se nasc viziunile hieratice ale lumii tripartite: cer şi pământ între care se află oglinzile apelor care îşi asumă astfel originaritatea (ca cele ce au stat între cer şi pământ la începutul lumii).

Nostalgia originilor se întâlneşte cu *dorul transfigurării*, o altă temă coerentă în literatura clasic-medievală:

Când mi-aduc aminte câte creature
Au văzut în juru-mi de când am născut,
Cum în toamnă cade frunza din pădure,
Mă văd trist şi singur, de dor abătut.

Dorul cel mai mare care ne supune
Nu e dorul care noi îl suferim.

Este doru-acelor ce sufăr în lume,
Este dorul celor pe care iubim.

La banchetul vieţii luminele stinse
Şi locuri deşerte, tăcere şi dor,
Nu mai este nimeni, coardele destinse,
Lirele murmură în vânt plângător.
(*Elegie*)

De aceea, din toate moleculele acestui univers ţâşneşte *mireasmă* şi *lumină orbitoare* care pare *materială*, mediteraneană, dar care e *un dor* de eternitatea luminii.

Ceea ce face din Bolintineanu un poet situat la curbura dintre exerciţiul poetic levantin-anacreontic şi spiritualizarea dosofteian-gândiristă.

Între Veneţia şi Constantinopol, între Italia şi Bosfor (pendulăm între *romanitatea occidentală* şi *romeitatea răsăriteană*), geografia lirică a lui Bolintineanu nu este una *realist-românească*, ci *exotic-fantastică*, pentru că se vrea

[1180] Eugen Simion, *Dimineaţa poeţilor*, op. cit., p. 117-118.

ideală, paradisiacă – Eminescu ne va muta înapoi (şi stabili) în *Hiperboreea* (deși Macedonski îndreaptă iarăși cârma spre Mediterana), readucând la suprafaţă elementul autohton traco-dac, dar vizualizat tot ca un *rai dulce* (*Memento mori*).

Aflate sub un soare mediteranean arzător, lumile sale prind însă viaţă mai mult sub regimul nocturn, deşi nu putem spune că lumina diurnă nu joacă un rol important în reliefarea sentimentului său vizual.

Totuşi, am zice că poetul *vede noaptea*: lumina stelelor obscurizează cerul iar absenţa lunii face noaptea mai luminoasă.

Traversând spaţiul cosmic, lumina stelară se intensifică, pentru vederea *interioară*, neobişnuită a poetului. O asemenea mobilitate în cosmos şi astfel de măsurători spaţiale erau posibile datorită unei mai vechi precizări a capacităţilor spirituale şi mentale ale omului, în raport cu imensitatea cosmică, pe care le făceau cărţile bizantine şi medievale.

Vom mai vorbi când ajungem la Eminescu. De altfel, Bolintineanu sugerează despre sine a fi un *dulce luceafăr prin stele* (*Almelaiur*).

El vede ceea ce nu se vede: noaptea bogată de lumină când nu e lumină şi întuneric când strălucesc prea multe stele.

Înserarea face un râu mai alb: *În fundul unei râpe, mugind adânc, albeşte / Un râu ce umbra serii ascunde de acum* (*Fericiea*).

Sub intensitatea privirii, *ochiul moare-n foc albastru* (*La ea*).

Pământul este *o sprânceană neagră* peste ochiul mării, luna *meditează pe-al lumii aspru dor* fiind *moderatorul vieţii* şi marea se poate preschimba – de neînchipuit – într-un peisaj patriarhal şi pastoral: *valuri după valuri veneau ca turme-albind* (*Conrad*).

Altădată, aceeaşi mare se dedublează, sub *al lumii far*, care suprapune o altă mare de lumină peste imensitatea acvatică: *Al lumii far se culcă şi aşterne, apuind / Pe mare altă mare de raze scânteind* (*Conrad*).

În acelaşi poem, valurile *formează miriade de creţuri în lumină*.

Termen predilect al lui Bolintineanu, *miriadele* denumesc *luxul de manifestări existenţiale*.

Poetul priveşte apele lacului sau ale mării luminând *la focul lunii* (ori *sub flăcările lunii – Conrad*) şi sub *foc de stele*. Sau vede valul *viu* al mării (*marea cu spume, cu via sa undă –*

La ea), cu *mozaicurile* de pești, reprezentându-și marea edificial, ca și cum ar ascunde o uriașă bazilică bizantină, cu picturi mozaicate în lumini vii ale culorilor.

Altcineva remarca „splendoarea bizantină a firmamentului”[1181], în poezia lui Bolintineanu.

Nu mai avem, în poezia românească, un cântăreț al mării asemenea lui Bolintineanu, pe care o numește *delicios tezaur*, *imperiu de-ncântare*, *sânt element d-azur* (*Conrad*).

Îi urmează Ion Vinea[1182], în versurile căruia ne întoarcem la țărmul Mării Negre.

Materialitatea terestră este și ea subțiată, eterizată, într-un vers care îl anticipează pe Nichita Stănescu (dacă nu cumva Nichita și-a impropriat elementul volatil din acest tip de imagine poetică): *Un nor trecea prin ceruri, pământul aburind* (*Conrad*).

Trebuie să ne obișnuim cu ideea că poeții noștri sunt niște hermeneuți și niște *vizuali* în sensul în care Antim, Costin și Cantemir vorbesc despre primatul simțului vizual și pictural asupra celorlalte senzații (Bolintineanu nu este un *descriptiv*, ci un *vizual hermeneut*).

Ortodoxia insistă pe el, având apetență pentru lumină și pentru culorile calde, deși nu este numai *vizuală*.

În context liturgic și eclesial, Hristos atrage la El nu numai prin *minte* și *inimă*, dar și prin *toate simțurile*: există un echilibru între vizual, muzical, olfactiv și papilar, mai mult decât în cazul altor confesiuni creștine.

Catolicismul a dezechilibrat proporțiile spațiului eclesial în raport cu lumea, optând pentru grandoare și baroc, înfățișându-l uriaș, strivitor, dizolvând armoniile, în timp ce protestantismul reneagă vizualismul pictural, abstrage senzațiile olfactive și papilare și se axează pe exaltarea muzicală.

„Biserica, în sens de clădire destinată ritualului, este la catolici un spațiu unde statul divin trebuie să devină vizibil. Ritualul va fi retoric, teatral, de gesturi mari; totul e regizat în vederea unui scop precis.

Credincioșii sunt ținuți la distanță, în atitudini stilate, despărțiți de ritual prin limba sacrală și prin cântecul metalic-mecanic al orgii, care copleșește suveran cântecul omului. [...]

Prin toate aspectele ei, biserica e menită să se înalțe autoritară dincolo de comunitate.

[1181] Ion Negoițescu, *Scriitori moderni*, vol. I, op. cit., p. 51.

[1182] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Vinea.

Biserica la protestanţi e un fel de şcoală pentru adulţi, unde oamenii vin să înveţe, să găsească soluţii îndoielilor şi să interpreteze cu tot mai mare virtuozitate texte biblice.

Biserica ortodoxă, mai înainte de orice un spaţiu ritual, vrea să comunice credincioşilor o existenţă mai adâncă, printr-un magic sugestiv apel la viaţa subconştientă.

Procesul de contaminare se petrece într-un chip firesc într-o atmosferă de familiaritate şi de cântec uman [...].

S-a remarcat din partea mai multor autori, că Paştile nu se serbează nicăieri cu aceeaşi lăuntrică bucurie şi strălucire ca la ortodocşi”[1183].

Înaintea lui Eminescu, universul lui Bolintineanu e cădelniţat de *profume*, miresme, arome, ambrozie – căci ochiul său *vede dulce* (*Florile Bosforului*).

Trandafirii, crinii (predomină, deci, roşu şi alb) şi toate florile câmpiei sunt adevărate urne cu miresme, alabastre cu mir, pe care poetul le revarsă peste lume, *bălsămind-o*.

Balsamul este indiciul eternităţii: *Şi frumuseţea trece, virtuţile în lume / Rămân şi varsă-n aer prefum şi etern nume* (*Liala*). Parfumurile transformă peisajele în *Edene-mbălsămite* (*Conrad*).

Şi tot ca, mai târziu la Eminescu, descoperim sugestii tanatice (narcoza lumii, îmbălsămarea care încearcă să-i împiedice necrozarea) în contextul unor voluptoase pasaje erotice (la Eminescu voluptatea e mai atenuată de sugestia *adormirii*), sugestii pe care un ochi mai puţin pătrunzător nu le poate recupera din versuri.

Ar fi trebuit, totuşi, să ne atragă mai mult atenţia faptul că, în multe poeme, Bolintineanu face apologia erosului şi a frumuseţii iubitei, într-un cadru voluptos-volatil sau erotic-eteric, pentru ca la mijlocul sau la sfârşitul versurilor să ne *şocheze* inserând, fără avertismente, reflecţii morale dure despre insecuritatea sentimentală alături de femeie, despre senectute şi expiere.

După ce trece *amorul cu buze de rouă /.../ anii mei tineri apun în mormânt* (*O fată tânără pe patul morţii*).

În versurile lui Bolintineanu, părut facil-anacreontice, sesizăm ceea ce va deveni direcţie şi ideal în poezia românească, instaurate definitiv prin Eminescu: hermetismul inaparent ca program estetico-poetic.

[1183] Lucian Blaga, *Spaţiul mioritic*, op. cit., p. 61-62.

În studiul său, *Bolintineanu și sonurile poeziei moderne*, Negoițescu remarca foarte bine, în *Conrad*, un antecedent al *panoramei deșertăciunilor* din *Memento mori*, poemul epopeic eminescian, unde tânărul revoluționar, poet și martir (în care s-a zis că se poate recunoaște cu ușurință Bălcescu), călător pe mare, străbate țări care au fost leagănele unor civilizații mai vechi sau mai recente, motiv de reflecție profundă pe marginea – a ce altceva? – vanității acestei lumi și a dispariției celor ce *au fost și nu mai sunt* (străvechiul *ubi sunt?*).

Anticele motive, al căror ecou medieval l-am urmărit în toată literatura noastră veche și cu persistență în poemul lui Miron Costin, apar – cum am zis – atât în *Conrad*, dar și în alte poeme:

„Dar dacă ruinele Târgoviștei îl inspirau pe linia lui Cârlova și a lui Grigore Alexandrescu, tot ruinele unui timp exotic îl atrag mai cu aprindere – și la *Edessa* anunță retorica lui Eminescu, în idealizarea trecutului [dar și în reliefarea futilității și a perisabilității]:

Unde sunt acele neamuri? Cele armii neînvinse?
Regi și robi? Și lumi străine de puterea ta învinse?
Filip? Sceptrul tău de aur și coroane de rubin?
Robul ce-i zicea cu ziua: Ești țărână pieritoare!

Drăgălașele-i amante, turmă dulce, răpitoare,
Ce cu degete de roze îi turnau în cupe vin?
Și poeții, ce în versuri dulci ca mierea Adoniei
Rechemau Olimpul, zeii și parfumul ambroziei?
Unde este Olimpìa, dulce floare din Epir?

...Stinsu-s-a tot ce-a fost mare; viața e în amintire,
În trecut!... adâncă noapte! Dar se-aude o șoptire!
Nu e vântul, nu e marea, nu sunt apele din stânci,
Ascultați! vedeți în umbră? pe ruinele tăcute
Se ridică o minune: un palat, grădini plăcute!
O lumină se revarsă până-n văile adânci.

Tot învie, tot se mișcă, se aud voioase șoapte,
Nechezări de cai sălbatici, depărtat răsună-n noapte
Tropăiri, sunări de zale și de arme le răspund.
E o mare sărbătoare...”[1184].

[1184] Ion Negoițescu, *Scriitori moderni*, vol. I, op. cit., p. 14.

E, mai degrabă, halucinația unei sărbători, răsărită, cum ar zice Eminescu, *din visările pustiei*, ca tot ce e trecător pe lumea aceasta.

Conrad, în lungul său voiaj pe mare, trecând pe lângă Fenicia și Liban, constata că „doar pulberea s-a ales de civilizațiile care și-au rostit aici trufia: *Ce-ai devenit, Astarte, fecioară din Sidon? / O, zee întreită? Și tu, gentil Adon, / Precum și voi, Cabire, divinități antice?* Aici a înflorit Palmira și n-a rămas decât zadarnica întrebare: *Ce s-a făcut Palmira și bravul său popor?*"[1185].

Călinescu aprecia că „aproape fiece poet din preajma lui 1800 își are *ruina* sa, și Ninive, Theba, Palmyra sunt sonoritățile predilecte ale acestei vremi", oferind și un exemplu, cel al poetului francez Delille[1186], de opera căruia „gem bibliotecile noastre cu fonduri de la vechii boieri"[1187].

Interesant este că – mai înainte ca Eminescu să exclame *vai vouă, romani puternici* și să descrie căderea Urbei, profețită de incendiul neronian –, fapt aproape inimaginabil pentru epoca pașoptistă și pentru scriitorii ei, care adorau Italia, Bolintineanu reproduce și ruina marelui oraș, care a făcut ca Roma „să nu mai fie decât mormântul vast de astăzi:

O, Romă strălucită! o, mumă tristă, spune,
Tu ce-ai văzut copiii morți în corupțiune,
Ce s-a făcut țărâna atâtor mari bărbați?
Luceferi stinși în haos și de mult timp uitați?

Din mândra pletoră nu mai trăiesc în adevăr azi decât un Vergiliu, un Horațiu, un Tacit. Unde fu grădina lui Lucullus? se arată curios a ști Conrad, grădina în care Messalina sărbătorea pe Bachus? Coboară de aci în Campania, ale cărei relicve le consideră din *obișnuitul său unghi de vedere* (subl. n.):

Acolo fuse Baia, locaș de desfătare,
De-amoruri, de delicii, de dulce încântare.

Aici veneau adesea cei mai superbi romani
Și depunându-și masca lor de republicani,

[1185] Idem, p. 32.
[1186] A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Jacques_Delille.
[1187] G. Călinescu, *Istoria...*, op. cit., p. 128-129.

Se dau fără de frică și plină libertate
Plăcerilor impure de-amor, de voluptate.

Dar, vai! Acolo unde splendoarea a domnit,
Acolo unde fuse locașu-mbălsămit,
Grădina încântată și luxul și puterea,
Azi ochii văd ruine deșerte și durerea!

Pe templul Citereei, Dianei și Mercur
Ce se mirau mărețe în lacul de azur,
Azi crește iarba tristă pe tristele ruine..."[1188].

În fine, Negoițescu observă, la fel de remarcabil, că, într-un sfârșit, „ruinarea cuprinde și locul de veci al lui Conrad, așa cum a acuprins palatele și templele cântate și jelite în poema călătoriilor sale: *Dar crucea nu mai este, mormântul s-a stricat*"[1189].

Observația este esențială, pentru că ea ne indică transferul de perspectivă, de la cea a personajului Conrad la cea a autorului Bolintineanu, un fenomen curent, mai târziu, în poeziile lui Eminescu.

Personajele (despre caracterul *dramatic* al poemelor eminesciene s-a vorbit, dar nu elucidant) pot să absoarbă o parte din aspirațiile, ideile și viziunea autorului, dar se poate sesiza undeva o distanțare și o lărgire a perspectivei, care cuprinde reflecția autorului, capabilă să discearnă până la capăt, totalizator, și ceea ce personajele n-au terminat de discernut: *deșertăciunea deșertăciunilor și toate sunt deșarte*.

Conrad n-a văzut ruina propriului mormânt, dar o vede Bolintineanu. Nici dascălul din *Scrisoarea III* nu vede ruina faimei sale, dar o străvede Eminescu.

Bolintineanu îl trece pe Conrad în rândul vestigiilor năruite, în numărul celor despre care se poate întreba *ubi sunt?*, iar Eminescu se înseriază singur în istoria *căderilor*, în *Memento mori* – vom detalia la timpul potrivit.

Reflecția lui pe tema *vanitas* nu va mai simți nevoia unui pretext narativ, ca cel al călătoriei la Bolintineanu, care însă, poate fi înțeles și ca motiv simbolic (*călătoria vieții*),

---

[1188] Ion Negoițescu, *Scriitori moderni*, vol. I, op. cit., p. 44.
[1189] Idem, p. 49.

arhaic la origine și impropriat de creștinism ab initio[1190], cât și ca prilej de contemplație liric-filosofică.

Continui să susțin că amestecul de genuri și motive era o tradiție perpetuată conștient.

Tendința lui Ion Negoițescu de a-i așeza pe Bolintineanu și Heliade pe piedestalul epocii pașoptiste, ca cei mai mari poeți ai săi, ni se pare îndreptățită și o susținem, ca și remarca sa repetată, că în substanța poeziei lor se află multe elemente care vor fundamenta atât poezia lui Eminescu cât și poezia modernă, începând cu Macedonski:

„Descoperi...în Bolintineanu nu numai *un premergător* al lui Eminescu (nu s-a studiat încă nici *descendența directă* a marilor viziuni romantice eminesciene din cele ale lui Heliade Rădulescu), dar mai cu seamă *un precursor* al lui Macedonski și, în cele din urmă, pe inițiatorul de forme, de *sonuri* poetice care aveau să se realizeze în celălalt veac, odată cu Ion Pillat, cu Mateiu Caragiale, cu Ion Barbu"[1191].

Pentru auzul destul de fin al lui Negoițescu, „mult mai aproape de moderni, Bolintineanu *sună* ca Macedonski și Duiliu Zamfirescu[1192], Ștefan Petică[1193] și Mateiu Cargiale[1194]"[1195].

În mod sigur, Arghezi și Ion Barbu i-au *metamorfozat* versurile în propria lor substanță lirică.

În optica sa, „iată de ce ni se pare de un deosebit interes, pentru studiul evoluției formelor poetice ale lirismului românesc, semnalarea corespondențelor dintre versurile lui Bolintineanu și cele ale poeților noștri moderni.

Rezultatele unei analize atente și foarte minuțioase, ce așteaptă să fie întreprinse, s-ar putea arăta de mare preț în cunoașterea substanței lirice românești"[1196].

Aceste afirmații primesc adeziunea noastră totală, cu un singur amendament: nicio astfel de analiză nu va fi niciodată completă și corectă – și va sfârși, fatalmente, în derivă – dacă nu se va lua în considerare literatura veche.

Viziunile și motivele tradiționale în literatura noastră medievală s-au prelins în noile forme *sincronizate* ale poeziei și prozei românești și contiguitatea lor de la un autor la altul,

---

[1190] În latină: *dintru început*.
[1191] Ion Negoițescu, *Scriitori moderni*, vol. I, op. cit., p. 7-8.
[1192] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Duiliu_Zamfirescu.
[1193] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Etefan_Petic%C4%83.
[1194] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Mateiu_Caragiale.
[1195] Ion Negoițescu, *Scriitori moderni*, vol. I, op. cit., p. 50.
[1196] Idem, p. 8.

chiar de la romantici la moderni sau de la moderni la moderni și postmoderni nu este vizibilă dacă nu se cunoaște seria corespondențelor literare care începe din epoca veche.

Reminiscențele sale nu sunt nici puține, nici superflue.

Dacă vom continua însă aceeași *politică*, de până acum, de amputare a perioadei medievale din corpul literaturii române (sau de raportare la ea ca și cum ar fi un membru detașabil), rezultatele vor fi și vor rămâne întotdeauna *parțiale*, dacă nu chiar *profund eronate*.

Ar mai trebui să facem o discuţie despre *cugetile sceptici* ale lui Conrad, care îl integrau în rândul celor *melancolici*.

Dar pentru că vrem a se observa mai bine paralela cu Eminescu, amânăm această discuţie pentru un capitol viitor din această lucrare.

Vasile Alecsandri – *regele vesel*

Cât a trăit Eminescu, Vasile Alecsandri a fost *cel mai mare poet* al României. Eminescu însuși, cu generozitatea-i caracteristică, îi ceda acest titlu, în *Epigonii*, numindu-l *rege-al poeziei*.

Titu Maiorescu s-a supus opiniei publice și l-a așezat în fruntea listei, iar pe Eminescu l-a trecut pe locul doi.

E *un fapt paradigmatic*, între paranteze fie spus, pentru felul în care societatea românească înțelege să-și aprecieze *personalitățile covârșitoare*.

Cu asemenea *recomandări*, este evident că Alecsandri cu greu a putut și poate fi trecut cu vederea.

Apropierea sa de creația literară populară, folclorică, și de istoria românească (în care romanticii vedeau sursele unei literaturi naționale), a contribuit la ridicarea lui pe o treaptă ierarhică superioară, ca formator de conștiințe poetice și de direcții literare, atâta timp cât se căutau cu înfrigurare personalitățile în stare să provoace nașterea, din plasma pașoptistă, a viitoarei literaturi autentice românești, căreia Kogălniceanu și Maiorescu tot încercaseră să-i dea *brânciul de cuviință*.

La această asociație cu istoria și folclorul, recuperate literar, i se adaugă lui Alecsandri, ca virtute, și spiritul optimist, pe care nu-l au Cârlova, Bolintineanu, Alexandrescu și nici chiar Heliade (*profetismul* și *vizionarismul* acestuia sunt altceva decât *optimismul alecsandrian*).

Iarăși fac o paranteză, dar e bine de remarcat și de subliniat că Eminescu apreciază *optimismul*, el, despre care se susține că era *fundamental pesimist* și că visa să fie spulberat, în mod ființial, în Nirvana. O contradicție prea puțin observată și nerezolvată.

Din toate aceste trăsături, Eminescu îi face un portret *literar*, în care boierul Alecsandri apare transfigurat într-o lumină patriarhală și pastorală: *acel rege-al poeziei, vecinic tânăr și ferice, / Ce din frunze îți doinește, ce cu fluierul îți zice, / Ce cu basmul povestește – veselul Alecsandri, /.../*

Sau visând cu doina tristă a voinicului de munte, / Visul apelor adânce și a stâncelor cărunte, / Visul selbelor bătrâne de pe umerii de deal, / El deșteaptă-n sânul nostru dorul țării cei străbune, / El revoacă-n dulci icoane a istoriei minune, /

Vremea lui Ștefan cel Mare, zimbrul sombru și regal (*Epigonii*).

Pentru posteritate, Eminescu este cel care *l-a pus pe soclu* pe Alecsandri. Și, încă odată, tot Eminescu e mare, pentru că pentru că el și-a stabilit și secundul în istorie (raportat la epoca romantică).

Ceea ce seduce la Alecsandri este coerența interioară a poeziei, viziunea concentrică, absența prolixității ideatice, perfecțiunea metrică (neîmplinire reproșată lui Bolintineanu și Heliade) și un laborator lingvistico-poetic echilibrat, care nu alunecă în divagații neologice exotice, ca la Bolintineanu, sau chiar aberante, ca la Heliade.

Corabia poeziei românești poate acosta, în fine, la un țărm al echilibrului stilistic.

Alecsandri nu este *un geniu poetic*, dar este *un model*.

Nici nu este superior, ideatic, unui Bolintineanu sau Heliade, dar Eminescu știe ce spune, când îl scoate în față.

Bolintineanu și Heliade au navigat prea departe pentru a constitui coordonate într-o geografie lirică națională.

Harta lor e prea vastă. Iar Eminescu nu se propune și nu se bate pentru premiul întâi, pentru că știe că nici el însuși nu este *un model* care să creeze *o școală*.

Epigonismul eminescian nu e *o școală*, e *un rebut*.

Cantemir, Budai-Deleanu, Heliade, Eminescu, chiar și Bolintineanu (prea puțin înțeles) nu sunt oameni care *să facă școală*, ci sunt *unicate*. Alți creatori geniali se pot *inspira* din viteza lor de *a plana* asupra existenței, dar ei nu creează *curente*.

Mai mult decât atât, spre deosebire de Bolintineanu care, în ce privește aspectul erotic, recurge la fantele poeziei așa-zis *anacreontice*, și pe acest palier, Alecsandri este un *moderat*.

Aminteam mai sus remarca lui Manolescu, aceea că Alecsandri *sacralizează* erosul, *lamartinizând* sentimentul.

Ne-am exprimat deja poziția în această privință, susținând că, în lamartinism, poeții noștri pașoptiști au descoperit o matcă prozodică și melodică, pentru exprimarea lirică a spiritualității lor, cu atât mai mult cu cât puteau afla puncte comune cu poezia lui Lamartine, în virtutea experiențelor religioase comune ale celor două Europe creștine.

Alecsandri trece prin aceeași dramă ca și Conachi, Bolintineanu și, mai târziu Eminescu: moartea tinerei sau a femeii iubite – în cazul lui Alecsandri, Elena Negri.

Și e demn de remarcat că sentimentul erotic devine *adânc* prin contagiune cu moartea. Reflectată în oglinda morții și la scara eternității, iubirea își dezvăluie tiparul abisal.

De aceea, poeziile din ciclul *Lăcrămioare* au oarecare amprentă metafizică.

De aici moștenește Eminescu sintagme ca *neagra vecinicie* (*Steluța*) sau *cumpăna vieții* (*8 Mart*), deși epitetul *neagra* are conotații sensibil aprofundabile în versurile acestuia – dacă nu cumva Eminescu nu face decât să ne *sugereze lămuritor* că apercepția noastră este superficială inclusiv în privința liricii pașoptiste, care, pe filieră hermeneutică medievală, cuprinde aspecte insondabile unei lecturi liminare.

Iubirea este, și pentru Alecsandri, un sentiment dumnezeiesc, care, pe om, *îl schimbă și-l face Dumnezeu* (de fapt, *dumnezeu*, nu după ființă, ci după har) */.../ Ș-a zilei mii de glasuri, ș-a nopții mii de șopate / Îl proclamează-n falǎ a lumii împărat* (*8 Mart*), ceea ce omul a fost de la începuturile existenței sale în univers, ceea ce *Înțeleptul* îi repeta *Lumii*, înfruntându-i trufia, în *Divanul* cantemirean.

Iubirea este, de fapt, cea care îl reconfirmă pe om în demnitatea sa imperială, la nivel ontologic, cea care îi redeșteaptă conștiința asupra acestui statut, umbrit de aparența condiției sale umane umile sau chiar mizere.

Important de semnalat este că, în același timp cu trezirea conștiinței nemuririi, se deșteaptă și conștiința poetică: *prin iubire, la a iubirei soare, / Ai deșteptat în mine poetice simțiri* (*Steluța*).

Ceea ce reproduce faptul că ontologia umană este intim legată de condiția sa poetică. Și poeții pașoptiști nu l-ar fi putut citi pe Heidegger.

Iubirea este *un soare dulce în veci neasfințit*, care anulează efectele ireversibilității timpului și chiar moartea, care face din om o ființă nemuritoare, așa încât: *Zadarnic timpul trece c-un zbor neobosit, / În sânul omenirei vărsând a iernii gheață* (*8 Mart*).

Motiv pentru care Alecsandri convertește lamentațiile pe tema morții și a scurgerii timpului în imne ale iubirii, ceea ce încercase și Heliade, în *Meditațiile* sale din 1830, cu mai puțin succes stilistic al metamorfozei.

Însă, e adevărat că Eminescu nu va mai recurge la aceeași convertire și, paradoxal, va permite să triumfe în poezia sa mai mult ecoul plângerilor, al zdrobirilor interioare,

pe buza prăpastiei unui timp și a unei lumi care se lasă să alunece într-un întuneric a cărui esență nu o cunoaște.

În schimb, Alecsandri e un spirit care nu suportă *să se scufunde* în abisul tristeții.

Într-un poem intitulat *O noapte la țară*, cu reverberații din străvechea hermeneutică literară bizantină și românească, la nivelul viziunilor de adâncime și al motivelor, Alecsandri reușește să fie de mai multe ori paradoxal.

Un prim paradox constă în conjugarea, într-o poezie de dragoste, a unor strofe care fac apologia fugii de lume de tip anahoretic.

Locul lor în acest poem nu se explică decât prin aceea că iubita murise și că gândurile poetului se îndreaptă inițial spre elogiul aceluia care, trăind tragedia despărțirii de ființa dragă, are puterea să renunțe definitv la această lume, dedicându-se altor cugetări (ceea ce ne determină să concluzionăm că eremiții se bucurau de multă stimă și evlavie, că perdeaua noilor mentalități nu se trăsese asupra unor atitudini extrem de vechi și de profunde):

Frumoasă e câmpia cu dulcea-i liniștire
[un echivalent semantic al *pustiei* isihaste, indicată și de epitetul *dulce*]
Pentru acel ce fuge de-a lumei amăgire,
Pentru acel ce caută un trai neînsemnat!

Plăcut, plăcut e ceasul de griji nentunecat,
Și dulce este viața ce curge lin, departe
De-al omenirei zgomot, de-a ei fumuri deșarte!

Când inima hrănește o tainică dorință,
Când omul simte-n sânu-i o crudă suferință,
O jale fără margini, un dor fără hotar;
Când zâmbetu-i ascunde ades suspin amar
Când mintea-i se deșteaptă din vis de fericire,
Pierzând orice credință [în posibila fericire în lume]*, oricare nălucire,*

Ferice de acela ce-n tulburarea-i poate
Pe-un cal să se arunce și prin văzduh să-noate,
Pășind peste-orizonturi, zburând peste câmpii.

Ferice care poate, departe de cei vii,

[aluzie la faptul că monahii se consideră *morți* pentru lume]
Să uite-a sa ființă, să peardă-orice simțire [apathia eremitică]*,*
Să nu mai facă parte din trista omenire!

Fericirile sunt tot un apelativ la o conștiință creștină înrădăcinată.

Ceea ce urmează e...*sacralizarea* erosului. Elogierea amorului conjugal o realizase, însă, deja Heliade.

Alecsandri reînalță, cu mai multă virtuozitate poetică, sentimentul erotic, monogam, la treapta de *dar divin*, pe temeiuri biblice – deși, în unele versuri, mai păstrează și el binecunoscutele accente anacreontice idolatre (în poezii ca *O seară la Lido* și *Adio*).

Totuși, exprimă destul de limpede și faptul că există o singură *iubire mare* și ea readuce în om conștiința Izvorului prim și dumnezeiesc al iubirii.

Am văzut însă că, înaintea lui, Conachi făcuse aceste demersuri, de reintroducere în făgașul creștin a sentimentului erotic, din momentul întâlnirii cu marea iubire.

Secvența a doua a poemului alecsandrian conține un tablou al nopții, care e *scena romantică* a unui *teatru cosmic* – poezia este alcătuită din trei secvențe, delimitate de poet, fiecare din ele având din câte trei strofe.

Nu este însă *noaptea* lui Cârlova și nici a lui Alexandrescu, cu toată identitatea semnificației aștrilor cerești.

Motivul este acela că *melancolia* nu este aici un sentiment *în sine*, ci *un actor secundar* și *secvențial*.

Alecsandri nu e în primul rând *nostalgic*, cu toate că pretinde, nu își exprimă principalmente *jalea* și *dorul*, deși le denumește în poem, ci încearcă să le estompeze, să le aline.

El nu își aflã *plăcerea* în ele, precum Cârlova, Alexandrescu sau alți poeți pașoptiști. Contemplația și cugetarea la moarte îi produc suferință, îl determină să se replieze rapid în elogii la adresa poeziei și a iubitei-înger.

Eminescu se va întoarce la *suferința dureros de dulce* (*Odă (în metru antic)*), dar Alecsandri nu gustă sentimentele până la drojdie. Coșbuc[1197] avea de ce să își afle aici rădăcina tonalităților sale.

[1197] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Co%C5%9Fbuc.

Dacă G. Coșbuc e nihtofob fără rezerve, Alecsandri, care trăia totuși într-o epocă romantică, reproduce peisaje nocturne, dar e un fals poet *romantic* al nopții.

Noaptea aceasta înstelată și cu o lună care este *lampă aninată la poarta de vecie* și *făclie* care domnește *în dulcea taină a umbrelor* (lexicul e impregnat atât de lecturi ortodoxe cât și ne-ortodoxe), constituie atmosfera reculegerii poetice și a rememorării iubitei pierdute, al cărei chip apare în fiecare stea, *când ochiul rătăcește primblându-se prin stele*.

Luna e *lampa* care îi indică *poarta de vecie* (expresia *poarta veciniciei* apărea și la Heliade, în poezia *Visul*), este *lumină mângâioasă* care *în ceruri ea părea / Menită ca să ducă pe căi necunoscute / Dorințele-omenirei în lung deșert perdute!*

Rolul acesta intercesor conservă reminiscențe, la nivel simbolic, din mai vechea asociație – tot simbolică – dintre *aștrii cerești* și *sfinți* sau *îngeri*.

O bună parte din acest tablou păstrează imagini și culori tradiționale. În afară de aceasta, *sună* foarte eminescian.

Însă Alecsandri nu are nevoie *de tranziție* prin lumea umbrelor, nici să străbată infernul, pentru că iubita sa este printre cei fericiți, alăturați *cu sfânta armonie a cetelor de îngeri*. Cel puțin *așa crede* poetul.

Și în cea de-a treia secvență a poeziei, iubita își face prezența printr-o epifanie sonoră, sub forma unui *glas de înger*, care *se coborî prin stele din leagănul ceresc*.

Rolul *apariției* este acela de a-i transmite mesajul că *ferice* este acela care *slăvește armonia și-nalta poezie*.

Altfel spus, la reproșurile interioare ale conștiinței poetului, care se simte vinovat că nu s-a retras din lume, după trecerea iubitei la cele veșnice, el își răspunde sieși continuând să creadă lăuntric (sau sugerând cititorilor) că ea nu îl condamnă, ci îi reconfirmă vocația de poet:

El poartă pe-a sa frunte un semn dumnezeiesc, / Și geniul său gustă plăceri încântătoare / Zburând la nemurire ca vulturul în soare. Heliadesc...

Și chiar mai mult decât împlinirea vocației poetice, sensul existenței sale pe mai departe în lume este acela de a purta în inimă iubirea pentru ea, *căci dulce-i pentru altul și-n altul a trăi, / Și dulce-i de a zice, când inima jălește, / Am o ființă-n lume ce știu că mă iubește!*.

Destulă de paradoxală și chiar neconvingătoare nevoia iubitei, aflată printre *armonii de îngeri*, de a se consola –

exclusiv – cu iubirea poetului rămas pe pământ și chiar cu... gânduri la Veneția (*Despărțirea*).

Din apropierile acestea simbolice, între stele, *armonii îngerești* și femei iubite care par *îngeri*, confuzionate totuși de lecturi din aria apuseană a creștinismului, cred că a reținut ceva și Eminescu, pentru că mai păstrează unele ecouri în poezia sa (va mai fi vorba și altădată), cu toate că el a încercat dificile *decantări teologice*.

Deși, după cum am văzut mai devreme, îl acuză pe Heliade de *sofisme teologice*, e necesar un studiu atent al repercursiunilor pe care le-au avut, totuși, în opera sa, anumite concepții ale înaintașilor.

De la Alexandrescu, spre exemplu, reproduce în *Povestea magului călător în stele*, o idee necreștină la origine, platonică, prezentă doar într-o poezie a aceluia, *Reveria*, despre preexistența sufletelor ca niște îngeri, în cer:

Acolo în stele ca-n lumi de lumină, / Sunt suflete, îngeri, ce cânt și ador; / Ființi grațioase ce blând se înclină, / Cătându-și în lume tovarășii lor.

La Alexandrescu putea fi, la propriu, o *reverie*, pentru că nu mai apare în altă parte, în opera sa, și nici la vreun alt poet romantic. E singura relație concretă cu platonismul pe care am putut-o detecta atât la poeții pașoptiști, cât și la Eminescu.

Ar fi interesant de investigat din care anume lecturi și-ar fi putut însuși Alexandrescu această idee. Însă este mult prea puțin pentru a susține că poeții pașoptiști sau Eminescu aveau o viziune generală asupra lumii platoniciene.

Altfel, Grigore Alexandrescu a avut un rol definitoriu pentru configurarea sentimentului erotic în lirica românească postanacreontică, după cum remarcă Mircea Anghelescu:

„Ceea ce iubește poetul nu este *femeia*, ci *iubirea* [...].

Alexandrescu, ca mai târziu Eminescu, își idealizează obiectul pasiunii sale până la *transfigurare*, ceea ce slăvește el este femeia ideală, *iubita*, și nu *prezența materială*... [...].

Ceea ce îl deosebește întrucâtva pe Alexandrescu de ceilalți poeți ai generației sale, apropiindu-l, cum spuneam, de Eminescu, este caracterul conceptual, metafizic aproape, al dragostei...”[1198].

Istoria literară reține, din Alecsandri, ca un reper poetic demn de un *rege*, ciclul pastelurilor.

[1198] Mircea Anghelescu, *Introducere în opera lui Gr. Alexandrescu*, op. cit., p. 20 ș. u.

Primul dintre ele ne introduce nu numai în atmosfera *serilor la Mircești*, dar și în proximitatea intereselor literare și a motivațiilor lor mărturisite, a preocupărilor *fantaste* ale lui Alecsandri.

Dintr-un fir reprezentat de un topos vechi și străvechi, încetățenit ca motiv religios, cel al *călătoriei vieții* (*O! farmec, dulce farmec a vieții călătoare*), poetul deduce ramificații în stare să se transforme în poezie: suvenire nostalgice ale călătoriilor (*Apoi a mea privire prin casă rătăcindă / Cu jale se oprește pe un oraș tăcut, / Veneția regină...*) și, în prelungirea lor sau nu, călătoriile închipuirii (*Așa-n singurătate, pe când afară ninge, / Gândirea mea se primblă pe mândri curcubei*).

Cele trei hagialâcuri ale lui Alecsandri – din care doar amintirea mai călătorește nostalgic în *viața care se trăiește* –, sunt, de fapt, țesătura unor fire complementare, care se prelungesc și se întretaie.

Călătoria vieții le cuprinde pe celelalte două, care se întâlnesc dar nu se suprapun: *suvenirele* îl năpădesc când *închipuirea își strânge-a sa aripă*.

S-ar părea că Alecsandri reifică o hermeneutică mai veche – medievală –, și abstractă. De data aceasta, nu hermeneutica abstrage înțelesul vieții și îi concentrează sentențial înțelepciunea experienței, ci viața trece peste malurile toposului, ilustrându-l frenetic.

Oare? Unde e și cine a stabilit limita între *paradigmă* și *experiență*, între *expansiunea vizual-vizionară* și *concentrarea esenței* ei în pilde/sintagme/topoi?

Putem interpreta însă fenomenul și ca pe o emergență a *filosofiei* medievale în viața cotidiană. Vom vedea.

Poezia este o *călătorie* când recluziunea forțată îi reprimă poetului avânturile. Alecsandri, boem în ale fanteziei, erant și vagabond în avangarda simboliștilor, nu era însă un *rătăcitor* eminescian, mistuit de dorul idealurilor intangibile.

Forțat de vremea rea să zăbovească în casă, în fața focului din sobă, poetul se lasă în voia contemplării și a visării. Pe când afară ninge, *pe jilțu-mi, lângă masă, având condeiu-n mână, / ... scriu o strofă dulce pe care-o prind din zbor*.

Prin fața ochilor săi trec eroi și zâne, rememorări ale Veneției și ale înspumatei Mediterane, ori *insule frumoase și mări necunoscute, / Și splendide orașe, și lacuri de smarald /.../ Și-n tainice saraiuri minuni orientale...*

Iarna grea îi provoacă o *profundă nostalgie de lin, albastru cer! / Dor gingaş de lumină, amor de dulce soare, /.../ ...visez de plaiuri pe care alba lună / Revarsă-un val de aur ce curge printre flori*.

Spaţiul alecsandrian are o dimensiune reală, în care poetul este reţinut într-o cameră cu *perdelele lăsate şi lampele aprinse*, în faţa focului, fumând din ţigară, având căţelul pe genunchi, visând şi privind nostalgic portretul iubitei pierdute.

Dimensiunea fantastică are, de asemenea, câteva coordonate foarte bine stabilite: o fantezie inspirată de istoria, basmele şi folclorul românesc (observabilă în *Serile la Mirceşti*, *La gura sobei*, *Noaptea*), o alta cu parfum oriental şi exotic, la care se adaugă elogiatele peisaje italiene, însorite, provocatoare de reverie, mai ales acum, când zăpada cade, vijelia urlă şi gerul îngheaţă.

Alecsandri se plânge de iarnă pe un ton ovidian, deşi el nu e *roman* şi nici nu se află *exilat la Mirceşti*, ci este la el acasă.

Iubitor de basme, de poezie populară şi folclor, poetul ne lasă impresia că n-a avut acces la ele decât pe cale cultă.

Nimic biografic nu transpare în versurile sale, iarna nu-i readuce în memorie niciun joc din copilărie, niciun pluguşor, nicio colindă, nimic legat de feeria iernii în orice ochi de copil.

Singurele amintiri fericite sunt de pe maluri mediteraneene sau din trecute poveşti de iubire.

Spre deosebire de Eminescu şi chiar de poeţii noştri moderni de mai târziu, paşoptiştii noştri n-au copilărie, ca *vârstă paradisiacă* reprodusă în literatură.

Însă acest lucru nu e neapărat unul dramatic, ci, dimpotrivă, poate să ne releve faptul că paradisul lor nu e *încă* pierdut şi că ei nu au sentimentul că trebuie să-l caute şi să-l recupereze de undeva, din copilărie sau din natură.

La Alecsandri toate sunt *vesele* şi *dulci* (o altă emoţie a *dulcelui* decât la Cârlova şi Alexandrescu, dar într-o mică măsură înrudită cu a lui Bolintineanu) şi Eminescu a remarcat prea bine aceste valenţe ale poeziei sale când l-a numit *veselul Alecsandri*.

Un *rege vesel* e poetul nostru, care nu suportă *întristarea* sau *disperarea*.

Tocmai de aceea se refugiază în contemplaţie şi reverie când e asediat de vremea vitregă de afară, fără să cadă pradă unei melancolii adânci, îngăduind doar *o nostalgie blândă* (deşi poetul o numeşte *profundă*), un regret sezonier.

Alecsandri este *un descriptiv* și chiar *un narativ*, căruia nu îi lipsește nici o serioasă notă psihologizantă și un ochi contemplativ.

Este însă, într-o mare măsură, și un *estetic*, un talent poetic estetizant, care știe să camufleze undele sensibilității în spatele artei.

Tensiunea erotică se estompează la el în tușe fugare ale sentimentelor, corzile nu sunt lăsate să vibreze nici acum cu toată intensitatea.

Precum Creangă mai târziu, Alecsandri evită evocările încărcate de dramatism imediat ce se apropie de ele. Pastelurile sale sunt o fugă plastică de la o culoare la alta, fără a lăsa tonurile să devină grave.

Descriptivismul lui acomodează la noua perspectivă romantică fundamentele viziunii medieval-tradiționale despre natură și cosmos, cu pecetea lor simbolică.

Mai bine zis, aceste fundamente sunt premisa reveriei contemplative, creatoare de temple albe de zăpadă, cu coloane de fum și orgă de codri, cu impunătoare candelabre de stele (*Mezul iernei*) – deși nu excludem nici interferențe cu Lamartine:

Fumuri albe se ridică în văzduhul scânteios
Ca înaltele coloane unui templu maiestos,
Și pe ele se așează bolta cerului senină,
Unde luna își aprinde farul tainic de lumină.

O! tabou măreț, fantastic!... Mii de stele argintii
În nemărginitul templu ard ca veșnice făclii.
Munții sunt a lui altare, codrii – organe sonoare
Unde crivățul pătrunde, scoțând note-ngrozitoare.

Dacă Bolintineanu vedea lumina stelelor întunecând cerul, Alecsandri sesizează lumina stelelor înghețată, vede gerul iluminat de stele, surprinde neclintirea luminii stelare, o transparență rece care devine lumină: *ger cu stele* (*Sania*), *stelele par înghețate* (*Mezul iernei*).

Gerul se contopește cu lumina stelară (cerul cu pământul), iar lumina aceasta e *caldă* nu prin sine, ci prin impresionabilitatea inimii umane, a inocenței poetice care admiră *un ger luminos*.

Înmărmurirea aceasta de tăcere și lumină, neclintirea acestui cosmos imens, în același timp vitreg și primitor, fascinant și copleșitor, fără să devină înspăimântător la modul pascalian, sunt elementele unui tablou determinat de un mod ancestral de a privi universul, de care poeții pașoptiști, preromantici sau romantici, nu se dezic.

Această natură care trosnește de ger (*În păduri trăsnesc stejarii*), infuzată de o glacială lumină astrală care înmărmurește eclesial, formează un peisaj care, printr-un echivalent psihologic, e înmărmuritor pentru om, ce se simte, în același timp, mic, dar și înălțat la o contemplație superioară.

Hermeneutica străveche e camuflată în spatele unei realități care pare reprodusă de o retină *modernă*.

Retina aceasta, și la Bolintineanu și la Alecsandri, se dovedește a proiecta nu doar ceea ce vede și ceea ce îi străpunge simțurile, ci și ceea ce construiește rațiunea contemplativă, *văzul* abstract și perspectiva simbolică. Nu e o viziune bizantină *diluată*, ci doar *reconfigurată*.

Nu este acesta singurul exemplu de perspectivă amprentată simbolic asupra naturii și a cosmosului.

Venirea primăverii determină – ca și în cazul tabloului magnific și zguduitor al iernii, care unea frigul stelar cu gerul de pe pământ, în interiorul unui templu sculptat în lumină – recunoașterea unei *puteri creatoare* care a dat formă acestui univers și îl renaște continuu (*Lunca din Mircești*[1199]):

O! minune, farmec dulce! O! putere creatoare!
În oricare zi pe lume iese câte-o nouă floare,
Ș-un nou glas de armonie completează imnul sfânt
Ce se-nalță către ceruri de pe veselul pământ.

Tot ce simte și viază, fiară, pasăre sau plântă,
În căldura primăverii naște, saltă, zboară, cântă.
Omul își îndreaptă pasul cătră desul stejăriș,
Unde umbra cu lumina se alungă sub frunziș.

El se duce după visuri; inima lui crește plină
De o sacră melodie, melanholică, divină,
De o tainică vibrare, de-un avânt inspirător
Ce-i aduc în piept suspinuri și-n ochi lacrimi de amor.

[1199] Întregul poem: http://ro.wikisource.org/wiki/Lunca_din_Mirce%C5%9Fti.

Este timpul re-nvierii, este timpul re-nnoirei,
Ș-a sperărei zâmbitoare, ș-a plăcerei, ș-a iubirei.
Pasărea-și gătește cuibul, floarea mândrele-i colori,
Câmpul via sa verdeață, lanul scumpele-i comori. /.../

O pătrunzătoare șoaptă umple lunca, se ridică.
Ascultați!... stejarul mare grăiește cu iarba mică,
Vulturul cu ciocârlia, soarele cu albul nor,
Fluturul cu plânta, râul cu limpidele izvor. /.../

Luncă, luncă, dragă luncă! rai frumos al țării mele,
Mândră-n soare, dulce-n umbră, tainică la foc de stele!
...

Dialogul cosmic, care va căpăta amploare în lirica eminesciană, nu este însă nici aici o metaforă născută dintr-un entuziasm juvenil, ci tot parte din străvechea, ortodoxa convorbire între elementele universale, între logosul cosmic și cel uman (omul cuprins, sub auspiciile reînvierii naturii, de nostalgia paradisiacă, de o *sacră melodie, melanholică, divină*).

Natura ca *rai tainic la foc de stele* mi se pare una dintre cele mai splendide metafore din poezia lui Alecsandri – deși lumina focului de lună și de stele, care luminează pe pământ și pe mare, apare mai des la Bolintineanu.

Poezia *Concertul în luncă* exprimă aproximativ aceeași stare:

În a nopții liniștire o divină melodie
Ca suflarea unui geniu printre frunzi alin adie,
Și tot crește mai sonoră, mai plăcută, mai frumoasă,
Pân' ce umple-ntraga luncă de-o vibrare-armonioasă.

Gânditoare și tăcută luna-n cale-i se oprește.
Sufletul cu voluptate în estaz adânc plutește,
Și se pare că s-aude prin a raiului cântare
Pe-ale îngerilor harpe lunecând mărgăritare.

Iubirea e și pentru Alecsandri *raiul vieții mele* (*Serile la Mircești*) și principul creator și ordonator, care transformă universul într-un rai, într-un cor angelic sau cântec al sferelor armonios: *Și-atunci păduri și lacuri, și mări, și flori, și stele / Intoană pentru mine un imn nemărginit.*

Din același reflex literar patristico-medieval fac parte și metafore ca *scară de lumină*, pe care se coboară o ciocârlie în poezia *Secerișul*, sau *orizontul cu stele semănat* (*Pe coastele Calabriei*), pe care o vom comenta detaliat, ca viziune poetică, când vom ajunge la Eminescu, ori *voiosul soare ca un mire luminos* (*Balta*).

Cât despre *luna, vas de aur* (*Pe coastele Calabriei*), am mai vorbit și vom reveni și altădată.

Poetul se află între starea de inerție fizică, dar depășită prin filosofie (*Și gândirea mea furată se tot duce-ncet la vale / Cu cel râu care-n veci curge, făr-a se opri din cale – Malul Siretului*) și dinamismul existențial care receptează bogăția de manifestări ale vieții, formele luxuriante ale universului, în poeme precum *Concertul în luncă*, *Vânătorul*, *Balta*, etc.

Universul acesta respiră – fără a fi infuzat de un spirit panteist –, încât se poate expune poetic un *lan /.../ umed de răsuflul aurorii* (*Secerișul*).

Alte două tablouri impresionante realizează Alecsandri în poeziile *Noaptea* și *Pe coastele Calabriei*.

În primul introduce elemente cosmice și fantastice care conduc spre transcenderea planului empiric (*Ici, colo, cerul dispare sub mari insule de nori, / Scuturând din a lui poale lungi și răpizi meteori. // Pe un deal în depărtare un foc tainic strălucește / Ca un ochi roș de balaur care-adoarme și clipește.*), iar în al doilea ne apropiem mult de Bolintineanu, printr-un poem din specia celor *maritime*, prin care pașoptiștii, voiajori în Italia și reflexivi în fața Mediteranei, se apropie mai mult de o temă predilectă a simboliștilor vest-europeni, decât simboliștii noștri înșiși.

Pe de altă parte însă, tot atât de adevărat e că peisajul marin nu îi predispune la *nostalgia vagabondajului*, ci tot la o contemplație cu adânci reverberații *simbolice* iar nu *simboliste*, care naște imagini și metafore poetice ce presupun imersiune hermeneutică în apele sensurilor vechi.

Să nu uităm că *marea* e un astfel de topos vechi și, fără îndoială, panorama maritimă era captivantă nu doar la modul *realist*, ci determina reverberarea unor semnificații *încă vii* în spiritul acestor poeți (o dovadă este existența unor elemente esențiale, care aparțin literaturii tradiționale, bizantin-românești, și care pot fi lesne trecute cu vederea de o lectură ignorantă: luna ca vas de aur, sihastrul, orizontul semănat cu stele):

Pe coastele Calabriei vaporu-naintează
În unda luminoasă ce noaptea fosforează;
El taie-o brazdă lungă pe-al mării plai senin,
Și luna, vas de aur, plutește-n ceruri lin.

În dreapta, pe-ntuneric, se-nalță-un negru munte,
Vulcanul bătrân Etna, cu lava stinsă-n frunte;
Sehastru ce cunoaște al globului mister,
El pare că din sânu-i azvârle stele-n cer.

În stânga e Carybda săbatică, stâncie.
Din zare se întinde o punte argintie
Pe care se îndreaptă vaporul legănat,
Ce calcă orizontul cu stele semănat.

Dorm valurile mării sub atmosfera caldă.
În baie azurie Sicilia se scaldă;
Și-n umbră călătorul, țintind ochii spre mal,
Aspiră-al Syracusei parfum oriental.

Nici *parfumul oriental* nu este un element incitator la vagabondaj, așa cum nu e nici vaporul navigând pe linia orizontului, adică pe orizontală, traversând sfera pământului, nu îndepărtându-se și nu stârnind curiozități și pasiuni spre descoperirea unor tărâmuri exotice.

De altfel, *exotismul* oriental, grecesc, turcesc (musulman) sau levantin, era un element cunoscut poeților noștri, mult mai mult decât occidentalilor și care n-avea de ce să le stârnească fantezia.

Tot facultatea contemplativă este cea care e trimisă să exploreze, care străbate distanțe cu mult mai mari, pe verticală, care descoperă analogii între cer și mare, între fosforul undelor marine și lumina astrală, între vaporul de pe mare și vasul lunii, între focul lavei vulcanice și aprinderea stelelor, între plaiul mării și stelele semănate.

Punțile de legătură dintre *cer* și *pământ*, dintre *transcendență* și *imanență*, nu sunt *deteriorate*, pentru conștiința poeților români.

Natura terestră fuzionează cu cea celestă în peisaje care pot părea suprarealiste, dar care, paradoxal, erau percepute ca firești, nu ca o extravaganță a imaginației.

După cum am afirmat deja, multe din aceste elemente aparțin palierului de gândire și de viziune al literaturii vechi și autorii de *poezie nouă* nu făceau decât să le reproducă într-un context liric mai mult sau mai puțin modificat la nivelul expresiei și al concepției prozodice.

O trăsătură interesantă a pastelurilor lui Alecsandri este și analogia dintre *peisajele de natură* și *psihologia umană* (o variantă a sa este și *erotizarea* naturii – termenul lui T. Vianu, aplicat la Eminescu): *Soarele rotund și palid se prevede printre nori / Ca un vis de tinerețe printre anii trecători* (*Iarna*); *Un fir de iarbă verde, o rază-ncălzitoare, / Un gândăcel, un flutur, un clopoțel în floare, / După o iarnă lungă ș-un dor nemărginit, / Aprind un soare dulce în sufletul uimit* (*Sfârșitul iernei*); *Noaptea-i dulce-n primăvară, liniștită, răcoroasă, / Ca-ntr-un suflet cu durere o gândire mângâioasă* (*Noaptea*); etc.

Psihologizarea sau *umanizarea* naturii care, tot în pictură, poate crea efecte suprarealiste, aici este însă un reflex al aceleiași tradiții românești ce receptează universul ca pe un element casnic, domestic, nedivizat de om, infuzat de starea lui de spirit.

De remarcat că nu interiorul uman este cosmosensibil, ci transformările naturale sunt cele care suportă comparația cu fenomenele psiho-spirituale din universul uman. Suntem tot pe o scară *medievală* a valorilor.

Încheiem prin a spune că, odată cu Alecsandri, s-a creat impresia începutului de carieră al unei poezii *tradiționaliste*, care, prin dihotomie literar-ideologică, trebuie înțeleasă ca altceva și ca opusă celei *moderniste*.

Pe marginea poemelor sale cu țărani va curge multă cerneală a polemicilor sămănătoriste și poporaniste. Este însă o discuție pe care o lăsăm pentru mai târziu.

Și tot despre *natura romantică*...

Precizam undeva mai sus că pașoptiștii au fost interesați de prezervarea unui fundament cultural-spiritual în interiorul avalanșei de schimbări istorico-sociale ale vremii. Esențială în acest proces era devăluirea unei fizionomii identitare, a unei specificități pe toate planurile.

Prima sursă, evidentă, era *istoria*, iar a doua...*geografia*.

Timpul și spațiul erau dimensiunile care configurau naționalitatea, *matricea stilistică*.

Profilul lor era deja precizat în trecut, cu tot cu teoria originilor. Pașoptiștii nu trebuia decât să sape, mai ales că teoriile romantice în vogă erau favorabile acestor investigații.

În critica noastră literară, Mihai Moraru susține o relație mult mai profundă decât s-a bănuit între *literatura medievală* și *cea romantică*, remarcând orientarea filo-latină și filo-italiană a cărturarilor noștri înainte de epoca pașoptistă – Miron Costin fiind cel care plasează Italia în *dricul* [centrul] pământului, *ca o rodie*, numită, pentru frumusețe, și *raiul pământului*, – dar și germenii dacismului la Dimitrie Cantemir.

E necesar să discernem între ce a fost *abjecție comunistă* în epoca ceaușistă, care asimila naționalismul ideologiei sale, și ce reprezintă cu adevărat *tradiția istorică*, *literară* și *culturală* a românilor.

Trecem în revistă câteva idei, care altfel pot cunoaște dezvoltări vaste.

O mare parte din ideologia literaturii romantice românești (sau preromantice) își află sursele în textele de mai jos și în altele asemenea.

Grigore Ureche:

„După răsipa ţării dintăi, cum spune mai sus că s-au pustiit de nevoia oştilor lui Flac hatmanul râmlenescu [...] mai apoi, după multă vreme, cum spune mai sus, cându păstorii din munţi ungureşti [din Ardeal], pogorându după vânat, au nemerit la apa Moldovei, locuri desfătate cu câmpi deşchişi, cu ape curgătoare, cu păduri dese şi îndrăgind locul, au tras pe ai săi de la Maramoroş şi pre alţii au îndemnat, de au discălicat întăi sub munte, mai apoi adăogându-să şi crescându înainte, nu numai apa Moldovei, ce nici Siretul nu i-au hotărât, ce s-au întinsu pănă la Nistru şi pănă la mare”[1200].

[1200] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. Minerva, București, 1987, p. 12.

Miron Costin:

Vânătoarea lui Dragoș:

„…de pe coama munţilor înalţi privesc spre pământul Moldovei viitoare. Ochiul cuprinde luncile Prutului, în care se oglindesc câmpiile curate ce se întind pînă la Nistru, câmpii întinse, care se arată ca o întindere fumurie sau ca mărime asemenea oceanului.

Nistrul cel măreţ îşi are izvoarele în ţările coroanei polone, şi chiar acolo unde desparte în două Podolia, curge pintre stânci sculptate natural, ca şi cum ar fi lucrate de mână de om; e mai frumos ca Nilul, deşi e slăvit Nilul, ce curge încunjurat de trestii.

Nistrul întrece chiar Dunărea, a cărei ape sunt nesupuse albiei. Valurile Nistrului, în umbră, udă maluri cu pereţi strimţi, şi fluviul poartă război cu Phoebus, ca să prindă din razele lui, căci stâncile aplecate îi ascund cerul.

Ţânţarul, duşmanul somnului oamenilor, nu se află aci. Şi, când se arată totuşi maluri joase la vaduri, ele sînt asemenea labirintelor de grădini pe ape, sau asemenea sprâncenelor sublime de pe fruntea veselă a regelui slăvit, cu fruntea senină ca cerul!

Dacă zeiţele din fabulele greceşti ar fi aflat de aceste ţinuturi, ar fi venit desigur aci din Olimpul lor. Peste tot, câmpii mănoase, păşuni întinse; care alte pămînturi în lume se pot asemăna cu acestea?

Şi Prutul iese din acest regat, râu bogat, şerpuind pe şesuri întinse cu câmpii mănoase pe maluri. Aci zadarnic te mai lauzi, Egiptule, că acolo în ţara ta întreci Prutul în bogăţie.

Aci o jumătate de copeică produce şapte măsuri de grâu, ceea ce cu greu s-ar vedea între graniţele tale nisipoase. În anii roditori, ovăzul, secara, grâul dau unsprezece măsuri, iar meiul peste douăsprezece.

Tu ce poţi avea mai mult, de te lauzi cu protecţia Cererei, decât că în ţările tale creşte zahărul? Aci iapa adesea fată doi mînzi şi oaia trei miei deodată, iar vaca tânără de trei ani fată un viţel.

Şi pe tine, Bârlade, râu roditor, nu pot să nu te amintesc: e greu de uitat cum curgi în bogăţie îmbelşugată, ducând cu unda ta miere şi lapte, desfătări ca în Rai.

Mai departe, ei văd şi păduri, şi pe unde curg râurile, şesuri întinse, şi, când aplecară ochii, văzură o ţară, cum ar fi o grădină înflorită cultivată între gardurile ei cu patru laturi.

Privind spre răsărit, se minunară de aşa ţară cu câmpii pline de flori, asemenea Raiului.

Acum nădejdea în prinderea pradei bogate se schimbă, altă dorinţă le umple sufletul. Privesc locurile şi apoi pornesc mai departe de-a lungul rîului, şi acum, ieşind din ceaţa munţilor, dau de câmpiile curate. [...]

Capul zimbrului îl aşezară pe un stâlp, ca un semn aducător de bine, şi Boureni a fost întâiul sat după această ispravă, căci zimbrul se numeşte pe moldoveneşte bour.

De aci şi ţara are drept pecetie un cap de zimbru, şi pe acel loc ei întemeiară cel dintâi sat şi-i dau numele Boureni de la bour.

Căţeaua, obosită sau rănită în desiş de către fiara slăbită de puteri, după atâta muncă alergă încălzită la apă, dar după ce bău, crăpă acolo istovită.

Dându-se acestui râu pe vecie numele de Moldova, de la Molda, el a păstrat şi azi numele dintâi.

Izvoreşte din apropierea Maramureşului, tot din Munţii Carpaţi, şi se varsă în Siret lîngă Roman. Râul Moldova a dat un nume veşnic şi ţării, şi poporului: de la Moldova este şi moldoveanul”[1201].

Despre Italia:

„Țara Italiei, [privind] de aicea de la noi, iaste drept spre apusul soarelui, nu așa depărtată de țara noastră [...]. [Este] Italia în dricul pământului… [...].

Grecii zic Italiei cu altu nume: Hesperia, din Hesper, steaua ceea căriia îi zicem noi luceafărul cel de noapte, că acel luceafăr drept preste Italia apune. [...]

Iaste țara Italiei plină, cum să zice, ca o rodie, de cetăți și orașă iscusite, mulțime și desime de oameni, târguri vestite, pline de toate bișugurile.

Pentru mare iscusăniia și frumsățări a pământului aceluia, i-au zis raiul pământului, Italia, a căruia pământ, orașăle, grădinile, tocmelele la casăle lor, cu mare desfătăciune

[1201] Miron Costin, *Poema polonă*, în *Opere*, vol. I, EPL, București, 1965, p. 256-259.

traiului omenesc, n-are toată lumea, supt ceri blându, voios și sănătos: nici călduri prea mari, nici erni prea grele.

De grâu sațiu, vinuri dulci și ușoare, unt-de-lemn, mare bișug și de poame de tot feliul: chitre [citrice], năramză [portocale], alămâi, și zahăr.

Oamenii iscusiți preste toate neamurile, stătători la cuvânt, neamăgei, blânzi, cu oamenii streini nemeriți dintr-alte țări îndată tovarăși [...].

Aceea țară iaste amu scaunul și cuibul a toată dăscăliia și învățătura: cum era Athina într-o vreme la greci, amu iaste Padova în Italia – și de alte iscusite și trufașă meșterșuguri"[1202].

Afinitățile pașoptiștilor pentru Italia și pentru țărmurile mediteraneene mi se par a fi substanțial susținute de asemenea fragmente.

De asemena, peisajele naționale au putut influența descrierile romantice din poezia și proza de mai târziu. Amănunte asemănătoare regăsim și în jurnale străine – vezi mai jos.

Paul de Alep[1203]:

„În drumul de la Vaslui la Scânteia (o localitate), pădurea prin care treceam era nesfârșită și înfricoșătoare"[1204].

Obsesia pădurilor apare mai ales la Eminescu și Mircea Eliade.

„Cât despre legume, ca sfecla, pătrunjelul, ceapa albă și usturoiul, <acestea> nu cresc decât după Paște, căci în tot timpul Postului [Mare] ninge mereu ziua și noaptea, iar dimineața pământul este tare ca piatra; mai ales râurile sunt înghețate"[1205].

Despre iernile grele pomenesc sau fac aluzie mulți autori medievali, ca Varlaam, Miron Costin, Antim Ivireanul. De la Ovidiu până la Vasile Alecsandri și după, avem destule confirmări ale acestei realități.

[1202] Idem, *De neamul moldovenilor*, în *Opere*, vol. II, EPL, București, 1965, p. 14-16.

[1203] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Paul_de_Alep.

[1204] *** *Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, (partea I: Paul de Alep), Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 30.

[1205] Idem, p. 59.

„Iar prunii ziși inimă de porumbel <sunt atât de mulți> încât seamănă cu o mare care se revarsă; <prunele> sunt de culori și de soiuri variate: albe, galbene, roșii, ruginii și sunt foarte gustoase; cireșii <cu fructe> roșii sunt atât de mulți încât par ca niște păduri; sunt și soiuri minunate de pere”[1206].

„…O câmpie de grâu…, în această țară [Moldova] întrece de obicei în înălțime statura unui om”[1207].

„Țara [Românească] este populată și îmbelșugată și fiecare sat este mare cât un târg”[1208].

Matei Basarab, cu alaiul său „au plecat la vânătoare, căci în toate aceste țări, până la cazaci și moscoviți [Paul de Alep subliniază foarte des unitatea de tradiții și obiceiuri care există în țările ortodoxe], în fiecare casă de episcop sau de boier sunt întotdeauna urși și alte animale, pentru petrecerea lor.

Căci este un obicei străvechi <al domnilor> să dea cu prilejul ajunului Crăciunului și al sâmbetei luminate un ospăț domnesc din vânatul lor, în a doua zi de sărbătoare. [...]

Seara s-au întors cu mare pompă. În spatele trăsurii domnești veneau care încărcate cu vânat: mistreți, iepuri, vulpi și urși pentru petrecere, apoi păsări sălbatice, <cum ar fi>: cocori, găini sălbatice, porumbei și altele”[1209], etc.

De la Dimitrie Cantemir selectăm iarăși doar câteva fragmente:

„Câmpiile Moldovei, des pomenite pentru rodnicia lor în operele scriitorilor vechi și mai noi, întrec cu mult bogățiile pe care le aduc munții [...], încât în anii buni grâul dă plugarului de douăzeci și patru de ori mai multă sămânță semănată, alacul de treizeci de ori, orzul de șaizeci, meiul, ceea ce cu greu ar crede cineva care n-a văzut, de trei sute de ori. [...]

În Moldova de jos meiul crește cum nu se poate mai frumos, din care pricină la ai noștri s-a născut proverbul că meiul în Moldova de jos și mărul în partea de sus a Moldovei nu au coajă. După ce-l zdrobesc, îl pisează și-l coc ca pe o pâine și mulți îl mănâncă cu unt, cât timp este cald încă.

[1206] Idem, p. 90.
[1207] Idem, p. 93.
[1208] Idem, p. 106.
[1209] Idem, p. 108.

Vei găsi nu livezi, ci păduri de pomi fructiferi. La munte fructele cresc de la sine, la șes însă trebuie să fie cultivate prin grija omului, dar tocmai de aceea sunt și mai gustoase. [...]

Dar pe toate celelalte daruri ale pământului le întrec cu mult viile minunate care se întind pe o mare lungime între Cotnar și Dunăre, atât de roditoare încât un singur pogon [...] dă cele mai deseori 400 până la 500 măsuri de 40 de livre de vin. Cel mai nobil vin se face la Cotnari [...], dar eu aș îndrăzni să afirm că este mai de soi și mai nobil decât toate vinurile din Europa…”[1210].

Citind aceste fragmente, nu se poate spune că Alecu Russo[1211] sau Nicolae Bălcescu[1212] nu au avut precursori *medievali* sau că descrierile lor nu presupun o intertextualitatea amplă și un dialog deschis cu literature veche.

Dacă, așa cum spunea Heliade, natura fizică este în consonanță cu cea morală, e de înțeles de ce pașoptiștii își căutau, în istorie, tradiție religioasă, cultură veche și folclor, aspectele *întregii* lor fizionomii entice și spirituale.

Orizontul natural, *relieful stilistic* nu le era indiferent, după cum nu va fi nici mai târziu teoreticienilor filosofiei culturii.

Pentru reproducerea lui, mărturiile medievale de mai sus și altele asemenea erau esențiale, alături de informația istoric-narativă și de poezia cosmică a operelor omiletice și retorice.

[1210] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Ed. Academiei RSR, București, 1973, p. 109.

[1211] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Alecu_Russo.

[1212] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_B%C4%83lcescu.

Bibliografia

Resurse clasice
(în ordine alfabetică)

A

*** *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu*, Uniev, 1673, BAR, cota CRV 66, f. 5r-5v.

Albala, Radu, *Antim Ivireanul şi vremea lui*, Ed. Tineretului, Bucureşti, 1962.

Alecsandri, Vasile, *Poezii*, cuvânt înainte de Dumitru Micu, Ed. Ion Creangă, Bucureşti, 1985.

Idem, *Înşiră-te, mărgărite*, Ed. Litera, Chişinău, 1998.

Idem, *Poezii*, antologie, pref. şi repere critice de Nicolae Manolescu, Ed. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1993.

Alexandrescu, Grigore, *Poezii. Proză*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1985.

Ambrozie al Mediolanului, Sfântul, *Comentariu la Hexaemeron în 6 cărţi*, în PL 14.

Andriescu, Al.[exandru] *Studiu introductiv* la: Dosoftei, *Opere 1 (versuri)*, ed. critică de N. A. Ursu, studiu introductiv de Al. Andriescu, Ed. Minerva, Bucureşti, 1978.

Idem, *Psalmii în literatura română*, Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2004.

Anghelescu, Mircea, *Preromantismul românesc*, Ed. Minerva, București, 1971.

Idem, *Introducere în opera lui Gr. Alexandrescu*, Ed. Minerva, București, 1973.

Idem, *Mistificțiuni. Falsuri, farse, apocrife, pastișe, pseudonime și alte mistificații în literatură*, Ed. Compania, București, 2008.

Antim Ivireanul, Sfântul, *Opere*, ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Ed. Minerva, Bucureşti, 1972.

Antonie cel Mare, Sfântul: *** *Filocalia*, vol I, ed. a II-a, tradusă din grecește de Pr. Stavr. Dr. Dumitru Stăniloae, Institutul de Arte Grafice „Dacia traiană" S. A., Sibiu, 1947.

Asachi, Gheorghe, *Opere*, ed. critică şi prefaţă de N. A. Ursu, vol. I (versuri şi teatru), Ed. Minerva, Bucureşti, 1973.

Atanasie cel Mare, Sfântul, *Scrieri*, col. PSB, vol. 15, traducere din greceşte, introducere şi note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1987.

B

Bianu, Ioan, și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, tomul I (1508-1530), editat de Academia Română, București, Stabilimentul grafic J. V. Socec, 1903.

*** *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea şi cu purtarea de grijă a PFP Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române şi cu aprobarea Sf. Sinod, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1988.

*** *Biblia sau Sfânta Scriptură*, ediţie jubiliară a Sfântului Sinod [ediţia Bartolomeu Anania], tipărită cu binecuvântrea şi prefaţa PFP Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 2001.

Blaga, Lucian, *Trilogia culturii II. Spaţiul mioritic*, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1994.

Idem, *Opera poetică*, cuvânt înainte de Eugen Simion, prefaţă de George Gană, ediţie îngrijită de George Gană şi Dorli Blaga, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1995.

Bloom, Harold, *Canonul occidental. Cărţile şi şcoala epocilor*, traducere de Diana Stanciu, postfaţă de Mihaela Anghelescu Irimia, Ed. Univers, Bucureşti, 1998.

Bolintineanu, Dimitrie, *Opere III. Poezii*, ediţie îngrijită, note şi comentarii de Teodor Vârgolici, Ed. Minerva, Bucureşti, 1982.

Idem, *Poezii alese*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1984.

Bolliac, Cezar, *Scrieri I. Meditații. Poezii*, ediție, note și bibliografie de Andrei Rusu, prefață de Mircea Scarlat, Ed. Minerva, București, 1983.

Bot, Ioana, *„Mihai Eminescu, poet național român" – istoria și anatomia unui mit cultural*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2001.

C

Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, Ed. Academiei RSR, București, 1973.

Idem, *Divanul sau Gâlceava înţeleptului cu lumea sau Giudeţul sufletului cu trupul,* text stabilit, traducerea versiunii greceşti, comentarii şi glosar de Virgil Cândea, postfaţă şi bibliografie de Alexandru Duţu, Ed. Minerva, Bucureşti, 1990.

Idem, *Istoria ieroglifică*, ediţie îngrijită de P.P Panaitescu şi I. Verdeş, studiu introductiv de Adriana Babeţi, Ed. Minerva, Bucureşti, 1997.

Cartojan, N.[icolae], *Istoria literaturii române vechi*, prefață de Dan Horia Mazilu, bibliografii finale de Dan Simionescu, ediție îngrijită de Rodica Rotaru și Andrei Rusu, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1996.

*** *Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, (partea I: Paul de Alep), Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976.

Călinescu, G.[eorge], *Istoria literaturii române. De la origini până în prezent*, ediţie nouă revăzută de autor, text stabilit de Al. Piru, Ed. Vlad & Vlad, Craiova, 1993.

Idem, *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. II, Ed. Hyperion, Chişinău, 1993.

Călinescu, Matei, *Cinci feţe ale modernităţii (modernism, avangardă, decadenţă, kitsch, postmodernism)*, traducere de Tatiana Pătrulescu şi Radu Ţurcanu, posfaţă de Mircea Martin, Ed. Univers, Bucureşti, 1995.

Cândea, Virgil, în *Studiu introductiv* la: Dimitrie Cantemir, *Divanul*, EPL, București, 1969.

Idem, *Noul Testament în limba română ca act de spiritualitate şi cultură*, studiu introductiv la *Noul Testament.* Tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ştefan, reeditat după 350 de ani cu binecuvântarea IPS Andrei Arhiepiscopul Albei Iuliei, Ed. Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Albei Iuliei, 1998.

*** *Ceaslov*, ed. a II-a, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1993.

Chițimia, I. C., *Dosoftei, „Psaltirea în versuri”*, în *Crestomație de literatură română veche*, vol. II, coordonatori I. C. Chițimia și Stela Toma, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1989.

Cioculescu, Șerban, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, Editura didactică și pedagogică, București, 1971.

Cireșanu, Prof. Dr. Badea, *Tezaurul liturgic al Sfintei Biserici creștine ortodoxe de Răsărit*, tomul II, Tipografia Gutenberg, București, 1911.

****Codicele Voronețean*, ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1981.

Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparaţie cu Psaltirile coresiene din 1570 şi din 1589*, text stabilit, introducere şi indice de Stela Toma, Ed. Academiei RSR, Bucureşti, 1976.

Idem, *Evanghelie cu învăţătură (1581)*, publicată de Sextil Puşcariu şi Alexie Procopovici, Bucureşti, Atelierele grafice Socec & Co, Societate anonimă, 1914.

Cornea, Paul, *Originile romantismului românesc*, Ed. Cartea românească, Bucureşti, 2008.

Costin, Nicolae, *Ceasornicul domnilor de Antonio de Guevara*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1976.

Costin, Miron, *Opere*, vol. I, ediţie critică de P. P. Panaitescu, EPL, Bucureşti, 1965.

Idem, *Opere*, vol. II, ediţie critică de P. P. Panaitescu, EPL, Bucureşti, 1965.

Costinescu, Mariana, *Versiuni din secolul al XVII-lea ale „Acatistului" și „Paraclisului Precistei"* în vol. *Studii de limbă literară și filologie*, vol. III, Ed. Academiei RSR, București, 1974, p. 217-239.

Curtius, Ernst Robert, *Literatura europeană şi Evul Mediu latin*, Ed. Univers, Bucureşti, 1970 (E. R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, München, 1948).

D

Daniélou, Jean, *Simbolurile creştine primitive*, traducere în limba română de Anca Oprić şi Eugenia Arjoca Ieremia, Ed. Amarcord, Timişoara, 1998.

Densusianu, Ovid, *Opere*, IV, ediție critică de B. Cazacu, Ioan Șerb și Florica Șerb, Ed. Minerva, București, 1981.

Diehl, Charles, *Cugetarea bizantină şi mişcarea ideilor la Bizanţ*, în *** *Literatura Bizanţului*, antologare, traduceri şi prezentare Nicolae-Şerban Tanaşoca, Ed. Univers, Bucureşti, 1971.

Dimitrie Bolintineanu, *Opere III. Poezii*, ediţie îngrijită, note şi comentarii de Teodor Vârgolici, Ed. Minerva, Bucureşti, 1982.

Idem, *Poezii alese*, ed. Minerva, 1984.

Dionisie Areopagitul, Sfântul, *Opere complete şi scoliile Sfântului Maxim Mărturisitorul*, traducere, introducere şi note de Pr. Dumitru Stăniloae, ediţie îngrijită de Constanţa Costea, Ed. Paidea, Bucureşti, 1996.

Dumitrescu-Bușulenga, Zoe, *Eminescu – cultură şi creaţie*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1976.

Idem, *Cuvânt înainte* la *Crestomație de literatură română veche*, vol. I, coordonatori I. C. Chițimia și Stela Toma, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1984.

Idem, *Eminescu - Viaţa*, ediţie îngrijită de Dumitru Irimia, cuvânt înainte Dan Hăulică, Ed. Nicodim Caligraful, Mănăstirea Putna, 2009.

Duţu, Pr. Dr. Constantin, *Panegiricul ca formă a predicii în trecut şi astăzi* (teză de doctorat), în rev. *Ortodoxia* XLV (1993), nr. 1-2.

E

Eliade, Mircea, *Proză fantastică*, vol. I, ediție și postfață de Eugen Simion, Ed. Moldova, Iași, 1994.

*** *Eminescu sau despre Absolut*, ediţia a II-a, îngrijire, traducere şi prefaţă Marian Papahagi, cuvânt înainte de Zoe Dumitrescu-Buşulenga, postfaţă de Mircea Eliade, cu un cuvânt pentru ediţia românească de Rosa del Conte, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2003 (Traducere a ediției: *Mihai Eminescu o dell'Assoluto*, Instituto di Filologia Romanza dell'Università di Roma. Studi e Testi, Società Tipografica Mondenese, Modena, 1963)

Enache, George, *Ortodoxie şi putere politică în România contemporană. Studii şi eseuri*, Ed. Nemira, Bucureşti, 2005.

F

Faifer, Florin, *Antim Ivireanul*, *Didahii*, postfaţă şi bibliografie de Florin Faifer, Bucureşti, Ed. Minerva, 1983

G

Gáldi, Ladislau, *Începuturile prozei ritmice româneşti*, în rev. *Limba română*, X/1961, nr. 5, p. 462-473.

Idem, *Stilul poetic al lui Mihai Eminescu*, Ed. Academiei RPR, București, 1964.

Idem, *Introducerea în istoria versului românesc*, Ed. Minerva, București, 1971.

Gană, George, *Melancolia lui Eminescu*, Ed. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 2002.

Gouvalis, Arhim. Daniil, *Minunile creaţiei*, trad. din limba greacă de Cristina Băcanu, Ed. Bunavestire, Bacău, 2001.

Grigorie de Nazianz, Sfântul: *Opere dogmatice* ale Sfântului Grigorie de Nazianz, traducere din limba greacă, studii şi note de Pr. Dr. Gheorghe Tilea, Ed. Herald, Bucureşti, 2002.

H

Heine, Heinrich, *Opere alese*, vol. III, Ed. Univers, București, 1973.

I

Ică jr., Ioan I., *Maica Domnului în teologia secolului XX şi în spiritualitatea isihastă a secolului XIV: Grigorie Palama, Nicolae Cabasila, Teofan al Niceei*, Ed. Deisis, Sibiu, 2008.

Ioan Gură de Aur, Sfântul, *Explicarea Epistolei pastorale de la I Timotei*, traducere din limba elină, ediţia de Oxonia, 1861, trad. Arhiereu Theodosie A. Ploeşteanu,

Bucureşti, ed. Atelierele grafice Socec & Co., Societate anonimă, 1911.

Idem, *Omilii la Facere (I)*, în col. PSB, vol. 21, traducere, introducere, indici şi note de Pr. D. Fecioru, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1987.

Idem, *Scrieri III. Omilii la Matei*, col. PSB, vol. 23, traducere, introducere, indici şi note de Pr. D. Fecioru, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1994.

Idem, *Homilies on the Acts of the Apostles*, translated, with notes and indices, by Rev. J. Walker and Rev. J. Sheppard, revised, with notes, by George B. Stephens, în NPNF I, vol. 11, ed. de Phlip Schaff, ed. comput., Sage Software Albany, USA, v. 01, 1996.

Idem, *Cateheze baptismale*, trad. de Pr. Marcel Hancheş, Ed. „Oastea Domnului”, Sibiu, 2003.

Isaac Sirul, Sfântul, *Cuvinte despre sfintele nevoinţe*, în *Filocala românească*, vol. X, traducere, introducere şi note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1981.

Iustin Popovici, Sfântul, *Omul şi Dumnezeu-Omul. Abisurile şi culmile filosofiei*, Ed. Deisis, Sibiu, 1997.

Î

*** *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Theodosie*, text ales şi stabilit de Florica Moisil şi Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv şi note de Dan Zamfirescu şi G. Mihăilă. Ed. Minerva, Bucureşti, 1970.

K

Kuraev, Diac. Prof. Dr. Andrei, *Daruri şi anateme. Ce a adus creştinismul lumii*, trad. din limba rusă de Nina Nicolaevna, Ed. Sofia, Bucureşti, 2004.

L

Lovinescu, E.[ugen] *Istoria literaturii române contemporane (1900-1937)*, postfaţă de Eugen Simion, Ed. Minerva, Bucureşti, 1989.

M

Manolescu, Nicolae, *Începuturile literaturii artistice. Prima poezie lirică*, Ed. Gramar, Bucureşti, 2007.

Idem, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Ed. Paralela 45, Pitești, 2008.

Marcus, Solomon, *Metafora, paradigmă comună ştiinţei şi religiei, în Ştiinţă şi religie, antagonism sau complementaritate?*, Ed. XXI: Eonul dogmatic, Bucureşti, 2002.

Maxim Mărturisitorul, Sfântul, *Ambigua*, traducere din greceşte, introducere şi note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1983

Idem, *Mystagogia (Cosmosul şi sufletul, chipuri ale Bisericii)*, introducere, traducere, note şi două studii de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 2000.

Mazilu, Dan Horia, *Recitind literatura română veche*, vol. I, Ed. Universităţii Bucureşti, 1994.

Idem, *Recitind literatura română veche*, vol. II, Ed. Universităţii din Bucureşti, 1998.

Idem, *Introducere în opera lui Antim Ivireanul*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1999.

Idem, *Dimitrie Cantemir. Un prinţ al literelor*, Ed. Elion, Bucureşti, 2001.

Idem, *Studii de literatură română veche*, Ed. Academiei Române, Bucureşti, 2005.

Idem, *Lege şi fărădelege în lumea românească veche*, Ed. Polirom, 2006.

****Molitfelnic*, ediţia a V-a, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1992.

Moltmann, Jürgen, *Dumnezeu în creaţie. O perspectivă ecologică asupra creaţiei*, editori: Pr. Emil Jurcan şi Pr. Jan Nicolae, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2007.

Moraru, Mihai, Dosoftei, *„Viețile sfinților”*, în *Crestomație de literatură română veche*, vol. II, coordonatori I. C. Chițimia și Stela Toma, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1989.

Idem, *Acrostihul sibilin*, în *Crestomație de literatură română veche*, vol. II, coordonatori I. C. Chițimia și Stela Toma, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1989.

Idem, *De nuptiis Mercurii et Philologiae*, Ed. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1997.

N

Neculce, Ion, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. critică şi studiu introd. de Gabriel Ştrempel, Ed. Minerva, Bucureşti,1982.

Negoiţescu, Ion, *Poezia lui Eminescu*, ediţia a IV-a revăzută, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1994.

Idem, *Scriitori moderni*, vol. II, Ed. Eminescu, 1997.

Negrici, Eugen, *Poezia unei religii politice*, Ed. PRO, Bucureşti, 1995.

Idem, *Poezia medievală în limba română*, Ed. Vlad & Vlad, Craiova, 1996.

Idem, *Antim – Logos şi personalitate*, ediţia a II-a, Ed. Du Style, Bucureşti, 1997.

Idem, *Expresivitatea involuntară*, Ed. Universalia, Bucureşti, 2000.

Idem, *Literatura română sub comunism. Poezia*, vol I, Ed. PRO, 2006.

Idem, *Iluziile literaturii române*, Ed. Cartea românească, Bucureşti, 2008.

Negruzzi, Constantin, *Păcatele tinereților*, Ed. Minerva, București, 1977.

Nicodim Aghioritul, Cuviosul, *Paza celor cinci simțuri*, versiune diortosită a traducerii românești din 1826, tipărită la Mânăstirea Neamț prin osteneala Arhimandritului Dometian, Ed. Anastasia, București, 1999.

Noica, Constantin, *Creaţie şi frumos în rostirea românească*, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1973.

P

Papu, Edgar, *„Învăţăturile lui Neagoe Basarab" în contextul Renaşterii*, în ****Neagoe Basarab (1512-1521). La 460 de ani de la urcrea sa pe tronul Ţării Româneşti*, volum omagial publicat de Societatea Culturală „Neagoe Basarab" din Curtea de Argeş, Ed. Minerva, 1972.

Pascal, *Cugetări*, text integral, ediţia Brunschvicg, trad. de Maria şi Cezar Ivănescu, Ed. Aion, Oradea, 1998.

Petrescu, Ioana Em., *Eminescu. Modele cosmologice şi viziune poetică*, ediţie îngrijită şi prefaţată de Irina Petraş, Ed. Paralela 45, 2005.

Platon, *Opere III*, Ed. Ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1978.

Papadima, Liviu, *Literatură și comunicare. Relația autor-cititor în proza pașoptistă și postpașoptistă*, Ed. Polirom, 1999.

*** *Poezia română clasică*, ediţie îngrijită de Al. Piru şi Ioan Şerb, cuvânt înainte de Al. Piru, col. BPT, Ed. Minerva, Bucureşti, 1976.

Popescu, Pr. Drd. Ion, *Aspecte dogmatice în Didahiile mitropolitului Antim Ivireanul*, în rev. *Studii Teologice*, XLIII (1991), nr. 1.

****Predoslovii*, antologie şi cuvânt înainte de Tudor Nedelcea, Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1994.

R

Rădulescu, I. Heliade, *Poezii. Proză*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1977.

Idem, *Critica literară*, ediţie, prefaţă, note, glosar şi indice de Aurel Sasu, Ed. Minerva, Bucureşti, 1979.

Rădulescu, Mihai *Antim Ivireanul. Învăţător. Scriitor. Personaj*, cu un „Cuvânt înainte" de P. S. Irineu Slătineanu, editat de Fundaţia „Antim Ivireanul" – Rm. Vâlcea, Ed. Ramida, Bucureşti, 1997.

S

Sadoveanu, Mihail, *Limba povestirilor istorice*, comunicare făcută la Academia R.P.R., publicată în rev. *Contemporanul*, nr. 6 / 346 din 11 febr. 1955.

Scarlat, Mircea, *Introducere în opera lui Miron Costin*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1976.

Idem, *Istoria poeziei româneşti*, vol. I, Ed. Minerva, Bucureşti, 1982.

*** *Septuaginta,* ed. A. Rahlfs, *cf.* Bible Works 7.

Silvestri, Artur, *Poezia „Divanului"*, în rev. *Luceafărul*, 1973, 16, nr. 35, 1 sept.

Simion, Eugen, *Dimineaţa poeţilor. Eseu despre începuturile poeziei române*, postfaţa de Valeriu Cristea, ediţia a II-a, Ed. Eminescu, Bucureşti, 1995.

Simeon Noul Teolog, Sfântul: ****Filocalia Românească*, vol. 6, traducere, introducere şi note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1997.

Sofronie, Arhim., *Din viaţă şi din Duh*, trad. din franceză de Prof. Ecaterina Volocaru, Ed. Pelerinul, Iaşi, 1997.

Idem, *Viaţa şi învăţătura stareţului Siluan Athonitul*, trad. Pr. Prof. Dr. Ioan I. Ică, Ed. Deisis, Sibiu, 1999.

Stănescu, Nichita: *** *Antimetafizica*, Nichita Stănescu însoţit de Aurelian Titu Dumitrescu, Ediţia a II-a, Ed. Alfa, Bucureşti, 1998.

Stănescu, Nichita, *Cartea de recitire*, Ed. Cartea Românească, Bucureşti, f. a.

Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. 2, Ed. IBMBOR, ediţia a II-a, Bucureşti, 1997.

Idem, în *Riscul de a fi ortodox*, interviuri realizate de Costion Nicolescu, Ed. Sofia, Bucureşti, 2002.

Ș

Ştrempel, Gabriel, *Antim Ivireanul*, Ed. Academiei Române, Bucureşti, 1997.

T

Tănăsescu, Manuela, *Despre „Istoria ieroglifică”*, Bucureşti, Ed. Cartea Românească, 1970.

Idem, *O istorie a literaturii române* (*partea întâi*), Ed. Saeculum I.O., Bucureşti, 2009.

Teolipt al Filadelfiei, Cuvioşii, şi Nicodim Aghioritul, *Paraclisul şi Acatistul Sfântului Nume al lui Iisus*, trad. de diac. Ioan. I. Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 2001.

Toniolo, Ermanno M., *Acatistul Maicii Domnului explicat. Imnul și structurile lui mistagogice*, prezentare și traducere de diac. Ioan I. Ică jr, Ed. Deisis, Sibiu, 2009.

Touraille, Jacques, *La beauté du monde, icône du Royaume*, în rev. *Contacts*, XXXI (1979), nr. 105.

Tudor, Ieroschimonahul Daniil, *Scrieri I*, îngrijirea ediţiei şi prefaţă de Alexandru Dimcea, Ed. Christiana, Bucureşti, 1999.

*** *Tudor Vianu despre Eminescu*, ediție alcătuită și prefațată de Vasile Lungu, Ed. Minerva, 2009.

U

Ureche, Grigore, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. Minerva, București, 1987.

V

Varlaam, *Cazania (1643)*, ed. îngrijită de J. Byck, Ed. Academiei RSR, Bucureşti, 1966.

Vasile cel Mare, Sfântul, *Omilii la Hexaemeron. Omilii la Psalmi. Omilii şi cuvântări*, col. PSB, vol. 17, traducere, introducere, note şi indici de Pr. D. Fecioru, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1986.

Y

Yannaras, Christos, *Abecedar al credinţei*, trad. de Pr. Dr. Constantin Coman, Ed. Bizantină, Bucureşti, 1996.

Z

Zamfir, Mihai, *Poemul românesc în proză*, ediția a II-a, Ed. Atlas, București, 2000.

Zumthor, Paul, *Încercare de poetică medievală*, traducere şi prefaţă de Maria Carpov, Ed. Univers, Bucureşti, 1983.

Resurse online
(în ordinea aparițiilor textuale)

http://ro.wikipedia.org/wiki/Rosa_del_Conte

Dr. Gianina Maria-Cristina Picioruș, *Rosa del Conte despre Eminescu* (audio; 20. 51 minute):
http://www.trilulilu.ro/bastrix/df368382ed75a4

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Negoi%C5%A3escu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Zoe_Dumitrescu_Bu%C5%9Fulenga

http://ro.wikipedia.org/wiki/Imperiul_Roman_de_R%C4%83s%C4%83rit

http://ro.wikipedia.org/wiki/Neagoe_Basarab

http://ro.wikisource.org/wiki/%C3%8Env%C4%83%C5%A3%C4%83turile_lui_Neagoe_Basarab_c%C4%83tre_fiul_s%C4%83u_Teodosie

Crestomație de Literatură Română veche (vol. 1) se poate downloada de aici:
http://www.archive.org/details/CrestomatieDeLiteraturaRomanaVechevol.1

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mircea_Scarlat

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Vinea

http://ro.wikipedia.org/wiki/Benjamin_Fundoianu_-_Fondane.

http://fondane.wordpress.com/

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ilarie_Voronca

http://ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Negrici

http://ro.wikipedia.org/wiki/Formele_f%C4%83r%C4%83_fond

http://www.romanianvoice.com/poezii/poezii/epigonii.php

http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Iorga

http://ro.wikipedia.org/wiki/Antim_Ivireanul

Teza noastră doctorală: *Antim Ivireanul – personalitate complexă a literaturii române*, pe care, sub titlul: *Antim Ivireanul: avangarda literară a Paradisului.Viața și opera* am editat-o la nivel online, o puteți downloada de aici:

http://www.teologiepentruazi.ro/2010/03/10/antim-ivireanul-avangarda-literara-a-paradisului-via%C8%9Ba-%C8%99i-opera-2010/

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Cantemir

http://ro.wikipedia.org/wiki/Garabet_Ibr%C4%83ileanu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Titu_Maiorescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_Macedonski

http://ro.wikipedia.org/wiki/Richard_Wagner

http://atelier.liternet.ro/articol/1168/Geo-Dumitrescu/Libertatea-de-a-trage-cu-pusca-si-alte-poezii.html

http://ro.wikipedia.org/wiki/Geo_Dumitrescu

http://en.wikipedia.org/wiki/The_Brothers_Karamazov
http://ro.wikipedia.org/wiki/Feodor_Dostoievski

http://ro.wikipedia.org/wiki/Albert_Camus

http://ro.wikipedia.org/wiki/Jean-Paul_Sartre

http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandre_Dumas

http://ro.wikipedia.org/wiki/Paul_Val%C3%A9ry

http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Bacovia

http://ro.wikipedia.org/wiki/Lucian_Blaga

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dan_Barbilian

http://ro.wikipedia.org/wiki/Tudor_Arghezi

http://ro.wikipedia.org/wiki/Nichita_St%C4%83nescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Marin_Sorescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihai_Eminescu

Opera lui Mihail Eminescu, în 16 volume, ediția Perpessicius, poate fi consultată la nivel online aici: http://eminescu.petar.ro/opera_completa/index.html

http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Gan%C4%83

http://ro.wikipedia.org/wiki/Adrian_Maniu

http://www.poezie.ro/index.php/author/0013261/index.html#bio

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Pillat

http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Voiculescu

http://poezii.t2i.info/poeti/vasile-voiculescu/

http://ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Lovinescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Ureche

http://ro.wikipedia.org/wiki/Miron_Costin

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dosoftei

http://ro.wikipedia.org/wiki/Marin_Preda

http://ro.wikipedia.org/wiki/Patul_lui_Procust

http://ro.wikipedia.org/wiki/B%C4%83t%C4%83lia_de
_la_Marathon

http://ro.wikipedia.org/wiki/George_C%C4%83linescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Aron_Cotru%C5%9F

http://ro.wikipedia.org/wiki/Zenon_din_Eleea

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihail_Sadoveanu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mircea_Eliade

http://ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Ionescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Noica

http://www.kuraev.ru/

http://ro.wikipedia.org/wiki/Augustin_de_Hipona

http://en.wikipedia.org/wiki/Etymologiae

http://ro.orthodoxwiki.org/Ieronim

http://ro.wikipedia.org/wiki/Manuela_T%C4%83n%C4
%83sescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ernst_Curtius

http://ro.wikipedia.org/wiki/Isidor_din_Sevilla

Mircea Anghelescu, *Totul sau aproape totul începe în secolul al XIX-lea, şi pînă nu vom înţelege acest lucru, nu vom putea să ne analizăm bine*, interviu acordat lui Daniel Cristea-Enache, în *Adevărul literar şi artistic*, nr. 733, sept. 2004, *cf.*:
http://atelier.liternet.ro/articol/1800/Daniel-Cristea-
Enache-Mircea-Anghelescu /Mircea-Anghelescu-Totul-sau-
aproape-totul-incepe-in-secolul-al-XIX-lea-si-pina-nu-vom-
intelege-acest-lucru-nu-vom-putea-sa-ne-analizam-bine.html

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mircea_Anghelescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Daniel_Cristea-Enache

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioana_Bot

http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Etefan_Borb%C3%A9ly

http://www.dancmihailescu.ro/

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dan_Horia_Mazilu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_Du%C5%A3u

http://ro.wikipedia.org/wiki/Nichifor_Crainic

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mateiu_Caragiale

http://ro.wikipedia.org/wiki/Levant

http://ro.wikipedia.org/wiki/Tudor_Vianu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Perpessicius

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioana_Em._Petrescu

http://biserica.org/WhosWho/DTR/Z/DanZamfirescu.html

http://ro.wikipedia.org/wiki/Petru_Cercel

http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolaus_Olahus

http://ro.wikipedia.org/wiki/Salvador_Dal%C3%AD

http://ro.wikipedia.org/wiki/Teoria_lui_Roesler

http://ro.wikipedia.org/wiki/Publius_Ovidius_Naso

http://www.documentacatholicaomnia.eu/01_01_1243-1254-_Innocentius_IV.html

Patrologia Latină, ediția Migne, la nivel online:

http://www.documentacatholicaomnia.eu/1815-1875,_Migne,_Patrologia_Latina_01._Rerum_Conspectus_Pro_Tomis_Ordinatus,_MLT.html

Teologie pentru azi:
http://www.teologiepentruazi.ro/

http://www.scribd.com/doc/2517275/Sfantul-Niceta-de-Remesiana

http://www.episcopiacaransebesului.ro/readarticle.php?article_id=19

http://ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Ionescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Emil_Cioran

http://www.bmb-on-line.ro/scripts/master.htm

http://ro.wikipedia.org/wiki/Radu_Petrescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexe_Procopovici

http://www.sfant.ro/sfinti-romani/monahul-filotei-imnograful-manastirea-cozia-4.html

http://biserica.org/WhosWho/DTR/E/EustatieDelaPutna.html

http://www.enciclopedia-dacica.ro/webring/civilizatia/vechea_cultura.html

http://ro.wikipedia.org/wiki/Anastasie_Crimca

http://ro.orthodoxwiki.org/List%C4%83_a_patriarhilor_de_Constantinopol

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mircea_cel_B%C4%83tr%C3%A2n

http://www.calendar-ortodox.ro/luna/mai/mai23.htm

http://ro.wikipedia.org/wiki/Isidor_din_Sevilla

http://en.wikipedia.org/wiki/Pherecydes_of_Syros

http://ro.wikipedia.org/wiki/Homer

http://it.wikipedia.org/wiki/Simonide

http://en.wikipedia.org/wiki/Darius_I_of_Persia

http://en.wikipedia.org/wiki/Herodotus

http://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_Asachi

http://ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Alexandrescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Bartolomeu_Anania

Biblia de la București (1688) o puteți downloada de aici: http://www.4shared.com/file/gE_QKDjx/Biblia_de_la_Bucuresti_1688.html

http://ro.wikisource.org/wiki/Psaltirea_%C3%AEn_versuri

http://ro.wikipedia.org/wiki/Psaltirea_Scheian%C4%83

http://ro.wikipedia.org/wiki/Psaltirea_Vorone%C5%A3ean%C4%83

http://ro.wikipedia.org/wiki/Familia_Hurmuzachi

http://www.cimec.ro/Carte/cartev/talcul.htm

http://cimec.ro/Carte/cartev/psaltirea.htm

http://cimec.ro/carte/cartev/liturghier4.htm

http://www.cimec.ro/carte/cartev/psaltire3.htm

http://ro.wikipedia.org/wiki/Francisc_David

http://ro.wikisource.org/wiki/Istoria_folcloristicii_maramure%C5%9Fene/Primele_atest%C4%83ri_documentare

http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Milescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Simion_%C5%9Etefan

http://www.romanianvoice.com/poezii/biblio/bib_dosoftei.php

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioan_Prale

http://en.wikipedia.org/wiki/Jan_Kochanowski

http://ro.orthodoxwiki.org/Chiril_al_Alexandriei

http://ro.orthodoxwiki.org/Roman_Melodul

http://ro.orthodoxwiki.org/Andrei_Criteanul

http://en.wikipedia.org/wiki/Cl%C3%A9ment_Marot

Crestomație de Literatură Română veche (vol. 2) se poate downloada de aici:
http://www.archive.org/details/CrestomatieDeLiteraturaRomanaVechevol.2

http://ro.wikipedia.org/wiki/Immanuel_Kant

http://ro.wikipedia.org/wiki/Martin_Luther

http://ro.wikipedia.org/wiki/Arthur_Schopenhauer

http://ro.orthodoxwiki.org/Simeon_Noul_Teolog

http://ro.orthodoxwiki.org/Grigorie_Palama

http://biserica.org/WhosWho/DTR/M/NicolaeMilescuSpataru.html

http://en.wikipedia.org/wiki/J%C3%BCrgen_Moltmann

http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eeherezada

http://ro.wikipedia.org/wiki/Epopeea_lui_Ghilgame%C5%9F

http://biblior.net/istoria-literaturii-romane/literatura-eroica.html?page=2

http://ro.wikipedia.org/wiki/Gottfried_Wilhelm_von_Leibniz

http://ro.wikisource.org/wiki/O,_-n%C5%A3elepciune_ai_aripi_de_cear%C4%83!

http://en.wikipedia.org/wiki/Origen

http://ro.orthodoxwiki.org/Sofronie_%28Saharov%29
http://ro.wikipedia.org/wiki/Tudor_Arghezi

http://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Barth

http://en.wikipedia.org/wiki/Paul_Tillich

http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Top%C3%AErceanu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Gheorghe_%28poet%29

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioan_Alexandru

http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Voiculescu

http://sfantulioancelnou.ro/

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Pillat

http://ro.wikipedia.org/wiki/Miron_Costin

http://ro.wikipedia.org/wiki/Publius_Vergilius_Maro

http://ro.wikipedia.org/wiki/Plutarh.

http://ro.wikipedia.org/wiki/Euripide.

http://books.google.ro/books?id=_meJRfpN7aIC&pg=PR5&lpg=PR5&dq=Demetrius+din+Falera&source=bl&ots=G

5MLv6YQGg&sig=Pv6_S1Mt5I8kn49d5kVhw3Wnwsk&hl=ro&ei=xFveS7_wKIqtOLPy0bwH&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=3&ved=0CBAQ6AEwAg#v=onepage&q&f=false

http://ro.wikipedia.org/wiki/Tibul

http://ro.wikipedia.org/wiki/Proper%C5%A3iu

http://www.calendar-ortodox.ro/luna/noiembrie/noiembrie20.htm

http://ro.wikipedia.org/wiki/Edgar_Papu

http://amitabhose.net/Biografie.asp

http://ro.wikipedia.org/wiki/Arthur_Schopenhauer

http://ro.wikipedia.org/wiki/Erasmus_din_Rotterdam

http://en.wikipedia.org/wiki/Jacques-B%C3%A9nigne_Bossuet

http://ro.wikipedia.org/wiki/Francisc_de_Assisi

http://en.wikipedia.org/wiki/Teresa_of_%C3%81vila

http://ro.wikipedia.org/wiki/Radu_Greceanu

http://www.bmb-on-line.ro/biografii/15/biografie.htm

http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Cantacuzino,_stolnicul

http://ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Ureche

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Neculce

http://www.giga-usa.com/quotes/authors/ovid_a012.htm

http://ro.wikipedia.org/wiki/Gala_Galaction.

Mihai Moraru, *De nuptiis Mercurii et Philologiae* o puteți downloada de aici:

http://www.teologiepentruazi.ro/2010/04/25/de-nuptiis-mercurii-et-philologiae/

http://ro.wikisource.org/wiki/Dedica%C5%A3ie_la_cartea_lui_Ioan_Cariofil,_Manual_despre_c%C3%A2teva_nedumeriri,_tip%C4%83rit%C4%83_la_Snagov,_%C3%AEn_anul_1697

http://ro.wikipedia.org/wiki/Iacob_Negruzzi

http://ro.wikipedia.org/wiki/Quintus_Horatius_Flaccus

http://ro.wikisource.org/wiki/Conrad._C%C3%A2ntul_I._Ionienele

http://www.romanianvoice.com/poezii/poezii/scrisoarea1.php

http://ro.wikisource.org/wiki/Memento_mori

http://ro.orthodoxwiki.org/Lactan%C5%A3iu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Eusebiu_din_Cezareea

http://ro.wikipedia.org/wiki/Gnosticism

http://ro.wikipedia.org/wiki/Bogomilism

http://ro.wikipedia.org/wiki/Transcendentalism_american

http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Cantacuzino,_stolnicul

http://en.wikipedia.org/wiki/Xerxes_I_of_Persia

http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_cel_Mare

http://en.wikipedia.org/wiki/Artaxerxes_I_of_Persia

http://ro.wikipedia.org/wiki/Cezar_August

http://ro.wikipedia.org/wiki/Cneus_Pompeius_Magnus

http://ro.wikipedia.org/wiki/Iulius_Cezar

http://ro.wikipedia.org/wiki/Cyrus_al_II-lea_cel_Mare

http://ro.wikipedia.org/wiki/Georgios_Chortatzis
151.

Horia Roman Patapievici, *Omul recent*, o puteți downloada de aici:
http://www.scribd.com/doc/2535002/Patapievici-Omul-recent

http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Ecoala_Ardelean%C4%83
http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Heliade-R%C4%83dulescu

http://biserica.org/WhosWho/DTR/S/MitropolitulStefan.html

http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Iorga

http://biserica.org/WhosWho/DTR/C/VirgilCandea.html

http://ro.wikipedia.org/wiki/Cronograful_lui_Mihail_Moxa

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihail_Moxa

http://ro.orthodoxwiki.org/Nicodim_Aghioritul

http://www.literaturasidetentie.ro/biografie.php

http://ro.wikipedia.org/wiki/Blaise_Pascal

http://www.humanitas.ro/radu-albala

http://www.ziaruldeiasi.ro/opinii/faifer-florin-faifer~ni4jfb

http://ro.orthodoxwiki.org/Siluan_Athonitul

http://ro.orthodoxwiki.org/Sofronie_%28Saharov%29

http://www.decitre.fr/recherche/resultat.aspx?recherche=refine&auteur=Jacques+Touraille

http://ro.wikipedia.org/wiki/Neagoe_Basarab

http://ro.wikipedia.org/wiki/Francisc_de_Assisi

Pr. Dr. Dorin Octavian Picioruș, *Traduceri patristice*, vol. 1, Teologie pentru azi, București, 2009.
Puteți downloada cartea citată de aici:
http://www.teologiepentruazi.ro/2009/10/19/traduceri-patristice-vol-1-2009/

http://romanianvoice.com/poezii/poezii/scrisoarea1.php

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Heliade-R%C4%83dulescu

http://poesie.webnet.fr/lesgrandsclassiques/poemes/alphonse_de_lamartine/l_isolement.html

http://en.wikipedia.org/wiki/Alphonse_de_Lamartine

http://ro.wikisource.org/wiki/Mihaida

Despre Părintele Marcel Hancheș:
http://www.teologiepentruazi.ro/2007/06/27/simon-magul-si-satana-la-sfantul-ioan-gura-de-aur-si-sfantul-amfilohie-de-iconium/

http://en.wikipedia.org/wiki/Justin_Popovi%C4%87

http://www.formula-as.ro/redactia/costion-nicolescu-91

http://ro.wikipedia.org/wiki/Solomon_Marcus

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dante_Alighieri

http://en.wikipedia.org/wiki/Harold_Bloom

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Cantemir

http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Conta

http://ro.wikipedia.org/wiki/Lucian_Blaga

http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Noica

Sfântul Paisie Velicicovski, *Crinii țarinei sau Flori preafrumoase*, poate fi downloadată de aici: http://www.scribd.com/doc/24899362/Sfantul-Paisie-Velicikovski-Crinii-Tarinei-Sau-Flori-Preafrumoase

http://ro.wikisource.org/wiki/Revedere_%28Eminescu%29

http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Etefan_cel_Mare

http://ro.wikipedia.org/wiki/Gabriel_%C5%9Etrempel

http://en.wikipedia.org/wiki/Nerses_IV_the_Gracious.

http://www.mihaigramatopol.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=62%3Amoira-simbolul-filosofic-al-destinului&catid=36%3Amithos&Itemid=78&limitstart=7

http://ro.wikipedia.org/wiki/Francesco_Petrarca

http://en.wikipedia.org/wiki/Apostolic_Constitutions

http://en.wikipedia.org/wiki/Hippolytus_of_Rome

http://en.wikipedia.org/wiki/Clement_of_Alexandria

http://www.tertullian.org/

http://ro.orthodoxwiki.org/Iustin_Martirul

http://en.wikipedia.org/wiki/Jean_Dani%C3%A9lou

http://ro.wikipedia.org/wiki/Paul_Cornea

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ien%C4%83chi%C5%A3%C4%83_V%C4%83c%C4%83rescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Costache_Conachi

http://ro.wikisource.org/wiki/Autor:Nicolae_Dimachi
http://ro.wikipedia.org/wiki/Iancu_V%C4%83c%C4%83rescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_Asachi

http://ro.wikipedia.org/wiki/Zilot_Rom%C3%A2nul

http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_C%C3%A2rlova

http://ro.wikipedia.org/wiki/Eugen_Simion

http://ro.wikisource.org/wiki/%C3%8Enserarea

http://ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Alexandrescu

http://ro.wikisource.org/wiki/Candela

http://ro.wikisource.org/wiki/La_patrie

http://ro.wikisource.org/wiki/La_moartea_p%C4%83rintelui_meu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Bolintineanu

http://ro.wikisource.org/wiki/Elegie_%28Bolintineanu%29

http://ro.wikisource.org/wiki/Scopul_omului

http://ro.wikisource.org/wiki/Invoca%C5%A3ie

http://ro.wikisource.org/wiki/La_un_poet_exilat

http://www.cerculpoetilor.net/Pe-malul-marei_Vasile-Alecsandri.html

http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Alecsandri

http://ro.wikisource.org/wiki/Iahtul

http://ro.wikisource.org/wiki/Dintre_sute_de_catarge

http://ro.wikisource.org/wiki/Luceaf%C4%83rul_%28Eminescu%29

http://ro.wikisource.org/wiki/Gloss%C4%83

http://ro.wikisource.org/wiki/Scrisoarea_I

http://ro.wikisource.org/wiki/Rime_alegorice

http://ro.wikipedia.org/wiki/George_C%C4%83linescu

http://ro.wikisource.org/wiki/Mai_am_un_singur_dor

http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Bacovia

http://www.poezie.ro/index.php/poetry/79551/Pe_ape

http://poezii.t2i.info/lucian-blaga/la-mare/

http://www.poezie.ro/index.php/poetry/27390/Scoica

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Pillat

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dan_Botta

http://ro.wikipedia.org/wiki/Antioh_Cantemir

http://ro.wikipedia.org/wiki/Petru_Movil%C4%83

http://ro.wikipedia.org/wiki/Moise_Movil%C4%83

http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Etefan_Cantacuzino

CV, Prof. Dr. Mihai Moraru: http://www.teologiepentruazi.ro/cv-prof-dr-mihai-moraru/

http://en.wikipedia.org/wiki/Gulistan_of_Sa%27di

http://en.wikipedia.org/wiki/Saadi_%28poet%29

http://en.wikipedia.org/wiki/Hafez

http://ro.wikipedia.org/wiki/Herodot

http://en.wikipedia.org/wiki/Niketas_Choniates

http://ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Palamas

http://www.ioanguradeaur.ro/

http://ro.orthodoxwiki.org/Ioan_Sc%C4%83rarul

http://books.google.ro/books?id=v_JbAAAAQAAJ&printsec=frontcover&dq=Thesaurus+biblicus&source=bl&ots=0WvOTwtRC2&sig=ZnCDoBPx89-167KMXmx7tBjEsDE&hl=ro&ei=s9rnS7ynFNOcOM_0taUE&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CBYQ6AEwAA#v=onepage&q&f=false

http://ro.wikisource.org/wiki/Din_Via%C5%A3a_%C5%9Fi_petrecerea_svin%C5%A3ilor

http://en.wikipedia.org/wiki/Quintus_Curtius_Rufus

Dr. Gianina Maria-Cristina Picioruș, *Viața Sfinților Varlaam și Ioasaf*, în format audio, aici:
1. http://www.trilulilu.ro/bastrix/00c4ad24162594
2. http://www.trilulilu.ro/bastrix/9ba4e00e76b302
3. http://www.trilulilu.ro/bastrix/9f6bf85e0f26dd

http://www.spiritus-temporis.com/jan-baptist-van-helmont/

http://fr.wikipedia.org/wiki/Andreas_Wissowatius

http://ro.wikipedia.org/wiki/Hildegard_von_Bingen

http://ro.wikipedia.org/wiki/Leonardo_da_Vinci

http://ro.wikipedia.org/wiki/Galileo_Galilei

http://ro.wikipedia.org/wiki/Thales_din_Milet

http://ro.wikipedia.org/wiki/Banchetul_%28Platon%29

http://en.wikipedia.org/wiki/Socinianism

http://en.wikipedia.org/wiki/Synesius

http://ro.orthodoxwiki.org/Apostolul_Pavel

http://www.calendar-ortodox.ro/luna/ianuarie/ianuarie19.htm

http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_cel_Mare

http://ro.orthodoxwiki.org/Grigorie_Teologul

http://ro.orthodoxwiki.org/Ioan_Gur%C4%83_de_Aur

http://sfnicolae.wordpress.com/

http://ro.orthodoxwiki.org/Spiridon,_Sf%C3%A2ntul

http://www.calendar-ortodox.ro/luna/iulie/iulie27.htm

http://www.calendar-ortodox.ro/luna/noiembrie/noiembrie01.htm

http://ro.wikipedia.org/wiki/Seneca

http://ro.wikipedia.org/wiki/Quintus_Horatius_Flaccus.

http://ro.wikipedia.org/wiki/Publius_Ovidius_Naso

http://ro.wikipedia.org/wiki/Marcus_Tullius_Cicero

http://ro.wikipedia.org/wiki/Plutarh

http://ro.wikipedia.org/wiki/Iustin_Martirul_%C5%9Fi_Filozoful

http://ro.orthodoxwiki.org/Fotie_cel_Mare

http://ro.wikipedia.org/wiki/Epictet.

http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_%C3%A0_Kempis

http://ro.orthodoxwiki.org/Antonie_cel_Mare

http://ro.wikisource.org/wiki/Hagi-Tudose

http://ro.wikipedia.org/wiki/Tudor_Arghezi

http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Manolescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Creang%C4%83

http://en.wikipedia.org/wiki/Ernst_Robert_Curtius

http://ro.wikipedia.org/wiki/Zoroastrism

http://ro.wikisource.org/wiki/Anatolida_sau_Omul_%C5%9Fi_for%C5%A3ele

http://ro.wikisource.org/wiki/Elegia_%C3%AEnt%C3%A2ia

http://ro.wikipedia.org/wiki/Anacreon

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Eustatievici

http://ro.wikipedia.org/wiki/Inocen%C5%A3iu_Micu-Klein

http://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_%C5%9Eincai

http://ro.wikipedia.org/wiki/Petru_Maior

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_%C5%A2ichindeal

http://en.wikipedia.org/wiki/Ien%C4%83chi%C5%A3%C4%83_V%C4%83c%C4%83rescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_Laz%C4%83r.

http://ro.wikipedia.org/wiki/Eufrosin_Poteca

http://ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_Asachi

http://ro.wikipedia.org/wiki/Florian_Aaron

http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Negruzzi

http://ro.wikipedia.org/wiki/Titu_Maiorescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Sava_Popovici_Barcianu

http://biserica.org/WhosWho/DTR/C/ChesarieDeRamnic.html

http://ro.wikipedia.org/wiki/Alecu_V%C4%83c%C4%83rescu

http://en.wikipedia.org/wiki/Edward_Young

http://www.teologiromani.org/C/GherasimClipa.html

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihai_Zamfir

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Gusti

http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Pogor

http://ro.wikipedia.org/wiki/Miron_Radu_Paraschivescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Filimon

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dan_Barbilian

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ion_Barac

http://ro.wikipedia.org/wiki/Barbu_Paris_Mumuleanu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Iancu_V%C4%83c%C4%83rescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihail_Moxa

http://ro.orthodoxwiki.org/Nicodim_Aghioritul

http://www.esotera.ro/carte-milenarisme-si-religii-moderne-1473.html

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ovid_Densusianu

http://ro.wikisource.org/wiki/C%C3%A2nd_te-am_v%C4%83zut,_Verena...

http://en.wikipedia.org/wiki/Marc_Girardin

http://ro.wikisource.org/wiki/Floare_albastr%C4%83

http://ro.wikipedia.org/wiki/Iancu_V%C4%83c%C4%83rescu

http://ro.wikisource.org/wiki/Prim%C4%83vara_amorului

http://ro.wikipedia.org/wiki/Alphonse_de_Lamartine

http://ro.wikisource.org/wiki/Lunca_din_Mirce%C5%9Fti

http://ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Fabian-Bob

http://ro.wikipedia.org/wiki/Cezar_Bolliac

http://ro.wikipedia.org/wiki/Matei_Basarab

http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Br%C3%A2ncoveanu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mihail_Kog%C4%83lniceanu

http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eerban_Cioculescu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Tudor_Vianu

http://en.wikipedia.org/wiki/Giacomo_Leopardi

http://fr.wikipedia.org/wiki/Alfred_de_Vigny

http://ro.wikipedia.org/wiki/Friedrich_von_Schiller

http://ro.wikipedia.org/wiki/Rainer_Maria_Rilke

http://ro.wikipedia.org/wiki/Georg_Trakl

http://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_H%C3%B6lderlin

http://ro.wikipedia.org/wiki/Liviu_Papadima

http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicodim_de_la_Tismana

http://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_Macedonski

http://ro.wikipedia.org/wiki/Vladimir_Streinu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Garabet_Ibr%C4%83ileanu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Johann_Wolfgang_von_Goethe

http://ro.wikipedia.org/wiki/Novalis

http://ro.wikipedia.org/wiki/Friedrich_von_Schiller

http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Gordon_Byron

http://ro.wikipedia.org/wiki/Octavian_Goga

http://www.romanianvoice.com/poezii/poezii/rugaciune_og.php

http://www.poezie.ro/index.php/poetry/54825/Poetul_ca_%C5%9Fi_soldatul

http://www.calendar-ortodox.ro/luna/august/august11.htm

http://en.wikipedia.org/wiki/Voltaire.

http://en.wikipedia.org/wiki/Jean-Jacques_Rousseau

http://en.wikipedia.org/wiki/Fran%C3%A7ois-Ren%C3%A9_de_Chateaubriand

http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioan_Budai-Deleanu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Nietzsche

http://ro.wikipedia.org/wiki/Heinrich_Heine

http://ro.wikipedia.org/wiki/Sappho

http://ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Bolintineanu

http://ro.wikipedia.org/wiki/Charles_Baudelaire

http://ro.wikipedia.org/wiki/Simbolism

http://ro.wikipedia.org/wiki/Parnasianism

http://ro.wikipedia.org/wiki/Expresionism

http://en.wikipedia.org/wiki/Jacques_Delille

http://ro.wikipedia.org/wiki/Duiliu_Zamfirescu.

http://ro.wikipedia.org/wiki/%C5%9Etefan_Petic%C4%83

http://ro.wikipedia.org/wiki/Mateiu_Caragiale

http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Co%C5%9Fbuc

http://ro.wikisource.org/wiki/Lunca_din_Mirce%C5%9Fti

http://ro.wikipedia.org/wiki/Paul_de_Alep

http://ro.wikipedia.org/wiki/Alecu_Russo

http://ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_B%C4%83lcescu

Cuprins

Dr. Gianina Maria-Cristina Picioruș (n. 1977) a terminat *Facultatea de Litere*, a Universității București, în 2001.

A urmat cursurile de Master, la specializarea *Literatură contemporană*, în 2002, pe care le-a absolvit cu o teza despre Nichita Stanescu și *fenomenul poezesc*.

Între 2002 și 2009 a elaborat teza de doctorat: *Antim Ivireanul – personalitate complexă a literaturii române*.

Lucrarea de față s-a născut din aplecarea asupra textelor medievale și cercetarea comparativă a literaturii vechi și moderne românești.

Volumul I, se ocupă exclusiv de evoluția poeziei, care merită o atenție sporită, atâta timp cât conceptul de *poezie* în literatura bizantină și în aria de cultură răsăriteană este unul vast, diferit de cel occidental, și care cuprinde, în întregime sau pe spații largi, specii literare diverse, de la imne la cronografe și de la omilii la pareneze, viziune sau concepție care amprentează și *literatura nouă*.

Mulțumesc soțului meu, părintele Dorin Octavian Picioruș, pentru iubirea, încurajarea și toată susținerea pe care mi le acordă întotdeauna, fără de care nu aș fi făcut nimic.

